

Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen
Departement Politieke Wetenschappen

De Stem van het Volk!

Populisme als concept getest bij Vlaamse politieke partijen

Proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van
Doctor in de Politieke en Sociale Wetenschappen
aan de Universiteit Antwerpen
te verdedigen door

Jan JAGERS

Promotor: Prof. Dr. Stefaan Walgrave
Co-promotor: Prof. Dr. Cas Mudde

Antwerpen, 2006

Woord vooraf

*Quand on n'a que l'amour
Pour tracer un chemin
Et forcer le destin
A chaque carrefour*

(J. Brel)

Voor u ligt het resultaat van vier jaar werk. Echt 'af' is een doctoraat nooit. Maar tevreden en enigszins fier stel ik dit boek voor.

Een doctoraat maken is als een zandloper. In het begin glijdt het zand langzaam naar beneden, is er veel ruimte en lijkt je onverzadigbaar. Maar naarmate de tijd verstrijkt, tikt hij schijnbaar sneller. Je treedt de smalle gang binnen waarin plannen en ideeën op papier moeten komen. En als alles goed gaat, komt het resultaat dan vrijelijk aan het uiteinde te voorschijn. Het is graven in de diepte, kiezen, volharden, laveren, eindeloos je teksten bijstellen. Met dat finale boek als doel voor ogen.

Het bereiken van dit doel beschouw ik als een persoonlijke overwinning, maar het is niet alleen mijn eigen verdienste. De onderneming kon enkel slagen door de mensen om mij heen.

Dichtbij denk ik aan mijn vrouw Veerle. Met een knipoog gaf een collega ooit de raad mee best te trouwen alvorens aan een doctoraat te beginnen. Zo zou je het risico op een stuklopende relatie beperken. Ik heb die raad niet gevolgd. Of toch maar ten dele. Hoe dan ook was samenleven met mij de afgelopen periode niet altijd lichtvoetig. Waar vindt een man de humor of de ontspanning die hij dan net even mist? Als hij geluk heeft, bij zijn vrouw. Ik wil haar bedanken voor haar onvoorwaardelijke geloof in mij, voor haar tederheid, maar ook voor haar praktische hulp. Zo becommentarieerde ze eerste versies van hoofdstukken – dat is geen sinecure, geloof me vrij – en werd ik extra gesoigneerd wanneer er weer eens een deadline op stapel stond.

Ik wil ook mijn familie en vrienden bedanken. Voor de kansen en omdat zij zo'n wonderlijke mensen zijn, in het bijzonder mijn ouders. Speciale vermelding verdient mijn vader, die in de eindfase mijn proefschrift heeft doorgeploegd en nagelezen op taalfouten. Het doet mij ongelooflijk plezier om met hem ook inhoudelijk over dit werk te kunnen praten. Een plaats in dit luik van de eregalerij verdienen ook mijn zus Lien en vrienden Bert en Bart, onmisbare zielsverwanten in het (nacht)leven. Jean-Marc bedank ik voor de vormgeving. Hij weet wat het oog wil.

Dit proefschrift zou er niet zijn zonder het volgehouden geloof in een goede afloop vanwege mijn promotoren, professoren Stefaan Walgrave en Cas Mudde. De combinatie van hun expertise, professionalisme en onze open verstandhouding is uitzonderlijk. De vrijheid om zelfstandig te werken heb ik van het begin af gekoesterd. Het is uitdagend om

je eigen weg te banen tussen twee intellectuele zwaargewichten die over fundamentele kwesties, ook wetenschappelijke, soms lijnrecht tegenover mekaar staan. Elk op eigen wijze hebben zij door hun talent en engagement voor mij een cruciale rol gespeeld. Dit werk is op een bepaalde manier ook een symbiose van hun beider visies en overtuigingen.

Van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek kreeg ik een degelijk statuut waarmee ik mij vestigde aan de Universiteit Antwerpen. Voor de interessante gesprekken, voor de feedback, de technische ondersteuning en het gratuite plezier dank aan mijn collega's, in het bijzonder deze van de onderzoeksgroep Media, Middenveld en Politiek (M2P). Onze pingpongmarathons ("een pak") zijn memorabel. Een speciale vermelding verdient mijn bureau- en lotgenoot Steven. Als *compagnon de route* was hij de ideale referentie. Het 'ik-alleen-op-mijn-eiland'-gevoel werd verder gecompenseerd doordat ik deel was van een bruisende faculteit en departement waarin een goed feestje af en toe een *must* is.

Tot slot ook een oprecht woord van dank aan de leden van de jury. De professoren Paul Lucardie, Kris Deschouwer, Peter Thijssen en Christ'l De Landtsheer dank ik voor hun scherpzinnige vragen, nuttige opmerkingen en suggesties. De oprechte interesse waarmee zij zich aan de beoordeling van mijn werk hebben gezet, hebben bijgedragen tot het eindresultaat.

Dit proefschrift is geen pleidooi voor of tegen populisme, maar kan toch gelezen worden als een aanklacht. Horatius zei al dat een mens moet doen wat bij zijn leeftijd past. Tussen de lijnen waant een droom. We leven hier vandaag in een klimaat met meer wantrouwen dan ons lief is. Het zou mooi zijn mocht dat ooit anders zijn. Maar zoals u zal begrijpen, wil ik voorzichtig omspringen met het woord moraal. Laat ik het houden bij: wie koffie wil drinken, mag er ook al eens zelf zetten.

Antwerpen, 27 januari 2006.

Inhoudstafel

1. Probleemstelling	1
1. Inleiding	1
2. Populisme als concept: Babylonische spraakverwarring	2
2.1. Een rekbaar begrip: uitbreiding van de term	2
2.2. Verschillende conceptuele benaderingen	7
2.3. Synoniem van extreem-rechts?	8
2.4. Wetenschappers betrokken partij?	11
2.5. Mediatiek en politiek steekspel	11
3. Onderzoeksvragen	13
4. Relevantie	15
4.1. Theoretisch	15
4.2. Methodologisch	16
4.3. Maatschappelijk	16
5. Opzet en structuur	16
 2. Wat is populisme?	 19
1. Inleiding	19
2. Tegen de stroom in: de schaarse syntheseswerken	21
3. Drie golven van populisme	23
3.1. Eerste golf: de Russische Narodniki en de Amerikaanse People's Party	23
3.2. Tweede golf: het Argentijnse Peronisme	28
3.3. Derde golf: Nieuw Populisme	32
3.4. Besluit: 'het volk' versus 'de elite'	34
4. Van kenmerken naar betekenisdomeinen	35
4.1. Kenmerken	35
4.2. Drie betekenisdomeinen: organisatie, stijl, ideologie	36
5. Populisme als organisatie	37
5.1. Populisme als beweging	38
5.2. Charismatisch leiderschap	43
5.3. Besluit: er bestaat geen 'populistische' organisatievorm	48
6. Populisme als politieke stijl	49
6.1. De notie politieke stijl: verschillende interpretaties	50
6.2. Populistische stijl als discours én interactie	51

6.3. Populistische stijl als discours	52
6.4. Besluit: geen populistische stijl zonder inhoud	56
7. Populisme als ideologie	57
7.1 Waarom niet?	57
7.2. Losse waarden	58
7.3. Algemene definitie: een ‘dunne’ ideologie	59
7.4. Fundamenteel wantrouwen ten aanzien van representatie	67
7.5. Liberalisme versus populisme	71
7.6. De twee pijler-theorie	73
8. Besluit	76
<u>3. Data, design en methode</u>	<u>77</u>
1. Inleiding	77
2. Een comparatief opzet	78
2.1. Waarom?	79
2.2. Wat?	79
2.3. Wanneer?	84
3. Data	86
3.1. Onvertkend en onversneden: partijliteratuur	87
3.2. Dataselectie	89
3.3. Dataverzameling	93
4. Een kwalitatieve benadering	93
4.1. Keuze in functie van onderzoeksvragen	93
4.2. Redenen voor kwalitatief onderzoek	95
5. Ideologieonderzoek in praktijk	97
5.1. Taalkundige benadering en methoden	98
5.2. Tussen linguïstiek en politiek: studie van politieke taal	100
5.3. Politicologische benadering en methoden	102
5.4. Kwalitatieve inhoudsanalyse	104
6. Operationalisering volgens Freedman	105
6.1. De morfologische ideologiebenadering	105
6.2. Operationalisering	107
7. Analyse en rapportering	108
7.1. Analyse	108
7.2. Rapportering	111
8. Validiteit en betrouwbaarheid	113

4. SP.A: het ‘de mensen’-discours

1. Het socialisme van SP.A	117
2. Het volk	119
2.1. Wie?	120
2.2. Hoe?	123
3. SP.A als verlengstuk van het volk	135
4. Het establishment	138
4.1. Wie?	138
4.2. Hoe?	145
5. Democratie	151
5.1. Het democratisch ideaal	151
5.2. Cultureel: over waarden, weefsel en geplogenheden	156
5.3. Constitutioneel: juridische waarborgen	158
5.4. Besluit	159
6. Algemeen besluit	160

5. CD&V: morele oppositie

1. Het sociaal-personalisme van CD&V	163
2. Het volk	165
2.1. Wie?	165
2.2. Hoe?	170
3. Het establishment	180
3.1. Wie?	180
3.2. Hoe?	183
4. CD&V: gelouterde elite en volksverbonden alternatief	190
4.1. Opnieuw voeling met het volk	190
4.2. Ander en beter	192
5. Democratie	194
5.1. Het democratisch ideaal	194
5.2. Cultureel: democratie van de verbondenheid	197
5.3. Constitutioneel: juridische waarborgen	200
5.4. Besluit	201
6. Algemeen besluit	202

6. VB: in de naam van het volk **205**

1. Het Vlaams-nationalisme van VB	205
2. Het volk	207
2.1. Wie?	207
2.2. Hoe?	209
3. Het establishment	221
3.1. Wie?	221
3.2. Hoe?	233
4. Democratie	240
4.1. Het democratisch ideaal	241
4.2. Cultureel: over waarden en mentaliteit	244
4.3. Constitutioneel: wat koop je voor principes?	247
4.4. Besluit	249
5. Vlaanderen en VB als alternatief	250
6. Algemeen besluit	252

7. Populisme als concept getest **255**

1. Inleiding	255
2. Het volk	258
2.1. Wie? Populisme = antagonisme	258
2.2. Hoe?	263
3. Het establishment	271
3.1. Wie en hoe machtig?	271
3.2. Hoe eensgezind en ‘inslecht’?	276
4. Democratie	282
4.1. Idealistisch	282
4.2. Cultureel	286
4.3. Constitutioneel	287
4.4. Besluit	289
5. Empirisch besluit	290
6. Speculaties over gelijkenis en verschil	292
6.1. Nationalisme als ideale gastheer	293
6.2. Beleidspartij of niet?	297
6.3. Partijdoelen: populisme in functie van stemmenmaximalisatie?	300

8. Conclusie en discussie **305**

1. Een doorloop van het onderzoek	305
2. Populisme als concept herbekeken	309
2.1. Populisme als synergie van opvattingen over volk, establishment en democratie	309
2.2. Over vorm en inhoud	311
2.3. Ideologie of strategie?	314
2.4. De term in het maatschappelijk debat	317
3. Wat nu? Suggesties voor verder onderzoek	318
3.1. Verdere toetsing en conceptualisering door replicatie	318
3.2. Van kwalitatief naar kwantitatief	321
3.3. Populisme in de media?	323
3.4. Succes gegarandeerd? Over aanbod en receptie	324
4. Vox populi vox dei	325

Referentielijst **i**

Bijlagen **xxi**

Bijlage 1. ‘Politiek gaat over de mensen’. Populistische retoriek bij de Vlaamse politieke partijen.	xxi
Bijlage 2. Beschrijving ledenbladen (2003-2004)	xxxv

Lijst van tabellen, figuren en illustraties

1. Tabellen

Tabel 7.2.	Een vergelijking van het populistische sleutelconcept ‘volk’ in het discours van SP.A, CD&V en VB
Tabel 7.3.	Een vergelijking van het populistische sleutelconcept ‘establishment’ in het discours van SP.A, CD&V en VB
Tabel 7.4.	Een vergelijking van het populistische sleutelconcept ‘democratie’ in het discours van SP.A, CD&V en VB
Tabel 7.5.	De conclusie van het empirisch onderzoek schematisch voorgesteld
Tabel 7.6.	Waarom verwachten we wel/geen populisme bij SP.A, CD&V en VB (2003-2004)?

2. Figuren

Figuur 7.2.	Populistische paradox
Figuur 7.6.	Populisme op continuüm als doorgedreven oppositie (2003-2004)

3. Illustraties

Illustratie 4.1.	Het ‘de mensen’-discours omvat de traditionele achterban
Illustratie 4.2.	Het ‘de mensen’-discours is de retorische uitdrukking van de opendeurpolitiek van SP.A.
Illustratie 4.3.	“Wij zijn toch geen gangsters?”
Illustratie 4.4.	De ‘ideeënfabriek’ onderstreept het direct contact met het volk en de doorgeefluikfunctie van politici.
Illustratie 4.5.	Slachtoffer Iwan De Weerd aan de bank
Illustratie 4.6.	Op campagne met het democratisch ideaal
Illustratie 5.1.	Het volk bestaat uit mensen in verbondenheid
Illustratie 5.2.	Politieke spotprent in dienst van oppositie
Illustratie 5.3.	CD&V trekt Vlaamse kaart in federale oppositierol
Illustratie 5.4.	CD&V op tussentijdse campagne
Illustratie 5.5.	Een cliché als te ontcrachten publiekstrekker
Illustratie 6.1.	VB portretteert het Vlaamse volk
Illustratie 6.2.	VB maakt vaak gebruik van sarcasme
Illustratie 6.3.	“Veroordeeld door de rechter, maar vrijgesproken door de kiezer”
Illustratie 6.4.	Kamervoorzitter Herman De Croo met gsm
Illustratie 6.5.	Homogeniteit gesymboliseerd
Illustratie 6.6.	Prestige en oneigenlijk gebruik van overheidsgeld
Illustratie 6.7.	Een zinspeling op de idee van de Verlosser
Illustratie 8.	Evolutie in de campagnebeelden van VB

1. Probleemstelling

1. Inleiding

Dit proefschrift handelt over populisme, en is geïnspireerd door recente ontwikkelingen in de politiek en het maatschappelijke debat in Vlaanderen. In de voorbije 20 jaar is het Belgische politieke landschap grondig hertekend. Aan Vlaamse zijde werden de politieke krachtsverhoudingen flink door elkaar geschud met de intrede van Agalev (Groen!) en Vlaams Blok (VB), partijen die zich elk vanuit eigen beweegredenen afzetten tegen de traditionele politiek. Op 24 november 1991, de dag die de geschiedenis zou ingaan als Zwarte Zondag, beleefde het Vlaams Blok zijn definitieve electorale doorbraak (zie Bijttebier, Deschouwer e.a. 1992; Piryns 1992). Toen nog onder leiding van Karel Dillen haalde het VB 10,3% van de Vlaamse stemmen, meer dan drie keer zoveel als bij de vorige verkiezingen (1987: 3%). De politieke goegemeente stond er verbijsterd en verslagen bij. In strijd met het adagio dat de kiezer zich nooit vergist, was het algemene aanvoelen dat de kiezer zich ditmaal wel vergist had. Het VB werd tot dan toe beschouwd als een groepje dat opereerde in de marge; en behalve door de aanhangers en de partij zelf werd het VB in de regel getypeerd als een “extreem-rechtse”, ondemocratische partij (Spruyt 2000, 1995; Gijssels 1994; Vander Velpen 1992; Gijssels & Vander Velpen 1989). Na een ononderbroken reeks van electorale zeges, zowel op lokaal als nationaal niveau, groeide het VB uit tot een belangrijke speler in het politieke veld (2003: 17,9%). Parallel aan die stijgende populariteit bij de kiezers, werd het VB in pers en politiek steeds vaker onderwerp van gesprek, en wat me daarbij opviel was dat de manier waarop de partij werd getypeerd mee leek te evolueren. Men sprak nog over “extreem-rechts”, maar steeds vaker werd het VB ook als “populistisch” omschreven (zie bv. Taguieff 2002; Mény & Surel 2000; Betz 1994). Dit wekte mijn interesse.

Met de intrede van Steve Stevaert (SP.A) in de nationale politiek einde jaren '90 leek het predikaat “populistisch” echter nog een andere betekenis te krijgen. In navolging van de figuur Stevaert, pleitte de SP.A bij monde van Frank Vandenbroucke (SP.A), gewezen partijvoorzitter en op dat moment minister van Arbeid en Pensioenen, voor een “links-populistische” koers (De Morgen, 1/2/2003). In pers en politiek werden populisme en VB ontduubeld. Associaties met individuele politici van nog andere partijen niet te na gesproken, werd populisme in Vlaanderen nu zowel met het conservatieve, extreem-rechtse VB als met de progressief-linkse SP.A geassocieerd (zie Van den Brink 2005;

Blommaert, Corijn e.a. 2004; Blommaert 2001).¹ Deze vaststelling ligt aan de basis van dit doctoraat. Als het populistisch etiket de lading dekt, hoe zijn beide partijen dan te vatten onder dezelfde noemer? Wat hebben ze gemeen dat deze classificatie zou kunnen rechtvaardigen? Is er wel eensgezindheid over de inhoud van dit concept?

2. Populisme als concept: Babylonische spraakverwarring

De wetenschappelijke literatuur over extreem-rechts en populisme helpt me niet vooruit om beter te begrijpen waarom zowel SP.A als VB als populistisch worden omschreven. Integendeel, de literatuur vergroot de verwarring nog. Specialisten zijn het eigenlijk vooral over één ding eens: populisme is een vaag begrip. Het toepassingsgebied van de term populisme is doorheen meer dan een eeuw wetenschappelijke literatuur zo fel uitgebreid dat er onder academici geen eensgezindheid bestaat over de precieze betekenis. Dit conceptuele probleem heeft de laatste jaren aan belangstelling gewonnen door de opkomst van zogeheten rechts-populistische partijen in een groot aantal West-Europese landen. Het electorale succes van deze partijen heeft het academisch debat over populisme terug aangezwengeld, en heeft als onrechtstreeks gevolg dat de term ook te pas en te onpas opduikt in interviews en opiniestukken in kranten. Naast een gebrek aan academische consensus over de betekenis en draagwijdte van de term, zijn er door de actualiteitswaarde van populisme ook een heleboel vaak tegenstrijdige mediadefinities in omloop gekomen. In het vervolg van deze sectie zal ik de begripsverwarring verder uitwerken en illustreren.

2.1. Een rekbaar begrip: uitbreiding van de term

Uit de wetenschappelijke literatuur blijkt het aantal cases waarop de term van toepassing is zowel historisch als geografisch erg verscheiden. Om dit te illustreren, kunnen we de levensloop van het begrip kort doorlopen (zie Taguieff 2002, 1998). Op de belangrijkste en meest gedocumenteerde voorbeelden die hieronder worden aangehaald, kom ik in hoofdstuk twee uitgebreid terug. Met het nu volgend chronologisch overzicht wil ik vooral aangeven hoe breed het toepassingsgebied van de term populisme doorheen de jaren is geworden.

Ten eerste wordt met de term verwezen naar het Amerikaans populisme van de People's Party eind 19de eeuw, een klassiek voorbeeld van massamobilisatie van de boeren. In hun bestaan bedreigd door het oprukkende kapitalisme, stuurde deze beweging aan op

¹ Uit literatuur blijkt dat populisme in Vlaanderen vroeger soms ook in verband werd gebracht met bijvoorbeeld Agalev (zie Elchardus 2001) en VLD (zie Blommaert 2001, De Smet 1993), maar in het tijdsvak waarin dit proefschrift tot stand kwam, viel met name de associatie met SP.A op.

economische, politieke en sociale hervormingen. In hetzelfde tijds kader refereert de term ook aan het Russische populisme (*narodnichestvo*), een soort humanistisch en progressief socialisme dat gedragen werd door een relatief kleine intellectuele elite. De term populisme is ontstaan in de Verenigde Staten en werd kort daarna door de Russische equivalenten overgenomen (zie hoofdstuk 2, paragraaf 3.1). Hoewel beide bewegingen aardig wat overeenkomsten hebben (protest tegen de status quo, idealisering van het volk...), konden ze volgens Canovan “nauwelijks meer van elkaar verschillen” (1981: 3). Doordat deze bewegingen opereerden in een uiteenlopende politieke, sociaal-economische en culturele context hebben ze een ander gelaat gekregen. Ze hadden afwijkende standpunten en ook waren ze volstrekt anders georganiseerd. Hiermee was de trend naar conceptuele verwarring als het ware meteen gezet.

De verdere levensloop van de term populisme toont aan dat de draagwijdte van het begrip niet tot de politiek beperkt blijft. Tijdens het interbellum werd namelijk een Franse literaire, artistieke school als populistisch getypeerd (Boudieu 1990: 151). In deze stroming werd het gewone volk, de plattelandsbevolking, vanuit een zekere nostalgie geïdealiseerd. Er werd vol lof gesproken over de eenvoud en eerlijkheid van de mensen in lokale gemeenschappen.

Een derde manier waarop de term werd gebruikt, verwijst naar de Latijns-Amerikaanse politiek uit de jaren '50. Populisme doelt dan op autoritaire regimes van figuren zoals bijvoorbeeld Perón in Argentinië. Deze charismatische leider wist de massa te mobiliseren en in toom te houden (zie hoofdstuk 2, paragraaf 3.2). In tegenstelling tot de agrarische bewegingen in Rusland en de Verenigde Staten eind 19de eeuw bestond de aanhang nu echter vooral uit onfortuinlijke stedelingen. Naast dit meest gedocumenteerde voorbeeld waren er in Latijns-Amerika nog andere en uiteenlopende vertegenwoordigers van de populistische stroming, zoals bijvoorbeeld Gaitán in Colombia, Cárdenas in Mexico, Haya de la Torre, Belaúnde, Odría en Prado in Peru, nagenoeg alle politieke leiders in Brazilië sinds 1930 (vooral Quadros, Goulart, Vargas, Kubitschek, Brizola en Francisco Juliao), de Movimiento Nacionalista Revolucionario in Bolivia, de Auténtico-partij en het latere bewind van Batista in het pre-revolutionaire Cuba... (Van Niekerk 1972: 31; zie ook Di Tella 1997). Een exhaustieve lijst van al deze politieke leiders en bewegingen zou weinig klaarheid scheppen, eens te meer als we in rekening brengen dat ook aan het Europese fascisme populistische kenmerken worden toegeschreven (zie Griffin 1991; Linz 1976).

In de jaren '60 en '70 werd het predikaat populistisch (of nationaal-populistisch) ook toegeschreven aan verscheidene Afrikaanse leiders, doelend op hun discours, politieke stijl en de manier waarop ze hun macht legitimeerden (zie Saul 1969). Het Nasserisme is hier een voorbeeld van: een combinatie van de mythologisering van natie en identiteit

(Arabische identiteit), charismatisch leiderschap en een reformistische politiek (Arabisch socialisme). In hetzelfde tijdsvak werden de Libische leider Kadhafi en Lumumba uit het voormalige Belgisch Congo ooit omschreven als charismatische leiders van een “populistisch socialisme” (Taguieff 2002: 54).

Halverwege de jaren '80 werd de betekenis van de term populisme nog verder uitgebreid. Populisme verwees dan naar een welbepaalde politieke stijl waarbij politici “appeal to popular feelings and prejudices” (Di Tella 1997: 188). Op die manier begrepen werd populisme gesignaleerd bij conservatief rechts, zoals Ronald Reagan in de Verenigde Staten of Margaret Thatcher in Groot-Brittannië, maar vooral bij extreem-rechtse partijen zoals bijvoorbeeld het Front National (Nationaal Front, FN) in Frankrijk, het VB in Vlaanderen, de Lega Nord (Noordse Liga, LN) in Italië, of de Freiheitliche Partei Österreichs (Oostenrijkse Vrijheidspartij, FPÖ)² in Oostenrijk (zie hoofdstuk 2, paragraaf 3.3). Wat men bij deze partijen aanduidt als een populistisch discours heeft volgens Taguieff (2002: 103 e.v.) in essentie te maken met het feit dat deze partijen zich afzetten tegen zowel de elite als tegen vreemdelingen.

De volgende verruiming van het concept populisme heeft zich voorgedaan in het begin van de jaren '90, wanneer een aantal nieuwe, apolitieke leiders op het toneel verschenen. Typisch aan deze *telepopulistische* demagogen is dat ze beweren zich rechtstreeks te wenden tot het volk, buiten het partijensysteem om, en inspelen op latente anti-establishmentgevoelens. Zij worden ook wel “political entrepreneurs in popular dissatisfaction” genoemd (Keman, Krouwel e.a. 2003; zie ook Fieschi & Heywood 2004). Dikwijls is hun discours gericht tegen de politieke partijen zelf en steunen ze op een schraal politiek programma (Taguieff 1998). Voorbeelden hiervan zijn Perot en Buchanan in de Verenigde Staten, Collor in Brazilië, Menem in Argentinië, Chavez in Venezuela, Fujimori in Peru, Berlusconi in Italië, Tapie in Frankrijk, Fortuyn in Nederland. Ook Jeltsin en Zirinovski in Rusland, Walesa in Polen, Milosevic in Servië en Meciar in Slowakije kregen in het verleden het label populistisch opgeplakt, maar dit heeft volgens Taguieff (1998: 6) meer te maken met hun autoritaire, demagogische optreden en fervent nationalisme dan met een afkeer van het establishment.

In de West-Europese traditie werd populisme totnogtoe altijd in verband gebracht met leiders, partijen of bewegingen die zich aan de uiteinden van het politieke spectrum bevinden, overwegend aan de rechterzijde. Recentelijk is er in Europa echter ook sprake van een populisme in de mainstream (Canovan 2004; Mudde 2004). De term verwijst dan naar een soort catch-all politiek waarbij men een retorisch appel lanceert aan het volk als

² In april 2005 brak Jörg Haider met de FPÖ en richtte hij een nieuwe partij op, de Bündnis Zukunft Österreichs (Alliantie voor de toekomst van Oostenrijk, BZÖ).

geheel. Op deze manier wordt de term de facto losgekoppeld van de protestpolitiek eigen aan de eerder genoemde radicale populistische partijen. Zo worden de verkiezingscampagne van Jacques Chirac in 1995 (zie Mény & Surel 2002, 2000; Taguieff 2002) en de strategie en politiek van Tony Blair (zie Barnett 2000; Mair 2000) als “populistisch” getypeerd. Het gebruik van de term populisme is hier geënt op de Amerikaanse literatuurtraditie. “In the United States populism has deep roots in mainstream politics, going back to the nineteenth century,” stelt Mudde (2004: 550; zie ook Gerring 1998; Kazin 1995). Politieke leiders als George Bush senior, Michael Dukakis, Bill Clinton, Al Gore en George Bush junior worden populistisch genoemd omdat ze zich met het hele Amerikaanse volk identificeren, onder andere door expliciet familiewaarden en nationale fierheid te benadrukken, en omdat ze zich afzetten tegen de zittende elite in Washington (zie Fieschi & Heywood 2004; Ware 2002; Wells, Duty e.a. 2002; Franck 1994). In de Amerikaanse traditie is populisme niet los te zien van het feit dat de rol van partijen bij de presidentsverkiezingen sterk ondergeschikt is aan het kennen en kunnen van de kandidaten. Met de term wordt verwezen naar de directe band tussen leider en volgers, en naar een bepaalde politieke stijl en retoriek. Een commentator formuleerde het verschil tussen het radicalere populisme en het populisme van de mainstream in de Verenigde Staten als volgt: “If Clinton’s refrain is *I can feel your pain*, Buchanan’s slogan is *I can feel your resentment*”.³ In Europa is het populisme van Blair volgens Mair (2000) echter meer dan puur een kwestie van volksverbonden retoriek of imagovorming. Het predikaat populistisch zou ook terugslaan op het matigen van interne discussie in de partij, het regeren “bij plebisiet” (waarbij de populariteit van bepaalde beleidsvoorstellen eerst in focusgroepen wordt afgetoetst), en de creatie van een “partyless, depoliticized democracy” (2000: 22). Al zegt Phillip Gould, één van Labour’s voornaamste campagnemakers, kortweg: “My instincts are populist: I put the people first” (1998: 212). “Putting the people first” werd niet enkel door Labour gebruikt (reeds in 1986), maar was ook de campagneslogan van Clinton in 1996.

Uit dit chronologisch overzicht van het toepassingsgebied van de term blijkt dat populisme in de literatuur doelt zowel op de volksverbondenheid van bepaalde leiders als op hun demagogische taal, zowel op politiek protest als op autoritaire denkbeelden, zowel op xenofobische retoriek als op een tendens naar partijloze democratie. Populisme is geëvolueerd tot een alomvattende term die geassocieerd wordt met uiteenlopende fenomenen. Mény en Surel spreken in dit verband van een “magma empirique” (2000: 216). De opeenvolgende uitbreidingen van de term hebben ervoor gezorgd dat het betekenisveld van de term steeds breder werd, en het inflatoir gebruik ervan, vooral sinds het begin van de jaren ’90 zowel binnen het academische milieu als daarbuiten, maakt dat

³ The Foundation for National Progress, 1994, <http://www.motherjones.com/commentary/ednote/1994/01/klein.html>, gelezen op 28/09/2005

het begrip uit zijn voegen is gebarsten. De wetenschappelijke literatuur, zo vat Wievorka (1993) samen, geeft de indruk dat populisme een fenomeen is dat eenheid en samenhang ontbeert. Vele auteurs zijn het met hem eens dat populisme een begrip is dat door mensen met een afwijkende visie is toegepast op uiteenlopende politieke bewegingen, bestuursvormen, partijen en ideologieën, en daardoor aan betekenis heeft verloren (Mény & Surel 2002, 2000; Taggart 2000; Khoros 1984; Canovan 1981, 1977; Ionescu 1969; Walicki 1969). Worsley stelt het nog scherper en zegt dat “to speak of populism as a genus is to assume what needs to be demonstrated” (1969: 219). Hij vindt dat bewegingen met verschillende kenmerken, van elkaar gescheiden in tijd, ruimte en cultuur, al te snel onder dezelfde rubriek populisme worden geklasseerd. Zonder dit hard te maken, schat men de onderlinge gelijkenissen vaak belangrijker in dan verschillen, aldus Worsley. In de kanttekening van deze ontwikkeling stelt Canovan dat “the more flexible the word has become, the more tempted political scientists have been to label ‘populist’ any movement or outlook that does not fit into any established category” (1981: 3). We kunnen hieruit concluderen dat sociale wetenschappers in grote mate zelf verantwoordelijkheid zijn voor de verwarrende terminologie. Historische analogie blijkt even aantrekkelijk als misleidend.

Samengevat: populisme is een populaire term geworden, en die populariteit laat zijn sporen na. Pfahl-Traughber stelt terecht dat populisme “nauwelijks bruikbaar” is “als analytische categorie” (1994 : 18). Ook volgens Mény en Surel is dit de consequentie van het terminologieprobleem: “son indétermination apparente, spécialement sous l’angle idéologique, *semblait devoir interdire tout usage du populisme comme concept opératoire* de la sociologie politique” (2000: 297; mijn cursivering). Als steeds meer en gediversifieerdere verschijningsvormen van populisme zich manifesteren, is het niet verwonderlijk dat de conceptuele precisie en de empirische waarde van het concept onder druk komen te staan. De vraag naar de empirische bruikbaarheid nut van de term dringt zich op.

De uitbreiding en betekenisinflatie van de term populisme is een voorbeeld van wat Sartori (1970) aanduidt als “conceptual stretching”. Hiermee doelt hij op het feit dat in de sociale wetenschappen vaak slordig met concepten wordt omgesprongen. Wetenschappers volgen al te vaak de weg van de minste weerstand, zo zegt Sartori. In een poging tot waardevrijheid, wordt de betekenis van een concept dikwijls zodanig verbreed dat de oorspronkelijke connotatie en betekenis verloren gaan.

2.2. Verschillende conceptuele benaderingen

In wetenschappelijke publicaties wordt het terminologieprobleem vaak omzeild en onvoldoende onderkend. Niettegenstaande de populariteit van het begrip, hebben slechts een handvol wetenschappers zich gebogen over de fundamentele vraag hoe we populisme als concept precies kunnen begrijpen. De begripsverwarring hangt samen met het feit dat het fenomeen op uiteenlopende manieren wordt bestudeerd en geconceptualiseerd.

Op enkele uitzonderingen na zijn de bestaande conceptualisering van populisme steeds gebaseerd op een opwaartse, inductieve redenering. Op basis van de bestaande definities van populisme concludeert Taggart (2000: 7) dat er in de literatuur drie verschillende invalshoeken zijn om populisme als concept te verduidelijken. Eerst en vooral zijn er de *contextuele* definities. Deze komen het vaakst voor en hun toepassingsgebied beperkt zich tot één welbepaald voorbeeld van populisme. Deze contextuele definities zijn nagenoeg altijd het eindresultaat van de gedetailleerde studie van een verschijningsvorm in één specifieke context. Deze definities kunnen dan ook niet gegeneraliseerd worden omdat het concept wordt omschreven in termen die contextspecifiek zijn. De definitie van populisme als “a rural movement seeking to realize traditional values in a changing society” is hier een voorbeeld van (Calvert in Canovan 1981: 4). Een tweede aanpak bestaat erin een *gevarieerde* definitie op te stellen: men tracht een typologie te construeren van verschillende populismes. Men gaat er dan vanuit dat populisme als concept geen essentiële kern heeft, maar dat de uiteenlopende verschijningsvormen enkel gebundeld kunnen worden en in verschillende types van definities ondergebracht. Op deze manier wordt een conceptueel antwoord gezocht op het feit dat populisme als empirisch fenomeen een onsamenvattende verzameling van historische en hedendaagse cases is. Het resultaat is een “fractured concept” (Taggart 2000: 22). De typologie die Canovan (1981) ontwikkelde, kan model staan voor deze tweede benadering (zie hoofdstuk 2, paragraaf 2). De operationalisering van populisme, één van de kerndoelstellingen van dit proefschrift (zie verder), is vanuit deze conceptuele benadering problematisch. Men gaat er hier immers vanuit dat het onmogelijk is om tot een algemene definitie te komen. De derde aanpak, die Taggart ondermeer zelf volgt, bestaat erin deze oefening ondanks de obstakels toch te maken. Men gaat dan op zoek naar de essentie van populisme in een poging om een authentiek en universeel inzicht te krijgen in het fenomeen. Deze *generalistische* aanpak gebeurt concreet door het concept uitvoerig te illustreren met voorbeelden. Geen van de voorbeelden kan echter het ideaaltype (Weber 1978) of *alle* facetten van populisme tegelijkertijd illustreren; volgens deze derde conceptuele benadering is de essentie van populisme te omvangrijk en te gedifferentieerd opdat populisme als concept empirisch bruikbaar zou zijn.

Het feit dat er in de studie van populisme verschillende invalshoeken bestaan, zorgt voor een kluwen aan definities en opvattingen over de essentie van het fenomeen. Niet alleen illustreert dit de verwarring, het werkt bovendien onduidelijkheid nog in de hand omdat de literatuur meer *naast* dan *op* mekaar verder bouwt. Om de empirische bruikbaarheid van het concept toch te kunnen garanderen, wil ik in dit proefschrift een zorgvuldig onderbouwd voorstel tot essentialistische definitie lanceren (zie verder).

2.3. Synoniem van extreem-rechts?

Wat het probleem van de begripsverwarring rond populisme vandaag pertinent maakt, vindt zijn oorsprong in het groot aantal wetenschappelijke publicaties sinds de electorale opmars van zogeheten extreem-rechtse of rechts-populistische partijen in Europa. Kenmerkend voor deze literatuur is dat concepten vaak als synoniemen worden gebruikt, waardoor de precieze betekenis onduidelijk wordt en nuanceverschillen al gauw in de marge verdwijnen (Eatwell 2003; Taguieff 2002; Mudde 2000). Het merendeel van de bijdragen over populisme veronderstelt een inherente band met extreem-rechts. Beide termen worden vaak in één adem genoemd. Niettegenstaande “there appear to be major differences between the ‘extreme right’, ‘populists’ and others who are sometimes grouped into the party family” (Eatwell 2003: 4). Maar Hainsworth spreekt bijvoorbeeld van de “emergence or resurgence of extreme right-wing *or* neo-populist politics and parties” (2000: 1, 5-6; mijn cursivering), wat weinig onderscheid of nuance doet vermoeden. De klassieke terminologie van Duitse oorsprong, rechts-extremisme, is geëvolueerd naar benamingen als radicaal rechts, nieuw radicaal rechts, rechts-populisme, nationaal-populisme, rechts radicaal populisme enz... zonder dat de fundamenteën van deze terminologie op afdoende wijze werden uitgeklaard of geactualiseerd (Taguieff 2002: 70-5).⁴

Hoewel de bestaande terminologieën op zich best valabel zijn, is de belangrijkste bron van onduidelijkheid dat met verschillende begrippen toch steeds dezelfde empirische cases worden geassocieerd. In deze sectie zal ik de begripsverwarring met extreem-rechts verder uitdiepen, als een actueel aspect van het terminologieprobleem rond populisme.

⁴ Verhelderend in dit verband is het werk van Mudde. In *‘The Ideology of the Extreme Right’* (2000) legt hij een aantal nuanceverschillen uit tussen begrippen die de facto als synoniemen worden gebruikt (radicalisme, extremisme, neo-fascisme...). In 26 definities van rechts-extremisme vond Mudde niet minder dan 58 verschillende kenmerken. Vijf kenmerken werden door minstens de helft van de auteurs vermeld en weerhouden: nationalisme, racisme, xenofobie, anti-democratie en een sterke staat.

2.3.1. Negatieve connotatie

Extreem-rechts en populisme hebben als classificering een pejoratieve bijklank gemeen. Het zijn begrippen die vaak dienst doen als negatief label waarmee partijen of personen een antidemocratisch of pseudo-democratisch karakter wordt opgekleefd. De termen spelen in op de onderbuik, zonder dat ze daarom ook naar inhoudelijke, meetbare kenmerken verwijzen. Verschillende auteurs accentueren dat het begrip populisme doorgaans niet wordt gebruikt om het politieke gebeuren begrijpbaar te maken, maar eerder functioneert als instrument om politici publiek terecht te wijzen (Elchardus 2001; de Benoist 2000; Taguieff 1998; Stengers, Stora e.a. 1997). Het gevolg van dit stigmatiserend karakter is dat een waaier aan betekenissen in omloop raakt, gaande van fascistisch, racistisch, demagogisch tot opportunistisch, die een stabiele betekenis en de empirische bruikbaarheid van het concept bedreigt. De inhoud en precisie wordt gematigd doordat populisme gebruikt, of beter *misbruikt* wordt om het spreekrecht en de legitimiteit van politieke tegenstanders te ondergraven.

2.3.2. Typologieën in conflict

Uit de literatuur blijkt verder dat populisme gebruikt wordt om op twee verschillende niveaus een onderscheid te maken, tussen partij*families* enerzijds, tussen partijen *binnen* de familie van extreem-rechts anderzijds.

Als groep partijen onderscheiden extreem-rechtse (Mudde 2000), radicaal rechtse (Kitschelt & McGann 1995) of rechts-populistische partijen (Betz & Johnson 2004; Betz 2004, 1994) zich van andere families zoals de socialistische, christen-democratische of groene partijen. Dit onderscheid is voornamelijk ideologisch, maar steunt ook op vormen van partijorganisatie of sociologische achtergrondkenmerken van de achterban. Zo gebruikt Betz (1994) de term *radical right-wing populist parties* om de volgende partijen aan te duiden: LN (Italië), Autopartei (Autopartij, Zwitserland), FN (Frankrijk), Republiken (Republikeinen, REP, Duitsland), Ny Demokrati (Nieuwe Democraten, ND, Zweden), Fremskridtspartiet (Vooruitgangspartij, FPD, Denemarken), Fremskrittspartiet (Vooruitgangspartij, FPN, Noorwegen), FPÖ (Oostenrijk) en VB (België). Volgens Betz zijn deze partijen populistisch in hun “unscrupulous use and instrumentalisation of diffuse public sentiments of anxiety and disenchantment and their appeal to the common man and his allegedly superior common sense” (1994: 4). Hiermee wordt het toepassingsgebied van de term populisme beperkt tot nieuwe extreem-rechtse partijen in Europa (zie Mény en Surel 2000: 12). De valkuil van de conceptuele oefening van Betz is reductionisme: een amalgaam van partijen wordt op basis van enkele overeenkomsten onder dezelfde noemer geplaatst hoewel, afhankelijk van de criteria die worden

gehanteerd, de onderlinge verschillen tussen de partijen misschien groter zijn dan tussen partijen over de familiegrenzen heen. Kitschelt en McGann stellen terecht dat politieke wetenschappers die extreem-rechts in Europa bestuderen de neiging hebben om onderlinge verschillen onder de mat te vegen. “In a worst case scenario, everything is subsumed under the label of ‘populism’, without appreciating the substantial distance between the German Republicans, the Danish Progress Party, and the Italian Northern League” (1995: 89).

Hoewel al deze partijen gelijkaardige thema's bespelen (zie verder), verschillen ze vaak op andere, essentiële punten zoals partijstructuur en status van leiderschap, historische achtergrond, ideologie... De typologieën van de extreem-rechtse partijfamilie en meer specifiek het naoorlogs rechts-extremisme (zie Von Beyme 1988) hebben geleid tot een aantal concurrerende modellen die elk op zich consistent en valabel zijn, maar alles bij mekaar genomen onduidelijkheid creëren over het concept populisme (zie bijvoorbeeld Camus 2003). Bij de indeling in subgroepen van partijen, worden de begrippen extreem-rechts en populisme *niet* als synoniemen gebruikt. Het predikaat populistisch wordt dan aangewend om partijen diepgaander te classificeren, en omdat verschillende auteurs andere klemtonen leggen is er een gebrek aan eenduidigheid. Op basis van verschillende ideologische kenmerken komen Kitschelt en McGann (1995: 89) bijvoorbeeld tot de volgende typologie: zij onderscheiden fascistische (oud rechts), welvaartschauvinistische, rechts-autoritaire, en populistische anti-staatspartijen (verschillende types van hedendaagse rechtse partijen). Populisme wordt gedefinieerd als “the effort to destroy established institutions of interest mediation and elite control and to put in their place some kind of a ‘direct’ voice of the people, embodied in the leader of the populist party” (1995: 160). Anti-institutionalisme, een afkeer van de elite, en de natuurlijke verbinding tussen volk en politieke leiders behoren volgens Kitschelt en McGann tot de essentie van populisme. Ook Taggart (1995) gebruikt de term populisme om reliëf aan te brengen in de extreem-rechtse partijfamilie, maar de invulling die Taggart eraan geeft, is een stuk ruimer. Op basis van de bevindingen van Ignazi (1992) stelt hij een ideaaltypische opdeling voor tussen “neo-fascistische” en “nieuw populistische” partijen. Taggart (1995) gaat ervan uit dat de positie van een partij niet alleen valt af te lezen uit het ideologisch profiel, maar ook uit de interne organisatie, politieke stijl en electorale aanhang van de partij. “Where the traditional parties are strictly hierarchical and pyramidal, new populists aim to be selective and small in structure” (1995: 42). Verder zijn de nieuw populistische partijen ook van de neo-fascistische partijen te onderscheiden door hun kiespubliek. In tegenstelling tot het traditioneel laagopgeleide, stedelijke en mannelijke kiespubliek van de neo-fascistische partijen zouden nieuw populistische partijen een breder publiek aanspreken.

Met Mudde (2000) kunnen we concluderen dat er in relatie tot extreem-rechts twee manieren zijn waarop de term populisme wordt aangewend. Ten eerste wordt de term gebruikt om de ideologisch eerder gematigde extreem-rechtse partijen aan te duiden (Eatwell 2003; Taggart 1995; Betz 1994). Ten tweede verwijst populisme naar een welbepaalde politieke stijl van extreem-rechtse partijen (Pfahl-Traughber 1994). Het gaat dan om een ‘manier om aan politiek te doen’ die deze partijen onderscheidt van andere. Het centrale punt in deze probleemstelling vloeit voort uit Muddes besluit: “All in all, most definitions of (whatever) populism do not differ that much in content from the definitions of right-wing extremism” (2000: 13-14).

2.4. Wetenschappers betrokken partij?

Of een politieke beweging populistisch is of niet, wordt niet enkel bepaald door de kenmerken in kwestie, maar ook door de houding en interpretatie van wetenschappers, zo onderstreept Canovan (1981: 10-12). Dit is op zich niet abnormaal. Concepten worden geconstrueerd aan de hand van interpretaties van datamateriaal, en puur empiricisme is in de tak van sociale wetenschappen niet mogelijk. De relevantie van deze bedenking wordt duidelijk als we kijken naar het centrale thema in het onderzoeksveld: de relatie tussen het volk en de elite. De *intellectuele* elite is hierbij betrokken partij. Als sociaal wetenschapper is het niet evident feiten en gebeurtenissen ‘objectief’ te analyseren, maar dit wordt nog moeilijker als het gaat om personen of bewegingen die vijandig staan ten aanzien van intellectuelen, zoals voor een groot aantal populistten het geval is. Dat interpretaties van het concept uiteenlopen is in dit opzicht het resultaat van de vrees van sommige intellectuelen voor de opstandigheid van het volk, en van het idealistische geloof van anderen in de deugdzaamheid en kracht ervan. Tegenstrijdige interpretaties ontsluiten soms een politieke voorkeur of verraden een welbepaalde visie op de relatie tussen massa en elite. Het heikel punt is dat de mening van het volk die populistten claimen te verdedigen niet altijd overeenstemt met de overheersend liberale en progressieve ideeën van intellectuelen. Canovan stelt bijvoorbeeld dat de populistten van de People’s Party door sommige wetenschappers werden omschreven als “backwoods neurotics with dangerously fascist tendencies”, en door anderen als “heroic fighters for democracy against overwhelming odds” (1981: 12). Dit voorbeeld vertoont opmerkelijke gelijkenis met de manier waarop hedendaagse populistische partijen worden gepercipieerd.

2.5. Mediatiek en politiek steekspel

Hoewel het niet abnormaal is dat concepten uit de sociale wetenschappen in het publieke debat een ietwat ruimere invulling krijgen (Huyse 2003), lijkt er met de term populisme nog iets meer aan de hand. Zowel in wetenschappelijke als in journalistieke en politieke

milieus wordt populisme tegelijk als beschrijvende en als beoordelende term gebruikt. Ook in het maatschappelijk debat stellen we een definitiestrijd vast tussen ‘aanklagers’ en ‘beschuldigen’. Niet wat populisme volgens de verschillende actoren juist betekent, maar wel de polariserende dynamiek rond het begrip is hier van belang. Hoewel dit vanuit academisch oogpunt slechts van secundair orde is, komt ook het feit dat de term in de media op verschillende manieren wordt gebruikt de conceptuele en empirische waarde ervan niet ten goede.

2.5.1. Beschuldigde, sta op!

Krantencommentatoren en politici ervaren populisme meestal als iets ‘vies’. Wanneer critici in een uitspraak een ‘geur’ van populisme ontwaren, wordt de politicus of partij in kwestie in feite beschuldigd van demagogie of volksmennerij (Taguieff 2002: 18-19).⁵ In het ergste geval zouden populistische voorstellen en argumenten inspelen op angst en emotie, in een passievere rol worden ze afgeschilderd als slaafse volgers van de publieke opinie en wordt hen een gebrek aan politieke moed verweten (zie Clemens 1983). In een opiniestuk getiteld *‘De lokroep van het populisme’*, verwoordt Yves Desmet het als volgt: “Argumenten worden weggeblazen door simplistische oneliners, beeldvorming en de platbroekerigheid waarmee sommigen de publieke opinie proberen te behagen (...) Rede, het afwegen van belangen, respect voor de elementaire democratische rechten: allemaal moet het wijken in de stormloop voor de gunst van de publieke opinie” (De Morgen, 22/11/2002). Deze afkeurende toon wordt niet alleen gezet door opiniemakers in de media. In het politiek debat wordt de term dikwijls gebruikt als een sneer naar politieke tegenstanders. Zo neemt Karel De Gucht, voormalig VLD-voorzitter en minister van Buitenlandse Zaken in de regering Verhofstadt II, Steve Stevaert op de korrel in een interview gekopt *‘Populisme is slecht voor de mensen’*: “Stevaert is een verstandig man en uiterst handig politicus, maar er zit een hele grote dosis populisme in wat hij zegt. Socialisme is wat goed is voor de mensen, dus wat goed is voor de mensen, is socialistisch (...) In de mate dat belangrijke politieke partijen zich heel populistisch opstellen, wordt de marge om rationeel aan politiek te doen, minimaal. Dat is niet goed voor de mensen, ook niet voor de mensen van Stevaert” (De Standaard, 18/10/2003). Kern van de boodschap: populisme is tegengesteld aan de heersende politieke moraal en dient bijgevolg afgekeurd te worden. Een derde citaat om dit te illustreren vinden we bij Bart Dewever, voorzitter van de Vlaams-nationalistische NV-A. Met cynische ondertoon is ook hij fel tegen populisme gekant: “Je kunt niet meer aan normaal, genuanceerd politiek denken doen.

⁵ Voor een goed begrip van het concept demagogie kunnen we terecht bij Van der Linden (1991). Hij stelt dat demagogie verwijst naar de “retorische vaardigheden van politici en hoe die geëvalueerd worden door het publiek” (1991: 92). Demagogie heeft hier betrekking op de relatie tussen spreker en publiek. Het verwijst naar het taalgebruik – het soort argumentatie en de emotionele en opzweepende stijl zoals die door politici kan worden gehanteerd – en hoe deze stijl door het publiek wordt gesmaakt. Van der Linden operationaliseert het concept demagogie aan de hand van drie dimensies (politieke context, publiek gedrag, persoonstype; zie 1991: 97 e.v.).

Het moet nu allemaal hard en extreem zijn (...) Het moet *of* het populisme van Stevaert, *of* het populisme van het Blok zijn. Dat verkoopt het best” (Knack, 03/09/2003).

2.5.2. Populisme als geuzennaam

Kenmerkend voor de definitiestrijd is dat de politieke kaakslag zijn doel echter voorbij lijkt te schieten. Politici die het verwijt krijgen populistisch te zijn, buigen vaak de rollen om en voelen zich allerm minst gestigmatiseerd. Meer nog: ze zijn er trots op om populist te zijn. Populisme wordt als geuzennaam ook positief ingeschat (Blommaert, Corijn e.a. 2004: 23). Het Franse Front National de la Jeunesse, de jongerentak van het FN van Le Pen, organiseerde in 1994 een zomeruniversiteit met als thema “Populiste et fier de l’être” (Taguieff 1998: 18). Dit illustreert dat deze politieke beweging zich niet beledigd voelt door deze typering, wel integendeel. Door een positieve herdefiniëring van het begrip wordt de populist de belangenverdediger van het volk. Wouter Bos, voorman van de Nederlandse PvdA, interpreteert het als volgt: “Er is een stijlherwaardering in de politiek (...) Speel je daarop in, dan wordt je door sommigen een populist genoemd. Je moet in klare taal met de mensen op straat gaan praten. Dat is een stuk beter dan de politiek vanuit je ivoren toren te benaderen” (De Morgen, 20/5/2003). In deze opvatting wordt populisme niet met demagogie geassocieerd. Eigen aan populisten is nu dat ze de vinger aan de pols houden en zichtbaar met het volk verbonden zijn. In dezelfde positieve lijn legt Bart Somers (VLD) het uit: “Als populisme betekent, rekening houden met wat er leeft bij de mensen, hun zorgen en bekommernissen ernstig nemen en proberen op een zo eerlijk mogelijke manier oplossingen te zoeken, dan ben ik de grootste populist van Vlaanderen” (citaat uit P-Magazine in Gazet van Antwerpen, 28/06/2002). Wat door de ‘aanklagers’ dus oorspronkelijk als verwijt was bedoeld, wordt door de ‘beschuldigten’ als een pluim op de hoed gestoken. De demagoog is rasdemocraat geworden, bezig met thema’s en problemen waar gewone mensen van wakker liggen.

3. Onderzoeksvragen

In media en politiek maar ook in de wetenschappelijke literatuur wordt de term populisme op verschillende manieren gebruikt. De uitholling van de term heeft ons tot een punt gebracht waarop we de vraag moeten stellen of het begrip voor empirisch onderzoek nog wel te redden valt. Als we willen weten waarover we praten, is dit uiteraard essentieel. Want wat is de waarde van een concept als het niet differentieert? Geen enkele. De centrale vraag in dit werk luidt dan ook: *kunnen we populisme conceptualiseren zodanig dat het (1) de gemeenschappelijke kenmerken tussen de verschillende verschijningsvormen blootlegt; en (2) in empirisch onderzoek toepasbaar is?* Als we deze oefening willen maken, moeten we op basis van de literatuur proberen te formuleren waarvoor de term populisme in essentie staat. In dit

proefschrift zal ik een zorgvuldig onderbouwd voorstel doen. De vraag naar onderbouwde conceptuele precisie is ook ingegeven uit reflectie en commentaren op eerder werk (Jagers & Walgrave 2003) waarin een poging werd ondernomen om populisme empirisch en kwantitatief te meten.⁶ Een bedenking van Abts (2004: 2, 31-32) bij dit onderzoek was bijvoorbeeld dat populisme er werd geconcipieerd als politieke stijl of taal en daarmee ten onrechte ontgaan zou zijn van elke ideologische kern.

De recente opflakking van populisme heeft zoals gezegd heel wat auteurs geïnspireerd, maar de literatuur over populisme wordt nog steeds gekenmerkt door een afwezigheid van deductief onderzoek en systematische empirie. Onderzoek dat vanuit een algemene begripsbepaling op systematische wijze probeert na te gaan of we populisme in realiteit terugvinden en zo ja, in welke vorm(en), is totnogtoe niet voorhanden. Empirische studies in dit onderzoeksveld zijn meestal casestudies – hoe manifesteert populisme zich in land x of y? – of inductieve vergelijkingen van gelijkaardige partijen over de landsgrenzen heen. Een uitzondering op deze manier van werken is het onderzoek van Franck (1994). Aan de hand van een werkdefinitie zette hij een kwantitatieve inhoudsanalyse op rond populistische campagneretoriek in politieke reclamespots en debatten in de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 1988. Een andere uitzondering vinden we bij Grunberg (1998). In tegenstelling tot wat ik in deze scriptie beoog, was dit onderzoek er evenwel niet op gericht om populisme empirisch te ‘meten’, maar wilde Grunberg nagaan hoe de term bij het electoraat werd gepercipieerd. Hij vond een antwoord op de vraag wat populisme betekent voor het brede publiek en heeft in kaart gebracht hoe deze percepties verschillen voor verschillende deelgroepen in het Franse electoraat.

⁶ Het artikel dat hier de neerslag van is, maakt deel uit van het doctoraatstraject en zit bij dit proefschrift ingesloten (bijlage 1). In 2006 zal dit artikel in licht gewijzigde vorm ook verschijnen in *European Journal of Political Research* (Jagers & Walgrave 2006). In de twee eerste jaren van mijn mandaat werd populisme comparatief onderzocht aan de hand van een kwantitatieve inhoudsanalyse van de Uitzendingen door Derden (1999-2001) van alle Vlaamse politieke partijen (Agalev, CVP, SP, VLD, VB, VU). De ontwikkelde conceptualisering, operationalisering en onderzoeksmethode boden een uitgelezen mogelijkheid tot een uitgebreidere replicatie. Het comparatief opzet zou doorgetrokken worden in longitudinaal perspectief en de dataset zou uitgebreid worden voor de volledige bestaansperiode van de Uitzendingen door Derden (1982-2001), opdat we de hypothese zouden kunnen toetsen dat populisme is toegenomen doorheen de tijd. Zodoende startte een tweede dataverzamelingsronde en werden de partijen gecontacteerd. Deze tweede dataverzamelingsronde leverde echter praktische problemen op die in extremis noopten tot een bijsturing van mijn onderzoeksvragen en –opzet. Er werd heel wat tijd en moeite geïnvesteerd om met name de Uitzendingen door Derden van het Vlaams Blok (1982-2001) in bezit te krijgen, maar na een initiële toezegging van hun bereidwillige medewerking en herhaaldelijke vragen per brief, mail en telefoon, kreeg ik volgend bericht toegestuurd: *“Zowel de ontbrekende uitzendingen van 1999 als de uitzendingen voor 1999 staan niet ter onze beschikking en we kunnen dan ook, helaas, niet ingaan op uw vraag”*. Hoewel deze correspondentie al heel wat kostbare tijd had geveerd, heb ik vervolgens besloten om via alle mogelijke andere kanalen alsnog het noodzakelijk empirisch materiaal proberen bijeen te krijgen. Na enkele maanden intensief zoeken via verschillende pistes werd evenwel duidelijk dat het opzet om een *volledige* verzameling aan te leggen van de Uitzendingen door Derden, een noodzakelijke representativiteitsvoorwaarde, een schier onmogelijke opdracht was. Tenslotte werd daarom besloten het longitudinaal perspectief te verlaten.

De combinatie van conceptuele chaos en gebrek aan deductief empirisch onderzoek leidt tot de vraag naar de operationalisering van het concept. Vanuit de vaststelling dat men in Vlaanderen te pas en te onpas lijkt te schermen met de term, wil ik in het empirische luik van dit proefschrift achterhalen *of we populisme daadwerkelijk terugvinden bij politieke partijen in Vlaanderen en zo ja, in welke vorm(en)*. Ik wil de bruikbaarheid van het populismeconcept testen in empirisch onderzoek.

4. Relevantie

Waarom is het van belang om populisme empirisch te kunnen onderzoeken? Een reden hiertoe is dat populisme volgens een aantal auteurs raakt aan de grondvesten van democratie. Volgens de pathologietheorie kunnen we het electoraal succes van populisme zien als graadmeter van de ‘gezondheid’ en van het incasservermogen van een democratie (Mény & Surel 2002, 2000; Canovan 1999; Wiles 1969). Doorgaans gaat men ervan uit dat de ‘koorts’ kan afgelezen worden aan de stemmenpercentages van zogeheten rechts-populistische partijen. Maar zoals ik eerder stelde, zijn er de laatste jaren heel wat aanwijzingen dat er ook sprake is van populisme bij de gevestigde partijen. Als we het debat rond populisme en democratie met kennis van zaken willen voeren, is het belangrijk dat we weten in welke mate en vormen we populisme vandaag precies terugvinden in de politiek. Analyse begint immers altijd bij de feiten.

Zowel op theoretisch, methodologisch als maatschappelijk vlak wil dit doctoraat meerwaarde bieden. De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek situeert zich primair op theoretisch-conceptueel niveau, aangezien ik de waarde van populisme als concept wil herstellen. Deze studie wil een concreet antwoord bieden op de begripsmatige inflatie en verwarring rond populisme die zich de laatste decennia op het politieke en wetenschappelijke toneel heeft doorgezet.

4.1. Theoretisch

Zoals eerder aangegeven vertoont de wetenschappelijke literatuur een opvallende empirische lacune. Een comparatieve benadering, dat wil zeggen onderzoek dat populisme niet omschrijft aan de hand van een bepaalde casus maar daarentegen op zoek gaat naar populisme bij verschillende partijen uit eenzelfde context, is totnogtoe niet voorhanden. De meerwaarde van dit onderzoek ligt dan ook in het empirische en comparatieve karakter ervan: vertrekkende vanuit het populismeconcept zal ik partijen vergelijken met een verschillende historische en ideologische achtergrond. Ik ga niet alleen op zoek naar populisme bij traditionele ‘populistische’ partijen, maar ook daar waar je het niet onmiddellijk zou verwachten, namelijk bij partijen die al jarenlang afwisselend de

dienst van het beleid uitmaken en waarbij niet automatisch de associatie met antipolitiek protest wordt gemaakt. Hoewel dit in eerste instantie misschien vreemd lijkt, is dit onderzoek een stap op weg naar *minder* verwarring omdat de differentiërende kracht van het concept zal worden getest. De betekenis van populisme zal in het politieke debat waarschijnlijk altijd betwist worden vanwege het stigmatiserend karakter van de term (Elchardus 2001; de Benoist 2000; Taguieff 1998), maar in academisch opzicht biedt dit onderzoek uitzicht op meer conceptuele duidelijkheid. De theoretische relevantie van deze scriptie ligt erin dat heel dit werk gericht is op het inzichtelijk en (opnieuw) bruikbaar maken van een containerbegrip.

4.2. Methodologisch

Het opzet van deze studie om populisme tot een empirisch bruikbaar concept te maken, zal hier geconcretiseerd worden binnen de Vlaamse context, maar biedt uitgebreide mogelijkheden tot toetsing en verfijning aan de hand van de situatie in andere landen. De methodologische relevantie ligt in de operationalisering en in test van de bruikbaarheid van het concept. Replicatie zou later de effectieve waarde van het voorstel tot definitie en operationalisering kracht kunnen bijzetten of verwerpen.

4.3. Maatschappelijk

Met deze studie wil ik opheldering brengen in een normatief geladen definitiestrijd die zich niet alleen in academische middens afspeelt, maar ook daarbuiten. Het is mijn ambitie om met deze bijdrage het welles-nietes spelletje – wie is populist en wie niet? – te voorzien van een wetenschappelijke onderbouw door het concept op een rationelere manier te benaderen dan op het publieke forum het geval is. Hoewel het normatieve debat strikt genomen buiten dit bestek valt, kunnen de inzichten uit deze studie ook de discussie aanzwengelen over de wenselijkheid en gevaren van populisme.

5. Opzet en structuur

In wat rest in dit hoofdstuk wil ik het opzet van het onderzoek en de structuur van dit proefschrift kort toelichten. Dit boek bestaat uit een theoretisch-conceptueel en een empirisch luik. Om tot een kernachtige begripsomschrijving van populisme te komen, is het nodig eerst te schetsen wat er in de wetenschappelijke literatuur zoal geschreven is rond dit onderwerp. Dit gebeurt in het eerste luik, dat enkel hoofdstuk twee omvat. Als stap in de richting van een algemene definitie, splits ik de literatuur hier voor een goed begrip in verschillende stukken op. Ik onderscheid benaderingen van populisme (1) als een classificatie die betrekking heeft op een organisatievorm; (2) als politieke stijl of

strategie; en (3) als ideologie of democratietheorie. Door apart in te gaan op deze verschillende conceptualisering en de context waarin ze zijn ontstaan, tracht ik klaarheid te scheppen in de begripsverwarring. In de synthese zoek ik naar de ideale mix van theoretisch-conceptuele waarde en empirische relevantie. Na uitvoerige argumentatie resulteert deze oefening in de volgende algemene definitie: *populisme is een 'dunne' ideologie die (1) ervan uitgaat dat de samenleving bestaat uit twee homogene en antagonistische groepen, het ingoede volk en de inslechte elite; en (2) wil dat de politiek de zuivere reflectie is van de volkswil*. Deze definitie heeft een ruim toepassingsgebied, is ingebed in de literatuurtraditie (en dus niet alleen van toepassing op het hedendaags populisme), en zou tegelijkertijd voldoende discriminerende waarde moeten bezitten om empirisch bruikbaar te zijn. De algemene definitie is het eindpunt van de literatuurstudie, maar vormt tevens het beginpunt van het empirische deel van dit proefschrift.

Het derde hoofdstuk is een scharnierhoofdstuk: het bevat de operationalisering van het concept. Aan de hand van de morfologische ideologiebenadering van Freedon (1996) zal ik populisme empirisch onderzoeken door te focussen op de kernconcepten volk, establishment en democratie. Onderzoeksopzet, datakeuze en methode worden in het derde hoofdstuk uitgebreid verantwoord en afgezet tegen mogelijke alternatieven. Met het oog op een beter begrip en toetsing van het concept populisme werd in dit doctoraatsonderzoek geopteerd voor een comparatief onderzoeksopzet. Het empirisch onderzoek is beschrijvend, heeft betrekking op de periode 2003-2004 en bestaat uit een kwalitatieve inhoudsanalyse van datamateriaal van drie Vlaamse politieke partijen: SP.A, CD&V en VB⁷. Zoals eerder aangegeven, is de Vlaamse situatie specifiek interessant omdat verschillende partijen populistisch worden genoemd. Naast de prominente aanwezigheid van VB is ook de nabijheid en directe bereikbaarheid een belangrijk argument om te kiezen voor Vlaanderen. De dataset waarop de kwalitatieve inhoudsanalyse werd uitgevoerd, bestaat uit ledenbladen, partijprogramma's en verkiezingspropaganda uit de periode 2003-2004. Aanvullend en ter situering werden voor dit onderzoek echter ook partijdocumenten van vroegere datum geraadpleegd (beginselprogramma's, congresstukken,...).

Het empirische luik van deze scriptie beslaat hoofdstuk vier tot zeven. Hoofdstuk vier, vijf en zes bevatten de analyserapportering. Ze bieden uitgebreid inzicht in het datamateriaal van respectievelijk SP.A, CD&V en VB. Voor elke partij ga ik afzonderlijk na of en zo ja, op welke wijze we in de periode 2003-2004 (elementen van) populisme terugvinden. Is het concept empirisch bruikbaar? Hoofdstuk zeven is een volgende stap in

⁷ Tijdens de onderzoeksperiode, op 9 november 2004, werd Vlaams Blok Vlaams Belang. Om de partij aan te duiden gebruik ik in dit proefschrift in de regel de afkorting VB. Ik schrijf de partijnaam enkel voluit wanneer de situatie dit vereist.

de datareductie en bevat een systematische vergelijking van de drie partijen. Hier worden de voornaamste empirische conclusies geformuleerd. Ik sluit dit hoofdstuk af met enkele speculaties over gelijkenissen en verschillen tussen de partijen.

Vanuit de nieuw aangebrachte empirie wordt in het laatste hoofdstuk, de conclusie en discussie, teruggekoppeld naar de literatuur. In dit achtste hoofdstuk wordt de voorgestelde conceptualisering van populisme herbekeken en verder onderbouwd, wordt de studie geëvalueerd in functie van de doelstellingen en onderzoeksvragen, en zal ik ook enkele pistes aanreiken voor verder onderzoek.

2. Wat is populisme?

1. Inleiding

Eén van de belangrijkste redenen voor de heterogeniteit in de literatuur is dat het fenomeen zoals gezegd nagenoeg altijd inductief wordt bestudeerd: uit het bijzondere poogt men algemeen geldende besluiten te formuleren. Op basis van beschrijvend onderzoek van verschillende populistische bewegingen, regimes, politieke stijlen en stromingen worden de klijtlijnen van het concept getrokken. Wetenschappers proberen contextgebonden van niet-contextgebonden eigenschappen te onderscheiden en zo de essentie, het gemeenschappelijke aan alle ‘populismes’, te achterhalen. Eén van de speerpunten in het academische debat is de theoretische uitwerking van deze gemeenschappelijke kern. Ten gevolge van het kluwen aan empirische (case-)studies is er immers een onoverzichtelijk aantal kenmerken van populisme in omloop gekomen, waarvan er vele echter contextgebonden zijn en dus ten onrechte worden gegeneraliseerd (zie bv. Canovan 1981: 266). Belangrijk is dat de discussie over de essentiële karakteristieken van populisme een stap in de conceptualisering overslaat, die essentieel is als we populisme deductief willen onderzoeken. Populisme beslaat in de sociale wetenschappen namelijk verschillende betekenisdomeinen. Afhankelijk van het betekenisdomein wordt populisme andere kenmerken toegeschreven. Het wordt getypeerd als een soort sociale beweging en organisatievorm, als regime, als politieke stijl en mobilisatiestrategie, als syndroom, en ook als ideologie. In de meeste bijdragen wandelt men hier echter in een bocht omheen en vaak wordt de uiteindelijke keuze aan de lezer gelaten.

Daarom werk ik in dit hoofdstuk toe naar een algemene en werkbare definitie die (1) past in de literatuurtraditie; (2) de kern bevat die alle historische verschijningsvormen en conceptualisering met mekaar gemeen hebben; (3) genoeg discrimineert of afbakt; en (4) zinvol is als basis voor comparatief onderzoek in de hedendaagse Vlaamse context. In tegenstelling tot de dominante aanpak wil ik populisme in dit proefschrift deductief benaderen. De bepaling van het betekenisdomein en de algemene definitie is geen eindpunt, maar het beginpunt van empirische analyse.

De structuur van dit hoofdstuk ziet er als volgt uit. Voor een rudimentaire schets van het theoretisch-conceptuele debat ga ik eerst kort in op enkele basiswerken in de literatuur. Vervolgens keer ik terug naar de feitelijke basis. Chronologisch kunnen we met Taguieff (1998) drie belangrijke golven van populisme onderscheiden: (1) het klassieke Russisch en Amerikaans populisme van eind 19de eeuw; (2) het Latijns-Amerikaanse populisme met als

typevoorbeeld de populistische dictatuur van Perón in Argentinië; en (3) de huidige golf van “New Populism” (Taggart 2000) in West-Europa, terug te vinden bij partijen als de LN (Italië), de FPÖ (Oostenrijk), het FN (Frankrijk), de Danske Folkeparti (Deense Volkspartij, DFP, Denemarken), de FPN (Noorwegen), het VB (België), de Schweizerische Volkspartei (Zwitserse Volkspartij, SVP, Zwitserland), de Lijst Pim Fortuyn (LPF, Nederland) en Forza Italia (Italië Vooruit, FA, Italië). Omdat deze drie golven de gemeenschappelijke basis vormen van elke theorievorming rond populisme (Taguieff 2002; Mény & Surel 2000; Taggart 2000; Canovan 1981) ga ik hier eerst dieper op in. Ik spits me toe op de klassieke en rijkst gedocumenteerde voorbeelden omdat we alle karakteristieken die in de literatuur aan populisme worden toegeschreven hier terugvinden. Dit feitenmateriaal verschaft inzicht in populisme in verschillende contexten. Het is de basis en bron van inspiratie voor de theoretisch-conceptuele uitdieping.

Van de feiten stap ik vervolgens over naar theoretisch-conceptuele analyse. Om hierin systematiek te brengen, heeft Taguieff in *L’illusion populiste* (2002: 99-106) zes betekenis domeinen onderscheiden: (1) populisme als beweging; (2) populisme als regime; (3) populisme als houding of instelling (*attitude*); (4) populisme als retoriek; (5) populisme als vorm van legitimering; en (6) populisme als ideologie. In dit hoofdstuk zal ik deze zes betekenis domeinen reduceren tot een drietal: (1) populisme als *organisatie*; (2) populisme als *politieke stijl*, en (3) populisme als *ideologie*. Deze drie noties zullen afzonderlijk worden uitgewerkt. Daaruit zal blijken dat we een aantal kenmerken die populisme worden toegeschreven aan de kant kunnen schuiven omdat ze enkel gelden voor welbepaalde cases en dus niet algemeen van toepassing zijn.

Dit hoofdstuk is een synergie tussen twee literatuurtradities. Enerzijds is de (beperkte) literatuur over populisme als concept, die naast de theoretische uitwerking ook heel wat feitenmateriaal herbergt over historische verschijningsvormen. Dat is de conceptuele en klassieke literatuur. In de zoektocht naar een definitie die als basis kan dienen om populisme *vandaag* te onderzoeken, kunnen we daarnaast niet voorbij aan de Europees geïnspireerde literatuur over extreem-rechts en populisme verschenen sinds de jaren '80. Ik onderscheid deze twee tradities om te duiden op het feit dat in recentere werken de term populisme vaak niet meer in verband wordt gebracht met de klassieke literatuur, maar strikt geïnterpreteerd en geherdefinieerd wordt in het licht van de ideologie en politieke stijl van extreem-rechtse of rechts-populistische partijen in West-Europa (zie bijvoorbeeld Betz 2004, 1994).

2. Tegen de stroom in: de schaarse syntheseswerken

In de studie van populisme is er een tendens om het fenomeen contextueel en in golven te bestuderen. De wetenschappelijke aandacht lijkt evenredig aan de politieke kracht van het fenomeen, wat zoals gezegd geleid heeft tot een erg gefragmenteerde literatuur. Pogingen om de kennis van verschillende ervaringen met populisme te synthetiseren zijn opvallend afwezig, maar hierop zijn vier uitzonderingen. Ik wil deze als kapstok meegeven omdat ze in grote lijnen het academisch debat van de laatste vijftig jaar in kaart brengen.

Ten eerste is er het werk van Ionescu en Gellner (1969). Dit boek is gebaseerd op een conferentie die in 1967 gehouden werd aan de London School of Economics. Onder de titel *'To define populism'* werden de belangrijkste experts uit verschillende uithoeken van de wereld samengebracht. Zij bogen zich over de vraag hoe we populisme best begrijpen. Is populisme eerder een ideologie, een terugkerende stroming voortgebracht door gelijkaardige omstandigheden, een sociale beweging, een politieke psychologie, een 'antifenomeen' (antikapitalistisch, antiurbaan, antisemitisch...)? Al deze invalshoeken werden naast mekaar gelegd, maar uit de bundeling van dit werk blijkt een synthetisch overzicht erg moeilijk te maken. Het belangrijkste besluit: er is een zichtbaar gebrek aan eenduidige conclusies.

Een tweede uitzondering is het werk van Canovan (1981), die een uitmuntend overzicht maakte van bestaande bronnen en duidelijk partij koos in het debat. Op basis van dit materiaal en de heterogene empirische realiteit van populisme, concludeert zij dat het onmogelijk is een algemeen geldende definitie te construeren. Wat we nodig hebben, zo zegt Canovan (1981: 12-13), is niet een essentialistische definitie, maar eerder een typologie van populismes, die het mogelijk maakt om verschillende fenomenen vanuit een verschillende analytische visie te benaderen. De verschillende soorten populisme die Canovan onderscheidt, zijn volgens haar niet louter variëteiten van hetzelfde. "They are in many cases different *sorts* of things, and not directly comparable at all" (1981: 298). Canovan maakt een typologisch onderscheid tussen agrarisch en politiek populisme, assumerend dat beide families overlappingen hebben. Het agrarische populisme verwijst naar bewegingen met een specifieke sociaal-economische basis (de boeren), die teren op een voedingsbodem van sociaal-economische deprivatie (elke vorm van modernisering), en sociaal-economische eisen stellen. In Canovan's typologie valt dit agrarische populisme uiteen in "farmers radicalism" (bv. de People's Party in de VS), "peasant movements" of boerenbewegingen (bv. rurale bewegingen in Oost-Europa), en "intellectueel agrarisch socialisme" (bv. de Russische Narodniki). Bij het politieke populisme, zo legt Canovan uit, maken niet socio-economische maar politieke karakteristieken de kern uit. Hiervan is sprake wanneer de term populisme geassocieerd wordt met directe democratie, met de

idealisering van de man in de straat, met groeiende spanningen tussen de elite en hun maatschappelijke basis. Het politieke populisme valt uiteen in de “populistische dictatuur” (bv. Peronisme), “populistische democratie” (in essentie een roep om directe democratie, referenda en participatie), “reactionair populisme” (bv. de populistische beweging onder leiding van George Wallace in de VS eind jaren '60) en tenslotte “politician's populism” (een brede, niet ideologische vorm van catch-all politiek die drijft op de retorische eigenschappen van de term “the people”). Concluderend en van belang voor dit proefschrift, stelt Canovan dat “de wijzen waarop de term populisme in deze verschillende contexten wordt gebruikt, vragen om verschillende soorten analyses” (1981: 299). In navolging van deze monografie (1981) schreef Canovan nog een aantal verhelderende en politiek filosofisch getinte bijdragen (2004, 2002a, 2002b, 1999, 1984), die onontbeerlijk zijn voor een actuele studie van populisme.

Onder dezelfde titel als Canovan's *Populism* (1981) werd recentelijk een overzichtelijk werk van Taggart (2000) gepubliceerd. Taggart stelt van populisme een ideaaltipe op waarin hij ook oorzaken en gevolgen mee in rekening brengt. Context is belangrijk maar mag de mogelijkheid tot generaliseren niet in de weg staan, redeneert Taggart. Dit gaat in tegen de hoger genoemde opvatting van Canovan, en is ook de stelling die in dit proefschrift wordt ingenomen. Taggart benadert populisme aan de hand van zes centrale thema's, die onafhankelijk zijn van elkaar maar wel op verschillende manieren kunnen interageren: (1) vijandigheid ten aanzien van representatieve politiek; (2) identificatie met het geïdealiseerde 'heartland'; (3) populisme als ideologie zonder vaste kernwaarden; (4) populisme als krachtige reactie op een gevoel van extreme crisis; (5) populisme als zelflimiterend vanwege een aantal inherente en fundamentele dilemma's (bv. het institutionele dilemma); en (6) populisme als 'kameleontisch' fenomeen, ingebed in een context waarvan het de spreekwoordelijke kleuren overneemt (zie ook Taggart 2004). Taggarts werkwijze is een antwoord op een kritiek van Laclau (1982), die zegt dat elke poging om rond populisme te generaliseren door (1) op zoek te gaan naar gemeenschappelijke kenmerken van een serie bewegingen die als populistisch beschreven zijn; en (2) die karakteristieken vervolgens uit te werken; de facto een cirkelredenering is. Deze kritiek komt er op neer dat men generaliseert op basis van een aantal bewegingen die essentieel van mekaar verschillen (1982: 145). Maar ik ben het met Taggart (2000: 2) eens wanneer hij deze ongerijmdheid onderkent: “this circularity is certainly a danger, but I am not sure it is one we can fully avoid”. Doorheen de belichting van de zes voorgenoemde thema's bij concrete verschijningsvormen van populisme, komt Taggart tot een generalistische definitie van populisme als “an episodic, anti-political, empty-hearted, chameleontic celebration of the heartland in the face of crisis” (2000: 5).

Een vierde en laatste werk dat ik hier nog wil vermelden, is een beetje een buitenbeentje. *‘Democracies and the populist challenge’*, een bundel onder redactie van de Franse politicologen Mény en Surel (2002), hoort in dit rijtje omdat het in feite de opvolging is van het werk van Ionescu en Gellner (1969). Ook dit werk is een bundeling van de expertise over populisme, maar in een andere temporele en voornamelijk Westerse context. Het werk van Mény en Surel bevat bijdragen over hedendaagse vormen van populisme in verschillende nationale staten (VS, Italië, Oostenrijk), maar focust vooral op de verhouding tussen populisme en representatieve, liberale democratie. De recente heropleving van populisme moet begrepen worden als de vrucht van een spanning tussen het democratische *ideaal* – het volk beslist en regeert – en de liberaal democratische *praktijk*, een complex en uitgebalanceerd systeem van instellingen en procedures, gestoeld op de overtuiging dat de één zijn vrijheid eindigt waar die van een ander begint. Hoewel dit werk raakt aan de kern van het probleem, blijft men ook hier vaag en onzeker over het precieze betekenisdomein van populisme. Populisme wordt afwisselend geïnterpreteerd als “rhetorical and ideological mobilisation” (Surel 2002: 146), als “ideology of democracy” (Canovan 2002b: 32), als “a means of linking an increasingly undifferentiated and depoliticised electorate with a largely neutral and non-partisan system of governance” (Mair 2002), en als “political strategy” (Ware 2002: 104). In dit proefschrift zal ik *wel* voor één betekenisdomein kiezen en deze keuze verdedigen.

3. Drie golven van populisme

Chronologisch doorloop ik in deze sectie de drie golven van populisme. Door afstand te nemen van het loutere feitenrelas en de politieke, sociaal-economische, en culturele context van het moment mee in rekening brengen, kunnen we later de centrale punten blootleggen.

3.1. Eerste golf: de Russische Narodniki en de Amerikaanse People’s Party

De eerste golf van populisme overspoelt de Russische en Amerikaanse maatschappij in de tweede helft van de 19de eeuw. Hoewel de Russische Narodniki (1869) al enkele decennia eerder van zich lieten horen dan de Amerikaanse People’s Party (1892)¹, wordt de Amerikaanse case vaak beschouwd als *het* prototype van populisme (Taggart 2000). Dat men het Russische *narodnichestvo* – zo noemde men de populistische beweging destijds – later heeft vertaald als ‘populistisch’, kan dit illustreren. De vertaling was niet neutraal, maar duidelijk geïnspireerd op het ‘populisme’ in de VS (Worsley 1969).

¹ Het geboortjaar van het “klassiek (Russisch) populisme” is 1869, vanwege de publicatie van enkele klassieke documenten over de populistische ideologie (Walicki 1969: 73).

3.1.1. Populisme in de VS: de People's Party

De People's Party is uitgegroeid tot het schoolvoorbeeld van opwaartse massamobilisatie. Dit komt in de eerste plaats doordat het Amerikaans populisme geworteld was in de boerengemeenschap zelf. De People's Party was niet zozeer een product van charismatische leiders (zoals in het geval van Perón, zie verder), of een droom van een groep theoretici die het ideologisch raamwerk dat ze hadden ontwikkeld ook wilden implementeren (zoals bij de Narodniki, zie verder). "There were leaders aplenty with such [charismatic] appeal, but the history of their influence is separate from that of the wider movement", schrijft Taggart (2000: 36). Precarie sociaal-economische omstandigheden waren de drijfkracht achter het reformistische protest van deze partij, maar de betekenis van de People's Party reikt verder dan dat. Het was een volksbeweging die een einde wilde stellen aan de dominantie van een kleine, machtige klasse van bankiers en industriëlen; en deze beweging tekende ook verzet aan tegen de representatieve politiek (Taggart 2004, 2000; Kazin 1995; Clanton 1991; Goodwyn 1976).

De onvrede van de Amerikaanse boeren en veehouders kwam er als gevolg van een aantal internationale ontwikkelingen.² Dertig jaar na de Amerikaanse Burgeroorlog (1860-1865) werden de Amerikanen geconfronteerd met een internationale economische depressie. Boeren en mijnwerkers vormden front tegen de economische en politieke elite van het land. Om de aantrekkingskracht van de partij nog te vergroten, werd er campagne gevoerd door lezingen en onderwijs. Maar ondanks verwoede pogingen om de arbeidersbeweging te charmeren, haalde de People's Party onder de arbeiders niet zoveel stemmen. De populistten wisten wel verbazingwekkend grote groepen uit de middenklasse te overtuigen (Goodwyn 1976; Hofstadter 1969).

Om het volk tegen verdere achteruitgang te beschermen stelde de People's Party ondermeer voor om importtaksen te introduceren en de spoorwegen te nationaliseren. De spoorwegen waren immers van fundamenteel belang voor het goederentransport, dat steeds duurder werd. Verder bevatte het partijprogramma van 1892 ook een aantal voorstellen betreffende de controle over de geldcirculatie. Monetaire hervormingen werden gezien als een middel om sociale verandering teweeg te kunnen brengen. De People's Party was evenwel niet anti-kapitalistisch: het commerciële ethos van het Amerikaans systeem zat ook verankerd in de boeren zelf; ze beschouwden zich zowel

² De transportmogelijkheden waren versneld via de intrede van de stoommachine, het Suezkanaal was geopend en het spoorwegnet in het Amerikaanse Westen was verder uitgebreid. Wat een toegenomen handelsperspectief was voor de één, betekende broodroof voor de ander. De boeren moesten opereren in een competitieve markt, die steeds meer tekenen van verzadiging ging vertonen. Voedselproducten als graan en vlees kwamen uit landen als Argentinië, Canada en Australië, en katoen kwam binnen uit India en Egypte. De prijzen zakten gestaag, tot ze een drastische duik namen in 1893. Als gevolg van toenemende metaalproductie in verschillende landen van de Westerse wereld, was de prijs van het zilver eerder al fel gedaald.

grondbewerkers als zakenlieden. Eerder dan het hele systeem te elimineren, wilden de Amerikaanse populisten stapsgewijze maar ingrijpende hervormingen doorvoeren. Het politieke systeem, banken, industrie, en spoorwegen waren nodig, maar moesten onder populaire controle gebracht worden. Kapitalistische principes als het recht op privaat eigendom of de vrije economische concurrentie werden nooit in vraag gesteld. De populisten waren enkel gekant tegen de monopolievorming in het economische en politieke leven (Khoros 1984: 105-108). In het programma werden ook politieke hervormingen geëist. De People's Party wilde het referendum op volksinitiatief ingevoerd zien, en senatoren rechtstreeks kunnen verkiezen.

De People's Party behaalde haar grootste successen tussen 1888 en 1894, maar slaagde er niet in zich op een duurzame manier te mengen in het duel tussen Republikeinen en Democraten, de partijen die de politieke competitie in de VS altijd al hadden gedomineerd (Kazin 1995). Op een gegeven moment werd de People's Party deel van de geïnstitutionaliseerde politiek, wat contrasteerde met de manier waarop de partij recruteerde en mobiliseerde. De partij dreef immers op de publieke vervreemding van het partijstelsel en van de politiek. Ze was haar aantrekkingskracht ook verschuldigd aan het falen van de twee grote partijen, die zich niet of onvoldoende inlieten met de situatie op het platteland en met de zorgen van 'gewone' Amerikanen.

Uiteindelijk viel de beweging uiteen en werd ze deels gerecupereerd door andere politieke bewegingen. Taggart vat de geschiedenis van de beweging en de partij samen als "one of regional, ideological and sectional conflicts" (2000: 36). Hofstadter (1969) schrijft de neergang eerder toe aan een algemene heropleving en voortvarendheid. Het verlies van overzeese markten werd bijvoorbeeld gecompenseerd door de groeiende bevolkingsaantallen in de Amerikaanse steden. Ook kwamen er nieuwe wegen, en deden uitvindingen als de telefoon, de radio en de auto hun intrede.

Volgens Hofstadter (1969) was het basispremis van het Amerikaanse populisme dat de maatschappij in twee was verdeeld: aan de ene kant 'het volk', gewone mensen die hard labuur moesten verrichten om te kunnen overleven, en aan de andere kant de 'gevestigde belangen', een selecte elite die teerde op haar macht. Deze elite werd aangevoerd door bankiers, industriëlen en politici, die het volk uitbuiten door hun politieke privileges en macht over het monetaire systeem. Ze waren er enkel op uit hun macht te bestendigen en verder uit te breiden. In de populistische visie was de vijand geconcentreerd. Het volk was onschuldig, slachtoffer van economische tegenspoed waarvoor het zelf niet verantwoordelijk was. Om praktische redenen werd verondersteld dat het volk bestond uit een min of meer homogene massa. Niet omdat de populisten geen metaalarbeider van

een veeboer of kleine handelaar konden onderscheiden, wel omdat ze er vanuit gingen dat beroepsmatige verschillen niet van tel waren in politiek en moraal.

Kazin (1995) benadrukt dat populisme een essentieel kenmerk van de Amerikaanse politiek is dat niet begint of eindigt met de People's Party. Hij wijst erop dat de wortels liggen in een combinatie van anti-elitisme en negentiende-eeuwse ideeën uit de reformatie en Verlichting. Centraal in het populistische drama staat de strijd tussen eerlijke 'gewone' mensen en politiek-economische elites. Gerring (1998: 216) ziet hierin een illustratie van de kneedbaarheid van de Amerikaanse liberale traditie, aangezien de populisten alle centrale begrippen – *liberty, freedom, humanity, the individual* – fundamenteel anders interpreteerden. Die cocktail zou hebben geleid tot een set ideeën die men 'Amerikanisme' is gaan noemen (zie ook Franck 1994; Goodwyn 1976). Ook Hofstadter (1969) zegt dat populisme, niettegenstaande het opmerkelijk snel verdwijnen van de People's Party, als stroming in Amerika nog steeds bestaat. Het huidige Amerikaanse populisme heeft nog kenmerken van populisme uit het verleden in de zin dat het nog steeds strijdt tegen monopolievorming en zich opwerpt als 'derde partij'. Maar ook nu zou een ontwikkelde socio-politieke doctrine ontbreken. Deze is opgebouwd uit vage verwijzingen naar de 'macht van het volk' en de 'onvervreembare rechten van het individu'. In dit opzicht, zo schrijft Khoros (1984: 106), is populisme in de VS vandaag "a certain method or style of public political activity, rather than an ideologically and organizationally definite political trend". Is populisme dan geen ideologie? Toch wel, en verderop zal ik ook uitgebreid aangeven waarom.

3.1.2. Russisch populisme: de Narodniki

Volgens Taggart is het Russische populisme het zuiverste voorbeeld van "the romanticization of the rural lifestyle and the attempt to build a movement on that basis" (2000: 46-59). Net als de Amerikaanse populistten kwamen de Narodniki op voor de gewone man en de kleine boeren, en klaagden ze problemen aan die rechtstreeks gelieerd waren aan de industrialisering, het financiële kapitalisme, toenemende centralisering en hiërarchisering (Khoros 1984; Walicki 1969; Worsley 1969).

Het Russische populisme zou echter nooit uitgroeien tot een echte volksbeweging. De Narodniki waren de enige populistten die in een quasi-totalitaire staat moesten functioneren. Zij konden geen democratische massabeweging zijn, zoals de People's Party in de VS, omdat ze dat recht niet hadden in het feodale en tsaristische Rusland. De politieke omgeving biedt een verklaring voor het feit dat het Russische populisme geïncarneerd werd door een intellectuele elite, hoewel dit volgens een aantal auteurs een interne tegenspraak is als we over populisme spreken (Walicki 1969; Wiles 1969).

Geïnspireerd door preken over de idealisering van het gewone volk, trokken zo'n tweeduizend jonge intellectuelen onder de naam *Khozhdniye v narod* (*Naar het Volk*) naar het platteland. Ze wilden zich assimileren in de rurale maatschappij door samen met de boeren op het land te werken en ze probeerden ressentiment op te wekken over de leefomstandigheden. Zelf geprinte boeken en pamfletten werden uitgedeeld om de plattelandsbevolking van hun ideeën te overtuigen. De jonge intellectuelen constateerden echter weinig zin voor revolutie en er bleef een grote afstand bestaan tussen de boeren en de studenten. Na een strategie van propaganda schakelden ze daarom over naar terreur. Er werd een andere beweging opgericht, *Zemlya i Volya* (*Land en Vrijheid*), die in tegenstelling tot *Naar het volk* wel gecentraliseerd en goed georganiseerd was (Taggart 2000: 46-59). In het prerevolutionaire klimaat zouden de Narodniki volgens sommigen uiteindelijk bezwijken aan hun haat-liefde-verhouding met het marxisme (zie Taggart 2000). Volgens andere auteurs werd het populisme van de Narodniki erin geïntegreerd (zie Mudde 2004).

De Russische intellectuelen vreesden dat het kapitalisme zou raken aan de solidariteit binnen de rurale gemeenschappen en finaal zou leiden tot ongelijkheid, ja zelfs zou escaleren in een klassenstrijd op het platteland. Deze kreet reikte verder dan de eigen landsgrenzen. Het Russische populisme was eigenlijk een eerste ideologische reflectie over de economische en sociale ontwikkeling in de landen die de kapitalistische trein aan de eerste halte gemist hadden. Deze denkoefening had hen doen inzien dat er drastische veranderingen nodig waren (Worsley 1969).

De Narodniki waren egalitaristen. Geconfronteerd met een dalende graanprijs was hun doel het kapitaal per capita constant te houden, om zo de sociaal-economische status van de boeren te kunnen vrijwaren. In het tsaristische Rusland, waar vrijwel geen sprake was van arbeidsdifferentiatie, waren de boeren meestal zelfbedruipend. Zij vreesden de onafhankelijkheid die ze daardoor bezaten te verliezen door de intrede van het kapitalistische systeem. De intellectuelen hadden een doordachte en theoretische argumentatie uitgewerkt om de noodzaak aan te tonen van een niet-kapitalistische ontwikkeling van Rusland. Het gedachtegoed van de Narodniki was uitgesproken antitsaristisch, antikapitalistisch en revolutionair. Ze vroegen openlijk om een collectivisering van alle goederen, inclusief het land (Walicki 1969; Worsley 1969).

In zijn analyse van het Russische populisme zegt Walicki (1969) dat men om verwarring te vermijden een onderscheid moet maken tussen populisme als gedachtestroming en de populistische revolutionaire beweging. Walicki concludeert dat er geen definitie bestaat van Russisch populisme als beweging (behalve de enge historische definitie). "When we say: 'the populist revolutionary movement', we mean the revolutionary movement which

has espoused the populist *ideology*” (1969: 90) De term populistisch zou dus niet de beweging zelf definiëren, maar enkel terugslaan op bepaalde aspecten van de ideologie van de beweging. “The ‘movement to the people’ and revolutionary terrorism represented very different, if not opposite, types of revolutionary movements.” Wat deze verschillende bewegingen met prominente figuren als Herzen, Mikhailovsky, Vorontsov, Danielson, Flerovsky en Tkatchev met mekaar verbond, was “a certain body of ideas, certain attitudes towards capitalism, as opposed to the archaic structures of Russian social life” (Walicki 1969: 91). De beste definitie van Russisch populisme komt volgens Walicki uit Marxistische hoek: “a theory advocating the hegemony of the masses over the educated elite” (1969: 63). Als puur Russisch fenomeen was het populisme geen reactie tegen de idee van representatieve politiek, maar wel tegen het tsaristische absolutistisch regime.

3.1.3. Besluit

Als we de kernpunten van de eerste ‘golf’ van populisme in de tweede helft van de 19de bondig samenbrengen, stellen we vast dat zowel de Narodniki als de People’s Party zich vooral bekommerden om de rurale gebieden, waar de meerderheid en een kwetsbaar deel van de bevolking leefde. Dit is de reden waarom Canovan beide vormen van populisme catalogeerde onder het *agrarisch populisme*.³ Het proces van modernisering en de daarmee gepaard gaande sociaal-economische veranderingen lijken de drijfveren achter het populistisch succes. Al moeten we dit succes relativeren aangezien beide bewegingen redelijk snel in het niets verdwenen. De Amerikaanse People’s party slaagde er niet in de dominantie van Democraten en Republikeinen te breken en verdween zodra de algemene voorspoed was teruggekeerd, en ook de minder succesvolle Narodniki verdwenen uiteindelijk vrij snel van het strijdtoneel. Als belangrijkste verschil tussen beide kunnen we het intellectuele leiderschap van de Narodniki aanwijzen. Hierdoor geeft het Amerikaanse populisme toch blijk van een dieper geworteld anti-elitisme dan de Russische variant.

3.2. Tweede golf: het Argentijnse Peronisme

Schijn kan bedriegen. De vorm van populisme die het meeste afbreuk doet aan de benaming – populisme stamt af van het Latijnse *populus* of volk – vinden we terug in Latijns-Amerika. Regimes als het *Varguïsme* in Brazilië of het *Peronisme* in Argentinië, het typevoorbeeld van de populistische dictatuur, werden namelijk autoritair geleid, in tegenstelling van wat je bij het begrip populisme zou vermoeden (Laclau 1982; Canovan 1981). Dit populisme, dat zich voornamelijk manifesteerde in de tweede helft van de 20ste

³ Als uitloper van de Narodniki kende het agrarische populisme voor WO II nog successen in Oost-Europa (zie Mudde (2002).

eeuw, kunnen we beschouwen als de tweede golf die het politieke wereldtoneel overspoelde. De People's Party en de Narodniki incarneerden als beweging een complexe set populistische ideeën, maar kwamen nooit aan regeren toe en waren nooit gebonden aan één enkele bijzondere leider. Voor het Peronisme geldt het omgekeerde: het leiderschap was belangrijker dan de constructie van een populistisch ideeëngoed of een populistische beweging. Dit charismatisch leiderschap moeten we interpreteren in het licht van de moeizame weg naar democratische politiek in het Latijns-Amerika van de 20ste eeuw, als stabiele factor en tegengif voor sociale oproer en economische instabiliteit (Taggart 2000: 60).

Het Argentinië waarover Perón na het einde van de Tweede Wereldoorlog de heerschappij op zich nam, was naar Latijns-Amerikaanse standaarden een ongewoon rijk en ontwikkeld land, maar het had een troebele geschiedenis van sociale en politieke instabiliteit achter zich. De traditionele elite bestond uit een oligarchie van grootgrondbezitters die niet verlegen zaten om geweld en corruptie. De middenklasse, die net als de geschoolde arbeiders grotendeels van andere origine was, concentreerde zich rond de hoofdstad Buenos Aires. Vanaf 1930 kwam er een interne migratie op gang van het platteland naar de steden. Doordat de industrie in de steden echter erg kapitaalintensief was, bleek het al snel onmogelijk om voor alle nieuwkomers een job te voorzien. Deze urbanisatie was een bepalende factor voor de verdere politieke ontwikkelingen, zo zou later blijken (Khoros 1984; Laclau 1982; Canovan 1981; Hennessy 1969; Worsley 1969).

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het toenmalige regime, dat zelf illegaal tot stand was gekomen, omvergeworpen door een militaire putsch (1943). Kolonel Juan Domingo Perón, de zoon van een kleine landeigenaar, liet zichzelf benoemen tot Minister van Arbeid, en maakte handig gebruik van deze positie om publieke steun te verwerven via de vakbonden. Hij voerde een aantal sociale maatregelen door, zoals het vastleggen van de minimumlonen, betaalde vakantie, democratisering van het onderwijs, erkenning van de vakbonden, en had dit alles netjes ingebed in de grondwet (Khoros 1984). Intussen speelde ook Maria Eva Duarte ('Evita'), Peróns tweede vrouw, een cruciale rol. Zij probeerde fondsen te verwerven en lobbyde bij industriëlen en regeringsfunctionarissen voor haar *Fundación de Ayuda Social* (Sociale Hulporganisatie). Wat er met het geld achteraf gebeurde was niet erg duidelijk, maar Evita slaagde er wel in zich op te werpen als beschermer van de armen, uiteraard een extra troefkaart voor Perón (Canovan 1981).

Tussen 1943 en 1945 was het liberale verzet tegen het regime er inmiddels in geslaagd de militaire leiders in een wankelende positie te brengen. Perón werd door zijn eigen kompanen gearresteerd als tegemoetkoming aan de liberale oppositie. Dit druiste in tegen de wil van

de intussen enthousiaste menigte, die niet afliet tot ze van Perón persoonlijk vernamen dat hij vrijgelaten was (Page 1983). Het beeld van Perón die op het balkon verscheen om de massa, luidruchtig zijn naam scanderend, te begroeten, is een symbool geworden voor de politieke rol die hij vervulde: de directe verbondenheid tussen een leider en zijn volk. Perón presenteerde zichzelf als dienaar van zijn volk: *"If my government is to merit it must interpret completely the wishes of my people. I am no more than the servant. My virtue lies in carrying out honestly and correctly the popular will"* (in Canovan 1981: 145). Op het moment dat de vrijgelaten Perón verscheen (1945), kreeg hij een ovatie van jewelste. In 1946 slaagde hij erin zijn populariteit electoraal te verzilveren en werd hij verkozen tot president (Taggart 2000).

Enkele jaren voordien had hij tijdens een militaire missie in Italië de kans gehad de politieke methoden van Mussolini te bestuderen, en was hij er van overtuigd geraakt dat het geheim van de macht verscholen lag in het mobiliseren van de massa. Mussolini zou aan de Franse psycholoog en socioloog Gustave Le Bon ooit gezegd hebben dat "democratie staat voor een bestuur dat erin slaagt het volk de illusie te geven dat het soeverein is" (in Taguieff 2002: 19). Deze overtuiging had hem geen windeieren gelegd. Taggart (2000: 61-66) wijst erop dat we de manier waarop Perón leiderschap interpreteerde, kunnen samenvatten als het uitvloeisel van zijn militaire achtergrond: een leider moest de massa aanspreken, een doctrine doen doordringen, en die massa zo structureren dat het een gemeenschap werd met zin voor rechten en plichten. Succes zou de mantel van het leiderschap wel rechtvaardigen.

Om zijn leiderspositie veilig te stellen bracht Perón vanaf 1948 enkele veranderingen in de grondwet aan. Zo maakte hij het mogelijk dat de president herverkozen kon worden en beperkte hij de vrijheid van meningsuiting door politieke tegenstanders de toegang tot radio of kranten te ontfangen. Ook liet hij wettelijk vastleggen dat het strafbaar was de uitvoerende macht publiekelijk te contesteren. Het autoritaire karakter van zijn leiderschap bleek verder nog uit zijn wantrouwige houding ten aanzien van politieke partijen. Zijn eigen partij bracht hij terug tot een persoonlijk machtsinstrument, en hinderlijke oppositiepartijen probeerde hij buiten de wet stellen (Page 1983).

Ondanks al deze maatregelen die hem in het zadel moesten houden, werd hij in 1955 door de oppositie afgezet. Economische problemen hadden het onmogelijk gemaakt te voldoen aan de loonsverwachtingen die Perón zelf in het leven had geroepen, en na de steun van het leger was hij nu ook de steun van de Kerk kwijtgeraakt. Ondanks zijn politieke onttroning bleef hij echter populair, en de loyaliteit van de volksmassa zou de daaropvolgende jaren nog herhaaldelijk voor opschudding zorgen. Na de val van het militaire regime in 1973, werd Perón na bijna twintig jaar ballingschap uiteindelijk

herverkozen tot president. Zijn terugkeer was echter geen lang leven beschoren. In 1974 stierf hij aan een hartaanval (Taggart 2000).

Het succes van het Peronisme valt uitstekend te rijmen met Hennessy's bevinding dat populisme in Latijns-Amerika voornamelijk refereert aan urbane bewegingen. Het populisme van Perón bracht de massa in beroering, net zoals dit het geval was bij de People's Party en (in mindere mate) de Narodniki. Het verschil was dat de achterban nu niet uit boeren, maar voornamelijk uit (nieuwbakken) arbeiders bestond. Verder wordt populisme hier voor het eerst duidelijk gelieerd aan nationalisme, een tendens die we ook in de derde golf terugvinden (zie verder). Het fervente nationalisme waarvan Perón zich bedient, ziet Hennessy (1969) evenwel als een logisch gevolg van een anti-imperialistisch gevoel (tegen de VS), en niet als een positieve uitloper van nationale tradities. De kernidee waarop ook het Latijns-Amerikaanse populisme lijkt te drijven, is anti-elitisme. In oppositie met de gevestigde en geprivilegieerde heren benadrukten charismatische leiders de band tussen henzelf en de massa. Via de pseudo-participatie van massabijeenkomsten werd de illusie gecreëerd dat men directe toegang had tot de leider. Een toegang die in werkelijkheid slechts eenrichtingsverkeer bleek te zijn (Worsley 1969).

In verscheidene studies van populisme in de Derde Wereld, waartoe ook Latijns-Amerika wordt gerekend, wordt de opkomst vaak in verband gebracht met economische ontwikkeling (Kitsching 1989; Van Niekerk 1972). De nadruk wordt vooral gelegd op de hoge mate van afhankelijkheid en de relatie tussen de regio en andere delen van de internationale economie. Zo definieert Malloy populisme als "a specific and indigenous regional response to a general crisis which emerged from the exhaustion of a particular phase of delayed dependent development" (1977: 9). Populisme in Latijns-Amerika had volgens deze auteur tot doel de nationale economische en politieke afhankelijkheid te realiseren, te breken met semi-feodale structuren en sociale rechtvaardigheid te promoten. Omdat dit populisme steunde op een systeem van leiderschap, centralisatie, geld en beloningen, mondde populisme echter uit in het uitstrekken van politiek eerder dan in het herstructureren ervan (Malloy 1977: 11-15).

Ook Di Tella (1997, 1965) bestudeerde populisme in Latijns-Amerika, meer bepaald in vergelijking met het post-communistische Oost-Europa. Hij definieert populisme als "a political movement based on a mobilized but not yet autonomously organized popular sector, led by an elite rooted among the middle and upper echelons of society, and kept together by a charismatic, personalized link between leader and led" (1997: 196). Niet alle landen in Latijns-Amerika kenden dit fenomeen. De meest opmerkelijke uitzonderingen zijn Chili en Uruguay. Populisme, zo gaat Di Tella verder, "refers to political expressions which have the capacity to instigate large masses of poorly organized people into action

against the privileges of the better-off'. Volgend uit deze bepaling stelt hij dat de nieuwkomers op het politieke toneel in Europa niet onder de noemer populisme vallen, omdat hun vijanden zich niet vooral in de hogere klassen situeren. De aanvallen van extreem-rechts zijn niet gericht tegen de dominante groepen, maar eerder tegen de “underprivileged ones” die ze als bedreigend zien, zo beweert Di Tella (1997: 188-196). Di Tella's redenering illustreert hoe populisme, in tegenstelling tot wat ik in dit proefschrift beoog, dikwijls strikt contextueel gedefinieerd wordt. Ze brengt ons bij de derde golf.

3.3. Derde golf: Nieuw Populisme

De derde golf van populisme kunnen we verduidelijken aan de hand van het *New Populism* van Taggart (2000, 1995). Hiermee doelt Taggart op de huidige verschijning van populisme, die zich vooral – maar niet exclusief – in West-Europa manifesteert.⁴ We vinden het terug bij partijen uiterst rechts op het politieke spectrum. In tegenstelling tot het klassieke populisme moeten we de nieuwe variant niet zien als een specifieke partij of beweging, maar eerder als een resem partijen (of partijfamilie) die in dezelfde periode in verscheidene landen electorale successen boeken door de aandacht te vestigen op gelijkaardige politieke thema's (zie ook Betz 2004; Hainsworth 2000; Papadopoulos 2000). Volgens Taggart is het niet toevallig dat deze partijen simultaan hun opgang maken. Ze zijn als een reactie op de traditionele politiek gegroeid, en vormen de rechtse variant van het tweespalt *New Right* – *New Left*. Om dit te verduidelijken moeten we enkele decennia terug in de tijd.

In de jaren '70 en '80 werd de traditionele politiek geconfronteerd met een aantal nieuwe sociale bewegingen die een lans wilden breken voor milieu, vrouwenrechten, vrede, en die opkwamen tegen onder andere nucleaire wapens en kernenergie. Het politieke gezicht van deze bewegingen werd gevormd door de groene partijen (*New Politics*), die ook intern organisatorisch een alternatief wilden bieden voor de traditionele partijen (geen hiërarchische, bureaucratische structuur). Uit diezelfde onvrede met de traditionele politiek werden echter ook aan de rechtse zijde van het ideologische spectrum electorale successen geboekt. In tegenstelling tot de groenen focuste dit “nieuw populisme” (*New Populism*) op issues als belastingen, immigratie en (etnisch-)culturele identiteit. De exacte politieke lijn werd uitgezet door de specifieke, eigen omgeving waarin de partij opereerde: in Scandinavië (Noorwegen: FPN; Denemarken: FPD) spitste de rechts-populistische agenda zich voornamelijk toe op belastingen, terwijl in Vlaanderen (VB), Italië (LN) en Zwitserland (Lega dei Ticinesi, Ticinese Liga, LT) voornamelijk regionale en etnische

⁴ Dit fenomeen doet zich bijvoorbeeld ook voor in Australië, met Pauline Hanson's One Nation, en in Nieuw-Zeeland, Winston R. Peters' New Zealand First (zie Betz 2004a; Taggart 2000: 84; Betz & Johnson 2004).

breuklijnen politiek uitgespit werden. In Wallonië (FN), Frankrijk (FN), Oostenrijk (FPÖ) en Duitsland (REP) concentreerde men zich hoofdzakelijk op immigratie (Taggart 1995).

Ondanks deze landelijke verschillen zit er een rode draad in de boodschap van al deze partijen. In de eerste plaats willen ze protest aantekenen tegen de manier waarop traditioneel aan politiek wordt gedaan: volgens hen is niet het lot van de mensen de eerste zorg van politici, maar wel hun eigenbelang en dat van de partij. De politieke macht wordt gezien als een systeem geleid door een elite, een kleine, machtige groep mensen die samenspannt tegen de bevolking. Gewone mensen zouden aan hun lot worden overgelaten, en eerder dan zich om de noden van het (eigen) volk te bekommeren, is de politiek bezig met zichzelf. Al deze partijen zijn een protest tegen de traditionele politiek en werpen zich daarnaast op als verdedigers van de eigen, nationale identiteit. Niet alleen lokaal binnen steden en gemeenten, maar ook in de context van de Europese eenmaking en op wereldvlak, in de strijd tegen het moslimfundamentalisme. Immigratie is een dankbaar thema omdat het de mondialisering een gezicht geeft. Zowel materieel (werk) als moreel (cultuur, identiteit) is het erg emotioneel geladen, en velen kunnen zich op grond van eigen ervaring hierover een mening vormen. Bovendien lijkt immigratie een van de thema's waarbij de mening van de bevolking algemeen genomen afwijkt van die van haar leiders, wat de anti-establishmentclaim van deze partijen nog onderstreept.⁵ Het establishment zou in de greep zitten van de multiculturele lobby. Als het roer niet drastisch wordt omgegooid, dreigt de afgrond, luidt het onheilspellend. De nadruk op soevereiniteit, nationaliteit en etniciteit functioneert als bron van groepsidentiteit. Deze groepsidentiteit zou sterk onder druk gekomen zijn door de erosie van traditionele structuren en toegenomen individualisering (Betz 2004).

Deze twee centrale thema's, protest en identiteit, hebben Taguieff (2002: 123-135) geïnspireerd tot een ideaaltypisch onderscheid tussen protestair en identitair populisme. Bij het *protestair* populisme ligt de nadruk op het anti-elitaire karakter (politiek, administratief, cultureel). Dit anti-elitisme is de bevestiging van het vertrouwen in het volk, dat wordt opgevat als 'de verzameling van gewone mensen'. Vanuit de idee van hyperdemocratie pleit men voor actief burgerschap als alternatief voor het systeem van representatie. Directe democratie is het na te streven ideaal. Bij het *identitair* of 'nationaal-populisme' (zie ook Taguieff 1995: 12-13) is anti-elitisme ondergeschikt aan etnocentrisme, en staat het volk als natie centraal. Het volk wordt dan begrepen als een homogene groep met een constante identiteit, niet gehinderd door interne verdeling (bv.

⁵ Hoewel peilingen sterk uiteenlopende resultaten laten zien over de houding van de bevolking ten aanzien van het migratievraagstuk, mag toch worden aangenomen dat de maatschappelijke elite, waarvan verwacht wordt dat ze een logica volgen die naar oplossingen voor maatschappelijke problemen toewerkt, er globaal genomen een minder radicaal standpunt op nahoudt dan het merendeel van de bevolking. Een uitgebreide argumentatie om deze stelling te ondersteunen, vinden we bij Betz (2004: 76-80).

klassen). Identitair populisme is eerder gericht tegen vreemdelingen dan tegen de elite. Het grootste verschil tussen beide ideaaltypen ligt dus in welke doelgroep het belangrijkste speerpunt van kritiek is. Hoewel het identitair populisme ook een protestaire dimensie heeft, zijn de pijlen eerder gericht op “ceux d’en face” dan op “ceux d’en haut”. Elites worden afgewezen in de mate dat ze gezien worden als pleitbezorgers van ‘vreemde’ belangen. Deze vorm van populisme heeft duidelijk een uitsluitend karakter. De vraag naar democratisering komt slechts op de tweede plaats en is volgens Taguieff mogelijk niet meer dan een verhullend element. Toch wil extreem-rechts bovenal de *nil van het volk*, waarvan het de spreekbuis claimt te zijn, gerespecteerd zien. Men pleit voor ‘echte’ democratie in de vorm van referenda en directe verkiezingen. Gezond verstand of *common sense* van velen weegt volgens hen zwaarder dan het misschien briljante intellect van enkelen. “La rhétorique populiste entend dévaluer les idées dominantes qui forment la base de la légitimité politique pour les remplacer par ‘le bon sens des gens ordinaires’” (Betz 2004: 46; zie ook Buzzi 1994).

De electorale achterban van deze partijen laat zich niet zo makkelijk typeren. De stemmotivaties zijn erg divers, gaande van een positieve keuze voor partijstandpunten over bijvoorbeeld criminaliteit en migratie tot een algehele ontevredenheid en diffuus protest. De kiezers van deze partijen hebben zeer uiteenlopende sociologische achtergrondkenmerken. Vroeger waren het eerder laagopgeleiden, jongeren en mannen die voor deze partijen stemden, maar doorheen de tijd is hun kiespubliek breder en heterogener geworden (Van Craen & Swyngedouw 2002; Lubbers 2001; Lubbers, Scheepers e.a. 2000).

3.4. Besluit: ‘het volk’ versus ‘de elite’

Uit het feitenrelaas en een interpretatie van de drie belangrijkste historische verschijningsvormen van populisme leren we twee zaken.

Ten eerste komen de verschillen tussen de varianten van populisme zeer sterk naar voren door de partijen en bewegingen in hun respectievelijke context te plaatsen. Het tijds kader verschilt; de (electorale) basis heeft andere achtergrondkenmerken; soms is leiderschap fundamenteel, soms niet; de interne organisatie fluctueert van topdown pyramidaal (*New Populism*) tot een versnipperde ‘beweging’ van intellectuelen (Narodniki).

Belangrijker is dat ook duidelijk wordt wat deze drie golven met mekaar verbindt. We kunnen stellen dat er drie elementen universeel aanwezig zijn in *alle* populismes. In de eerste plaats lijkt elke populist *zich* te beroepen op *het volk*. Of het nu gaat om de boeren in Rusland en Oost-Europa, om de ‘producenten’ ten tijde van de People’s Party, om de

natie of om gans het electoraat, al deze groepen kunnen vaag omschreven worden als ‘het volk’. Je zou kunnen zeggen dat de populist zich beroept op iedereen met uitzondering van zijn politieke concurrenten. Het tweede element dat tot de harde kern van populisme behoort, is een *diepgeworteld anti-elitisme* dat uitgaat van elke beweging, elke ideologie, elke politieke stijl die men populistisch noemt. Shils (1956) was een van de eersten die de ‘verticale opdeling’ in het licht stelde door de relatie tussen de massa en de elite als sleuteldimensie van populisme aan te duiden. In dit anti-elitisme kunnen we verschillende aspecten onderscheiden. Ten eerste is het een uitdrukking van wantrouwen ten aanzien van professionele politici. Dit kan samengaan met samenzweringstheorieën: het beeld van een kleine groep ‘slechten’ die complotteren tegen het volk. Een ander aspect is de retoriek van de underdog, het pathos van de ‘kleine man’. De Amerikaanse populistten bonden de strijd aan tegen de dominantie van politici, bankiers en industriëlen. Het Peronisme was een reactie tegen de liberale oligarchie die het land beheerste; en in de derde, extreem-rechtse golf wordt heftig van leer getrokken tegen de ‘traditionele’ politiek. Als derde element vinden we in elke golf een ‘democratische’ impuls terug, een geloof in de kracht van het volk. In de eerste en derde golf werd dit geloof vertaald in voorstellen tot directe democratie en politieke participatie; in de tweede golf werd het zelfbestuur van het volk paradoxaal maar symbolisch tot stand gebracht doorheen de Grote Leider.

4. Van kenmerken naar betekenisdomeinen

Het concept populisme wordt in de literatuur vaak niet in een rigoureuze definitie gegoten. Veel auteurs nemen geen of slechts tussen de lijnen stelling in over het betekenisveld van het concept. In de volgende paragrafen zal ik aanvoeren dat een onderscheid tussen kenmerken en betekenisdomeinen een noodzakelijke stap is naar orde in de conceptuele chaos.

4.1. Kenmerken

Populisme wordt doorgaans omschreven aan de hand van een aantal kenmerkende eigenschappen, en conceptuele verwarring ontstaat wanneer verschillende wetenschappers uiteenlopende karakteristieken aanhalen om een concept te definiëren. De meest excessieve illustratie hiervan is de typering van Peter Wiles (1969: 167-171), die populisme vanuit een “lack of special knowledge” duidt als syndroom aan de hand van niet minder dan 24 kenmerken. Voor de volledigheid, en om het problematische karakter van deze werkwijze aan te tonen, som ik ze even op. Volgens Wiles is populisme eerder een moralistisch vertoog dan een specifiek programma; is het afhankelijk van buitengewone leiders; is het een beweging eerder dan partij (weinig interne discipline); is het bewust vaag in zijn zelfdefinitie; anti-intellectueel; anti-establishment (het komt op wanneer een grote

groep zich vervreemd voelt van het centrum van de macht); capabel tot ineffectief en kortstondig geweld; klassenbewust maar klassenverzoenend; aangetast door succes; economisch gericht op kleinschalige samenwerking (het ideaal is de ‘kleine coöperatieve’); gesteund door diegenen met beperkte rijkdom; afkerig ten aanzien van kapitalisten en financiers; mogelijk minder kritisch ten aanzien van kapitalisten die zich bezighouden met grootschalige productie; hoewel vaak ruraal mogelijk ook urbaan; voorstander van staatsinterventie (maar de staat moet eerder ‘behulpzaam’ zijn dan ‘sterk’); gekant tegen sociale of economische ongelijkheid veroorzaakt door ‘vijandige’ instituties; in buitenlandse politiek specifiek wantrouwig ten aanzien van het militaire establishment en isolationistisch in oriëntatie; voor religie maar tegen het religieus establishment; minachtend tegenover wetenschap en technocratie; nostalgisch; tendens tot mild racisme; uiteenlopend (zich uitstrekkend van “pre-industrial, peasant anti-industrialism” tot “farmer industry-tolerating”); en tenslotte “not to be thought of as bad”. Volgens Mény (1995: 12) zijn de belangrijkste kenmerken uit deze lijst het eerder moralistisch dan programmatorisch karakter, een organisatie met weinig discipline (een beweging eerder dan een partij), een losse ideologie, anti-intellectualisme en het anti-establishmentkarakter.⁶

Het spreekt vanzelf dat Wiles’ conceptualisering, een uitvoerige opsomming van dikwijls vage kenmerken en zonder strikte afbakening van het betekenisdomein, problematisch is als uitgangspunt voor deductief onderzoek naar populisme. Daarvoor dienen we immers de kern en niets anders dan de kern van het concept te kennen. Een uitvoerige opsomming van kenmerken, zonder gradatie naar belang, brengt in dit opzicht weinig zoden aan de dijk.

4.2. Drie betekenisdomeinen: organisatie, stijl, ideologie

Hiertegenover stel ik in dit hoofdstuk, in de traditie van Weyland (2001), een andere, deductieve aanpak.⁷ Op zoek naar systematiek en synthese, onderscheid ik drie ideaaltypische betekenisdomeinen die de term populisme worden toegedicht: populisme als (1) *organisatie*; (2) *politieke stijl*; en (3) *ideologie*. Het centrale thema in het populistische drama, de relatie tussen ‘het volk’ en ‘de elite’, vinden we in elk van deze

⁶ Mény, Y. (1995), *Confluences Méditerranée*, <http://www.confluences-mediterranee.com/presentation/menu.htm>, gelezen op 4/10/2005.

⁷ In een artikel getiteld *Clarifying a contested concept. Populism in the study of Latin American politics*, doet Weyland een voortreffelijke poging om het concept – in Latijns-Amerikaanse context – te herdefiniëren. Als we populisme als klassiek concept willen definiëren, zo zegt Weyland, moeten we eerst het betekenisdomein afbakenen. Het wordt volgens hem bijvoorbeeld best niet in termen van aanhang gedefinieerd. Hoewel de meeste populistische massale steun zochten bij achtergestelde bevolkingsgroepen zochten andere leiders, zoals bijvoorbeeld de Peruviaanse leider Mario Vargas Llosa, eerder steun bij de sectoren die ‘beter af’ waren.

betekenisdomeinen terug, maar afhankelijk van de invalshoek krijgen andere (secundaire) kenmerken een centrale plaats in de definiëring van het concept. In de volgende secties vijf, zes en zeven, werk ik achtereenvolgens uit hoe populisme in de literatuur als organisatie, politieke stijl of ideologie wordt gedefinieerd. Ik zal beargumenteren waarom we populisme best als ideologie conceptualiseren.

5. Populisme als organisatie

In zijn generalistische benadering duidt Taggart (2000: 99-107) op het “self-limiting character” van populisme. Populisme zet grenzen aan zichzelf doordat het wordt geconfronteerd met een aantal institutionele dilemma’s. Deze dilemma’s komen voort uit de populistische kritiek op de traditionele partijen. Doelend op de vraag hoe deze bewegingen zichzelf zullen organiseren en institutionaliseren, stelt Taggart dat het vaak spontane karakter van populistische bewegingen dit moeilijk maakt, “as it is problematic to sustain both an air of spontaneity and institutionalize at the same time”. Dit zou verklaren waarom populisme in golven komt en meestal een relatief kort leven beschoren is. Hoewel het een reactie is tegen de representatieve politiek, zal populisme de instituties die ze wantrouwt toch ook zelf moeten gebruiken als men politiek iets wil realiseren, aldus Taggart. “Populists, when successful, are forced to become what they dislike.” Het resultaat is dat ze ofwel minder populistisch worden, ofwel intern verscheurd dreigen te raken, ofwel imploderen.

Het populistische antwoord op dit institutioneel dilemma ligt volgens Taggart in het benadrukken van de rol van leiders. In zijn typering van de nieuw-populistische partijfamilie stelt Taggart dat er twee typische trekken zijn in de organisatie van deze partijen: “They are very centralized and they set great store in the leadership which is both personalised and charismatic” (1995: 40). Hierdoor zouden deze partijen erin slagen hun anti-systeem aura te behouden en tegelijkertijd toch hun institutioneel en electoraal overleven te verzekeren. Deze vorm van partijorganisatie heeft ook een symbolische functie omdat het aantoont dat deze partijen essentieel verschillen van de andere. “New Populists construct a party organisation that explicitly challenges the model of bureaucratic and hierarchical structure associated with mass parties. (...) New Populists aim to be selective and small in structure” (1995: 41). Het te verwerpen model is dat van de traditionele catch-all professioneel-bureaucratische partij (Panebianco 1988; Kirchheimer 1966). Volgens Deschouwer keren populistten zich concreet af van “wereldvreemde intellectuele studiediensten, topzware bureaucratie, op machtsdeelname aansturende middenkaders, gulzig van de staat snoepende mandatarissen, voorzichtig en versluisend taalgebruik, en communicatie die niet naar de burgers blijkt te zijn gericht”

(2001: 75). Het charismatisch leiderschap zou het alternatief zijn, een alternatief dat aanstuurt op een (directe) band tussen partijleiding en bevolking.

Essentieel in Taggart's typering van populisme als organisatie is dat de auteur hieraan toevoegt dat de twee karakteristieken, een gecentraliseerde structuur en charismatisch leiderschap, op zich niet het privilege zijn van nieuw-populistische partijen. We vinden dit ook bij andere partijen terug. Deze vaststelling doet geen afbreuk aan zijn typering, maar relativeert wel sterk het belang van organisatie als definiërend element van populisme. Populisme als vorm van *organisatie* behelst in essentie twee zaken, die de populistische anti-partijsentimenten vertalen in interne structuur: ik behandel de noties leiderschap en populisme als beweging hierna meer in detail. Hoewel niet volledig afwezig in de derde golf, zijn deze twee noties duidelijk diep geworteld in de eerste en tweede golf van populisme.

5.1. Populisme als beweging

Gelinkt aan de interne organisatie wordt populisme in verband gebracht met de sociale bewegingsleer. In dit debat kunnen we twee subdiscussies onderscheiden. Auteurs die populisme als beweging definiëren, focussen afwisselend op (1) de aard van de mobilisatie, de voedingsbodem en achtergrondkenmerken van de aanhang; of (2) op de organisatie zelf, de mobiliserende actor. Dit tweede punt gaat over de vraag of populistische organisaties eerder partijen dan wel bewegingen zijn. Deze vraag heeft, zeker met de opkomst van populisme in de derde golf, tot heel wat tegenstrijdige opvattingen en conclusies geleid.

5.1.1. Mobilisatie of organisatie?

In de literatuur wordt populisme zoals gezegd als beweging getypeerd. De beweegredenen hiertoe durven echter te verschillen. Populisme als beweging wordt vaak geïnterpreteerd als *mobilisatie*, waarbij de nadruk ligt enerzijds op de voedingsbodem en anderzijds op de manier waarop deze politiek ten gelde wordt gemaakt. Dit is niet alleen het geval in de 'klassieke' literatuur, maar komt niettemin duidelijk voort uit de verschijningsvormen uit de eerste en tweede golf. Zowel de Amerikaanse en Russische rurale bevolking als de Latijns-Amerikaanse stadsimmigranten bevonden zich in een toestand van sociaal-economische deprivatie. Hun sociaal-economische eisen kregen een politiek verlengstuk.

Een voorbeeld van deze invalshoek vinden we terug bij Minogue (1969), die in het verzamelwerk van Ionescu en Gellner (1969) een stuk publiceerde onder de titel *Populism as a political movement*. Minogue definieert populisme als "a type of movement found

among those aware of belonging to the poor periphery of an industrial system” (1969: 209). Populisme als beweging wordt geconcipieerd als reactie op een bepaalde situatie, in dit geval de industrialisering. In dezelfde lijn stelt Taguieff dat populisme in eerste instantie verscheen als “une type de mobilisation des classes moyennes et populaires (...), *une formation politique* [qui] réussit à canaliser les mécontentements populaires des voies et des modes d’expressions légaux, dans un contexte marqué par l’existence de groupes marginalisés sur divers plans (politique, socio-économique, culturel)” (2000: 99; mijn cursivering). Deze bevolkingsgroepen voelden zich gedepriveerd, slachtoffer van onrecht, en in hun status bedreigd. Op die manier begrepen is populisme volgens Taguieff de “expression politique et l’exploitation symbolique de l’irruption des masses dans l’espace sociopolitique” (2002: 99). Het is een uitdrukking van maatschappelijke ontevredenheid, en een roep om verandering in de richting van meer rechtvaardigheid, eenheid en identiteit. Ook Betz definieert populisme als mobilisatie van ontevredenheid. Hij stelt dat radicaal rechtse partijen populistisch zijn in hun “unscrupulous use and instrumentalization of diffuse public sentiments of anxiety and disenchantment and their appeal to the common man and his allegedly superior common sense” (1994: 108). In tegenstelling tot wat ik in dit proefschrift wil aantonen, lijken de ideeën of idealen die hierachter schuilgaan voor Betz niet de kern van de zaak.

Dat het aspect mobilisatie vaak terugkomt in de populismeliteratuur blijkt verder uit het werk van Pfahl-Traughber (1994). Hij definieert populisme als een politieke stijl (zie verder), maar vult deze definitie aan met enkele typologische differentiëringen. Hij onderscheidt links- van rechts-populisme, nationaal- van sociaal-populisme en populisme ‘von oben’ van populisme ‘von unten’. Dit laatste onderscheid is hier van belang. Populisme ‘von oben’, zo legt Pfahl-Traughber uit, is een “Agitationstechnik” die uitgaat van politieke actoren zelf (1994: 20). Het is een propagandamethode die erin bestaat het publiek *indirect* voor de eigen opvattingen te werven, dat wil zeggen recrutering met behulp van propaganda van bovenuit. Bij sociale bewegingen zoals de vredebeweging of ecologische belangenverenigingen vinden we populisme ‘von unten’ terug, zo vervolgt Pfahl-Traughber. Hier gaat het om een *directe* mobilisatie, dat wil zeggen van onderuit door eigen actie. Deze bewegingen situeren zich aan de linkerzijde van het politieke spectrum en mobiliseren rond andere thema’s dan rechts-populisten. Ze hebben ook een diametraal tegenovergestelde opvatting van politiek. Ondanks dit typologisch onderscheid zijn er volgens de auteur toch gemeenschappelijke kenmerken tussen populisme ‘von unten’ en ‘von oben’. Ten eerste wordt ‘het volk’ in beide gevallen opgevat als eenheid. Zo claimden links-populistische bewegingen in verband met de rakettenkwestie midden jaren ’80 dat de politiek van de regering lijnrecht inging tegen de ‘wil van het volk’ en werd de legitimiteit van de verkozen vertegenwoordigers in twijfel getrokken. Men prefereerde rechtstreekse vertegenwoordiging door middel van in los verband

georganiseerde demonstraties en protest, eerder dan representatie door een elite. Daarnaast doet het populisme ‘von unten’ net als haar tegenhanger een appel aan diffuse opvattingen, irrationele angsten en haatgevoelens, en wordt het net als de ‘von oben’ variant gekenmerkt door een emotioneel discours, aldus Pfahl-Traugher.

Definities die populisme als een beweging typeren, verwijzen dus niet enkel naar de sociologische achtergrond van de gemobiliseerde aanhang, maar ook naar mobilisatietechnieken en de interne structuur van de organisatie zelf. Zo definieert Di Tella populisme als “a political movement based on a mobilized but not yet autonomously organized popular sector, led by an elite rooted among the middle and upper echelons of society, and kept together by a charismatic, personalized link between leader and led” (1997: 196). Deze definitie is ontleend aan Latijns-Amerikaanse verschijningsvormen.

5.1.2. Beweging of partij?

Een vraag die steeds terug opduikt als men populistische organisaties wil taxeren, betreft de dichotomie partij/beweging. Meestal draagt de term beweging de voorkeur weg (Mény en Surel 2000: 270-283). Hiervoor zijn verschillende argumenten.

Argumenten pro beweging

In de eerste plaats zijn er talrijke voorbeelden van het ingeboren onvermogen van populistische stromingen om zich te transformeren in een sterk gestructureerde politieke partij (Taggart 2000; Ernst 1987). Vooreerst was er de People’s Party. Hoewel deze massabeweging werd omgevormd tot partij slaagde de ze er niet in de dominantie van Democraten en Republikeinen te breken. De nieuwbakken formatie verdween vrij snel van het toneel. Een tweede illustratie vinden we in de Russische Narodniki. Het klassieke Russisch populisme was een heterogene stroming en heeft nooit de vorm van een partij aangenomen. Evenmin als de People’s Party lukte daarnaast ook de beweging van Poujade, de Union de Défense des Commerçants et Artisans (Unie ter Verdediging van Handelaars en Ambachtslieden, UDCA) die hoogtij vierde in Frankrijk midden jaren ’50, er niet in zich op een duurzame manier in de politiek te verankeren. De UDCA verdween zodra de stabiliteit onder De Gaulle was teruggekeerd. Een recenter voorbeeld is Perot in de Verenigde Staten. Ondanks zijn persoonlijke successen bij presidentsverkiezingen heeft de intrede van Perot in de politiek het partijstelsel niet significant veranderd. Een eerste argument in de discussie partij/beweging is dus dat populisme ten minste in een aantal gevallen geen duurzame en gestructureerde partij bleek te zijn. Daarmee is echter nog niet gezegd waarom het dan wel een beweging zou zijn.

Daarvoor zijn andere argumenten. Mény en Surel (2000: 261; 2002: 18) spreken in dit verband van een “mouvementization” van partijen. Ze verwijzen hiermee naar de organisatievorm (*losse organisatie*), naar de *beperkte omvang van de eisen*, en naar de *mobilisatiestijl*. Anders dan voor partijen is politiek voor sociale bewegingen niet in de eerste plaats een zaak van parlement en regering, maar van agendasetting door mobilisatie rond welbepaalde thema’s en (wan)toestanden. Sociale bewegingen hanteren andere methoden van politieke actie dan campagnevoeren voor verkiezingen.⁸

Een argument om populistische organisaties eerder als bewegingen dan als partijen te typeren, zou dus besloten liggen in de *mobilisatietechnieken* die ze hanteren. Betogingen of petitieën zijn typische actiemiddelen van sociale bewegingen. Doelend op deze technieken benadrukt Inglehart de “likelihood that citizens will engage in a broad repertoire of elite-directing political actions, ranging from petitions to demonstrations to boycotts, unofficial strikes, occupying buildings, and blocking traffic, in order to articulate political grievances and put pressure on policymakers to comply with their demands” (1990: 360). Meer dan vroeger gebeurt mobilisatie ad hoc in plaats van op basis van uitgewerkte ideologieën (bv. Gay Pride, Witte Beweging, Referendum Party (GB)...). Met andere en nieuwe middelen zouden (populistische) partijen een antwoord zoeken op macrotendensen als de toegenomen volatiliteit van kiezers, het afnemend aantal partijleden en de veranderende manier waarop de articulatie en verdediging van belangen vandaag plaatsgrijpt (Axford & Huggins 2002; Mény & Surel 2000).

Geïnspireerd op de Derde Wereld varianten, het Afrikaans en Latijns-Amerikaans populisme, benadrukt ook Van Niekerk dat populisme “meer een beweging is dan een partij. Het staat huiverig tegenover de organisatie van de eigen groep en kent weinig interne discipline” (1972: 40). Deze typering strookt echter geheel niet met de hedendaagse verschijningsvorm van populisme.

Argumenten pro partij

Het ‘los georganiseerd’ en ‘niet duurzaam verankerd’ zijn in het politieke landschap geldt geenszins voor het huidige populisme in West-Europa, de derde golf. “Ce qui frappe dans les mouvements contemporains c’est leur capacité et leur stratégie délibérée d’enracinement dans le système politique” (Mény & Surel 2000: 271). De interne organisatie van bijvoorbeeld het FN, de FPÖ, en het VB is atypisch in vergelijking met de traditionele verschijningsvormen van populisme. De nuances van Taggart in acht

⁸ Vertaald naar de Vlaamse context kunnen we ons de vraag stellen welke de positie is van het VB in dit verband. In Van den Brink (1999: 180) verwoordt Filip Dewinter zijn persoonlijk standpunt als volgt: “Ik ben er van overtuigd dat onze partij leeft bij gratie van onze straatacties. Wij halen meer kiezers met doelgerichte en goed georganiseerde straatacties dan met tien interpellaties in het parlement. (...) We moeten ons parlementair werk zo plannen dat we aanwezig zijn als het goed uitkomt en het politiek iets oplevert”.

genomen (zie boven) kunnen we, in vergelijking met de eerste en tweede golf, stellen dat deze formaties de vorm aannemen van een klassieke politieke partij, waarbij zij een sterk gecentraliseerde structuur koppelen aan goed georganiseerde, hiërarchisch gestructureerde lokale afdelingen. De uitbouw van de interne organisatie en cohesie wordt door partijbonzen dan ook als voorwaarde gezien voor een verdere electorale doorgroei (zie Van den Brink 1999).

Besluit: hybride karakter

Populistische groeperingen zitten ergens tussen sociale bewegingen en (traditionele) partijen in. Noch de interne organisatiestructuur, noch de parlementaire strategie van het hedendaagse populisme is in overeenstemming met de eigenheden van sociale bewegingen. Anderzijds is het opvallend dat de organisaties zelf terughoudend zijn om de term ‘partij’ te gebruiken. Als we de naamgeving erop naslaan, zien we dat begrippen als ‘front’, ‘liga’, ‘blok’, of ‘mouvement’ de voorkeur wegdragen. Anderzijds nemen ze wel deel aan democratische verkiezingen, nemen ze mandaten op en treden ze in concurrentie met de traditionele partijen voor de politieke macht.

Met Mény en Surel kunnen we besluiten dat populistische organisaties, met name in hun hedendaagse verschijningsvorm, een “caractère hybride” vertonen (2000: 277). Ze balanceren constant tussen systeemgetrouw gedrag enerzijds, in de zin dat ze zo breed mogelijk willen deelnemen aan verkiezingen (Europese, nationale, regionale, lokale en ook sociale verkiezingen) en anti-systeempraktijken anderzijds. Een voorbeeld hiervan zijn gewelddadige acties van groepen die in de marge van de partij opereren (bv. de inmiddels verboden privé-militie VMO, een buitenparlementaire organisatie gelinkt aan het VB). Bovendien beschikken ze over heel wat perifere structuren en worden allerlei mantelorganisaties of actiecomités boven de doopvont gehouden, wat ervoor zorgt dat ze hun initiële inslag van ‘beweging’ kunnen behouden.⁹ Dit hybride karakter laat deze partijen toe hun atypisch karakter te handhaven en voedt het beeld dat ze, hoewel politiek verankerd in allerlei organen en instanties, niet tot ‘het systeem’ behoren. Taggart typeert populisme in dit verband als “reluctantly political” (2000: 61). De dubbelzinnige houding van populisten bestaat erin dat ze zich apolitiek profileren, maar tegelijkertijd volgens de geijkte spelregels deelnemen aan politiek. Met Mény en Surel kunnen we concluderen dat “populism rejects parties but usually organises itself as a political movement; it is highly critical but runs for elections; it advocates the power of the people, yet relies on seduction by a charismatic leader” (2002: 17).

⁹ In Van den Brink (1999) sprak Filip Dewinter, een van de belangrijkste tenoren van het VB, over plannen voor het opzetten van een netwerk van bevriende en politiek verwante verenigingen en organisaties, ofwel mantelorganisaties. “Die mantelorganisaties moeten laagdrempelig zijn. Het kan gaan over een buurtcomité, een sportvereniging, een culturele organisatie of een ontspanningsvereniging. Op die manier wil men het isolement dat politieke tegenstanders rond het VB willen opbouwen, doorbreken en nieuwe leden werven,” stelt Van den Brink (1999: 159).

5.2. Charismatisch leiderschap

Wanneer we spreken over organisaties, komen we automatisch terecht bij leiderschap en gezag. De noodzaak of problematische afwezigheid van leiderschap kenmerkt elke organisatie, niet alleen de publieke overheid of private ondernemingen, maar ook sociale bewegingen, partijen en politieke instellingen. In de media kregen de voorbije jaren uiteenlopende persoonlijkheden als Jeltsin, Le Pen, Fortuyn, Berlusconi, Blair, Clinton, Haider, Tapie, Bossi, Stevaert, Zjirinovski, Reagan, Menem, Walesa, Chavez, Buchanan... het predikaat 'populist' opgekleefd. Aangezien de overtuigingen en standpunten van deze prominente figuren niet onmiddellijk in dezelfde lijn liggen, moeten we de grootste gemene deler elders zoeken. Populisme wordt vaak geassocieerd met quasi-dictatoriale leidersfiguren, charismatische persoonlijkheden die de massa weten te beroeren.

Charismatisch leiderschap als kenmerk vinden we terug in heel wat definities en typering van populisme (zie bijvoorbeeld Eatwell 2003; Weyland 2001; Mény & Surel 2000; Taggart 2000; Di Tella 1997, 1965; Lazar 1997; Hayward 1996; Riker 1982; Worsley 1969; Shils 1956), maar wat wordt hiermee precies bedoeld? En is charismatisch leiderschap als organisatorisch element een essentieel en differentiërend kenmerk van populisme?

5.2.1. Charisma: persoonlijke eigenschap of relatie?

Net als de term populisme wordt ook het begrip leiderschap qua inhoud en betekenis gekenmerkt door verwarring en gebrek aan precisie (Welsh 1979; Burns 1978). Nochtans kan leiderschap of gezag op verschillende dingen gebaseerd zijn. Weber (1972 [1922]) onderscheidt drie zuivere typen van legitiem gezag: legaal, traditioneel en charismatisch gezag.¹⁰ Het is deze laatste vorm waarmee populisme wordt geassocieerd.

In feite zijn er twee manieren waarop charisma wordt gedefinieerd. In navolging van Weber gaat men er meestal vanuit dat leiderschap terugslaat op persoonlijke kwaliteiten. Weber definieert charisma in zwaarbeladen woordgebruik als "een als buitengewoon geldende hoedanigheid van een persoon, om welke hoedanigheid van deze persoon, als met bovennatuurlijke, bovenmenselijke of ten minste specifiek niet-alledaagse, niet voor iedereen toegankelijke krachten of eigenschappen (begiftigd), als door God gezonden of als voorbeeldig en daarom als 'leider' beschouwd" (1972 [1922]: 79). Weber beschouwt

¹⁰ *Legaal* gezag is "gebaseerd op het geloof in de legaliteit van een formeel normenstelsel en van de regelingsbevoegdheden van diegenen die op grond van deze normen tot uitoefening van het gezag geroepen zijn". *Traditioneel* gezag rust op het "gangbare geloof in de heiligheid van van oudsher geldende tradities en in de legitimiteit van de op grond van deze tradities tot gezag geroepen. *Charismatisch* gezag is "gebaseerd op de buitengewone toewijding aan de heiligheid, de heroïsche kracht of de voorbeeldigheid van een persoon en van de door hem geopenbaarde of geschapen normen" (Weber 1972 [1922]: 61).

charisma als een ‘gave Gods’, een verzameling kwaliteiten die besloten liggen in de persoon zelf. Charismatisch gezag is niet geworteld in structuren (instituties), noch in de geschiedenis, maar in de persoonlijke karakteristieken van de leiders en de kwaliteiten die hen worden toegeschreven door hun volgers. Hoe deze hoedanigheid objectief op de juiste wijze zou moeten worden beoordeeld, is vanuit de begripsvorming voor Weber onbelangrijk; het gaat er alleen om hoe het charisma door de charismatisch beheersten (de aanhangers) gezien wordt. Hiermee geeft Weber zelf al de aanzet tot een tweede benadering van het begrip charisma, die vertrekt vanuit het effect dat charisma resorteert (Ellis 1991). De premisse luidt als volgt: als er geen effect is, is er geen charisma. Volgens deze opvatting is charisma geen batterij attributen, maar in essentie een relatie tussen de leider en zij die hem die eigenschappen toedichten. Nog genuanceerder stelt Etzioni (1975) dat charisma staat voor “de capaciteit van een actor om een intense en diffuse invloed uit te oefenen op de normatieve oriëntatie van andere actoren”. Deze definitie verenigt de twee hoger genoemde benaderingen en definieert charisma tegelijkertijd als attribuut en als relatie.

Als aanzet naar de koppeling tussen charisma en populisme, is het nuttig te weten dat Weber (1978 [1922]) oppert dat charisma specifiek een grote rol speelt bij oprichtingsmomenten van protest tegen de gevestigde orde. Iemand richt zich op uit het gewoel, en omdat hij of zij beantwoordt aan latente maar onderdrukte verwachtingen, openbaart die persoon zich als capabel om bepaalde stilzwijgende verwachtingen en protest te kanaliseren.

5.2.2. Charisma als uitloper van anti-institutionalisme

Populisten hebben een ingeboren afkeer van instellingen en instituties omdat deze organen de volkswil zouden vertroebelen. Ze zijn een rem op de rechtstreekse uitvoering van de wensen van de meerderheid. Instellingen leveren het volk volgens populistten over aan de willekeur van enkelen, en dit zou de deur openzetten voor corruptie. Volgens de Amerikaanse sociologen Shils (1956) en Worsley (1969) is populisme gebaseerd op twee principes: (1) de prioriteit van de ‘wil van het volk’ boven elke andere politieke standaard; en (2) het streven van politieke leiders naar direct contact met de massa. Met het instellen van een rechtstreekse communicatielijns tussen leider en publiek zouden intermediaire instituties overbodig worden.

Intern organisatorisch alternatief

Charismatisch leiderschap als uitvloeisel van anti-institutionalisme zou dus een intern organisatorisch alternatief zijn voor de klassieke, hiërarchisch opgebouwde en getrapte organisatie eigen aan massapartijen. Taggart (2000: 102-103) wijst erop dat de structuur

van populistische partijen en bewegingen meestal sterk gecentraliseerd is. De leiders zouden de partij bouwen rond henzelf als centrum, zowel organisatorisch als symbolisch. “Populism prefers the simple solution of leadership itself over the complex process of politics to resolve problems”. De voorkeur voor sterk leiderschap zou voortkomen uit het verlangen om de institutionele complexiteit zo klein mogelijk te houden, maar ook spruiten uit het geloof in leiderschap op zich. “Populism has a tendency towards charismatic leadership, but this is indicative of a predilection for strong leadership in general.” Waar het leiderschap niet charismatisch is, heeft het de neiging autoritair of toch op zijn minst sterk gecentraliseerd te zijn. De populistische voorkeur voor simpele structuren zou ook betekenen dat de controlemechanismen op het leiderschap vaak minimaal zijn. Intern organisatorisch brengt charismatisch leiderschap wel een probleem van opvolging met zich mee, voor Taggart een indicatie voor het “zichzelf limiterend” karakter van populisme: persoonlijk leiderschap creëert problemen bij het overdragen van autoriteit naar nieuwe leiders.

Mény en Surel (2000: 105) stellen dat het belang dat aan leiderschap wordt toegedicht verschilt van hoe dit bij traditionele partijen gebeurt. Leiderschap in traditionele partijen zou het resultaat zijn van een “lange mars” doorheen de organisatie, een afgedwongen beloning van jarenlang engagement en militantisme. Leiderschap in populistische partijen daarentegen installeert zichzelf, en kneedt de regels en structuren naar de eisen en wensen van de leider van de beweging, aldus Mény en Surel. We kunnen ons afvragen in hoeverre dit verschil in de perceptie van leiderschap wel van tel is. Is volgehouden militantisme en stapsgewijs opklimmen in niet-populistische partijen vandaag nog een essentiële voorwaarde om het te schoppen tot de partijtopy? Voorbeelden bewijzen het tegendeel (bv. Janssens en Tuybens in SP.A, Peeters in CD&V...).

Symbolisch alternatief: directe communicatie met de heiland

Als alternatief voor de gecorrumpeerde politiek en ons-kent-ons mentaliteit in de hogere kringen hebben charismatische leiders ook een symbolische functie. De leider werpt zich op als redder in tijd van crisis en zou in tegenstelling tot de traditionele elite niet voor eigen rekening rijden: voor alles is hij de dienaar van zijn volk en de vleesgeworden belofte voor een betere toekomst. De leider zou ook persoonlijk de waarden belichamen waarvan het volk drager is. Lazar verwoordt dit als volgt: “Le populisme se reconnaît dans un leader, qui doit être fils et guide du peuple, doté d’attributs charismatiques, apte à s’adresser aux foules, et dont la personnalité est supposée incarner la souffrance du peuple et la promesse de son bonheur futur” (1997 : 123).

Voortbordurend op de notie van charisma volgens Weber kunnen we stellen dat charismatisch leiderschap sterke gelijkenissen vertoont met religieus leiderschap.

Charismatische leiders hebben de neiging om de loyaliteit van hun volgers te inspireren, als was het gebaseerd op geloof en toewijding. Willner (1984: 7) stelt dat de volgers van charismatische leiders “respond to their leader with devotion, awe, reverence, and blind faith, in short, with emotions close to religious worship”. De leiders krijgen krachten toegeschreven die haast bovenmenselijk zijn en in schril contrast staan met het doorsnee karakter van hun volgelingen. De populistische neiging om zich vast te klinken aan charismatische leiders komt volgens Taggart (2000: 102) voort uit het “moreel fundamentalisme” van de populistische ideeën en het “vaak quasi-religieuze karakter” van deze bewegingen (zie ook Ernst 1987).

Inherent aan populisme is zoals gezegd een verwerping van elke vorm van mediatie. Populisme stuurt aan op *directe communicatie* met het brede publiek. Dit illustreert de verwarring omtrent het betekenisdomein van populisme, omdat het als kenmerk van een politieke stijl kan gezien worden (zie bijvoorbeeld Pfahl-Traughber 1994) maar evengoed is terug te brengen tot een element van interne organisatie. Volgens Taguieff (1995: 29-36) komt de idee van directe communicatie tegemoet aan de droom van een politieke orde zonder mediatie, weg van abstracte en complexe systemen van vertegenwoordiging. Directe communicatie beantwoordt ook aan de droom van vertrouwen, transparantie, zuiverheid en eenheid, verenigd in de geïdealiseerde face-to-face ontmoeting tussen de leider en zijn volk. Populisme belooft de afstand tussen de leider en zijn volk te overbruggen, maar de status van de leider is dubbelzinnig. Voert hij enkel de volkswil uit, en is hij dus ondergeschikt aan het volk? Of formuleert hij de volkswil zelf en *is* hij de stem van het volk? Zelfbestuur en dictatuur zijn hier twee kanten van dezelfde medaille.

Uit de koppeling tussen volkssoevereiniteit en charismatisch leiderschap volgt dat de volkssoevereiniteit niet langer gehinderd wordt door het wettelijk gezag. Op die manier moeten we ook de morele afwijzing en angst van populisme begrijpen. Dikwijls reduceren tegenstanders populisme tot wetteloze manipulatie van de massa, tot demagogie in de klassieke en negatieve betekenis van de term: een discours van een politieke redenaar dat de *dêmos* flatteert en gevoelens exploiteert om er maximaal persoonlijk voordeel uit te halen (Taguieff 1998: 7).¹¹ In de zuivere en directe band tussen leider en massa schuilt tegelijkertijd het gevaar van manipulatie en het doembeeld van de onstuitbare, irrationele menigte. Populisme lijkt dan ook in de eerste plaats te worden afgewezen vanwege het autoritaire karakter dat men ermee associeert. Niet alle autoritaire regimes of leiders zijn echter populistisch, in de zin dat ze zichzelf als uitvloeisel beschouwen van het volk. Een autoritaire leider kan ook een monarch zijn, een hooggeplaatst militair, een technocraat, zonder dat zijn legitimiteit berust op zijn populariteit of specifieke band met het volk.

¹¹ Voor een definitie en operationalisering van het concept demagogie, zie Van der Linden (1991).

Omgekeerd zijn er ook voorbeelden van populistische mobilisaties zonder autoritair of sterk leiderschap.

5.2.3. Charisma en populisme: een wederzijds noodzakelijke voorwaarde?

De opvatting dat charismatisch leiderschap een essentieel kenmerk is van het concept populisme, is ontleend aan contextuele begripsbepalingen en geldt niet algemeen. Noch de Amerikaanse People's Party, noch de Russische Narodniki kenden sterk leiderschap. Dit blijkt uit de eerder beschreven eigenheden van deze bewegingen, en eens te meer uit het feit dat er in de literatuur weinig aandacht wordt besteed aan vooraanstaande figuren.

Wanneer we de verschillende verschijningsvormen van populisme overlopen, stellen we vast dat charismatisch en persoonlijk leiderschap *wel* cruciaal was in de tweede golf. In Zuid-Amerika en Afrika hebben we kunnen zien hoe populisme geïncarneerd werd in bewegingen en regimes, geleid door sterke figuren. "Persoonlijke eigenschappen van de leider(s) zijn nagenoeg beslissend", stelt Van Niekerk (1972: 48). "Succes wordt meer bepaald door zijn charisma dan door zijn partij, die overigens vaak zijn naam draagt." Vaak ging dit gepaard met een personencultus. Illustratief en kort samengevat aan de hand van het typevoorbeeld: zonder Perón had het Peronisme nooit bestaan. "The populism of Perón comes down to the politics of charismatic leadership in the name of, and with the support of, the politically weak but with strong tendencies used to buttress this 'popular' rule" (Taggart 2000: 66). Het Peronisme toont aan dat leiderschap een krachtig instrument is om de moeilijkheden te overwinnen wanneer een populistische protestbeweging wil toetreden tot de macht.

Wat de derde golf betreft, is het moeilijker om tot eenduidige conclusies te komen. Al speelt charisma duidelijk wel een rol in het succes van hedendaagse populistische partijen. Het ontbreken van een sterke leidersfiguur zou ook de afwezigheid van een succesvolle populistische partij in landen als Spanje of Zweden kunnen verklaren.¹² Excentrieke en controversiële figuren als Berlusconi (zie Braun 2003; Statham 1996) en Fortuyn (zie Ellemers 2002; Mudde 2002b) zijn recente West-Europese voorbeelden van charismatisch en persoonlijk leiderschap. Door het kiespubliek werden ze als *deus ex machina* binnengehaald en in geen tijd naar de nationale politieke top gepiloteerd. Ook het succes van Blochers SVP in Zwitserland, Haiders FPÖ in Oostenrijk, Bossi's LN in Noord-Italië of Hagens FPN in Noorwegen kan ongetwijfeld voor een groot deel worden toegeschreven aan de persoonlijke kwaliteiten en aantrekkingskracht van deze leiders. Dit

¹² In Zweden haalde de formatie ND onder leiding van het duo Ian Wachtmeister en Bert Karlsson in 1991 6% van de stemmen. Een intern conflict over het leiderschap leidde de partij echter naar de afgrond. Wachtmeister stapte uit de partij en in 1994 raakte de partij niet meer in het parlement.

geldt evenzeer voor het FN van Le Pen, die doelend op zijn eigen rol binnen de partij ooit letterlijk heeft gezegd dat “il n’y a qu’un numéro au FN, c’est le numéro un” (in Taguieff 2002: 136).¹³

Op de eerste golf van populisme na is er mits de nodige nuances steeds sprake van charismatisch leiderschap, maar de afwezigheid ervan in de eerste golf is voldoende reden om dit element terzijde te schuiven. Niet elk populisme kent charismatisch leiderschap. Alain de Benoist (2000: 8), één van de centrale denkers binnen de Europese nieuw-rechtse stroming, stelt terecht dat de aanwezigheid van een charismatische leider niet behoort tot het wezen van populisme. Omgekeerd wijst Khoros (1984: 13) er op dat “niet elke vorm van charismatisch leiderschap dat direct contact houdt met de massa kan ondergebracht worden bij populisme”.

Charismatisch leiderschap is niet eigen aan populistische partijen of bewegingen, maar inherent aan ons huidige politiek systeem. Om recht van spreken te hebben op het hoogste politieke niveau, moet je als politicus in een systeem waar relatief weinig belang wordt gehecht aan lijststemmen electoraal scoren. Dan treden charismatische figuren automatisch naar voren. Mény en Surel (2000: 117-127) zien in de hedendaagse Westerse democratieën drie tendensen, die suggereren dat leiderschap en charisma vandaag een belangrijke rol spelen en nog aan belang zullen winnen: de “erosie van systemen van vertegenwoordiging”, de “personalisering van de macht” en een “toenemende impact van de media op de politiek”. De toenemende mediatisering van politiek werkt de vraag naar charismatisch leiderschap in de hand, ook bij andere partijen. Met name de impact van de televisie op het politieke bedrijf heeft ervoor gezorgd dat leiderschap en communicatieve kwaliteiten ook meer en meer als eis gesteld worden bij de selectie van politiek personeel (Elchardus 2002).

5.3. Besluit: er bestaat geen ‘populistische’ organisatievorm

Afhankelijk van de context doet populisme zich in een andere gedaante voor. Populisten boekten succes als los georganiseerde beweging, maar in een ander kader als centraal gestructureerde partij. In sommige gevallen werd populisme vereenzelvigd met het charismatisch leiderschap van één persoon; van andere bewegingen zijn de namen van hun leider(s) slechts met moeite te achterhalen. Mény en Surel stellen dan ook terecht dat de uiteenlopende trajecten van populistische partijen en bewegingen “interdisent d’établir l’existence d’un type unique de formation auquel on pourrait affubler l’étiquette populiste” (2000: 282).

¹³ Le Pen lanceerde deze uitspraak tijdens een zomeruniversiteit van het FN in Toulon, op 28 augustus 1998. Taguieff verwijst voor dit citaat naar Renaud Dély (1999 : 325), *Histoire secrète du Front National*, Paris : Grasset.

6. Populisme als politieke stijl

Recentelijk wordt populisme vaak als een politieke stijl gedefinieerd (Eatwell 2003; Jagers & Walgrave 2003; Taguieff 2002, 1998, 1995; Wells, Duty e.a. 2002; Blommaert 2001; Deschouwer 2001; Elchardus 2001; Lazar 1997; Kazin 1995; Pfahl-Traughber 1994; Canovan 1981). Populisme, zo wordt dan benadrukt, is politiek kleurloos, noch links noch rechts, en doelt op een ‘manier om aan politiek te doen’. Door het betekenisdomein te benoemen als politieke stijl, zo luidt de achterliggende redenering, zou het concept te rijmen zijn met de empirische realiteit dat populisme compatibel is met (1) uiteenlopende politieke ideologieën (rechts of links, reactionair of progressief, reformistisch of revolutionair...); (2) eender welk economisch programma (van isolationistisch etatisme tot neo-liberalisme); (3) verschillende sociale bases (rurale bevolking, stedelijke arbeidersbevolking, beter begoeden); (4) verschillende types van regime (zowel een democratie als een dictatuur kunnen populistisch georiënteerd zijn); en (5) verschillende soorten interne organisatie (los georganiseerde beweging, charismatisch leiderschap, strak topdown gestructureerde partij). Als politieke stijl wordt het concept breed toepasbaar. Maar er is een keerzijde aan de medaille. Populisme dreigt namelijk opnieuw een onbruikbaar concept te worden als de notie politieke stijl zelf niet duidelijk wordt uitgewerkt. Het probleem van empirische relevantie en bruikbaarheid van het concept, zoals gezegd de initiële beweegreden om populisme als politieke stijl te definiëren, is dan niet verholpen.

Dit laatste punt is de reden waarom Weyland (2001) een definitie als politieke stijl van de hand wijst. Politieke stijl doelt op alles wat het politiek optreden, de *performance* betreft, en benadrukt het expressieve, de uiteindelijke uitdrukking van populisme, inclusief het discours, zo zegt Weyland. Politieke stijl is een breed, niet strikt afgebakend concept. Volgens Weyland hanteerden politieke leiders die wetenschappers niet als populistten zouden classificeren, zoals Sarney in Brazilië, soms *wel* een populistische stijl (in het bijzonder in verkiezingscampagnes). Populisme definiëren als een politieke stijl is dus te ruim, het zegt te weinig en leidt daarom moeilijk tot een duidelijke afbakening in de empirie. Dit is ook mijn stelling.

Uit Weylands bedenking kunnen we besluiten dat de notie politieke stijl concreet moet ingevuld worden wil deze conceptualisering van populisme ook empirisch bruikbaar zijn. Verschillende auteurs doen hiertoe een poging, maar de reikwijdte van het begrip loopt daarbij sterk uiteen. Eerst problematiseer ik de notie politieke stijl door te laten zien dat deze notie op verschillende wijzen wordt geconcipieerd. Daarna focus ik op populismedefinities die deze benadering volgen. Ik zal deze uiteindelijk verwerpen vanuit

het argument dat een stijldefinitie eigenlijk te dun is, omdat ze negeert dat populisme in essentie staat voor een set ideeën en dus *meer* is dan verpakking.

6.1. De notie politieke stijl: verschillende interpretaties

Eng maar desondanks vaag gedefinieerd doelt de notie politieke stijl vaak op een ‘manier van spreken’, een soort ‘inhoudsloze’ *retoriek*. Populisme heeft dan betrekking op de band tussen spreker en publiek. Het staat voor simpele, directe taal, die op de rand van demagogie balanceert.¹⁴ Met simplismen en sloganese taal is populisme dan intellectueel niet eerlijk, maar wel tactisch en strategisch slim. Deze bepaling stemt overeen met wat in het Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal onder (politiek) populisme wordt verstaan: een “populaire, oppervlakkige, (enigszins) demagogische betoogtrant”. In deze betekenis wordt het begrip populisme in de media het vaakst gehanteerd (zie Taguieff 2002, 1998; Fairclough 2000).

Een diepgaandere opvatting van wat populisme als politieke stijl is, geeft aan deze simplistische taal ook inhoudelijke invulling. Dit is wat je het hanteren van een populistisch *discours* zou kunnen noemen. Populisme staat dan voor politiek taalgebruik dat opgehangen is aan een kapstok met twee uiteinden: het onschuldige ‘volk’ en de corrupte ‘elite’. Een populistisch discours is gebaseerd op het celebreren en charmeren van de goede, wijze en eenvoudige mensen en de verwerping van de corrupte, incompetente en nauw met elkaar verbonden elite. “In this black and white picture there is no room for more nuanced approaches or analysis” (Mény & Surel 2002: 11-13). Een populistisch *discours* herkennen we als een welbepaalde taal in de alledaagse betekenis van het woord.

Taal kan echter ook ruimer opgevat worden dan woorden, zinnen of teksten. Het bevat het geheel aan betekenisvol symboolgedrag, waarvan het klassieke taalbegrip slechts een onderdeel is, beklemtoont Blommaert (2004, 2001). Op die manier begrepen is populisme een welbepaalde *spreekstijl* en slaat het op het geheel aan signalen waarmee politieke actoren betekenissen doorgeven (zie ook Fairclough 2000). Dat zijn zowel de ‘echte’ betekenis van woorden, zinnen en teksten, maar even goed gebaren, tekens, emoties die

¹⁴ Naast de simplistische ‘manier van spreken’ is er nog een andere, concretere reden waarom populisme vereenzelvigd wordt met demagogie (zie Taguieff 2002, 1998). Deze reden ligt besloten in een beginsel van populisme, namelijk het ‘appel aan het volk’ als fundamentele legitimiteitsgrond. Dit *argumentum ad populum* wordt door Walton (1992) gedefinieerd als “een emotioneel appel aan de gevoelens of het enthousiasme van ‘het volk’, dat wil leiden tot de instemming met een conclusie die in feite door geen enkel passend bewijs ondersteund wordt”. Op die manier gedefinieerd is het ‘appel aan het volk’ een sofisme, dat wil zeggen een incorrecte, misleidende argumentatie. Men doet een appel aan de affectieve verbeelding (*pathos*), eerder dan aan de intellectuele mogelijkheden van de *logos*.

deze woorden ondersteunen. Kortom, de boodschap in haar totaliteit. Niet alleen de inhoud van wat men *zegt*, maar ook klank en beeld waarmee de boodschap wordt overgebracht bepalen de eigenheid van een spreekstijl. Deze notie slaat ook terug op kwaliteiten van de spreker, zoals overtuigingskracht en charisma.

Weg van inhoudelijke politieke taal gebruikt men de term politieke stijl ook soms om een *communicatiestijl* aan te duiden: “the way one verbally and paraverbally interacts to signal how literal meaning should be taken, interpreted, filtered, or understood” (Norton 1978: 99). Politieke stijl gaat dan niet zozeer over *wat* je communiceert, maar vooral over *de manier waarop* je communiceert.¹⁵ Op die manier begrepen kan een communicatiestijl ook betrekking hebben op de relatie tussen spreker en toehoorders: de directe en rechtstreekse communicatie tussen leider en volgers (zie boven).

Laten we na deze voorafgaande conceptuele bedenkingen eens kijken hoe populisme als politieke stijl in de literatuur concreet wordt ingevuld. Vaak is dit een samenraapsel of combinatie van verschillende noties van politieke stijl. Uit een korte bloemlezing zal blijken dat auteurs voor verschillende invullingen van populisme als politieke stijl kiezen en duidelijk andere accenten leggen.

6.2. Populistische stijl als discours én interactie

Als we het begrip enige analytische waarde willen geven, meent Pfahl-Traugher (1994 : 18-27), moeten we populisme niet als “politische Ideologie”, maar als “Politikform” (politieke stijl) begrijpen. Populisme is volgens hem geen nieuwe politieke stroming, maar een “*Interaktion*”, een specifieke onderlinge verhouding tussen een politieke actor en zijn toehoorders. Links of rechts georiënteerd, democratisch of extremistisch, zowel politieke als sociale bewegingen zouden zich van deze communicatiestijl kunnen bedienen. Pfahl-Traugher definieert populisme aan de hand van drie kenmerken, waaruit blijkt dat hij de notie politieke stijl heel breed opvat.

Een eerste kenmerk is de specifieke invulling van ‘het volk’. In een populistisch discours wordt (1) ‘het volk’ ideëel als een *homogeniteit* geconstrueerd, waarmee men het politieke en sociale onderscheid tussen individuen en belangengroepen bewust ontkent. Interne verdeeldheid stoelt niet op diepgewortelde, historische conflicten, maar wordt in een populistisch discours gecreëerd door enkelingen van slechte wil. Partijen zijn dan vooral

¹⁵ Nortons Communicator Style Measure (CSM) bestaat uit 9 onafhankelijke variabelen: dominant, theateraal (dramatic), twistziek (contentious), beziend (animated), indruk makend (impression leaving), relaxed, aandachtig (attentive), open en vriendelijk. De afhankelijke variabele is de evaluatie van de beschrijvende onafhankelijken. Deze communicatiestijl is niet alleen te meten bij politici, maar bijvoorbeeld ook bij leerkrachten of psychologen.

zelfbedienende constructies. Het volk zou beter af zijn met *apolitiek* leiderschap dat niet het eigen-, maar het volksbelang vooropstelt. Dit brengt ons bij het tweede kenmerk. Een populistische actor grijpt terug naar (2) een *rechtstreekse en directe relatie* met de basis, 'het volk'. Directe, ongemedieerde belangenvertegenwoordiging krijgt de voorkeur op bemiddelde representatie. Politiek wordt hierdoor minder complex, maar hiertegenover staat wel een sterke uitholling van de geijkte systemen van besluitvorming en belangenvertegenwoordiging, aldus Pfahl-Traughber. Het derde kenmerk van populisme is dat het volgens hem aanleunt bij (3) een "*Stammtisch-Diskurs*" ('cafépraat'). Het zou geënt zijn op bestaande houdingen, wraakgevoelens en vooroordelen. Populisme knoopt aan bij het "Alltagsverstand" (Gramsci), bij volkstradities en volksmoraal, en bindt hier vervolgens alle mogelijke claims, gevoelens en ideologieën aan vast. De positieve functie van dit discours is de positieve invulling van 'het volk'. Op basis van de drie kenmerken kunnen we stellen dat Pfahl-Traughber in zijn definitie van populisme als communicatiestijl zowel duidt op de inhoud en vorm van het discours als op de rechtstreekse interactie tussen leider en publiek.

Deze elementen vinden we ook bij Taguieff terug (2002: 84-86). Populisme als politieke stijl is "un appel au peuple et une mobilisation du peuple contre l'establishment politique, installée dans le réalisme gestionnaire [beherend realisme] ou le respect formel des règles et des procédures". Een populistische stijl kenmerkt zich door een "rhétorique structurée par le blâme et l'éloge [lof]: elle est anti-élitiste, exalte 'le peuple' et insiste sur le pathos de l'homme commun, sur la communication directe avec les hommes ordinaires, égaux entre eux par la simplicité, l'honnêteté et la 'santé' qu'ils ont censés posséder et illustrer".

6.3. Populistische stijl als discours

In andere stijldefinities wordt populisme teruggebracht tot een welbepaald discours, een discours dat losstaat van het feit of populisten in rechtstreeks dan wel gemedieerd contact staan met hun volgers. Aan de concrete uitwerking van dit discours – wat is hiervoor typerend? – wordt in de literatuur veel aandacht besteed, maar in tegenstelling tot de conceptualisering die ik in dit proefschrift verdedig, is deze inhoud volgens de stijldefinities te dun om populisme een ideologie te kunnen noemen.

6.3.1. Populistisch discours: een kwestie van tactiek?

Aan een populistisch discours wordt een sterk mobiliserende kracht toegeschreven (Surel 2002; Taguieff 2002; Mény & Surel 2000; Taggart 2000; Di Tella 1997; Rizzardo 1997; Buzzi 1994; Canovan 1981). Vanuit deze invalshoek wordt een populistische stijl primair begrepen als tactisch instrument. Het is eigenlijk een strategie, een bepaalde manier om

politiek ongenoegen in de bevolking te kanaliseren, luidt de redenering. Onderzoek geeft aan dat politiek ongenoegen – dat van alle tijden is en zich dikwijls manifesteert in ontevredenheid over bepaalde beleidsmaatregelen of regeerders – meer en meer het gezelschap krijgt van een meer algemeen politiek wantrouwen, vooral dan ten aanzien van instellingen als parlement, regering, politieke partijen... (zie Elchardus en Smits 2002; Deschouwer 1998; Elchardus 1998). Populisme is dan één bepaalde manier waarop politieke actoren (politieke partijen, politieke leiders, sociale bewegingen, zelfs media of journalisten) proberen om die latente onderstroom van anti-politieke gevoelens aan te wakkeren en te mobiliseren voor hun eigen doelstellingen. Voor welke doelstellingen dat ongenoegen gemobiliseerd wordt, speelt geen rol. Als politieke stijl zou het verschijnen als “half-formed sentiment or as tone or style (used) by politicians of all ideological colours” (Taggart 2000: 107). Laten we eens van naderbij bekijken hoe en waarom populisme in de wetenschappelijke literatuur als strategie wordt begrepen.

Op basis van een studie van populisme in de VS concludeert Kazin (1995: 1-7) dat politieke krachten als de People’s Party, George Wallace, Huey Long, Bill Clinton, Ronald Reagan, Ross Perot... populisme “*employed* as a flexible mode of persuasion” [mijn cursivering]. Niet alleen democraten, maar ook conservatieve republikeinen hanteerden een populistisch discours doorheen de geschiedenis van de VS.¹⁶ Kazin definieert populisme als een persistente maar veranderlijke stijl van politieke retoriek: “a language whose speakers conceive of ordinary people as a noble assemblage not bounded by class, view their elite opponents as self-serving and undemocratic, and seek to mobilize the former against the latter”. Dit populistisch discours is geworteld in de kloof tussen de Amerikaanse idealen en de instituties en autoriteiten die deze door hun optreden zouden ‘verraden’. Populisme heeft volgens Kazin dan ook een bijklank van optimistisch geloof in ‘democratie’ en ‘burgerschap’, en kan op die manier begrepen worden als een deel van de politieke cultuur in de VS: “Like the American dream itself, populism lives too deeply in the fears and expectations of American citizens to be trivialized or replaced” (Kazin 1995: 284). Deze factor zou volgens Kazin het succes van populisme als overtuigingsmiddel in de VS kunnen verklaren. De idee dat populisme in de VS is ingebed vinden we ook terug bij Ware (2002). Hij benadrukt dat populisme er deel uitmaakt van de politieke mainstream: “populism has become one component of the rhetoric deployed by politicians in the major parties, and has thereby become a strategy that may be deployed against their opponents” (Ware 2002: 119).

¹⁶ Kazin illustreert zijn begrip van populisme met een heel aantal populistische quotes. De tweedeling tussen volk en elite is het centrale thema. Ik licht er een illustratie uit: “The Bush administration and the vice president represent an economic elite of the country (...) The people who made more in the 1980s by doing less and paid less taxes and are now giving lectures to the people who worked harder for less money and paid more taxes” (Bill Clinton, 1992, in Kazin 1995: 269).

In de lijn van Wares strategiebenadering ligt de visie van Surel (2002), die populisme in Frankrijk bestudeerde. Ook in Frankrijk zou de populistische retoriek zijn doorgedrongen in de ‘normale’ politiek. Surel haalt in dit verband de campagne aan van Jacques Chirac voor de presidentsverkiezingen van 1995. Verder kijkend dan het Front National van Le Pen besluit de auteur als volgt: “Contemporary populism in France also appears to be a repertoire for what are purely strategic discourse and demands. In some cases adopting populist discourse allows repositioning to take place within the party system and the creation of distancing from competing parties and leaders” (Surel 2002: 149). Opmerkelijk, zo zegt Surel, is overigens dat Chirac na zijn verkiezing die populistische retoriek niet langer hanteerde.

Ook Elchardus (2002: 93) definieert populisme als een welbepaald discours. In acht genomen dat het een “heterogeen verschijnsel” is waarin men een aantal basiskennmerken kan herkennen, benadrukt Elchardus het tactisch aspect van populisme door het te definiëren als “een vertoog of een manier van spreken *die kan worden gebruikt* als men de indruk wil wekken dicht bij ‘het volk’ en de ‘gewone man’ te staan, partij te kiezen voor hen, tegen de ‘dikke nekken’” [mijn cursivering]. Elchardus voegt hier aan toe dat populisme vandaag al verder reikt dan een manier van spreken, en “zich verwezenlijkt en instelling wil worden”. Hiermee doelt de auteur op de hervormingen van politieke instellingen die erop gericht zijn de stem van de ‘gewone man’ te versterken ten koste van de stem van de expert, tussenpersoon of vertegenwoordiger (verminderen van het gewicht van kop- of lijststem, streven naar directe democratie, rechtstreekse verkiezing van de burgemeester).

Zoals gezegd vinden we ook in Canovans typologie populisme als strategisch ingegeven politieke stijl terug: het “politician’s populism”. Naast een diepgeworteld wantrouwen ten aanzien van de (politieke) elite, zouden populistten van hetzij links, rechts of centrum gemeen hebben dat ze een “retorische stijl hanteren die strikt afhankelijk is van aanroepingen van ‘het volk’” (Canovan 1984: 264, 313) (zie boven). Hiermee erkent Canovan dat het dubbelzinnige karakter van populisme samenhangt met de vage betekenis van een begrip als ‘het volk’, of alle varianten die naar een gelijkaardige entiteit verwijzen (zoals ‘de mensen’, ‘de burger(s)’, ‘de kiezer(s)’...): “The term [the people] manages to be both empty of precise meaning and full of rhetorical resonance” (Canovan 1981: 285-286). Een van de meest in het oog springende karakteristieken van “politician’s populism” slaat terug op het mobiliserend aspect van deze stijl, want wordt verwoord als “try to appeal to everyone at once, making use of the vagueness of ‘the people’”. Populisme is in die zin een welbepaalde techniek, een zaak van politieke stijl en tactiek, die compleet losstaat van beleidsvoorkeuren van partijen. Zoals ik verderop zal aantonen, ben ik hier niet van overtuigd.

6.3.2. ‘het volk’, een vat vol retorische mogelijkheden

Centraal in een populistisch discours staan termen als ‘het volk’ of ‘de mensen’, benadrukt Canovan (1981).¹⁷ Vanuit academisch standpunt is dit een zwakte aangezien deze termen geen vastomlijnde betekenis hebben, maar politiek gezien ligt hierin net hun kracht. Deze termen hebben immers een grote emotionele resonantie, wat ze een nuttig instrument maakt voor politici die de gevestigde (klasse)verschillen willen overstijgen. ‘Het volk’ en ‘de mensen’ zijn catch-all begrippen bij uitstek. Deze begrippen verwijzen naar een welbepaalde ideële voorstelling van het volk. In een populistisch discours kunnen we meerdere soorten aanroepingen van ‘het volk’ onderscheiden, verschillend al naargelang de context waarin ze worden gebruikt.

Vooreerst is er het klassieke onderscheid tussen *dêmos* en *ethnos* (Betz 2004; Taguieff 2002; Stengers, Stora e.a. 1997). De *dêmos* verwijst enerzijds naar de ultieme belichaming van burgerschap – in het oude Athene lag de beslissingsmacht bij de *dêmos* – en anderzijds naar de ‘gewone mensen’, de minder geprivilegeerden. Tegenover de *dêmos* staan “ceux d’en haut”, tegenover de *ethnos* “ceux d’en face”. In tegenstelling tot de *dêmos* verwijst de *ethnos* naar de etnisch-culturele entiteit, waarmee de historische en culturele breuklijn tussen het ‘eigen’ en het ‘andere’ volk wordt benadrukt.

Canovan (2004: 247-248, 1999: 5-6) ziet in het ‘appel aan het volk’ drie retorische mogelijkheden: 1) het ‘verenigde volk’ (unified people, integratief); 2) ‘ons volk’ (zaait tweedracht, verdelend); en 3) het ‘gewone volk’ (ordinary people, de stilzwijgende meerderheid, wiens noden worden gefnuikt door de elite en bepaalde minderheidsgroepen).

In *Par le peuple, pour le peuple* gaan ook Mény en Surel (2000: 182-222) dieper in op de ambiguïteit van het begrip ‘peuple’. Mény en Surel onderscheiden drie belangrijke invullingen van deze gekenschetste constructie: een politieke (le peuple-souverain), een economische (le peuple-classe) en een culturele (le peuple nation). Het volk als soevereine entiteit en enige echte bron van macht, het volk als klasse, en het volk als natie. Precies die neiging om te spelen met de ambiguïteit van de term ‘peuple’ zou populisme typeren: de betekenis varieert al naargelang beeld van het ideële volk verschilt. Dit zou verklaren waarom populisme zich zowel links als rechts op het politieke spectrum kan situeren (Mény & Surel 2002, 2000; Taggart 2000; Canovan 1981).

¹⁷ Voor het Engelse ‘the people’ of het Franse ‘le peuple’ bestaat er in het Nederlands geen equivalent, in de zin dat men onder the people/le peuple zowel het ‘gewone volk’ als de ‘ondeelbare en ongedifferentieerde massa’ kan verstaan. In het Nederlands zijn er echter verschillende termen die aan deze vereiste voldoen: ‘het volk’, maar ook ‘de mensen’ of ‘de burger(s)’. Deze begrippen kunnen verwijzen naar de bevolking als geheel, maar hebben wel een andere connotatie.

6.4. Besluit: geen populistische stijl zonder inhoud

Een definitie van populisme als politieke stijl heeft het voordeel breed toepasbaar te zijn en komt zo tegemoet aan de theoretische zin om te generaliseren. Ook empirisch biedt deze benadering houvast, want uit definities van populisme als politieke stijl blijkt dat we het kunnen herkennen als een welbepaald discours. In een benadering van populisme als politieke stijl zit impliciet de stelling vervat dat wat populistten zeggen (discours) niet noodzakelijk overeenstemt met hun echte politieke aspiraties. Populisme is niet in de eerste plaats een kwestie van ideeën (ideologie), maar van verleiding en strategie (stijl). De notie stijl focust op populisme als mobilisatietechniek, als een ‘manier van spreken’ met breed electoraal potentieel.

Wanneer politieke stijl echter wordt uitgewerkt als inhoudelijk discours zijn we aanbeland bij een punt waar vorm raakt aan inhoud. Conceptuele eenduidigheid komt dan in het gedrang. Want in de meeste *stijl*definities wordt het discours ook *inhoudelijk* uitgediept. Populisme wordt neergezet als een moralistisch discours over ‘klein’ tegen ‘groot’, over hoe het volk door zijn vertegenwoordigers genegeerd wordt en terug aanspraak moet maken op de macht. Omdat een definiëring als politieke stijl suggereert dat populisme enkel vormelijke aspecten betreft en hierdoor het expressieve eerder dan het inhoudelijke wordt benadrukt, kunnen we dit best verwerpen. In de begrippen stijl, strategie en retoriek schuilt een problematische ambiguïteit. Deze begrippen beklemtonen populisme als verpakking, als dunne buitenlaag of façade, en onderbelichten daarmee dat populisme als politieke taal wel degelijk ook een welbepaalde inhoud heeft. Misschien is de wijze waarop niet onbelangrijk, maar een populistisch discours herken je toch in de eerste plaats aan *wat* er gezegd wordt. Want zonder discours geen populisme, dat zullen ook auteurs die een stijldefinitie aanhangen niet ontkennen.

Besluitend over de notie stijl wil ik benadrukken dat een definitie van populisme als politieke stijl niet als dusdanig ‘verkeerd’ is, maar wel tekortschiet. De stijldefinities zijn waardevol omdat ze aangeven dat eenieder, van welke strekking ook, een populistisch discours kan ‘gebruiken’, maar deze invalshoek gaat voorbij aan het feit dat populisme ook *meer* is *dan een stijl*. Anders gezegd: het is mogelijk dat men enkel het discours – populisme als stijl – adopteert zonder de visie daadwerkelijk te onderschrijven, maar het omgekeerde mag niet worden ontkend. Zoals uit de volgende sectie zal blijken zit er bij ‘echte’ populistten namelijk wel degelijk een *visie* (inhoud) achter de façade. Alle drie de golven van populisme bevatten een democratische impuls: de eis om een als onrechtvaardig gepercipieerde machtsrelatie (terug) om te buigen in het voordeel van ‘het volk’, ofwel via de hervorming van participatiestructuren zoals bijvoorbeeld de invoering van het referendum (eerste golf, derde golf), ofwel via de figuur van de charismatische

leider, die het volk symbolisch en rechtstreeks belichaamt (tweede golf). In wezen staat populisme voor een visie op politiek en democratie die gekenmerkt wordt door de suprematie van de ‘wil van het volk’. Of en waarom we dit als *ideologie* kunnen bestempelen, maakt het onderwerp uit van de volgende paragraaf.

7. Populisme als ideologie

Hoewel er in de literatuur terughoudendheid bestaat om populisme als ideologie te definiëren, sluipt deze idee toch binnen in de manier waarop het fenomeen wordt besproken en geanalyseerd. Illustratief voor deze ambivalentie is de stelling van Mény en Surel (2000). In hun *conceptualisering* geven Mény en Surel (2000: 258) de voorkeur aan de term *mobilisatie*, omdat dit het best de eigenheid zou benadrukken van zowel het hedendaagse als het klassieke populisme, maar wat betreft de *studie* van populisme, stellen ze dat dit best gebeurt vanuit een *ideologische* invalshoek. Dit zou de meest aangewezen benadering zijn om de kern van populisme te achterhalen en het relatieve karakter – de verschillende verschijningsvormen in plaats en tijd – verklaren. Populisme *is* dus geen ideologie, maar wordt wel best zo bestudeerd, aldus Mény en Surel. Een soortgelijke conceptueel inconsistente houding vinden we ook terug bij Taguieff (2000). Eerder stelde ik dat deze auteur populisme expliciet als *politieke stijl* definieert. In hetzelfde werk zegt hij echter ook dat “le populisme peut être défini comme une *idéologie* postulant que la légitimité réside dans la volonté du peuple”, omdat voor populisten de wil van het volk het hoogste goed is, het enige criterium waaraan elke politieke keuze moet worden afgemeten (2000: 96).

7.1 Waarom niet?

Er is consensus over het feit dat populisme ideologische trekken heeft, maar tal van redenen weerhouden wetenschappers ervan die term ook effectief te hanteren.

Niet in het minst is er de vergelijking met de grote en dominante ideologieën uit de vorige eeuw, waartegen populisme toch wat bleek uitvalt. Populisme heeft niet dezelfde graad van intellectueel raffinement als socialisme of liberalisme, zo luidt een eerste argument (Taguieff 2002; Taggart 2000; Mény & Surel 2000; Canovan 1981; Van Niekerk 1972). Dit argument veronderstelt dat een ideologie staat voor “een overkoepelende politieke opinie die vertakt en uitgewerkt is in meer concrete opinies” (Dierickx 1999: 137). In vergelijking tot andere ideologieën toont populisme zich dan een eerder rudimentaire visie, met minder vertakkingen tot concrete standpunten. Karakteristiek voor populisme is het gebrek aan een uitgebalanceerd en wetenschappelijk onderbouwd ideologisch raamwerk in economische, sociologische of politiek filosofische termen (socialisme: marxistische

traditie; liberalisme: neoliberale economische traditie, Verlichting; christen-democratie: christelijke traditie, Verlichting). “Les discours, les structures de pensée et les acteurs populistes semblent se fonder plus volontiers sur des argumentaires et des prises de position *ascientifiques*, sinon antiscientifiques ou anti-intellectuelles, l’appel constant au *bon sens populaire* péssumé constituant l’un des aspects fondamentaux du populisme comme conception particulière du lien social” (Mény & Surel 2000: 177). Nu staan ook begrippen als socialisme, liberalisme, of conservatisme niet voor een eenduidig, strikt afgelijnd fenomeen; elke term staat voor een familie van onderling samenhangende ideeën en bewegingen, sommige tegengesteld aan anderen.

Een tweede argument om populisme niet als ideologie te definiëren diept het verschil tussen populisme en de andere, grote ideologieën daarom verder uit: de ideologische afwijking binnen socialisme en liberalisme zou kleiner zijn dan bij populisme. Ideologisch toonde populisme zich nu eens links dan weer rechts, nu eens conservatief dan progressief, reformistisch de ene keer, revolutionair in weer een andere context. Vanuit dit gegeven wordt populisme zoals gezegd vaak als politieke stijl gedefinieerd (zie boven).

Die sterke inhoudelijke afwijking heeft zijn redenen. De termen socialisme en liberalisme werden door de leden en aanhang van die bewegingen zelf geclaimd, en hoewel er hieromtrent altijd interne discussie heeft en zal bestaan, is het gebruik van de termen onmiskenbaar verbonden aan een gezamenlijke beweging en traditie. Dit is bij populisme niet het geval. De term ontstond weliswaar als zelfbeschrijving – de ‘populisten’ van de People’s Party – maar later hebben diverse groepen zichzelf (in verschillende talen) ‘populistisch’ genoemd zonder dat ze daarom ook bogen op een gemeenschappelijke traditie. Door wetenschappers werden daarenboven nog andere bewegingen als ‘populistisch’ gelabeld, op grond van (contextuele) onderlinge overeenkomsten. Een zelfbewuste internationale populistische beweging heeft echter nooit bestaan.

7.2. Losse waarden

Als we de ideeën van de verschillende verschijningsvormen van populisme naast mekaar leggen, is de variatie van die aard dat de conclusie vaak luidt dat populistische waarden variëren al naargelang de context, afhankelijk van de aard van de zittende elite en het dominante politieke discours. Taggart (2000: 115) schrijft populisme daarom een “empty heart” toe. Populisme is als een kameleon omdat het gekleurd is door de context. Er zijn multiële populistische tradities, afhankelijk van de nationale context en de politieke oriëntatie die aan populisme wordt gegeven door andere ideologieën (socialisme/ruralisme: Rusland; nationalisme: Perón, FN, VB...; fascisme: Mussolini; liberalisme: Berlusconi, Fortuyn, Deense FP...).

Ook volgens MacRae (1969) is populisme ideologisch vrij dun, maar hij vindt het hoe dan ook nuttig om het via deze invalshoek te benaderen. Volgens MacRae is populisme “a belief in a community and (usually) a Volk as uniquely virtuous, is egalitarian and against all and any elite, looks to a mythical past to regenerate the present and confound usurpation and alien conspiracy, refuses to accept any doctrine of social, political or historical inevitability and, in consequence, turns to a belief in an instant, imminent apocalypse mediated by the charisma of heroic leaders and legislators” (MacRae 1969: 162-163). Op die manier gedefinieerd staat een populistische ideologie voor een welbepaalde geloofsovertuiging en een moralistische, duale maatschappijvisie. Essentieel in een populistisch discours is de normatieve tegenstelling tussen ‘het volk’ en ‘de elite’ (Mudde 2004). Ook Wiles benadrukt dit aspect: “populism is moralistic rather than programmatic” (1969: 167).

In de literatuur is de dominante opvatting dat populisme gekenmerkt wordt door “losse waarden”, en als ideeënraamwerk aan andere ideologieën kan worden vastgeknoopt (Taggart 2003, 2000; Taguieff 2002; Mény & Surel 2000; Hayward 1996a, 1996b; Canovan 1981; Wiles 1969). Deze conclusie is geïnspireerd door een inductieve benadering van het fenomeen. Maar is de variatie tussen de verschillende verschijningsvormen reden genoeg om een vaste, ideologische kern in populisme te ontkennen? Ik meen van niet. De terughoudendheid om populisme als ideologie te definiëren is niet ingegeven door het argument dat populisme inhoudelijk niets om het lijf zou hebben, wel lijkt men vaak van mening dat de populistische visie op samenleving en politiek te licht weegt om hier te term ‘ideologie’ op te kleven. Anders gezegd: of populisme al dan niet als ideologie wordt gedefinieerd, heeft niet zozeer te maken met onenigheid over het wezen van populisme, maar wel met hoe het begrip ideologie wordt ingevuld.

7.3. Algemene definitie: een ‘dunne’ ideologie

Net als Canovan (2002b; zie ook Fieschi 2004) denk ik dat we populisme best conceptualiseren als ideologie volgens de ideologiebenadering van Freeden (1996: 47-95). Freeden begrijpt ideologieën in neutrale zin, als “conceptual maps of the political world”. Het specifieke belang van ideologieën, zo zegt Freeden, is dat ze een aanzet vormen tot politieke actie en mobilisatie, doordat ze de maatschappelijke en politieke complexiteit reduceren tot een begrijpbaar en consistent geheel van ideeën. Volgens Freeden laten ideologieën zich typeren als een samenstelling van “decontested concepts”, een verzameling kernbegrippen waarvan de betekenis niet in vraag worden gesteld, maar integendeel onbetwist en gegeven is.¹⁸

¹⁸ De morfologische ideologiebenadering van Freeden wordt in het volgende hoofdstuk meer in detail besproken, maar voor de definitie van populisme beroep ik me hier al op de kern van zijn denken.

Hoewel Freedens zelf populisme niet behandelt, is zijn ideologiebenadering uitgesproken nuttig voor de studie ervan. Met betrekking tot het eerder aangehaalde “gebrek aan intellectuele inhoud” (lack of intellectual substance) maakt Freedens namelijk een onderscheid tussen “*full*” of volwaardige ideologieën enerzijds (zoals bijvoorbeeld liberalisme en socialisme), die een totaal, begrijpelijk en overzichtelijk wereldbeeld schetsen; en “*thin-centered*”, niet volwaardige of ‘dunne’ ideologieën anderzijds, “with a restricted core attached to a narrower range of political concepts” (Freedens 1998: 750). Freedens claim is dat elke ideologie een kernstructuur bezit van onderling nauw verbonden concepten. Aangezien die kernbegrippen structureel met elkaar verbonden zijn, bepaalt de betekenis van elk concept op welke manier de andere begrippen begrepen worden.

Freedens logica volgend, lijkt populisme best als ‘dunne’ ideologie te worden gedefinieerd. We kunnen namelijk drie onderling verband houdende concepten onderscheiden als onveranderlijke kern van het populistisch ideeëngoed: populisme laat zich typeren door de specifieke invulling die het geeft aan ‘volk’, ‘elite’ en ‘politiek’. Kernachtig luidt mijn algemene definitie van populisme als volgt:

*Populisme is een ‘dunne’ ideologie die (1) ervan uitgaat dat de samenleving bestaat uit twee homogene en antagonistische groepen, het ingoede volk en de inslechte elite; en (2) wil dat de politiek de zuivere reflectie is van de volkswil.*¹⁹

Gedefinieerd als ‘dunne’ ideologie wordt tegemoet gekomen aan het centrale argument waarom populisme doorgaans *niet* als ideologie wordt gedefinieerd. Inderdaad, populisme kan gecombineerd worden met andere (“full” en “thin-centered”) ideologieën, zoals bijvoorbeeld communisme, ecologisme, nationalisme of socialisme. Populisme, zoals hier geconceptualiseerd, is geen volwaardige ideologie uit het rijtje der grote verhalen, maar wel meer dan een ‘leeg’ discours. Wetenschappers die van mening zijn dat populisme beschouwd kan worden als een soort retoriek en als stijl van eenvoud en directheid hebben gelijk, maar het is meer dan dat. Ik noem het een ‘dunne’ ideologie omdat dit discours in essentie bestaat uit een kern van *vaste kernconcepten* met een *onveranderlijke, typisch populistische betekenis*. Achter de woorden schuilt invariabele inhoud. Zoals Canovan zegt: “Discourse is not the end of the matter. Populism also has a characteristic core of *concepts* that it asserts, prioritises and decontests” (2002b: 32-33). In het algemeen is ideologie, als politieke gedachtestroming, een antwoord op het probleem hoe politieke leiders hun volgers aan zich moeten binden. De kloof tussen de macht en het volk is altijd overspannen door ideologieën, door conceptuele structuren die een vereenvoudigd beeld

¹⁹ Deze definitie is tot stand gekomen na aanhoudende en stimulerende gesprekken met Cas Mudde, die een sterk gelijkaardige definitie hanteert. Zie ook Mudde (2004: 3-4).

zijn van de politieke wereld, en die hun aanhangers motiveren door een bijna religieuze betekenis te verlenen aan politieke doctrines en symbolen (Canovan 2002b: 29). Op deze manier moeten we ook populisme als ideologie begrijpen.

De populistische ideologie bevat een moralistische en dichotome visie op de maatschappij: aan de ene kant is er het grootste deel van de bevolking (het volk), aan de andere kant een kleine minderheidsgroep; aan de ene kant het rechtschapen, eerlijke en hardwerkende volk, aan de andere kant de malefide wereld van “special interests”, financiën, politiek, uitbuiting en corruptie (Mudde 2004; Canovan 2002b; Mény & Surel 2002; Taguieff 2002; Taggart 2000; Mény 1995; Wiles 1969; Shils 1956). ‘Het volk’ en ‘de elite’ worden geportretteerd als monolithische blokken met tegengestelde belangen, waarbij de identiteit van beide groepen evenzeer wordt bepaald door wie ze *niet* dan door wie ze wel zijn. Shils (1956: 101) spreekt in dit verband van “inverse inegalitarianism”: gewone mensen zijn volgens populisten niet enkel de gelijken van de heersers; ze zijn eigenlijk *beter*. Deze normatieve stelling wordt ook doorgetrokken naar het politiek functioneren. Populisten herleiden ‘politiek’, hier te begrijpen als het behartigen van het algemeen belang, tot een systeem waar de ‘wil van het volk’ regeert. Voor populisten is het primaat van de volkswil – dit is cruciaal – idealiter *absoluut*. Met andere woorden: wat het volk wil moet wet zijn, wars van elk ander principe. Enkel en alleen dan is ‘de politiek’, hier te begrijpen als het eindresultaat van besluitvorming (wetten), de *zuivere* afspiegeling van de wil van het volk.

In de algemene definitie is de *manier waarop* de volkswil tot stand komt opzettelijk niet gespecificeerd omdat de begripsbepaling essentialistisch en algemeen toepasbaar wil zijn. De definitie bevat de harde kern van alle belangrijke historische en geografische verschijningsvormen. Essentieel in het populistisch ideaal is dat de volkswil zonder inperking prevaleert, maar het besluitvormingsproces kan eenvoudig of complex zijn. De algemene definitie gaat ervan uit dat populisme compatibel is met verschillende regimes, en dus perfect mogelijk is in een dictatuur zowel als in een democratie. Zo gebeurde het behartigen van het algemeen belang in het Argentinië van Perón, het prototype van de populistische dictatuur, via de persoon van de leider omdat Perón wist wat het Argentijnse volk wou, omdat hij het volk *was*. Deze logica kan geïllustreerd worden met het beeld van Hobbes’ Leviathan, de soeverein die handelt in het belang van het volk, maar zelf niet aan zijn eigen wetten gebonden is.²⁰ De populistische dictatuur is eigenlijk

20 Ik haal Hobbes’ Leviathan hier aan enkel en alleen omdat dit beeld de idee van een populistisch dictatuur goed illustreert, en niet omdat de populistische ideologie op zijn denken gebaseerd zou zijn. De politieke filosofie van Hobbes (1588-1679) dateert immers van voor Rousseau (1712-1778), en laatstgenoemde wordt meestal aanzien als founding father van populisme vanwege zijn pleidooi voor, letterlijk, zelfbestuur door het volk (zie verder). Zowel Hobbes als Rousseau beschouwen soevereiniteit als ondeelbaar en absoluut, wat overeenstemt met de populistische opvatting ervan. Het cruciaal verschil tussen beide denkers dat accordeert met de opdeling dictatuur/democratie, is evenwel dat soevereiniteit bij Rousseau ook van het volk onvervreemdbaar is, terwijl Hobbes’ Leviathan uitgaat van

een aberratie van het populistisch ideaal omdat het volk, niettegenstaande de retoriek over de eenheid tussen volk en leider, de facto als een onwetende massa wordt beschouwd. In een populistische democratie daarentegen is er geen sprake van een Grote Leider, maar bestuurt het volk zichzelf. De volkswil of ‘volonté générale’ is rechtstreeks kenbaar ofwel omdat er binnen het volk unanimiteit is, ofwel, in geval van onenigheid, via meerderheidsstemming. Hoe dan ook, zowel in het ideaal van de populistische dictatuur als in het ideaal van de populistische democratie is de soevereiniteit van het volk *absoluut*, ofwel rechtstreeks ofwel symbolisch doorheen de soeverein. Ten gronde is het dit absolutisme wat politieke tegenstanders van populistten zorgen baart.

Hoewel de algemene definitie de *manier waarop* de volkswil tot stand komt openlaat, is het in de actuele West-Europese context zo dat het behartigen van het algemeen belang gebeurt aan de hand van een complex, geïnstitutionaliseerd proces dat we democratie noemen. Omdat West-Europa aan het begin van de 21ste eeuw ook de context is van onderhavige studie, werk ik vanaf dit punt met de veronderstelling dat het algemene begrip ‘politiek’ uit de algemene definitie, zoals gezegd te begrijpen als het systeem voor het behartigen van het algemeen belang, specifiek kan omschreven worden als ‘democratie’. In de huidige West-Europese context is populisme dus een ‘dunne’ ideologie die steunt op de kernconcepten ‘volk’, ‘elite’ en ‘democratie’. In het hart van de populistische ideologie ligt ongetwijfeld ‘het volk’. Het door populistten gesimplificeerde beeld van de politieke wereld is een wereld waarin ‘het volk’ en ‘de democratie’ gefnuikt worden door ‘de elite’. De centrale aanklacht is dat de politiek aan de controle van het volk is onttrokken. Het positieve alternatief dat populistten hiertegenover stellen, is de belofte van een betere wereld door de terugkeer van de macht naar het volk. Ik werk de ideaaltypisch populistische betekenis van de drie kernconcepten hieronder verder uit.

7.3.1. ‘het volk’

Het concept ‘volk’ staat zoals gezegd het meest centraal. Met zin voor systematiek vat Taggart de aantrekkingskracht van dit kneedbaar begrip als volgt samen: “‘the people’ are populist objects because of *who* they are, *who* they are *not*, *how* they are, and *how many* they are” (2000: 92). Maar ‘het volk’ wordt ook begrepen aan de hand van *waar* het zich bevindt. Om klaarheid te scheppen en populisme los te kunnen koppelen van ideologieën waarmee het in het verleden fuseerde, ontwikkelde Taggart (2004, 2003, 2000) het concept “*heartland*”.²¹ Elke populistische beweging heeft zijn eigen *heartland*, aldus Taggart,

het tegendeel (Hobbes 1985/1651). Hobbes’ assumptie is dat interne overeenstemming binnen het volk onmogelijk is; daarom is er nood aan een soeverein. Rousseau gelooft *wel* dat het volk tot interne overeenstemming kan komen, en komt op die manier uit bij de mogelijkheid tot zelfbestuur.

²¹ Het concept “heartland” is verhelderend omdat hiermee abstractie wordt gemaakt van het feit of het populisme nu nationalistisch, imperialistisch, communistisch, liberaal, of socialistisch... geïnspireerd is. Zeker in de huidige Vlaamse – en bij uitbreiding West-Europese – context is de verleiding immers groot om populisme gelijk te stellen

“a place in which (...) a virtuous and unified population resides”. Het *heartland* belichaamt de positieve aspecten van het alledaagse leven, en verschijnt in tijden van crisis als een nostalgisch hunkeren naar wat verloren is. Een utopie is een constructie van geest en hoofd, *heartlands* daarentegen “owe their power to the heart”, stelt Taggart. Nu wordt het *heartland* niet enkel bepaald door de relatie tot het verleden, maar ook door (fysieke) grenzen. “The heartland is part of that territory which is part of the national (or potentially other type of) identity but (...) is a purer part of that identity” (2000: 96). Het concept benadrukt ‘het volk’ als mythische constructie: “this emperor has no clothes, but to keep the system functioning we must go on admiring his imaginary robes” (Canovan 2002a: 417). De grenzen aan het *heartland* accentueren niet alleen wie er wel, maar ook wie er *niet* toe behoort. Afhankelijk van de ideologische insteek worden bijvoorbeeld joden, islamieten, (traditionele) politici, migranten, plutocraten, grootgrondbezitters, kapitalisten, intellectuelen, bureaucraten... buitengesloten. De demonisering van bepaalde sociale groepen is een cruciale component in de constructie van de eigen, populistische identiteit.

In de populistische opvatting is ‘het volk’ een *homogene, collectieve entiteit* (Mudde 2004; Canovan 2002b, 1999; Taguieff 2002; Mény & Surel 2000; Taggart 2000). Het ideaaltypische volk spreekt met één stem en wordt begrepen als een ondeelbare massa. Populisten portretteren het volk als een monolithisch blok, niet gehinderd door interne breuklijnen. Als politieke eenheid heeft het volk gemeenschappelijke behoeften en wensen. Verder veronderstelt de term ‘het volk’ dat het om een meerderheid gaat. Dit geeft een grote legitimiteit aan diegenen die in hun naam claimen te spreken. Het volk is de *stilzwijgende meerderheid*, die weggedrukt wordt door een schreeuwerige minderheid. De achterliggende veronderstelling is dat deze stilzwijgendheid een uiting is van hun rechtschapenheid: de meerderheid (middenstand, arbeiders, bedienden, ‘gewone mensen’) betaalt belastingen, kwijt zich van haar burgerlijke plichten, zorgt voor economische productiviteit, maar uit haar politieke mening niet. Door hun langdurige terughoudendheid, hun fatsoen en plichtsbewustzijn verdienen deze mensen echter eens te meer om gehoord te worden. Voor populistten ligt ware wijsheid en universele politieke waarheid immers besloten in het gewone volk. “From common people comes common sense, and this is better than bookish knowledge” (Taggart 2000: 93-95). *Gezond verstand* is het product van een waardevolle, collectieve traditie. Populisten idealiseren ‘het volk’ en portretteren het als gezond, onbedorven, verstandig, authentiek, hardwerkend en natuurlijk. Het volk is *deugdzaam*, en wordt door populistten bejubeld omdat het waarden belichaamt zoals eerlijkheid, spontaniteit, directheid, zuiverheid, moed, gastvrijheid,

met (etnisch) nationalisme. Dat populisme diegenen die niet tot de natie behoren uitsluit, betekent echter niet dat het diegenen die er wel toe behoren allemaal insluit (bv. het politieke/economische/culturele establishment). “Populism will identify with nationalism when nationalism is an expression of the values of the heartland, but it is clear that the commitment to nation derives from the heartland, and not vice versa” (Taggart 2000: 97; zie ook Taguieff 2002; Hermet 1997).

solidariteit,... (Mudde 2004; Taggart 2000; Buzzi 1994, Pfahl-Traughber 1994; Hermet 1993; Khoros 1984; Wiles 1969). Populisten beschouwen ‘het volk’ als enige rechtmatige regeerder, en gaan ervan uit dat het gemeenschappelijke belangen en een algemene wil kan hebben. Verder veronderstellen ze ook dat dit ‘lichaam’ kan handelen, zijn wil kan uitdrukken en beslissingen kan nemen.

7.3.2. ‘de elite’

Net zoals ‘het volk’ de belichaming is van het goede staat ‘de elite’ in het polaire populistische denken voor het absoluut kwade: het populistische ideaaltipe van de elite is een *homogeen* blok, onbekwaam, *corrupt* en volksvreemd. In plaats van het volk te vertegenwoordigen, zou de heersende (politieke) klasse enkel aan zichzelf denken; hun belangrijkste doel is hun verworven status en machtspositie te bestendigen.

Uit het moreel dualisme in het populistische denken volgt dat populisten hun toevlucht zoeken in *samenzweringstheorieën* (Elchardus 2002, 2001; Taguieff 2002, 1998; Taggart 2000; Hayward 1996a, 1996b; Pfahl-Traughber 1994; Van Niekerk 1972; MacRae 1969). Centraal staat daarin de visie dat het onschuldige volk het slachtoffer is van – in de regel verborgen – krachten, die zich afhankelijk van de context op verschillende wijze kunnen manifesteren (Afrika: koloniale overheersing; Latijns-Amerika: imperialisme van de VS; Noord-Amerika: politieke en economische elite; West-Europa: EU, linkse krachten, multiculturele lobby...).

Samenzweringstheorieën gaan ervan uit dat diegenen die erin betrokken zijn in het geheim een complot smeden om hun eigen belangen veilig te stellen. De idee van een samenzwering heeft een sterk mobiliserende functie omdat het aan misnoegde mensen een verklaring biedt voor wat anders misschien los van elkaar staande feiten zijn. Samenzweringen hebben een circulair karakter; ze kunnen niet opgespoord of empirisch vastgesteld worden (ofwel vind je ze, ofwel is het onderzoek niet goed gevoerd). Taggart (2000: 105) duidt de samenzwering als tegenhanger van het *heartland*. Het ene is een diepgewortelde en echte bedreiging voor het andere.

7.3.3. ‘democratie’

De populistische ideologie is een theorie over de rol van het volk in een democratie (Mudde 2004; Decker 2003; Canovan 2002b; Derber 1998; Urbinati 1998). Democratie wordt in de meest pure vorm opgevat als het bestuur door het soevereine volk, en niet als het bestuur door politici, bureaucraten of rechters. In een populistische democratie is de macht aan de *demos* of *populus* alleen. De suprematie van de ‘wil van het volk’ is er

absoluut; het principe van volkssoevereiniteit wordt verheven tot *de* democratie. In een populistische democratie mag de volkwil niet aan banden worden gelegd door controlemechanismen. De populistische ideologie appelleert met deze principiële opstelling aan het democratisch en mythisch ideaal: democratie is een ‘bestuur van, voor en *door* het volk’.

De kern van het populistische democratiebegrip, het absolutisme van het volk en de idee van zelfbestuur, is geworteld in de politieke filosofie van Jean-Jacques Rousseau (Mudde 2004; Mény & Surel 2000; Becker 1997; Hayward 1996b; Riker 1982; Canovan 1981, 1977). Zonder deze politieke filosofie hier in al zijn aspecten te willen bespreken, ga ik hier kort in op de centrale notie die hier van belang is: de *volonté générale*. Waarom heeft Rousseau dit begrip geïntroduceerd en wat dienen we hier precies onder te verstaan?

In 1762 legde Jean-Jacques Rousseau, woonachtig in de toenmalige stadstaat Genève, de laatste hand aan ‘*Du contrat social*’ (1943 [1762]), een geschrift dat zou uitgroeien tot een klassiek werkstuk uit het Westerse politieke denken. Vanuit het gegeven dat de samenleving doordrongen was van sociale ongelijkheid, zocht Rousseau naar het wezen van de ideale staat. In beginsel zocht hij een antwoord op de vraag hoe de bescherming van lijf en leden kan gegarandeerd worden zonder de individuele vrijheid, die volgens hem eigen is aan de natuur van de mens, te beknipten. Die individuele vrijheid, zo luidde Rousseau’s besluit, is uiteindelijk gelegen in de participatie van elke burger in zijn zelfbestuur.

Rousseau ging ervan uit dat de sociale orde gebaseerd is op een conventie. De enige manier om sociale orde te bereiken, zo stelde hij, bestaat erin dat iedereen zich uit vrije wil zou inschrijven in een ‘maatschappelijk contract’ (*le contrat social*). Het individu zou daarmee afstand doen van het “recht tot verleiding”, de *natuurlijke* vrijheid die enkel begrensd is door het individu zelf. Doorslaggevend pluspunt is echter dat door het maatschappelijk contract het eigendomsrecht zou worden gewaarborgd en dat iedereen blijft beschikken over de *burgerlijke* vrijheid. Door het maatschappelijk contract zou er een morele en legitieme gelijkheid tot stand komen: iedereen is gelijk bij conventie, ongeacht aan welke fysieke ongelijkheden de natuur de mens ook lijkt onderworpen te hebben.

Het maatschappelijk contract zou een morele en collectieve entiteit in het leven roepen, die bestaat uit zoveel leden als er burgers zijn. Het contract veronderstelt dat ieder zich volledig zou identificeren en inlaten met de gemeenschap waaraan hij of zij zich verbindt. Dit actief burgerschap zou leiden tot de vorming van de *volonté générale*. Idealiter komt deze algemene volkwil tot stand door unanimiteit, maar bij onenigheid kan de algemene wil uit de meerderheid van de stemmen in de volksvergadering worden afgeleid. In

Rousseau's redenering is "de wet van de meerderheid van stemmen zelf een instelling, die op overeenkomst berust en veronderstelt, dat er minstens één keer eenheid van stemmen was" (1943 [1762]: 347). De voorafgaande overeenkomst verantwoordt de verplichting van de minderheid zich aan de keuze van de meerderheid te onderwerpen. De bekomen *volonté générale* wordt aldus wetgeving, zodat de onderdanen enkel gehouden zijn aan wetten die ze zelf gecreëerd hebben. Op die manier komt in Rousseau's denken de burgerlijke vrijheid en het zelfbestuur van het volk tot stand. "Gehoorzaamheid aan een wet, die men zich stelt, is vrijheid" (1943 [1762]: 352).²² Cruciaal is dat Rousseau de *volonté générale* een moreel karakter toedicht, wat inhoudt dat deze per definitie 'juist' is. Een slechte staat kan dan worden gedefinieerd als een staat waar de soevereine wil niet de algemene wil is, maar de wil van de regering of van slechts een minderheidsdeel van het volk; in een goede staat geldt het tegendeel.

Ontstaan onder het bewind van Franse koningen die regeerden vanuit 'le droit divin', moet Rousseau's *volonté générale* begrepen worden als een humaan alternatief voor de *volonté particulière* van de monarch. Door zijn radicaal geloof in de goedheid van het volk maakt Rousseau zich echter nogal abstract af van een andere vorm van tirannie die in zijn model dreigt te ontstaan: de tirannie van de meerderheid. Menig groot denker heeft zijn bezorgdheid over dit probleem geuit, en bekend zijn de gevleugelde woorden waarmee De Tocqueville zijn angst uitdrukte in 'De la démocratie en Amérique': "Wat is een meerderheid als eenheid beschouwd anders dan een individu dat andere ideeën en vooral andere belangen heeft dan een ander individu dat minderheid heet?" (2004 [1835/1840/1856]: 130). Op dezelfde gedachtelijn zit ook Berlin, die stelde dat de "sovereiniteit van het volk" makkelijk de "sovereiniteit van de individuen" zou kunnen vernietigen (1969: 162-164).

In Rousseau's staatspatroon is de angst voor verdrukking echter ongegrond omdat deze, bondig gezegd, indruist tegen de geest van het maatschappelijk verdrag.²³ In de hypothetische situatie van een tirannie van de meerderheid zou het maatschappelijk contract verbroken zijn en is er dus ook van een staat geen sprake meer, redeneert

²² Houdt de gebondenheid aan de *volonté générale* dan geen onvrijheid in voor diegenen die bij de stemming tot het minderheidskamp behoorden? Volgens Rousseau niet. Wanneer de *volonté générale* tegengesteld is aan iemands particuliere mening, bewijst dit volgens hem niets anders dan dat die particuliere persoon zich vergist heeft in wat hij of zij dacht dat de algemene wil zou zijn. Per definitie is het zelfs onmogelijk dat iemands persoonlijke mening *altijd* overeenstemt met de algemene wil, omdat de particuliere wil zich zou laten leiden door persoonlijke belangen en preferenties, terwijl de algemene wil gelijkheid nastreeft en per definitie gericht is op het algemeen belang. De 'algemene wil' is dus in praktijk niet gelijk aan de 'wil van allen'. Het bestaan van de algemene wil *vereist* geen unanimiteit. Daarom houdt het feit dat iedereen gebonden is aan de algemene wil geen onvrijheid in, aldus Rousseau.

²³ Rousseau veronderstelde dat opvoeding tot burgerschap de kloof tussen de individuele wil en het algemeen belang wel zou dichten (Held 1997: 62). Bijgevolg zou de wil van de meerderheid altijd overeenstemmen met het algemeen belang, waarmee, hoewel ze misschien heeft tegengestemd, per definitie ook de minderheid gediend is.

Rousseau. Omdat de geest van het verdrag de mogelijkheid van tirannie uitsluit, zou het bijgevolg onnodig zijn de volkssoevereiniteit te beperken. Rousseau zegt het zo:

“Zodoende ziet men, dat er geen aard van grondwet bestaat, noch kan bestaan, die verbindend is voor het lichaam van het volk, ook niet het maatschappelijk verdrag. (...) Aangezien het politieke lichaam of de oppermacht zijn bestaan slechts ontleent aan de heiligheid van het verdrag, kan het zich nooit, ook tegenover derden niet, tot iets verplichten, wat in strijd is met deze oorspronkelijke handeling, bijvoorbeeld een deel van zich te vervreemden of zich aan een andere oppermacht te onderwerpen. Indien het de handeling schendt, waardoor het bestaat, zou het zich vernietigen en wat niets is, kan ook niets voortbrengen. (...) Kortom, de oppermacht, die slechts door de burgers wordt gevormd, die deze uitmaken, heeft geen belang en kan het ook niet hebben, dat in strijd is met hun belang; diengevolge heeft de soevereine macht geen behoefte aan een waarborg tegenover de onderdanen” (1943 [1762]: 350).

Terecht stelt Held (1997: 60) dat Rousseau's ideeën geen compleet en coherent systeem, noch een recept voor directe actie vormen. Hij benadrukt bovendien dat Rousseau zelf nooit geloofd heeft dat het verdere verloop van de geschiedenis tot de vervulling van zijn democratiemodel zou leiden. Dit neemt echter niet weg dat de populistische democratietheorie steunt op Rousseau's opvattingen over volk, besluitvorming en staat: het volk is soeverein zonder inperking; kan collectief handelen; heeft een *volonté générale* met moreel karakter die, in geval van niet-overeenstemming, kan worden afgelezen uit de meerderheid van stemmen; en vrijheid wordt bereikt wanneer de wetgeving hiervan een zuivere reflectie is. De spanning inherent aan Rousseau's denken, tussen het ideaal van unanimiteit/homogeniteit enerzijds en de gedwongen praktijk van het meerderheidsdenken anderzijds, kenmerkt ook het populistische denkpatroon. Canovan verwoordt dit als volgt: “while a numeric majority of votes may be the way that the will is expressed, a prime characteristic of ‘the people’ is unity” (2002b: 34; zie Tännsjö 1992).

7.4. Fundamenteel wantrouwen ten aanzien van representatie

We kennen nu de veronderstellingen en de logica van het populistische denken, maar hoe worden deze principes concreet vertaald? Hoe vullen populistten hun ideaal van zelfbestuur in, in moderne democratieën die te groot zijn om alle burgers samen te kunnen brengen in één volksvergadering? Zijn populistten *a priori* gekant tegen representatie? Bondig gezegd staan populistten er wantrouwig tegenover, maar omdat een moderne staatsorganisatie nu eenmaal niet zonder kan, wordt het minimum minimorum wel aanvaard. Niettemin kunnen we stellen dat populisme een politiek verdedigt die als standaard de *tools* van directe democratie gebruikt (Canovan 2002b, 1981; Elchardus 2002; Papadopoulos 2002; Taguieff 2002, 1995; Blommaert 2000; Taggart 2000; Mény & Surel 2000; Barney & Laycock 1999).

De idee van representatie is dat kiezers politiek personeel aanduiden aan wie de macht van het soevereine volk wordt gedelegeerd. Recent is er in het studiedomein van de representatieve democratie heel wat aandacht voor de zogeheten ‘*principal-agent*’-theorie (Bergman, Müller en Strøm 2003; Strøm 2000). De centrale idee in deze theorie is de “chain of delegation”, het proces van machtsdelegatie. De reden voor delegatie is dat de uitvoerders bepaalde informatie of kwaliteiten hebben waarover de opdrachtgevers niet beschikken (bv. tijd en expertise). Het principe is tweeledig: enerzijds delegeren de *principals* hun macht aan de *agents*, die dan binnen afgebakende grenzen in hun naam opereren (bv. een regeerakkoord, of een verkiezingsprogramma van een politieke partij); anderzijds moet de *agent* wel verantwoording afleggen aan de *principal*, en kan hij voor zijn handelswijze gestraft of beloond worden. De ketting loopt dus in twee richtingen. Het proces van machtsdelegatie gebeurt volgens deze theorie in vier stappen: (1) kiezers duiden hun wetgevers aan, de parlementairen; (2) de *agent* van de wetgevers is het hoofd van de uitvoerende macht, de eerste minister; (3) deze duidt op zijn beurt de ministers aan; (4) en ministers delegeren hun macht tenslotte aan de administratie. De veronderstelling is dat er in elke schakel in de delegatieketting sprake is van *agency loss*, verlies van controle op de uitvoerder. De *agent* heeft enige speelruimte waarbinnen hij zijn mandaat vorm kan geven omdat zo’n mandaat nooit helemaal compleet is; de *principal* kan nu eenmaal niet alles voorschrijven. Samengevat werkt de representatieve democratie volgens de ‘*principal-agent*’-theorie pas naar behoren als het verlies van controle beperkt blijft en de kwaliteit van uitvoering op niveau, zodat aan het uiteinde van de ketting nog steeds wordt gedaan wat de oorspronkelijke *principal* aan het begin van de ketting eigenlijk wilde.

Een eerste belangrijke vaststelling als we bovenstaande ideeën met de populistische democratietheorie vergelijken, is dat populisten tot op zekere hoogte instemmen met het principe van machtsdelegatie: zij erkennen de nood aan een uitvoerende macht naast het wetgevend lichaam. Reeds Rousseau beschouwde een regering als een noodzakelijk middel. De belangrijkste taak van dit lichaam is volgens hem dat het “belast is met de uitvoering der wetten en de handhaving van de vrijheid” (1943 [1762]: 361), maar de regering zou ook dienen als communicatiemedium, en de organisatie van de publieke vergaderingen op zich nemen. Vanuit het primaat van de volkswil beschouwt Rousseau de regeringstaak wel als “slechts een opdracht, een ambt, waarbij zij als gewone ambtenaren van de oppermacht in haar naam de macht uitoefenen, die zij aan hen heeft toe vertrouwd en die zij kan beperken, veranderen en terugnemen, wanneer het haar belijft, aangezien de vervreemding van zulk een recht onverenigbaar is met de aard van het maatschappelijk lichaam” (1943 [1762]: 361). Zelfs in Rousseau’s denken is de notie van zelfbestuur dus niet letterlijk te nemen, en gebeurt er machtsdelegatie van het volk naar de “Vorst”, zoals

Rousseau dit gehele lichaam van “ambtenaren” of “koningen” noemt. Ook aan het populistisch ideaal van zelfbestuur zijn grenzen.

Een evident verschil tussen het (stads)staatsmodel van Rousseau en de delegatieketting uit de *‘principal-agent’*-theorie is echter dat het volk in Rousseau’s model het wetgevend orgaan *is* in plaats van verkiest. In een populistische democratie beslist het volk idealiter rechtstreeks, zonder tussenkomst van representanten. Dit hangt samen met het diepgeworteld wantrouwen dat populistten voelen ten opzichte van politieke elites. Vanuit deze basishouding betekent het minste *agency loss* voor populistten een potentiële vrijbrief voor misbruik en corruptie. Zij willen de onafhankelijkheid van representanten dan ook zoveel mogelijk beperken. Omdat representatie onvermijdelijk is in moderne staten, zou het volk zich in een populistische democratie noodgedwongen laten representeren, maar tegelijkertijd zou men al het mogelijk doen opdat professionele politici de adem van het volk constant in de rug voelen. Populistische democratie, zo zegt Canovan, is een ideaal van radicale democratie, “which aims at the closest possible approach to direct popular self-government without the intervention of a political elite, and which characteristically recommends the use of the initiative, referendum, and recall to make representative government more democratic” (1981: 173). Het wantrouwen ten aanzien van elites wordt in een populistische democratie geïnstitutionaliseerd. Laten we de instrumenten hiertoe even meer in detail bekijken.

Ten eerste is er de zogeheten *recall*. Dit houdt in dat een verkozen mandaathouder uit zijn of haar mandaat kan ontzet worden voor het officiële einde van de ambtstermijn. Zo’n speciale verkiezing heeft enkel plaats wanneer een vooraf vastgelegd aantal burgers hierom verzoekt. Een tweede instrument dat de responsiviteit tussen de gekozen politiek en de wil van het volk moet helpen garanderen, is het *referendum*. In populistisch democratische zin moet het referendum begrepen worden als de mogelijkheid om wetgeving te vetoën. Er bestaat een heel scala aan referenda, maar het spreekt voor zich dat een referendum georganiseerd in een sfeer van intimidatie door een autoritair regime niet is wat hier wordt bedoeld. Referenda behoren enkel tot het arsenaal van de populistische democratie als het volk zelf het recht heeft erom te verzoeken. Het paradepaardje van de populistische democratie, ten derde, is het *referendum op volksinitiatief*, waarmee wetgeving kan worden gemaakt zonder tussenkomst van representanten. Een voldoende groot, vooraf bepaald aantal burgers kunnen dan hun eigen wetsvoorstel rechtstreeks aan het volk voorleggen ter goedkeuring. De drie instrumenten samen symboliseren zowel het wantrouwen ten aanzien van politici als het vertrouwen in de gewone kiezer, twee axioma’s uit de populistische ideologie (Canovan 1981: 192-199).

Het land waarin het ideaal van populistische democratie in praktijk het dichtst wordt benaderd, is volgens Canovan Zwitserland, omdat bovenstaande hefbomen van het volk er niet alleen constitutioneel zijn verankerd maar ook relatief vaak worden gebruikt. Opmerkelijk is ook dat federale regering noch parlement er de discretionaire bevoegdheid hebben om een referendum te organiseren, wat betekent dat zowel de timing als de keuze van het onderwerp volledig in handen ligt van de burgers.²⁴ Belangrijk is dat de volkssoevereiniteit in Zwitserland *niet* juridisch is ingeperkt (Canovan 1981: 205). Zowel volgens Canovan als volgens Papadopoulos kan het functioneren van het Zwitserse systeem echter niet los gezien worden van de sterke overlegcultuur die Zwitserland kenmerkt, noch van het feit dat Zwitserland een extreem pluralistische samenleving is (verdeeld in twee religies: katholieken en protestanten; en in vier verschillende talengroepen: Zwitsers-Duits, Frans, Italiaans, en Romaans). Het bestaan van die factoren wordt als noodzakelijke voorwaarde gezien voor het niet ontaarden van de meerderheidsregel in tirannie. Samengevat kunnen we stellen dat een populistische democratie in praktijk formeel resulteert in een mix van representatieve en directe democratie, waarbij macht van het volk zo zwaar mogelijk doorweegt.

Ik sluit deze paragraaf af met een historische bedenking. In de moderne opvatting van democratie is representatie een onmisbaar element. Manin (1997) wijst er echter op dat dit *niet* de oorspronkelijke bedoeling was van de ontwerpers van de 18de en 19de eeuwse ‘democratische’ republieken. De uitvinders van de Amerikaanse (Madison) en Franse (Si  y  s) republiek beschouwden hun representatieve regimes namelijk als iets anders, als een *beter alternatief* voor zelfbestuur of democratie (de Griekse directe democratie). Het doel van het representatief systeem volgens Madison was vooral om meer kwaliteit in het bestuur te brengen: het moest leiden tot minder eenzijdige en emotionele besluitvorming. De drijfveer van Si  y  s was vooral de idee van arbeidsverdeling. Volgens hem paste het bij een “commerci  le samenleving” dat politiek beroepshalve zou bedreven worden, en niet enkel als hobby. Zowel Madison als Si  y  s benadrukten dat hun keuze voor een representatief systeem een rationele keuze was voor een *superieur* systeem. De *founding fathers* kozen voor representatie niet uit noodzaak, maar uit overtuiging: het zou leiden tot betere en consistente wetgeving.

Manin (1997) toont aan dat de keuze voor representatie van bij het begin een keuze was voor bewuste selectie. Dit stond in schril contrast met de lottrekking die in het oude Athene werd gehanteerd. Capabel of niet, bij het principe van lottrekking had iedereen een gelijke kans op selectie. De logica achter de idee van representatie is precies het tegenovergestelde: om de kwaliteit van wetgeving en bestuur te kunnen garanderen, bezit het politieke personeel best bepaalde vaardigheden, bijvoorbeeld hun mening kunnen

²⁴ Voor een evaluatie van de Zwitserse case verwijs ik naar Canovan (1981: 199-223) en Papadopoulos (2001,1995).

herzien, onderhandelen, compromissen maken, wetsontwerpen schrijven... In de geest van het representatief systeem is een zeker verschil tussen volk en besturende elite een ingebakken evidentie. Dat de politieke elite geen afspiegeling is van het volk vormt volgens de stichters van het representatief systeem geen probleem omdat zij het als een keuze zien voor kwaliteit. De populistische uitgangspunten zijn hieraan tegengesteld: wantrouwen ten aanzien van professionele politici, en een geloof in de goedheid van het volk en de wijsheid van het gezond verstand.

Vaak wordt populisme geïnterpreteerd als een afwijzing van het principe van vertegenwoordiging (Taggart 2003, 2000; Kitschelt 2002; Mény & Surel 2000; Pfahle-Traugher 1994; Canovan 1981). Het feit dat de populistische partijen uit de derde golf een parlementaire strategie hanteren, en de algemeen aanvaarde stelling dat hedendaags democratisch bestuur per definitie de creatie van een (tijdelijke) elite inhoudt (Michels 1971 [1914]), doet echter besluiten dat populistten bovenal gekant zijn tegen een 'slechte', 'onechte' en 'corrupte' vertegenwoordiging. De populistische democratietheorie gaat uit van een fundamenteel wantrouwen ten aanzien van representatie en wil absolute volkssoevereiniteit garanderen, maar daarmee is niet gezegd dat populistten het vertegenwoordigingsprincipe in praktijk van de hand wijzen (Taguieff 2002; de Benoist 2000; Lazar 1997).

7.5. Liberalisme versus populisme

Vandaag is algemeen aanvaard dat naast het vertegenwoordigingsprincipe ook de notie van de rechtsstaat tot het wezen van democratie behoort. Dit wil zeggen dat er een *rule of law* bestaat die het functioneren van de machthebbers aan banden legt, zodat de burgers beschermd zijn tegen de willekeur van de staat. In de liberale visie op de rechtsstaat zijn bepaalde rechten en vrijheden onaantastbaar, wat betekent dat ze onder geen enkele conditie door de heersers kunnen worden ingeperkt. De kiemen van deze notie vinden we volgens Held (1997) in de 17de eeuw, bij ondermeer Locke, Montesquieu en Mill. Ook in de breed gedragen hedendaagse democratievisie van Dahl neemt deze liberale opvatting van de rechtsstaat een centrale plaats in. Dahl (1998, 1971) gaat ervan uit dat van een democratie (polyarchie) pas sprake is wanneer er afdoende mogelijkheden voor publieke contestatie bestaan. Vrijheid van meningsuiting, vrijheid van informatietoegang en vrijheid van vereniging zijn hiervoor essentieel. De onvoorwaardelijke bescherming van deze vrijheden, evenals van de universele mensenrechten, wordt algemeen beschouwd als een essentieel kenmerk van de *liberale* democratie: zelfs indien het volk op een gegeven moment het tegendeel zou willen blijven deze rechten gevrijwaard. Ze zijn in beginsel onaantastbaar. In de populistische democratievisie is dit niet het geval. De populistische democratietheorie vult de notie van de rechtsstaat anders in. Het uitgangspunt is dat het

volk vrij is wanneer het gehouden is aan niets dan zijn eigen wetten. Bijgevolg zijn grondrechten volgens de populistische logica maar onaantastbaar *voor zover en zolang zij overeenstemmen* met de *volonté générale*. Wat het volk wil, moet immers wet zijn. “In the populist interpretation of voting, the opinions of the majority *must* be right and *must* be respected because the will of the people is the liberty of the people” (Riker 1982: 14).

Naast de *rule of law* worden moderne democratieën meestal ook gekenmerkt door de aanwezigheid van zogeheten *checks and balances*, een reeks van evenwichtsmechanismen die zorgen voor verspreiding van macht en vertraging van de besluitvorming. Voorbeelden hiervan zijn het principe van de scheiding der machten, wachtprocedures, adviesrondes, twee gelijkwaardige kamers (bicameralisme), toetsing van de wetgeving aan de grondwettelijkheid, bijzondere meerderheden voor grondwetswijzigingen en bijzondere wetten,... Al deze democratisch geïnstalleerde procedures en afspraken zorgen er voor dat het aantal *vetoplayers*, vertegenwoordigers van de volkswil die besluiten kunnen tegenhouden, toeneemt evenals de afstand tussen de volkswil en de politieke besluitvorming (Tsebelis 2002). In de meeste democratieën zijn dus heel wat buffers ingebouwd tussen wat het volk wil en wat wet wordt. Voor deze *checks and balances* is geen plaats in het ideaal van de populistische democratie: het volk is volledig soeverein en zijn wil mag dan ook niet aan banden gelegd worden door controlemechanismen. Populisten keren zich bovendien tegen filters en buffers omdat die filters bediend worden door politieke elites. En politieke elites worden zoals gezegd fundamenteel gewantrouwd.

Volgens Riker (1982) is populisme gebaseerd op twee veronderstellingen: (1) wat het volk als verenigde eenheid wil, moet de te volgen politiek zijn; en (2) het volk is vrij wanneer hun wensen wet zijn geworden. Riker verwerpt populisme omdat deze premissen volgens hem onjuist zijn. “An election tells us at most which alternative wins; it does not tell us that the winner would have been chosen over another feasible alternative that might itself have a better claim to be the social choice” (1982: 237). Populisme is onwerkbaar, simpelweg omdat we *de* volkswil niet kunnen identificeren, redeneert Riker; en omdat we de wensen van het volk niet kunnen kennen, kunnen ze ook niet omgezet worden in wetgeving. Een populistische opvatting ziet het volk idealiter als een eenheid met één stem, terwijl de liberale opvatting het volk beschouwt als een verzameling van individuen zonder enig collectief potentieel. De kracht van de liberale democratie ligt volgens Riker in het feit dat er slechts bescheiden verwachtingen worden gesteld aan verkiezingen: de functie van verkiezingen is het controleren (en kunnen afwijzen) van politiek personeel. Niet meer en niet minder. Een verkiezingsuitslag is een beslissing zonder moreel karakter. Riker stelt zelfs de idee van delegatie fundamenteel in vraag. Democratie, zegt Riker, is niet zozeer een kwestie van delegatie maar wel van aansprakelijkheid. Kiezers vormen geen collectiviteit met duidelijke preferenties en dus kunnen ze niet als *principal* handelen

die duidelijke instructies meegeeft. Als kiezers hun vertegenwoordigers kiezen kunnen/mogen ze dus geen strikt afgebakend contract met precieze doelstellingen voorleggen; ze kunnen/mogen de daden van hun vertegenwoordigers niet te fel aan banden leggen (delegatie). Wat ze vooral moeten doen is hun vertegenwoordigers achteraf afrekenen op hun daden en ze daarvoor electoraal sanctioneren (*accountability*). Deze democratievisie is geënt op het minimalistische en technocratische '*competitive elitism*'-model van Schumpeter (1950).

In '*Populist democracy. A defence*' treedt Tännsjö (1992) in debat met Riker door de stelling te verdedigen dat de volkswil *wel* kenbaar is. Het toeschrijven van een wil aan een volk is niet minder problematisch dan het toeschrijven van een wil aan een individu, zo wordt beargumenteerd. De moeilijkheden zijn volgens Tännsjö in beide gevallen niet onoverkomelijk. De populistische democratie-opvatting is dan "the equation of a majoritarian or unanimous decision-making with a rule by the people" (Tännsjö 1992: 16-17). In beslissingstheoretische termen betekent dit dat oplossing A wordt gekozen *omdat* A de wil van het volk was. Als de wil van het volk B was geweest, had oplossing B gekozen moeten worden. Het bestaan van een algemene volkswil impliceert volgens Tännsjö niet dat iedereen er eenzelfde mening op nahoudt, maar betekent wel dat deze individuele stellingname verdwijnt in de massa die zich volgens welbepaalde procedures kan uitspreken over een issue. Tännsjö neemt in zijn boek echter afstand van de assumptie dat de wil van het volk moreel juist is: "The concept of majoritarian, as defined by me, does not involve, to use Riker's words, the 'moral certainty in the populist view of voting'. The will of the majority, in my conception, is not necessarily right" (1992: 33).

Het afleggen van deze assumptie betekent volgens de conceptualisering in dit proefschrift dat Tännsjö's pleidooi de facto een verdedigingsrede van de meerderheidsdemocratie is, en niet van de populistische democratie, zoals de titel doet vermoeden, want het morele karakter van de volkswil is een *conditio sine qua non* om van populisme te kunnen spreken. In de liberale democratievisie leeft de vrees dat het oordeel van het volk ook wel eens moreel slecht zou kunnen zijn; de populistische visie gaat uit van het tegendeel. Een populist vindt dat de kiezer altijd gelijk heeft, terwijl een liberaal daar niet in alle omstandigheden van overtuigd is.

7.6. De twee pijler-theorie

De sterkte van een conceptualisering van populisme als democratietheorie is zoals gezegd gelegen in het feit dat dit (1) populisme beschouwt als een 'dunne' ideologie, wat strookt met de idee dat het "losse waarden" heeft (afhankelijk van de ideologie waaraan het gekoppeld wordt); en (2) benadrukt dat een populistisch discours (*vorm*: wat wordt *gezegd*)

de uitdrukking is van welbepaalde, vaste denkbeelden (*inhoud*: wat wordt *bedoeld*). Een derde reden is dat deze conceptualisering bovendien past in een vrij recente en breed aanvaarde theorie die het succes van populistische partijen of bewegingen op verschillende tijdstippen en plaatsen kan verklaren.

Volgens de *'two strands'*- of 'twee pijler'-theorie is democratie het resultaat van een spanning tussen twee tendensen: een *constitutionalistische* en een *populaire* tendens (Canovan 2004, 2002b; Decker 2003; Elchardus 2002; Mair 2002; Taguieff 2002; Mény & Surel 2000).²⁵ Nergens ter wereld is het evenwicht tussen deze twee principes exact hetzelfde. De slinger schommelt heen en weer, en waar hij zich bevindt varieert naargelang tijd en plaats.

Het constitutionalisme, de eerste poot, is geworteld in een liberale traditie. Democratie is in de eerste plaats een zaak van zogeheten *checks and balances*, mechanismen die ervoor zorgen dat de democratie duurzaam en harmonieus functioneert, en verhinderen dat een teugelloos volk een dictatoriale macht zou installeren. Deze mechanismen vinden we zoals gezegd terug in principes als de scheiding der machten, de rechterlijke onafhankelijkheid, de rechten van de mens, de wettelijke bescherming van minderheden, de constitutionele controle, de autonomie van het grondwettelijk hof... De achterliggende redenering luidt dat de rechtstaat het beste instrument is om de gelijkheid en individuele vrijheid van burgers te verzekeren.

De fundamenteën van de tweede, populaire (of populistische) poot vinden we terug in de aloude Griekse traditie. In deze opvatting zijn democratieën in de eerste plaats de uitdrukking van de volkswil. Daar ligt de ultieme legitimiteit van de macht. Voor alles is democratie een regime waarin de wil van het volk ook wet is (of wordt). In moderne democratieën is dit principe vertaald in het democratische recht op vrije verkiezingen. Aan politici wordt de macht gedelegeerd, maar zij moeten voor hun daden ook verantwoording afleggen aan het volk (*accountability*).

In de 'twee pijler'-theorie wordt de recente opkomst van populisme verklaard doordat het evenwicht tussen de twee principes vandaag grondig verstoord is. De slinger zou te fel overslaan naar één kant. Steeds meer beslissingen worden genomen door niet-verkozen

25 Naar analogie van deze tweedeling, maakt Canovan (2004, 1999; zie Oakshott 1996) ook een opdeling tussen een 'verlossende' (redemptive; totale en directe macht aan het volk) en 'pragmatische' (pragmatic; beperking van de macht en institutionalisering van de machtsuitoefening) visie op democratie. De verlossende visie ziet de politiek als redding, en gelooft dat het radicaal veranderen van de wereld binnen de menselijke mogelijkheden ligt. De pragmatische visie gaat ervan uit dat er grenzen zijn aan de verwachtingen en staat eerder sceptisch ten opzichte van macht. Canovan stelt dat populisme drijft op de spanning tussen deze twee gezichten van democratie. Deze spanning zou ook nodig zijn. Elke democratie is gebouwd op de spanning tussen utopie en realisme, tussen geloof en pragmatisme (voor verdere ontwikkeling van deze ideeën, zie Ardit 2004).

gezagsdragers, en voortschrijdende juridisering en technocratisering – denk aan de impact van internationale verdragen of supranationale instanties en samenwerkingsverbanden (WHO, VN, EU, Internationaal Strafhof, Europees Hof voor de Rechten van de Mens...) – hebben de ruimte van de politiek en de democratie verkleind. Vanaf het einde van de jaren '50 heeft een “constitutionele drift” (Elchardus 2002: 157) het principe van volkssoevereiniteit overvleugeld en raakte het democratisch ideaal stapsgewijs op het achterplan. Met het ‘uitbreken’ van de politiek wordt de macht en manoeuvreerruimte van partijen, ideologie, en van het volk steeds meer beperkt (Huyse 2003). Dit kan de aantrekkingskracht en de opkomst van populisme in een democratisch bestel verklaren.

In recent werk van Abts en Rummens (2005) wordt de ‘twee pijler’-theorie bekritiseerd vanuit de stelling dat “zulke analyses populisme al te zeer legitimeren en dat ze, ten gronde, de ondemocratische logica van populisme verloochenen” (2005: 21). Het model zou al te sterk de incompatibiliteit benadrukken van de populaire en de liberale pijler, en daarmee de eigen logica van de liberale democratie ontkennen. Met Habermas (1992) wordt gezegd dat de *rule of law* en volkssoevereiniteit in een liberale democratie “gelijkoorspronkelijk” zijn, en dat de uitoefening van macht er bijgevolg moet begrepen worden als “geproceduraliseerde volkssoevereiniteit”. Abts en Rummens stellen voor om het ‘twee pijler’-model te vervangen door een ‘drie logica’-model. Steunend op Lefort (1986) is het uitgangspunt dat de liberale democratie gekenmerkt wordt door “de lege plaats van de macht”: de macht kan door niets of niemand belichaamd worden. Machthebbers bekleden de macht slechts op tijdelijke basis, als resultaat van een steeds terugkerende electorale competitie. Maar deze liberaal democratische logica zou kunnen ontaarden in een populistische logica of in een liberale logica. Samengevat: “het liberalisme geeft elke vorm van representatie van eenheid op, waardoor de plaats van de macht daadwerkelijk leeg en nietsbetekenend wordt, terwijl het populisme elke verwijzing naar alteriteit laat varen door de plaats van de macht definitief af te sluiten” (2005: 14-15). De liberale democratie wordt in dit ‘drie logica’-model niet opgevat als een paradoxale combinatie van twee pijlers, maar de redenering wordt omgekeerd: populisme en liberalisme ontstaan juist als de “pathologische afgeleiden van de democratische logica van de lege plaats van de macht”. De opkomst van populisme zou in dit model op gelijkaardige wijze worden verklaard als in het ‘twee pijler’-model, maar populisme zou in dit model niet worden gelegitimeerd, geen ‘democratisch’ aura krijgen. Wetende dat populisme elke rem op wil van de meerderheid onnodig, ja zelfs onaanvaardbaar vindt, is het echter de vraag of populisme ook in het ‘twee pijler’-model niet als ondemocratisch – in liberaal democratische zin – wordt beschouwd.

8. Besluit

Op zoek naar systematiek en synthese, heb ik in dit theoretisch-conceptuele hoofdstuk de drie betekenisdomen behandeld die populisme in de literatuur worden toegedicht: populisme als (1) organisatie; (2) politieke stijl; en (3) ideologie. Na kritische studie luidde de conclusie dat populisme zich niet vertaalt in een welbepaalde, typische organisatievorm; en dat een definitie als politieke stijl de deur openzet voor verschillende interpretaties, net datgene wat we vanuit het streven naar conceptuele precisie willen vermijden. De stijldefinities gaan bovendien voorbij aan het feit dat *pur sang* populistten een inhoudelijke, vaststaande opvatting hebben over de rol van het volk in de politiek. Alle argumenten in acht genomen, heb ik aangevoerd dat het concept populisme best als ‘dunne’ ideologie wordt gedefinieerd (Freeden 1996). Dit leidde tot de volgende algemene definitie :

Populisme is een ‘dunne’ ideologie die (1) ervan uitgaat dat de samenleving bestaat uit twee homogene en antagonistische groepen, het ingoede volk en de inslechte elite; en (2) wil dat de politiek de zuivere reflectie is van de volkswil.

Als eindpunt van de theoretische synthese van een controversieel concept, vormt deze definitie tevens het beginpunt voor de empirische analyse in dit proefschrift. Een politieke partij, beweging of politicus is populistisch wanneer beide noodzakelijke voorwaarden te herkennen zijn in hun ideologisch profiel. Gestript van contextueel bepaalde factoren omvat deze begripsomschrijving de essentiële, harde kern van populisme in al zijn historische en geografische verschijningsvormen. Verder is mijn stelling dat het op grond van deze definitie mogelijk moet zijn om populistten van niet-populisten te onderscheiden, zodat ook aan de voorwaarde van voldoende discriminerende waarde voldaan is. Via de morfologische ideologiebenadering van Freedon (1996) kunnen we populisme volgens deze definitie ook empirisch onderzoeken. Deze koppeling tussen concept en empirie vormt het centrale thema in het volgende hoofdstuk.

3. Data, design en methode

1. Inleiding

In het conceptuele kader werd uitvoerig beargumenteerd waarom populisme best als ideologie wordt gedefinieerd. Het eindpunt van het eerste deel, de essentialistische definitie, is tevens het beginpunt van het tweede, empirische luik van dit proefschrift. In het tweede luik zal de bruikbaarheid van deze conceptualisering getoetst worden. In dit hoofdstuk wordt de koppeling gemaakt tussen concept en empirie. Gegeven de algemene begripsbepaling, hoe kunnen we populisme dan ‘meten’ of onderzoeken? Is het concept bruikbaar voor empirisch onderzoek? Heeft het voldoende discriminerende waarde? Het empirisch onderzoek wil nieuwe inzichten genereren, die de conceptualisering uit het eerste deel verder kunnen onderbouwen, nuanceren en kritisch in vraag stellen. Om aan deze fundamentele doelstelling te kunnen voldoen, ligt echter eerst de vraag voor naar de operationalisering van het concept.

Bij het opzetten van een empirisch onderzoek moeten er keuzes gemaakt worden. De centrale onderzoeksvraag is daarbij het uitgangspunt. In dit hoofdstuk wordt eerst beargumenteerd waarom een comparatief onderzoeksopzet het best geschikt is om deze te beantwoorden. In de eerste sectie verantwoord ik ook de keuze voor de onderzoeksperiode 2003-2004 en wordt tevens uitgelegd waarom de partijen SP.A, CD&V en VB voor dit onderzoek werden geselecteerd. Daarna komt de dataset aan bod. Welke data zijn geschikt voor ideologieonderzoek, aan welke criteria moeten ze voldoen en hoe werden ze verzameld? Deze vragen worden in een tweede sectie behandeld. Opnieuw met de centrale onderzoeksvraag als uitgangspunt zet ik vervolgens in een derde sectie, aan de hand van enkele bespiegelingen over kwantitatief en kwalitatief onderzoek in de sociale wetenschappen, mijn keuze voor een kwalitatieve onderzoeksmethode uiteen. In het vierde luik ga ik kort in op de uiteenlopende manieren waarop ideologieonderzoek in praktijk gebeurt. Het doel van deze oefening is enerzijds om uit verschillende tradities methodologische aandachtspunten, werkwijzen en inzichten op te pikken; en anderzijds om aan te kunnen geven waarom precies geopteerd werd voor kwalitatieve inhoudsanalyse. Deze methode sluit goed aan bij de morfologische ideologiebenadering van Freeden (2001, 1998, 1996), die wordt gevolgd om populisme te operationaliseren. De operationalisering wordt in detail behandeld in een aparte vijfde sectie. Daarna licht ik toe hoe de analyse concreet en stapsgewijs is verlopen, en geef ik een leeswijzer mee als voorbeschouwing op de volgende drie hoofdstukken. In deze leeswijzer zet ik de structuur en werkwijze uiteen zoals die in de presentatie van de empirische hoofdstukken over SP.A, CD&V en VB wordt gehanteerd. In een laatste

sectie ga ik in op de noties betrouwbaarheid en validiteit. Ik zal aangeven met welke middelen ik deze criteria, die de wetenschappelijkheid van een studie moeten waarborgen, zoveel mogelijk heb gegarandeerd.

2. Een comparatief opzet

De centrale vraag in dit proefschrift is een vraag naar de conceptuele verfijning van de wetenschappelijke betekeniscontainer ‘populisme’. In het vorige hoofdstuk werd deze vraag beantwoord op basis van een studie van *secundaire* literatuur. Dit resulteerde in een kernachtige en abstracte begripsbepaling die alle vormen van populisme omvat, *ongeacht* tijd en plaats.

In het empirische luik wil ik, vertrekkende van deze definitie, nieuwe, concrete informatie zoeken over hoe populisme zich op een *bepaald* tijdstip en op een *bepaalde* plaats manifesteert. Aan de hand van onderzoek van *primaire* bronnen wil ik een antwoord bieden op de vraag hoe we populisme concreet herkennen in Vlaanderen anno 2003-2004, bepalen of het verschillende vormen aanneemt, en zo ja, hoe het er dan uit ziet bij CD&V, SP.A, en VB. Het doel van dit onderzoek is zoals gezegd om het concept te testen, en om nieuwe input te genereren die de conceptualisering kan verfijnen. Daarnaast wil deze studie, met het nodige voorbehoud, ook conclusies formuleren over het populistische gehalte van de partijen die in het onderzoek zijn betrokken. Hoewel de onderzoeksperiode mogelijk te kort is om definitieve besluiten te kunnen trekken, hoop ik hiermee toch opheldering te brengen in een verwarrend debat.

Hoewel ideologieonderzoek vaak gebeurt aan de hand van een casestudy (zie verder), heeft dit onderzoek een comparatief opzet. Mudde (2000: 18-19) stelt dat er slechts een handvol studies bestaan die ideologieën van politieke partijen vergelijken. Concreet verwijst hij naar vergelijking van één partij doorheen de tijd (Dittrich 1986; Sainsbury 1980), vergelijking van een aantal partijen uit hetzelfde land (Hoogerwerf 1971) of vergelijking van gelijkgezinde partijen uit verschillende landen (Mudde 1995; Gardberg 1993). Deze studies verschillen van mijn onderzoeksopzet in de zin dat ik geen volledige vergelijking zal maken tussen de ideologieën van verschillende partijen, maar wel zal onderzoeken *of* en *hoe* één ‘dunne’ ideologie terug te vinden is bij ideologisch uiteenlopende partijen (zie verder).

Het belangrijkste probleem bij comparatief onderzoek is volgens Mackie en Marsh (1995) eigenlijk kenmerkend voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek in het algemeen, namelijk dat je onmogelijk een onberispelijk onderzoeksdesign kan construeren. De uitdaging ligt er dan ook in om in alle openheid zoveel mogelijk van deze problemen te erkennen en het

hoofd te bieden. Ik licht mijn keuze voor dit onderzoeksdesign toe aan de hand van drie klassieke vragen, die volgens Kleinnijenhuis, Keman e.a. (1999: 5) van cruciaal belang zijn bij het opzetten van comparatief onderzoek: waarom, wat, en wanneer wil je vergelijken?

2.1. Waarom?

De keuze voor een comparatief opzet is rechtstreeks verbonden aan de vraag naar conceptuele verfijning. Minder fundamenteel is dat de nood tot vergelijking ook volgt uit de conceptuele verwarring in het maatschappelijk debat, waarin de term vanwege de pejoratieve bijklank voornamelijk politiek strategisch lijkt te worden gebruikt (zie hoofdstuk 1).

Om een einde te stellen aan de conceptuele inflatie is een comparatieve benadering van deze problematiek het best geschikt. “Comparative analysis helps in the development of (...) concepts because it provides an excellent test of their robustness and transferability. After all, a concept is of limited utility if its meaning is totally culturally [or party, mijn toevoeging] specific” (Mackie & Marsh 1995: 176). Kort gezegd, als verschillende partijen populistisch worden genoemd, kunnen we enkel voor elk van deze subjecten trachten na te gaan *of* en *waarom* dit vanuit conceptueel oogpunt het geval is. Door vergelijking kan niet alleen oneigenlijk gebruik van het predikaat populisme aan het licht worden gebracht, maar kunnen we ook het wetenschappelijk nut en de toepasbaarheid van de term op verschillende partijen leren begrijpen.

2.2. Wat?

Een tweede vraag bij een comparatief onderzoeksopzet is wat we nu precies willen vergelijken. In deze paragraaf zal ik eerst motiveren waarom net SP.A, CD&V en VB in dit onderzoek worden opgenomen, en daarna dieper ingaan op de vraag naar de variabelen.

2.2.1. Partijen

De vraag wat we precies willen vergelijken is een vraag naar de onderzoekseenheden, “those elements or dimensions in the empirical analysis that are the building stones for a meaningful comparison” (Kleijnijhuis, Keman e.a. 1999: 10). De onderzoekseenheden in dit onderzoek zijn politieke partijen. De keuze om het concept te testen op mesoniveau ligt in het verlengde van eerder onderzoek (Jagers en Walgrave 2003, zie bijlage 1); en volgt eigenlijk uit de inspiratiebron van dit proefschrift, namelijk dat in Vlaanderen niet alleen politici maar opmerkelijk, twee uiteenlopende *partijen* populistisch worden

genoemd. Ook sluit de keuze aan bij het feit dat de noemer ‘populisme’ wordt gebruikt om partijfamilies te definiëren (Kitschelt en McGann 1995; Taggart 1995; Betz 1994; zie boven). Het moet echter duidelijk zijn dat de keuze om de empirische bruikbaarheid van het concept hier te toetsen bij partijen niet betekent dat dit de enige mogelijkheid is. Volgens de conceptualisering in dit proefschrift zouden we populisme in principe ook kunnen ‘meten’ bij individuen (bv. journalisten, politici,...). Zowel op micro- als op mesoniveau zouden we populisme als ideologie onderzoeken aan de hand van discours (geschreven of gesproken tekst), maar de keuze van het onderzoeksniveau heeft uiteraard implicaties. Een nadeel van de keuze voor onderzoek op mesoniveau is bijvoorbeeld dat men te maken krijgt met een probleem van *ecological fallacy*. Maar later meer daarover.

Idealiter zouden *alle* Vlaamse partijen in dit onderzoek worden opgenomen, maar door beperkingen in tijd en middelen was dit helaas niet mogelijk. Deze studie werd immers uitgevoerd door één onderzoeker in het kader van een doctoraatsonderzoek dat moest worden afgerond binnen een welbepaalde termijn. Om redenen die ik verderop in de sectie over het datamateriaal bespreek, is geopteerd om voor *drie* geselecteerde partijen diversiteit en volledigheid van de dataset na te streven, eerder dan meer partijen op te nemen en de data per partij te beperken. Als incorporatie van alle Vlaamse partijen niet mogelijk is vanwege materiële beperkingen, is de volgende vraag uiteraard welke drie partijen te selecteren. Ik overloop eerst de achterliggende logica bij de selectie, en treedt daarna per partij meer in detail.

Bij de selectie stonden twee overwegingen tegenover mekaar. Aangezien dit onderzoek kennis wil vergaren ter conceptuele verfijning was het uitgangspunt enerzijds best partijen te kiezen waar we (verschillende soorten of elementen van) populisme kunnen verwachten. Lapidair gezegd: populisme onderzoeken alleen bij niet-populistische partijen heeft hier weinig zin. Anderzijds, en dit is de tweede overweging, zou uit een *most different system*-design wel het duidelijkst de empirische, discriminerende waarde van het concept kunnen blijken. Zeker omdat het hier over een eerste test gaat, is deze tweede overweging niet onbelangrijk.

Welke selectie van partijen zou aan beide overwegingen het best tegemoet komen? Een logische stap op basis van de eerste overweging was om alvast die partijen op te nemen die in de literatuur populistisch worden genoemd: VB en SP.A (zie verder). Verder is het de dominante opvatting in de literatuur dat oppositiepartijen veel sterker tot populisme neigen dan regeringspartijen (zie bijvoorbeeld Jagers & Walgrave 2003, Taggart 2000, Betz 1994). Nog volgens de eerste overweging zou de derde partij gedurende de onderzoeksperiode 2003-2004 bijgevolg best in oppositie zitten, wat resulteerde in een keuze voor CD&V. Vanuit de tweedeling regering/oppositie lijkt de keuze voor SP.A,

CD&V en VB op het eerste gezicht niet tegemoet te komen aan de vraag naar een *most different system*-design, maar dit is buiten het cordon sanitaire gerekend. Doordat de Vlaamse partijen gezamenlijk hebben beslist om geen stemafspraken of coalities te maken met het VB is de tweedeling regering/oppositie de facto immers een driedeling: regering/tijdelijke oppositie/permanente oppositie. Het cordon sanitaire maakt dat we ook verschillen in discours kunnen verwachten tussen CD&V en VB. CD&V maakt als traditionele beleidspartij immers deel uit van de *pool* van regeringspartijen. In tegenstelling tot VB maar evenals SP.A is CD&V een zogeheten “kartelpartij” (Katz & Mair 1995).

Zoals gezegd ga ik nog even dieper in op de keuze voor SP.A, CD&V en VB. Ik haal ook kort enkele redenen aan waarom niet geopteerd werd voor VLD, Agalev (Groen!) en N-VA.

SP.A

De selectie van SP.A, alsook van de onderzoeksperiode 2003-2004 (zie verder), is bovenal ingegeven door het feit dat SP.A recent door journalisten, collega’s politici en ook door wetenschappers populistisch wordt genoemd (Van den Brink 2005; Blommaert, Corijn e.a. 2004; Blommaert 2001). Ook zeggen prominenten binnen de partij zelf een “links-populistische” koers te willen varen, al is de betekenis van dit statement vanuit conceptueel-theoretisch oogpunt niet meteen duidelijk.

Hierbij komt dat er buiten onze landsgrenzen voorbeelden te vinden zijn van ideologisch aanverwante partijen die succes hebben geogst (of beogen) door populisme te adopteren. Zo wordt populisme in de literatuur in verband gebracht met een gevierd socialistisch politicus als Tony Blair in Groot-Brittannië (zie Fairclough 2000; Mair 2000) en gelooft – meer recent – ook Wouter Bos, van de PvdA in Nederland, in de toekomstmogelijkheden van een linkse equivalent van het rechts-populisme (zie Cuperus 2003).

Door SP.A op te nemen in het onderzoek kunnen we inzicht verwerven in het gegeven van populisme in de mainstream, en de vraag beantwoorden of en zo ja, hoe populisme zich manifesteert bij een traditionele beleidspartij aan het bewind. Aan de hand van een vergelijking met de andere partijen, in het bijzonder met het VB, moeten we vervolgens kunnen uitmaken of en hoe zichtbaar verschillende verschijningsvormen onder eenzelfde noemer geplaatst kunnen worden.

CD&V

Uit een eerdere studie (Jagers & Walgrave 2003) kwam de vraag voort naar verder onderzoek van de relevantie van het onderscheid regering/oppositie voor het vinden van populisme. Gedurende (nagenoeg heel) de onderzoeksperiode zetelde CD&V zowel op Vlaams als op federaal niveau in de oppositie.¹ De partij werd geselecteerd omdat ik aan de hand van de CD&V-case klaarheid hoop te scheppen over het onderscheid tussen populistische en ‘normale’ oppositiekritiek. Deze scheidslijn lijkt niet eenvoudig te trekken. ‘The duty of the opposition is to oppose’, maar *hoe* wordt er oppositie gevoerd? Met welk soort argumenten wil men het falen van het beleid aantonen? Is elke vorm van oppositiekritiek populistisch getint? De uitzonderingspositie van CD&V zowel ten aanzien van SP.A (oppositie/regering) als ten aanzien van VB (kartelpartij/geen kartelpartij), is de belangrijkste motivatie om deze partij in de analyse te betrekken. Dat de christen-democraten in België en Vlaanderen jarenlang onafgebroken hebben geregeerd, maakt deze case des te interessanter.

Merk op dat de Vlaams-nationalistische N-VA als kleine partij niet apart in het onderzoek is betrokken, maar er onrechtstreeks wel deel van uitmaakt omdat CD&V en N-VA besloten om zich in 2004 in kartel aan de kiezer te presenteren. Dit heeft als gevolg dat verkiezingsdrukwerk van 2004 onder gezamenlijke vlag werd verspreid. In het vervolg van dit proefschrift zal de kartelvorming als contextueel element sporadisch nog eens worden aangehaald, maar verder maak ik hier abstractie van. Niet N-VA, wel CD&V ligt ter onderzoek voor.

VB

De keuze voor VB is evident. Indien we populisme als concept empirisch willen testen en uitdiepen, kan een partij die in de literatuur stevast als populistisch wordt omschreven, onmogelijk ontbreken (zie bijvoorbeeld Betz 2004; Taguieff 2002; Mény & Surel 2000; Taggart 2000).

Vallen buiten dit bestek: Agalev (Groen!) en VLD

Hoewel sommige auteurs in Agalev (Groen!) de pleitbezorgers zien van een libertair populisme (zie Elchardus 2002, 2001), maakt de positie van de Vlaamse groenen hun

¹ Merk op dat CD&V als oppositiepartij geen zuivere case is. Federaal zit CD&V in de oppositie gedurende heel de onderzoeksperiode, maar op Vlaams niveau liep de ‘oppositiekuur’ slechts tot 20 juli 2004, de datum van aantreding van de regering Leterme I. Echter, de enige data die betrekking hebben op de laatste, ‘onzuivere’ periode, zijn vier ledenbladen. De zestien andere ledenbladen, al het verkiezingsdrukwerk en de drie verkiezingsprogramma’s dateren uit de ‘zuivere’ oppositieperiode. Op die vier ledenbladen na weerspiegelen de data CD&V *wel* als zuivere oppositiepartij, op federaal *en* op Vlaams niveau. Vanwege het marginale aandeel van data uit de ‘onzuivere’ periode, wordt in het verdere verloop van deze situatie abstractie gemaakt. Met deze bemerking in het achterhoofd wordt CD&V aangeduid als “oppositiepartij”.

geval minder interessant voor het onderzoek. De partij maakte deel uit van het paars-groene kabinet Verhofstadt I (1999-2003) op federaal niveau, en van de regeringen Dewael I (1999-2003) en Somers I (2003-2004) op Vlaams niveau. Agalev (Groen!) kreeg bij de verkiezingen van 2003 echter zware klappen en werd niet weerhouden in de federale regering Verhofstadt II; dit kabinet ging van start op 11 juli 2003. Na het verstrijken van meer dan één derde van de onderzoeksperiode kwam Agalev (Groen!) federaal dus in oppositie, terwijl de partij op Vlaams niveau nog wel in de regering zat. Aangezien de tweedeling regering/oppositie een specifiek aandachtspunt is in dit onderzoek, is een dergelijke dubbelzinnige situatie op zijn minst gezegd niet ideaal.

De reden waarom VLD niet in het onderzoek is opgenomen, is dat er naast VB best nog een andere oppositiepartij in de analyse wordt betrokken om het onderscheid te kunnen duiden tussen populistische en ‘normale’ oppositie. Daarom werd voor CD&V en niet voor VLD geopteerd. Bovendien lijkt het “de burger”-discours, een retorische verwijzing naar de homogeniteit van het volk (zie Blommaert 2001; De Smet 1993), gedurende de onderzoeksperiode aan pertinentie te hebben ingeboet (Jagers & Walgrave 2003; Rutten 2003) en is de VLD zich eerder als toonaangevende bestuurspartij partij gaan profileren in het zog van Guy Verhofstadt, de “premier van alle Belgen”.

2.2.2. Variabelen

Volgend uit de morfologische ideologiebenadering zijn de bouwstenen van vergelijking in dit onderzoek de sleutelconcepten van de populistische ideologie: volk, establishment, en democratie. Ik werk dit verder uit wanneer de operationalisering wordt behandeld, maar belangrijk is dat de invulling van deze begrippen door de verschillende partijen met mekaar zal worden vergeleken.

Het is *niet* de bedoeling de ideologieën van CD&V, SP.A en VB volledig uit te spitten en de afzonderlijke basiswaarden, belangrijke thema’s en issues met mekaar te vergelijken; het is *wel* de betrachting te kijken *of* en *hoe* de populistische ideologie zich in het gedachtegoed en discours van deze partijen heeft genesteld. Het opzet is te onderzoeken hoe deze drie Vlaamse partijen anno 2003-2004, vanuit hun respectievelijk christen-democratische, socialistische, en Vlaams-nationalistische inslag, de “key concepts” van populisme decontesteren, en aan de hand van de manier waarop ze deze begrippen invullen, te bepalen of dit overeenstemt met het ideaaltypische populisme. Op deze manier zal het populismeconcept worden getoetst.

2.3. Wanneer?

De derde en laatste kwestie betreft de periode van vergelijking. Om redenen van theoretische en praktische aard opteer ik voor de periode 2003-2004.

Conceptueel-theoretisch spelen verschillende overwegingen een rol. Hoofdrede is de interne evolutie bij SP.A, die zich met de partijvernieuwing (onder het voorzitterschap van Patrick Janssens) en met het op de voorgrond treden van Steve Stevaert “links-populistisch” wilde profileren.² In de periode 2003-2004 wordt de socialistische partij geleid door de om zijn vermeende populisme geprezen en verketterde Stevaert, wat de kans om een antwoord te vinden op de vraag of en hoe populisme zich bij SP.A manifesteert, optimaliseert.

Wat het VB betreft, is de keuze van precies deze periode op het eerste zicht niet essentieel, aangezien er binnen de partij geen echte breukmomenten zijn geweest die vanuit het conceptuele kader voor een andere onderzoeksperiode zouden pleiten. De geschiedenis van het VB is er één van incrementele wijziging en daarmee gepaard gaande gestage en geconsolideerde groei. Toch is de periode 2003-2004 specifiek interessant omdat de drie vzw's die verbonden zijn aan de partij door het Gentse Hof van Beroep op 21 april 2003 werden veroordeeld voor inbreuken op de anti-racismewet. In afwachting van een definitieve uitspraak van het Hof van Cassatie – het VB ging tegen de beslissing in beroep – bereidde de partij een koerswijziging voor. Het schriftelijke orgelpunt van dit veranderingsproces werd in november 2004 gepresenteerd. Zowel de partijstatuten als het ideologisch manifest van de partij, het zogeheten Oranje Boekje, werden herzien. Vanuit het perspectief van populisme, is het vervolgens de vraag of in de publicatie van dit nieuw ideologisch manifest wezenlijke ideologische veranderingen tot uitdrukking komen of niet.

Dat de eindfase van de juridische procedure tegen de Vlaams Blok-vzw's net plaatsvindt gedurende de onderzoeksperiode heeft gevolgen voor het partijdiscours. Het stelt beperkingen aan de veralgemening van de empirische onderzoeksresultaten buiten dit tijdsbestek, maar dat is hier ook niet de ambitie. In dit onderzoek worden partijen op een *welbepaald* moment met elkaar vergeleken. Vanuit de centrale doelstelling om de empirische bruikbaarheid van het populismeconcept te willen testen, biedt de periode 2003-2004 vanwege de afwikkeling van de juridische procedure net het voordeel van de duidelijkheid. Ik kom hier later, in het empirische hoofdstuk over het VB, nog op terug.

² In de strijd om het burgemeesterschap van Antwerpen, nam Patrick Janssens in maart 2003 ontslag als voorzitter van zijn partij, en werd hij opgevolgd door voormalig minister-vice-president en stemmenkampioen Steve Stevaert (De Standaard, 18/3/2003).

De praktische redenen hebben betrekking op de aard en kwantiteit van het bronnenmateriaal die deze periode erg geschikt maken voor dataselectie. Omdat ik het concept wil testen aan de hand van kwalitatief onderzoek, werd de volledigheid van en vergelijkbaarheid binnen de dataset vooropgesteld (zie verder). Ervaring leert dat dit bij retroactieve data-inzameling heel moeilijk is na te streven. Naast het feit dat zowel 2003 als 2004 verkiezingsjaren zijn en er dus veel, divers en vergelijkbaar onderzoeksmateriaal voorhanden is, is de zekerheid op een volledige dataset het belangrijkste praktische argument om te kiezen voor de periode 2003-2004. Hierbij hoort echter opnieuw een kanttekening inzake representativiteit van de periode. In verkiezingsgevoelige tijden gedragen partijen zich anders dan normaal (zie Walgrave & Van Aelst 2006). Dit heeft als repercussie dat we de onderzoeksresultaten niet zondermeer mogen veralgemenen. Een onderzoeksperiode van twee jaar is vrij kort om algemeen geldende conclusies te kunnen trekken inzake de ideologie van partijen, omdat men geen uitspraak kan doen over de persistentie, over de mate waarin de ideologische denkbeelden constant zijn over een lange periode. De voorwaarde van persistentie vinden we bijvoorbeeld terug in de ideologiebenadering van Campell, Converse, Miller e.a. (1966). Steunend op het ideologiebegrip van Freedman (1996) staat in onderhavig onderzoek echter primair de vraag naar consistentie voorop. Het uitgangspunt is dat we populisme als ‘dunne’ ideologie herkennen wanneer het discours van een partij over de drie sleutelbegrippen gedurende de ganse onderzoeksperiode consistent (populistisch) is, te weten constant en vrij van interne tegenspraak. Het uitgangspunt in dit onderzoek is dat persistentie nodig is om van een ‘dunne’ ideologie te kunnen spreken, maar slechts in beperkte mate. Gezien het onderzoek echter niet langer dan een periode van twee jaar beslaat, moeten we hoe dan ook zeer voorzichtig zijn bij de interpretatie van de empirische resultaten. Wanneer er ernstige interne inconsistenties voorkomen in de respectievelijke discours, kunnen we wel besluiten dat de partij in kwestie geen populistische partij is.

Gegeven dat populisme in de literatuur ook als electorale strategie wordt gedefinieerd (Surel 2002; Ware 2002), biedt de periode 2003-2004 het voordeel dat de kans om (elementen van) populisme terug te vinden bij de verschillende partijen aanzienlijk groter is dan in verkiezingsluwe tijden. Dit is vanuit de centrale vraag naar een dieper inzicht in het concept een onmiskenbaar voordeel. Maar als gevolg daarvan bemoeilijkt het wel het onderscheid tussen strategie en ideologie. Populisme als retorische strategie empirisch onderscheiden van populisme als ideologie is een methodologisch probleem. Dit heeft in beginsel te maken met het feit dat beide ‘gemeten’ worden aan de hand van discours. Nu is het best mogelijk dat partijen de populistische democratietheorie bezingen niet omdat ze deze ideeën werkelijk genegen zijn, maar om het volk te paaien. Anders gezegd, wanneer een partij benadrukt dat ze vindt dat de volkswil los van elk ander principe moet

worden ingewilligd, betekent dit niet noodzakelijk dat de partij in kwestie dit uitgangspunt ook in praktijk zou doorvoeren, in het bijzonder in geval de volkswil niet overeenstemt met de wil van de partij. Ten gronde heeft de methodologische moeilijkheid hier te maken met de vraag of we geloven wat partijen zeggen of niet. George Orwell zei ooit: “political language is designed to make lies sound truthful and murder respectable, and to give an appearance of solidity to pure wind”. Deze uitspraak indachtig is een gezonde scepsis ten aanzien van wat partijen zeggen zeker aangewezen. Toch is het uitgangspunt in deze studie dat we partijen op hun woord geloven. Dat ik hier uitga van de assumptie dat partijen geloven wat ze zeggen, hangt samen met de keuze voor een comparatief onderzoek (zie boven) op basis van partijdocumenten (zie verder). Vanuit het uitgangspunt dat ideologieën een bindmiddel zijn tussen politieke elites en hun volgers (Canovan 2002b; Freedon 1996), is deze assumptie verdedigbaar: partijen worden onderzocht zoals ze zich ook aan het publiek laten zien.

Het nadeel van de aanname dat we partijen op hun woord geloven, is dat we op basis van dit onderzoek ‘strategisch gebruik’ van het volledige discours uit de populistische ideologie niet kunnen onderscheiden van ‘daadwerkelijk geloof’ in de populistische uitgangspunten. Daarvoor is een ander onderzoeksdesign nodig. Maar nogmaals, de relevantie van onderhavig onderzoek ligt primair in het empirische toetsen van de discriminerende waarde van het concept. Belangrijk in de keuze voor de onderzoeksperiode 2003-2004 is dat de kans om (elementen van) populistisch discours terug te vinden bij verschillende partijen waarschijnlijk groter is in een verkiezingsgevoelige periode, waardoor de empirische bruikbaarheid van het concept aan een relatief moeilijke test wordt onderworpen.

3. Data

In deze paragraaf zal ik eerst overlopen welke soort data in ideologieonderzoek zoal worden gebruikt en aan de hand van de criteria van representativiteit en vergelijkbaarheid mijn keuze voor een documentanalyse beargumenteren. Met deze criteria als leidraad licht ik de datasetselectie toe, en daarna beschrijf ik de dataset meer in detail. In een derde sectie ga ik nog kort in op de dataverzameling.

Algemeen gesteld gebeurt ideologieonderzoek op basis van communicatie, zowel verbale (tekst) als non-verbale (beeld). Verschueren stelt dat “the only tangible manifestation of ideology is discourse (in a non-metaphorical, down-to-earth sense of discourse as an observable instance of communicative behaviour, whether verbal or not) (...) therefore empirical ideology research is necessarily discourse-centered” (1996a: 592). Reis benadrukt expliciet de rol van verbale communicatie: “verbal language is a particular

capable way of serving the expressive demands of ideological discourse (...), verbal language, because of the potential for semantic representation which characterizes it, has a distinctive quality of adapting to the constitution of ideological discourse” (1993: 21).

3.1. Onvertekend en onversneden: partijliteratuur

Ideologieonderzoek gebeurt op verschillende manieren: door interview, (participerende) observatie of documentanalyse (Jensen 2003b; Bauer, Gaskell e.a. 2000). In dit proefschrift werd geopteerd voor een documentanalyse. Waarom partijdocumenten de meest aangewezen data zijn, zal ik hier toelichten.

Een eerste methode van dataverzameling, is het interviewen van politieke leiders. Hierbij gaat men impliciet uit van een grote impact van leidende figuren op het gedachtegoed van de partij. Deze methode is vanuit het doel en opzet van mijn studie niet de meest geschikte. Ten eerste is het problematisch om aan de hand van interviewdata uitspraken te doen over het gedachtegoed van een partij als geheel. Een interview levert gedetailleerde informatie op nuttig om een partij-ideologie te contextualiseren, maar de representativiteit voor de partij als politieke entiteit valt bezwaarlijk hard te maken. Hoe onderscheid je een *partij*standpunt met zekerheid van een *persoonlijk* standpunt? Een organisatie op zich kan je niet interviewen. Interviews zouden ideaal zijn voor onderzoek naar populisme op microniveau, maar niet voor onderzoek op mesoniveau. Vanuit comparatief perspectief is er nog een tweede bezwaar tegen het gebruik van interviews voor dit doctoraatsonderzoek. Met name in het geval van een open interview zijn data niet ‘gegeven’, maar worden ze ‘gemaakt’ door sociale interactie. De dataverzameling houdt op die manier een reële kans in op vertekening door het persoonlijk waardepatroon van de interviewer. Dit geldt evenzeer voor dataverzameling via (participerende) observatie, een methode voor dataverzameling die gewoonlijk inhoudt dat één onderzoeker onafgebroken en gedurende een vrij lange periode aanwezig is in een afgebakende ruimte (Jensen 2003: 242).

Bij documentanalyse wordt het datamateriaal door de tussenkomst van de onderzoeker eerder ‘gevonden’ dan ‘gemaakt’. Dit heeft het voordeel dat de data zuiver, dat wil zeggen niet door sociale interactie vertekend zijn. Daarom verdient het de voorkeur om te werken met vooraf gegeven datamateriaal. Verschillende partijen verschijnen dan als gelijke aan de start. Vanwege het gevaar voor vertekening gebeurt ideologieonderzoek in het bijzonder vaak door studie van verkiezingsprogramma’s (zie Budge, Robertson e.a. 1987) en/of partijbladen (zie Mudde 2000).

De mogelijkheid van interviews met partijleiders werd voor dit onderzoek zoals gezegd terzijde geschoven omdat het moeilijk is om op basis van zulke data een beeld te schetsen voor een partij als geheel. Nu zou men echter ook de omgekeerde redenering kunnen volgen. Wordt een partij in een onderzoek op basis van partijdocumenten niet beschouwd als één ondeelbaar geheel, terwijl ze in werkelijkheid bestaat uit verschillende vleugels, of zelfs individuen met afwijkende opinies? Hiermee zijn we aanbeland bij een punt dat reeds eerder werd aangestipt, het probleem van *ecological fallacy*.

Sluit je spreiding *binnen* een partij niet bij voorbaat uit door analyseresultaten te formuleren op mesoniveau? Of anders gezegd: zijn onderzoeksresultaten geformuleerd voor het geheel ook representatief voor de samenstellende delen? Dit is een terechte bekommernis. Tijdens de codering, de analyse, en bij de uiteindelijke rapportering werd aan deze kwestie dan ook specifiek aandacht besteed. Het probleem stelde zich slechts zeer beperkt: meestal was er sprake van een centrale tendens in de onderzochte variabelen. Overlopen we apart even de verschillende soorten data (zie verder voor een gedetailleerdere omschrijving). De partijprogramma's (2003-2004), ten eerste, zijn zelf al het eindresultaat van een evenwichtsoefening door verschillende facties en individuen binnen een partij. Hoewel alle facties zich voldoende moeten kunnen terugvinden in zulk een document, streven partijleidingen naar een zo duidelijk mogelijke lijn. Volgens de wetten van de politieke marketing verkoopt een sterk merk – en dus ook een duidelijke partijlijn in het programma – immers het best. De partijprogramma's die in dit onderzoek werden gebruikt, bleken intern consistente documenten met zeer weinig spreiding, geschreven vanuit de basisassumpties van de partij. Voor de tweede databron, verkiezingspropaganda, geldt een gelijkaardige redenering. Uiteraard wordt de campagnelijn en het verkiezingsdrukwerk vooral bepaald door de nationale partijtop. Eenvormigheid en duidelijkheid zijn hier van primordiaal belang. Omdat goede propaganda gemaakt wordt op maat van de slechtste verstaander is dubbelzinnigheid uit den boze (Vandendijck 1968). Deze regel bleek op te gaan voor het gebruikte verkiezingsdrukwerk. Er was geen probleem van inconsistentie. In de ledenbladen, ten derde, was dit voor de onderzochte variabelen zeer uitzonderlijk wel het geval. Af en toe stond er wel eens iets dat afweek van de lijn. Over het geheel bekeken kunnen we echter voorzichtig concluderen dat het hier om niet meer ging dan een bewuste *slip of the tongue* voor intern gebruik. Zoals in bijlage 2 (zie achteraan) gedetailleerd wordt aangeven, bleek er in de ledenbladen van de verschillende partijen zowel vormelijk als inhoudelijk een duidelijke tendens aanwezig. Bij alledrie de partijen bestaat de redactieraad dan ook uit een beperkte ploeg van vaste medewerkers en vooral: er is een eindverantwoordelijke die de lijn bewaakt.

Betekent dit nu dat de volledige dataset per partij een sluitend consistent beeld opleverde voor de onderzochte variabelen? Nee, een onderzoeker kan zijn wensen helaas niet voor werkelijkheid nemen. De confrontatie van teksten met een verschillend doel, van uiteenlopende omvang en graad van intellectuele diepgang, zorgde soms voor de nodige moeilijkheden. Toch kan je voor elke partij zelfs over de ganse dataset bekeken, spreken van centrale tendensen voor de drie variabelen. Hoe dan ook, omdat populisme als concept hier getest wordt op mesoniveau was mijn uitgangspunt om bij de analyserapportering zo volledig en zorgvuldig mogelijk weer te geven ‘wat de partij zegt’. Ten gevolge van deze basishouding bevatten de empirische hoofdstukken naast de centrale tendensen ook opmerkelijke *outliers* en, in het geval het discours van een partij hierdoor wordt gekenmerkt, zelfs flagrante dubbelzinnigheden. Op deze wijze heb ik getracht tegemoet te komen aan een valkuil die inherent is aan onderzoek van politieke partijen, namelijk het feit dat zij in werkelijkheid geen monolieten zijn, maar bestaan uit verschillende strekkingen. In de paragraaf over de analyse en rapportering kom ik op mijn werkwijze nog terug.

3.2. Dataselectie

Ideologie wordt bestudeerd aan de hand van communicatie of discours, maar aan welke eisen moet een dataset voldoen opdat dit onderzoek voor de betreffende periode valide conclusies zou opleveren? Volgens de *progressive theoretical sampling*-methode van Altheide (1996: 33) wordt datamateriaal geselecteerd om conceptueel of theoretisch relevante redenen. Vanuit die optiek werd voor onderhavig onderzoek een mix van eerder intern georiënteerde (ledenbladen) en eerder extern georiënteerde partijcommunicatie (verkiezingsprogramma's, verkiezingsdrukwerk) geselecteerd, om redenen van representativiteit en vergelijkbaarheid.

3.2.1. Representativiteit, vergelijkbaarheid en volledigheid

Dit onderzoek is zoals gezegd primair een test van het concept populisme. Maar al zijn de empirische conclusies over de respectievelijke partijen dan van secundaire orde en in principe beperkt tot de periode 2003-2004, cruciaal wanneer we uitspraken willen doen over een partij-ideologie is ten eerste dat het onderzoeksmateriaal representatief is.

Ik ga ervan uit dat de *representativiteit* best gewaarborgd wordt door ten eerste een maximale diversiteit aan data voor elke partij te garanderen. Daarom werden in dit onderzoek zoveel mogelijk verschillende databronnen of ‘ideologiedragers’ geïncorporeerd. De diversiteit komt tot uiting doordat zowel primair extern als primair intern georiënteerde partijliteratuur werd opgenomen, maar weerspiegelt zich ook in het

feit dat de dataset zowel compacte als meer elaborate teksten bevat. Kritiek op ideologieonderzoek is vaak gericht op de representativiteit van het datamateriaal. Zo wordt ook ideologieonderzoek op basis van verkiezingsprogramma's bekritiseerd, *niet* omdat deze teksten niet representatief zouden zijn voor het belang dat een partij hecht aan welbepaalde thema's, maar wel omdat verkiezingsprogramma's per definitie gericht zijn aan het grote publiek, bedoeld om kiezers van de partij-intenties te overtuigen. Een gevolg van deze status is dat standpunten of issues die zwaar wegen binnen de partij maar voor het grote publiek al te controversieel zijn, mogelijk geen belangrijke plaats toebedeeld krijgen om electoraal-strategische redenen, zo luidt de redenering. Dit is precies de reden waarom in dit onderzoek naast verkiezingsprogramma's ook partijbladen, eerder intern georiënteerd, gericht aan reeds overtuigde leden en dus meer 'vrank en vrij', worden gebruikt. Hoewel de analyse steunt op schriftelijk materiaal, werden ter aanvulling ook (audio-)visuele data in het onderzoek betrokken. Deze (audio-)visuele data werden niet systematisch geanalyseerd, maar zullen in de empirische hoofdstukken sporadisch wel illustratief worden aangewend, ter ondersteuning van de tekstuele analyse.

Ten tweede wordt de representativiteit van het onderzoeksmateriaal bovenal gewaarborgd door het selectie criterium van formele goedkeuring. In de dataset werden enkel documenten opgenomen die formeel door de nationale partij zijn gedragen en expliciet ter goedkeuring werden voorgelegd aan de belangrijkste partijorganen, in het geval van de verkiezingsprogramma's meestal zelfs na amendering. Vanwege het selectie criterium van formele goedkeuring laat ik ideologiedragers als speeches, debatten en parlementaire tussenkomsten buiten het onderzoek. Publicaties van de jongerenafdelingen van de partijen laat ik om dezelfde reden buiten beschouwing. Ook werd enkel nationaal verspreid verkiezingsdrukwerk opgenomen, omdat lokale propaganda en persoonlijke campagneaffiches en -brochures immers niet altijd langs de centrale partijorganen zijn gepasseerd.

In comparatief onderzoek is ook de *vergelijkbaarheid* van het materiaal essentieel. Om de variabelen (de sleutelbegrippen) en bij uitbreiding de partijen met mekaar te kunnen vergelijken, hebben we van elke partij gelijkaardige informatie nodig. Politieke realisaties bijvoorbeeld, komen daarom niet in aanmerking. Immers, als partij zonder bestuurservaring kan het VB op dit punt niets voorleggen. Ook de vergelijkbaarheid van het materiaal tussen de partijen onderling wordt gewaarborgd door het selectie criterium van de formele goedkeuring. Het principe garandeert immers dat alle documenten dezelfde status hebben.

De vergelijkbaarheid en representativiteit van het datamateriaal is verder verzekerd doordat de dataset aanspraak kan maken op *volledigheid*, een streven dat ik eerder al

aangehaalde als reden om voor de onderzoeksperiode 2003-2004 te kiezen. Twijfel aan conclusies op grond van het ontbreken van enkele mogelijk cruciale documenten wordt op die manier uitgesloten.

Merk op dat de dataset enkel bestaat uit rechtstreekse, ongemedieerde informatie. Het onderzoeksobject in dit proefschrift is “public speech”, taalgebruik dat in de publieke sfeer terechtkomt (zie De Landtsheer & Feldman 2000; Feldman & De Landtsheer 1998), maar een representatieve steekproef van bijvoorbeeld krantenartikels of tv-beelden komt niet tegemoet aan de onderzoeksinteresse in dit proefschrift. Die interesse gaat namelijk specifiek uit naar de interne consistentie en de logica in het discours van de verschillende partijen. Belangrijker nog is dat de rol van de journalist als *gatekeeper* en nieuwsmaker een zekere vertekening inhoudt. Om deze potentieel verstorende factor uit te schakelen, geven we hier de voorkeur aan rechtstreekse politieke communicatie: direct contact tussen de partij en het publiek.

3.2.2. De dataset in aard en omvang

Omdat in dit proefschrift een kwalitatieve onderzoeksbenadering wordt gehanteerd (zie verder), valt het onderzoeksmateriaal uiteen in twee groepen: (1) de eigenlijke data uit de onderzoeksperiode 2003-2004; (2) en enkele aanvullende teksten, zowel oude als recentere die als historisch-ideologische context fungeren. De analyse heeft zoals gezegd enkel betrekking op de onderzoeksperiode. De aanvullende teksten plaatsen het materiaal uit 2003-2004 echter in het breder perspectief dat noodzakelijk is om een gegronde interpretatie en nuttige kanttekeningen te kunnen maken; op deze teksten zal ook beroep worden gedaan wanneer de data uit 2003-2004 ontoereikend blijken.

Tekst: 2003-2004

Het eigenlijke onderzoeksmateriaal bestaat uit ledenbladen, verkiezingsdrukwerk en verkiezingsprogramma's.

De ledenbladen, Doén (SP.A), Ampersand (CD&V) en VB-Magazine (VB) vormen de hoofdmoot. Voor elk van de drie partijen betreft het in totaal twintig nummers, tien per jaar. Bij SP.A en CD&V telt elk nummer 8 pagina's A3-formaat. Het ledenblad van VB telt telkens 32 pagina's A4-formaat. Een uitgebreide beschrijving en vergelijking van de ledenbladen van de drie partijen vindt u terug achteraan in bijlage 2.

De hoeveelheid nationaal verspreid verkiezingsdrukwerk verschilt danig per partij. SP.A gaf in 2003 één verkiezingskrantje uit, onder de slogan “Stem voor hen”, en één in 2004 met de boodschap “Deze ploeg staat achter u”. In 2004 werd ook nog één aflevering van

het blad Spots gebust en een brochure gedrukt onder de titel “Beste Europa”. Nationaal verspreidde CD&V in 2003 één verkiezingsfolder en een bladwijzer. In 2004 werden vier brochures gebust, respectievelijk onder de titel “Politiekers zijn saaie pieten”, “Besturen doe je niet op tv”, “Kijk eens aan! Politici die bezig zijn met hetzelfde als u” en “ABC van CD&V”. VB verdeelde in de aanloop naar de stembusslag van 18 mei 2003 drie nummers van de “Eigen Volk Eerst-krant” (“Dweilen met de kraan open”, “Veilig Vlaams Vrij” en “Veilig Vlaanderen”). Voor de verkiezingen van 13 juni 2004 werden drie brochures gebust: “Meer Vlaanderen. Vlaams Blok, de echte oppositie”, “Laat u niet vangen. Uw alternatief: Vlaams Blok” en “Minder belastingen, meer Vlaanderen”.

Verder werden voor elke partij ook het federaal verkiezingsprogramma (2003) en het Vlaams en Europees verkiezingsprogramma (2004) aan analyse onderworpen. Opvallend is dat de hoeveelheid tekstmateriaal sterk uiteenloopt. Ik overloop kort. Het federaal programma van SP.A telt 12 (!) pagina’s (A4), dat van CD&V 73 pagina’s (A4) en dat van VB 85 pagina’s (A4). Het programma voor de Vlaamse verkiezingen: 79 A4-pagina’s voor SP.A, 83 A4-pagina’s voor CD&V, en 126 pagina’s brochureformaat voor VB. En het programma voor de Europese verkiezingen: 19 A4-pagina’s voor SP.A, 20 A4-pagina’s voor CD&V, en 84 pagina’s brochureformaat voor VB.

Zoals gezegd bevat de dataset uit 2003-2004 ook beeldmateriaal, onder de vorm van tv-campagnespot en foto’s en cartoons uit de ledenbladen, maar werden deze beelden niet systematisch geanalyseerd. Ze hebben in dit proefschrift dan ook enkel een ondersteunende rol.

Context

De aanvullende bronnen zijn in de eerste plaats de beginselprogramma’s. Zwart op wit staan daarin de ideologische fundamenten. Voor SP.A is dit de “Charter van Quaregnon” (1894), voor CD&V de tekst “Christelijke Volkspartij” uit 1945, en voor VB de “Grondbeginselen” uit 1979 en de nieuwe “Beginselverklaring”, verschenen in november 2004. Hoewel de beginselverklaring bij SP.A en CD&V formeel nog in voege is, worden de aanvullende bronnen best niet tot deze basisteksten beperkt. Vertrekkende vanuit hun basisprincipes spelen partijen immers in op de maatschappelijke realiteit. Een partij-ideologie is het product van continuïteit en constante vernieuwing (zie Blommaert 2001: 83-85). Daarom werden ook de belangrijkste ideologisch hervormende teksten geïncorporeerd. Voor SP.A werden de teksten geraadpleegd van het “Ideologisch congres” (1974), het “Vernieuwingscongres” (1993) en het “Toekomstcongres” (1998). Voor CD&V gaat het om de teksten van het congres “Geloof, hoop en toekomst” (1986), “Dicht bij de mensen” (1993), “Krachtlijnen voor christen-democratische vernieuwing” (1995) en “Krachtlijnen van vernieuwingscongres” (2001). Voor VB werden aanvullend

de tekst van het congres “Meer democratie in een vrij Vlaanderen” (1996) en de “Proeve van Grondwet voor de Republiek Vlaanderen” (2001) geselecteerd.

Dit aanvullend materiaal is per partij niet evenveel en dateert niet uit dezelfde perioden. Dit is echter niet problematisch omdat de focus duidelijk ligt op de periode 2003-2004.

3.3. Dataverzameling

Door te kiezen voor onderzoek in Vlaanderen werd de data-inzameling aanzienlijk vergemakkelijkt. Zo goed als al het datamateriaal werd verzameld door bij de partijen op afspraak langs te gaan. Op deze manier werden data verkregen die voordien, in de loop van 2003-2004, nog niet zelf werden verzameld. Samen met partijmedewerkers werd voor elke partij afgepunt of de dataset volledig is, een vereiste die werd vooropgesteld om de representativiteit en vergelijkbaarheid van het onderzoeksmateriaal te garanderen. Het criterium van de formele goedkeuring op nationaal niveau werd voor alle genoemde documenten door de partijhoofdkwartieren gewaarborgd. In het bijzonder voor de selectie van het verkiezingsdrukwerk was dit geen sinecure.³

4. Een kwalitatieve benadering

In dit proefschrift werd geopteerd voor een kwalitatieve onderzoeksbenadering. Zonder ten gronde in te gaan op het debat tussen voor- en tegenstanders, wil ik in een eerste paragraaf de historische terughoudendheid ten aanzien van kwalitatief onderzoek in de politieke wetenschappen duiden en relativiseren. Daarna zet ik uiteen waarom voor een kwalitatieve onderzoeksaanpak werd geopteerd. Het kardinale punt in mijn betoog is dat deze keuze niet afhangt van een epistemologische geloofsovertuiging, maar rechtstreeks gelieerd is aan de (aard van de) centrale onderzoeksvraag.

4.1. Keuze in functie van onderzoeksvragen

Reeds lang zijn positivisten en relativisten verwoed in een discussie over de vraag in hoeverre men de methodologie van de natuurwetenschappen kan transponeren naar de sociale wetenschappen. In literatuur over methodologie in de sociale en politieke wetenschappen gaat men uitgebreid in op de assumpties en voor- en nadelen van respectievelijk kwantitatieve of kwalitatieve onderzoeksbenaderingen, maar dit debat zou ons te ver leiden (zie hiervoor Jensen 2003a; Bauer & Gaskell 2000; Marsh & Stoker 1995;

³ Voor hun bereidwillige medewerking en opzoekingswerk wil ik hier Tie Vereecke (SP.A), Ann Stalpaert (CD&V) en Marc Joris (VB) bedanken.

Berelson 1971; Meehan 1965). In plaats van te discussiëren over de superioriteit van ‘harde’ dan wel ‘softe’ wetenschap, wil ik in dit proefschrift met betrekking tot populisme-onderzoek in de lijn van Bauer, Gaskell e.a. (2000: 7-9) pleiten voor complementariteit van kwalitatieve en kwantitatieve methoden.

Hoewel de methodekeuze vaak geassocieerd wordt met een epistemologische positie, wordt het onderscheid tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek best niet al te rigide opgevat (Bauer, Gaskell e.a. 2000; Devine 1995; Berelson 1971). Berelson beklemtoont dat er eigenlijk geen strikte dichotomie bestaat. “Just as quantitative analysis assigns relative frequencies to different qualities (or categories), so qualitative analysis usually contains quantitative statements in rough form. They may be less explicit but they are nonetheless frequency statements about the incidence of general categories” (1971: 116). Kwalitatieve strikt van kwantitatieve benaderingen onderscheiden “would be to argue that the different methods involved are mutually exclusive and cannot be employed in conjunction with each other. The choice of method should be made on whether it is suitable for addressing a particular research question”, stelt Devine (1995: 141). Of men vanuit epistemologisch oogpunt nu de voorkeur geeft aan kwalitatieve dan wel kwantitatieve methoden: “learning how to use a technique is never enough. We must also learn when to use it, and when *not* to use it”, benadrukt Meehan (1965: 190) in dezelfde lijn. Belangrijker dan de discussie over welke methode de beste is *tout court*, is de vraag welke methode het best geschikt is om de centrale onderzoeksvraag en deelvragen te beantwoorden.

Terwijl ideologieonderzoek in de taalkunde gebruikelijk kwalitatief gebeurt, wordt ideologie in historisch onderzoek ook wel kwantitatief onderzocht. De studie van politiek discours aan de hand van tekst of beeld gebeurt dan aan de hand van kwantitatieve *inhoudsanalyse* (Neuendorf 2002; Krippendorff 1980; Berelson 1971). Deze methode heeft het voordeel grote hoeveelheden datamateriaal op een systematische manier te kunnen doorlopen. Vanuit het oogpunt van comparatief onderzoek biedt deze methode bovendien de mogelijkheid om variabelen voor de te vergelijken onderzoeksobjecten cijfermatig uit te drukken, wat leidt tot ‘harde’ onderzoeksresultaten. Het nadeel is echter dat de categorieën voor codering vooraf moeten worden gedefinieerd en vast liggen voor de ganse duur van het onderzoek. Dit soort analyse is uiterst geschikt om bijvoorbeeld de dominante thema’s of centrale begrippen vast te leggen, maar “it would be unrealistic to expect content analysis to bear the entire burden of analysis on a subject as vast and complex as party ideology”, aldus Gerring (1998: 297-298). Bovendien, zo gaat Gerring verder, is inhoudsanalyse iets minder ‘hard’ wetenschappelijk dan het lijkt. “Since the meaning of terms is not static or univocal, words do not fall automatically within content analysis categories (...) One cannot escape the interpretive nature of any study of

ideology”. Kwantitatieve inhoudsanalyse is een waardevolle en beproefde methode voor ideologieonderzoek, maar, zoals ik zal aangeven in de volgende sectie, niet de meest geschikte met het oog op conceptuele verfijning.

Hoe dan ook is discussie over de methode *altijd* mogelijk en ook wenselijk. Zo stelt Jenssen dat “like *any* scientific enterprise, a qualitative study is committed to carrying out an analysis whose elements, procedures, and stages are explicit, documented, and can be argued about” (2003b: 245; mijn cursivering). Het komt er op aan in functie van de onderzoeksvragen de juiste methode te kiezen en het onderzoeksproces en de gemaakte keuzes zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven en verantwoorden.

4.2. Redenen voor kwalitatief onderzoek

In dit proefschrift werd geopteerd voor een kwalitatieve onderzoeksaanpak op grond van zowel theoretische als praktische overwegingen.

4.2.1. Theoretisch

De doorslaggevende reden om voor een kwalitatieve benadering te kiezen, heeft te maken met het streven naar begripsvaliditeit (zie verder). Uit de evaluatie van eerder onderzoek (Jagers & Walgrave 2003), dat overigens ook deductief en comparatief werd opgezet, kwam de vraag naar aanvullend onderzoek waarin de aandacht zou worden toegespitst op het zoeken naar en toetsen van een nieuwe begripsomschrijving, die (1) preciezer past binnen de literatuurtraditie; en (2) een grotere discriminerende waarde heeft.⁴ Zowel in functie van het onderzoeksdoel van conceptuele verfijning als in functie van de toepassing van het concept op verschillende partijen, is een kwalitatieve benadering het best geschikt, zo volgt uit de definitie van Jensen (2003b: 235-238). Jenssen definieert *kwalitatief onderzoek* als

“an iterative or repeated process, which allows for the flexible application of theoretical concepts and analytical procedures to a wide variety of empirical claims (...) The qualitative research process amounts to a continuous operationalization and refinement of theoretical concepts with reference to empirical evidence generated through several analytical stages”.

In een kwalitatieve onderzoeksbenadering wordt de nodige ruimte gelaten voor flexibiliteit en creativiteit in de toepassing van concepten. Waarin kwalitatief onderzoek

⁴ Jagers en Walgrave (2003: 14) omschrijven populisme neutraal als “een specifieke communicatiestijl van politieke actoren waarbij de aandacht voor de (belangen van) gewone mensen, burgers, de populus, centraal staat. Populisme is een communicatieframe dat gebruikt wordt om zich te identificeren met het brede publiek”. Populisme werd geoperationaliseerd als “spreken over de bevolking”.

van kwantitatief verschilt, is dat centrale concepten en minimale componenten gedefinieerd en geherdefinieerd worden als deel van het onderzoeksproces. Dit impliceert dat “synthesis is not a single act, but a continuous activity of accessing data and articulating concepts” (Jenssen 2003b: 245). Een kwalitatieve onderzoeksaanpak heeft het voordeel dat de categorieën en de codering in de loop van het onderzoeksproces kunnen verfijnd worden door de continue dialoog met de empirie, ideaal wanneer het opvijzelen van de begripsvaliditeit en het inzicht in de populistische logica het onderzoeksdoel uitmaken.

In de lijn van het voorgaande kunnen we stellen dat de theoretische overwegingen te maken hebben met de tijdsordering van een onderzoekscyclus. Kwalitatief onderzoek wordt doorgaans vooral gebruikt in de exploratieve fase van een onderzoeksproces, om relevante categorieën te achterhalen voor codering, om het onderzoeksveld af te tasten, en om eventueel typologieën op te stellen die in een volgende fase dan kwantitatief kunnen worden getoetst: “If one wants to know the colour distribution of flowers, one first needs to establish the set of colours that are in the field” (Bauer, Gaskell e.a. 2000: 8). Uit de probleemstelling en het conceptuele kader in dit proefschrift blijkt een primaire nood aan een optimaal valide, kwalitatieve meting van populisme, opdat de conceptuele verwarring zou kunnen worden uitgeklaard.

Zoals gezegd volgde de vraag naar een optimale begripsvaliditeit ook uit wetenschappelijke commentaren en reflectie over eerder onderzoek (Jagers & Walgrave 2003; zie Abts 2004: 455). Het kwalitatief onderzoek naar populisme bij Vlaamse partijen (2003-2004) dat in dit proefschrift wordt uitgevoerd diept het eerder onderzoek verder uit en is eraan complementair. Het eerder onderzoek had tot doel een vergelijking tussen de partijen via variabelen in cijfers te gieten (kwantitatief), wat leidde tot de conclusie dat “partij a is x keer populistischer dan partij b”; onderhavig onderzoek wil in eerste instantie nagaan of het hier voorgestelde populisme-concept toepasbaar is in empirisch onderzoek, maar wil uiteraard ook achterhalen of en op welke manier de populistische logica zich bij verschillende Vlaamse partijen manifesteert (kwalitatief).

Kwantitatieve inhoudsanalyse zou een geschikte methode zijn als comparatieve, becijferbare conclusies met betrekking tot de partijen het centrale doel van onderzoek zouden zijn. Een onderzoeksvraag is dan bijvoorbeeld welke partij het vaakst populistische thema's bespeelt, het vaakst het volk bezingt of de elite bekritiseert. Maar samengevat: gezien (1) de begripsverwarring, academisch maar ook breder; (2) vorig kwantitatief onderzoek naar populisme (Jagers & Walgrave 2003); en (3) de idee dat “we must learn to walk before we can learn to run” (Meehan 1965: 41), opteer ik om eerst aan de hand van kwalitatief onderzoek te bepalen hoe we populisme precies kunnen

herkennen, en welke de noodzakelijke en voldoende voorwaarden zijn (Sartori 1970). In volgend onderzoek kunnen we dit hopelijk (terug) kwantitatief operationaliseren. Met de ambitie om populisme cijfermatig te meten, maar ditmaal met een (nog) hogere (begrips)validiteit.

De belangrijkste reden om voor een kwalitatieve methode te kiezen is de flexibiliteit van deze aanpak en de mogelijkheid om een zeer complexe materie genuanceerd te kunnen brengen.

4.2.2. Praktisch

Naast het feit dat ik voor een kwalitatieve onderzoeksbenadering opteer vanuit de centrale onderzoeksvragen, zijn er ook nog praktische argumenten die hiervoor pleiten. Deze praktische argumenten hangen samen met de dataset. De diversiteit aan bronnenmateriaal, qua aard (ledenbladen, verkiezingsprogramma's, verkiezingsdrukwerk), maar vooral qua hoeveelheid, maakt een kwantitatieve vergelijking problematisch. De hoeveelheid tekst loopt per partij zo sterk uiteen dat het aanbrengen van wegingen, een techniek om numerieke vergelijkbaarheid te bewerkstelligen tussen proportioneel uiteenlopend datamateriaal, de onderzoeksresultaten te sterk zou uitvlakken. Dat de hoeveelheid materiaal per partij verschilt is op zich opmerkelijk, maar voor een kwalitatieve vergelijking van partijen minder problematisch omdat nu niet het aantal keer dat iets wordt vermeld wordt gemeten, maar de interne logica en hiërarchie van ideeën het voorwerp van vergelijking vormen.

5. Ideologieonderzoek in praktijk

Als we populisme op basis van tekstmateriaal kwalitatief willen onderzoeken, welke verschillende methoden zijn er dan zoal voorhanden en vooral, welke methode is hier het meest geschikt?

Hoewel ze in realiteit overlappen kunnen we in de literatuur over ideologieonderzoek grofweg twee ideologiebenaderingen onderscheiden, die elk een eigen invalshoek en methoden hanteren: een taalkundige en een politicologische benadering. Bij elk van deze benaderingen sta ik afzonderlijk stil en weeg ik voor- en nadelen af in functie van mijn onderzoeksvragen.

5.1. Taalkundige benadering en methoden

De zoektocht naar een geschikte methode voor ideologieonderzoek brengt ons ten eerste naar de taalkunde (linguïstiek) en de tekenwetenschappen (semantiek, semiotiek).⁵ Algemeen gesteld gaan deze disciplines uit van een onderscheid tussen wat waarneembaar is (*manifest: tekst*) en wat verondersteld wordt (*latent: betekenis, verhaal, vertoog*), maar met welke ideologiedefinities en onderzoeksmethoden wordt er concreet gewerkt?

5.1.1. Ideologiedefinities

Een strikt taalkundige invulling van het begrip ideologie, als *language ideology* of taalideologie, omvat een set geloofsovertuigingen en conventies over taal *an sich* (in de lijn van de horizontale disciplines). Een onderzoeksvraag met betrekking tot taalideologie zou bijvoorbeeld kunnen zijn hoe de hegemonie van het algemeen Nederlands tot stand is gekomen. In onderzoek wordt een taalideologie dan gereconstrueerd aan de hand van een analyse van taal- en opiniemakers (media, politici,...), of door onderzoek van literatuur en taalpraktijken. Ideologie wordt hier geassocieerd met linguïstiek werk als het uitvinden van nieuwe woorden, het opstellen van woordenboeken enz... Ideologie wordt hier echter niet begrepen als een set denkbelden over hoe de maatschappij functioneert en zou moeten functioneren, wat deze strikt linguïstische benadering te ver doet afstaan van het onderzoeksobject in dit proefschrift.

Een tweede, ruimere definitie zit tussen linguïstiek en politicologie in en stelt dat ideologie is “any constellation of fundamental or commonsensical, and often normative, beliefs and ideas related to some aspect(s) of (social) reality” (Verschuieren 2003: 238). Taalwetenschappers onderzoeken de ‘standaardtaal’ omdat ze ervan uitgaan dat deze ons denken en doen fundamenteel beïnvloedt. Meer bepaald sociolinguïsten gaan na hoe taal is ingebed in de totaliteit van het sociale en politieke leven. Zij bestuderen wederzijdse verbanden en zijn geïnteresseerd in de vraag hoe sociale relaties, patronen en netwerken interageren met taalstructuur en taalgebruik.

⁵ De studie van betekenis heet alomvattend *pragmatiek*, door Verschuieren (1995: 45) gedefinieerd als “the study of the mechanisms and motivations behind linguistic choices and of the effects they have and are intended to have” (zie ook Verschuieren 1996, 2003). Pragmatiek bestudeert wat we expliciet, geïsoleerd lezen of zien, maar is vooral gefocust op de impliciete betekenis die valt af te leiden uit de context. Pragmatici, en sociolinguïsten in het bijzonder, willen de interactie tussen taal en sociale realiteit beschrijven en verklaren. Hun uitgangspunt is dat taal contextgebonden is (plaats en tijd) maar tegelijkertijd mee vormgeeft aan het gemeengoed, en dat elke manier van uitdrukken “relies on a world of implicit background assumptions, supposedly shared or presented as such” (Verschuieren 1996a: 592). Onder pragmatiek ressorteren verticale en horizontale taalstudiedisciplines. De *verticale* taalstudiedisciplines hebben een extralinguïstische realiteit als correlatieel object (bv. maatschappij voor sociolinguïstiek, cultuur voor antropologische linguïstiek,...). De *horizontale* taaldisciplines beperken zich tot taal *an sich*. Voorbeelden hiervan zijn de fonologie (foneem⁵ als basis van analyse), morfologie (morfeem⁵ als basis van analyse), syntax (zin), en semantiek (beweringen, stellingen). Pragmatiek zelf heeft geen *basic unit of analysis* (Verschuieren 1995).

5.1.2. Methoden

In de pragmatiek gebeurt ideologieonderzoek door woorden, zinnen, of teksten in hun context te plaatsen en te interpreteren. Zo zegt Verschueren (1996a: 592): “Empirical ideology research is necessarily discourse-centered. Since (...) ingredients of ideologies are usually found at the level of implicit meaning, ideology research is also necessarily interpretive”. In de pragmatiek worden verschillende methoden voor ideologieonderzoek gebruikt.

Specifiek relevant voor onderzoek van taalideologie (zie boven) is *taxonomie* (zie bijvoorbeeld Blommaert 1997). Deze methode is “largely an anthropological linguistic interest in categorization” en minder relevant voor de studie van ideologie in ruimere zin (Verschueren, Östman e.a. 1995: 628).

Dit is wel het geval met *deconstructie*. Geënt op het filosofische denken van Jacques Derrida, omschrijven Verschueren, Östman e.a. deconstructie in tekstanalyse als “a strategy of reading, writing, and analysis specifically aimed at the ‘textual unconscious’” (1995: 571). Het doel van deconstructie is idealismen, paradoxen en contradicties die stilzwijgend in de tekst verholten zitten, bloot te leggen. Deconstructie is een mogelijke optie in onderzoek naar populisme, maar de reden waarom ik hier niet voor opteer is dat de correcte toepassing ervan vanwege de specificiteit en complexiteit van het theoretisch kader een grondige scholing en ervaring vereist, inzichten die binnen het tijdsbestek van dit proefschrift niet terdege konden worden opgebouwd.

Verder stelt Verschueren voor om *contrastive analysis* te gebruiken voor ideologieonderzoek. “Close scrutiny of elements of contrast is one of the most powerful tools available to ideology research, because of its potential to reveal patterns of implicit meaning” (1996a: 594). Deze methode komt erop neer dat men in zinnen, paragrafen of teksten zoekt naar ‘ideologische vertekeningen van de realiteit’, en die daarna duidt. Nemen we de volgende zinsnede: “Het is de eerste keer sedert de 14de eeuw dat Vlaanderen een autonoom verdrag sluit”. Contrastieve analyse attendeert er dan op dat er geen enkele overeenkomst is tussen Vlaanderen toen, als noord-westelijk deel van Frankrijk, en Vlaanderen nu, als politieke entiteit binnen het federale België. Verschueren zegt dat “the common label serves the establishment of historical continuity for clear political purposes, in a context of a strengthening nationalist ideology” (1996a: 598). De idee om elementen van contrast te onderzoeken, is nuttig voor populismeonderzoek omdat populisme uitgaat van een antagonisme tussen volk en establishment. Echter, bij contrastieve analyse staat de relatie tussen ideologie en realiteit centraal, wat in dit

proefschrift slechts een secundair aandachtspunt is. De empirische hoofdvraag betreft niet de relatie tussen populisme en realiteit, maar is of we in de communicatie van verschillende partijen populisme terugvinden en zo ja, onder welke vorm.

Nog een andere methode wordt door Carlos Reis (1993) gebruikt om ideologie in literaire werken te bestuderen. Reis stelt dat je ideologie kan onderzoeken met een *semiotic methodology*, te begrijpen als “a body of theoretical analysis that (...) will address several aspects of the concept of ideology (...): its systematic character, and its entailed normative tendency”. Reis analyseert ideologisch discours ondermeer door “description of the signs that structure it” (1993: 4-5, 20). Vergeleken met literaire werken zijn propaganda of politieke geschriften erg toegankelijk materiaal voor ideologieonderzoek, omdat het vermoeden ‘ideologisch’ te zijn ook feit is. Wat je ziet of leest *is* ideologisch geconstrueerd, terwijl in een literair werk toch meer twijfel bestaat: bedoelde de auteur het nu zo of niet? Hoewel de terminologie van partijen en de impliciete betekenis hiervan in functie van mijn onderzoeksvragen niet onbelangrijk zijn, is een analysemethode die tekens bestudeert als de kleinste analyse-eenheden te gedetailleerd om binnen een redelijke termijn toepasbaar te zijn op een grote hoeveelheid teksten.

5.2. Tussen linguïstiek en politiek: studie van politieke taal

Hoewel al enkele pogingen werden ondernomen om politieke teksten te onderzoeken aan de hand van een linguïstische analyse, schreef Meehan in 1965 dat “the need for a systematic, large-scale attack on the problem still remains”. In de studie van politieke taal of discours, termen die hier als synoniemen worden gebruikt, is het doel van dit soort analyse “clarification of meaning, elimination of ambiguities, and precise determination of the content and logical form of terms and propositions”. Dit soort analyse is niet probleemoplossend, reikt geen verklaringen aan, en kan en mag dus niet gezien worden als een einddoel op zich, maar “its contribution to a sound discipline are beyond measure and few academic disciplines are more in need of its cauterizing touch than political science” (1965: 218). Ik trek een aparte paragraaf uit voor de studie van politieke taal, niet omdat die niet onder de linguïstische of politicologische benadering zou passen, maar omdat rond dit topic met de tijd een aparte onderzoekstak is ontstaan.

De Landtsheer en Feldman (2000; zie ook Feldman & De Landtsheer 1998) speelden in op de vraag naar een benadering die politiek met linguïstiek combineert. Politieke taal wordt begrepen als “taal in openbare sfeer” en de auteurs stellen voor om dit onderzoeksobject te benaderen vanuit *politieke semantiek*. Deze benaming staat algemeen voor “the political study of meaning or the study of meaning in politics, thereby referring

to both quantitative and qualitative research” (Feldman & De Landtsheer 1998: 8). Binnen de politiek semantische benadering bestaat een diversiteit aan methoden.

Een voorbeeld hiervan is *retorische analyse*: een studie van stijlfiguren, argumentatietechnieken en hun draagkracht. Hoewel deze elementen in onderhavig onderzoek zijdelings ook aan bod zullen komen, vormen deze studieobjecten niet de kern van wat ik wil bestuderen. De onderzoeksinteresse in dit proefschrift gaat niet primair uit naar stijlfiguren, retorische technieken en hun effect, maar naar de interne logica en hiërarchie van ideeën in het discours van verschillende partijen.

Een andere methode om politieke taal te onderzoeken is *metaforenanalyse*. De Landtsheer (1998) ontwikkelde een methode om de metaforische kracht (C) van een discours te meten, met name door de frequentie (F), de intensiteit (I) en inhoud (D) (gemeten aan de hand van een zespuntenschaal) met mekaar te vermenigvuldigen. Deze methode is geschikt voor comparatief onderzoek en uitgelezen om bepaalde karaktertrekken van een discours bloot te leggen. Men kan ermee peilen naar het emotioneel gehalte of de graad van dramatiek. Deze elementen komen in het empirische luik van dit proefschrift wel ter sprake, maar de onderzoeksinteresse spitst zich hier zoals gezegd niet in het bijzonder op toe.

Nog een andere benadering van politieke taal of discours is *kritische discoursanalyse* (Blommaert 2001; van Dijk 1993; Wodak 1989). De basisidee van kritische discoursanalyse is dat om politiek taalgebruik te kunnen begrijpen en verklaren, dit zo ruim mogelijk moet gecontextualiseerd worden door het te plaatsen tegen de achtergrond van andere uitspraken, algemene machtsverhoudingen binnen samenlevingen, gebeurtenissen,... Louter beschrijving voorbij durft deze kritische wetenschap verdere vragen te stellen naar verantwoordelijkheid en belangen. “Generally speaking, we want to uncover and de-mystify certain social processes in this and other societies, to make mechanisms of manipulation, discrimination, demagoguery, and propaganda explicit and transparent”, stelt Wodak (1989: xiv). Kritische discoursanalyse vertrekt vanuit een emancipatorisch ideaal. Een doelstelling is om ongelijkheid en onrechtvaardigheid aan het licht te brengen. “Instead of focussing on purely academic or theoretical problems, it starts from prevailing social problems, and thereby chooses the perspective of those who suffer most and critically analyses those in power” (Van Dijk 1986: 4). Hoewel deze benadering niet louter beschrijvend en neutraal is, hoeft ze niet eenzijdig te zijn. Het komt erop aan de uitgangspunten en waarden expliciet te onderstrepen en alle aspecten van het probleem te onderzoeken alvorens conclusies te formuleren, zegt Wodak (1989: xiv). In een kritische discoursanalyse worden teksten meestal in detail besproken, de opbouw van de tekst, de argumentatie,... Hoewel een kritische studie van de populistische ideologie

ongetwijfeld zinvol zou zijn, is deze methode vanwege de uitgesproken normatieve benadering van het studieobject niet ideaal voor het onderzoek dat ik wil voeren; dit doctoraatsonderzoek beoogt een neutrale vergelijking te maken tussen het discours van partijen.⁶ Kritische discoursanalyse is bovendien zeer arbeidsintensief en dus minder geschikt voor het bestuderen van een grote hoeveelheid datamateriaal.

5.3. Politicologische benadering en methoden

Met basiswerken zoals *Die Germaner Ideologie* van Marx en Engels (1970 [1845]), *Ideologie und Utopie* van Mannheim (1930), de ‘einde van de ideologie’-these van Daniel Bell (1967), en recenter werk van Thompson (1984), Boudon (1989) en Freedon (1996) is rond de notie ideologie in de sociale wetenschappen een rijke literatuurtraditie gegroeid. Afhankelijk van hoe ideologie precies wordt omschreven en welke de centrale vragen zijn in het onderzoek, lopen studie- en analysemethoden uiteen (zie Humphrey 2005). Zoals gezegd is het onderscheid tussen een taalkundige en een politicologische benadering in realiteit echter moeilijk te maken. Zo worden voor de studie van politieke ideologieën ook hoger genoemde linguïstische methoden gebruikt.

Binnen de sociaal-wetenschappelijke traditie kunnen we een onderscheid maken tussen een dominante, intensionalistische (functionalistische) benadering, en een eerder recente, morfologisch-conceptuele benadering.⁷ Dit onderscheid is niet gebaseerd op het feit dat beide benaderingen zouden berusten op verschillende assumpties, maar duidt vooral op een verschil in onderzoeksinteresse. Analooq aan wat geldt voor pragmatiek zou je kunnen zeggen dat de intensionalistische benadering vooral geïnteresseerd is in de relatie tussen ideologie en realiteit, terwijl een conceptuele analyse zich beperkt tot het ideologische kader zelf. Freedon zegt het zo:

“Conventionally, ideologies have been seen as sets of political ideas, beliefs and attitudes that involve the adoption of practices which explain, support, justify or contest socio-political arrangements, and which provide plans of action for public political institutions. The

⁶ Wetenschap wordt gedefinieerd als waarde vrij, wat betekent dat wetenschap wel waarde geladen uitdrukkingen als datamateriaal kan behandelen, maar zelf geen voorkeur voor een welbepaalde set waarden mag uitspreken of laten doorschijnen. Ik volg Meehan echter wanneer hij stelt dat “this is not an absolute limit, of course, for any point of view involves certain value assumptions, and science, which has a point of view, is no exception to the rule” (1967: 47). Het is aan de onderzoeker om aan te tonen dat zijn/haar onderzoeksresultaten en interpretaties intern consistent, onderbouwd en beargumenteerd zijn.

⁷ Een derde, *kritische* ideologiebenadering gaat verder dan de intensionalistische, en graaft werkelijk naar de diepste ideologische intenties (Freedon 2001: 193). In marxistische traditie ziet deze benadering ideologie als een hegemone instrument in handen van de gevestigde orde. Ideologiekritiek dient dan om deze opgedrongen, illusoire overtuigingen te ontmaskeren en ondermijnen (zie boven, *critical discourse analysis*). De kritische benadering is niet zoals gezegd geschikt voor mijn comparatief opzet vanwege de normatieve inslag. Daarom ga ik in deze inleidende methodestudie enkel dieper in op de twee eerder genoemde ideologiebenaderingen, de intensionalistische en morfologisch-conceptuele.

morphological perspective (...) accepts that functional interpretation but concentrates rather on examining the conceptual configurations that accord to any specific instance of an ideology a particular set of identifying meanings” (1998: 749).

In deze paragraaf sta ik stil bij de ideologiedefinities en methoden die in intensionalistisch ideologieonderzoek worden gehanteerd. Deze vormen een inleiding op het argument waarom ik in dit proefschrift opteer voor een morfologische ideologiebenadering en kwalitatieve inhoudsanalyse.

5.3.1. Ideologiedefinities

Als uitgangspunt voor een intensionalistische benadering fungeren bijvoorbeeld de ideologiedefinities van Althusser en Aron. Althusser omschrijft ideologie als “a system (with its own logic and rigour) of representations (images, myths, ideas or concepts depending on the case) endowed with a historical existence and role within a given society” (1969: 231-232). Centraal staat de idee dat ideologie een doel heeft en interageert met de realiteit. Dit vinden we ook terug in de definitie van Aron: “political ideologies always combine, more or less felicitously, factual propositions and value judgements. They express an outlook on the world and a will turned towards the future” (Aron in Boudon 1989: 19).

5.3.2. Methoden

In praktijk bestaat het meeste ideologieonderzoek erin een bepaalde ideologie tot op het bot te ontrafelen, en de (al dan niet hegemonische) status binnen een samenleving te schetsen (Boudon 1989). Gerring (1998: 288) stelt dat “the focus is usually on the general function of ideology in political life, rather than on the specific content (...) of the ideologies in question”. Een intentionalistische benadering behandelt een ideologie als een tijds- en plaatsgebonden verhaal. Vaak wordt een ideologie in historisch perspectief bestudeerd. De aandacht is dan voornamelijk toegespitst op het zoeken naar inhoudelijke veranderingen en verklaringen hiervoor (zie bijvoorbeeld Talshir 2003; Gerring 1998).

De methodologie in intensionalistisch ideologieonderzoek wordt vaak onderbelicht. Empirische studies zijn overwegend inductief. Ze vertrekken van een bepaalde vorm van communicatie en proberen daaruit (door middel van bijvoorbeeld discoursanalyse) de ideologie naar boven te halen, in detail te beschrijven en een definitie te formuleren. Het onderzoeksdesign is zelden tot nooit comparatief; vaak gaat het om een *casestudy* (Hamel, Dufour e.a. 1993; zie bijvoorbeeld Talshir 2003). In *The Analysis of Ideology* presenteert Raymond Boudon (1989) bijvoorbeeld twee casestudies, één over *Developmentalism* en één over *Third Worldism*. Boudon geeft deze relatief nieuwe ideologieën bevattelijk weer, maar

de methode wordt slechts omschreven als “examination of a theory” (1989: 173). In de intensionalistische benadering is het onderscheid tussen theorie en empirie dan ook niet altijd even duidelijk.

Williams (2004) stelt wel richtlijnen voor een analysemethode voor. Een ideologie kan volgens hem in kaart gebracht worden aan de hand van 6 verschillende analyseniveaus. Meer bepaald valt een ideologieonderzoek uiteen in de studie van (1) de context waarin ze voorkomt (bv. interbellum verklaart opkomst totalitarisme); (2) de vorm en (3) structuur (eerder los of rigide?); (4) de uitdrukkingwijze en de actoren die de ideologie verspreiden (personen, media, film, literatuur...); (5) de evolutie; en (6) de transformatie in beleid (public policy). Williams verschaft een lijst van aandachtspunten om een ideologie in kaart te brengen en de opkomst ervan te verklaren.

De onderzoeksinteresse in de intensionalistische benadering verschilt zoals gezegd van deze in dit proefschrift omdat hier niet de relatie tussen ideologie en realiteit het centrale aandachtspunt vormt. Onderhavig onderzoek wil de academische en maatschappelijke begripsverwarring rond populisme duiden en verklaren, maar is in de eerste plaats conceptueel-toetsend en beschrijvend.

5.4. Kwalitatieve inhoudsanalyse

Op basis van alle voorgaande overwegingen werd uiteindelijk geopteerd voor een *kwalitatieve inhoudsanalyse*. Deze analysemethode is in functie van mijn onderzoeksvragen het meest geschikt omdat (1) “the main emphasis of qualitative content analysis is on capturing definitions, meanings, process, and types”; en (2) “qualitative document analysis relies a good deal on text, narrative, and descriptions” (Altheide 1993: 26-27). Deze analysemethode valt bovendien te rijmen met het comparatieve onderzoeksopzet en sluit ook goed aan bij de morfologische ideologiebenadering (zie verder).

Een van de belangrijkste redenen waarom werd afgezien van de kwalitatieve linguïstische methoden is dat de meeste van deze methoden zeer arbeidsintensief zijn. Dit heeft immers als praktisch gevolg dat binnen het tijdsbestek van dit onderzoek minder datamateriaal zou kunnen worden geanalyseerd dan werd vooropgesteld om representativiteit en vergelijkbaarheid te kunnen waarborgen (zie boven). Daarenboven komt ideologieonderzoek in de pragmatiek neer op het analyseren van taal in evolutie, van betekenis in actie: ideologie wordt bestudeerd in relatie tot de realiteit. Vooraleer we echter de relatie tussen ideologie en realiteit kunnen bestuderen, moeten we eerst weten hoe populisme zich concreet manifesteert. En dat is precies wat deze kwalitatieve inhoudsanalyse beoogt. Ze beperkt zich tot ideologie *an sich*.

6. Operationalisering volgens Freedden

In het conceptuele kader van dit proefschrift werd populisme gedefinieerd als een ‘dunne’ ideologie, steunend op de morfologische ideologiebenadering van Freedden (2001, 2000, 1998, 1996; zie ook Humphrey 2005, 2004; Norval 2000). In deze paragraaf bespreek ik deze ideologiebenadering en de hieraan gekoppelde analysefocus eerst meer in detail. In een tweede sectie leg ik uit hoe we populisme aan de hand van de morfologische ideologiebenadering kunnen operationaliseren.

6.1. De morfologische ideologiebenadering

Welke ideologiedefinitie en welke assumpties typeren de morfologische benadering? En wat zijn hiervan de voor- en nadelen in functie van mijn onderzoeksvragen?

6.1.1. Ideologiedefinitie

Freedden definieert ideologieën als

“configurations of political concepts – such as liberty, democracy, justice, and nationhood – in which particular interpretations of each constituent concept have been selected out of an indeterminate range of meanings they may signify” (Freedden 1998: 749).

Zoals in het conceptuele kader al werd aangegeven, maakt Freedden (2001: 10-11) een onderscheid tussen volwaardige (full) en ‘dunne’ (thin-centered) ideologieën. Volwaardige ideologieën hebben een visie op alle centrale politieke kwesties, zoals de herverdeling van belastingsgeld, de scheiding tussen openbare en private ruimte, de besteding van sociale rechtvaardigheid, politiek conflictmanagement... ‘Dunne’ ideologieën daarentegen hebben niet zo’n brede ideeënagenda, omdat ze bepaalde concepten niet opnemen, verwijderen of vervangen. Meestal vinden we ‘dunne’ ideologieën terug als deel van een overkoepelende ‘gastideologie’, waar ideeën en argumenten van overgenomen of aangepast worden. Volwaardige ideologieën hebben een complexere, meer uitgekristalliseerde conceptuele structuur.

6.1.2. Assumpties

De basisidee in de morfologische ideologiebenadering is dat politieke partijen (1) politieke *concepten* gebruiken; (2) deze concepten “decontesteren”, dat wil zeggen, een eigen betekenis geven met de bedoeling hegemonie te vestigen; en (3) deze concepten met mekaar verbinden zodat het geheel (een zekere) interne consistentie bezit.

Politiek gedachtegoed wordt begrepen in termen van de kleinst mogelijke bouwstenen, (componenten van) politieke concepten, eerder dan in holistische termen. Freedon beschouwt politieke concepten als “those units of political thinking which shape political argument” (1996: 14). Deze ideologiebenadering focust eerst en vooral op de *kern- of sleutelconcepten*. Dit zijn de centrale, onveranderlijke begrippen bovenaan in de ideeënhierarchie van een ideologie. Verder bevat de conceptuele structuur van een ideologie ook *perifere concepten*. Zij bepalen de aanvullende interpretatie van de kernconcepten en doen zo interpretatiepaden ontstaan.

Conceptuele morfologie gaat ervan uit dat woorden een onbepaalde eerder dan essentiële betekenis hebben; het zijn sociale constructen wiens betekenis wordt bepaald door het gebruik ervan (Freedon 1996: 61). Een goed voorbeeld is het begrip ‘vrijheid’. Een bewering als “dit is wat vrijheid betekent” is dan een poging om de invulling van deze politieke term naar zich toe te trekken. De morfologische benadering veronderstelt dat politieke concepten betwistbaar zijn omdat ze een bepaald waardepatroon in zich dragen. Het uitgangspunt is dat ideologieën wedijveren over de ‘correcte’ betekenis ervan: “competing ideologies are struggles over the socially legitimated meanings of political concepts” (Norval 2000: 325). Een partij die haar eigen invulling van een begrip kan doen doordringen en, naar analogie van de issue-ownership theorie uit verkiezingsonderzoek, ‘eigenaar’ wordt van zo’n begrip, pikt elke keer de term vernoemd wordt vermoedelijk indirect een graantje mee, zo luidt de logica.

Wat gedecontesteerd wordt, zijn echter niet enkel de politieke concepten zelf, maar ook de manier waarop ze gecombineerd zijn tot unieke ideologische morfologieën. De assumptie is dat de betekenis van verschillende concepten binnen eenzelfde ideologie in onderling verband staan. Zij kunnen niet los van mekaar worden gezien, maar zijn in hun betekenis onderlinge verbonden via *interpretatiepaden*. Deze interpretatiepaden zorgen ervoor dat het ideeënkader verschijnt als een intern consistent geheel.

De morfologische benadering benadrukt het kneedbare karakter van ideologie en gaat ervan uit dat concepten in hun gedecontesteerde betekenis van de ene op de andere ideologie kunnen worden overgedragen. Hybride ideologieën, die elementen van verschillende ideologische tradities combineren, worden op die manier verre van abnormaal.

6.1.3. Waarom ideaal?

Eén van de problemen inherent aan ideologieanalyse, zegt Gerring (1998: 291), is het gebrek aan indicatoren die over tijd en tussen partijen vergelijkbaar zijn. Net dat is de kern

van de morfologische benadering zoals die door Freedon (1996) recent werd ontwikkeld en ondertussen door anderen is opgepikt (zie bijvoorbeeld Humphrey 2005, 2004; Laycock 2005; Canovan 2002b; Norval 2000). Deze benadering bepaalt en bestudeert zulke indicatoren. Zoals gezegd accepteert ze een functionele interpretatie van ideologie, maar concentreert ze zich empirisch primair op de inhoud van de constituerende politieke concepten en op hun onderlinge betekenisverhouding. De morfologische benadering biedt een strikt afgelijnde, systematische methode om populisme comparatief te bestuderen, want “Freedon’s morphological analysis explicitly sets out to develop the tools to investigate and scrutinize the functioning of political concepts in ideological configurations”; en “is explicitly limited to an investigation of ‘major political concepts’” (Norval 2000: 326-327). Dat deze benadering uitgelezen is voor comparatief onderzoek volgt uit het feit dat ze “breaks down the artificial conventions that seek to divide ideological thinking into clearly bounded ideological families” (Humphrey 2004: 3).

Bij kritisch ideologieonderzoek, zo zegt Humphrey, is de interesse in inhoud slechts secundair. De reden waarom men in kritisch ideologieonderzoek inhoudelijk geïnteresseerd is in ideeën is enkel vanwege de specifieke effecten ervan. Dit geldt niet voor conceptueel ideologieonderzoek: “the focus is on content, but more directly. The interest of the analyst here is in mapping out that content and providing an account of the conceptual architecture of a system of beliefs” (2005: 242-243). Humphrey omschrijft ideologieanalyse volgens de morfologische benadering als “seeking out the conceptual structures that are present in political thinking” en “examining how these concepts are ‘decontested’ (given definite content) within particular ideological traditions” (2005: 237). Dat is precies wat ik in dit onderzoek zal doen.

6.2. Operationalisering

Het uitgangspunt van de operationalisering is de algemene definitie:

Populisme is een ‘dunne’ ideologie die (1) ervan uitgaat dat de samenleving bestaat uit twee homogene en antagonistische groepen, het ingoede volk en de inslechte elite; en (2) wil dat de politiek de zuivere reflectie is van de volkswil.

Met een operationalisering aan de hand van de morfologische benadering volg ik de omgekeerde weg van wat in het conceptuele kader werd geschetst. De algemene definitie wordt terug uitgesplitst in de centrale, onderling verbonden concepten waarrond de populistische ideologie is opgebouwd: volk, establishment, politiek/democratie. Ik zal populisme onderzoeken aan de hand van de vraag of de volgende denkbeelden in het partijdiscours van respectievelijk SP.A, CD&V en VB dominant aanwezig zijn:

- (a) *het volk is ingoed en homogeen;*
- (b) *de elite is volksvijandig, inslecht en homogeen;*
- (c) *de politiek/ de democratie moet de zuivere reflectie zijn van de volkswil.*

Deze drie ideaaltypisch populistische uitgangspunten fungeren in dit onderzoek als indicatoren van populisme. Van populisme is enkel sprake indien al deze drie denkbelden in onderling verband *samen* voorkomen. Als we slechts één (of twee) van de drie indicatoren terugvinden, is aan noodzakelijke maar onvoldoende voorwaarde(n) voldaan.

Merk op dat het begrip ‘democratie’ als dusdanig niet in de algemene definitie staat. De algemene definitie zegt dat populisme “wil dat de politiek de zuivere reflectie is van de volkswil”. Politiek moet men hier begrijpen als het behartigen van het algemeen belang. De algemene definitie gaat er zoals gezegd van uit dat populisme perfect mogelijk is in een dictatuur zowel als in een democratie. In de actuele Vlaamse context gebeurt het behartigen van het algemeen belang echter aan de hand van een complex, geïnstitutionaliseerd proces dat we democratie noemen. Daarom ligt de focus voor de operationalisering van de definitie in Vlaamse context op het begrip ‘democratie’ eerder dan op de term ‘politiek’. In de analyse wordt de vraag naar de decontestering van het begrip ‘politiek’ wel gesteld, maar slechts in tweede instantie. Verder moet het begrip ‘volkswil’ hier opgevat worden in de zin van Rousseau’s *volonté générale*. Hoewel unanimité het ideaal is, luidt het uitgangspunt dat de ‘volkswil’ de facto kan worden opgemaakt uit de meerderheid van stemmen (zie boven).

7. Analyse en rapportering

De documentanalyse gebeurde naar Altheide (1996: 23 e.v.) in vijf stappen: (1) selectie van documenten; (2) protocolontwikkeling en datacollectie; (3) codering; (4) data-analyse; en (5) rapportering. De documentselectie werd hogerop reeds behandeld. In deze sectie beschrijf ik eerst het chronologisch verloop en de werkwijze van analyse. Daarna blik ik vooruit op de volgende, empirische hoofdstukken. Ik maak een summier voorbeschuwing en geef enkele richtlijnen mee opdat de lezer de rapportering vanuit het bedoelde perspectief zou interpreteren.

7.1. Analyse

In algemene termen bestond de werkwijze van analyse in “extensive reading, sorting, and searching through materials; comparing within categories, coding, and adding key words

and concepts; and then writing minisummaries of categories” (Altheide 1996: 43, zie ook Verschuieren 1996b: 136-137). Maar laten we hoger genoemde stappen (2), (3) en (4) eens meer in detail bekijken.

7.1.1. Protocolontwikkeling en dataselectie

Na de eerste stap, de documentselectie, werd de grote hoeveelheid tekstueel materiaal gereduceerd tot de voor dit onderzoek relevante informatie. Dit gebeurde aan de hand van een *protocol*. Altheide definieert een protocol als “a way to ask questions of a document; a protocol is a list of questions, items, categories, or variables that guide data collection from documents” (1996: 26-27). Het protocol voor onderhavig onderzoek werd ontwikkeld aan de hand van de morfologische benadering. Concreet betekent dit dat uit de documenten enkel die stukken voor analyse werden geselecteerd die informatie bevatten over hoe een partij de populistische sleutelconcepten (volk, elite, democratie) invult of “decontesteert”. Via dit criterium werden enkel de relevante passages overgehouden, wat resulteerde in 620 passages voor SP.A, 600 voor CD&V en 900 voor VB. De lengte van deze passages loopt uiteen, gaande van enkele zinnen tot hele paragrafen. Een belangrijke opmerking is dat de selectie verliep volgens de logica van theoretische saturatie (zie Bauer & Aarts 200: 34). Dit houdt in dat naarmate het proces van datacollectie vorderde niet meer alle, maar slechts deze passages werden geselecteerd die (1) nog nieuwe informatie of andere klemtonen bevatten; of (2) nog zuiverder de partijvisie verwoordde. Aldus werd uit het corpus aan teksten een groot aantal tekstfragmenten geselecteerd, op basis waarvan in een volgende stap de decontestering van de populistische kernconcepten kon worden bepaald.

Kwalitatieve inhoudsanalyse houdt gewoonlijk een gevaar in dat men het overzicht kwijt raakt en ‘verdrinkt’ in de data. Door het uitgangspunt dat ideologieën bestaan uit kernconcepten in praktijk te hanteren als criterium voor de dataselectie, werd op deze mogelijke valkuil geanticipeerd.

7.1.2. Codering en analyse

In een volgende stap werden de passages gecodeerd. De codering had als doel de (centrale en perifere) concepten systematisch in kaart te brengen en de verschillende interpretatiepaden rond de kernconcepten te exploreren. Bauer (2000: 141) benadrukt het belang van een coherent en eenvoudig codeschema, in de zin dat “all codes flow from a single principle, rather than being grounded in the ‘dustbowl’ of empiricism of coding whatever comes to mind”. Deze coherentie en eenvoud werd verzekerd door de morfologische benadering: afhankelijk van de inhoud werd aan elke passage eerst ofwel het label “volk”, “establishment” of “democratie” toegekend.

Voor elk centraal concept werden de passages in tweede instantie ingedeeld volgens verschillende categorieën. Geïnspireerd op secundaire literatuur werden deze categorieën op basis van een pilootstudie zorgvuldig uitgezocht en, in de mate van het mogelijke, symmetrisch opgebouwd (niet/wel populistisch). De lijst met categorieën opperde mogelijke decontesterings van het volk, het establishment, en democratie, maar was niet exhaustief. In de pilootstudie werden voor CD&V en SP.A 2 willekeurig geselecteerde ledenbladen geanalyseerd (CD&V: jan/okt 2003, SP.A: mei/nov 2003); voor VB slechts 1 (okt 2002) omdat het VB-Magazine ongeveer dubbel zo lijvig is. Het doel van deze studie was (1) een verkenning van de data; (2) een eerste toets en verfijning van de methode; en (3) het bepalen van zinvolle categorieën voor vergelijking. Deze verkennende analyse werd uitgevoerd door twee in de populismeliteratuur beslagen onderzoekers, die onafhankelijk van mekaar werkten. Nadien werden de rudimentaire resultaten naast elkaar gelegd en werd de methode en werkwijze grondig doorgesproken. In onderling overleg werd de methode verfijnd en de structuur van de analyserapportering bepaald. De alternatieven, onderzoekskeuzes en (voorlopige) lijst van categorieën werden ook voorgelegd aan een bredere groep collega's. Na verwerking van de commentaren werd de uiteindelijke analyse aangevat.

Door de constante dialoog met de data werden de categorieën verfijnd, en zijn er nieuwe verschenen en oude verdwenen. Een onderverdelende categorie bij “het establishment” die verdween was bijvoorbeeld de “culturele elite” (cultuurmakers en –verdelers: kunstenaars, schrijvers, operadirecteurs...). In heel de dataset, bij alledrie de partijen, kwam deze groep te weinig aan bod om te kunnen spreken van patronen in het discours. Een voorbeeld van een nieuwe categorie is de categorie “normen en waarden” (als onderverdeling bij “het volk”). In deze categorie werden de passages gebundeld waaruit kon worden afgeleid of de idee van eenvormige normen en waarden (binnen het volk) dominant aanwezig is in het discours van respectievelijk SP.A, CD&V en VB. Deze categorie is één van de indicatoren van homogeniteit van het volk.

Na voor elke partij de dataselectie een eerste keer te hebben gecodeerd, werd de selectie terug van vooraf aan doorlopen om de passages te hercategoriseren. Vervolgens werden notities gemaakt en per categorie tussentijdse interpretaties en korte samenvattingen geschreven.

Daarna werd opnieuw het ruwe materiaal, ditmaal sneller en nog gericht doorgenomen. Het doel was (1) hiaten op te vullen; en (2) antwoorden te vinden op vragen die zich tijdens de analyse van de partij in kwestie nog niet hadden opgeworpen, maar wel

pertinent bleken na vergelijking met de andere partijen. Kwalitatief onderzoek is zoals gezegd “an iterative or repeated process” (Jensen 2003b: 236).

In een volgende stap werden de korte samenvattingen aangevuld met deze nieuwe gegevens en gecombineerd met enerzijds typische voorbeelden, die het dominante patroon in het discours kunnen illustreren, en anderzijds ook met *outliers*, passages die uitzonderlijk maar opmerkelijk zijn, en die de dominante decontestering van de concepten nuanceren. Ook verrassingen en eigenaardigheden werden dus opgetekend.

Door deze manier van werken werd zowel de *dominante* decontestering als de *totale* decontestering van de sleutelconcepten voor de verschillende partijen in kaart gebracht. Door vergelijking kwam ook aan het licht wat door de respectievelijke partijen *niet* wordt vermeld.

7.2. Rapportering

In een laatste stap (5) werden alle bevindingen en de interpretaties van de kernconcepten geïntegreerd in één tekst. Dit is de analyserapportering. Ik ga hier eerst dieper in op de logica en structuur van het empirische luik. Daarna geef ik kort enkele praktische richtlijnen en opmerkingen over de presentatie mee.

7.2.1. Structuur

Voor elke partij is een afzonderlijk hoofdstuk uitgetrokken. Achtereenvolgens behandel ik SP.A, CD&V en VB. De logica achter deze volgorde is de groeiende afstand tot de heersende macht. SP.A zit in de regering; CD&V zit gedurende (bijna heel) de periode 2003-2004 in oppositie; het VB staat als vooralsnog buiten het traditionele partijensysteem. De rangorde is gebaseerd op het verwachtingspatroon dat hieraan beantwoordt: hoe verder van de politieke macht verwijderd, hoe meer kans op anti-establishmentdiscours, een wezenlijk onderdeel van populisme.

Ter wille van de transparantie en vergelijkbaarheid van de partijen is de opbouw van de aparte hoofdstukken per partij steeds dezelfde. Telkens bespreek ik eerst hoe de partij ‘het volk’ decontesteert. Dit gebeurt aan de hand van twee vragen: (1) *wie* is het volk?; en (2) *hoe* is het volk? Volgens dezelfde tweedeling (*wie/hoe*) komt vervolgens ‘het establishment’ aan bod, en in een derde sectie wordt telkens de invulling van het begrip ‘democratie’ behandeld. Eerst wordt voor elk van de drie sleutelconcepten apart bepaald of de decontestering overeenstemt met de ideaaltypisch populistische invulling van het concept. Daarna wordt op basis van de interactie en interpretatiepaden tussen de drie

sleutelconcepten een conclusie geformuleerd over de vraag of we (elementen van) populisme terugvinden bij de partij in kwestie.⁸

Na de aparte hoofdstukken per partij volgt een comparatief hoofdstuk, waarin de decontesterings van de politieke concepten door SP.A, CD&V en VB direct met mekaar worden vergeleken. Dit comparatief hoofdstuk is tweede stap in de datareductie. Het bevat de voornaamste empirische bevindingen en conclusies.

7.2.2. Leeswijzer

De neerslag van de analyse is gefocust op het ontrafelen en reconstrueren van populisme in zijn verschillende vormen. Ze is het resultaat van een zorgvuldige afweging. Enerzijds werd getracht zo strak en duidelijk mogelijk toe te werken naar een antwoord op de onderzoeksvragen. Anderzijds is het uitdrukkelijk de bedoeling de lezer inzage te bieden in het onderzoeksmateriaal en de data zoveel mogelijk voor zichzelf te laten spreken. Langere citaten doen het verhaal afwijken van de strakke lijn, maar maken de samenhang tussen de interpretaties van de kernconcepten inzichtelijk en geven context mee. De rapportering is een oefening in compromis tussen informatie en interpretatie.

Kwalitatieve inhoudsanalyse houdt zich bezig met inhouden te duiden, te begrijpen en in een globale logica te plaatsen, eerder dan met turven. De onderzoeksinteresse gaat hier zoals gezegd niet primair uit naar ‘hoeveel’- maar naar ‘of’- en ‘hoe’-vragen. Ik ben in de eerste plaats geïnteresseerd in de vraag welke ideeën het SP.A-, CD&V- en VB-discours over volk, establishment en democratie ten gronde typeren, maar geef in tweede instantie ook aan of en zo ja, op welke manier dit dominante beeld door de respectievelijke partijen wordt aangevuld, uitgediept of genuanceerd. Het element kwantiteit wordt in dit kwalitatief onderzoek niet genegeerd, maar slechts aangeduid in ruwe vorm (zie boven, Berelson 1971: 116). Bepaalde ideeën worden bij respectievelijk SP.A, CD&V en/of VB “dominant” genoemd wanneer zij (1) geen alleenstaand geval zijn maar nadrukkelijk en systematisch terugkeren in de teksten, hetzij expliciet hetzij impliciet; en (2) intern consistent zijn met en een belangrijke plaats innemen in het globale gedachtepatroon.

Expliciete verwijzingen in het corpus fungeren in de analyserapportering als illustratief bewijs voor de stabiele patronen in het discours van de verschillende partijen. De meeste citaten worden dan ook *exemplarisch* gebruikt. Sommige tekstfragmenten worden ook

⁸ Een andere manier om de data te presenteren zou kunnen zijn om bij de structuur van de rapportering uit te gaan van de theoretische sleutelbegrippen en niet de drie partijen apart te bespreken. Ik zou ineens een comparatief verhaal kunnen vertellen over de invullingen van volk, establishment en democratie. Ik heb echter geopteerd om dit pas in een tweede beweging te doen omdat de uniciteit en consistentie van hun gedachtegoed beter wordt gerespecteerd door de partijen ook apart te bespreken.

aangehaald omwille van hun uitzonderlijkheid, maar de mate waarin de citaten representatief zijn voor het geheel van het materiaal zal steeds blijken uit de begeleidende tekst. Citaten van niet-partijleden die toch zijn opgenomen in de ledenbladen worden beschouwd als evenwaardig datamateriaal omdat ze integraal deel uit maken van het geheel dat aan de lezer wordt gepresenteerd. Indien bekend wordt steeds vermeld wie er wordt geciteerd en uiteraard is elk citaat voorzien van bronvermelding. Het meest relevante deel van een tekstfragment werd ter wille van de duidelijkheid en leesbaarheid van de tekst steeds schuin gedrukt. Tenzij anders vermeld zijn deze *Italics* niet origineel.

8. Validiteit en betrouwbaarheid

Tot slot van dit hoofdstuk wil ik nog ingaan op de noties validiteit en betrouwbaarheid. Kirk en Miller (1986: 19) definiëren *betrouwbaarheid* als “the extent to which a measurement procedure yields the same answer however and whenever it is carried out” en *validiteit* als “the extent to which it gives the correct answer”. Betrouwbaarheid heeft betrekking op de vraag of de onderzoeksresultaten dezelfde zouden zijn als het onderzoek opnieuw (op een ander tijdstip of door en andere onderzoeker) zou worden uitgevoerd. De validiteitsregel betreft de vraag of men heeft onderzocht wat men precies wilde onderzoeken. Aan de hand van deze vooropgestelde criteria kan men de wetenschappelijke waarde van een onderzoek beoordelen.

Dikwijls wordt de keuze tussen een kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksbenadering voorgesteld als een dilemma tussen validiteit en betrouwbaarheid (Bauer 2000: 141; Berelson 1971: 145). Silverman stelt dat “qualitative methods and techniques (...) have their limitations in a similar manner to quantitative research. As with all research methods, their disadvantages are invariably compensated by their advantages. While quantitative research is usually reliable, qualitative research tends to be valid. The crucial point is that the researcher should choose the most appropriate method of enquiry for the topic under investigation” (1985: 20). De prijs voor de bewegingsvrijheid van de kwalitatieve inhoudsanalyse is dat de repliceerbaarheid en betrouwbaarheid moeilijker te waarborgen zijn. Maar dit is niet onoverkomelijk. Hier volgen enkele overwegingen over de wetenschappelijke geloofwaardigheid van onderhavig onderzoek:

(1) Dit onderzoek werd in het kader van een proefschrift uitgevoerd door één enkele onderzoeker, wat het voordeel heeft dat zowel de rode lijn in de analyserapportering als de interne consistentie of logische samenhang van de onderzoeksresultaten maximaal kunnen worden bewaakt. Het maakt dat onderzoeksresultaten en interpretaties op een consequente manier tot stand zijn komen. Het feit dat (1) de onderzoeker getraind is en ervaring heeft met de codering en het onderzoekstopic; (2) een relatief eenvoudig

codeerschema werd gehanteerd, gestoeld op de morfologische ideologiebenadering; en (3) het datamateriaal bestaat uit ‘gevonden’ documenten (en niet uit door sociale interactie ‘gemaakte’ gegevens), komt de betrouwbaarheid van het onderzoek ten goede (Bauer 2000: 144).

(2) Een nadeel van het feit dat het onderzoek door slechts één onderzoeker werd uitgevoerd, is echter dat er kans op vertekening bestaat door vooringenomenheid of toevallige fouten. Dit potentieel gebrek aan interpersoonlijke betrouwbaarheid of “agreement among interpreters” (Bauer 2000: 144) werd ten eerste ondervangen door voorafgaand aan het eigenlijke onderzoek een pilootstudie op te zetten (zie boven). Door hetzelfde (voor)onderzoek te laten uitvoeren door verschillende onderzoekers en de resultaten te vergelijken werd de *interpersoonlijke* betrouwbaarheid nagegaan en bevestigd. Ten tweede was er gedurende het uiteindelijke onderzoeksproces sprake van niet aflatende dialoog met andere onderzoekers die met het onderzoeksmateriaal en –topic vertrouwd zijn. Zowel de methode als de onderzoeksresultaten werden op die manier permanent kritisch in vraag gesteld en bijgestuurd richting consensus. De *intrapersoonlijke* betrouwbaarheid werd gegarandeerd door het onderzoeksproces na een bepaalde tijdsperiode opnieuw te doorlopen. Ook op die manier werden kleine vertekeningen weggewerkt.

(3) In de rapportering werd transparantie nagestreefd, enerzijds door rigoureus aan te geven hoe interpretaties tot stand zijn gekomen (en citaten er duidelijk van te scheiden met behulp van aanhalingstekens en/of een andere tekstopmaak), en anderzijds door de data zoveel mogelijk voor zichzelf te laten spreken, “by giving the reader access to the empirical material or at least by reproducing longer extracts in the presentation of the analysis” (Jørgensen & Phillips 2002: 173).

(4) Merk ook op dat de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek verhoogd worden doordat het datamateriaal is opgesteld in de moedertaal van de onderzoeker, in dit geval het Nederlands. Dit gaat in bijzonder op voor comparatief onderzoek (Hymes 1970). Toevallige fouten op vlak van taal en interpretatie worden op die manier alvast tot een minimum beperkt. Het feit dat alle documenten zijn opgesteld in dezelfde taal komt de vergelijkbaarheid van de partijen ten goede.

Methodologie is noodzakelijk en belangrijk omdat door de kennis en het in acht nemen van methodologische principes de wetenschappelijkheid van een onderzoek gewaarborgd wordt. Maar toch wil ik dit hoofdstuk besluiten met een relativerende noot van Meehan: “Technical proficiency, as every musician knows, is no substitute for musicianship; formal

proficiency in logic or mathematics is not a substitute for a thorough knowledge of politics” (1965: 225).

4. SP.A: het ‘de mensen’-discours

SP.A wordt, hoewel een traditionele beleidspartij, met populisme geassocieerd (Van den Brink 2005; Blommaert, Corijn e.a. 2004; Blommaert 2001). Zijn er, vanuit de conceptualisering van populisme, argumenten die deze politieke classificatie rechtvaardigen? Dat is de centrale vraag in dit hoofdstuk. De invulling die SP.A geeft aan de populistische kernconcepten volk, establishment, democratie, en de combinatie van deze drie factoren, zal hierop een afdoende antwoord bieden.

De vooropgestelde SP.A-dataset, bestaande uit de ledenbladen, partijprogramma's en verkiezingspropaganda van 2003-2004, is daar waar nodig aangevuld met andere bronnen. De periode waarover we uitspraken doen blijft door het comparatieve onderzoeksopzet dezelfde, maar soms is meer informatie wenselijk om een genuanceerde en volledige beschrijving van de invulling van de kernconcepten te kunnen geven.

De aanvullende bronnen kunnen we opdelen in twee groepen. Een eerste groep bevat enkele partijpublicaties die zijn verschenen naar aanleiding van de verkiezingen: ‘Steve op de rooster’ (2003), ‘Wat goed is voor de mensen’ (2003), en ‘Steve gratis’ (2004). Een tweede groep teksten plaatst het gedachtegoed van SP.A in historisch (en internationaal) perspectief. Deze teksten zijn de schriftelijke neerslag van ideologische congressen die in de loop der jaren door de (B)SP zijn gehouden (1958, 1974, 1993, 1998). Ontwikkeld uit de initiële ‘Beginselverklaring van Quaregnon’ (1894) bieden deze documenten inzicht in de evolutie van het socialistische gedachtegoed.

Een moeilijkheid in de presentatie van de analyse, is dat eventuele populistische elementen in het partijdiscours verweven zijn met de bredere ideologische kern. Twee zaken moeten hier verzoend worden. Enerzijds moet de ideologische consistentie van de partij worden gerespecteerd; anderzijds handelt deze studie over populisme, en niet over socialisme. Als tegemoetkoming aan de tweede eis begin ik dit hoofdstuk met een korte typering van het socialisme van SP.A.

1. Het socialisme van SP.A

De historische wortels van het socialisme liggen in de maatschappij-analyse van Karl Marx. Even vaak geroemd als verguisd, introduceerde Marx een maatschappijvisie waarin het klassebegrip een centrale positie bekleedt. Het socialistische doel om “aan elk menselijk wezen zoveel mogelijk vrijheid en welzijn te verschaffen”, werd volgens de

Beginselverklaring van Quaregnon (1894) verhinderd door “(...) het kapitalistisch stelsel, dat de maatschappij in twee noodzakelijk vijandige standen verdeelt: de ene die, zonder werken van den eigendom kan genieten; de andere die verplicht is een deel zijner voortbrengst aan de bezittende klasse af te staan” (BvQ 1894).

Gegroeid uit de industriële revolutie en de uitbuiting van het werkvolk, was de socialistische strijd een strijd voor sociale en politieke rechten, voor de ontvoogding van de arbeidersklasse, *tegen* de status quo en *tegen* de alleenheerschappij van de economische en politieke elite. Het volk werd sociaal-economisch gedefinieerd. Het omvatte “al degenen die het volledig produkt van hun arbeid, of het evenredig deel van zijn nuttige waarde, niet ontvangen” (KBvQ 1958)¹.

Bij de eerste parlementsverkiezingen in 1831 hadden enkel de burgers die een bepaalde cijns (belasting) betaalden stemrecht. Dit cijnskiesstelsel betekende dat alleen de rijkere Belgen kiesrecht hadden en had tot gevolg dat de bezittende klasse niet alleen de economische maar ook de politieke macht in handen had. In 1919 werd in België algemeen enkelvoudig stemrecht ingevoerd, met voor elke mannelijke burger één stem. In 1948 werd dit recht ook aan vrouwen toegekend. Het kapitalistisch systeem bleef bestaan, maar de tegenstelling tussen de twee homogene blokken werd gemilderd en complexer. Gaandeweg raakten de twee vijandelijke standen intern gedifferentieerd.

Het socialisme heeft ondertussen een hele weg afgelegd. De socialistische agenda werd aangepast aan de omstandigheden en sociale noden van het moment. Anno 2003-2004 klinkt het bij SP.A dat emancipatie best wordt bewerkstelligd door participatie en inspraak. De klassentegenstelling is als denkkader nog steeds aanwezig, maar is naar vandaag vertaald in een ‘gelijke kansen’-verhaal. Kernachtig luidt het politiek project van SP.A als volgt:

“Ontplooiing en emancipatie hebben niet enkel te maken met materiële behoeften zoals werk, wonen, gezondheid en mobiliteit. Volwaardig deelnemen aan de samenleving en jezelf cultureel en sociaal kunnen ontplooiën is essentieel. Dat betekent evenveel kansen voor vrouwen als voor mannen. Het betekent evenveel kansen voor autochtonen en allochtonen. Het betekent evenveel kansen voor iedereen ongeacht afkomst of huidskleur. Het betekent evenveel kansen voor mensen met een handicap. Het betekent evenveel kansen voor het klassieke gezin als voor eenoudergezinnen en voor andere vormen van partnerschap. Het betekent evenveel kansen voor wie in een volkswijk opgroeit als voor wie in een villawijk woont.” (PP FP 2003)

¹ KBvQ verwijst naar ‘Eenvoudige kommentaar bij de beginselverklaring van Quaregnon door Victor Larock’, in Socialistische Programma’s, een partijpublicatie van de BSP in 1958.

Vanuit de optiek dat het voorrecht van de één de achterstelling betekent van de ander, houdt SP.A een pleidooi voor een politiek die de facto aanstuurt op een nivellering van de startposities op de sociale ladder. Opmerkelijk is dat een pleidooi voor gelijke kansen niet hetzelfde, minder verregaand is dan een pleidooi voor principiële gelijkheid. SP.A wil een herverdelingsmaatschappij, die gebaseerd is op twee centrale waarden: verantwoordelijkheid en solidariteit.

Het doel van herverdeling wordt beleidsmatig ondermeer bewerkstelligd door een fiscale politiek die erin bestaat om zoveel mogelijk forfaitaire belastingen te schrappen. Dit past in de door Stevaert geïntroduceerde ‘gratis’-filosofie: door gemeenschapsdiensten te financieren uit algemene middelen, waartoe ieder bijdraagt naar financiële draagkracht, wordt sociale herverdeling gerealiseerd. Hoewel de bevoorrechte klasse er dan relatief gesproken op achteruitgaat, gaat de samenleving als geheel erop vooruit, zo luidt de redenering. Vanuit het principe van verantwoordelijkheid en solidariteit voert SP.A aan dat het billijk is dat de sterkste schouders zwaardere lasten torsen.

De socialisten streven naar een maatschappij waarin armoede, sociale uitsluiting en discriminatie zijn uitgebannen. Vanuit die doelstelling sturen ze aan op een inclusie van zogeheten ‘kansengroepen’. Hiermee worden bevolkingsgroepen aangeduid die speciale aandacht verdienen omdat ze in het huidige maatschappelijk en economisch systeem als eerste uit de boot vallen of af te rekenen hebben met vooroordelen. Voorbeelden hiervan zijn laaggeschoolden, allochtonen, minder validen, vrouwen, senioren... De politieke doelstelling is dat zij sociale, economische en maatschappelijke vooruitgang kunnen boeken en zichzelf vrij kunnen ontplooien, niet alleen als groep maar ook individueel, net zoals de bevoorrechte klasse.²

2. Het volk

De uiteenzetting over het volk valt uiteen in twee stukken die nauw met mekaar in verband staan. Eerst ga ik dieper in op de vraag *wie* de SP.A tot het spreekwoordelijke volk rekent (en wie niet). De tweede paragraaf is toegespitst op de attributen die een volk tot een populistisch volk maken: homogeniteit en een *ingoed* karakter (*hoe*). Vanwege de aard van de onderzoeksvragen en de ondersteuning van de analyse met citaten is overlapping tussen beide paragrafen onvermijdelijk.

² Voor uitgebreide literatuur over de historiek van het socialisme in België verwijs ik graag naar de archieven en publicaties van Amsab, het Instituut voor Sociale Geschiedenis te Gent (zie bijvoorbeeld De Weerdt & Van Lysebetten 1988, 1979).

2.1. Wie?

Het volk van SP.A zijn ‘de mensen’. Het voordeel van deze term is de kneedbaarheid: het is een rekbare term die in- en uit mekaar kan worden geschoven (zie Canovan 2004, 1999; Taguieff 2002; Mény & Surel 2000; Laclau 1994). SP.A verwijst met ‘de mensen’ zowel naar de massa, het ‘*plebeïsche deel*’ van de bevolking, als naar de bevolking als *geheel*.

2.1.1. (de mensen) – (zakenlui + politici + intellectuelen) = de gewone mensen

Het volk wordt in het SP.A-discours onderscheiden van de hedendaagse equivalent van de bourgeoisie, te weten (1) werkgevers, bedrijfsleiders, zakenlui, grote bedrijven, andere pleitbezorgers van het kapitalistisch systeem of *de economie*; (2) politici, gezagsdragers of *de politiek*; en in tweede orde, (3) intellectuelen en experts. Dit kunnen we afleiden uit volgende uittreksels:

(1) “Ja, dat BTW-ticketje hebben de meesten precies niet nodig. De *zakenlui* nemen het wel mee, maar *de gewone mensen* die hier over de vloer komen laten het doorgaans liggen. (...) Waarom zouden gewone mensen die kosten ook niet van hun belastingen mogen aftrekken? Uit eten gaan met het hele gezin kost toch evenveel als met een zakenpartner de benen onder tafel schuiven?” (Doén 3/2004)

“De *marktkramers* en *kleine middenstanders* hebben heel veel te danken aan de socialisten.” (...) Ik heb me al vaak afgevraagd hoe het komt dat de socialisten toch zoveel voor ons doen. Ik denk dat het eigenlijk heel eenvoudig is. De socialisten hebben het altijd al gehad voor *de kleine man*. En per slot van rekening zijn wij, kleine zelfstandigen, ook nog altijd kleine visjes”, aldus nog Etienne Teys.” (Doén 4/2003)

(2) “Vorige maand vertelden we u al over de ideeënfabriek. U weet wel: Steve Stevaert vroeg goede ideeën aan de sp.a-mandatarissen, en kreeg prompt zo’n 1600 brieven en mails van zowel *politici* als *gewone mensen*.” (Doén 2/2004)

(3) “De overstap van de academische wereld naar de politiek was een grote stap, maar ook een logische. Ik was namelijk geen *wetenschapper uit een ivoren toren*. Ik hield nog voeling met de *gewone mensen*. (Johan Vande Lanotte in Doén 5/2003)

“Werkgelegenheid wordt één van de belangrijkste thema’s bij de verkiezingen van 18 mei. *Experten van allerlei pluimage* slaan ons rond de oren met remedies en mirakeloplossingen. Renaat Landuyt, Vlaams minister van werkgelegenheid en Toerisme (sp.a), vroeg het aan *de mensen zelf*.” (Doén 3/2003)

In bovenstaande citaten spreekt men expliciet over ‘de *gewone mensen*’, maar deze toevoeging hoeft niet expliciet vermeld te worden. De socialistische doelstelling is nog steeds de emancipatie of ontvoogding van het volk. De arbeidersklasse van vroeger is

genuanceerd en gedifferentieerd tot een aantal ‘kansengroepen’, maar de meest relevante want structurele maatschappelijke tegenstelling blijft volgens socialisten sociaal-economisch (ideologische continuïteit). Met ‘de mensen’ wordt impliciet nog altijd naar de arbeiders verwezen, zoals we uit volgend citaat kunnen opmaken.

“De stemmingen verliepen rustig, de debatten waren onderhoudend, iedereen tevreden. En dan beklimt Pierre Vrancken het spreekgestoelte. De *ABVV vakbondsafgevaardigde* van Ford Genk is uit Limburg afgezakt om zijn relaas te doen over het menselijk en sociaal drama dat zich daar afspeelt. (...) De vakbondsman kan nauwelijks zijn tranen in bedwang houden, zijn stem breekt enkele keren. Maar wat hij zegt is duidelijk genoeg. Het woord is aan de kersverse voorzitter. (...) Stevaert geeft wel een voor zijn doen bijzonder inhoudelijke toespraak, maar blijft als steeds zo helder als glas. “*De mensen, de mensen, de mensen*”, daar gaat het dus over en Steve maakt uitstekend duidelijk waarom dat zo is. (...)” (Doén 9/2003)

Illustratie 4.1.: Het ‘de mensen’-discours omvat de traditionele achterban

bron: Doén 5/2004

Het volk wordt door SP.A niet in culturele, maar in socio-economische termen gedefinieerd. Het criterium om tot het volk te behoren is als het ware negatief geformuleerd: men is deel van het gewone volk als men *niet* tot de bevoorrechte klasse behoort, maar er bestaat geen spreekwoordelijke bankrekeningstand die dit determineert. Het criterium is de socio-economische positie.

Deze redenering impliceert dat ook allochtonen tot het spreekwoordelijke volk van SP.A behoren, aangezien de meesten onder hen niet tot de kapitaalkrachtigen gerekend worden. Dat allochtonen een deel zijn van het SP.A-volk, is de rode draad doorheen de volgende passages:

“Toen we gastarbeiders uitnodigden om hier te komen werken, ben ik vaak naar die landen geweest om bilaterale akkoorden op te stellen. We moesten *onze gasten* - want dat waren ze - toch een en ander kunnen aanbieden op het gebied van sociale zekerheid.” (Doén 9/2003)

“We zitten nog te veel in aparte hokjes, zowel sociaal-economisch als etnisch-cultureel, en denken nog te veel in termen van ‘wij’ en ‘zij’. Segregatie en apartheid gaan samen met ongelijke kansen en ongelijke deelname aan de samenleving, dragen bij tot het ontstaan van een *nieuwe sociale onderklasse* en vergroten zo de samenlevingsproblemen.” (PP VP 2004)

“Autochtonen en allochtonen behoren tot een en dezelfde samenleving.” (Doén 1/2003)

Samengevat: in tegenstelling tot de economische, politieke en intellectuele elite zijn ‘de mensen’ machtig noch vermogend. Gewone mensen zijn per definitie niet bevoorrecht. Ten eerste is ‘de mensen’ dus het equivalent van het proletariaat van weleer.

2.1.2. ‘de mensen’ = iedereen

Ten tweede verwijst ‘de mensen’ ook naar de bevolking als geheel. De eigen achterban wordt met dit begrip voorgesteld als was het de gehele bevolking (zie Blommaert, Corijn e.a. 2004; Blommaert 2001). Onder de noemer ‘de mensen’ kan men de lagere klassen aanspreken zonder de middenklasse uit te sluiten. Deze logica kan geïllustreerd worden met volgende citaat:

“Steve’s sympathieke voorstellen zijn altijd onderbouwd met een ijzersterke logica. Hij hoeft niet meer te spreken over de werkende klasse of het internationale proletariaat. Als Steve het over *‘de mensen’* heeft, dan weet vandaag iedereen over wie hij het heeft. Over *u* namelijk.” (Steve gratis 2004)

De term ‘de mensen’ heeft een catch-all karakter doordat iedereen wordt ingesloten. Anno 2003-2004 wordt dit door SP.A ten volle uitgespeeld. Deze logica vinden we ook in enkele slagzinnen waarmee het socialisme aan de man wordt gebracht: “Goed voor de sterken, sterk voor de zwakken”; en “Politiek gaat over de mensen”. In volle verkiezingstijd blijkt de catch-all logica volledig te worden doorgetrokken. Dan zijn ‘de mensen’ van de SP.A niet enkel impliciet maar ook expliciet *iedereen*, symbolisch verwoord door een opsomming van sterk uiteenlopende beroepen, weg van het klassedenken, weg van sociaal-economische tegenstellingen, zoals blijkt uit volgend citaat:

“Ben je nu bakker of huisvrouw, garagist of student, manager of loodgieter, marktkramer of secretaresse, arbeider of bankbediende, tuinier of advocaat, vroedvrouw of dokwerker, kok of vertegenwoordiger, dokter of lerares, melkboer of...gewoon jezelf? Deze ploeg staat achter u.” (Doén 6/2004)

Illustratie 4.2. : Het ‘de mensen’-discours is de retorische uitdrukking van de opendeurpolitiek van SP.A.
Onderstaande campagnebeelden tonen het tegendeel van het traditionele ‘miserabilisme’.

bron: Doén 5/2003

Het spreekwoordelijke volk van SP.A zijn dus ‘de mensen’, in enge zin te begrijpen als de niet-bevoorrechte massa, in ruime zin gecontextualiseerd als de bevolking in zijn totaliteit. De term verenigt de ambitie van SP.A om zich te profileren als ‘open-deuren-partij’ (*vernieuwing*) en tegelijkertijd toch de belangenvertegenwoordiger te blijven van de traditionele achterban, de (sociaal-economisch) achtergestelden en de arbeiders in het bijzonder (*continuïteit*).

2.2. Hoe?

Een premisse uit de populistische ideologie is dat het volk homogeen en *ingoed* is. In de volgende paragrafen ga ik na of en zo ja, op welke manier deze twee kenmerken terug te vinden zijn het in het SP.A-discours.

2.2.1. Homogeniteit

Of het spreekwoordelijke volk van SP.A wordt neergezet als een één en ondeelbare entiteit, kunnen we opmaken uit een aantal deelvragen. Ik maak vooreerst een onderscheid tussen vorm en inhoud. Vorm verwijst naar de terminologie waarin men over het volk spreekt (retoriek). De veronderstelling is dat het dominante beeld van het volk homogener is naarmate het discours over het volk een vorm van eenheid oproept, eerder dan van diversiteit en subgroepen. Inhoud verwijst naar de achterliggende denkbeelden over het volk (ideologie).

Vorm

De dominante wijze waarop het volk in de SP.A-literatuur wordt neergezet, is onder de noemer ‘de mensen’, zonder verder onderscheid.

Een homogene massa

‘De mensen’ stemt qua retorische eigenschappen het best overeen met ‘de massa’ en is er de hedendaagse vertaling van. De term benadrukt eenheid en eenvormigheid, zonder evenwel de veelheid te ontkennen. Doordat het grammaticaal om een meervoud gaat, laat de term in tegenstelling tot ‘het volk’ wel enige ruimte voor verscheidenheid, maar ‘de mensen’ is nivellerend, in de zin dat reële verschillen of belangentegenstellingen tussen mensen en groepen worden uitgevlakt.

In een kritiek op deze manier van over het volk spreken, formuleert Blommaert (2004: 128) het scherper als volgt: “Wie in dit land spreekt over ‘de mensen’ spreekt in feite over een bont allegaartje, tien miljoen mensen van zeer uiteenlopende sociale groepen: mannen, vrouwen, kinderen, jongeren, ouderen, rijken, middenklassers en armen, autochtonen en allochtonen, hoog- en laagopgeleiden, gezonden en zieken en gehandicapten, gesalarieerden, zelfstandigen, werklozen, ambtenaren, mensen uit de privé, huiseigenaars en huurders, stedelingen en plattelanders, gepensioneerden, mensen die leven van een bestaansminimum en ga zo maar door. Niets zit zo ingewikkeld ineen als ‘de mensen’.”

Het sterk homogeniserend karakter van ‘de mensen’ gaat bovenal uit van het bepalend lidwoord. Het gaat niet om een willekeurige groep, maar om *de* mensen, een bepaalde en begrensde groep die men van andere groepen kan onderscheiden. ‘De mensen’ is een inclusieve, maar extern differentiërende term die een collectiviteit veronderstelt. Door het begrensde karakter ervan – of je hoort er *wel* of je hoort er *niet* bij – kan de term polariserend worden gebruikt. De eenheid, homogeniteit en identiteit van ‘de mensen’ wordt met andere woorden retorisch benadrukt wanneer de groep in oppositie wordt geplaatst met het spreekwoordelijke ‘niet-de-mensen’.

Speerpunt van communicatie

De alomtegenwoordigheid van ‘de mensen’ in het SP.A-discours is niet toevallig. Hoewel niet van inhoud gespeend, is het een opvallend deelaspect van de communicatiestrategie die werd geïmplementeerd bij de omvorming van de SP tot SP.A, zo blijkt uit een interview met Marc Fauconnier.³ Fauconnier is directeur van LG&F, het reclamebureau

³ Dit interview werd op 1/7/2003 afgenomen door Peter Van Aelst in het kader van zijn doctoraatsonderzoek naar de verkiezingscampagne van 2003. Ik wil hem bedanken voor het ter beschikking stellen.

dat sinds november 2001 aan de SP.A is verbonden om op vraag van Patrick Janssens de partijvernieuwing mee vorm te geven.

Twee overwegingen waren volgens Fauconnier van belang bij de keuze voor ‘de mensen’. Een eerste, inhoudelijke overweging is dat ‘de mensen’ de manier zou weerspiegelen waarop SP.A aan politiek wil doen. De toetssteen van het beleid moet zijn: wat zit erin voor ‘de gewone man’? De eerste overweging gebeurde op basis van onderzoek dat door de partij zelf werd geïnitieerd en bekostigd: peilingen naar de bekommernissen van de bevolking. De doelstelling van de nieuwe communicatielijn bestond erin om politiek vanuit een zeer menselijke en alledaagse invalshoek te vertalen. De intentie van de SP.A was volgens Fauconnier om zich te profileren als “toegankelijk links, verteerbaar links, begrijpelijk links”. Uit onderzoek bleek dat

“politiek vooral op een zo weinig mogelijk politieke manier ingevuld diende te worden. (...) Men moet ingewikkelde dingen zo simpel mogelijk, in mensentaal proberen uit te leggen, in een discours dicht bij de mensen, begrijpelijk, helder en toegankelijk”. (Interview Fauconnier 2003)

De tweede overweging had te maken met de politieke markt, met de opportuniteiten van het moment. Het is ook de politieke context die de SP.A ertoe heeft gebracht om de term ‘de mensen’ te claimen en aan de partij te verbinden, zo blijkt verder uit het interview:

“De VLD was er in geslaagd om van de mensen ‘burgers’ te maken. Hiermee stop je mensen bij wijze van spreken in een politiek harnas. Een burger is bijna per definitie iemand die voor zijn rechten opkomt, die actief is, terwijl er ontzettend veel mensen zijn die (...) zich absoluut niet herkennen in het woord ‘burger’. Ten eerste was er dus een stuk differentiatie naar het VLD-discours toe. Ten tweede was er ook een duidelijke intentie om te gaan vissen in de vijver van CD&V omdat CD&V zich historisch dat woord ‘mensen’ – ‘omdat mensen belangrijk zijn’⁴ – toegeëigend heeft, maar daar de laatste jaren niet zoveel mee gedaan heeft. En ten derde, en dat was misschien nog het allerbelangrijkste, was er het gevoel dat er tussen VLD en CD&V een spel, een gevecht om de macht plaatsvond. Wij wilden zo ver mogelijk van die macht gaan staan.” (Interview Fauconnier 2003)

Het ‘de mensen’-discours is het SP.A-antwoord op het ‘de burger’-discours, dat op aangeven van Verhofstadt door het overgrote deel van de politieke klasse was opgepikt (zie Blommaert 2001). Over *Politiek gaat over de mensen*, de slogan waarmee het kartel SP.A-Spirit op 18 mei 2003 naar de kiezer trok, schrijft Milan Rutten, directeur communicatie van SP.A, het volgende:

⁴ Deze slogan was ooit een slogan van de CVP.

“Toen Patrick Janssens en Els Van Weert de slogan op de kandidatendag van SP.A-Spirit voorstelden, wekte het weinig enthousiasme bij de achterban op. Ook de media reageerden koeltjes. ‘Kleurloos’, ‘inspiratieloos’ of ‘een politieke platitude’ was de meest gehoorde kritiek. Toch waren de campagnemakers van SP.A-Spirit niet over een nacht ijs gegaan. Een aantal varianten van de verkiezingslogan werden zelfs uitgetest. En op de verschillende congressen konden de SP.A-kopstukken al proefdraaien met de nieuwe lijn. Hoe oppervlakkig de reacties op de verkiezingslogan waren voor 18 mei, zo voorspelbaar werd de quasi verheerlijking van het nieuwe credo na 18 mei. *Plots had iedereen de mond vol van ‘de mensen’.*” (Rutten 2003: 54-55)

Belangrijk voor dit onderzoek is dat zowel uit het interview met Fauconnier als uit het artikel van Rutten blijkt dat de keuze voor ‘de mensen’ mede het resultaat is van marktonderzoek en strategisch denkwerk. De woorden van Fauconnier en Rutten geven al aan dat het onderscheid tussen vorm en inhoud, tussen politieke communicatie en politieke visie of beleid anno 200-2004 een reëel en relevant onderscheid kan zijn als we de homogeniteit van het volk willen onderzoeken.

De conclusie voor de vorm luidt dat SP.A met ‘de mensen’ een homogeen en diffuus beeld ophangt van de bevolking.

Inhoud

In hoeverre is het volk niet enkel in het *spreek*- maar ook in het *denk*patroon van SP.A een homogeen geheel? Deze vraag zal hier beantwoord worden aan de hand van een aantal indicatoren, die elk op zich een stukje van de puzzel vormen. Het uitgangspunt is dat het volk ideaaltypisch homogeen is als het (1) een sociaal-economische eenheid is; (2) etnisch-cultureel homogeen is; (3) gekenmerkt wordt door gemeenschappelijke normen en waarden; (4) één en dezelfde taal spreekt; (5) past in een collectivistisch (en niet atomistisch) mens- en wereldbeeld; en (6) blijk geeft van een ondeelbare volkswil.

(i) Socio-economisch: homogeniteit

Hoewel de gedeelde sociaal-economische positie van het volk anno 2003-2004 vager is dan vroeger omdat zowel de onderklasse als de bovenklasse intussen intern gedifferentieerd zijn, kunnen we toch stellen dat het spreekwoordelijke SP.A-volk sociaal-economisch homogeen is. SP.A plaatst zichzelf in een geschiedenis van klassenstrijd en strijd voor sociale rechten. Al probeert men electoraal ook breder te werven en het socialisme los te trekken van welbepaalde beroepen (vernieuwing), het criterium om tot het SP.A-volk te behoren is van oudsher de sociaal-economische positie (continuïteit) en is dat in de kern ook nog anno 2003-2004. De lagere (en midden-) klasse wordt geportretteerd als een sociaal-economisch geheel, niet geplaagd door interne ideologische scheidslijnen, zoals volgend citaat illustreert:

“Waren wij, socialisten, niet de verdedigers van de arbeidersklasse? Eindelijk herkenden *de mensen* onze idealen opnieuw, namelijk gelijke kansen voor iedereen. *De rijken* mogen niet rijker worden en *de armen* niet armer! (...) Hou alstublieft rekening met de *arbeidersklasse*, het zijn zij die ons groot gemaakt hebben en het zijn zij die ons weer de dieperik in kunnen krijgen. Hou rekening met de werkende man!” (Doén 3/2003)

(ii) Etnisch-cultureel: diversiteit

Een punt dat ingaat tegen de idee van homogeniteit is het socialistisch pleidooi voor etnisch-culturele diversiteit. Diversiteit is de antithese van homogeniteit. Binnen de klasse zowel als binnen de samenleving in haar geheel, wordt de waarde van diversiteit benadrukt. Dit punt is dominant aanwezig, en volgt logisch uit het feit dat allochtonen deel uitmaken van het spreekwoordelijke SP.A-volk (zie boven).

(iii) Normen en waarden: homogeniteit, maar met mate

Gedurende de onderzoeksperiode onthoudt de partij zich van uitspraken waarin cultuur wordt vereenzelvigd met normen- en waardenbeleving. Hoewel SP.A vindt dat er ruimte moet zijn voor diversiteit, voor een eigen godsdienst- en cultuurbeleving, zou harmonieus samenleven slechts mogelijk zijn op grond van een aantal onaantastbare, gedeelde normen en waarden. Interne overeenstemming binnen het volk is dan slechts noodzakelijk in de mate dat de aanwezige diversiteit harmonieus samenleven onmogelijk maakt of bemoeilijkt. Dit punt wordt mooi samengevat in volgend uittreksel van het SP.A-programma:

“We willen één samenleving, met ruimte voor verschillen. Maar fundamentele waarden en mensenrechten, zoals de *gelijkheid van man en vrouw*, *scheiding van kerk en staat*, *vrijheid van meningsuiting* en de *democratische spelregels* staan buiten discussie. De daaruit voortkomende wetten gelden voor iedereen. Er is te lang gevochten voor de gelijkheid van man en vrouw om nu nog enige vorm van discriminatie te aanvaarden. Tolerantie vereist ook gezamenlijke gedeelde waarden. Religieus fanatisme, intolerantie en separatisme hebben daarin geen plaats.” (PP VP 2004)

Het volk of de gemeenschap is slechts ‘cultureel’ homogeen in de zin dat een beperkte maar fundamentele set waarden en normen gedeeld (moeten) worden, verder reikt de vereiste overeenstemming niet.

De mate waarin er op punt van normen- en waardenbeleving plaats moet zijn voor diversiteit, is een maatschappelijke discussie die anno 2003-2004 de facto gekoppeld is aan het migrantenvraagstuk. Omdat het informatie verstrekt over de visie van SP.A op de samenleving qua homogeniteit (en dus onrechtstreeks over de aansluiting van het SP.A-gedachtegoed bij populisme als denkkader), spit ik hier nog iets dieper door.

SP.A wil bouwen aan een samenleving waarin autochtoon en allochtoon niet in aparte gemeenschappen wonen, maar harmonieus samenleven op basis van gedeelde rechten en plichten. Met betrekking tot inburgering gaat SP.A niet zover de geformuleerde plichten ook afdwingbaar te willen maken. Anders gezegd: inburgering is nodig, maar op eigen initiatief. Het lijkt erop dat het standpunt van de partij anno 2003-2004 nog niet volledig is uitgekristalliseerd. Het socialistisch discours is wel geëvolueerd in de zin dat (1) allochtonen niet meer eenzijdig worden voorgesteld als slachtoffer van omgevingsfactoren (sociaal-economische status, lage scholingsgraad, discriminatie op de arbeidsmarkt...) maar ook zelf worden geresponsabiliseerd; en (2) men ervan overtuigd is dat de instroom van immigranten, zonder afbreuk te doen aan fundamentele mensenrechten, moet beheerst worden. In het SP.A-discours over het migrantenthema blijft het wegwerken van discriminatie hoe dan ook prioritair. Dat de invoering van het migrantenstemrecht gebeurde op aansturen van de socialisten kan, electorale motieven niet te na gesproken, geïnterpreteerd worden als een uitvloeisel van dit principe.

Samengevat: een zekere homogeniteit qua normen en waarden is voor SP.A niet onbelangrijk, maar behoort in tegenstelling tot het thema van sociaal-economische achterstelling niet tot de *core business* van de partij. Een citaat met betrekking tot het migrantenstemrecht kan de dominante SP.A-framing van het migrantenvraagstuk (de facto verbonden aan het normen- en waardendebat niet qua opdeling progressief/conservatief maar wel qua homogeniteit), illustreren:

“Veel migrantenfamilies wonen hier al heel lang. Hun derde generatie groeit hier al op. Maar toch worden ze nog al te vaak beschouwd als degenen die hier zijn om te werken in de fabrieken. *Goedkope arbeidskrachten*, die niks met de Belgische gemeenschap te maken hebben. Terwijl die families maar al te graag hun steentje willen bijdragen aan die gemeenschap. Ze zijn eigenlijk al deel van die gemeenschap, maar worden niet altijd voor vol aanzien. “Daarom is dat stemrecht ook zo belangrijk”, onderlijnt Mohamed. “Het geeft een niet mis te verstaan signaal dat we er ook bij horen. *Dat we hier niet enkel zijn om de economie te helpen, maar dat we ook mogen meedraaien in het sociale leven.*” (Doén 2/2004)

(iv) *Taal: internationalisme*

Een volgende deelvraag met betrekking tot homogeniteit is in welke mate het volk voor SP.A bepaald wordt door het element taal. Hier kunnen we kort over zijn. Met de strijdkreet ‘Arbeiders aller landen, verenigt ul’ kent socialisme een traditie van internationalisme; SP.A is geen nationalistische partij.

SP.A wil het leren van vreemde talen en de ontmoeting tussen verschillende culturen uitdrukkelijk stimuleren. Hoewel de Vlaamse socialisten in de kantlijn hun zorg

uitdrukken voor de kwaliteit van het Nederlandstalig onderwijs in Brussel en het respect voor de taalwetgeving, is het opmerkelijk dat het enige voorstel dat de bescherming of erkenning van taal tot onderwerp heeft niet gaat over het Nederlands, maar eerder past in de socialistische ‘kansengroepen’-benadering:

“SP.A ondersteunt ten volle de vraag om de Vlaamse gebarentaal te erkennen als volwaardige taal.” (PP VP 2004)

(v) Relatie volk/individu: collectivisme

Hoe wordt de relatie tussen gemeenschap en individu gedefinieerd? Ook deze vraag leert iets over de homogeniteitskwesitie. De veronderstelling is dat partijen met een collectivistische opvatting van het volk, dat wil zeggen partijen die de gemeenschap vooropstellen in plaats van het individu, een homogener volksopvatting hebben dan partijen met een individualistische, atomistische benadering. Ideaaltypisch geformuleerd, benadrukken zij het volk als een hecht geheel zonder variatie. In een niet-collectivistische benadering is integendeel de individuele vrijheid het hoogste goed.

Volgens SP.A is de samenleving geen loutere optelling van individuen, en het geheel meer dan de som van de samenstellende delen. In het algemeen belang moet men soms grenzen stellen aan de vrijheid van het individu, zo wordt bepleit. Voor SP.A hebben individuen een verantwoordelijkheid ten aanzien van de samenleving, die gebaseerd moet zijn op gemeenschapszin. In de waardenhiërarchie van de socialisten is niet de individuele vrijheid het hoogste goed, wel het algemeen belang. Dit is de centrale idee in volgend citaat:

“Vermits je verantwoordelijkheidszin niet kan aflezen van het voorhoofd van een bestuurder, is het niet meer dan gerechtvaardigd om mensen met verantwoordelijkheidszin te vragen een *deel van hun vrijheid op te offeren in het belang van de samenleving*.” (Doén 2/2003)

Opmerkelijk vanuit historisch perspectief is dat deze idee in de congres tekst van de BSP in 1974 als volgt werd geformuleerd: “Het socialisme wil een maatschappij tot stand brengen die haar grondslag vindt in de diepe gehechtheid van elk individu en elke groep aan de gemeenschappelijke doeleinden.” Deze quasi organische idee vinden we anno 2003-2004 niet meer terug, maar SP.A huldigt wel nog steeds een collectivistische opvatting van het volk. Het socialistische wereldbeeld is van oudsher gebaseerd op het klassedenken. En redeneren in vastomlijnde collectiviteiten kunnen we interpreteren als een aanduiding van homogeniteit.

(vi) *Eén reeks verzuchtingen, maar geen 'volkswil'*

Een laatste deelvraag met betrekking tot de homogeniteit van het volk heeft in vergelijking met andere deelvragen een alomvattender karakter: is er in het SP.A-discours sprake van een één en ondeelbare volkswil of niet? Deze vraag ligt op het kruispunt van vorm en inhoud, maar werd hier ter wille van de structuur in de presentatie toch bij inhoud ingedeeld.

Wordt het volk opgevat als een monolithisch geheel, als een groep met een collectief gedeelde mening en stem? Of zijn er interne belangentegenstellingen, scheidslijnen die het volk verdelen? Een homogene opvatting van het volk gaat uit van een grote interne gelijkgestemdheid, negeert interne verschillen, interne belangenconflicten of ideologische breuklijnen. Hoewel SP.A nergens letterlijk spreekt van een volkswil, wordt de suggestie van een collectief gedeelde mening en stem door het dominante 'de mensen'-discours wel gewekt. Het SP.A-volk is "homogeen en éénstemmig, het heeft één ziel, één aard, één karakter, één reeks verzuchtingen. Zo zegt ook Stevaert in zijn brochure: 'Er zijn geen socialistische thema's. Alle thema's belangen ons aan omdat alle thema's de mensen aanbelangen,' zo luidt het rechtlijnig besluit van Blommaert (2004: 139). Tot deze conclusie komt Blommaert op basis van SP.A-uitspraken zoals de volgende:

"Wij streven naar een progressieve samenleving waar iedereen mee is. En dan bedoel ik ook echt iedereen. Alles voor iedereen, maar niet te veel! (...) Dat betekent dat we een *partij van en voor iedereen* zijn. Een partij van mensen. Van gewone mensen. Welke mensen dat precies zijn, en wat hun achtergrond is, is een vraag die voorbijgestreefd is. Als wij zelfstandigen, gelovigen, regionalisten en groenen uitsluiten, dan bestaat het socialisme niet meer. Daarom blijf ik erbij: *Socialisme is datgene wat goed is voor de mensen, en wat goed is voor de mensen is daarom socialistisch.*" (Doén 8/2003)

"Een politicus moet bezig zijn met die zaken waar de mensen van wakker liggen." (Doén 5/2003)

Opmerkelijk is dat de portrettering van het volk als een geheel met één reeks verzuchtingen een recent gegeven is. In eerdere congres teksten vinden we niet het beeld terug van 'de mensen' als *iedereen*, maar wordt integendeel benadrukt dat het volk bestaat uit een geheel van groepen met botsende belangen (zie verder). Zo stelde de SP in het Toekomstcongres (1998) nog: "In de bevolking leven vele en vaak tegenstrijdige visies, belangen en verzuchtingen. Het is de opdracht van elke partij om de individuele vragen en verwachtingen van de burgers te bundelen, hierin een rangorde te brengen en er een samenhangend programma uit te distilleren op basis van haar waarden." Deze boodschap is minder aanwezig in de periode 2003-2004.

Het onderscheid tussen vorm, de manier waarop men over het volk spreekt, en inhoud, de manier waarop men het volk begrijpt, valt in grote mate samen met de aard van de data. In korte, gebalde communicatie (verkiezingspropaganda, maar ook ledenbladen in verkiezingstijd), spreekt men doorgaans over ‘de mensen’, zonder verder onderscheid. Dit is in bijzonder het geval wanneer de relatie tussen volk en politiek het onderwerp van pleidooi uitmaakt. In de meer uitgesponnen, intellectuele teksten vervult de term ‘de mensen’ echter niet dezelfde centrale rol. In de partijprogramma’s spreekt men doorgaans over ‘de samenleving’ of ‘de gemeenschap’. De samenleving wordt dan gedefinieerd als een geheel van verschillende bevolkingsgroepen met vaak tegengestelde belangen. Deze differentiërende visie staat haaks op het homogeniserende ‘de mensen’.

Besluit

Kort samengevat: vooral in gebalde communicatie spreekt SP.A complexiteit-reducerend over ‘de mensen’ als een entiteit met één reeks verzuchtingen, maar achter deze terminologische omschrijving (vorm) van het volk schuilt een ideologische visie (inhoud) die ‘de mensen’ genuanceerder neerzet dan louter een homogene, ondeelbare en intern gelijkgestemde groep.

Indicatoren die wel op homogeniteit wijzen zijn de volgende: SP.A beschouwt het volk als sociaal-economisch homogeen; huldigt een collectivistische opvatting van het volk; en benadrukt in de kantlijn het belang van gedeelde normen en waarden. Antithetisch aan de homogene volksopvatting is echter het dominante pleidooi voor etnisch-culturele diversiteit. Ook wordt het volk door SP.A niet gedefinieerd op grond van taal.

2.2.2. Moraliteit

Een populistische opvatting van het volk veronderstelt een morele superioriteit van het volk. Met welke eigenschappen wordt het spreekwoordelijke SP.A-volk geassocieerd? Houdt het volk er andere, betere en juistere zeden en gewoonten op na dan de machthebbers en hun spreekwoordelijke vazallen? Dat is de vraag die hier centraal staat.

Wat vooreerst opvalt is dat het volk in de partijliteratuur slechts zelden een predikaat wordt toegeschreven. Het Belgische en/of Vlaamse volk wordt wel getypeerd met niet-morele eigenschappen, zoals taalvaardigheid, het hebben van een Bourgondische inborst, een baksteen in de maag of bovengemiddeld wielertalent, maar het is opmerkelijk hoe karig men is met expliciete waardeoordelen over het volk, hetzij in positieve hetzij in negatieve zin.

Het volk werkt hard en weet het beter

Twee bedenkingen bij deze vaststelling tonen echter aan hoe SP.A ook qua moraliteit flirt met een populistische opvatting van het volk. We kunnen zoals gezegd in hoofdzaak twee groepen onderscheiden waartegen het volk door SP.A wordt afgezet: (1) de politici, die macht hebben omdat ze daartoe door het volk gemachtigd zijn; en alomvattender (2) de bezittende klasse, wiens macht in verband staat met haar sociaal-economische positie en financieel vermogen (macht en/door geld).⁵ Deze categorieën zijn niet mutueel exclusief, in de zin dat bepaalde personen zowel tot de politici als tot de bezittende klasse behoren. De twee bedenkingen aangaande de moraliteit van het volk hebben te maken met dit onderscheid.

‘de mensen’ versus de kapitalistische elite

Ten eerste is er een impliciete morele tegenstelling tussen het volk en de kapitalistische elite (en hun politieke geestesgenoten, de sociaal-economisch rechtse stroming). Het is niet zo dat systematisch de ‘casinokapitalisten’ als *inslecht* en ‘de mensen’ als *ingood* en onbezoedeld worden geportretteerd. Maar de verwerping van ongebreideld winstbejag en de afwijzing van de onzichtbare hand⁶ als maatschappij-structurende logica leidt de facto wel tot een moreel getinte tweedeling tussen volk en elite. Hoewel niet in termen van corruptie geformuleerd, wordt een zekere kwaadwilligheid impliciet voorgesteld als de norm en gecontrasteerd met de machteloosheid van de gewone werkende man. Zo bijvoorbeeld in volgend citaat:

“Begin 2002 besluiten *Etienne Van de Voorde en zijn vrouw Yolande uit Oostakker* voor enkele dagen naar Amsterdam te gaan. Net voor de grens in Meert gooien ze nog snel even de tank vol bij een Fina-tankstation. Met twintig euro is de tank vol. Ze betalen met hun visa-kaart en rijden rustig verder. Geen vuiltje aan de lucht. Twee maanden later is dat vuiltje er ineens wel. In hun brievenbus vinden ze een brief van *incassobureau Eurofides*. In die brief staat een zware beschuldiging: *ze zouden twee maand eerder getankt hebben zonder te betalen* en zomaar weggereden zijn. (...) En of Etienne en Yolande daarom meteen de onderstaande rekening voor 80 euro willen betalen. En ja: dan komt er ook nog eens 48 euro bij voor dossierkosten en intresten. (...) *“Wij zijn toch geen gangsters?”* (Doén 8/2003)

⁵ In dit verband werden eerder, in secundaire orde, ook intellectuelen en experts vermeld. Ik kom hier later nog op terug.

⁶ De onzichtbare hand is een begrip dat door Adam Smith werd geïntroduceerd. De logica is dat de kapitalist alleen uit is op zijn eigen winst, maar dat hij geleid wordt door een ‘onzichtbare hand’ om een doel te bevorderen dat geen deel uitmaakt van zijn intentie. De ‘onzichtbare hand’ is in die zin een verwijzing naar het ‘systeemkarakter’ van kapitalisme (Negri & Hardt 2001).

Illustratie 4.3. : “Wij zijn toch geen gangsters?”

bron: Doén 11/2003

Tegenover het eigenbelang van de kapitalisten staat de solidariteit en eerlijkheid van het volk. De afwezigheid van *expliciete* verwijzingen naar de goede inborst van het volk is opmerkelijk in het licht van de congresstekst van 1993, die wel expliciete verwijzingen bevat naar de socialistische *heartland* (Taggart 2000): “Waar zou onze maatschappij aan toe zijn indien de werknemers morgen, in navolging van de liberale ideeën, alleen nog hun werkkraft inzetten op de arbeidsplaats en hun waarden, hun moraal, hun gevoel voor eerlijkheid en rechtvaardigheid, hun inzet, hun verantwoordelijkheidsbesef en hun loyaliteit thuis zouden laten? We zouden zeer snel zien hoe lang hun liberaal systeem nog zou blijven werken zonder de waardentrouw en het plichtsbesef van ‘zijn burgers!’” (Congres 1993). Dit citaat dateert uit een periode waarin het oprukkende neo-liberalisme door de SP (vanuit de regering!) als een bedreiging voor de sociale verworvenheden werd aanzien.

Hoewel deze visie nog steeds latent aanwezig is, is dit expliciet moreel beeld niet de manier waarop het volk in het SP.A-discours anno 2003-2004 wordt neergezet. Er is wel een opmerkelijke uitzondering op deze regel, en die heeft betrekking op allochtonen. Zij worden in de ledenbladen over het algemeen positief bejegend en expliciet als welwillend en dankbaar omschreven, zoals blijkt uit volgende citaten:

“Ann Dieusart, instructeur Nederlands in de opleiding: “Iedereen die bij ons start wil gewoon heel graag werken. Te laat komen of eens een dagje overslaan doen ze gewoon niet. Ze willen kost van het kost een job vinden. (...) De werkgevers weten ondertussen maar al te goed dat we degelijke werkkraften afleveren. Aanvankelijk waren ze nog wat sceptisch, omdat wij vooral met politieke vluchtelingen werken. Maar dan hebben ze gezien *hoe hard die gasten werken en hoe plichtsbewust ze zijn.*” (Doén 2/2003)

“Zes jaar geleden strandde Biljana Stankovic (36) in Oostende. Ze moest weg uit ex-Joegoslavië - een verleden waar ze het liever niet over heeft - en begint in België aan een nieuw leven. *Ze leert Nederlands en volgt allerlei opleidingen.* Toch is het niet makkelijk een job te vinden. Uiteindelijk kan ze aan de slag in het Kringloopcentrum Kust. Nu al drie jaar. *“Ik ben heel blij dat ik hier een nieuwe kans gekregen heb.”* (Doén 4/2003)

‘de mensen’ versus de politiek

De tweede bedenking die de afwezigheid van een expliciet appel aan de moraliteit van het volk nuanceert, heeft betrekking op de relatie tussen het volk en de politiek. Uit het SP.A-discours spreekt namelijk een systematische erkenning van ervaringsdeskundigheid, van de praxis in contrast met de statistieken en ‘boekenkennis’ van politici (en intellectuelen). Het volk krijgt op die manier als het ware een monopolie op waarheid toegeschreven. De onvertroebelde waarneming is waarheidsgetrouw en kan de wereldvreemde politiek compenseren, zo luidt de achterliggende redenering. Men veronderstelt dat het volk beter weet dan politici wat de politieke hangijzers zijn, welke de belangrijkste oorzaken en beste oplossingen zijn, enz... Wat het volk zegt, is dan juist en zinnig vanwege hun eerlijkheid, hun gezond verstand, omdat zij ‘de feiten laten spreken’. Gedurende de onderzoeksperiode werd ‘luisteren naar de mensen’ door SP.A tot een centraal credo verheven. Het traditionele en ietwat karikaturale beeld van het onmondige volk dat zijn leiders gehoorzaamde, wordt hiermee bijgesteld. In deze logica van *therapeutisch luisteren* zit een impliciete morele tegenstelling vervat, zoals de twee volgende citaten treffend illustreren:

“Politici moeten luisteren naar *de mensen*. (...) Mensen kijken vaak totaal *anders* naar de dingen *dan technocraten of politici*. De mensen vertrekken van de vaststelling dat iets niet juist is.” (Steve gratis 2004)

“Ik baseer mij op één vaste bron om de toestand op de arbeidsmarkt te meten: de maandelijkse werkloosheids- en vacaturecijfers van de VDAB. Die geven mij een juist beeld. Verder lees ik nu en dan eens een studie voor extra achtergrond. Maar mijn *beste* barometer is luisteren naar *de mensen*. Zij weten beter en direct wat er scheelt.” (Renaat Landuyt in Doén 3/2003)

In de kantlijn wordt de idee van morele superioriteit van het volk ten aanzien van politici soms genuanceerd doordat men aan het ‘luister-credo’ toevoegt dat dit niet betekent dat mensen altijd gelijk hebben of dat hun eisen altijd redelijk zouden zijn. Deze indruk wordt echter wel gewekt door het dominant discours dat politici moeten luisteren naar het volk als zij goed beleid willen voeren.

Niets is perfect

Aangaande de moraliteit van het volk past hier nog een laatste bemerking. Mensen zijn voor SP.A geen klanten van de samenleving: ze maken er deel van uit en moeten er zelf mee aan werken. In het licht van het dominante beeld van het ingoede volk is het markant dat door SP.A in de kantlijn ook wordt meegegeven dat de zin voor solidariteit en verantwoordelijkheid soms nog te wensen overlaat en dus voor verbetering vatbaar is. Een voorbeeld hiervan vinden we in volgend citaat:

“Je vertraagt het verkeer enkel door een drempel in de hersenen in te bouwen”, zegt Stevaert. Of ook: “10 procent van de *verkeersongevallen* is te wijten aan de infrastructuur, 10 procent aan de staat van de auto en *80 procent is het gevolg van het rijgedrag van de chauffeurs.*” (Doén 5/2003)

Besluit

Samengevat kunnen we stellen dat de ingoede inborst van het volk slechts per uitzondering wordt geëxpliciteerd, maar wel impliciet in het SP.A-discours vervat zit. De morele superioriteit van het volk blijkt namelijk uit de tegenstelling met de kapitalistische elite en uit het ‘luisteren naar de mensen-credo’ dat in het SP.A-discours anno 2003-2004 de hoge toon voert. Op die manier wordt het volk geportretteerd als hardwerkend, plichtsbewust, eerlijk, en streetwise. Een randbemerking is wel dat SP.A vindt dat de zin voor solidariteit en verantwoordelijkheid nog beter kan.

3. SP.A als verlengstuk van het volk

Het beeld dat SP.A van zichzelf schept, is het beeld van de politieke voorhoede van het - mits we de aangebrachte nuances in acht nemen - homogene en goede volk. SP.A portretteert zichzelf als belangenvertegenwoordiger, als het politieke verlengstuk van ‘de mensen’.

Die volksverbondenheid van SP.A wordt op verschillende manieren in de verf gezet. SP.A zet zich bijvoorbeeld als partij af tegen een ‘oude’, zelfgenoegzame politiek (zie verder). De SP.A-politiek wordt niet voorgesteld als koud en strategisch, maar als luisterbereid en meelevend. De volksverbondenheid wordt benadrukt door de repetitieve associatie met ‘de mensen’, wiens welzijn en welbevinden tot de finaliteit van de SP.A-politiek wordt verheven, maar ook door het ethos, het morele karakter van de SP.A-politici te roemen. Zij worden geportretteerd als politici die zich graag onder het gewone volk begeven, mensen bij naam kennen en een juist beeld hebben van de problemen, gevoelens en bekommernissen van het (gewone) volk. SP.A-politici sluiten zich niet op in de Wetstraat, zo wordt beklemtoond. Integendeel, zij ‘weten wat er leeft’ en ‘houden de vinger aan de pols’. De boodschap is dat politiek voor SP.A niet alleen wordt bedreven in

parlementaire of ministeriële vergaderingen, maar ook en vooral ‘op het terrein’, op straat, op de markten, in de volkshuizen en cafés, op de spreekwoordelijke begane grond. In plaats van de kloof tussen het volk en de politiek retorisch uit te diepen, wordt het onderscheid tussen (SP.A-)politici en het volk integendeel systematisch weg gerelativeerd. De kloof tussen het volk en de politiek wordt als het ware ‘dichtgecommuniceerd’. De volksverbondenheid vinden we bijvoorbeeld terug in volgende uittreksels:

“Steve zou Steve niet zijn als hij niet dag in dag uit zijn vernieuwende stellingen en schitterende plannen aan *de man van de straat* voorlegde. *Hij vindt niks belangrijker dan te weten wat zij vinden, denken en voelen.*” (Doén 8/2003)

“Ik heb altijd gevonden dat *politiek zo dicht mogelijk bij de mensen* moet staan. En onze mensen wonen in de *Dorpsstraat*. Niet in de *Wetstraat*, maar ook niet in Wallstreet, Downing Street of de Champs Elysees. Onze mensen zijn Vlamingen, met hun eigen noden en verlangens. Daar moeten we rekening mee houden.” (Norbert De Batselier in Doén 6/2004)

“Het land, dat zijn de mensen. Het land besturen doe je daarom zo goed mogelijk, want *wat je doet, doe je voor de mensen.*” (Doén 4/2003)

“[interviewer:] Het verhaal gaat dat SP.A geen peilingen meer doet, omdat Stevaert hen toch perfect weet te vertellen wat de man in de straat er van gaat denken. [Steve Stevaert:] Ik kan dat vrij goed inschatten, dat klopt. Beter dan de meeste sociologen. Een socioloog heeft zoiets van - ik krijg de sociologen nu over mij heen - zoiets van ‘na de match goals maken’. Wat is er gebeurd en waarom was dat zo? Ik vertrek vanuit de psychologie van de mensen. Ik stel vaak vast dat ik heel andere dingen zie dan mijn collega’s. Misschien zit daar het verschil.” (Steve Stevaert in Steve op de rooster 2003)

Illustratie 4.4. : De ‘ideeënfabriek’ onderstreept het direct contact met het volk en de doorgeefluikfunctie van politici.

bron: Doén 3/2004

Het zelfbeeld van SP.A als politiek verlengstuk van ‘de mensen’ wordt gedurende de onderzoeksperiode ook subtiel tot stand gebracht door de introductie van een aura van bescheidenheid rond de partij. Weg van de ‘oude’ politiek, en weg van de hier impliciet mee verbonden negatieve connotatie, creëert de partij zich een niche in het politieke landschap. Aan een aan arrogantie tegengestelde opstelling heeft SP.A volgens Stevaert deels haar verkiezingsoverwinning van 2003 te danken:

“Ik pleitte in aanloop naar de vorige verkiezingen voor bescheidenheid. Ik geloof dat onze bescheiden houding, *‘wat goed is voor de mensen’*, ertoe heeft bijgedragen dat we vooruit zijn gegaan. We zijn als het ware *groot geworden door klein te zijn*. Het is niet omdat we een hoge score hebben gehaald dat we nu een hoge borst moeten opzetten. Dat is een les die we uit het verleden hebben geleerd.” (Intentieverklaring Steve Stevaert 2003)

Een voorbeeld van de karakteriële identificatie met de kleine man vinden we in volgend citaat:

“Voor Jan Peeters hebben ze niks dan lof. “Een goede burgemeester en een duidelijke vertegenwoordiger voor de Kempen in de Kamer. Maar soms iets te stil. Jan is *een man van het volk*. Een tijd geleden bij een concert bleef hij vanzelf vanachter staan, terwijl hij net zo goed op zijn voorbehouden plaats had kunnen gaan zitten.” (Doén 5/2003)

Over bijvoorbeeld Freddy Willockx en Steve Stevaert waren gelijkaardige citaten te vinden.

Dat SP.A zich anno 2003-2004 presenteert als het politieke verlengstuk van ‘de mensen’ wil ik hier nog kort in historisch perspectief plaatsen. Het SP.A-discours moet begrepen worden tegen de achtergrond van de jaren ’90 en de Agusta-Dassault-affaire die het imago van de partij ongetwijfeld schade had berokkend. Ondermeer voormalig SP-voorzitter Willy Claes liep een veroordeling op wegens corruptie. Een erkenning van het probleem kon dan ook niet uitblijven: “Ja, er werden politieke fouten gemaakt. (...) Maar we zien het ook in. We pleiten schuldig en willen niet dezelfde fouten maken. Daarom gaat dit Toekomstcongres zowel uit van een herstel van de waarden van de politiek als van de inhoudelijke vernieuwing van de politiek,” zo liet SP optekenen in 1998. Na het boetekleed te hebben aangetrokken, pleitte SP.A voor een herstel van de politieke zeden. Op die manier begrepen kan het discours van volksverbondenheid symbool staan voor de breuk met de ‘oude’ politiek en voor de nieuwe start in 1999 onder leiding van Patrick Janssens.

4. Het establishment

Dat SP.A regeringsverantwoordelijkheid draagt, betekent een beperking van de mogelijkheden tot een anti-establishmentdiscours. Een regeringspartij maakt immers zelf deel uit van de politieke elite die door populistische oppositie wordt gevisieerd als de kern van normloosheid. Maar is het zo dat een regeringspartij per definitie geen moreel anti-establishmentdiscours kan hanteren?

Het establishment is in het populistische denken het échte en corrupte centrum van de macht. Een eerste vraag is derhalve bij wie SP.A die macht situeert: waar bevindt zich de macht die de samenleving structureert, die de motor tot verandering of net instandhouding van de status quo kan zijn (*wie*)? Een tweede vraag betreft de ideaaltypische eigenschappen van het populistisch establishment: in hoeverre wordt de elite door SP.A als homogeen en *inslecht* geportretteerd? Deze twee centrale vragen worden hieronder in detail behandeld.

4.1. Wie?

Kunnen we in het SP.A-discours een establishment onderscheiden en zo ja, wie wordt hier dan toe gerekend? Vooreerst valt op dat de term ‘establishment’ door SP.A zelden tot nooit wordt gebruikt. Dit kan geïnterpreteerd worden als een aanduiding van het feit dat het establishmentbegrip in het SP.A-discours niet zozeer centraal staat, maar wel impliciet, tussen de regels wordt gehanteerd. Ten tijde van de Beginselverklaring van Quaregnon (1894) was zowel de economische als de politieke macht volgens socialisten in handen van de ‘bezittende klasse’. Anno 2003-2004 valt uit een grondige lezing van de teksten op te maken dat het establishment in het SP.A-discours eigenlijk is ontdebeld in een economische en een politieke component, hoewel beide componenten nog wel samenvallen in het Eurokritische SP.A-discours.

Kort gezegd zet SP.A zich af tegen een establishment dat primair bestaat uit (1) de economische elite; (2) de Europese elite; (3) de ‘oude’ politiek; en secundair, uit (4) wereldvreemde intellectuelen. Het anti-establishmentdiscours van SP.A is *niet* gericht tegen de media, de magistratuur, het koningshuis, het ambtenarenapparaat, het middenveld of de Kerk.

4.1.1. De markt versus de mensen

In het socialistisch gedachtegoed is het establishment traditioneel terug te brengen tot diegenen die de economische macht in handen hebben: de kapitalistische elite. In een vrije

markteconomie zijn dat volgens SP.A de multinationals, de financiële concerns, de bedrijven, enz... Daar moeten we volgens SP.A het echte machtscentrum situeren. Deze idee vinden we terug bijvoorbeeld in volgend citaat:

“Het was oppositieleider Guy Verhofstadt die De Vits begin jaren negentig voor het eerst de ‘machtigste vrouw van het land’ noemde. “Ach, de machtigste vrouw. Ik heb me vaak ook onmachtig gevoeld. Als bedrijven sluiten en mensen hun job verliezen bijvoorbeeld. *De werkelijke machthebbers, dat zijn diegenen die het geld en economisch de macht in handen hebben*, maar daar hoor je niemand over praten”, zei ze tijdens de campagne.” (Doén 7/2004)

De sociaal-economische breuklijn verdeelt de maatschappij in twee groepen, met aan de ene kant deze economische entiteiten en de rijke topklaas van de bevolking, en aan de andere kant het gewone volk. De politieke strijd van SP.A is gericht tegen de uitwassen van de vrije markt en tegen de personen die deze ideologie belichamen. Die politieke strijd voert SP.A ten bate van het volk, zo wordt betoogd:

“Wie heeft er last van blind kapitalisme? *De mensen* natuurlijk. Maar ook de dieren. Legbatterijen zijn niet uitgevonden door kippen hé. Die zijn uitgevonden door *mensen die geld belangrijker vinden dan welzijn*.” (Steve gratis 2004)

Belangrijke opmerking is dat de economische elite voor SP.A *an sich* niet moet verdwijnen. Maar de sterkste schouders hebben de maatschappelijke verantwoordelijkheid ook zwaardere lasten te torsen, zo luidt de redenering. Dit organiseren en bewerkstelligen wordt gedefinieerd als de taak van de politiek:

“Economische groei mag geen hypotheek leggen op de volgende generaties. De samenleving mag niet overgeleverd worden aan kortzichtig winstbejag, laat staan aan casinokapitalisme. (...) *De economie mag niet boven de politiek staan*. Het is de politiek die, zo nodig, op de economie corrigerend moet kunnen ingrijpen om de *belangen van de mensen* te *beschermen*.” (PP VP 2003)

4.1.2. Europa, ingewikkeld en neo-liberaal bastion

Het is vanuit de gepercipieerde tegenstelling tussen ‘de mensen’ en ‘de markten’ dat we het Eurokritisch discours van SP.A moeten begrijpen. Op het Europese bestuursniveau vallen het socio-economische (rijk versus arm) en politieke antagonisme (bestuurders versus bestuurden) samen. Europa wordt als supranationale constructie niet principieel verworpen, maar SP.A is het fundamenteel oneens met de richting waarin de Europese Unie anno 2003-2004 evolueert: “sp.a wil EU.a”, zoals de partij het in haar federaal verkiezingsprogramma (2003) zelf verwoordt.

Volgens SP.A is het Europees beleid te eenzijdig gericht op economische liberalisering. Het huidige Europa zou gesneden zijn op maat van bedrijven en multinationals. Door de klemtoon op de vrijmaking en uitbreiding van de markt raakt de sociale agenda, die volgens SP.A eigenlijk prioritair zou moeten zijn, ondergesneeuwd. De Europese politiek zou gedomineerd worden door de ideologische tegenstrever: het neo-liberalisme als pleitbezorger van het grootkapitaal. Illustratief voor deze opstelling zijn de volgende citaten:

“We wilden tot elke kost een sociaal Europa. De schrik bestond toen al dat *Europa* vooral *iets voor de rijken en de ondernemers* ging worden. (...) Gelukkig kunnen we nu Mia De Vits in stelling brengen. Zij zal zich niet met een kluitje in het riet laten sturen en kan als geen ander opkomen voor de belangen van *de gewone man*.” (Doén 4/2004)

“Europa is er te veel voor de Europese bedrijven en te weinig voor de Europese werknemers. Europa is er te veel voor de behoeften van het *Europese kapitaal* en te weinig voor de behoeften van de Europeanen. (...) Wij zullen het Europese project steunen, als het Europese project er is voor *de mensen*.” (Intentieverklaring Steve Stevaert 2003)

Ook ten aanzien van de Europese instellingen en politieke zeden getuigt het SP.A-discours van een kritische houding. SP.A benadrukt de verticale tegenstelling tussen de Europese elites en het gewone volk, zowel in termen van macht als in termen van geld. De Europese elites worden in het SP.A-discours tot het establishment gerekend, in de zin dat ze privileges zouden krijgen die het gewone volk worden ontzegd. Het (1) gebrek aan democratische legitimiteit en transparantie van de instellingen, (2) de hoge lonen, (3) de technocratie en de lobbypraktijken worden gehekeld. Ter illustratie:

(1) “Als Europa er niet in slaagt om democratischer en vlotter tot beslissingen te komen, zal een *Europa van en voor de mensen* nog lang op zich laten wachten.” (Doén 6/2004)

“De Europese leiders blijven steken in *gepalaver over macht*. In plaats van over de sociale ambities van Europa te praten of over de rol van Europa in de wereld, zijn de staatshoofden aan het bekvechten over de Europese instellingen. Natuurlijk zijn instellingen belangrijk, want die moeten democratischer worden. Maar zij hebben het niet over meer democratie. *Het gaat uitsluitend over hun eigen machtspositie*.” (Doén 10/2003)

(2) “Ik vind gemeentelijk stemrecht voor migranten een goede zaak. Zo geef je het signaal dat alle buitenlanders er bij horen en niet alleen de *vetbetaalde Europese ambtenaren*.” (Doén 2/2004)

(3) “Ons Europa is er geen van *diplomaten, ambtenaren en technocraten*. Het is een idee, een project van mensen voor mensen. En dus, beste Europa, is het dat wat we willen, het ‘beste Europa’ voor *de mensen*.” (verkiezingspropaganda ‘Beste Europa’ 2004)

SP.A zet zich af tegen het huidige Europa en scherpt zodoende haar eigen profiel aan als partij ‘van en voor de mensen’. Een bemerking bij het Eurokritisch discours is wel dat SP.A nog een tweede spoor volgt, waarin tot uiting komt dat Europa als politieke constructie geenszins wordt afgewezen. SP.A definieert het namelijk als haar taak om het draagvlak voor het Europese project te vergroten. SP.A wil Europa zicht- en voelbaar maken, uitleggen en vertalen voor het volk. De socialisten portretteren Europa dus niet eenzijdig kritisch en negatief. Ze willen het communicatiedeficit mee verhelpen, zoals volgend citaat kan illustreren:

“Europa wordt elke dag belangrijker en ik zou graag mijn steentje bijdragen als *bruggenbouwer* tussen het ver-van-mijn-bed-Europa en de man in de straat.” (Doén 12/2004)

Afgezien van de Europese politieke elite wordt het establishment in het SP.A-discours niet geportretteerd als de reële en machtige tegenhanger van het volk. Het establishmentbegrip wordt door SP.A zoals gezegd primair economisch ingevuld.

4.1.3. ‘normale’ politiek

Het establishment wordt door SP.A ook op een niet-economische, strikt politieke manier ingevuld. Het establishmentbegrip verwijst dan niet naar aanwijsbare personen, partijen of structuren, maar is in het SP.A-discours te vereenzelvigen met ‘oude’ politieke zeden of ‘traditionele’ politiek (zie ook Blommaert 2001). Die politieke zeden worden eenvoudigweg benoemd, als probleem erkend en in eenzelfde beweging gecontrasteerd met de manier waarop SP.A anno 2003-2004 aan politiek doet. De aldus verschenen ‘nieuwe’ politiek weerspiegelt hoe SP.A vindt dat politiek zou moeten zijn. De denkbeelden die in een populistisch anti-establishmentdiscours worden beargumenteerd, uitgediept en aangewakkerd, worden in het SP.A-discours, zij het dikwijls in gemildere vorm, gebruikt als referentiepunt om er zich als partij van te kunnen onderscheiden. Enkele voorbeelden:

“In aanloop naar de verkiezingen trokken we als één ploeg aan hetzelfde zeel. (...) We waren geen *tafelspringers met loze beloftes*. Geen *dure woorden of gebakkelei over de postjes*. Gewoon een bescheiden houding. En met een duidelijk engagement voor de mensen. Dit vertaalde zich in een sterk en sociaal beleid. Alle waarnemers waren het erover eens: sp.a leverde de beste ministers. Onze ministers hebben dan ook veel meer gedaan dan ze oorspronkelijk beloofd hadden. Daar zijn de mensen beter van geworden, en dat hebben de mensen ook onthouden.” (Nota RO 2003)

“Steve Stevaert heeft elk socialistisch parlementslid en elke socialistische minister om een goed idee gevraagd. De sp.a-voorzitter wil zo de politieke agenda van de toekomst bepalen. “Het moet gaan om een concrete maatregel, eventueel op lange termijn, die goed is voor de mensen. In geen geval met het een vorm van *politieke navelstaarderij* zijn. *Politici praten al te veel over zichzelf*. Ik wil me

bezig houden met de mensen. Ik wil dat nu verbreden tot mijn partij”, aldus Stevaert.” (Doén 10/2003)

“Bert Anciaux (43) in een notendop: voormalig minister van cultuur en jeugd, sociaal rechtvaardig, jong van geest, vinger aan de maatschappelijke pols, *een gesel voor traditionele politici*.” (verkiezingskrantje 2003)

“Als het ons niet lukt om op Europees niveau dat btw-tarief te verlagen, moeten we een andere oplossing zoeken. Dan zal ik voorstellen dat de mensen ook een deel van hun uitgaven in restaurants van hun belastingen mogen aftrekken. (...) Een *normale politicus* zegt dan: ‘ja maar, dat gaat niet, want je kan toch niet zomaar mensen hun restaurantkosten laten aftrekken.’ (...) De mensen ontmoeten elkaar op restaurant, er worden jobs gecreëerd, je bestrijdt er zwartwerk mee. Bovendien sta je dan als overheid *aan de kant van de mensen*. Diezelfde *normale politicus* zegt dan: het is niet betaalbaar. Ik daag alle partijen uit, allemaal, om daar met mij over te debatteren.” (Steve gratis 2004)

SP.A bespeelt met dit discours volop het populistisch antagonisme tussen het volk en de politiek, zichzelf daarbij aan de zijde van het volk scharend. Deze uitlatingen kunnen ook geïnterpreteerd worden als een uiting van durf om taboes te doorbreken, om problemen uit te spreken al bestonden maar voorheen onder de mat werden geveegd.

Opvallend is verder dat ook de Nederlandse politiek de functie van referentiepunt vervult. In enkele artikels in de ledenbladen waarin de Nederlandse politiek aan bod komt, wordt het open, vernieuwend en bescheiden karakter van de SP.A onderstreept door het contrast met de ‘Haagse kaasstolp’. Zo bijvoorbeeld in volgend citaat:

“We hebben al heel veel van Steve geleerd”, zegt Wouter Bos. “Bijvoorbeeld dat je je als politicus moet bezighouden met *wat er bij de mensen leeft*. En dat *is niet altijd hetzelfde als wat er bij de politici leeft*. Sinds onze verkiezingsnederlaag twee jaar geleden komen we opnieuw van onder onze Haagse kaasstolp vandaan, gaan we opnieuw bij de mensen langs. En zitten we opnieuw in de lift.” (Doén 6/2004)

Het politieke establishment in het SP.A-discours verwijst dus niet naar binnenlandse, reële politieke instellingen of actoren (parlement, regering, politieke partijen, politici...), maar staat gelijk aan een soort traditionele politieke cultuur. Aan die oude politieke cultuur is echter geen vijandschap, gezicht of partijnaam gekoppeld.⁷ Het is een abstracte verwijzing waarin clichés over politiek, halve waarheden die in een populistisch discours tot de norm worden verheven, retorisch worden bespeeld.

⁷ In de onderzochte partijteksten wordt uiterst zelden naar andere partijen verwezen.

De stelling dat de huidige Belgische en/of Vlaamse politieke klasse haar eigenbelang nastreeft ten koste van het volk, de kern van het populistisch frame, vinden we bij SP.A niet terug, wel integendeel. Dat is ook evident aangezien de socialistische gedurende de onderzoeksperiode zelf participeren in de macht, zowel op regionaal als op nationaal niveau!

4.1.4. Intellectuelen en experts

Traditioneel behoren tot de maatschappelijke elite ook de intellectuelen. Professoren, opiniemakers en experts hebben vanwege hun kennis immers een leidende stem in het publieke debat. Hoe staat de SP.A tegenover ‘boekenwijsheid’ en ‘bollebozen’? Alvorens deze vraag te beantwoorden, merk ik op dat het SP.A-discours over intellectuelen minder dominant en dus van secundair belang is in vergelijking met de verwijzingen naar het economische en politieke establishment.

Over journalisten en commentaarschrijvers wordt in de SP.A-teksten haast nooit gesproken. Zij worden als groep dus ook niet moreel gekwalificeerd. Ten aanzien van andere intellectuelen etaleert de SP.A geen rechtlijnige houding. Maar de dominante lijn in het SP.A-discours is anti-intellectualistisch. Deze lijn wordt vooral door Steve Stevaert gedragen. Hij maakt een onderscheid tussen twee soorten intellectuelen:

“Slimme intellectuelen, daar ben ik gek van. Je komt ze soms tegen. Van *middelmatige intellectuelen* wordt ik horendol, en jammer genoeg ontmoet ik die veel meer. (...) Wat me zo stoort aan experts is dat ze zo vaak *binnen de lijntjes van hun expertise* kleuren, en dan liefst zo volledig en zo *maniakaal* mogelijk. Dat zijn techniekers.” (Steve op de rooster 2003)

Enkele “slimme” – lees niet wereldvreemde – intellectuelen vinden we bijvoorbeeld binnen de partij, de ministers Johan Vande Lanotte en Frank Vandenbroucke op kop. Zij zijn beide universiteitsprofessoren, en worden vanuit die functie vanzelfsprekend geassocieerd met de intelligentsia. In de aanloop naar de verkiezingen werd hun professionele achtergrond uitgespeeld als argument om de degelijkheid van het SP.A-beleid te onderstrepen. Er is bij SP.A dus geen diepgewortelde en *a priori* afkeer van intellectuelen en hun ‘boekenkennis’. In de ledenbladen wordt sporadisch ook beroep gedaan op andermans expertise omdat men die geloofwaardig acht.

Het dominante, anti-intellectualistische discours⁸ wordt zoals gezegd in hoofdzaak belichaamd door partijvoorzitter Stevaert. Zijn carrière als gewezen cafébaas draagt ertoe

⁸ Opmerkelijk vanuit historisch perspectief is dat intellectuelen in het socialistisch gedachtegoed niet tot het establishment, tot de ‘bezittende klasse’ werden gerekend. De ‘meerwaarde’, die zij in marxistisch jargon produceren, is immers het product van (geestelijke) arbeid en niet van geaccumuleerd kapitaal: “Arbeider en bediende zijn door

bij dat hij deze partijlijn geloofwaardig personifieert en dit wordt als argument dan ook ten volle uitgespeeld. Opmerkelijk is dat men het beeld ophangt van de ‘gezellige jongen achter de tap’ en niet van ‘de man die bars opkocht en er conceptbars van maakte’:

“Steve heeft het talent om de socialistische ideologie zo te presenteren, dat je er geen ideologie meer achter vermoedt. *Hij is als voormalig cafébaas getraind in de taal van de mensen.* Het jongensachtige van zijn redeneringen werkt vreselijk op de zenuwen van *hooggeleerde filosofen* en *would be-politici* die gewoon zijn in het *Wetstrates* te denken en te discussiëren. Maar zijn taal en denken prikkelt de geest, is fris en vooral origineel.” (Steve gratis 2004)

De onderliggende boodschap in het SP.A-discours is dat ieders mening telt, ook in de politiek, en dat de visie van intellectuelen of experts niet (noodzakelijk) beter of juister is, wel integendeel. SP.A stuurt aan op een herwaardering van ervaringskennis en ‘buikgevoel’. In dit perspectief is het markant dat in de partijteksten de kracht van het ‘gezond verstand’ slechts per uitzondering expliciet wordt geroemd.

Slotsom: de houding van SP.A ten aanzien van intellect en expertise is er één van opportunisme. Het pro- en anti-intellectualisme lijkt niet principieel, wel strategisch ingegeven. Die conclusie kunnen we opmaken uit een kranteninterview van Stevaert naar aanleiding van zijn afscheid van de nationale politiek in juli 2005: “Heb ik het eenvoudig uitgelegd? Ja. Ben ik daar beschaamd over? Neen. Heb ik de intellectuelen geschoffeerd? Ja. Was dat fout? Deels. Had dat een doelstelling? Ja: de gewone mensen de indruk geven dat politiek ook iets voor hen was. Was dat fout? Neen. Kon ik dat anders doen. Neen, in alle eerlijkheid” (De Morgen, 2/7/2005).

4.1.5. Wie niet? Enkele opmerkelijkheden

Hoewel koningshuis, Kerk, magistratuur, media, overheid, noch middenveld in het SP.A-discours worden voorgesteld als waren hun belangen tegengesteld aan die van het volk, geef ik hier over enkele van deze actoren nog enkele opmerkelijkheden mee. Strikt genomen is de uiteenzetting over het establishment beëindigd, maar om comparatieve redenen is het toch nuttig enkele zaken aan te stippen.

Ten aanzien van de monarchie is het SP.A-discours neutraal tot lichtelijk positief getint. De leden van het koningshuis worden primair geportretteerd als gewone mensen met een weliswaar belangrijke rol. Deze houding is enerzijds opmerkelijk omdat het koningshuis

hun afhankelijk, aan de onzekerheid van de kapitalistische economie prijsgegeven bestaan, tot een sociale lotsverbondenheid samengesmeed. In economische belangengemeenschap met hen staan de zelfstandigen in stad en land, de intellectuelen en academisch gevormden, wier bestaan op hun arbeid gebaseerd is en niet op de kapitaalmacht,” zo liet de BSP in 1958 optekenen.

over een aanzienlijk financieel vermogen beschikt en aanspraak kan maken op dotaties. Anderzijds is dit in overeenstemming met de idee dat de monarchie de klassentegenstelling overstijgt. Het koningshuis beschikt over veel geld maar heeft ook een sociale agenda. In zijn ceremoniële functie draagt het vorstenhuis immers waarden uit die voor SP.A van maatschappelijk belang zijn: solidariteit, in bijzonder met de zwakkeren, verdraagzaamheid...

Ook de media worden in het SP.A-discours niet tot de heersende macht gerekend. In de partijprogramma's drukt SP.A op het belang van journalistieke onafhankelijkheid, van pluralisme en van een evenwichtig medialandschap ter garantie van de objectiviteit en verscheidenheid aan informatie, maar nergens wordt de indruk gewekt dat deze principes in het gedrang zouden zijn. Voor de toekomst is het wel zo dat commercialisering niet als ondenkbaar wordt afgedaan, en commercialisering houdt een gevaar tot kwaliteitsverlies in, aldus SP.A.

Logischerwijze wordt de overheid door SP.A evenmin geassocieerd met het establishment. Immers, SP.A wordt als regeringspartij verondersteld de goede werking van de ambtenarij en overheidsdiensten te garanderen. Een abominabele kwaliteit van de dienstverlening van overheidsinstanties en -bedrijven zou SP.A bij verkiezingen in harde valuta kunnen betalen. Bovendien is SP.A'er Johan Vande Lanotte in de regering Verhofstadt II minister van overheidsbedrijven. In de partijbladen wordt aangestuurd op begrip voor de complexiteit die de overheidsdienstverlening zo kenmerkt.

4.2. Hoe?

Vanuit de ideologische traditie van het socialisme zou men kunnen stellen dat de heersende klasse overeenstemt met de bezittende klasse, en dat het homogene en moreel bedenkelijk karakter van deze groep bepaald wordt door hun winstbejag, hun alleenrecht op de kapitaalmiddelen, en het schaamteloos uitbuiten van andermans arbeid. Die conclusie zou waarschijnlijk correct geweest zijn in de tijd dat zowel de economische als de politieke macht geconcentreerd waren in de handen van eenzelfde elite. Maar gaat deze conclusie ook vandaag nog op?

4.2.1. Homogeniteit

In hoeverre wordt het establishment geportretteerd als een één en ondeelbare groep? Zijn de heersende elites verbonden door (al dan niet perfide) doelstellingen? Is het establishment almachtig en wordt die macht aangewend ten nadele van het volk, ter bestendiging van de eigen positie? De SP.A-visie op het establishment is meerduidig en

complexer dan de ideaaltypische populistische voorstelling ervan als homogeen zondermeer, maar we vinden wel elementen van homogeniteit terug. Concreet: het establishment is niet één en ondeelbaar, want ontdebeld in een economische en een politieke component; maar in het Eurokritisch discours vallen beide componenten wel samen, en het (reële) economische en het (virtuele) politieke establishment hebben hun populistische belangentegenstelling met het volk gemeen.

Met betrekking tot het homogeniteitsvraagstuk kunnen we stellen dat het establishment in het SP.A-discours (1) bestaat uit twee (relatief) homogene groepen, de economische elite enerzijds en de verder onbepaalde traditionele politiek anderzijds; en (2) dat de doorsnede van deze twee groepen de politieke pleitbezorgers van de vrije markt en het individualisme bevat. De homogeniteit van de economische elite wordt gedefinieerd door de geldelijke winst die zij nastreeft (homogeniteit door moraliteit). De homogeniteit van de politieke klasse waarvan SP.A zich distantieert, wordt gedefinieerd door de ‘oude’ politieke zeden, de normen volgens dewelke de ‘normale’, versta niet aan het SP.A-profiel beantwoordende politiek bedreven wordt. Andere politieke partijen worden in de SP.A-teksten zelden vermeld en de onderlinge inwisselbaarheid ervan wordt op geen enkel moment geïnsinueerd. Belangrijk is dat de (gedeeltelijke) ontubbeling van het establishment ingaat tegen de idee van ondeelbare eendracht. In het SP.A-discours worden traditionele politici en de economisch ‘groten’ niet zondermeer geportretteerd als één pot nat.

Het is niet zo dat het establishment in zijn totaliteit één aanwijsbaar machtscentrum zou hebben, bewust georganiseerd en/of hiërarchisch gestructureerd in een samenzwering tegen het volk, hoewel dit wat de economische elite betreft, wel wordt geïnsinueerd (zie verder). Homogeniteit komt echter wel tot stand doordat de economische elite en de ‘oude’ politiek gemeen hebben dat ze hun eigenbelang laten primeren op de belangen van het volk (homogeniteit door dualiteit, homogeniteit door moraliteit). Zo vallen de politieke en economische component samen in de vermeend eenzijdige neo-liberale Europese politiek, en hiermee samenhangend, in de vermeend sluipende politieke macht van multinationals. Deze ondertoon vinden we bijvoorbeeld in volgend citaat:

“Er hangen donkere wolken boven de haven van Antwerpen. Boven elke Europese haven, eigenlijk. De *rederijen* lopen de deuren plat bij de *Europese Commissie*. Ze willen minder geld uitgeven aan arbeidskrachten. En daarom willen ze dat het statuut van de dokwerker afgeschaft wordt. (...) En dat zint de *Antwerpse dokwerkers* helemaal niet.” (Doén 3/2003)

Merk op dat de socialisten anno 2003-2004 in de regering zitten en hun politieke macht ook reële impact toeschrijven. SP.A zegt vanuit de regering een beleid ‘voor de mensen’ te

voeren en daarbij niet te worden gedomineerd door de economische elites, wel integendeel. Lapidair gesteld: de economisch ‘groten’ zouden geen vrij spel hebben omdat SP.A ministers heeft die opkomen voor de gewone man. Ter illustratie:

“(…) Als het van minister van Sociale Economie Johan Vande Lanotte (sp.a) afhangt, dan komen er nog tientallen van die bedrijven bij. (...) *De banken zien het met lede ogen aan*, maar daar ligt de minister niet wakker van. Johan Vande Lanotte: “Wij willen geen winst maken, wij willen nieuwe banen creëren. *De banken willen iets anders, maar dat is hun zaak*.” (Doén 4/2003)

“In het partijtje armworstelen tussen Freya Van den Bossche en de banken lijkt Freya het voorlopig te halen. *De banken hebben moeten zwichten voor de Gentse furie*, en mogen hun tarieven voor geldafhalingen niet ongebreideld laten stijgen.” (Doén 2/2004)

De slotsom is dus dat het establishment op basis van de SP.A-teksten niet zondermeer als homogeen wordt getypeerd, dat die homogeniteit overigens ook nergens letterlijk geschreven staat, maar dat homogeniteit soms wel wordt geïnsinueerd en beargumenteerd ter aanscherping van het eigen partijpolitieke profiel.

Deze conclusie brengt ons bij de tweede *hoe*-vraag, de vraag naar het moreel karakter van het establishment, en toont meteen aan dat de homogeniteits- en moraliteitsvraag nauw met mekaar verweven zijn. Gedeelde karaktertrekken kunnen immers een argument zijn dat wijst op (een zekere) homogeniteit (homogeniteit door moraliteit), terwijl belangrijke niet-gedeelde karaktertrekken zouden wijzen op het tegendeel.

4.2.2. Moraliteit

Wordt het establishment door SP.A geportretteerd als een moreel verwerpelijke elite? En zo ja, hoe verregaand en expliciet worden morele aantijgingen dan wel geformuleerd? De gedeeltelijke ontduubeling van economie en politiek is relevant omdat ze correspondeert met een ontduubeling van de na te leven zeden. De *economische* zeden hebben te maken met de afweging tussen private winst (= slecht) en maatschappelijke verantwoordelijkheid (= goed), terwijl de *politieke* zeden de ‘oude’ politieke cultuur (= slecht) van de ‘nieuwe’ (= goed) onderscheiden. Ik werk deze twee punten eerst apart uit, en geef vervolgens aan hoe beide elementen volgens SP.A, opnieuw, samenkomen op Europees niveau.

De kapitalistische elite: eigenbelang versus gemeenschapszin

De economische elite wordt geviseerd *voor zover* en *omdat* het achterliggend principe van de onzichtbare hand haar denken en handelen structureert: niet het bezitten van geld en macht op zich is afkeurenswaardig, wel het nastreven van puur eigenbelang; niet de vrije markteconomie op zich wordt afgewezen, wel ongebreideld winstbejag ten koste van het

volk. De economische giganten, banken en verzekeringsmaatschappijen hebben de neiging winst te maken ten koste van de gewone man, doordat zij in hun dienstverlening niet iedereen op gelijke voet behandelen, en misbruik maken van het feit dat niet iedereen over de technische bagage of fondsen beschikt om zijn of haar rechten ten gelde te kunnen maken, zo vindt SP.A. Volgend citaat kan dit illustreren:

“Iwan De Weerd uit Lier is kwaad. Hij is kwaad omdat de *banken* met *allerlei ondoorzichtige smoesjes* steeds meer geld proberen te verdienen op de rug van hun argeloze klanten. (...) Iwan wordt ook lastig als hij het over de nieuwste stap van Fortis heeft: “Fortis wil nu ineens zes eurocent per geldafhaling bij bancontact aanrekenen. Eerst hebben ze ons voor gewone verrichtingen uit hun kantoor naar de muur gejaagd, en nu willen ze daar ook al geld op verdienen. *Pure gangsterpraktijken* zijn dat. Ze proberen ons wijs te maken dat dat nodig is omdat ze zelf een halve euro per verrichting aan Banksys moeten betalen. Maar ze vertellen er wel niet bij dat ze zelf aandeelhouders van Banksys zijn. *Een pure vestzak-broekezak operatie*. Bovendien viseren ze niet hun rijke klanten, wel minder gegoede klanten die geen massa’s spaargeld hebben. Terwijl net voor die klanten elke euro telt.” (Doén 1/2004)

Illustratie 4.5. : Slachtoffer Iwan De Weerd aan de bank

bron: Doén 1/2004

Als economisch systeem wordt het kapitalisme niet afgewezen, wel dient het volgens SP.A sociaal gecorrigeerd te worden: inherent aan de vrije markt is immers dat dit systeem niet *a priori* het algemeen belang bevordert. Het winststreven op zich gaat volgens SP.A niet per definitie in tegen de belangen van het volk. Dit is wel het geval wanneer het gaat om ‘ongebreideld winstbejag’, wanneer men persoonlijk geldgewin verkiest boven het algemeen welzijn. Niet de omverwerping van het systeem is dus het doel, wel vereist het principe van solidariteit volgens SP.A een responsabilisering van de bevoorrechte minderheid. Opvallend in dit verband is dat SP.A de ondernemers oproept om zich “ethisch” te gedragen:

“Ondernemen heeft onvermijdelijk maatschappelijke gevolgen, zowel voor de directe omgeving als de bredere omgeving van de bedrijven. Ondernemers moeten zich daar bewust van zijn en zich ethisch gedragen. Ze nemen hun *maatschappelijke verantwoordelijkheid* op als ze rekening houden met alle belanghebbenden.” (PP EP 2004)

Economische vooruitgang is nodig, want welvaart is een voorwaarde voor sociale herverdeling, vindt ook SP.A. Daarom zijn diegenen die winst boven jobs verkiezen wel politieke *tegenstrevers*, maar niet per definitie *volksvijandig*. Politieke tegenstrevers worden als gesprekspartner aanvaard en als deelnemer aan het spel geaccepteerd; een ideaaltypisch populistisch establishment is daarentegen volksvijandig, en als geheel verworpen en vervangen worden door het volk of diens woordvoerders (zie Abts 2004).

De kloof is er één tussen burger en ‘oude’ politiek

Het politiek establishment in het SP.A-discours verwijst naar een set ‘oude’ politieke zeden waar SP.A zich van distantieert. De traditionele politiek, die wordt geassocieerd met “de Wetstraat”, is een arrogante, elitaire politiek, die uitgaat van het eigen gelijk (zie Blommaert 2001). Het is een onverantwoordelijke en onbetrouwbare politiek die zelfgenoegzaam met zichzelf, met carrière en macht bezig is. Deze teneur uit zich in termen als “politieke navelstaarderij”, “tafelspringers”, “gebakkelei over postjes”, enz... Nieuwe politiek is het tegendeel van de ‘oude’: onzelfzuchtig, open en eerlijk met ‘de mensen’ en met “de Dorpsstraat” bezig. Volgende citaten kunnen dit kloofdenken en de impliciete morele tweedeling illustreren:

“Frank Vandenbroucke heeft geen behoefte om in de *Wetstraat* wedstrijdjes uit te vechten met zijn collega’s over wie met de pluimen mag gaan lopen voor de voorbije regeerperiode. “Mij gaat het om de *Dorpsstraat*. Als ik iets beslis, wil ik graag kunnen uitleggen wat dat teweegbrengt bij de inwoners van een *doodgewone straat* in een *doodgewone buurt*.” (Doén 3/2003)

“Nu moet men mij toch eens uitleggen waarom iemand die de mensen vertegenwoordigt door naar hen te luisteren en op hun vragen in te spelen, een populist is. Mochten we dat niet doen, zouden we in de gevaarlijkste val trappen die politici bedreigt: de *arrogantie van de macht*. Ik kant mij tegen een *betweterig politiek bestel* dat denkt in plaats van de mensen, en hen niet vertegenwoordigt.” (Intentieverklaring Steve Stevaert 2003)

“Toen de verkiezingsstrijd dreigde uit te draaien in een tweekamp tussen VLD en CD&V, rook SP.A zijn kans. *‘Het gaat niet om de jobs van de politici, maar om de jobs van de mensen’*, besloot Patrick Janssens op de SP.A-nieuwjaarsreceptie.” (Rutten 2003: 54-55)

Traditionele politiek wordt in het SP.A-discours niet afgedaan als corrupt en volksvijandig, maar is ‘oud’ in de zin dat het een verwijzing is naar politieke zeden uit een

tijd van toen de zogeheten ‘kloof tussen burger en politiek’ nog bestond. De teneur is dat de kloof gedicht is met de introductie van SP.A’s ‘nieuwe’ politiek.

Europese politiek: twee in één

Anders dan op nationaal niveau is volgens SP.A de ontdubbeling van het politieke en economische establishment op Europees niveau (nog) niet ver gevorderd. Macht en geld zouden Europees georganiseerd zijn in lobbygroepen, wat maakt dat de belangen van het grootkapitaal door de Europese elite goed worden behartigd en beschermd. De Europese politieke praktijk en in bijzonder het gedrag van bepaalde commissieleden tart volgens SP.A zowel de economische als de politieke zeden. In het dossier van de havenarbeiders bijvoorbeeld, wordt het niet naleven van de deontologische code samen met persoonlijk winstbejag gesuggereerd als verklaring voor politiek gedrag:

“Het lijkt al een eindje achter ons te liggen: het beeld van boze dokwerkers op straat. Europa wou de havendiensten liberaliseren en dat bedreigde de jobs van duizenden dokwerkers. Het EP stemde eind vorig jaar het omstreden voorstel weg. Gejuich alom, maar niet voor lang. *Europees Commissaris* en voltijds Spaanse furie, *Loyola de Palacio* sloeg keihard terug met een nieuw voorstel. In de Antwerpse haven houden ze hun hart vast. (...) Ari: “De Palacio toont zich een slecht verliezer. Gelet op haar politieke achtergrond (Partido Popular), vrees ik eigenlijk dat het iets persoonlijks aan het worden is. Zij wil later herinnerd worden als de vrouw die de Europese havens vrij liet aan de kapitalistische markteconomie. *Zelf zal ze er ook niet armer door worden, zeker?*”

Merk op dat enkel in het partijprogramma voor de Europese verkiezingen expliciet het belang wordt onderstreept van de bestrijding van corruptie, met name in volgend extract:

“Indien er mistoestanden worden waargenomen, moeten er maatregelen genomen worden. Daarom moet de EU investeren in de uitbouw van controle- en inspectiediensten en de bestrijding van corruptie.” (PP EP 2004)

Qua moraliteit vinden we in het SP.A-discours dus een tweedeling tussen een economisch en een politiek verwerpelijke ethiek, die lijken samen te komen op Europees niveau. In beide gevallen wordt het populistisch antagonisme tussen volk en establishment bespeeld. De economische elite is dan niet solidair met het volk maar louter op persoonlijke winst belust. De ‘oude’ politiek is een onverantwoordelijke, onbetrouwbare, arrogante, op carrière en macht beluste politiek. Hiertegenover staat de SP.A-politiek, die niet het eigenbelang maar het belang van ‘de mensen’ vooropstelt.

5. Democratie

Voor populisten moet de politiek de zuivere afspiegeling zijn van de volkswil. Vinden we deze idee terug in de SP.A-teksten, en zo ja onder welke vorm? Hoe wordt het democratiebegrip door SP.A precies ingevuld? Welke assumpties liggen eraan ten grondslag en welke aspecten worden in bijzonder benadrukt? Dat zijn de onderzoeksvragen die hier voorliggen.

Een eerste en belangrijke vaststelling is dat er in de SP.A-literatuur van 2003-2004 relatief weinig over democratie geschreven wordt. Het is dus diep graven om welomlijnde democratie-opvattingen te abstraheren uit de voor dit comparatief onderzoek geselecteerde teksten. Het thema democratie krijgt weinig politieke urgentie toegeschreven. Wellicht betekent dit dat SP.A vindt dat de verfijning of aanpassing van de democratie in haar huidige vorm niet prioritair is. Vanwege het bescheiden aantal relevante tekstpassages voor dit deel van het onderzoek, putten we best ook uit vroegere teksten om de democratievisie van SP.A te doorgronden. Deze inhoudelijke ondersteuning gebeurt hoofdzakelijk vanuit de meest recente neerslag van het Vlaamse socialistische denken, het Toekomstcongres (1998), verder in perspectief geplaatst aan de hand van vroeger bronnenmateriaal.

De uiteenzetting is opgehangen aan een gedeeltelijk inductief ingegeven driedeling. In het democratiediscours van partijen onderscheid ik (1) een idealistische; (2) een culturele, ‘zachte’, traditie- en mentaliteitsgerelateerde; en (3) een constitutionele, ‘harde’ of legalistische component. De categorieën zijn niet sluitend – sommige elementen kunnen in meerdere categorieën worden ondergebracht – maar bieden wel een geschikt kader tot een analytisch antwoord op de vraag die hier centraal staat.

De vraag of SP.A een populistische democratieopvatting voorstaat, levert na een overzicht van de drie componenten een dubbelzijdig beeld op. Enerzijds wordt een *niet*-populistisch beeld van democratie geëtaleerd: democratie als een set spelregels en besluitvormingsprocedures die (aan samenleven inherente) conflicten in goede banen moeten leiden. Anderzijds is het populistische uitgangspunt – de politiek als afspiegeling van de volkswil – *wel* de impliciete veronderstelling achter het ‘de mensen’-discours. Deze ambiguïteit loopt als rode draad doorheen het SP.A-discours over politiek en democratie.

5.1. Het democratisch ideaal

Het democratisch ideaal van een ‘bestuur van, voor en door het volk’ wordt door SP.A op verschillende manieren onder de aandacht gebracht en in verschillende vormen van

inspraak vertaald. Een eerste en opmerkelijk punt is dat SP.A als regeringspartij met het ‘de mensen’-discours retorisch appelleert aan het populistische democratie-ideaal. Een tweede vaststelling is dat SP.A, als voorstander van een representatieve, parlementaire democratie, het democratisch ideaal invult in termen van stemrecht: hoe meer mensen stemmen, hoe dichter het ideaal zou worden bereikt. Een derde punt betreft de vraag in hoeverre SP.A het volk reële macht wil toekennen via vormen van directe democratie. Hoewel SP.A in haar programma pleit voor bindende referenda met opkomstplicht, blijkt de partij ten aanzien van rechtstreekse democratie toch enig voorbehoud te maken.

5.1.1. Mythische eenheid tussen volk en partij: ‘de mensen’ beslissen

Met het dominante en homogeniserende ‘de mensen’-discours wordt de bevolking geportretteerd als één groep met één reeks verzuchtingen (zie boven). Gecombineerd met het zelfbeeld van SP.A als volksverbonden partij, die via directe lijnen en rechtstreekse contacten ‘weet en voelt wat er bij de mensen leeft’, is het populistisch democratie-ideaal als het ware realiteit door de symbolische eenheid tussen SP.A en het volk (zie Blommaert 2004). Het volk beslist de facto misschien niet zelf over elke maatregel, maar een politiek ‘van, voor en door de mensen’ wordt door de symbolische eenheid wel gegarandeerd, is de redenering. In bijzonder het portret van Stevaert als volkse leider is in deze opvallend. SP.A regeert *vanuit* het volk:

“Houthalen (...). Sinds oktober vorig jaar draagt Alain Yzermans er de burgemeesterssjerp. De 36-jarige Houthalenaar wil weten wat er leeft bij ‘zijn mensen’ en dus gaat hij van deur tot deur om te luisteren. “Het is een uitstekende manier om te horen wat er leeft onder de bevolking”, vertelt Alain. “*Ik hou van het rechtstreeks contact met de mensen.*” (...) Iedereen onthaalt Alain vriendelijk en vertelt kleine ergernissen of persoonlijke ervaringen. De burgemeester *luistert en noteert waar nodig.*” (Doén 3/2004)

“Freya luistert naar *de verhalen van de mensen*. En daar doet ze dan iets mee. Woorden *omzetten in daden, dat is Freya’s politiek.*” (Doén 6/2003)

“*De mensen beslissen.*” Het zijn verkiezingen en de politici zijn dus op campagne. Peter De Ridder uit Boom (SP.A) doet geen loze beloftes. Hij wil een *echt contract met de mensen* aangaan. ‘Ik leg vier voorstellen voor en de mensen beslissen welke twee voorstellen ik eerst zal behandelen, als ik verkozen word in het Parlement!’ (Spots 13/6/2004)

De volgende stap is dat politiek wordt voorgesteld als een spel met enkel winnaars, terwijl de essentie van politiek net besloten ligt in het afwegen van belangen en maken van keuzes. Dit gebeurt bijvoorbeeld in volgend tekstextract:

“De politiek van Freya Van den Bossche is eenvoudig: ze zet alle mensen centraal. *Wat ze ook doet, het moet goed zijn voor iedereen.*” (Doén 6/2004)

Illustratie 4.6. : Op campagne met het democratisch ideaal

bron: Spots 6/2004

In het SP.A-discours wordt niet zozeer de ideologie-aanreikende functie van partijen benadrukt, maar wel de ‘doorgeefluik’-functie van politici. De taak van politici wordt omschreven als de verzuchtingen van het volk kennen; en hierop een passend beleidsmatig antwoord kunnen geven. De idee dat politiek vooral een receptief karakter moet hebben, staat met name in de ledenbladen en propaganda centraal.

In de partijprogramma’s klinken andere geluiden. Daarin wordt de dialoog tussen beleid en praxis vertaald in voorstellen die inspraak moeten bevorderen via getrappt overleg en inschakeling van belangenorganisaties. Het uitgangspunt van deze opwaartse besluitvorming is dat het algemeen belang pas kenbaar wordt na belangenbundeling en – afweging, niet dat het volk één reeks verzuchtingen heeft die door de politiek kunnen worden ingelost.

Het contrast tussen het ‘de mensen’-discours en de dominante lijn uit het Toekomstcongres is opvallend. Belangrijker dan vernieuwing in termen van stijl, zo werd gezegd, “is dat partijen vanuit hun waarden een duidelijk politiek project voorleggen, dat zij aan de bevolking uitleggen wat hun concrete oplossingen zijn voor reële maatschappelijke problemen, dat zij aantonen wie de winnaars en de verliezers zijn bij de

oplossingen die zij voorstellen, met andere woorden dat partijen partijdig zijn” (Toekomstcongres 1998).

5.1.2. Stemrecht: ‘hoe meer democratie, hoe beter’

De socialistische strijd is altijd een strijd voor gelijke rechten, voor ‘democratisering’ geweest, ofschoon deze boodschap doorheen de jaren verschillend werd geformuleerd. Het democratiebegrip wordt dan ook van oudsher geassocieerd met stemrecht. Na de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen (1919) en vrouwen (1948)⁹, wordt het gemeentelijk stemrecht voor niet-Europese immigranten (2004) door SP.A als de volgende, logische stap beschouwd. De assumptie is dat inspraak leidt tot maatschappelijke betrokkenheid, tot harmonie en solidariteit met de rest van de samenleving. In enge zin wordt democratie door SP.A vereenzelvigd met stemrecht; dit is ook de kern in volgende citaten:

“We willen dat zoveel mogelijk mensen meebeslissen over de organisatie van de samenleving. Dat is een fundamenteel, democratisch uitgangspunt. *Iedereen, en niet uitsluitend een intellectuele of financiële elite*, heeft het recht of de verantwoordelijkheid te bepalen hoe de samenleving er uit moet zien. Iedereen heeft dat recht en iedereen heeft die verantwoordelijkheid. Omdat alle mensen gelijkwaardig zijn.” (PP VP 2003)

“*Telkens er meer mensen stemrecht kregen en dus actief konden deelnemen aan de besluitvorming, is de samenleving er op vooruit gegaan.* Dat was zo honderd jaar geleden met de invoering van het algemeen stemrecht, dat was zo met de invoering van het stemrecht voor vrouwen na de tweede wereldoorlog. En dat zal ook zo zijn met het stemrecht voor allochtonen: *hoe meer democratie, hoe beter.*” (Doén 2/2004)

Vanuit historisch perspectief wordt het begrip democratie¹⁰ in het socialistisch discours impliciet gelijkgesteld met gelijke rechten en evenwaardig medezeggenschap: één persoon, één stem. Zo wordt het democratie-ideaal door SP.A concreet ingevuld.

⁹ Merk op dat de socialisten eerst *tegen* het vrouwenstemrecht stemden, uit vrees dat vrouwen vooral voor de katholieken zouden kiezen (Luykx 1973: 414-15).

¹⁰ In vroegere teksten (BSP 1974) werd als voorwaarde voor het welslagen van *politieke* democratie de volwaardige totstandkoming van zowel de economische, sociale als culturele democratie gestipuleerd. Met *sociale* democratie doelde men op het streven naar een gemeenschap van gelijkheid en solidariteit waarin flagrante inkomensverschillen niet meer zouden bestaan; de *economische* democratie, verwijzend naar het sociaal overleg, streefde naar evenwaardig medezeggenschap in het bedrijf, of in algemenere termen, naar een productie in functie van het het maatschappelijk nut; de term *culturele* democratie doelde op het ideaal van zelfontplooiing voor iedereen en afschaffing van voorrechten, ditmaal op cultureel vlak.

5.1.3. Directe democratie, maar niet te veel

SP.A is principieel voorstander van representatieve democratie. Dit neemt niet weg dat de representatieve democratie voor SP.A kan worden aangevuld met *een* vorm van directe democratie, maar niet eender welke:

“Algemeen enkelvoudig stemrecht betekent voor ons dat we de opkomstplicht behouden; dat we *bindende referenda* invoeren *waarbij opkomstplicht geldt*; dat al wie op duurzame wijze deel uitmaakt van onze samenleving - ook migranten - en er zijn verantwoordelijkheid in opneemt, stemrecht (gekoppeld aan opkomstplicht) op gemeentelijk niveau verwerft.” (PP FP 2003)

Bij de keuze voor een bindend referendum met opkomstplicht worden de modaliteiten echter niet gespecificeerd. SP.A is niet principieel tegen, maar in de lijn van het voorbehoud dat uit eerdere teksten spreekt, kunnen we besluiten dat de socialisten eerder ‘koele minnaars’ zijn van rechtstreekse democratie.¹¹ Niet in het uitgebreidere Vlaams verkiezingsprogramma (2004), maar enkel in het federale (2003) wordt er kort melding gemaakt van het referendum. Van een referendum op volksinitiatief is nergens sprake. Ook het invoeren van het recht op hoorzittingen, een voorstel dat zowel in de congresstukken van 1993 als 1998 werd opgenomen en neerkomt op een tussentijdse, directe confrontatie tussen politici en de bevolking op arrondissementeel, gemeentelijk en wijkniveau, staat niet in de partijprogramma’s (2003, 2004) vermeld. SP.A is als partij ook niet gewonnen voor de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester of premier. Enkel in het Europees verkiezingsprogramma (2004) wordt nog een bescheiden vorm van

¹¹ In 1974 sprak de BSP zich uit tegen het referendum omdat de “complexiteit van de moderne maatschappij” dat niet zou toelaten, maar de partij toonde zich wel voorstander van “raadplegingen op initiatief van de bevolking”, als reactie op de contestatie en de vijandige sfeer tussen (delen van) de bevolking en het heersende gezag. Dit voorstel werd echter niet verder gespecificeerd. In 1993 werd het terug opgepikt, maar opmerkelijk geherformuleerd als een “initiatiefrecht voor de bevolking om bepaalde thema’s op de agenda te plaatsen van de Vlaamse Raad”. Deze nieuwbakken lijn volgend, werd dit initiatiefrecht in 1998 doorgetrokken naar het federale niveau. Er werden vage voorwaarden aan gekoppeld zoals “het volksinitiatief moet uitgaan van een voldoende grote groep” en getuigen van “respect voor de mensenrechten”. De procedure zou erin bestaan dat het parlement eerst naar de initiatiefnemers luistert, binnen de 120 dagen een debat moet houden en dan zelf beslist. Het voorgestelde volksinitiatief gaf de bevolking dus geen beslissingsrecht. In 1993 werd ook de deur op een kier gezet naar het referendum, weliswaar beperkt tot het gemeentelijk niveau en gekoppeld aan een reeks strenge voorwaarden, waaronder een “duidelijke regeling inzake de campagne” en de “oprichting van een controlerend orgaan dat vraagstellingen weert die onduidelijk zijn”. Hoewel de SP erkende dat het referendum een uitstekend middel zou kunnen zijn om mensen rechtstreeks te betrekken bij de politiek en de dialoog aan te zwengelen tussen volk en bestuur, bleef de partij toch terughoudend wegens bezwaren “zoals de gevaren voor populisme en demagogie, de gemakkelijke beïnvloeding via de media, het gevaar voor chantage, het mogelijke communautaire conflict”. In het toekomstcongres van 1998 wordt dezelfde lijn aangehouden maar worden nieuwe openingen gecreëerd. Op federaal niveau blijft het referendum voor de SP uitgesloten vanwege een mogelijk openlijke communautaire tegenstelling; op Vlaams, provinciaal en gemeentelijk niveau wordt de mogelijkheid ditmaal wel opengelaten. Dat de koningskwesie België zichtbaar in Noord en Zuid had verdeeld, het rechtstreekse gevolg van het enige referendum dat in België ooit gehouden werd op nationaal niveau, zat wellicht nog te fris in het geheugen. Hoe dan ook, onder welke omstandigheden of over welke thema’s een referendum (al dan niet) gehouden zou kunnen worden, werd niet nader bepaald. Het resultaat van een referendum zou wel bindend zijn bij opkomstplicht. “Een Hoge Raad voor het Referendum moet alles in goede banen leiden en onwettelijke of discriminerende vragen kunnen weren”, zo werd verder bepaald.

rechtstreekse democratie aangehaald, als argument om de Europese ontwerpgrondwet te steunen:

“Door het indienen van een miljoen handtekeningen kunnen burgers de Europese Commissie *uitnodigen om een wetsvoorstel op te stellen*” (PP EP 2004)

Het populistisch ideaal dat de politiek een afspiegeling zou zijn van de wil van het volk wordt door SP.A dus wel retorisch beleden (“de mensen beslissen”), maar beleidsmatig niet vertaald in voorstellen tot verregaande en rechtstreekse beslissingsbevoegdheid voor het volk.

Alles in acht genomen is het duidelijk dat SP.A voorstander is van een grotere betrokkenheid van de bevolking bij het beleid, maar dat de partij meer heil ziet in burgerparticipatie door bemiddeling en overleg dan in instrumenten die de bevolking directe beslissingsmacht toekennen. Met name uit de partijprogramma's blijkt dat de socialisten een sterke ‘sociale’ democratie verkiezen boven de directe lijn tussen burger en bestuur.

5.2. Cultureel: over waarden, weefsel en geplogenheden

Bij SP.A lijkt de populistische democratieretoriek (vernieuwing) een reële niet-populistische democratie-invulling (continuïteit) niet in de weg te staan, maar eerder aan te vullen. Dat blijkt uit wat ik hier de ‘culturele’ componenten van democratie zou willen noemen. De term ‘cultureel’ moet hier begrepen worden als een gemeenschappelijke noemer voor (1) democratie als waarde; (2) democratie als besluitvormingsprocedure en verzameling van informele regels; en (3) de historisch gegroeide democratische praktijk, waarin belangenorganisaties bij de politiek betrokken zijn als tussenschakel tussen burger en overheid.

5.2.1. Democratie als waarde

In de kantlijn wordt democratie bij SP.A niet gelijkgesteld, maar wel geassocieerd met bepaalde waarden en rechten. Deze beginselen zouden volgens SP.A moeten uitgroeien tot universele verworvenheden:

“SP.A kan de ontwerpgrondwet goedkeuren omdat het de waarden verduidelijkt waar de Unie voor staat en deze beschermt: *eerbied voor de menselijke waardigheid, vrijheid, democratie, gelijkheid, de rechtstaat en eerbiediging van de mensenrechten*. Deze waarden hebben de lidstaten gemeen in een samenleving die gekenmerkt wordt door pluralisme, verdraagzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit en verbod van discriminatie.” (PP EP 2004)

5.2.2. Consensusdemocratie: verzoening van tegenstrijdige belangen

Het democratiebegrip wordt verder ook opgevat als een besluitvormingsprocedure, als een set van spelregels. Wat een democratie essentieel van een dictatuur doet verschillen, zo luidt de assumptie, is dat de democratische besluitvormingsprocedure steunt op inspraak en overleg. Het procedureverloop bestaat er dan in dat de verschillende belanghebbende partijen in een sfeer van wederzijds vertrouwen een compromis onderhandelen, tot een “democratische consensus” komen waarin alle gesprekspartners zich in die mate terugvinden dat zij het onderhandelingsresultaat aan hun respectievelijke achterban denken te kunnen verkopen. Volgens deze redenering is een democratische beslissing idealiter niet het resultaat van een stemming waarin de wil van een meerderheid aan een minderheid wordt opgelegd, het leidend principe van een “meerderheidsdemocratie” (Lijphart 1999), maar ligt het zwaartepunt net in het voorafgaand debat, in het wederzijds respect, ja zelfs de dosis empathie die nodig is om tot een succesvol en duurzaam eindresultaat te komen. Deze democratieopvatting veronderstelt ook dat men na afloop van het overleg de rangen sluit. Deze idee vinden we bijvoorbeeld terug in de volgende quote van Stevaert:

“Democratie wil ook zeggen dat iedereen achter de genomen beslissing gaat staan. Zolang er geen beslissing is genomen, kan iedereen zijn mening geven en proberen zijn standpunt door te drukken. Daarna doe je dat niet meer. Het zal je misschien verbazen dat ik regelmatig standpunten verdedig waar ik het persoonlijk niet mee eens ben. Maar *omdat zo’n beslissing in samenspraak is genomen, zal ik ze verdedigen*. Als je dat niet doet, wordt besturen onmogelijk.” (Stevaert 2004)

Wat deze democratie-invulling essentieel van de populistische doet verschillen, is dat het algemeen belang niet als eenvoudig kenbaar wordt beschouwd. Het algemeen belang is niet gewoon wat de meerderheid wil, maar is het voorlopig eindproduct van besluitvorming en wordt pas zichtbaar na een afweging van de deelbelangen. De assumptie is dat tegengestelde behoeften inherent zijn aan het samenleven in gemeenschap. Deze veronderstelling staat haaks op de populistische visie dat het volk één en ondeelbaar is (en dus ook haaks op het ‘de mensen’-discours). De ‘wil van het volk’ is dan niet meer dan een retorische constructie en de democratie als afspiegeling hiervan is bijgevolg een illusie, een al te eenvoudige voorstelling die voorbijgaat aan de complexiteit van het proces van opinievorming, belangenbundeling en onderhandeling.

5.2.3. Middenveld en verenigingsleven

Het begrip volkssoevereiniteit behoort niet tot het SP.A-vocabularium. SP.A pleit wel voor inspraak, voor het betrekken bij het beleid van belanghebbende deelgroepen (bv. jongeren, senioren, bewoners, jeugdverenigingen, fietsers,...). Dit gebeurt vanuit een dubbele filosofie: zij hebben expertise in het beleidsdomein in kwestie en zijn tegelijkertijd de bevolkingsgroep(en) die direct door het beleid wordt geaffecteerd. Mits voldaan is aan de representativiteitsvoorwaarde zijn organisaties van direct nut in de belangenafweging en besluitvorming.

SP.A hamert op het belang van het maatschappelijk middenveld. Vakbonden, ziekenfondsen, nieuwe sociale bewegingen, socio-culturele verenigingen,... worden niet alleen gewaardeerd in hun belangenarticulerende functie, maar krijgen als ‘democratische leerschool’ ook een educatieve en maatschappijvormende functie toegeschreven. Lidmaatschap van een vereniging, zo luidt de redenering, is een oefening in het omgaan met diversiteit en draagt bij tot het besef van de waarde van een democratische overlegcultuur, van het streven naar consensus. Het verenigingsleven is daarenboven een dam tegen sociaal isolement en vormt het sociale weefsel waarop een gezonde samenleving moet kunnen bogen, aldus SP.A (zie Elchardus, Huyse e.a. 2001). Ter illustratie:

“Het *verenigingsleven* is een *essentiële schakel in een democratie*. Wie duurzaam deel uitmaakt van verenigingen, los van het maatschappelijk doel, draagt bij tot de opbouw van een democratische samenleving.” (PP FP 2003)

“Niet iedereen is goed geïnformeerd of mondig. Daarom zijn er ook *organisaties nodig die groepen mensen vertegenwoordigen en verdedigen*. (...). Het *middenveld* is een belangrijke partner bij de *maatschappelijke besluitvorming*. Daarom moet er op ieder bestuursniveau een overlegstructuur opgericht worden: de overheid kan zo op regelmatige basis overleggen met het verenigingsleven. De middenveldorganisaties moeten ook de overheid kunnen adviseren over hun werkdomein.” (PP VP 2004)

5.3. Constitutioneel: juridische waarborgen

Democratie in constitutionele zin verwijst ten eerste naar een set juridisch afdwingbare rechten en vrijheden, zoals het recht op vrije vergadering, het recht van vereniging, het recht op vrije meningsuiting, enz... In de partijteksten van SP.A (2003-2004) staan deze rechten en vrijheden vermeld, maar de waarborg ervan wordt niet als democratische eis geformuleerd. Dit is wel het geval in de teksten uit 1958 en 1974.

Ten tweede worden tot de juridische kern van democratie traditioneel ook ingebouwde machtsevenwichten, zogeheten *checks en balances*, gerekend. Hoewel SP.A hier onverminderd voorstander is, zoals wederom blijkt uit eerdere teksten, wordt bijvoorbeeld de “scheiding van en het evenwicht der machten” (BSP 1974) in de periode 2003-2004 niet in bijzonder benadrukt. Een enkele verwijzing naar de rechtsstaat vinden we bij SP.A in een partijstandpunt over de Europese grondwet:

“SP.A kan de ontwerpgrondwet goedkeuren omdat het: de waarden verduidelijkt *waar de Unie voor staat* en deze beschermt: eerbied voor de menselijke waardigheid, vrijheid, *democratie*, gelijkheid, de *rechtstaat* en eerbiediging van de *mensenrechten*. Deze waarden hebben de lidstaten gemeen in een samenleving die gekenmerkt wordt door pluralisme, verdraagzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit en verbod van discriminatie.” (PP EP 2004)

Een plausibele verklaring voor de afwezigheid van een expliciete vermelding van de rechten en vrijheden en *checks en balances* is dat deze principes volgens SP.A niet ter discussie staan omdat ze beschouwd worden als een in de Belgische grondwet verankerde evidentie.¹² Het belang van onafhankelijke media als vierde en controlerende macht komt wel uitdrukkelijk aan bod.

5.4. Besluit

Het populistisch democratie-ideaal wordt retorisch beleden en zou realiteit zijn via een soort mythische eenheid tussen SP.A en ‘de mensen’ (vorm), maar beleidsmatig pleit men voor getrapte besluitvorming, waarin niet de volkse eenheid maar verschillende deelbelangen de input uitmaken. Opmerkelijk: de impliciete assumpties aangaande de homogeniteit van het volk zijn niet dezelfde (vorm/inhoud). Retorisch lijkt het algemeen belang rechtstreeks zicht- en voelbaar (‘waar de mensen echt van wakker liggen’); de facto komt het pas tot stand via belangenbundeling en overleg en *niet* via eenvoudige meerderheidsstemming. Hoe verzoent SP.A ‘de mensen’ en het middenveld? SP.A ziet hierin geen tegenstelling: de partij pleit voor een directe link tussen de politiek en ‘de mensen’ (lees: niet-georganiseerde burgers) enerzijds, voor de centrale rol van organisaties en besluitvormingsoverleg anderzijds.

In vergelijking met de teksten uit 2003-2004 is de populistische ondertoon opvallend afwezig in vroegere teksten. Maar belangrijk is vooral dat de introductie van het ‘politiek van de mensen’-accent (retoriek) niet gepaard gaat met het afleggen van de vroegere democratie-opvattingen (inhoud).

¹² Zo vermeldt artikel 11 uit de Belgische Grondwet: “Het genot van de rechten en vrijheden aan de Belgen toegekend moet zonder discriminatie verzekerd worden. Te dien einde waarborgen de wet en het decreet inzonderheid de rechten en vrijheden van de ideologische en filosofische minderheden.”

6. Algemeen besluit

Als we de invulling van de drie sleutelbegrippen in hun samenhang bekijken, luidt de conclusie als volgt: SP.A hanteert een populistische retoriek, maar er zijn duidelijk oneffenheden in de interpretatiepaden tussen volk, establishment en democratie. Uit studie van de partijprogramma's, ledenbladen en verkiezingspropaganda van 2003-2004 blijkt dat bij SP.A wel noodzakelijke maar niet voldoende voorwaarden vervuld zijn om van een populistische ideologie te kunnen spreken. SP.A ontleent een heel aantal elementen uit het populistisch begrippenarsenaal, maar verbindt hier niet alle achterliggende, ideologische assumpties aan.

Welke zijn dan die noodzakelijke voorwaarden, die populistische denkbeelden waaraan SP.A refereert? SP.A heeft de mond vol van 'de mensen', een term die verwijst naar het gewone volk, de niet-bevoorrechten zowel in sociaal-economische (klein versus groot) als in politieke (bestuurden versus bestuurders) zin. Deze term portretteert de bevolking als een massa zonder interne belangentegenstellingen en als homogeen geheel met één reeks verzuchtingen. Het SP.A-discours is ook doordrongen van moreel kloofdenken: winst om de winst en politiek om de macht zijn slecht; de hardwerkende, ervaringswijze gewone man en de SP.A-politiek 'voor de mensen' zijn goed. SP.A distantieert zich van achterkamertjespolitiek, politieke achterhoedegevechten, loze beloftes, machtshonger, carrièrisme... Via het direct contact en de symbolische eenheid tussen SP.A, Steve Stevaert, en 'de mensen' wordt het populistisch democratie-ideaal realiteit: een afspiegeling van de volkswil. Politiek wordt voorgesteld als 'goed doen voor iedereen'. De rol van Steve Stevaert als "ongewone gewone jongen", wordt ten volle uitgespeeld. Hij personifieert de anti-intellectualistische lijn van de partij. In hun samenhang zijn deze verschillende elementen een toonbeeld van populistische retoriek, voor een regeringspartij zeer opmerkelijk. Deze retoriek betekent een grondige accentverschuiving in vergelijking met de vroegere SP en lijkt het kind van de partijvernieuwing.

Toch is SP.A anno 2003-2004 geen populistische partij. Een aantal punten uit het SP.A-discours stroken immers niet met de populistische assumpties. Ik licht er de belangrijkste uit. Ten eerste bepleit SP.A uitdrukkelijk de aanvaarding en verrijking van etnisch-culturele diversiteit, en diversiteit is antithetisch aan homogeniteit. Het socialisme van SP.A is verschoven, enigszins weg van de sociaal-economische tegenstellingen, naar een 'ethisch socialisme'. Corijn (2004: 47) zegt dat "theoretisch wordt afgestapt van een marxistisch conflict- en strijdmodel en wordt gekozen voor een durkheimiaans harmonie- en integratiemodel". Ten tweede is het establishment in het SP.A-discours niet perfect homogeen, maar ontdekt in een economische component, het grootkapitaal, en een politieke component, de traditionele politieke zeden. Het belangrijkste is echter dat de

democratievisie niet overeenstemt met de populistische veronderstellingen. SP.A wil direct contact tussen 'de mensen' en de politiek, maar pleit ook voor inspraak via belangenorganisaties: politiek gaat over de mensen, maar democratische besluitvorming betekent overleg en onderhandeling. De te volgen politiek moet voor SP.A niet zondermeer of noodzakelijk zijn wat de meerderheid wil. SP.A is geen voorstander van populistische democratie, wel van consensusdemocratie en liberale democratie.

De toepassing van het populismeconcept op SP.A in de periode 2003-2004 laat zien dat er een spanning is tussen vorm, de manier waarop het socialistische gedachtegoed wordt verpakt en vertaald naar het brede publiek toe, en inhoud, de achterliggende visie op mens, samenleving en conflictregeling.

5. CD&V: morele oppositie

Tot 1999 hebben de Vlaamse christen-democraten haast zonder uitzondering deel uitgemaakt van alle naoorlogse Belgische regeringen.¹ Met het aantreden van het paars-groene kabinet Verhofstadt I werden zij naar de oppositiebanken verwezen, na een halve eeuw lang hun stempel te hebben gedrukt op het politieke en maatschappelijke leven. De keerzijde van deze invloed en bestuurservaring is dat de christen-democraten in verband worden gebracht met het gevestigd bestel, in bijzonder door hun politieke tegenstanders. In 2001 voerden de Vlaamse christen-democraten een vernieuwingsoperatie door, die op het congres van 28 en 29 september symbolisch werd bezegeld met een nieuwe naam: CVP werd CD&V.

De belangrijkste reden om CD&V in dit onderzoek te betrekken, is haar positie als oppositiepartij gedurende de onderzoeksperiode. Dat CD&V een centrumpartij is die als vanouds met de Belgische machtstentakels wordt geassocieerd, is een interessant gegeven. We zouden verwachten dat een partij die jarenlang aan de macht is geweest weinig uitstaans heeft met populisme. Populisme is immers per definitie anti-establishment. Maar is een centrumpartij als CD&V dan per definitie *niet* populistisch? Zouden we in het CD&V-discours geen (elementen van) populisme terugvinden? En kunnen we aan de hand van de CD&V-case het verschil uitklaren tussen populistische en ‘normale’ oppositie? In een studie van de CD&V-visie op volk, establishment en democratie zitten de antwoorden vervat op deze vragen. Maar net zoals bij SP.A zet ik eerst summier de ideologische kern van CD&V uiteen.

1. Het sociaal-personalisme van CD&V

Hoewel anno 2003-2004 minder dan vroeger, is het christen-democratisch jargon doorspekt met termen met een religieuze connotatie. De historische wortels van de hedendaagse christen-democratie, oftewel het sociaal-personalisme, liggen dan ook in het geloof. De fundamenteën van het sociaal-personalisme zijn de “Evangelische waarden”. Voorbeelden hiervan zijn dienstbaarheid, weerbaarheid, medeleven, maatschappelijk engagement, menswaardigheid, respect, vertrouwen, genegenheid, verbondenheid, liefde, gezelligheid, betrokkenheid, begrip, vriendschap, samenhang, warmte, zorgzaamheid, verantwoordelijkheid... In een retorische vraag uit de beginselverklaring van 1945 zit de

¹ Van 20 maart 1947 tot 12 juli 1999 maakten de christen-democraten onafgebroken deel uit van de (federale) regering, met uitzondering van de regering Van Acker IV, die het bewind voerde van 22 april 1954 tot 2 juni 1958 (zie Witte, Craeckx e.a. 1997: 441-42).

essentie vervat: “Bestaan er wel meer hoogstaande, meer volledig menselijke waarden dan eerlijkheid, rechtvaardigheid en liefde door het christendom aan de mensen gebracht?”

Het sociaal-personalisme huldigt een universele benadering van de mens: het geloof in de unieke, intrinsieke waarde van elke persoon. Een christelijke opvatting van mens en maatschappij vormt het uitgangspunt, en het politiek project van de Vlaamse christen-democraten is gecentreerd rond een aantal waarden, die ze fundamenteel vinden in functie van de “persoonswording”.

Vier waarden worden in het christen-democratisch manifest van 1986 aangeduid als kern: personalisme, solidariteit, verantwoordelijkheid en rentmeesterschap. Personalisme is een oproep aan elkeen om zich te ontwikkelen tot een persoon die in staat is “te kennen en te denken, te willen en lief te hebben”; solidariteit en verantwoordelijkheid verwijzen naar het zin en richting geven aan samenleven met anderen; en rentmeesterschap benadrukt de onlosmakelijke verbondenheid tussen de mens en de natuur, het aardse erfgoed. “Deze vier principes verwijzen naar vier relaties waarop ieder mens wordt uitgenodigd in te gaan om zo tot de voltooiing van zijn persoonswording te kunnen komen”, zegt het manifest (1986). De taak van politiek en overheid bestaat erin om voorwaarden te creëren en drempels weg te werken, zodat die persoonlijke ontplooiing voor iedereen mogelijk wordt.

De waarde die in het verkiezingsprogramma van 2003 als “belangrijkste waarde” wordt omschreven, is verbondenheid. Christen-democraten gaan ervan uit dat mensen, groepen en volkeren geroepen zijn tot vriendschap; en dat ze zichzelf maar ten volle kunnen ontwikkelen in relatie tot anderen. CD&V streeft naar verzoening en harmonie: het ideaal van het sociaal-personalisme beschouwt de vreemden en vijanden van vandaag als de vrienden van morgen. Christen-democraten willen werken aan wat mensen bindt en bestrijden wat hen onderling verdeelt. Anno 2003-2004 formuleert CD&V de kern van haar gedachtegoed als volgt:

“Voor CD&V telt elke mens. Elke mens is uniek en levert een eigen onvervangbare bijdrage aan de samenleving. Iedere persoon, met al zijn talenten en zijn beperktheden, verdient fundamenteel respect. Mensen zijn verbonden. Ze worden zichzelf in relatie met anderen. Deze verbondenheid dient gestimuleerd en verdient ondersteuning. Ze maakt de mensen sterker. Het komt de onderlinge solidariteit ten goede en doet de samenleving vooruitgaan. Deze grondgedachte - gekend als het personalisme omdat de waardigheid van de menselijke persoon centraal staat - vormt de levensbeschouwelijke basis van de Christen-Democratie.” (PP EP 2004)

De Vlaamse christen-democraten aanvaarden dat mensen van elkaar verschillen. “Dat kan het gevolg zijn van toeval, afkomst, eigen werkkraft. Maar uit die verschillen kunnen

toestanden groeien die leiden tot maatschappelijke ongelijkheid, in die zin, dat bepaalde mensen niet meer dezelfde rechtmatige ontplooiingskansen krijgen als anderen” (congresresoluties 1986). CD&V wil een beleid voeren dat mensen kansen biedt om deze maatschappelijke en andere barrières te doorbreken. Hoewel de christen-democraten uitdrukkelijk belang stellen in *alle* leden van de maatschappij, wordt onder sociale rechtvaardigheid in het bijzonder de zorg voor de zwakkeren verstaan (naastenliefde). “Christen-democraten kunnen (kans)armoede niet tolereren. We kunnen niet tezelfdertijd pleiten voor de waardigheid van elke mens en ons neerleggen bij de armoede in de samenleving”, zo staat in het verkiezingsprogramma van 2003.

Hoewel vandaag misschien minder dan voorheen onderscheidt CD&V zich van de andere partijen als zogeheten standenpartij. De CD&V-aanhang bestaat van oudsher uit sociale groepen met verschillende, soms tegengestelde belangen, die allemaal ook binnen de partij vertegenwoordigd zijn. Uiteenlopende belangenorganisaties, middenstand en zelfstandige ondernemers (UNIZO), landbouwers (Boerenbond), industriëlen, arbeiders en bedienden (ACW)... allen zijn ze vertegenwoordigd binnen de partij of hebben ze er goede contacten. De geest van samenwerking en de voorkeur voor een conflictregeling op grond wederzijds respect ziet zich op die manier *in* de partij weerspiegeld.²

2. Het volk

De paragraaf over het volk valt zoals steeds uiteen in twee delen. In het eerste deel wordt uiteengezet wie wel/niet tot het spreekwoordelijke volk behoort; in het tweede deel ga ik dieper in op de homogeniteits- en moraliteitsvraag.

2.1. Wie?

Een beschrijving van de CD&V-visie op het volk is niet zo eenvoudig te maken omdat de christen-democratische opvatting niet rechtlijnig is. Voor de studie van populisme zijn hier twee punten van belang. Ten eerste wordt het spreekwoordelijke volk door CD&V op drie inhoudelijk verschillende manieren ingevuld. Het volk is in de CD&V-ideologie geen sleutelconcept van eerste orde, zo blijkt. Aangezien dit bij populisme wel zo is, betekent dit dat sociaal-personalisme en populisme geen perfect koppel zijn. Een tweede punt betreft een vormelijk of taalkundig aspect, namelijk de manier waarop CD&V over het volk spreekt. Vooral wanneer de relatie tussen bevolking en politiek het onderwerp

² Inzichtelijk werk over de ideologie van de Vlaamse christen-democraten vinden we onder andere bij Dierickx (1990), De Clerck, Antonis e.a. (2000) en Raes (2003). Voor uitgebreide literatuur over het georganiseerd katholicisme en de christen-democratie in Vlaanderen verwijs ik graag naar het Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum (KADOC) te Leuven.

uitmaakt, wordt het spreekwoordelijke volk van CD&V overwegend geformuleerd als ‘de mensen’.

2.1.1. Geen sleutelconcept: het volk is niet eenduidig

In Freedeniaanse zin is het volk in de CD&V-ideologie geen sleutelconcept van eerste orde. De basisbouwsteen van het sociaal-personalisme is de mens, niet *het* volk. Andere sleutelbegrippen uit de christen-democratie zijn verbondenheid en verantwoordelijkheid, waarden die hun visie op mens en maatschappij structureren. De hiërarchie van sleutelbegrippen valt af te leiden uit het feit dat de christelijke waarden en visie op de mens doorheen de tijd dezelfde blijven (mits een actualisering van het discours), terwijl de opvatting van het volk *niet* eenduidig is. We kunnen een onderscheid maken tussen drie invullingen: een in de tijd onveranderlijke, (1) de “samenleving”; en twee naargelang de tijdsgeest evoluerende, (2) Vlaanderen en (3) België.

In ruime zin wordt het spreekwoordelijke CD&V-volk omschreven als (1) de “samenleving”. Dit beeld is bij CD&V dominant. Eerder dan één welbepaalde, min of meer constante groep mensen wordt die samenleving begrepen als een gemeenschap die bestaat uit een oneindig aantal netwerken en wisselende relaties tussen mensen. CD&V beschouwt het volk als een verzameling van mensen en subgroepen, uiteenlopend zowel qua aard als qua omvang. Volgend citaat kan dit illustreren:

“De Vlaamse christen-democraten willen dat de mensen zelf de samenleving dragen: *mannen en vrouwen, jong en oud, verbonden met elkaar in vele, open gemeenschappen* zoals het gezin, de familie, de buurt, de vereniging of club, de vriendenkring, de levensbeschouwelijke gemeenschap, de school, de hogeschool of universiteit, de vakbond, de mutualiteit, de partij... Mensen geven de samenleving een gezicht.” (PP VP 2004)

Deze visie benadrukt dat mensen in de moderne samenleving een meervoudig leven leiden, in verschillende groepen (gezin, school, bedrijf, kerkgemeenschap, ziekenhuis, woonbuurt, vereniging, vakbond, volk...) verschillende rollen opnemen en anders functioneren (zie Huyse 2003). Deel uitmaken van één of meerdere gemeenschappen is belangrijk omdat het mensen identiteit biedt en leidt tot (meer) vertrouwen, zo luidt de achterliggende redenering. Identiteit wordt begrepen als een gevoel van verbondenheid dat binnen al deze verschillende gemeenschappen beleefd kan worden. Deze waardebeleving gebeurt binnen het gezin, de ‘hoeksteen van de samenleving’, maar evengoed binnen een cultuurgemeenschap, ja zelfs tussen volkeren onderling. Niet de ontvoogding van het volk in de socialistische of nationalistische betekenis, maar wel samenlevingsopbouw en de zelfrealisatie van elke persoon, noodzakelijk in relatie tot anderen, is het primaire politieke streefdoel van CD&V.

Illustratie 5.1. : Het volk bestaat uit mensen in verbondenheid

bron: Ampersand 10/2003

Volgens de morfologische benadering, doelt het volk als perifeer concept in strikte zin op (2) het Vlaamse volk als *cultuurgemeenschap*. Vlamingen worden volgens de christen-democraten gekenmerkt door een eigen taal, levenswijze en cultuur, en hun verleden van collectieve sociale achterstelling. De eigenheid en het belang van de verdere ontplooiing van het Vlaamse volk worden uitdrukkelijk erkend, maar primair staan de waarden van het sociaal-personalisme voorop. In haar kritiek op de federale regering trekt CD&V anno 2003-2004 niet zelden de Vlaamse kaart, maar een goede verstandhouding tussen de gemeenschappen blijft voor CD&V prioritair.³ De hiërarchie van sleutelbegrippen vinden we bijvoorbeeld terug in de manier waarop CD&V haar keuze voor het confederalisme beargumenteert:

“Een confederaal model betekent: *samen nagaan wat we samen willen doen*. (...) Vlaanderen moet voor ons het belangrijkste beleidsniveau worden. Dankzij een gemeenschappelijke taal, cultuur en

³ Als we willen peilen naar de Vlaamse geestesgesteldheid van de christen-democraten, is het van belang te vermelden dat CD&V bij de verkiezingen van 2004 opkwam in kartel met de Nieuw-Vlaamse Alliantie van Geert Bourgeois, de conservatieve vleugel van de intussen opgedoekte Volksunie (VU).

geschiedenis kunnen we hiervan het makkelijkst een warme thuis maken. Ons uitgangspunt is het belang van de mensen, dat gediend is met een efficiënt, nabij en democratisch bestuur. *Vanuit een grensoverschrijdende verbondenheid en omwille van de menselijke zekerheid kiezen wij ook voor een objectieve, doorzichtige en omkeerbare solidariteit tussen de deelstaten.* (PP FP 2003)

Hier past een bemerking vanuit historisch perspectief. Volgens de morfologische benadering bestaat de kern van een ideologie uit sleutelconcepten die op een welbepaalde manier worden gedecontesteerd. Een essentieel kenmerk van sleutelconcepten is dat ze een vaststaande betekenis hebben. Dat het volk als natie in de Vlaamse christen-democratie geen sleutelconcept van eerste orde is, valt volgens deze logica af te leiden uit het feit dat de dominante christen-democratische opvatting van de natie doorheen de jaren is verschoven. In functie van de wederopbouw en stabiliteit van het land werd in de beginselverklaring van de CVP, die dateert van 1945, primair de eenheid onder vlag en vaderland gepropageerd. In de beste staatsnationalistische traditie: “België is geen toevallige of kunstmatige constructie, ook niet enkel een Staat, maar een gemeenschappelijk vaderland van allen die, geboren in deze hoek van West-Europa, sinds eeuwen verbonden zijn door een gemeenschappelijk lot en door een gelijkaardigheid van zeden en levenswijze” (CVP 1945). Doorheen de tijd is de “Belgische natie” echter naar het achterplan verwezen en is het Vlaams bewustzijn van de christen-democraten gevoelig versterkt. De ontvoogding van het Vlaamse volk als cultuurgemeenschap trad gaandeweg meer op het voorplan. Zo luidde het in de congresresoluties van 1986: “Vandaag beschouwen de Vlamingen zich niet langer als een bedreigde bevolkingsgroep. Zij vormen vandaag een wakkere, en zelfverzekerde gemeenschap die in het bestaande Belgische staatskader de eigen hefbomen van machtsuitoefening in de hand neemt”. Toen CVP en PSC nog niet gesplitst waren, werden de gemeenschappelijke geschiedenis, zeden en leefgewoonten van het *Belgische* volk benadrukt, anno 2003-2004 ligt de focus net op de *Vlaamse* eenheid.

Dit laveren tussen het volk als “Belgische natie” en als “Vlaamse cultuurgemeenschap” brengt ons bij de derde invulling van het volk: (3) het volk als *politieke* gemeenschap. Deze invulling volgt uit de CD&V-visie op staat en nationaliteit. In 2003 stemde CD&V in het parlement tegen het migrantenstemrecht. De nationaliteitsvereiste wordt bij voorkeur behouden als formeel criterium voor de begrenzing van de staatkundige, politieke gemeenschap. Begrepen als door een staat omlijste gemeenschap, is het spreekwoordelijke volk van CD&V dus in een derde, eerder formele dan gevoelsmatige betekenis nog steeds de “Belgische natie”, al wordt deze term anno 2003-2004 niet meer gehanteerd.

Samengevat: CD&V onderkent de eigenheid van het Vlaamse volk, en vindt dat die moet uitgebouwd worden, maar het begrip volk heeft in de christen-democratie niet de status

van sleutelconcept omdat deze in eerste instantie is gebouwd op onderling verbonden waarden, en niet op een onveranderlijke invulling van het volk. Het volk is voor CD&V naast het gezin, de vereniging,... één van de vele gemeenschappen die een collectieve waardebeleving mogelijk maken. Omdat taal en cultuur belangrijke elementen zijn die identiteit bieden, bekleedt de cultuurgemeenschap wel een specifieke plaats.

2.1.2. 'de mensen' als contrapunt van 'de politiek'

Het onderscheid tussen inhoud en vorm, waarbij inhoud doelt op de ideologische visie en vorm op de manier waarop die visie retorisch wordt vertaald, is voor de studie van populisme ook bij CD&V relevant.

Tijdens de onderzoeksperiode hanteert CD&V in de ledenbladen en verkiezingspropaganda een ander discours over het volk dan in de partijprogramma's. In de partijprogramma's worden termen als 'de mens', 'mensen', 'de mensen', 'de gemeenschap', 'de samenleving' door mekaar gebruikt. Dit weerspiegelt de universele opvatting van de mens en het inclusieve karakter van de gemeenschap: de "samen-leving" is iedereen, ongeacht status, beroep, afkomst of overtuiging. In ledenbladen en verkiezingspropaganda wordt het volk nadrukkelijker aangeduid met de catch-all term 'de mensen'. Deze term past in het harmoniemodel en de lange traditie die CD&V heeft als catch-all partij (zie Beke 2004, 2003).

De term 'de mensen' omvat de gehele bevolking en wordt gebruikt als referentiepunt van de politiek *tout court*. CD&V lijkt een wig te willen drijven tussen de regering en 'de mensen', een bepaling die in deze context moet worden opgevat als de 'niet-politici' of specifieker, de 'niet-bestuurders'. De afstand tussen bevolking en bestuur wordt vervolgens gecontrasteerd met de volksverbondenheid van de eigen partij. Dit terugkerend patroon kan geïllustreerd worden met volgende citaten:

"Johan trok fel van leer tegen de zwakke paarse Vlaamse regering die zich niet bezig houdt met de zaken waarvan *de mensen* wakker liggen zoals jobs en pensioenen." (Ampersand 2-2004)

"Terwijl langzaam maar zeker *de mensen* er achter komen met wat voor zeepbeldemocratie liberalen en socialisten ons land opzadelen, wil CD&V met *de ware problemen van de mensen* bezig zijn." (Ampersand 11/2003)

Met dit discours refereert CD&V aan een opdeling van de maatschappij in twee blokken. CD&V benadrukt de kloof tussen het volk en het huidige bestuur, en profileert zichzelf als échte belangenverdediger van het volk.

2.2. Hoe?

In deze paragraaf werk ik eerst toe naar een antwoord op de vraag of, en zo ja op welke manier CD&V het spreekwoordelijke volk beschouwt en/of portretteert als een homogeen blok. Daarna wordt de moraliteitsvraag behandeld.

2.2.1. Homogeniteit

Of het spreekwoordelijke volk van CD&V wordt geportretteerd als een één en ondeelbare entiteit, kunnen we opmaken uit een aantal deelvragen. Net als bij SP.A wordt de homogeniteitsvraag eerst vanuit de focus op vorm beantwoord, daarna meer in detail vanuit de inhoud. Vorm verwijst naar de terminologie waarin men over het volk spreekt (retoriek). De veronderstelling is dat het dominante beeld van het volk homogeen is als het discours over het volk een vorm van eenheid oproept eerder dan van diversiteit en subgroepen. Inhoud verwijst naar de achterliggende denkbeelden over het volk (ideologie). De vraag in hoeverre de inhoudelijke homogeniteit van het volk door CD&V benadrukt wordt, zal beantwoord worden aan de hand van dezelfde indicatoren als bij SP.A.

Vorm

Vormelijk wekt CD&V de suggestie van homogeniteit doordat ‘de mensen’ (wij) als retorisch contrapunt van de heersende politiek (zij) worden gedefinieerd. Hoewel ‘de mensen’ een pluraliteit veronderstelt, wekt deze term het beeld van een homogene massa zonder interne belangentegenstellingen (zie hoofdstuk 4). De homogeniteit van het volk wordt bij CD&V vooral benadrukt in oppositie met de besturende elite, zoals bijvoorbeeld in volgend uittreksel:

“De liberalen begonnen met een woordbreuk. Verhofstadt beloofde allerlei belastingverlagingen. En wat doen ze na de verkiezingen? Ze zitten direct in de zakken van *de mensen*. (...) CD&V verkneukelt zich daar niet in, toch draagt deze regering een zware verantwoordelijkheid.”
(Ampersand 6/2003)

De kritiek van Blommaert (2004: 128), dat wie spreekt over ‘de mensen’ in feite spreekt over “tien miljoen mensen van zeer uiteenlopende sociale groepen”, gaat op met de nuance dat het ‘de mensen’-discours bij CD&V niet allesoverheersend is. In het CD&V-discours over het volk zit ook nog een andere lijn. Zeker in de verkiezingsprogramma’s, maar ook in de ledenbladen en verkiezingspropaganda spreekt CD&V namelijk ook differentiërend over het volk. Niet de ondeelbaarheid, wel het complexere beeld van de samenleving als een verzameling van subgroepen wordt dan benadrukt. Ter illustratie:

“We geloven (...) dat mensen het best tot hun recht komen in gemeenschappen zoals *het gezin, de familie, de buurt, de vereniging, de school, het ziekenhuis, het bedrijf...*” (PP FP 2003)

Dat het ‘de mensen’-discours bij CD&V ook vooral een kwestie is van retoriek en communicatie, kunnen we tussen de lijnen opmaken uit een interview met Jan Reyckmans van Quattro, het reclamebureau dat werd ingeschakeld voor de CD&V-campagne in 2003.⁴ Over de campagne van SP.A zei hij het volgende:

“Ik denk dat de keuze van de baseline van SP.A – “Politiek gaat over de mensen” – vooral gebaseerd was op het verruimen van hun doelpubliek en van hun mogelijk kiezerspotentieel. (...) Je merkt toch een zekere poging tot verbreding van hun kiespubliek. In welke mate dat zij ingepikt hebben bij CD&V en *het thema ‘de mensen’* weggekaapt hebben... Er is een Steve Stevaert-effect geweest, maar ik denk dat ze het ook heel goed hebben aangepakt, veel beter dan CD&V mensentaal gesproken hebben. Om te zeggen ‘het gaat over de mensen en wij zijn mensen onder de mensen’.” (Interview Jan Reyckmans)

Dat Reyckmans ‘de mensen’ als “een thema” omschrijft dat (al dan niet) van CD&V zou weggekaapt zijn, duidt op de associatie tussen de partij en de term, en niet op een bepaald beleidsissue, zo mogen we aannemen.

Inhoud

Homogeniteit kunnen we enerzijds afleiden uit de termen waarin een partij spreekt over het volk, maar welke opvattingen liggen aan die retoriek ten grondslag? Deze vraag zal hier (net als bij SP.A) beantwoord worden aan de hand van een aantal indicatoren, die elk op zich een stukje informatie toeleveren.

(i) Socio-economisch: verzoening

Het volk is voor centrumpartij CD&V niet socio-economisch homogeen, want in de partijliteratuur wordt uitdrukkelijk erkend dat de samenleving aan deze interne scheidslijn het hoofd moet bieden, zoals volgend citaat illustreert:

“Wij streven naar een *samenleving met een stevige economische basis die zorg draagt voor de zwakkeren*. Omdat wij iets samen opbouwen in verantwoordelijkheid, moet de politiek ruimte bieden aan een economisch beleid dat in *dialogo tussen werkgevers en werknemers* tot stand komt.” (‘ABC van CD&V’ 2004)

Tegenover de idee van klassenstrijd stellen de christen-democraten hun geloof in de constructieve waarde van het sociaal overleg. Christen-democraten streven naar

⁴ Dit interview werd afgenomen door Peter Van Aelst in het kader van een doctoraat over de verkiezingscampagne van 2003.

verzoening. Het christen-democratisch alternatief voor de klassenstrijd, die het sociaal-economisch conflict op de spits drijft en de samenleving polariseert, werd eertijds getypeerd als “de politiek der uitgestoken hand” (CVP 1945). Dat christen-democraten tegenstellingen willen overbruggen, betekent voor het sociaal-economisch conflict dat ze streven naar sociale harmonie of “vrede binnenin” (1986). Christen-democraten zullen eerder benadrukken wat mensen en gemeenschappen bindt dan wat hen verdeelt. Deze sociaal-personalistische insteek van sociaal-economische spanningen vinden we bijvoorbeeld terug in volgende tekststukjes:

“Een geëngageerde ondernemer heeft gemotiveerde medewerkers nodig en medewerkers hebben een geëngageerde ondernemer nodig. Beiden kunnen niet zonder elkaar. Dat is de *verbondenheid tussen de ondernemende en de werkende mens!*” (Ampersand 5/2003)

“Christen-democraten zoeken de *harmonie* tussen pakweg *de leerkracht, de leefloner en de notaris*, wat ze verbindt. Liberalen en socialisten daarentegen versterken de dualisering.” (Ampersand 6/2003)

Voor CD&V zijn er dus socio-economische spanningen *binnen* het volk. Het volk wordt niet gedefinieerd door eenzelfde socio-economische status.

(ii) *Etnisch-cultureel/ levensbeschouwelijk: wederzijds respect*

Ook in etnisch-cultureel en levensbeschouwelijk opzicht is het spreekwoordelijke CD&V-volk niet homogeen. Ik verduidelijk en illustreer beide punten.

Na de machtswissel in 1999 speelt het aloude conflict tussen katholieken en liberalen af en toe terug op. Zo zegt CD&V:

“Blauwroodgroen miskent de rol van het vrije en waardegeïnspireerde initiatief. Vooral de liberalen willen, door de invoering van een verplicht intern pluralisme, de *verrijkende waardegebondenheid van het middenveld* kapotmaken.” (PP FP 2003)

Dat CD&V de “waardegebondenheid” van het middenveld als “verrijkend” typeert impliceert een pluralistische, levensbeschouwelijke diversiteit binnen het volk.

CD&V beschouwt de multiculturele samenleving als een *fait accompli*. Ten aanzien van etnisch-culturele diversiteit benadrukken de Vlaamse christen-democraten eerder schoorvoetend het verrijkende karakter, maar ze pleiten wel uitdrukkelijk voor tolerantie, openheid en wederzijds respect tussen de verschillende gemeenschappen. Het spreekwoordelijke volk, de “samen-leving”, wordt anno 2003-2004 gekenmerkt door etnisch-culturele diversiteit. CD&V cultiveert op dit punt geen polariserend wij/zij-denken, maar een discours van inclusie. Illustratief zijn volgende citaten:

“Vrouwen kampen nog te vaak tegen een dubbele discriminatie. Zo moet een migrantenvrouw twee keer zo hard werken voor gelijke kansen. (...) wij spreken nog te weinig met en over de allochtone vrouwen. (...)” (Ampersand 10/2003)

“Alle mannen en vrouwen zijn gelijkwaardig en van nature gelijk. (...) Wij verwerpen sociale uitsluiting en prediken verdraagzaamheid en mededeelzaamheid.” (Ampersand 5-6/2004)

CD&V pleit verder voor “positieve actieplannen” voor allochtonen en de partij spreekt ook haar steun uit voor initiatieven in het onderwijs of het verenigingsleven die racistische vooroordelen bestrijden en de kennismaking tussen autochtonen en allochtonen bevorderen. Qua stedenbeleid wil CD&V socio-culturele gettovorming vermijden door een sterke sociale mix te ondersteunen. CD&V ziet het ook als een taak van de overheid om de Vlaamse bevolking “beter te leren omgaan met een interculturele samenleving” (PP VP 2004).

(iii) Normen en waarden

Anno 2003-2004 pleit CD&V uitdrukkelijk voor een herstel van waarden en normen, in de politiek maar ook in de samenleving als geheel. Deze oproep is vervat in de slogan “Voor mensen en waarden” (2003):

“CD&V kiest ‘voor mensen en waarden’ omdat mensen zelf belangrijke waarden, die in onze samenleving op hun kop zijn gezet, opnieuw in ere moeten herstellen. Verbondenheid is het antwoord op de eenzaamheid, respect is het antwoord op agressie, verantwoordelijkheid is het antwoord op onverschilligheid.” (PP FP 2003)

Een samenleving kan maar optimaal functioneren onder de voorwaarde dat een aantal fundamentele principes door alle leden van die samenleving worden onderschreven, zo benadrukt CD&V. Met een discours over normen en waarden als bindmiddel bij uitstek, wordt een eerder abstracte homogeniteit van het volk bepleit.

Gekoppeld aan het migrantenvraagstuk heet het bij CD&V dat zowel autochtonen als allochtonen recht hebben op een eigen identiteit en cultuurbeleving. De christen-democratische visie op het samenleven tussen allochtonen en autochtonen is een verhaal van duidelijke rechten en plichten. Enerzijds stelt CD&V dat men de verschillen tussen mensen en groepen ernstig moet nemen en hen in hun religieuze, culturele en etnische identiteit moet respecteren; anderzijds wordt met de woorden van columnist Anil Ramdas gezegd dat “als je voor een samenleving kiest, je ook de regels van die samenleving accepteert, door wie ze ook zijn bedacht” (verkiezingspropaganda ABC van CD&V 2004). Hoewel CD&V het migrantenvraagstuk op een zeer gediversifieerde manier

benadert, bekleedt het normen en waarden-discours hierin toch een belangrijke plaats. Dit klinkt dan als volgt:

“Onze samenleving is ontegensprekelijk gebouwd op *Griekse, christelijke en humanistische fundamenten*. Concreet wil dat zeggen dat allochtonen het recht hebben om zich, overeenkomstig hun eigenheid, vrij te organiseren, maar dat zij tegelijkertijd blij moeten geven van de wil om te participeren aan onze samenleving, en dat is een samenleving die staat voor het *respect voor de menselijke persoon, de scheiding van Kerk en staat, en de gelijkwaardigheid van alle mensen* (vooral man en vrouw).” (PP FP 2003)

De mate waarin CD&V ruimte wil geven aan eigenheid en diversiteit dan wel de homogeniteit en harmonie wil bewaken, kunnen we opmaken uit de visie van de partij op integratie. CD&V vindt dat alle mensen die naar Vlaanderen migreren, en alle allochtonen die er al wonen maar geen Nederlands spreken of de Vlaamse samenleving onvoldoende kennen, het recht en de plicht hebben om een “inburgeringstraject op maat” te volgen, wat moet leiden tot een “bewijs van de wil tot integratie”. De overheid moet zorgen voor een behoeftedekkend aanbod inzake taalonderricht en maatschappelijke oriëntering. Hieronder wordt begrepen:

“*informatie over de waarden, de organisatie en de historische van de samenleving* (bijvoorbeeld scheiding Kerk-staat, gelijkwaardigheid man-vrouw, solidariteit, arbeidsmarktparticipatie, hoe zit ons schoolstelsel in elkaar, waar kan ik terecht voor rechtshulp...). (PP VP 2004)”

Wie weigert een onthaalprogramma te doorlopen, kan voor CD&V geen aanspraak maken op de Belgische nationaliteit, waar op zijn beurt het recht op deelname aan politieke verkiezingen aan verbonden wordt. Nationaliteit wordt beschouwd als een “hefboom en uitnodiging tot integratie”.

(iv) Taal

Een andere indicator voor de homogeniteit van het volk is het element taal. CD&V trekt vanuit haar federale oppositierol tijdens de onderzoeksperiode uitdrukkelijk de Vlaamse kaart, een evolutie die nog werd versterkt door in 2004 in kartel te treden met de Vlaams-nationalistische N-VA. Homogeniteit volgt uit de opvatting van het volk als cultuurgemeenschap met een eigen taal en geschiedenis. Twee voorbeelden van het bijwijlen scherp Vlaamsgezind oppositie-discours:

“De mensen van de N-VA hebben in het verleden bewezen dat ze rechtlijnig *het Vlaams belang* verdedigen. En dat ze het been kunnen stijf houden wanneer het moet. Want zij willen dat de Vlamingen zélf kunnen beslissen over hun eigen problemen, met hun eigen oplossingen. In plaats van *aan het handje van Di Rupo of Michel* te moeten lopen.” (verkiezingspropaganda ‘Kijk eens aan! Politici die met hetzelfde bezig zijn als u’; kartel CD&V/N-VA 2004)

“Als iemand je in het Frans de weg vraagt, maar je antwoordt in het Nederlands, word je vaak meteen de huid vol gescholden. *Men probeert je als Vlaming in je eigen streek en taalgebied te vernederen: ‘Comprenez-pas le francais?’* Ze maken je flamingant. Meer en meer mensen aanvaarden die *Franstalige arrogantie* niet meer.” (Ampersand 10/2004)

Het wij/zij-denken intensifieert de collectieve identiteit en doet interne breuklijnen vervagen. Een gemeenschappelijke vijand doet eventuele interne tegenstellingen vergeten.

Dat CD&V de Vlaamse eigenheid belangrijk vindt, valt ook op te maken uit het feit dat de partij vindt dat het Nederlands in Europa als volwaardige en officiële taal erkend moet blijven. “De Vlaming moet zich thuis voelen in Europa” (PP EP 2004). CD&V pleit ook voor een “actief buurlandenbeleid” met Nederland als bevoorrechte partner. Dit wordt ondermeer beargumenteerd vanuit het feit dat Nederland en Vlaanderen behoren tot eenzelfde taalgemeenschap. De Vlaamse identiteit is volgens het sociaal-personalisme belangrijk vanwege de verbondenheid die hierdoor wordt gecreëerd.

(v) Relatie volk/individu

Met betrekking tot de relatie tussen individu en gemeenschap, gaat CD&V ervan uit dat de een niet zonder de ander kan bestaan. Enerzijds is verbondenheid met anderen een essentiële voorwaarde opdat een mens zich zou kunnen ontplooien; anderzijds wordt de aard en kwaliteit van een samenleving bepaald door de personen die de samenleving constitueren. Op de individualisme-collectivisme dimensie meet CD&V zichzelf een tussenpositie aan, zoals volgend citaat illustreert:

“Voor christen-democraten heeft een samenleving belang bij vrijheid en verantwoordelijkheid: *mensen voelen zich goed als ze zich kunnen ontplooien in relatie en verantwoordelijkheid tot anderen* (gezin, familie, vrienden, verenigingen, middenveld...). Dat is gemeenschap vormen.” (Ampersand 6/2003)

(Individuele) vrijheid en (maatschappelijke) verantwoordelijkheid worden door CD&V steevast in één adem genoemd. Beide waarden bekleden eenzelfde plaats in de sociaal-personalistische waardenhiërarchie. Met betrekking tot de homogeniteit van het volk, levert deze indicator voor CD&V weinig op. Vanuit het sociaal-personalisme redeneert CD&V niet in vast omliggende collectiviteiten. Het Vlaamsgezind discours wijst dan weer op het tegendeel.

(vi) Gelijke verzuchtingen, maar geen 'volkswil'

De laatste indicator ligt zoals gezegd op het kruispunt tussen vorm en inhoud. In welke mate vinden we de idee van de *volonté générale* terug bij CD&V? Ook hier bij CD&V een enerzijds-anderzijds verhaal, dat accordeert met een spanning tussen vorm en inhoud.

Hoewel de term 'volkswil' geen deel uitmaakt van het christen-democratisch begrippenarsenaal, wordt het volk voor oppositiedoeleinden retorisch wel geportretteerd als een massa met één reeks verzuchtingen. Dit is bijvoorbeeld het geval in volgend citaat:

“Met CD&V geen olympische stunts, geen tweederangsdiscussies over hoofddoeken, geen gefoefel met het kiesstelsel. Voor ons gaat het om *de echte problemen van de mensen*.” (Ampersand 1/2004)

Ook het pleidooi voor confederalisme, voor het “Vlaams belang” en voor meer Vlaamse bevoegdheden past in dit perspectief. Retorisch suggereert CD&V dus een soort volkswil met het oog op mobilisatie tegen de regering.

Deze argumenten, die de idee van homogeniteit ondersteunen, gaan echter in tegen het sociaal-personalisme. Volgens deze visie bestaat de samenleving uit een oneindig aantal gemeenschappen of netwerken van relaties, kleine en grote, tijdelijke en permanente, overlappende en botsende,... en is het volk in de historisch-culturele betekenis er daar één van. CD&V gelooft wel in het bestaan van collectieve identiteit(en) en belangen, maar niet in een ondeelbare volkswil die zou kunnen worden afgelezen uit wat de meerderheid wil. Dit blijkt ook uit de christen-democratische visie op politiek en democratie, die verderop wordt behandeld.

Besluit

Besluitend over de vraag naar de homogeniteit van het volk kunnen we stellen dat CD&V twee verschillende petjes draagt, één van oppositie- en één van beleidspartij. Wanneer de partij spreekt als oppositiepartij wordt de suggestie van homogeniteit gewekt door de retorische opdeling van de samenleving in ‘de mensen’ en ‘de politiek’. Maar als (kandidaat) beleidspartij benadrukt CD&V dat in het volk tegenstrijdige belangen leven, die men via overleg op mekaar moet proberen af te stemmen. Inhoudelijk zit de idee van homogeniteit vooral vervat in de nadruk op gedeelde waarden en het belang van de verdere ontwikkeling van de Vlaamse cultuurgemeenschap. Maar zowel op sociaal-economisch, etnisch-cultureel als levensbeschouwelijk vlak blijkt uit het CD&V-discours een uitdrukkelijke erkenning van diversiteit.

2.2.2. Moraliteit

De assumptie achter de CD&V-verkiezingsslogan ‘Voor mensen en waarden’ (2003) is dat kernwaarden als verbondenheid, vrijheid, verantwoordelijkheid,... het leven zinvol maken. Ze zijn de leidraad van het goede, moreel juiste leven. Deze gedachte is de essentie van de CD&V-boodschap. De vraag die we ons hier stellen is echter niet wat het goede leven inhoudt, maar of dit goede leven volgens CD&V besloten ligt in het volk. Immers, van populisme is enkel sprake wanneer het volk wordt geportretteerd als drager van moreel goede eigenschappen, in contrast met het intrinsiek slechte karakter van de heersende elite.

Opvallend is dat de Vlaamse volksaard in de partijliteratuur van CD&V in detail staat beschreven. Als confederalistische partij heeft CD&V een welomlijnde opvatting over welke eigenschappen de doorsnee Vlaming karakteriseren. Zo verwijzen congresresoluties van 1986 naar een “opmerkelijke flexibiliteit en weerbaarheid” en karaktereigenschappen zoals “werkkracht, zin voor hiërarchie, een zekere levenslust”. “We zijn nogal praktisch aangelegd, niet te romantisch om de bereidheid tot organisatie af te wijzen en wij hebben een zeker talent om groepsgewijs aan iets te werken. Onze aard is er zowel een van bescheidenheid als een van degelijke ernst,” zo wordt verder vermeld. In dezelfde lijn (en met een verwijzing naar de eigen politieke ideeën) klinkt dit anno 2003-2004 als volgt:

“Vlaanderen? Dat zijn kasseien, echte Flandriens, heerlijke streekbieren, zijn talloze verenigingen, stukjes ruimtelijke wanorde, zijn Leeuw, markten en pleinen, monumenten en geschiedenis. Maar even goed ondernemingszin, het gat in de markt vinden, technologische wonderen, kunstenaars en schrijvers, creatieve vogels van allerlei pluimage. *Vlaanderen, dat is houden wat goed is en vooruitgang boeken waar het maar kan.*” (verkiezingspropaganda ‘ABC van CD&V’ 2004)

“Vlaamse arbeiders zijn *één van de productiefste* en bieden *kwaliteit*” (Ampersand 2/2004)

“Vlamingen zijn van oudsher *gedreven mensen*.” (PP FP 2003)

Hoewel de goede inborst van het volk inhoudelijk niet eigen is aan de christelijke gedachte – iedere mens is waardevol maar heeft zowel grote als kleine kantjes – worden ‘de Vlamingen’ of ‘de mensen’ in het CD&V-discours niet zelden impliciet (en soms ook expliciet) als *ingoed* gecontrasteerd met andere bevolkingsgroepen, namelijk met de regerende politici en met de Franstaligen. Kort volgen een woordje meer uitleg en illustraties.

De 'brave burger' versus de politiek

Al hebben de meeste van bovenvermelde eigenschappen een uitdrukkelijk positieve bijklank, morele kentrekken die in de wetenschappelijke literatuur worden aangehaald, zoals rechtschapenheid en zuiverheid, goedhartigheid, plichtsbewustzijn,... komen in het CD&V-discours slechts per uitzondering aan bod. Sporadisch wordt de positie van de brave, machteloze burger wel gecontrasteerd met de bevoorrechte positie van de machthebbers, zoals in volgende citaten:

“Mensen die de sociale zekerheid of de belastingen oplichten, doen de samenleving pijn en laten anderen betalen. (...) Daarom heb ik een huizenhoog probleem met de fiscale amnestie die *socialisten en liberalen* hebben bedisseld. Die operatie spot met *de eerlijke belastingbetaler*.” (verkiezingspropaganda ‘ABC van CD&V’ 2004)

“De politiek gaat ervan uit dat Ford op de hoogte is van wat België wenst. Doch in internationale handel dient men zich te richten naar wat de klant eist (...) *Heren en dames ministers*: geniet van de *vele kostbare recepties* en kijk vooruit naar jullie oude dag. Zo schijnt voor jullie morgen ook de zon. Voor *de brave burger* geldt er een ander wet: de wet van de sterkste, de *drang om te overleven*.” (Ampersand 10/2003)

Vlamingen versus Franstaligen

Hoewel deze retoriek het CD&V-discours niet overheerst, gebeuren morele toespelingen op het volk niet alleen langs het antagonisme tussen volk en politiek, maar ook langsheen de communautaire tegenstelling. Opvallend is dat de mentaliteit van Franstaligen inzake de taakwestie niet enkel met de flexibiliteit van Vlamingen wordt gecontrasteerd (zie boven), maar ook met de goede wil van allochtonen, zoals bijvoorbeeld in volgend citaat:

“De realiteit is dat Franstaligen toch blijven zeggen: “waarom zouden wij Nederlands moeten leren, wij kunnen toch overal terecht.” *Merkwaardig is dat allochtonen veel meer moeite doen om Nederlands te leren en te spreken*. Het is een mentaliteit.” (Ampersand 10/2004)

Hierbij aansluitend valt op dat allochtonen in de ledenbladen van CD&V dikwijls een gezicht krijgen en positief worden bejegend, zoals in volgend citaat:

“Wassila (27) (...) ontvluchtte (...) met haar man Nasreddine (33) en hun zoontje Mohamed het verscheurde Algerije. Nasreddine was handelaar en werd bedreigd. Ze kozen voor België: ‘Een sociaal land, met veel mensenrechten, dat ons kon beschermen’. (...) *‘Wij willen werken. Niet enkel om het geld, maar om ons goed te voelen’*. Maar zolang onze asielaanvraag niet is goedgekeurd, raken we er niet. (...) Mijn échte droom? Ooit Belg te zijn.” (Ampersand 12/2003)

Twee bemerkingen

Bij de moraliteit van het volk passen nog twee bemerkingen. Ten eerste betekent het feit dat CD&V af en toe put uit het populistisch begrippenarsenaal niet dat de goede inborst van het volk reeds gevestigd is. Dat het volk en bij uitbreiding de mensheid drager zou zijn van universele waarden die het goede leven definiëren, is voor CD&V het na te streven *ideaal*. Dit geldt anno 2003-2004, maar kan treffend geïllustreerd worden met een quote uit de beginselverklaring (1945): “De CVP (...) wil dat de naam BELG [sic] - zoals weleer zo dikwijls - synoniem wordt van een zeer ontwikkeld en zeer beschaafd mensentype. (...) Wij *willen* een volk *worden* waarvan dient getuigd dat de rechtschapenheid, de eerbied voor het gegeven woord, het gevoel van samenhorigheid het ganse gedrag der burgers beheersen”.

Een tweede bedenking heeft te maken met het feit dat CD&V in de onderzoeksperiode (net als SP.A) een ‘luisteren naar de mensen’-offensief heeft doorgevoerd (zie verder). Hoewel met dit offensief het receptieve karakter van de politiek en de ervaringswijsheid van het volk wordt erkend, hoort hierbij een belangrijke nuance. CD&V zegt primair te willen ‘luisteren’, maar benadrukt daarnaast ook zelf te willen *praten*, mensen te willen overtuigen. Praktijkervaring is dus belangrijk, maar een overkoepelend ideeënkader is dat evenzeer:

“Onze toekomst ligt tussen de mensen. We gaan ze tot in maart opzoeken, met hen over hun problemen en zorgen praten en *onze boodschap duidelijk en krachtig aan de man brengen*.” (Ampersand 10/2003)

In dezelfde lijn ligt de vaststelling dat CD&V pleit voor meer gezond verstand in de politiek (in contrast met het huidige beleid), maar tegelijkertijd benadrukt dat oplossingen voor politieke problemen niet zomaar voor het oprapen liggen.

Besluit

Samengevat: er zijn, meestal impliciet, verwijzingen naar het *ingoede* volk, maar over het totale CD&V-discours bekeken, is dit element niet dominant aanwezig. De inborst van het volk wordt gecontrasteerd met de mentaliteit van (1) de politieke elite en (2) de Franstaligen. CD&V beklemtoont te luisteren naar de verzuchtingen van het volk, maar de idee dat het volk alles beter zou weten, wordt getemperd door het feit dat CD&V ook uitdrukkelijk wil *overtuigen*. Slotbemerking is dat het goede leven volgens CD&V niet zozeer al besloten ligt in het volk, maar wel het na te streven ideaal is.

3. Het establishment

Als we het CD&V-discours van 2003-2004 doorlopen, wie kunnen we dan als het establishment aanduiden? Is er sprake van een heersende macht, voorgesteld als een almachtige, homogene groep met moreel verwerpelijke zeden? Dat zijn de onderzoeksvragen die hier voorliggen. Voorafgaand is het belangrijk om weten dat anti-establishmentdiscours in de onderzochte partijliteratuur significant aanwezig, maar niet allesoverheersend is. In vergelijking met de aandacht die in de partijliteratuur wordt besteed aan de eigen partij en politieke werking, staat de anti-establishmentkritiek eerder in de schaduw (zeker in vergelijking met het VB, zie hoofdstuk 6).

3.1. Wie?

Bepalen wie het establishment uitmaakt, kunnen we vanuit de populismedefinitie aan de hand van een tweeledige vraag: wie behoort tot de groep die (1) systematisch slechte morele kwaliteiten krijgt toegeschreven en (2) in belangentegenstelling met het volk wordt geplaatst?

3.1.1. “Paars”: regering en media

In het geval van CD&V beantwoorden de politieke elite en, in mindere mate, de media aan deze beschrijving. Het establishment verschijnt bij CD&V niet als een historisch aanwezige, alomvattende en volks*vrijandige* toplaag in de maatschappij. In de kern is het de zogezegd onverantwoordelijke en onwaardige regering (regeringspartijen en ministers), die in haar optreden wordt gesteund door de media. Deze invulling van het establishmentbegrip kan geïllustreerd worden met volgende citaten:

“Wij doen aan politiek voor de mensen, niet voor onszelf, onderstreept Yves Leterme. Onze boodschap “U verdient meer respect” komt niet uit de lucht vallen. *Paars* scheept de mensen op met aankondigingen, beloften, shownummers,... Zo zaai je hopeloos verwarring. Verhofstadt deed daar met zijn 200.000 jobs een fikse schep bovenop. Hoe bitter moet dat mensen stemmen, die van de een op de andere dat hun werk verliezen. Dergelijke *annoncepolitiek* zet veel kwaad bloed.” (Ampersand 3/2004)

“Het meest stoort mij het gemak waarmee men de *waarheid verdraait* of *gewoonweg liegt*. Die verslanging bedreigt het hart van de politiek. Het is nog nooit zo erg geweest. Als *de regering* het parlement voorliegt, hoe kan ons parlementair systeem dan nog behoorlijk werken? De stemming van de nieuwe kieswet was daar een groot voorbeeld van. Nog nooit waren zovelen tegen. Toch stemmen ze voor omdat *de grote heren*, zich *gesteund* wetende *door de mediacultuur*, het zo hadden beslist.” (Ampersand 4/2003)

Anno 2003-2004 wordt door CD&V gepropageerd dat de bevolking zit opgezaald met onverantwoordelijke en arrogante leiders. Uit vroegere documenten blijkt echter dat de christen-democraten geen traditie hebben waarin een dual maatschappijbeeld werd gehanteerd. Hun vijandbeeld werd in de beginselverklaring (1945) gedefinieerd als wie of wat de vrije ontwikkeling van mens en samenleving in de weg stond: “de geldmachten” (doorgedreven liberalisme) of “het administratief cesarisme van een totalitaire staat” (ontspoord socialisme). De politieke vijand bestond met andere woorden uit (aanhangers van) concurrerende ideologieën, niet uit een oppermachtige, corrupte elite die tegen de volkswil in aan de macht is.

Het establishmentbegrip kent in het CD&V-discours slechts een zinvolle toepassing in strikte zin, te begrijpen als een verbond tussen media en politiek. In het overgrote deel van de onderzoeksperiode wordt een beeld opgehangen waarin media en politiek met mekaar verbonden zijn in een zogeheten “paarse cultuur”, waarin politiek tot louter show zou worden herleid (zie verder). De media gaan niet vrijuit, maar worden wel eerder als mede- dan als hoofdverantwoordelijke geïmagineerd: niet als regisseur, wel als distributeur van de show. Media zouden de regering bijstaan in het verborgen houden van hun slecht beleid. Deze idee wordt verderop nog uitgewerkt en geïllustreerd, maar kunnen we hier alvast interpreteren als een afgezwakte versie van de samenzweringsidee.

Anno 2003-2004 hanteert CD&V een bijwijlen fel moreel getint anti-establishmentdiscours, maar de omvang van dit establishment is eerder beperkt. Opmerkelijk is de kritiek op de media, maar voor het overige lijkt het establishment wat omvang betreft te passen in het normale steekspel tussen regering en oppositie. Al komt dit slechts sporadisch voor, in bijzonder behoren ook Franstaligen tot het CD&V-begrip van het establishment in de zin dat hun negatieve morele eigenschappen worden toegeschreven.

3.1.2. Wie niet?

Actoren die *niet* figureren in het CD&V-establishment, dat wil zeggen actoren die zelden tot nooit in belangentegenstelling met het volk vernoemd worden en/of niet negatief worden opgevoerd, zijn intellectuelen, economische en Europese elites, ambtenaren, magistratuur, koningshuis, maatschappelijk middenveld en Kerk. Over enkele van deze actoren, achtereenvolgens over (1) intellectuelen, (2) Europese elites, (3) koningshuis, en (4) ambtenarij, geef ik om comparatieve redenen kort enkele opmerkelijkheden mee.⁵

⁵ De positieve stellingname van CD&V ten aanzien van het middenveld, de ondernemerswereld en de Kerk heeft hier geen verdere uitleg wegens evident en/of elders behandeld. En wat betreft de magistratuur: op geen enkel ogenblik wordt het rechterlijk gezag gecontesteerd.

(1) Wetenschappers en intellectuelen komen in de CD&V-literatuur haast nooit aan bod en wanneer dit toch voorvalt, wordt de waarde van hun kennis niet betwijfeld. Slechts per uitzondering worden wetenschappers of wetenschappelijk onderzoek aangewend ter ondersteuning van de eigen politieke analyses en oplossingen.

(2) Verder vinden we bij CD&V een pro-Europees discours. Het is opvallend dat het Europees politieke personeel ontsnapt aan de negatieve morele toewijzingen waarmee de paarse regering en de media worden getypeerd. CD&V pleit wel voor een efficiënter, democratischer en transparanter Europa. CD&V wil de betrokkenheid van burgers bij Europa vergroten ondermeer door de uitbouw van een Europees middenveld, wat past in de sociaal-personalistische visie. Maar zij het in positieve zin, CD&V alludeert in haar Europa-discours ook op het kloofdenken, zoals volgende citaten illustreren:

“We willen een Europa dicht bij ons, een Europa dat bijdraagt tot de oplossing van de problemen van de mensen en op zijn niveau een antwoord biedt op de bekommernissen die mensen dagelijks bezighouden.” (PP EP 2004)

“De Dorpsstraat en de Europeaan zijn echt wel met elkaar verbonden.” (Ampersand 4/2003)

(3) CD&V stamt uit een monarchistische traditie. Anno 2003-2004 wordt echter noch in het federaal, noch in het Vlaams of Europees partijprogramma melding gemaakt van koning, vorstenhuis of monarchie. Hoewel CD&V de monarchie niet afvalt, wordt er op een andere, minder hoogdravende toon over het vorstenhuis gesproken dan vroeger. Het vorstenhuis heeft in België een belangrijke rol omdat het fungeert als cement tussen mensen en gemeenschappen, zo luidt het standpunt in volgend citaat:

“Waar moet de politiek meer aandacht aan schenken? Respect voor onze maatschappelijke symbolen. Dat lijkt futiel, maar symbolen staan voor veel meer! Traditionele kleding, volksliederen als bijvoorbeeld de Vlaamse Leeuw, tot zelfs het vorstenhuis symboliseren verbondenheid tussen mensen van dezelfde groep. Neem dit weg, en je krijgt een verzameling van individuen.” (Ampersand 4/2004)

(4) Ook de overheid en het ambtenarenapparaat worden door CD&V niet negatief bejegend. Sporadisch wordt het systeem van partijpolitieke benoemingen (bv. SP.A-er Luc Vanden Bossche als topman van BIAC) door CD&V gehekeld, maar verder is er geen interpretatiepad dat het overheidsapparaat als deel van het establishment met de regering verbindt. CD&V trekt van leer tegen de administratieve rompslomp en bureaucratie, maar portretteert het overheidsapparaat niet als handlangers van de volksvreemde regering. Het is opmerkelijk hoe sterk CD&V de rol van de overheid in haar programma's (2003, 2004) in detail uittekent (zeker in vergelijking met VB, maar ook in vergelijking met SP.A).

3.2. Hoe?

In hoeverre en met welke bewoordingen komt het establishment in het CD&V-discours voor als een homogeen en moreel laakbaar geheel? Ik merk opnieuw op dat het onderscheid tussen homogeniteit en moraliteit theoretisch is. In feite zijn beide elementen uit de populismedefinitie met mekaar verbonden. Door het establishment pejoratief te karakteriseren (moraliteit) wordt immers homogeniteit gecreëerd. De *partners in crime* zijn dan verenigd door hun afkeurenswaardige manier van denken en handelen.

3.2.1. Homogeniteit

Spreeken over het 'establishment' is in het geval van CD&V eigenlijk overdreven omdat de term anno 2003-2004 in essentie eigenlijk niet verder reikt dan de uitvoerende macht: de regering (regeringspartijen en ministers). Het establishment strekt zich niet uit tot de economische en wetenschappelijke wereld, het Europese ambtenarenapparaat, het vorstenhuis, verenigingen... maar toch is er iets meer aan de hand dan 'normale' oppositiekritiek, zo blijkt. Twee bondgenootschappen moeten nader onderzocht worden bij de homogeniteitsvraag: het informeel verbond tussen media en politiek enerzijds, en het formeel verbond tussen de regeringspartijen anderzijds.

Media en politiek: een anti-CVP-verbond

De verwevenheid tussen media en politiek wordt op diverse manieren beargumenteerd. Zo zou er sprake zijn van een vermenging van politieke en mediatieke belangen. De onderliggende idee is dat het volk hiervan het slachtoffer is:

“Politiek en media vormen meer en meer een *monsterverbond* zodat een correcte en neutrale berichtgeving in het gedrang komt. Journalisten schrijven nu eens voor een krant, dan weer pennen ze een boek voor een politicus. Politici van hun kant houden zich niet in om *journalisten* te *beïnvloeden*, ja zelfs te *intimideren*.” (PP FP 2003)

Verder zou de frontvorming blijken uit het feit dat de media zich weinig kritisch opstellen ten aanzien van de regering; een gebrek aan kritiek dat bovendien zou afsteken tegen de manier waarop CD&V wordt behandeld. Volgens CD&V zouden kranten en camera's wegblijven sinds de partij geen deel meer uitmaakt van de coalitie. Journalisten zouden, bewust of onbewust, niet verder kijken dan bestaande vooroordelen tegenover de partij. Het land lijkt in de ban van vernieuwing en de christen-democraten moeten het als kind van de rekening ontgelden, is de redenering. In de woorden van CD&V:

“De *media* waren erg *mild voor en wild van paars-groen*. Zij raapten de vruchten van een gunstige economische wind én van het werk van de voorbije regeringen. Toch haalden Verhofstadt en co met zure zelfgenoegzaamheid de ‘vorige regeringen’ door de mangel, alsof de christen-democraten al die jaren alleen hadden geregeerd. Blauw-rood-groen voedde zichzelf met *anti-CVP-azijn*: zij die ons arrogantie van de macht verweten deden er zelf amper vier jaar over om nog arroganter elk constructief voorstel van ons af te wimpelen.” (Ampersand 5/2003)

Interne overeenstemming of homogeniteit is hier het gevolg van een gezamenlijke ‘vijand’ of referentiepunt van politieke vernieuwing (homogeniteit door dualiteit).

Zoals reeds aangestipt, zouden media en politiek bovenal verenigd zijn in een nieuwerwetse politieke stijl, die gekenmerkt wordt door een toegenomen belang, frequentie en professionalisering van politieke communicatie. Ten gronde is deze “paarse cultuur” voor CD&V synoniem voor een verval van de politieke en mediatieke zeden (zie verder). Homogeniteit van media en regering volgt dan uit het feit dat ze samen verantwoordelijk zijn voor de teloorgang van de waardigheid van politiek (homogeniteit door moraliteit).

Regering: bekritiseerd als blok maar onderling verdeeld

Het establishment in strikte zin is de uitvoerende macht, een formele coalitie tussen regeringspartijen zowel op federaal als op deelstatelijk vlak. Maar wordt dit bondgenootschap als homogeen blok geportretteerd? Over het geheel van de teksten kunnen we op dit punt twee soorten oppositieargumenten onderscheiden die systematisch terugkeren.

In het spel tussen coalitie en oppositie wordt de regering van liberalen, socialisten (en groenen) enerzijds als homogeen blok bekritiseerd en benoemd (“paars-groen”, “blauwroodgroen”, “regering-Verhofstadt”, “vrolijke bende” ...). De regering is dan primair een ploeg, een institutioneel bekrachtigde coalitie van partijen die hun regeerakkoord ten uitvoer willen brengen. De bevolking opzetten tegen de regering als homogeen geheel, dat is één oppositietactiek die CD&V lijkt te hanteren (homogeniteit door dualiteit). Ter illustratie:

“De *Vlaamse regering* botst steeds meer met haar eigen beloftes. Alleen maakt zij daardoor *de mensen het slachtoffer* van haar eigen onbetrouwbaarheid.” (Ampersand 11/2003)

“Pieter [De Crem, mijn toevoeging] probeerde onlangs nog zijn wetsvoorstel over de berekening van de financiële impact van de verkiezingsprogramma’s te doen aanvaarden. De *blauwroodgroene meerderheid* sloot onmiddellijk de gelederen, *bang* als ze waren om *de mensen* hun peperdure factuur onder de neus te duwen.” (Ampersand 4/2003)

“Politiek is discussiëren, overleggen, beslissen en uitvoeren, maar eerst en vooral *luisteren naar wat er leeft bij de mensen*. Dat heeft *paars-groen* niet gedaan. *Zij hebben bestuurd boven de gemeenten en boven de mensen.*” (Ampersand 5/2003)

Een tweede beproefd oppositierecept dat we bij CD&V systematisch terugvinden, bestaat erin om de coalitiepartners uit verband te spelen door hun ideologische onverenigbaarheid te benadrukken. Dit is een niet-populistisch, ideologisch argument: niet de tegenstelling tussen volk en elite, maar de onderlinge verdeeldheid tussen de regeringspartijen wordt beklemtoond. De uitvoerende macht wordt hierdoor geportretteerd als het volstrekte tegendeel van homogeniteit. Het regeringsblok wordt dan ontmaskerd als een geheel op losse schroeven, als een schijnverbond waarin meer ruzie dan beleid wordt gemaakt. Het beeld dat ontstaat is dat van een regering als bont allegaartje zonder gezamenlijk project. Een voorbeeld van het ideologische ‘gebrek aan eenheid’-argument:

Blauwroodgroen voert een *tegenstrijdig beleid*. Voor de *liberalen* en de *groenen* volstaat een minimumaanbod aan kinderopvang en zorg vanwege de overheid. (...) Voor de *socialisten* daarentegen moeten de kinderopvang en de andere diensten aan het gezin door de overheid aangeboden worden.

Een variant van het ideologische ‘gebrek aan eenheid’-argument dat CD&V ook gebruikt, is *wel* van morele aard. Niet de inhoudelijke onverenigbaarheid, wel het gedrag van de regeringsleden wordt dan geïmpliceerd:

“De samenleving heeft (...) recht op een betrouwbare en samenhangende regering. Een betrouwbare overheid moet zelf het goede voorbeeld geven. CD&V wil breken met *een ploeg van ruziemakende ministers die de problemen niet aanpakken.*” (PP FP 2003)

“Vier jaar werden we beschimpt, werden we beladen met alle zonden van de voorbije veertig jaar. (...) Dat is wat deze regering doet: overal zondebokken zoeken en ‘*openruziecultuur*’ opvoeren om het gebrek aan beleid en eenheid te verdoezelen.” (Ampersand 5/2003)

Merk op dat partijen slechts per uitzondering afzonderlijk in het vizier komen (wel in de laatste rechte lijn naar de verkiezingen). CD&V prijst zichzelf in de markt, sporadisch met het populistisch argument dat liberalen, socialisten (en groenen) verknocht zijn aan de macht terwijl CD&V naar eigen zeggen opkomt voor de belangen van ‘de mensen’. De andere partijen worden echter hoofdzakelijk vermeld in een context waarin CD&V beklemtoont waarin zij inhoudelijk van liberalen, socialisten en groenen verschilt. Kort samengevat: liberalen zijn te individualistisch ingesteld; socialisten laten te weinig ruimte

voor initiatief; en groenen betuttelen het volk. CD&V beschouwt de andere partijen niet als zondermeer inwisselbaar.

De manier waarop CD&V de heersende elite overwegend wel, maar significant ook niet als homogeen portretteert, beantwoordt niet aan de ideaaltypisch populistische tweedeling tussen volk en establishment. Dit denkbild is duidelijk present, maar wordt ook systematisch geflankeerd door andersoortige oppositie-argumenten.

3.2.2. Moraliteit

In de wijze waarop CD&V de regering (gesteund door de media) karakteriseert, wordt de morele politiek niet geschuwd. Integendeel, media en politiek worden op een hoopje gespeeld via een discours waarin de heersende politieke cultuur wordt bekritiseerd. Maar hoe wordt die zogeheten “paarse cultuur” dan verder gekarakteriseerd? Dit zal ik eerst verduidelijken en illustreren. Daarna concentreer ik me specifiek op de politieke elite.

Paars is show

Onder het dubbele motto ‘ontsporingen indijken’ en ‘wat goed is zo houden’ trekt CD&V van leer tegen de zogenoemde mediatisering van paars. CD&V beklemtoont dat een politicus in eerste instantie voldoende dossierkennis moet bezitten, tot een gemeenschappelijke beslissing moet kunnen komen, en pas *nadien* die beslissing moet communiceren. De heersende cultuur zou het toonbeeld zijn van het tegendeel, zo kunnen volgende citaten illustreren:

“Politiek verloopt nu anders en je moet je er goed bij voelen. (...) In de *paars-groene cultuur* (...) vertellen ministers permanent wat ze willen en zullen doen. Tja, dan weet je het als gewone burger én als politicus op den duur niet meer.” (Ampersand 4/2003)

“Die *open debatcultuur* is een metafoor voor de totale ondergang. De verwijdering tussen de bevolking en het bestuur is nog nooit zo groot geweest. Er wordt niet meer bestuurd, op wat *borstklopperij* na.” (Ampersand 1/2003)

Regering en media hebben volgens de Vlaamse christen-democraten een cultuur gevestigd waarin de werkelijkheid wordt verbloemd. Onkiese methodes zouden worden aangewend om incompetentie te verbergen. Media laten zich voor de kar van de regering spannen door hun forum te verlenen voor een inhoudsloze show, vindt CD&V. De cultuur van het primaat van de verpakking, van *communiceren* in plaats van *regeren*, wordt geduid met termen als “stoelendansende mediaregering”, “annoncepolitiek”, “goed-nieuws-show”, “façadepolitiek”,... In haar kritiek op de manier waarop men aan politiek doet en/of over

politiek bericht, profileert CD&V zich stevast als belangenvertegenwoordiger van het volk, zoals in volgend citaat:

“Ik erger mij bij *paars* heel erg aan hun *gebrek aan respect voor de mensen*. (...) Paars heeft voortdurend de mond vol over “de mensen” [sic]. Maar ondertussen sturen ze die mensen wel met een kluitje in het riet en *paaien* ze *hen murw met beloftes en mediashows*.” (verkiezingspropaganda, ABC van CD&V 2004)

De “paarse cultuur” is in het CD&V-discours dus een algemene noemer voor het verval van de politieke en mediatieke zeden: verpakking primeert op inhoud, leugens of verdraaiingen zijn niet van werkelijkheid te onderscheiden.

Onverantwoord(elijke) arrogant maar niet corrupt

Zoals gezegd blijft de rol van de media echter beperkt tot die van medeplichtige. Volgens CD&V ligt de kern van het probleem uiteindelijk in de psychologie en het gedrag van de regerende politici. Zij zouden een loopje nemen met de waardigheid van hun ambt door voor volk en parlement de waarheid achter te houden, ja zelfs te liegen *ter wille van het behoud van de macht*. De drijfveer achter de “showpolitiek” zou volgens deze onderliggende logica in wezen neerkomen op puur eigenbelang: om de ultieme consequentie van incompetentie en onverantwoordelijk gedrag – een electorale afstraffing – te ontlopen, hopen de regeringspartijen en ministers via een uitgekiende mediastrategie hun populariteit te behouden en aan de macht te blijven. Deze redenering zit bijvoorbeeld verrat in volgende passage:

“Als Stevaert, Dewael, Verhofstadt en co de kans krijgen dan doen ze het Vlaams kartel af als conservatief in de hoop dat er iets van overblijft. (...) Is het dan zo progressief als Stevaert zijn *ministers-marionetten alleen* laat *werken* voor zijn *verkiezingscampagnes*, terwijl ze toch worden verondersteld te regeren? Is het dan zo progressief om de *mensen* te blijven *voorliegen om het land te verkwanselen*?” (Ampersand 3/2004)

Welke morele eigenschappen krijgt de politieke elite in het CD&V-discours dan toebedeeld? Ruwweg kan je zeggen dat het politieke establishment niet wordt afgedaan als door en door slecht en corrupt, maar wel als onverantwoordelijk, incompetent, arrogant en betuttelend. Vooral een gebrek aan politieke moed en eerlijkheid, maar ook machtswellust en carrièrisme zijn morele toewijzingen waarmee CD&V het establishment typeert. De heersende elite denkt niet op lange termijn en heeft ten gronde te weinig “respect voor de mensen”, aldus CD&V. Enkele citaten kunnen dit illustreren:

“En waarover zijn ze nu bezig: weer het kiesstelsel! Dat zijn problemen van politici over *hun eigen postjes*. Ik hoor het Stevaert nog zeggen: *het gaat over de jobs van de mensen*. Wel, ik heb daar de jongste weken niks over gehoord!” (Ampersand 9/2003)

“De paarse regeringen nemen de mensen bij de neus. *Zij delen gratis geschenkjes uit*, brandschatten de gemeenten en die moeten noodgedwongen - om hun dienstverlening in stand te houden en uit het rood te blijven - hun belastingen verhogen. Vier op de vijf gemeenten deden dat al. *En wie zijn de dupe? De mensen.*”

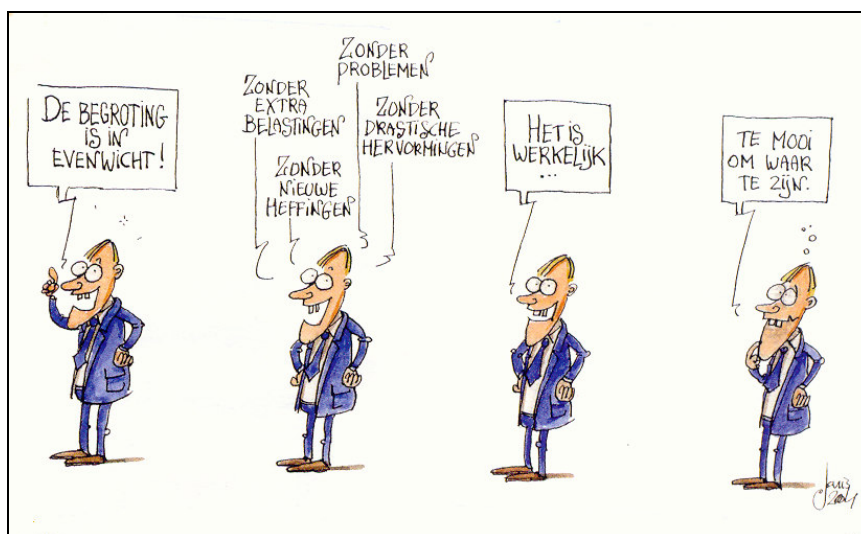
“*Deze regering plaatst zichzelf voortdurend boven de wet, zelfs boven de grondwet*. Alles is gepermitteerd, zo lang het de meerderheidspartijen goed uitkomt. (...) Genoeg, zegt CD&V! Het is de hoogste tijd voor een betrouwbaar bestuur.” (Ampersand 1/2003)

Opmerkelijk is hoe het establishment in het CD&V-discours ook wordt gepersonifiëerd in de figuur van premier Verhofstadt, zoals bijvoorbeeld in volgende tekstpassages:

“Verhofstadt is *nedergedaald*. (...): *de vetpotten zijn leeg*. (...) Hoogmoed komt voor de val. (...) Eventjes verscheen weer de baby-Thatcher: vakbonden, het middenveld, ze kunnen mij eigenlijk gestolen worden, sprak zijn gelaat.” (Ampersand 10/2003)

“Nog nooit hunkerden mensen zo sterk naar een beleid dicht bij de bevolking (...) Hoewel heel wat blauwe en rode burgemeesters en parlementsleden ons binnenskamers vertellen dat Verhofstadt veel te ver van de mensen werkt en als een *zonnekoning* aan *zelfbediening* doet, muikorft de VLD haar mandatarissen: als deze politiek nog vier jaar duurt, zal de wereldvreemdheid van het beleid voor de mensen totaal zijn. (...) Politici moeten opnieuw ten dienste van de mensen staan en niet *ten dienste van zichzelf*. Op 18 mei: verlos ons van de *Ver-van-ons-bed-Verhofstadt!*” (Ampersand 2/2003)

Illustratie 5.2. : Politieke spotprent in dienst van oppositie

bron: Ampersand 10/2004

Een populistisch establishment herkennen we aan het feit dat het volksvreemd, ja zelfs volksvijandig is. De volksvreemdheid van de regering komt in het CD&V-discours tot uiting in het feit dat ze “boven de hoofden” zou besturen, niets doet aan de ‘echte’ problemen van de mensen, te weinig luisterbereid en *au fond* primair met zichzelf begaan is. Hoewel volksvijandig een al te straffe term is om weer te geven hoe CD&V de regering portretteert, valt een lichte vorm hiervan wel te herkennen in kritiek in het bijzonder op de federale regering, die men typeert als te weinig Vlaamsgezind, zeg maar anti-Vlaams. CD&V pleit dan wel niet voor Vlaamse onafhankelijkheid, anno 2003-2004 werd toch stellig de Vlaamse kaart getrokken:

“Misschien is het beter meer voor onze Vlaamse rechten op te komen; desnoods moeten wij ze afdwingen. Steeds blijven wij slikken wat Wallonië en Bruxelles ons opdringen. *Sta op Vlamingen, blijf geen slachtoffer van discriminerende en betuttelende politici.*” (Jan Desmet in Ampersand 6/2003)

“Als er echt bezuinigd moet worden, begin dan eerst - wat CD&V betreft - bij de treinen die leeg rondtoeren en bij de stationnetjes waar geen kat opstapt. Die vind je veelal in Wallonië. Maar dat zal niet gebeuren, want *Vlaanderen wikt, en PS-Dieu Elio Di Rupo beschikt!*” (Ampersand 9/2003)

Illustratie 5.3. : CD&V trekt Vlaamse kaart in federale oppositierol

bron: Ampersand 9/2004

Morele anti-establishmentkritiek is niet het enige, maar wel een wezenlijk onderdeel van het oppositiediscours van CD&V, zo blijkt. Al dan niet in naam van het volk wordt het politiek establishment aangepakt vanwege vermeend oneerlijk, onwaardig en onverantwoordelijk gedrag. De politieke elite zou haar incompetentie voor het volk proberen verborgen te houden met medewerking van de media. Hoewel een complottheorie door CD&V anno 2003-2004 niet uitvoerig wordt uitgewerkt, bevat het CD&V-discours toch elementen die een zweem van samenzwering suggereren. Het feit dat we dit terugvinden bij CD&V, de traditionele establishmentpartij bij uitstek, is opmerkelijk. Het populistische establishmentbegrip en de morele belangentegenstelling met het volk is duidelijk present in het CD&V-discours, maar op de medewerking van de media na, is er geen sturende kracht buiten de partijpolitiek om.

Opmerkelijk is dat de morele kritiek op de politieke elite wordt geflankeerd door ideologische kritiek, waarbij CD&V dan een onderscheid maakt tussen de andere partijen, vooral tussen liberalen en socialisten.

4. CD&V: gelouterde elite en volksverbonden alternatief

Na de verkiezingsnederlaag van 1999 stond de CVP voor de uitdaging om vanuit de oppositie opnieuw aansluiting te vinden bij het kiespubliek.⁶ Een niet onbelangrijk deel van de oppositiestrategie anno 2003-2004 bestond er zoals gezegd in de populistische tegenstelling te bespelen: CD&V beklemtoonde haar (hervonden) volksverbondenheid en presenteerde zich als alternatief voor de volksvreemde en afkeurenswaardige paarse politiek.

4.1. Opnieuw voeling met het volk

CD&V zegde “opnieuw” een partij te willen worden die “ dicht bij de mensen” staat, maar trok in een eerste beweging het boetekleed aan. Dit is de kern uit volgend citaat:

“Ik ben (...) niet bij de oude CVP gegaan, wel bij de *nieuwe CD&V*. Een partij die de *arrogantie van de macht* van zich heeft *afgeworpen*.” (Johan Sauwens in Ampersand 1/2003)

⁶ Omdat ze sinds haar oprichting steeds een beleidspartij was geweest, was haar profiel verbleekt, zo luidde de analyse. De federale verkiezingen van 2003 leverde nog niet het verhoopte resultaat. In 2004 zou dit onder voorzitter Yves Leterme wel geboekt worden door het kartel CD&V/N-VA.

In een tweede beweging (her)positioneerde CD&V zich aan de zijde van het volk, om vervolgens haar voeling met 'de mensen' in te roepen als argument om de legitimiteit van de regering te ondergraven. Gedurende de onderzoeksperiode wordt de volksverbondenheid van CD&V nadrukkelijk in de verf gezet. Dit gebeurde grofweg op drie verschillende manieren. Ten eerste via de (1) gerichte campagne-actie 'In Alle Straten'. Deze actie kunnen we begrijpen als een poging om de geloofwaardigheid van het volksverbonden karakter van de partij te ondersteunen: CD&V wil (opnieuw) voeling krijgen met wat er aan de basis leeft. Ten tweede gebeurt de identificatie met het brede publiek ook door (2) CD&V-politici in een niet-politieke setting te manoeuvreren. Door politici van hun politieke aura te ontdoen zou de herkenbaarheid en sympathie ten aanzien van hun persoon worden opgevijseld. De derde en meest opvallende manier waarop de volksverbondenheid van CD&V naar het publiek wordt overgebracht, is door ze uit te spreken. Een gulden regel in de kunst van het overtuigen is dat een boodschap wordt overgebracht enkel door dikwijls genoeg op dezelfde nagel te kloppen (redundantie). De nagel in deze is (3) de voeling van de partij met het volk, van partijleider Yves Leterme in bijzonder.

Ter illustratie van deze drie punten:

(1) "Yves Leterme stuurt de komende maanden zijn CD&V'ers *In Alle Straten*. Alle Vlaamse christen-democraten nemen de draad op met de mensen in hun wijk, dorp of stad. (...) We zijn halfweg de gemeentelijke bestuurstijd. Wel, dan is het *tijd om bij de mensen te peilen* of ze tevreden zijn over hun bestuur, met welke problemen ze nog te maken krijgen enz. Die operatie 'halfweg' en de reacties van de mensen pikken wij in ons programma op. *Oog in oog met de mensen zijn wij op ons sterkst.*" (Ampersand 10/2003)

(2) "Ik ben zelf onder meer lid van een wielclub. We zijn met een zeventigtal. *In de club ben ik echt onder de mensen. Daar telt geen status.* Als het tijdens de rit wat te rap gaat, en je neemt niet tijdig de leiding over, dan is 't van: 'Godverdomme Yves, waar zit je?'" (Yves Leterme in verkiezingspropaganda, ABC van CD&V 2004)

(3) [over Yves Leterme] "Hij heeft een *uitstekende feeling voor de politiek en de mensen*. Als geen ander weet hij wat de mensen aanvoelen en wat er bij hen leeft. Hij is een echte christen-democraat. (...) Yves stelt zich niet enkel zeer beschikbaar en dienstbaar op maar is ook zeer betrouwbaar, iemand van zijn woord." (Ampersand 5/2003)

In het CD&V-discours contrasteert deze volksverbondenheid met de volksvreemde en zelfgenoegzame politiek van de politieke elite.

Illustratie 5.4 : CD&V op tussentijdse campagne

Bron: Ampersand 10/2003

4.2. Ander en beter

Vanuit haar (hervonden) volksverbondenheid presenteert CD&V zich vervolgens als potentieel nieuwe, moreel zuivere elite. Als alternatief voor de “paarse cultuur” staat CD&V voor meer moed, ernst en verantwoordelijkheidszin, voor een herstel van waarden en goede zeden vooral in de politiek. Dit is *moral politics*, de kern van populisme:

“Om het gedeukte respect in de politiek te herstellen is dringend een andere politieke stijl nodig. Een stijl, gestoeld op *daadkracht en geloofwaardigheid, serieuze en visie*. Met een bestuur dat de noodzakelijke politieke keuzes durft te maken, dat investeert in de diepte (...) Een ernstig bestuur is eerlijk en correct. (...) Want u verdient meer respect.” (verkiezingspropaganda, ABC van CD&V 2004)

“CD&V moet weer oprechte verontwaardiging tonen, moet staan voor *geloofwaardige politiek*, hét alternatief voor de *façadepolitiek* van paars.” (Ampersand 11/2003)

Merk op dat de christen-democraten ook in eerdere teksten beklemtoond hebben dat politici hun ambt met waardigheid moeten vervullen. “Wij, christen-democraten, zullen ook moeten opvallen door een gewetensvolle omgang met de macht. Macht is voor ons geen doel op zich, maar een noodzakelijk middel om ons programma te verwezenlijken in dienst van de gemeenschap. Het gebruik van macht voor andere doeleinden zullen wij daarom bestrijden. In de eerste plaats in eigen rangen”; en “de christen-democraten zullen

zich niet laten meeslepen in de inflatoire spiraal van electoralistische en demagogische beloften die het politieke bedrijf ontsieren”, zo staat in de congres tekst van 1986. De tekst van 1993 vermeldt: “Integriteit van de politieke mandatarissen en verantwoordelijk beheer van de openbare middelen zijn absolute voorwaarden voor goede politiek, alsook beste wapens tegen schandalen”.

Illustratie 5.5. : Een cliché als te ontcrachten publiekstrekker

(p. 1)

(p. 2)

bron: verkiezingsbrochure 2004, p. 1- 2

In contrast met de paarse regeerders profileerde CD&V zich dus als volksverbonden alternatief met een cruciaal programmapunt: het politieke ambt terug de waardigheid geven die onder het paars bewind zou zijn verloren gegaan.

5. Democratie

Als we willen uitmaken in hoeverre het gedachtegoed van CD&V overeenstemt met de populistische premissen, moet naast de opvattingen over volk en establishment ook de invulling van democratiebegrip van naderbij worden bekeken. Populisten benadrukken dat de politiek de zuivere uitdrukking moet zijn van de volkswil. Vinden we we deze idee terug bij CD&V en zo ja, op welke manier? Welke andere klemtonen worden er gelegd? Wat is voor CD&V ‘echte’ democratie? Op deze vragen zoek ik een antwoord in deze sectie. De morfologische logica volgend, gaat speciale aandacht ook uit naar de interpretatiepaden met het volk en het establishment. De sleutelconcepten moeten immers niet zozeer apart als wel in relatie tot mekaar bestudeerd worden.

Een belangrijke bevinding is dat het begrip democratie in het CD&V-discours geen prominente plaats inneemt. De term duikt wel sporadisch op in de ledenbladen, verkiezingsprogramma's en -propaganda van 2003-2004, maar er wordt niet uitgebreid en afdoend omschreven wat CD&V precies onder democratie begrijpt. Deze vaststelling is op zich belangrijk omdat in een populistisch discours de begrippen politiek en democratie *kernel*concepten zijn. De consequentie van het feit dat de (comparatieve) dataset eigenlijk onvoldoende relevant materiaal bevat voor een reconstructie van de denkbeelden over democratie, is dat we hiervoor ook moeten teruggrijpen naar vroegere teksten. Meer dan in de luiken over het volk en het establishment steunt de analyse in deze paragraaf dus ook op teksten uit 1986, 1993 en 2001.

Opdat we de democratiebeelden van de verschillende partijen zouden kunnen vergelijken, is de uiteenzetting over het democratiebegrip bij CD&V opnieuw opgehangen aan de gedeeltelijk inductief ingegeven driedeling tussen (1) een idealistische; (2) een culturele, ‘zachte’, traditie- en mentaliteitsgerelateerde; en (3) een constitutionele of ‘harde’ component.

5.1. Het democratisch ideaal

Het populistische beeld dat het volk één reeks verlangens heeft (die niet door de huidige politieke elite worden ingelost) is in het CD&V-discours significant aanwezig, zo stelde ik eerder. Nu is echter de vraag in welke mate de door CD&V geëtaleerde visie op politiek aan het populistisch ideaal beantwoordt.

5.1.1. Geen verlossende belofte

CD&V beklemtoont te luisteren naar de verzuchtingen van het volk en hiervoor politieke oplossingen te willen zoeken, maar de idee dat de volkswil zou moeten regeren, wordt getemperd doordat CD&V vooral benadrukt te willen *overtuigen*. Zo ver reikt de aanroeping van het populistisch ideaal dus eigenlijk niet. Het beeld dat de politiek problemen kan oplossen mits politici niet van slechte wil zijn, is in het CD&V-discours significant aanwezig, opnieuw vooral door de beschrijving van het tegendeel, maar het is niet dominant. CD&V contrasteert haar opvattingen wel met het huidige bewind, maar belooft niet dat de politiek zou kunnen ‘goed doen voor iedereen’, zoals volgende citaten illustreren:

“Daar gaat politiek over: het probleem vaststellen, *vanuit een verontwaardiging en een overtuiging een oplossing voorstellen* en bereid zijn daarover een *dialog* aan te gaan met de mensen. Concreet, tastbaar, met cijfers onderbouwd en op maat van de mensen. *Dat steekt schril af tegen wat Paars doet.*” (Ampersand 9/2003)

“CD&V zoekt naar wat goed is voor *de meeste* mensen, vervalt niet in extreme of te eenzijdige opvattingen en laat zo weinig mogelijk mensen in de kou staan.” (verkiezingspropaganda Politiekers saaië pieten? 2004)

“Wij zoeken de *meest evenwichtige oplossing waar zoveel mogelijk mensen beter van worden.*” (Ampersand 4/2003)

De politiek moet het algemeen belang nastreven en de beste voorwaarden creëren, maar mensen moeten de samenleving zelf (mee) maken, zo benadrukt CD&V. Dat impliceert ook dat de politiek niet verantwoordelijk is voor alles wat misgaat; het beeld van een almachtige politiek wordt gerelativeerd:

“Tal van samenlevingsproblemen kan de politiek niet oplossen. Politiek heeft wel de verantwoordelijkheid om samen met de mensen oplossingen te organiseren.” (Ampersand 1/2003)

In de wijze waarop politiek en democratie door CD&V inhoudelijk worden geconcipieerd, vinden we het populistisch democratie-ideaal niet terug: bij CD&V geen verlossende belofte van een politiek die in tegenstelling tot de huidige ‘de volkswil zou respecteren’ (inhoud). Niettegenstaande wordt impliciet wel aan dit ideaal geappelleerd in de kritiek dat de huidige politiek zich niet zou bekommeren om de echte problemen van het volk (vorm).

5.1.2. Directe democratie en het algemeen belang

Het democratisch ideaal van een bestuur van, voor en door het volk fungeert voor de Vlaamse christen-democraten als principieel uitgangspunt. “Als volkspartij wil de CVP niet alleen een politiek voor het volk, maar ook door het volk”, zo vermeldt de congresstekst uit 1986. Maar hoe ziet CD&V dit principe anno 2003-2004 in realiteit vertaald? Is CD&V voorstander van directe democratie?

Daarover is in de documenten van 2003-2004 weinig te vinden. CD&V spreekt zich in haar federaal verkiezingsprogramma (2003) uit tegen de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester, zowat de enige noemenswaardige verwijzing naar meer rechtstreekse inspraak voor het volk:⁷

“De rechtstreekse verkiezing van de burgemeester versterkt de betrokkenheid en de participatie van de burger aan het gemeentebestuur niet, omdat de bijdrage van de burger-kiezer beperkt blijft tot het uitbrengen van zijn stem op een kandidaat-burgemeester. Echte betrokkenheid en participatie is veel ruimer (overleg met verenigingen, buurten, enz.) en is een permanente opdracht.” (PP FP 2003)

Een standpunt over het referendum wordt anno 2003-2004 noch in de ledenbladen, noch in de partijprogramma's geformuleerd. Uit het feit dat het referendum niet tot het christen-democratisch eisenpakket behoort, kunnen we afleiden dat CD&V dit niet belangrijk vindt. Uit eerdere teksten blijkt een eerder terughoudende, ja zelfs afwijzende houding.⁸ De reden hiertoe is dat directe democratie volgens CD&V niet te rijmen valt met haar uitgangspunten, wat in 1993 als volgt werd verwoord: “Wij geloven niet in de verleiding van directe democratie, omdat deze tegenstrijdig is met het principe van verantwoordelijkheid”. Deze kritische lijn werd doorgetrokken in het CD&V-vernieuwingcongres van 2001: “In plaats van de democratie te herleiden tot een directe – maar numeriek onbetekenende – relatie tussen burger en politiek, waardoor de kloof alleen maar groter wordt, moet het brede maatschappelijke middenveld geherwaardeerd worden. Democratie betekent het laten opnemen van maatschappelijke

⁷ De rechtstreekse verkiezing van de burgemeester is eigenlijk geen vorm van directe democratie omdat kiezers slechts kiezen voor een persoon, en zich dus niet zelf mogen uitspreken over een politieke kwestie. De verwijzing werd hier toch opgenomen omdat ze de achterliggende redenering en het standpunt van CD&V ten aanzien van directe democratie inzichtelijk maakt.

⁸ Het referendum kwam als gesprekstema aan bod in het congres van 1993. Het geformuleerde voorstel was beperkt en bleef bij vage bewoordingen, maar het is de enige positieve stellingname ten aanzien van directe democratie uit alle documenten die voor dit onderzoek werden geraadpleegd. Wat men voorstelde was een soort correctief referendum. De bevolking zou geen agendazettend initiatiefrecht hebben en het zou enkel op gewestelijk en gemeentelijk vlak kunnen. “Wij geloven wel in de mogelijkheid van een strikt gereguleerd referendum als aanvulling of correctie op de vertegenwoordigende democratie. Op eigen verzoek kan de bevolking zich daarbij uitspreken over uitgewerkte wetsvoorstellen van de wetgevende macht. De drempel tot aanvraag moet hoog genoeg liggen, om een inflatie van referenda te vermijden. Gezien de communautaire conflictmogelijkheden en de aard van de bevoegdheden in de Belgische context, is het federale niveau niet geschikt voor het referendum. Het Vlaams Gewest en het gemeentelijk niveau bieden wel de mogelijkheden tot het houden van referenda, uiteraard enkel over gewestelijke respectievelijk gemeentelijke materies,” zo vermeldt de congreskrant van 1993.

verantwoordelijkheid”. Anno 2003-2004 wordt de afwijzende stellingname slechts in de kantlijn geformuleerd, zoals bijvoorbeeld in volgend citaat :

“Politiek is een werkwoord: mensen aanzetten om actief deel te nemen aan de besluitvorming, niet door ze met *televoting of sms-democratie* die *illusie* te geven.” (verkiezingspropaganda ABC van CD&V 2004)

De afwijzing van directe democratie volgt zoals gezegd uit het sociaal-personalisme. Volgend uit de basisassumptie dat elke mens een unieke persoon is, is het christen-democratische uitgangspunt dat de samenleving gekenmerkt wordt door een diversiteit aan opvattingen en belangen. Een rechtstreeks gevolg van deze verscheidenheid meningen en belangen is dat het algemeen belang volgens CD&V slechts zichtbaar wordt na afweging van de deelbelangen. Het volk en de volkswil is volgens de sociaal-personalistische logica van CD&V niet één en ondeelbaar. Het algemeen belang kan niet simpelweg via een meerderheidsstemming tot uiting worden gebracht, is de redenering.

Volgens CD&V gebeurt conflictbeslechting best via getrappt overleg (zie verder), en directe democratie schakelt dit getrappt overleg net uit. Rechtstreekse democratie zou resulteren in een aanscherping in plaats van oplossing van het conflict omdat groepen lijnrecht tegenover elkaar komen te staan. Het zou onvrede in de hand werken omdat een minderheid zich zondermeer moeten neerleggen bij een meerderheidsbeslissing. Hoewel dit in de documenten van 2003-2004 niet letterlijk wordt gezegd, lijkt de houding van CD&V ongewijzigd: “Directe democratie kan niet alle problemen van een ingewikkelde samenleving aan. In een samenleving zijn altijd overeenkomsten nodig” (1993). Het ideaal van een bestuur van, voor en door het volk is voor CD&V een principieel uitgangspunt, maar dit ideaal wordt niet vertaald in een voorkeur voor directe democratie, wel integendeel.

5.2. Cultureel: democratie van de verbondenheid

Op welke manier ziet CD&V het democratisch ideaal dan wel tot stand gebracht? In het CD&V-discours wordt benadrukt dat democratie geen abstract ideaal, een eindtoestand is, maar in de eerste plaats een besluitvormingsproces. Omdat hiermee verwezen wordt naar informele regels, waarden, normen en traditie, vat ik deze idee onder de noemer ‘cultuur’.

5.2.1. Democratie-idee gestoeld op waarden

Eerder bleek al de christen-democratische voorkeur voor een besluitvorming op basis van getrappt overleg. Deze keuze is geworteld in de premissen en grondwaarden van het

sociaal-personalisme. Het uitgangspunt is dat mensen op verschillende niveaus en in verschillende settings *altijd* van mening zullen verschillen, en dat het christen-democratisch ideaal van de “democratie in verbondenheid” slechts tot stand kan komen op basis van wederzijds respect, openheid en solidariteit:

“Echte democratie moet ons leiden naar een samenleving met een gedeelde verantwoordelijkheid, waar de een kan rekenen op de steun van de ander.” (verkiezingsfolder 2003)

Gedeelde verantwoordelijkheid is voor CD&V ook een basisprincipe in het politiek besluitvormingsproces.

5.2.2. Verzoening als streefdoel

CD&V is voorstander van het consensusmodel (zie hoofdstuk 4), zowel in de ‘politieke democratie’ als in de ‘sociale democratie’ (sociaal overleg). Eerder dan bij conflictbeslechting het meerderheidsprincipe te laten primeren, vindt CD&V dat alle belanghebbenden (individueen, organisaties, politieke partijen, de overheid...) moeten worden uitgenodigd om samen bevredigende oplossingen uit te werken. De assumptie is dat duurzame en billijke oplossingen tot stand komen in overleg. De gesprekspartners zouden loyaal zijn ten aanzien van een onderhandelingsresultaat omdat ze mee hebben kunnen beslissen. Christen-democraten streven naar verzoening en overeenstemming: conflicten moeten ontmijnd worden. Politiek wordt door CD&V omschreven als “de kunst van het haalbare” (PP FP 2003).

5.2.3. Middenveld

Bovenal wordt door CD&V in zowel ledenbladen, verkiezingsprogramma’s als – propaganda systematisch beklemtoond dat het maatschappelijk middenveld, verenigingen en belangengroepen *de* centrale kern, het kloppend hart van de democratie uitmaken. Daar treedt men in discussie, worden banden tussen mensen aangehaald en komt democratisch weefsel tot stand, zo redeneren sociaal-personalisten. Dominant in het CD&V-discours is de idee dat deze organisaties een essentiële rol vervullen bij de totstandkoming van het algemeen belang. Zonder georganiseerde belangenvertegenwoordiging is besturen eigenlijk onmogelijk, zo vindt CD&V. Dit betoog klinkt dan als volgt:

“Sociale organisaties (van werknemers en werkgevers), milieu- en patiëntenverenigingen, ngo’s, seniorenorganisaties... Zij geven mensen een stem.” (verkiezingspropaganda, ABC van CD&V 2004)

“We gaan voor een *bestuur in overleg en met medewerking van mensen en hun organisaties*. Dat houdt een effectieve betrokkenheid van middenveldorganisaties in bij het beleid en leidt ertoe dat beleidsvoornemens grondig worden getoetst. (...) We erkennen de *fundamentele rol* van het middenveld, hét bindmiddel bij uitstek van onze samenleving, bij de *beleidsvoorbereiding*, de *beleidsadvisering* en - desgevallend - de *beleidsuitvoering*.” (PP VP 2004)

Volgens dezelfde logica van waaruit CD&V de idee van de almachtige politiek relativeert, wordt benadrukt dat democratie van onderuit wordt gedragen. In een democratische samenleving zoeken mensen, groepen en organisaties best zo veel mogelijk *zelf* naar een uitweg voor conflicten, en is het de taak van de politiek om hiertoe de juiste voorwaarden te scheppen:

“Politiek gaat over en voor *mensen*. Hen kansen geven, dat is de opdracht van de democratie. Als CD&V kunnen wij daar het verschil maken door midden de mensen te staan en in dialoog te treden, met hen, en met de *vertegenwoordigers van groepen en organisaties*, het *middenveld*.” (Ampersand 2/2003)

“CD&V wil opnieuw smaak en stem geven aan de samenleving. Wij moeten mensen via vrije verenigingen, organisaties en diensten de kansen geven om *zelf te werken aan concrete oplossingen* in de eigen buurt of gemeente, op de werkvloer, in de maatschappelijke sectoren.” (Ampersand 4/2003)

Voorts is het pleidooi voor de herwaardering van het middenveld ook een oppositiekritiek. CD&V vindt dat het middenveld in het algemeen en het “waardegeïnspireerde initiatief” in het bijzonder door huidig beleid wordt miskend. Ter illustratie:

“Wij strijden tegen de ieder-voor-zich-maatschappij, tegen het recht van de sterkste of brutaalste en tegen het regeringsbeleid dat dit individualisme nog versterkt. CD&V komt op voor gemeenschapsvormen die mensen geborgenheid en perspectief bieden. Het gezin, de familie, de buurt, de vereniging... en ook Vlaanderen bieden een identiteit en een houvast. Deze gemeenschapsvormen zijn gebaseerd op gedeelde normen en waarden. (...) *Blaauw-rood-groen vinden elkaar in hun pogingen om deze verscheidenheid te berleiden tot eenheidsworst*. Hun politieke strategie? Alles wat christelijke wortels heeft het leven onmogelijk maken. Vele mensen snakken nochtans naar *samenlevingsopbouw*, niet naar *afbraak*.” (Ampersand 4/2003)

“Participatie en pluralisme staan op de vlag van de democratie. Dit is een vlag om trots op te zijn”, zo stelde de CVP in 1986. Ook anno 2003-2004 is dit de lijn die CD&V verdedigt. Deze idee is tegengesteld aan de populistische democratieopvatting waarbij altijd de wil van de meerderheid moet prevaleren.

5.3. Constitutioneel: juridische waarborgen

Hoewel dit in de partijdocumenten van 2003-2004 niet wordt geëxpliciteerd, staat democratie voor CD&V gelijk aan parlementaire, liberale democratie, een politiek systeem waarin de soevereiniteit van het volk wordt gegarandeerd maar tegelijkertijd beperkt door de grondwet. Deze gedachte blijkt nadrukkelijk uit vroegere teksten, maar is ook anno 2003-2004 de onderstroom. Ik ga hier kort in op de manier waarop de rechtsstaat en het representatief systeem door CD&V worden geconcipieerd.

5.3.1. Vertegenwoordigende democratie: ideaal in realiteit

Populisme vereenzelvigd democratie met het primaat van de volkswil en gaat ervan uit dat die rechtstreeks tot uitdrukking wordt gebracht. De manier waarop CD&V het democratie-ideaal in praktijk vormgeeft stemt hier zoals gezegd niet mee overeen.

Volgens CD&V regeert het volk zichzelf niet rechtstreeks, noch via directe democratie, noch via een volkseigen leider of elite. De democratie van CD&V is essentieel een vertegenwoordigende democratie. Omdat de parlementsleden door het volk verkozen zijn is het wetgevende werk de uitdrukking van de wil van het volk. Dit principe, zo luidt de redenering, is verzekerd doordat het bestuur op geregelde tijdstippen aan het oordeel des volks wordt onderworpen, namelijk bij verkiezingen. Politici zijn verantwoordelijk voor het bestuur van het land, moeten verantwoording afleggen in het parlement, en worden vervangen als zij in de ogen van het kiespubliek hun job niet naar behoren hebben gedaan. Zolang de elite niet ter orde wordt geroepen, is het democratie-ideaal voor CD&V realiteit.

Om redenen die hogerop werden aangehaald en geïllustreerd, is het volgens deze logica dringend tijd voor ander en beter bestuur, zo wordt anno 2003-2004 beklemtoond.

5.3.2. Rechtsstaat

Democratie is voor CD&V ook ondenkbaar zonder de rechtsstaat, die maakt dat de democratische principes grondwettelijke verankerd en juridisch afdwingbaar zijn. In algemene termen houdt de rechtsstaat in: “de onderwerping van eenieder, in het bijzonder van de overheid, aan het gezag van de rechtsnorm; de scheiding der machten; het charter van de fundamentele rechten en vrijheden van de burgers; de rechterlijke controle op de eerbiediging van de voorgaande principes” (congresresoluties 1986). De fundamentele rechtsbeginselen van een democratische staatsordening, de rechten van de mens, gelijkheid van man en vrouw, scheiding van kerk en staat, persvrijheid,... zitten in het democratiebegrip van CD&V besloten.

De bescherming van minderheden is voor CD&V een essentieel principe. “Wij willen (...) dat niet alleen de levensbeschouwelijke en culturele minderheden geruststellende waarborgen krijgen, maar ook de mensen die duidelijk een minderheid vormen vanwege hun maatschappelijke positie of hun aanhorigheid aan andere etnische groepen”, zo vermeldt de congresstekst uit 1986. Ook anno 2003-2004 is dit principe een christen-democratisch uitgangspunt. Ter illustratie:

“Wij willen werk maken van een Unie van waarden: respect voor de menselijke persoon, vrijheid, verantwoordelijkheid, solidariteit, *bescherming van zwakkeren en minderbeden*, rechtvaardigheid, democratie, respect voor de rechtsstaat, gelijke kansen - het zijn allemaal *begrippen met inhoud, die ons voortdurend inspireren en sturen.*” (PP EP 2004)

De reden waarom het discours inzake minderrechten belangrijk is voor een studie van populisme, is evident. Het bestaan van minderheden *binnen* het volk is voor populistten immers principieel onmogelijk gezien de veronderstelde homogeniteit van het volk. Minderhedenrechten wettelijk verankeren zou bovendien een inperking betekenen van de soevereiniteit van het volk, omdat de meerderheidsregel dan niet absoluut geldt.

Opmerkelijk is dat CD&V anno 2003-2004 enkele van de democratische rechtsbeginselen problematiseert, zij het in beperkte mate. De analyse van CD&V is deze van een oppositiepartij die binnen het gevestigd bestel opereert: er is kritiek, maar geen systeemkritiek. Zo geeft CD&V bijvoorbeeld af op het vermeend gebrek aan onafhankelijkheid bij de media, op de manier waarop de huidige beleidsmakers omgaan met de macht, en op het gebrek aan vertrouwen in de overheid (administratie, justitie, financiën...). Maar afgezien van deze problemen, gelooft CD&V in de Belgische parlementaire democratie, zoals ze zich – niet toevallig mede onder auspiciën van christen-democraten – heeft ontwikkeld en geconsolideerd. De elite, maar niet het politiek systeem op zich moet gewijzigd worden, aldus CD&V.

5.4. Besluit

De verkiezingsprogramma's, ledenbladen en verkiezingspropaganda van 2003-2004 bevatten onvoldoende informatie voor een afdoende beschrijving van de democratievisie van CD&V. De reden waarom CD&V het anno 2003-2004 onnodig vindt haar totaalvisie op democratie uiteen te zetten, en bijvoorbeeld als eisenpakket op te nemen in het verkiezingsprogramma, lijkt gegrond in de overtuiging dat men de democratische staatsordening – hoewel kwetsbaar en onaf – als verworven beschouwt, omdat ze als

politiek systeem constitutioneel verankerd is. Hoe dan ook moest ik voor dit deel van de analyse ook teruggrijpen naar eerdere partijteksten.

Bij CD&V vinden we geen populistische roep voor een politiek van de wil van het volk, wel een pleidooi voor een politiek die voorwaarden schept en in overleg werkt aan oplossingen voor maatschappelijke problemen, een politiek ook die het belang van het middenveld ten volle onderkent. CD&V verkiest getrapt overleg en consensusvorming boven directe democratie: geen verlossende democratische belofte, wel een pleidooi voor *realpolitiek*.

Het populistisch ideaal schemert enkel door in de eis voor een betrouwbare politiek die zich bezighoudt met de besognes van de mensen (retoriek), maar deze establishmentkritiek wordt op geen enkele wijze ondersteund door een populistische democratie-opvatting (inhoud).

6. Algemeen besluit

Als we nu de drie sleutelbegrippen zoals ze door CD&V worden ingevuld als logisch samenhangend geheel bekijken, tot welke conclusie leidt dit dan? CD&V hanteert bepaalde elementen uit het populistisch begrippenarsenaal (retoriek), maar de christen-democratische denkbeelden (inhoud) gaan diametraal in tegen de assumpties van populisme.

De belangrijkste populistische elementen uit het CD&V-discours zijn (1) het communicatieframe ‘de mensen’ versus ‘de politiek’; en (2) de negatieve morele typering van de heersende politieke macht. Ministers en regeringspartijen worden geportretteerd als arrogant, onverantwoordelijk en leugenachtig; en in een poging om hun incompetentie te verdoezelen zouden zij gesteund worden door (een deel van) de media. CD&V diept de kloof tussen volk en elite retorisch uit door de afstand tussen bevolking en regering qua denken en handelen te benadrukken, en deze situatie te contrasteren met de volksverbondenheid van de eigen partij. Zulk discours is opmerkelijk voor een partij die tot 1999 *het* partijpolitieke gezicht was van het establishment in Vlaanderen.

Hoewel we in de oppositietaal anno 2003-2004 verschillende populistische denkbeelden en –schema’s herkennen, is CD&V in ideologische zin niet populistisch omdat de uitgangspunten van het sociaal-personalisme lijnrecht ingaan tegen de populistische axioma’s. De samenlevingsvisie van CD&V is gebaseerd op het harmonie-model en de veronderstelling dat mensen tot verzoening en verbondenheid met mekaar geroepen zijn.

Er is volgens CD&V niet één uitgesproken en maatschappij-structurerend conflict (sociale strijd), maar er zijn vele conflicten, kleine en grote tegelijk. Tegenover een duaal maatschappijbeeld stelt CD&V een samenleving die rust op *drie* pijlers:

“CD&V wil de veelheid aan organisaties (*het middenveld*) en gemeenschapsvormen tussen burger en overheid blijven beschouwen als de derde pijler, naast *overheid* en *economie*, van een democratisch bestuur. Die organisaties beschermen tegen een tirannieke overheid, verdedigen op een krachtige manier de belangen van verschillende groepen mensen en maken de burgers mondiger en zelfbewust. Maatschappelijke instituties maken fundamenteel deel uit van ons democratisch stelsel en dat moet zo blijven.” (PP FP 2003)

Het christen-democratisch wereldbeeld stemt niet overeen met het populistische, dat uitgaat van een structurele tweedeling tussen volk en establishment. CD&V benadrukt dat de participatie van een derde actor, het maatschappelijk middenveld, essentieel is om van een volwaardige democratie te kunnen spreken. Ondanks het belang dat gehecht wordt aan normen, waarden en identiteit, benadrukt CD&V dat binnen het volk tegenstrijdige belangen leven. De te volgen politiek kan niet simpelweg worden afgelezen uit wat de meerderheid vindt, maar komt tot stand door overleg en compromisvorming.

In het CD&V-discours tekent zich een spanning af tussen retoriek (vorm) en denkbeelden (inhoud), die correspondeert met de idee dat CD&V anno 2003-2004 eigenlijk twee verschillende petjes draagt, één van oppositie- en één van beleidspartij. Het anti-establishmentdiscours uitgezonderd, is er in de dominante denkbeelden bij CD&V geen systematische breuk met het verleden.

6. VB: in de naam van het volk

In de wetenschappelijke literatuur over populisme staat het VB te boek als een rechts-populistische partij (zie bijvoorbeeld Betz 2004, Blommaert 2004, Taguieff 2002, Mény & Surel 2000, Taggart 2000). Vanuit dit gegeven lijkt empirisch onderzoek naar populisme bij het VB misschien op het intrappen van een open deur. Maar vanuit de conceptuele verwarring rond het populismebegrip wordt de vraag *of* en zo ja vooral, *waarom* het VB als populistische partij gecatalogeerd staat, plots prangend. De centrale vraag in dit hoofdstuk is derhalve of dit populistisch etiket zinvol en correct is, dat wil zeggen, vanuit de algemene populismedefinitie gegrond is in de *empirie*. De centrale vraag valt volgens de morfologische benadering zoals steeds uiteen in deelvragen naar de invulling van en interpretatiepaden tussen de populistische sleutelbegrippen volk, establishment en democratie.

De dataset voor de periode 2003-2004 bestaat net als voor de andere partijen uit ledenbladen, partijprogramma's en verkiezingspropaganda. In vergelijking met de andere partijen valt op dat deze verzameling teksten uitgebreide en afdoende informatie toelevert over de populistische kernconcepten. Aanvullende bronnen zijn de Grondbeginselen (1979), de congrestekst 'Meer democratie in een vrij Vlaanderen' (1996), de 'Proeve van Grondwet voor de Republiek Vlaanderen' (2001) en de Beginselverklaring (2004).

Alvorens ik focus op de invulling van de populistische sleutelbegrippen, ga ik kort in op wat het VB zelf aanduidt als zijn ideologische kern: nationalisme. Dat VB in dit hoofdstuk als nationalistisch wordt geportretteerd en bijvoorbeeld niet als extreem-rechts (zie bijvoorbeeld Hainsworth 2000, Mudde 2000, Vander Velpen 1992) volgt uit het uitgangspunt dat partijen in onderhavig onderzoek worden geportretteerd zoals ze zichzelf aan de kiezer presenteren (zie hoofdstuk 3).

1. Het Vlaams-nationalisme van VB

Helemaal vooraan in de Grondbeginselen (1979) en in de nieuwe Beginselverklaring (2004) noemt het VB zich een Vlaams-nationalistische partij. Deze ideologische kern wordt in de Beginselverklaring onder de titel "grondslagen" als volgt verwoord:

"De partij is een Vlaams-nationalistische partij, een instrument voor een politiek van nationale en culturele identiteit in Vlaanderen. Dit betekent dat de partij met haar politieke actie ervoor wil zorgen dat culturele identiteit en volksgemeenschap (mede) bepalend worden voor de inrichting en het bestuur van de staat. De staat is slechts een structuur en is op grond van het

zelfbeschikkingsrecht ondergeschikt aan de volksgemeenschap. De staat dient de belangen van het volk en niet omgekeerd.” (Beginselverklaring Vlaams Belang 2004)

Dit nationalisme past in een etnopluralistisch wereldbeeld, een visie die uitgaat van een wereld waarin volksgemeenschappen (en niet bv. klassen) de belangrijkste structurerende entiteiten zijn. In de congres tekst van 1996 formuleerde VB zijn nationalistische opvatting van het volk als volgt: “In grote lijnen kan gezegd worden dat een volk de groep is die op legitieme wijze een bepaald grondgebied bewoont, een gemeenschappelijke geschiedenis en afstamming heeft, eenzelfde cultuur of waardepatroon deelt en over een zeker volksbewustzijn beschikt, zonder dat daarom al deze criteria in even grote mate vervuld moeten zijn.” Nationalisme steunt op de volksgemeenschap als een natuurlijk gevormd gegeven. Het Vlaamse volk wordt beschouwd als een eeuwenoude en rijke cultuurnatie, een territoriaal product van de Europese beschavingsgeschiedenis, van “een continent dat getuigt van een groots, dramatisch verleden waarin unieke waarden tot stand kwamen” (PP EP 2004). Dat de Vlamingen een uniek volk zijn, wordt beargumenteerd aan de hand van een opsomming en interpretatie van historische feiten, die lezen als een verhaal van onderdrukking en strijd.

Vanwege de historische en culturele verwantschap benadrukt VB de verbondenheid tussen Nederland en Vlaanderen. Hoewel de Groot-Nederlandse gedachte enigszins naar het achterplan lijkt verschoven, wordt deze idee vanuit de overtuiging dat de geschiedenis de weg wijst naar de toekomst nog steeds bepleit:

“Nederlanders en Vlamingen vertonen heel wat gemeenschappelijke kenmerken. Ze zijn *twee loten aan dezelfde stam*: ze spreken dezelfde *taal*, ze bezitten voor een groot deel dezelfde *geschiedenis*, ze hebben dezelfde *cultuurbedding*, ze voeren een vergelijkbare *economische politiek*. (...) Eens de Vlaamse onafhankelijkheid gerealiseerd, is het wenselijk dat wij komen tot een nauwere samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland.” (PP VP 2004)

Het nationalisme van VB uit zich politiek in een compromisloze strijd voor Vlaamse onafhankelijkheid. Het einddoel is de ontbinding van de Belgische staat, die wordt beschouwd als een constructie waarin het Vlaamse volk toevallig in verzeild is geraakt. Het Vlaamse volk is volgens VB een bevolkingsgroep met een eigen taal en cultuur die door historische omstandigheden in een groter staatsverband is terechtgekomen. Het politiek engagement van VB is in essentie een strijd voor een eigen staat, voor de ontvoogding van Vlaanderen.

Van primordiaal belang voor VB is ook de verdediging en bestendiging van de Vlaamse identiteit. Die zou in haar vrije ontwikkeling en voortbestaan bedreigd zijn door respectievelijk de inkapseling van Vlaanderen in België en vreemde invloeden van

buitenaf. Al van bij het ontstaan van de partij is de aanwezigheid van vooral niet-Europese immigranten VB een doorn in het oog, maar met name onder invloed van Dewinter lijkt het migrantenissue, gelinkt aan identiteit en criminaliteit, gaandeweg meer op de voorgrond getreden. Het nationalisme van VB is een etnisch of volksnationalisme dat het eigen volk van ongewenste vreemde invloeden wil vrijwaren (zie Mudde 2000). Het VB wil de “multiculturele vergissing” ongedaan maken. Verder is de partij uitdrukkelijk *rechts*-nationalistisch, “omdat zij de vrije mens erkent zoals hij is en dus de ideologieën verwerpt die van de maakbaarheid van de mens uitgaan”, zo vermeldt de Beginselverklaring (2004) nog.¹

2. Het volk

Vanuit de empirie zet ik eerst uiteen *wie* de volksgenoten van het VB precies zijn (en wie niet), om daarna toe te werken naar een antwoord op de vraag of en zo ja, op welke manier het volk als homogeen en ingoed wordt geportretteerd (*hoe*). Uit het feit dat het VB een nationalistische partij is, volgt dat het volk in de VB-ideologie hét sleutelbegrip bij uitstek is. Uit de manier waarop het VB het begrip invult, zal blijken dat nationalisme en populisme op dit punt zeer dicht bij mekaar liggen.

2.1. Wie?

Uit de nationalistische assumptie dat een volk wordt gedefinieerd door een gemeenschappelijke geschiedenis, taal, cultuur, normen en waarden, volgt voor VB dat het ‘Belgische volk’ niet bestaat:

“België, ontstaan uit de koppeling van bevolkingsgroepen die verstoken zijn van enige affiniteit met elkaar, is een onwaarschijnlijke staat en een *onmogelijke natie*.” (VBM 1/2003)

Het ‘Belgisch volk’ is voor VB slechts een mythe, een onjuiste, al dan niet met opzet in het leven geroepen overlevering over het verleden.² Het volk van het VB is in de nationalistische betekenis het Vlaamse volk, een lotsgemeenschap die een bepaald grondgebied bewoont en gekenmerkt wordt door een collectieve identiteit. Deze identiteit wordt opgevat als voorlopig eindproduct van het verleden.

¹ Inzichtelijk werk specifiek over de ideologische achtergrond van het VB vinden we bij Spruyt (2000, 1995) en Mudde (2000). Voor literatuur over de ontstaansgeschiedenis en opkomst van het VB verwijs ik naar Gijssels en Vander Velpen (1989), Bijttebier, Deschouwer e.a. (1992), Dewinter en Van Overmeire (1993), Gijssels (1994, 1992), Van den Brink (1999) en Coffé (2005). Voor bredere literatuur over het Vlaams-nationalisme kunt u terecht bij het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADVNI) te Antwerpen.

² Merk het contrast op met de visie van het Franstalige Front National, die *wel* uitgaat van het bestaan van een Belgisch volk (zie Breës 1992). Het Front National wordt door het VB omschreven als “een Belgiscistische fantoompartij, zonder enige verdere betekenis” (VBM 7-8/2004).

Maar wie behoort er tot die Vlaamse volksgemeenschap en wie niet? In het VB-discours wordt het volk systematisch afgebakend aan de hand van twee scheidslijnen, een horizontale (of nationalistische) en een verticale (of populistische).

2.1.1. Horizontaal: Vlaming versus niet-Vlaming

Volgens de nationalistische logica wordt ten eerste overvloedig het anders-zijn van het Vlaamse volk ten aanzien van andere volkeren benadrukt. Horizontale afbakeningen die in het VB-discours systematisch terugkeren zijn (1) het onderscheid tussen Vlamingen en Walen (of Franstaligen); en (2) het onderscheid tussen Vlamingen, als drager van de Westerse, Europese cultuur, en allochtonen. Ter illustratie:

(1) “Sire, er zijn geen Belgen. Er zijn slechts Vlamingen en Walen,” zo stelde Jules Destrée al in 1912.” (PP EP 2004)

“Voor ons zijn de Walen een *ander volk*.” (VBM 3/2004)

(2) De armoede bij *ons volk* wordt te veel onderschat en nieuwe initiatieven zijn te veel gericht op de *vreemdelingen*.” (PP FP 2003)

“*Immigranten* hebben ook zo hun culturele, morele en spirituele achtergronden én verwachtingen. Die zijn, zoals we nu toch stilletjesaan al zouden mogen beseffen, niet altijd verzoenbaar met *onze Europese beschaving*.” (VBM 1/2004).

“Uit een onderzoek van de KUL bij Marokkaanse jongeren blijkt dat de meesten zich vooral Marokkaan voelen (...) Toch vind 87% van de jongeren “stemrecht belangrijk”. Niemand wil evenwel af van zijn Marokkaanse identiteit: bij familie en vrienden willen ze over de islam praten, de taal van hun thuisland spreken en Marokkaans eten.” (VBM 11/2003)

Illustratie 6.1. : VB portretteert het Vlaamse volk

bron: VBM 12/2004

2.1.2. Verticaal: volk versus establishment

Een tweede scheidslijn waarlangs het volk wordt afgebakend, heeft betrekking op de verticale relatie tussen het volk en zijn leiders. Volgens de populistische logica benadrukt het VB de afstand tussen de belangen en leefwereld van het gewone volk systematisch met deze van de heersende klasse, zoals volgende citaten kunnen illustreren:

“De paars-groene regering die blijkbaar in een *ivoren toren* woont en *alle voeling met de bevolking verloren* heeft, verheft bepaalde *wereldvreemde ideeën* tot norm zonder dat hiervoor een maatschappelijk draagvlak bestaat.” (VBM 1/2003)

“Het defaitisme van de heersende politieke klasse is evenredig toegenomen met de *groeïende kloof* tussen burger en politiek. Dit blijkt duidelijk uit het verlangen van Belgische én Vlaamse politici om op een politiek niveau actief te zijn, *zo ver verwijderd van de burgers als enigszins mogelijk.*” (PP EP 2004)

In lijn van het nationalistische streven bestaat die heersende klasse uit alle actoren die de Vlaamse onafhankelijkheid in de weg zouden staan, de facto alle politieke tegenstanders van VB (zie verder). Punt hier is dat de heersende elite door VB nadrukkelijk tegenover het spreekwoordelijke volk wordt geplaatst. Door de populistische tegenstelling omspannt ‘het volk’ in het VB-discours iedereen, ook de niet-Vlaamsgezinde Vlamingen, als onderdanen van hun incompetente en zelfgenoegzame leiders.

Bondig samengevat: het volk van het VB is het Vlaamse volk, dat systematisch en expliciet wordt afgezet tegen het Waalse volk en het vreemde volk (allochtonen) – en specifiek van belang voor dit onderzoek – tegen het spreekwoordelijke niet-volk, de gevestigde orde. Opmerkelijk is dat de nationalistische en populistische scheidslijn in het VB-discours dikwijls samenvallen en de afbakening van het volk versterken, zoals bijvoorbeeld in het volgende tekststukje:

“De Belgische staat probeerde in het verleden de *cultuur van de kleine man*, de *Vlaamse* cultuur, te doen verschrompelen. De *Franstalige bovenklasse* keek neerbuigend neer op de Vlamingen. Maar de Vlamingen hebben zich in de negentiende en twintigste eeuw onder impuls van de Vlaamse Beweging vanuit een culturele, economische en sociale zwakkere positie opgewerkt tot één van de meest welvarende volkeren ter wereld.” (PP FP 2003)

2.2. Hoe?

Bij VB volgt de homogeniteit en, misschien in mindere mate, het ingoede karakter van het volk logisch uit het nationalisme zoals het hogerop reeds bondig werd uiteengezet. Maar een empirische analyse zou die naam niet waardig zijn als, in dit geval, de kenmerken van

homogeniteit en moraliteit niet ontleed en met datamateriaal zouden worden ondersteund. Ook met het oog op een systematische vergelijking tussen de verschillende partijen (zie hoofdstuk 7) is dit noodzakelijk.

2.2.1. Homogeniteit

Eerst ga ik kort in op de vorm, de terminologie waarin het VB over het volk spreekt. Daarna overloop ik de verschillende indicatoren waarmee de inhoudelijke homogeniteit van het volk ook bij de andere partijen werd bestudeerd.

Vorm

VB duidt zijn spreekwoordelijke volk aan met termen als “de Vlaming(en)”, “Vlaanderen” of “de kiezer”, maar spreekt vooral systematisch en letterlijk over “het volk”. Alleen al door zijn retorische eigenschappen roept deze term het beeld op van verregaande, zoniet ideaaltypische homogene entiteit. Grammaticaal is “het volk” een gekwalificeerd enkelvoud. Dat betekent dat er op geen enkele manier sprake is van verscheidenheid of zelfs maar veelheid in de dominante wijze waarop het spreekwoordelijke volk door het VB wordt aangeduid. Terminologisch is “het volk” een monoliet.

De eerder geformuleerde kritiek van Blommaert (2004) dat niets zo ingewikkeld ineens zit als ‘de mensen’ geldt a priori voor “het volk”, omdat deze term nog sterker benadrukt dat de bevolking een ondeelbaar geheel is. “De uniformisering van het Volk (...) is een retorisch instrument dat door vrijwel elke partij, het VB op kop, geestdriftig wordt gehanteerd om andere, specifieke groepen uit te sluiten. Het is tevens een instrument om het hele volk op te eisen voor de eigen boodschappen,” zo zegt Blommaert (2004: 139).

Inhoud

In hoeverre is het volk bij het VB niet alleen terminologisch, maar ook op grond van achterliggende denkbeelden een één en ondeelbaar geheel? Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van de verschillende deelvragen.

(i) Socio-economisch: nationale solidariteit

Dat er binnen volk sociaal-economische tegenstellingen bestaan, wordt door VB niet expliciet ontkend. Maar volgens de nationalistische logica is de klassentegenstelling van ondergeschikt belang omdat nationale solidariteit primeert. Dit houdt voor VB niet in dat alle Vlamingen eenzelfde sociaal-economische positie zouden bekleden. Het betekent wel dat arbeider en ondernemer, arm en rijk meer hebben wat hen bindt dan wat hen scheidt. Ter illustratie:

“Het Vlaams Blok is de *partij van de arbeiders*. Wij willen en zullen ook de *partij van de zelfstandigen* en de KMO's, van *het Vlaamse bedrijfsleven*, van ondernemend Vlaanderen worden.” (VBM 4-5/2003)

“Het VB is vanaf zijn ontstaan een sociale volkspartij geweest. En dit niet alleen in de zin dat het VB *de stem en het syndicaat is van de man in de straat*, maar ook in de zin dat wij een programma verdedigen dat het sociaal welzijn van *alle Vlamingen* veilig wil stellen.” (VBM 2/2003)

In de Grondbeginselen (1979) vertaalde het nationalisme van VB zich op sociaal-economisch vlak in *solidarisme*. Centraal in het solidarisme staat de organische samenhang van de maatschappij. De assumptie is dat iedereen die tot hetzelfde volk behoort een hecht en diepgaand gevoel van volksverbondenheid beleeft. Dit gevoel sluit socio-economische belangentegenstellingen niet per definitie uit, maar moet finaal wel primeren. “Het is in wezen een levenshouding, voortspruitend uit het besef van de noodzakelijke solidariteit van allen met allen in de gemeenschap, dat wil zeggen de solidariteit van de sterkeren met de zwakkeren, met degenen, die in nood verkeren of dreigen te geraken, een solidariteit van werknemer en werkgever, van alle beroepen met elkaar”, zo vermelden de Grondbeginselen (1979). Opmerkelijk is dat de term solidarisme in de nieuwe Beginselverklaring (2004) niet werd weerhouden. Annemans zegt hierover het volgende: “Het was de bedoeling om een soort ideologie te verzinnen die al dansend tussen het liberalisme en het socialisme kon standhouden. Maar eerlijk, zelf heb ik nooit echt begrepen wat daarmee werd bedoeld” (De Standaard, 6/11/2004). Ook anno 2003-2004 is de economische koers van het VB nog relatief onduidelijk.

Voor het VB is het volk dus intern niet van eenzelfde klasse, maar men geeft zich geen rekenschap van een intern sociaal-economisch conflict, noch van het problematisch karakter ervan. De gedeelde sociaal-economische belangen worden in het VB-discours wel benadrukt doordat men systematisch de achterstelling van de Vlamingen ten aanzien van Walen en vreemdelingen in de verf zet, zoals bijvoorbeeld in volgend fragment:

“Het Vlaams Blok wil dat de beschikbare *middelen in eerste instantie ten goede* komen *aan ons eigen volk*. De armoede bij ons volk wordt te veel onderschat en nieuwe initiatieven zijn te veel gericht op de vreemdelingen.” (PP FP 2003)

De achterliggende assumptie is dat de heersende elite voor deze achterstelling verantwoordelijk is. De morele tegenstelling tussen volk en establishment bevat ook een sociaal-economische component doordat de makkelijke toegang tot geld en frauduleuze praktijken van de elite worden gehekelde, zoals bijvoorbeeld in volgend citaat:

“De nieuwe webstek van de federale overheid met de originele naam *www.belgium.be* kost verschrikkelijk veel geld. Het Rekenhof had het over een bedrag van 55,6 miljoen euro (2 miljard oude franken!) voor een periode van vijf jaar. (...) Er staan massa's fouten op en verschillende onderdelen werken niet. Wel heeft *Verhofstadt zichzelf goed getrakteerd*. Deze zaak stinkt uren in de wind; *in elk geval hebben een aantal mensen een gruwelijk pak geld verdiend op kosten van 't algemeen*. (Het Belang van Limburg 30/12/2002)” (VBM 2/2003)

(ii) *Etnisch-cultureel: Vlaams Vlaanderen*

Zoals gezegd is het voortbestaan van de Vlaamse identiteit en cultuur voor het VB een cruciale bekommernis:

“Wij vinden dat de identiteit van *ons volk*, van *élk volk*, zo waardevol is dat een nationale identiteit speciale bescherming moet genieten.” (PP VP 2004)

Door het heersende geloof in de multiculturele samenleving dreigt de Vlaamse identiteit op termijn te verdwijnen, redeneert VB. De nadruk op etnisch-culturele homogeniteit is zeer sterk aanwezig. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de beleidsvoorstellen inzake integratie. Om de interne homogeniteit van het Vlaamse volk voor de toekomst te verzekeren, zou het beleid (en de mentaliteit) van de huidige elite drastisch moeten worden omgegooid. Politieke rechten moeten volgens het VB (terug) afhankelijk worden van de nationaliteitsvoorwaarde, en de voorwaarden om de nationaliteit te verkrijgen zou de partij verstrengd willen zien. Hoewel de ‘Proeve van Grondwet voor de Republiek Vlaanderen’ (PvG 2001) de “inschrijving van het *ius sanguinis* als basisbeginsel van het Vlaams nationaliteitsrecht” vermeldt, wordt lidmaatschap van de Vlaamse natie anno 2003-2004 niet meer exclusief in etnische termen geduid. Het criterium van het bloed- of afstammingsrecht blijft de regel, maar immigranten kunnen voor VB wel lid worden van de natie mits zij zich volledig assimileren en “Vlaming onder de Vlamingen” worden. De etnisch-culturele homogeniteit van het volk wordt op die manier wel bewaakt:

“De assimilatiegedachte behelst dat wie zich aanpast, bereid is om *onze manier van leven tot de zijne of de hare te maken* en zijn of haar lot te delen met dat van onze gemeenschap. Dit behelst dat hij of zij zich loyaal opstelt. Essentieel is ook dat de vreemdeling zich het fundamentele *waarden- en normenpatroon* van onze Europese beschaving eigen maakt. Het Vlaams Blok meent dat vreemdelingen die zich permanent in ons land willen vestigen in elk geval een verplichte *burgerschapsproof* moeten afleggen. De proef bestaat uit *testen Nederlands, burgerschap en Europese waarden*. Ter voorbereiding van deze proef dient de Vlaamse overheid opleidingen te organiseren die door de betrokken vreemdelingen op eigen kosten gevolgd kunnen worden. In de loyaliteitsverklaring moet de vreemdeling beloven de fundamentele van onze samenleving te respecteren en onze wetten na te leven. De vreemdeling die niet slaagt in deze proef of de verklaring weigert af te leggen, verliest zijn verblijfsvergunning.” (PP VP 2004)

“Wij en de overgrote meerderheid van de Vlamingen willen gewoon dat vreemdelingen die zich hier blijvend willen vestigen onze taal leren, onze waarden en normen aannemen en onze wetten respecteren. Dat is toch niet teveel gevraagd?” (VBM 4/2004)

Met de maatregelen die de visie van het VB in de praktijk zouden moeten realiseren, benadrukt de partij een verloren verleden van harmonie te willen herstellen:

“Ik zou willen dat mijn kinderen terug zouden kunnen leven in een bij voorkeur Vlaams Vlaanderen. Niet als vreemden in eigen land, bange blanke mensen, maar vrije en trotse mannen en vrouwen, thuis in de eigen wijk en de eigen staat. Die zelf welvaart kunnen scheppen en daarmee hun eigen leven en dat van hun volksgenoten mogen verbeteren.” (VBM 4/2004)

Het VB-discours inzake etnisch-culturele aangelegenheden is zondermeer polariserend, en volgens de populistische logica ligt de kern van het probleem ook bij de mentaliteit van de huidige machthebbers. Deze redenering vinden we terug in volgend citaat:

*“Integratie-onwil wordt nu beloond met het recht om te stemmen. Iemand als Stevaert doet dat niet uit menslievendheid, maar uit *plat eigenbelang*.”* (VBM 2/2004)

Het spreekwoordelijke volk van het VB is nadrukkelijk etnisch-cultureel homogeen.

(iii) Normen en waarden

Aansluitend bij het vorige punt wordt de eigenheid van een volk volgens VB in essentie bepaald door de normen en waarden, de zeden en leefgewoonten van de leden ervan. Ook op dit punt wordt zowel de nationalistische scheidslijn (tussen Vlamingen en niet-Vlamingen) als de populistische (tussen volk en establishment) uitvoerig bespeeld. Dit wordt verder uitgewerkt in de sectie moraliteit (zie verder).

Vooraan in de Beginselverklaring (2004) staat vermeld dat:

“Tradities, waarden en normen, zoals die zijn gegroeid, moeten gerespecteerd worden en mee deel uitmaken van de manier waarop de toekomst vorm wordt gegeven.” (Beginselverklaring 2004)

De prominente plaats van deze quote kan de nadruk die het VB legt op dit punt illustreren.

(iv) Taal als speerpunt van identiteit

Het centrale argument voor de stelling dat het Belgische volk niet zou bestaan, is de aanwezigheid van een afzonderlijke Vlaamse cultuur, in nationalistisch jargon omschreven

als de “ziel van het volk”. Het element taal is voor VB essentieel en bepaalt de grens van het volk. Deze klemtoon kan geïllustreerd worden met volgende citaten:

“De taal is het belangrijkste culturele erfgoed van een natie. Wie er zorgzaam mee omgaat, dwingt respect af en bouwt aan nationaal bewustzijn. Wie zijn taal verliest, beseft vroeg of laat dat deze verarming onherstelbaar is. En dan ontbreken zelfs de woorden om aan dit verlies uiting te geven. Een taal is levend cultureel erfgoed. Onze taal, het Nederlands, weerspiegelt de culturele, sociale en politieke geschiedenis van de Nederlanden.” (PP EP 2004)

“Onze taal is de belangrijkste bepaler van onze identiteit.” (PP VP 2004).

(v) Relatie volk/individu: collectivisme

VB deelt de wereldgemeenschap primair op in volkeren, entiteiten die sociale klassen of individuen overstijgen. Het pleidooi voor een onafhankelijk Vlaanderen steunt op het principe van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren. Het uitgangspunt is dat deze gehelen ‘van nature’ beschikken over een aantal rechten naar andere gehelen toe. Twee voorbeelden kunnen aantonen welke centrale plaats het principe inneemt in het politiek denken en handelen van het VB. Vanuit het zelfbeschikkingsrecht der volkeren wordt de afwijzing van de multiculturele samenleving beargumenteerd (1); het standpunt van de partij inzake ontwikkelingssamenwerking is op dezelfde leest geschoeid (2):

(1) “Veel immigranten wensen zoveel mogelijk de leefpatronen te behouden die ze gewend zijn van thuis. *Dit is zeer menselijk en begrijpelijk.* Het probleem is natuurlijk dat ze niet langer thuis zijn. Ze hebben hun land van herkomst verlaten. Ze wonen nu in een land met een totaal verschillende taal en cultuur.” (PP FP 2003)

(2) “Het Vlaams Blok is van oordeel dat ontwikkelingssamenwerking met noodlijdende volkeren noodzakelijk is. Blijvende steun mag nochtans afhankelijk zijn van *ontvoogding* en van de *uitbouw van een nationaal bewustzijn* en een eigen ondernemerschap in ontwikkelingslanden.” (PP VP 2004)

De consequentie van het primair denken in termen van volkeren (en niet individuen) die de wereld bevolken, is dat deze groepen als homogene gehelen worden geportretteerd. Men gaat hierdoor voorbij aan mogelijke interne breuklijnen of tegengestelde belangen tussen groepen die samen een volk uitmaken.

Maar hoe wordt de verhouding tussen volk en individu door VB gepercipieerd? De ideologische premisse van het nationalisme van VB is dat de mens zich pas echt vrij kan ontplooien wanneer hij deel is van een gemeenschap waar solidariteit heerst tussen individuen met gedeelde kenmerken. Dat gegeven zou beantwoorden aan een spontane, menselijke behoefte:

“Een menswaardige gemeenschap bestaat niet uit geïsoleerde individuen. De vrije mens is immers verankerd in de wezenskenmerken van zijn volk en van zijn cultuur.” (Beginselverklaring 2004)

Uit de Grondbeginselen kunnen we opmaken dat VB stamt uit een traditie die de individuele vrijheid ondergeschikt maakt aan het welzijn van de volksgemeenschap. Men benadrukt dat de vrije, individuele ontplooiing uiteindelijk ten dienste moet staan van de groei en ontwikkeling van het geheel. De individuele vrijheid eindigt waar deze het belang van de volksgemeenschap doorkruist. Daar staat evenwel de solidariteit van de ganse gemeenschap ten aanzien haar individuele leden tegenover. “De vrijheid, het hoogste goed van de enkeling en voor een volk sluit ook in, de vrije ontplooiing van individuele gaven en bekwaamheden van ieder lid van de gemeenschap. Uit deze vrije ontplooiing van de individuele persoonlijkheid vloeien onvermijdelijk ongelijkheden voort, die echter langs privé-initiatieven en eigen prestaties, ten goede komen aan de gehele volksgemeenschap. In dit ontwikkelingsproces van ongelijkheden moet vanzelfsprekend een volstrekte gelijkheid in rechten en kansen voor iedereen geschapen, gehandhaafd en bevorderd worden, en mogen ongelijkheden niet uitgroeien tot persoonlijke of groepskollektieve machtsconcentraties die de volksverbondenheid kunnen ontzenuwen of afbreuk kunnen doen aan het, voor het algemeen welzijn verantwoordelijk gezag,” zo vermelden de Grondbeginselen (1979). Zowel in de Grondbeginselen als in de recente teksten wordt gezegd dat individuele en collectieve rechten mekaar niet hoeven uit te sluiten. Al is voor VB het belang van de volksgemeenschap prioritair, een evenwicht tussen individuele vrijheden en volkse eenheid is volgens de partij nastrevenswaardig en wel degelijk mogelijk.

Belangrijk is dat de centrale plaats van het principe van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren duidt op een collectivistisch denken.

(vi) Ondeelbare volkswil

De idee van een *volonté générale*, een één en ondeelbare wil van het volk, bekleedt een centrale positie in de argumentatie van het VB. De volkse eenheid komt concreet tot uitdrukking in het feit dat de Vlamingen volgens het VB over gewichtige politieke issues hetzelfde standpunt delen dat, niet onbelangrijk, verschilt van het standpunt van andere groepen (bv. Walen, vreemdelingen), en in het bijzonder gecontrasteerd wordt met de opinie van de heersende klasse. Volgende citaten kunnen deze logica illustreren:

“[over Frank Vanhecke:] Hij had het over de enorme kloof die gaapt tussen *de mening van de doorsnee Vlaming* en die van *de politieke wereld*. Eigenlijk is er nog maar één partij die aan de kant staat van de mensen, en dat is het Vlaams Blok.” (VBM 12/2003)

“Het Vlaams Blok vertolkt enkel de standpunten van het *gezond verstand* en dus van een *meerderheid in Vlaanderen*.” (VBM 6/2003)

“De opiniepeiling van Gazet Van Antwerpen, waarbij zowat 80% van de Vlaamse kiezers zich uitspreken tégen vreemdelingenstemrecht, heeft terecht heel wat stof doen opwaaien. Nog maar zelden in de recente politieke geschiedenis is zo duidelijk en zo scherp het verschil gebleken (de “kloof” weet u well!) tussen de mening van de overgrote meerderheid van de burgers enerzijds, en de overgrote meerderheid van de professionele meningmakers en mediagoeroes anderzijds.” (VBM 11/2003)

Dit laatste citaat toont aan dat men naast de populistische veronderstelling van homogeniteit ook teruggrijpt naar traditionele argumenten de eigen stellingen democratisch te legitimeren. Het hanteren van peilingen om je eigen stelling te legitimeren is immers niet eigen aan populisme, maar deel van rationele politiek. De volkswil wordt een zichtbaar feit wanneer door de overgrote meerderheid gedeelde standpunten beargumenteerd worden met cijfers. Merk op dat een peiling een ‘harder’ en door politieke tegenstanders moeilijker weerlegbaar argument is dan wanneer het bestaan van de volkswil enkel gestaafd wordt door het ‘softe’ buikgevoel van de charismatische leider. Bovendien wordt het aura en de uitstraling van de politicus die de volkswil verwoordt cijfermatig bekrachtigd.

De veronderstelling dat het volk spreekt met één stem, die in het VB-discours dominant is, portretteert het volk als een ondeelbare entiteit en niet als een groep waarin tegengestelde belangen leven. Het Vlaamse volk is homogeen in de zin dat wordt verondersteld dat Vlaamse neuzen in dezelfde richting staan, een assumptie die ook met cijfers wordt beargumenteerd.

Besluit

Besluitend over de homogeniteit van het volk kunnen we stellen dat het onderscheid tussen vorm en inhoud van weinig belang is omdat beide tot dezelfde conclusie leiden. Bij VB is er geen tegenspraak tussen de terminologie waarin men over het volk spreekt (“het volk”, retoriek) en de achterliggende denkbeelden over het volk (ideologie). Vorm valt samen met inhoud en beide duiden op verregaande, haast ideaaltypische homogeniteit. Enkel op socio-economisch vlak is het volk intern niet homogeen, maar de nationale eenheid doet de klassentegenstelling vervagen.

Het spreekwoordelijke volk van het VB is een homogene, ondeelbare en intern gelijkgestemde groep, wiens mening en belangen systematisch worden gecontrasteerd met deze van andere volkeren, en in het bijzonder met deze van het establishment. De vergelijking wij-zij is een krachtig moment van identiteitsconstructie omdat op die manier

zowel de interne gelijkgestemdheid als de relatie van het volk als geheel ten aanzien van andere groepen wordt benadrukt.

2.2.2. Moraliteit

Een populistische opvatting van het volk veronderstelt niet alleen dat het volk homogeen is, maar ook dat het moreel superieur is. In hoeverre vinden we deze idee terug in het VB-discours?

Theoretisch kunnen we opnieuw een onderscheid maken tussen het volk (1) als Vlaamse natie, gecontrasteerd met andere volkeren; en (2) als volk in de populistische betekenis, als bewoners van het mythische *heartland*, gecontrasteerd met de heersende klasse. Omdat de inborst van het volk langsheen deze twee soorten tegenstellingen tot stand komt, ga ik er apart op in.

Vlamingen versus niet-Vlamingen

Nationalistische partijen benadrukken het unieke en waardevolle karakter van de zeden en leefgewoonten van het eigen volk. Die positieve invulling, in contrast met andere volkeren (“Walen”, “vreemdelingen”), is bij het VB duidelijk aanwezig. Er zijn twee thema’s die vaak terugkeren: het arbeidsethos, en de wil om zich aan te passen.

Ten eerste worden Vlamingen geportretteerd als “harde en betrouwbare werkers”, niet alleen ten opzichte van Walen (“het verstarde Waalse leger van steuntrekkers”, VBM 1/2004), maar eveneens in vergelijking met immigranten. Ter illustratie:

“De *grootste groep vreemdelingen* uit Derdewereldlanden die zich bij ons komen vestigen, doen dat (...) omdat ze via ons *sociaal opvangnet* een veelvoud kunnen verdienen van wat ze thuis kunnen vergaren door te werken” (VBM 2/2004).

“Vlamingen en Walen houden er een *verschillende* interpretatie van *arbeidsethos* op na.” (PP EP 2004)

“U weet dat er *niet mag gezegd worden* dat ze het in Wallonië ‘breed laten hangen’ (...) dat de gestrafte Vlaamse *werkelozen* van de dop worden gesmeten, terwijl de Waalse *verkonwilligen* rustig verder hun uitkering kunnen opstrijken.” (VBM 12/2003)

Opmerkelijk in het laatste citaat is hoe Vlamingen en Walen met eenzelfde statuut in termen met een andere bijklank worden aangeduid, en ook het verwijt aan de politieke klasse, die twee maten en gewichten zou hanteren.

Een tweede manier waarop Vlamingen zich positief zouden onderscheiden, is door hun sterke talenkennis, flexibiliteit en verdraagzaamheid, die opnieuw wordt gecontrasteerd met de inborst van anderen:

“Buitenlanders worden vaak beantwoord in hun eigen taal, of het nu Engels, Frans of Duits is” (VBM 2/2003).

“In Trends (05.08.2004) heeft manager Peter Kluft het over zijn bedrijf. Er werken Marokkanen, Turken, een Tunesiër, een Hongaar en een Bulgaar. Zij spreken allemaal Nederlands. Er werken ook vier Walen, maar die spreken geen Nederlands. Daar is geen andere reden voor te vinden dan dat ze *niet willen*. Het is hen te min. Die houding overstijgt rang en stand: zij kenmerkt zowel de rijke Franstalige inwoner in Overijse als de laagopgeleide Waal die in Tienen komt winkelen.” (VBM 9/2004)

“De Vlaming is echter niet dom. Hij weet maar al te goed wat er gaande is in onze steden en gemeenten met hoge concentraties *integratie-onwillige vreemdelingen*.” (VBM 12/2003)

Illustratie 6.2. : VB maakt vaak gebruik van sarcasme. Onderstaand beeld werd twee keer gebruikt, telkens met een ander onderschrift. Verschillende thema's worden ook via beelden aan mekaar gelinkt.

bron: VBM 9/2004

bron: VBM 3/2003

Het Vlaamse heartland

In het VB-discours is het bovenal via de morele tegenstelling tussen het volk en de heersende elite dat de deugdzaamheid van het volk wordt benadrukt. Volgens het populistisch uitgangspunt zit het goede, onbezoedelde leven in het volk besloten en steekt dit af tegen de inhalige, moreel verwerpelijke mentaliteit van de machthebbers. De houding van het establishment getuigt volgens VB van minachting tegenover het volk:

“De tegenstelling met de pre-electorale retoriek en de vele mooie beloftes die werden gedaan, kon moeilijk groter zijn, maar één ding is wel zeker. De doorsnee Vlaming is - *in tegenstelling tot wat Verhofstadt en Stevaert denken* - niet dom en hij beseft maar al te goed wat er gaande is. Ooit zet hij die heren de jongste ordinaire geldklopperij dubbel en dik betaald!” (VBM 7-8/2003)

Tegenover de *dédain* van het establishment stelt het VB het eigen geloof in de goede inborst van het volk. De volkse wijsheid wordt door de partij als belangrijke verklaring voor haar electoraal succes beschouwd, zoals bijvoorbeeld in volgende fragmenten:

“Zonder boekenkennis, zonder vertrouwen in de media en de pers maar met een groot mensen- en volksverstand beseffen waarschijnlijk nog véél meer dan ongeveer één miljoen volksstemmers dat ieder volk zijn eigen bestaan mag en moet verdedigen ook als dit discrimineren genoemd wordt.” (VBM 11/2004)

“Mensen stemmen nu meer en meer voor het Vlaams Blok omdat ze weten dat we het bij *het rechte eind* hebben, omdat onze standpunten getuigen van *gezond verstand* en van de verdediging van het Algemeen Vlaams Belang.” (VBM 6/2003)

Vanuit de populistische tweedeling van de samenleving profileert het VB zich resoluut als partij anders dan de andere, als enige echte belangenverdediger, ja zelfs als spreekbuis van het volk. In impliciet contrast met de machtige minderheid, claimt het VB de stem van de stilzwijgende meerderheid te zijn, de stem van het volk dat zich gehoorzaam van zijn plichten kwijt. Ter illustratie:

“Er bestaat in Vlaanderen een sociologische meerderheid voor de standpunten van het Vlaams Blok; het komt erop aan deze sociologische meerderheid om te zetten in een politieke meerderheid. (...) Het Vlaams Blok is geen ‘extreem-rechtse’ partij zoals onze vijanden beweren, maar een rechtse Vlaams-nationale partij die standpunten inneemt die *mainstream* zijn en overeenkomen met de *zwijgende meerderheid*.” (VBM 12/2003)

“Velen van ons wachten tot het laatste ogenblik om hun belastingsaangifte te doen. *Gedwee* dragen zij dan *het minutieus ingevulde formulier* naar het kantoor van de belastingen” (VBM 10/2003).

“Wij zijn de *hoop van de hopelozen*, de *macht van de machtelozen*, het *verzet van de verdrukten* en de stem van diegenen die niet gehoord worden.” (VBM 6/2003)

De keerzijde

Gegeven dat het streven naar Vlaamse ontvoogding de politieke doelstelling uitmaakt, is er aan eigenschappen die blijk geven van de puurheid en morele zuiverheid van het volk volgens VB ook een schaduwzijde: goedheid alleen zal niet leiden tot Vlaamse onafhankelijkheid. Het Vlaamse volk is authentiek en uniek, maar als het zich verder wil

ontvoogden moet het leren sterker van zich af te bijten en zich minder te laten doen, zo valt op te maken uit de partijliteratuur:

“Wie in de loop van de geschiedenis op welke manier dan ook heeft meegewerkt om van ons volk - als geheel en niet voor elke persoon afzonderlijk - een *goedzakkelig welwillend en vriendelijk volk* te maken dat niet gewapend en met kracht voor zichzelf opkomt, heeft natuurlijk te maken met een zeer gemakkelijke prooi. Wij Vlamingen zijn niet eens beschaamd over de gebreken die nauw verbonden zijn met ook goede, waardevolle eigenschappen. Hij die dit schrijft maar ook ieder die dit leest (hopelijk wordt dit nog wel gelezen) mag dit niet als voorwendsel gebruiken. *Wij hoeven ons evenwel niet te schamen dat wij geen gewelddadig volk zijn hoe zeer we ook zouden kunnen hopen dat het ooit volhardend, krachtadiger, zelfstandiger zou zijn.*” (VBM 5-6/2004)

“De Vlamingen hebben een solidariteitsgevoel aangeleerd dat neigt naar *zelfverminking*” (VBM 12/2003)

“Ook wie zijn eigen volk waardeert en het ook trouw blijft, weet hoe zeer dit volk geneigd is vertrouwen te schenken en nauwelijks kan geloven dat een leugenaar een leugenaar is en het blijft, ook al vindt men nauwelijks iets dat geen leugen is.” (VBM 5-6/2004)

Er is dus een spanning merkbaar tussen populistische en elitaire toespelingen op het volk. Volgens VB is het volk deugdzaam, maar deugdzaamheid is niet onverdeeld verkieslijk. Dit argument is niet dominant aanwezig, maar duikt toch af en toe op.

Besluit

Als we ervan uitgaan dat de identiteit en inborst van het volk bepaald wordt door de groep waartegen het wordt afgezet, heeft het volk in de partijteksten van VB analytisch een samengestelde identiteit. Als kiezer en onderdaan ten opzichte van de politiek is de Vlaming primair de ‘gewone man’. Op deze populistische breuklijn wordt het volk geportretteerd als de stilzwijgende meerderheid, deugdzaam, rechtschapen, goedgelovig en eerlijk. Op de nationalistische breuklijn, dat wil zeggen ten opzichte van het Waalse (Franstaligen) of vreemde volk (allochtonen) is de Vlaming primair drager van de Vlaamse cultuur. Het Vlaamse volk wordt dan geassocieerd met eigenschappen als hardwerkend, flexibel, taalvaardig... In de empirie is het onderscheid tussen het volk als natie en het volk als populistisch concept dikwijls niet te maken. Over de ganse lijn zijn de nationalistische en populistische invulling van het volk in het VB-discours nagenoeg perfect verenigd.

Algemeen genomen wordt het volk expliciet een ingoede inborst toegeschreven, maar opmerkelijk is dat de Vlamingen ook kritisch worden benaderd, zij het in de kantlijn. Deze kritiek is voornamelijk gericht op het gebrek aan volksbewustzijn; volgens het VB is het de taak van een groep voortrekkers om dit volksbewustzijn aan te scherpen, om

zodoende de strijd voor Vlaamse onafhankelijkheid verder aan te zwingelen. Deze elitaire idee stond centraal in de ontstaansperiode, maar is anno 2003-2004 naar de achtergrond verdrongen ten voordele van een populistisch discours. Dat de kritiek aan het adres van de Vlamingen anno 2003-2004 echter nog sporadisch opduikt, is niet onbelangrijk. Het maakt namelijk duidelijk dat er naast (of achter?) de overheersende populistische visie binnen de partij ook een tegengestelde, elitaire visie op het volk bestaat. De voorhoede van het VB vandaag is echter een politieke, en geen een morele voorhoede. De dominante lijn in het discours is immers dat het goede leven in het volk besloten zit. De visie van de morele voorhoede is anno 2003-2004 gemarginaliseerd.

3. Het establishment

Anti-establishmentdiscours is bij VB, de paria van de Belgische politiek, zeer dominant aanwezig. Het *leitmotiv* is de idee van een samenzwering, de morele kritiek dat vanuit een lokaliseerbaar machtscentrum alle mogelijke middelen in stelling worden gebracht tegen het VB en tegen het volk. Hoe deze samenzweringsidee zich in het VB-discours ontvouwt, wordt verderop uitgewerkt en geïllustreerd. Maar opdat *wie* in het VB-discours het establishment uitmaken correct zou worden begrepen, is de introductie van deze basisassumptie hier essentieel. De kern is dat de heersende klasse zowel met *reële* als met *ideële* machtsmiddelen haar eigen minderheidspositie zou proberen veilig te stellen, en op die manier verhinderen dat het volk zich kan ontvoogden.

3.1. Wie?

Wie zijn dan precies die samenzweerdere? Hoewel hun belangen eendrachtig indruisen tegen deze van het volk, kunnen we ter wille van de structuur van de presentatie binnen de moreel verwerpelijke elite best twee groepen onderscheiden: (1) het politiek establishment in formele zin, de politieke klasse; gesteund door (2) een aantal (naar de letter) niet-partijpolitieke actoren.

3.1.1. De politieke klasse

In lijn met het nationalistische streven slaat de morele kritiek in strikte zin op al diegenen die volgens het VB belang hebben bij het voortbestaan van de Belgische staat. België wordt in het VB-discours systematisch gelijk gesteld met “traditionele politiek”, een begrip dat verwijst naar de verwerpelijke politieke zeden van de huidige machthebbers (zie verder). In het centrum van de Belgische macht bevindt zich volgens het VB de Franstalige politieke elite, die dikwijls wordt vereenzelvigd met de Parti Socialiste (PS) en PS-voorzitter Di Rupo. Dit kan geïllustreerd worden met volgende citaten:

“In dit nummer van VBM kunt u artikels lezen over onder meer het proces tegen het VB, de nieuwe wet om ‘racistische’ en ‘ondemocratische’ partijen van hun partijfinanciering te beroven, het vreemdelingenstemrecht en de geldstroom van Vlaanderen naar Wallonië. Hoe raar het ook mag klinken, *al deze dossiers zijn innig met mekaar verbonden*. Ze hebben allemaal te maken met de *hegemonie van de PS, niet alleen in Wallonië, maar ook in Vlaanderen*.” (VBM 12/2003)

“België is een apenland. Het is ook een land waar de democratische spelregels worden afgeschaft zodra de *voorrechten* van een bepaalde *Franstalige kaste* in het gedrang dreigen te komen.” (VBM 9/2004)

Dat de Franstaligen in België de plak zwaaien heeft volgens VB niet alleen te maken met de inborst van de Waalse, maar ook met deze van de Vlaamse politici:

“Behalve het Vlaams Blok hebben *alle Vlaamse politici* (ook mevrouw Grouwels, jaja!) nog maar eens de *rode loper uitgerold voor de vijanden van Vlaanderen*. Dat geen van hen allen ons nog ooit komt vertellen dat hij of zij een Vlaamse reflex heeft. Dweilen zijn het, allemaal! Van die ouderwetse, met een tricolore randje...” (VBM 6/2003)

Wanneer we ons tot de partijpolitieke actoren beperken, kunnen we stellen dat het establishment in het VB-discours samenvalt met de *hele* “politieke klasse”. Het establishment wordt in het VB-discours bevolkt door “traditionele” partijen (en politici) of “establishmentpartijen”. Opmerkelijk is dat niet enkel de uitvoerende macht wordt gevisieerd, maar dat *alle* partijen en (niet VB-)politici in het immorele en volkvijsandige kamp worden geplaatst, niettegenstaande de oppositie nadrukkelijker gericht is tegen de coalitiepartijen en ministers:

“De *uitdrukkelijke bedoeling* van deze nieuwe paarse regering is om *tegen de wil van de meerderheid van de bevolking*, de Vlamingen, te regeren.” (VBM 5-6/2004)

“Verhofstadt II is nog erger dan Verhofstadt I: de *systematische leugens* zijn gebleven, de *arrogantie* is nog erger. Verhofstadt I kwam tot stand na een *geheim akkoord* waarbij de Walen nog eens jaarlijks een extra bonus van 2,4 miljard frank voor de misbruiken in hun krakkemikkig onderwijs toegestopt kregen. Verhofstadt II heeft zelfs geen geheime akkoorden meer nodig: het regeringsprogramma werd gewoon op maat van de Franstalige minderheid in dit land geschreven. Er zijn de symbooldossiers die dat bewijzen (nachtvluchten, Francochamps, de wapenuitvoerlicenties) – maar er is vooral het feit dat met geen woord meer wordt gerept over de miljardendiefstal en de economische sabotage ten nadele van Vlaanderen. Integendeel: de cruciale bevoegdheden werden netjes in handen van de PS gegeven! We steven snel af op een zeer ernstige economische crisis, maar het vrije en dynamische Vlaanderen wordt met handen en voeten vastgeklonken aan de *potverteerders van het Waalse profitaat*. (...) Wat mij blijft verbazen – ook na inmiddels vele jaren in de politiek – is de houding van de collega’s van *de andere Vlaamse partijen*. Zij weten nochtans ook wel hoe de vork in de steel zit. – zelfs de oud VU-voorzitters Anciaux, Vankrunkelsven, Borginon, zelfs de oud-IJzerbedevaartvoorzitter Lionel ‘ontslag’ Vandenbergh.

Maar *zij maken het belang van hun volk en hun eigen geloofwaardigheid ondergeschikt aan de Belgische 'raison d'état', mooie naam voor hun opportunisme en hun carrièrisme.*" (VBM 7-8/2003)

Alle bestuurlijke niveaus in Vlaanderen en België worden volgens VB beheerst door "traditionele" partijen en politici, maar wordt deze logica ook doorgetrokken naar het Europese niveau? Behoren de Europese elites tot het establishment en zo ja, waarom?

Hoewel de Europese Unie het Belgisch establishment overstijgt en VB niet gekant is tegen samenwerking tussen volkeren op Europees niveau, stelt de partij zich zeer kritisch op ten aanzien van de Europese elites. Niet onbelangrijk is dat Vlaanderen in Europa door huidige Belgische gezagsdragers wordt vertegenwoordigd, wat betekent dat de nationale politieke elite ook deel uitmaakt van de Europese.³ Ook op Europees niveau gaapt er volgens VB een kloof tussen het volk, in het verkiezingsprogramma omschreven als "het echte Europa", en het establishment, "de officiële Europese Unie":

"Romano Prodi, Jacques Chirac en Guy Verhofstadt hebben *lak aan de volkswil van hun kiezers*. Ook al kant de overgrote meerderheid van de Europeanen zich tegen de toetreding van Ankara tot de EU, toch zullen ze *hun willetje doordrijven*." (VBM 2/2004)

"*Eigen volk eerst*" drukt uit dat de macht enkel en alleen van het volk zelf mag uitgaan en niet van een *schimmige kaste machts politici in een ivoren toren of in supranationale organisaties* – ook niet van de EU, hoewel 'Europa' enkele doelstellingen heeft die het Vlaams Blok onderschrijft." (PP EP 2004)

"De politieke correctheid viert hoogtij in de cenakels van de Europese macht." (PP EP 2004)

"Elkeen die ingaat tegen het politiek correcte denken, wordt door de links-totalitaire inquisitie genadeloos aan de schandpaal genageld. En dat dat niet enkel in Vlaanderen zo is, heeft de Italiaan Rocco Buttiglioni aan den lijve mogen ondervinden. (...) *Mensen die ingaan tegen het politiek-correcte denken worden dus ook in de Europese instellingen met een Berufsverbot geconfronteerd.*" (VBM 12/2004)

Het dominante beeld is dat de Europese elites in hetzelfde bedje ziek of even "traditioneel" zijn als de nationale machthebbers. Ook op Europees niveau zou de politiek geen rekening houden met de volkswil, beheerst worden door linkse, politiek correcte krachten, en doortrokken zijn van corruptie:

³ Officieel erkent Europa enkel België als lidstaat en niet de regio's. De regio's zijn wel vertegenwoordigd in het Comité van de Regio's, een orgaan met een adviserende functie. Voor Europese aangelegenheden die betrekking hebben op bevoegdheden die toegewezen zijn aan de gewesten of gemeenschappen, is er binnen België een afzonderlijke regeling uitgewerkt. In aangelegenheden zoals bijvoorbeeld milieu, cultuur, onderwijs... wordt België in de Raad van Ministers niet vertegenwoordigd door federale ministers, maar beurtelings door bevoegde ministers van de verschillende gewest- of gemeenschapsregeringen. Vooraf wordt via allerlei overlegorganen het Belgische standpunt bepaald dat vervolgens op Europees niveau wordt verdedigd. Hoe dan ook, de betreffende federale, Vlaamse, Frans- of Duitstalige minister is deel van de uitvoerende elite binnen België.

“Het valt te vrezen én te hopen dat een *Europese ijsberg van profitariaat, slecht beheer, overdreven luxe en corruptie* eindelijk aan het licht zal komen, als een onafhankelijke instantie de armslag krijgt om werkelijk ongebonden de Augiasstal uit te mesten. (...) Op alle Europese niveaus vaardigt men bovendien regels en reglementen uit bij de vleet, maar *de Eurocraten* achten zichzelf blijkbaar boven hun eigen regels verheven. Het dossier van de bouw van het Europese parlamentsgebouw te Brussel bijvoorbeeld is zonder meer een schoolvoorbeeld dat uren in de wind naar onbekwaamheid, vriendjespolitiek of zelfs erger stinkt.” (PP EP 2004)

Anno 2003-2004 verwijst de term establishment in formeel politieke zin naar het politieke systeem, zowel op gemeentelijk, nationaal als supranationaal niveau, en in het bijzonder naar het personeel dat dit systeem bevolkt. Binnen de politieke instellingen maken zij de heersende klasse uit.

3.1.2. De partijpolitiek voorbij

Hoewel we de kern van de macht moeten situeren bij de politieke elites – volgens de populistische logica hebben zij alles te winnen bij samenzwering tegen het volk omdat het volk de enige entiteit is die hen hun macht kan ontnemen – strekt het establishment in het VB-discours zich ook nadrukkelijk uit buiten de politieke arena. Vanwege persoonlijke en/of ideologische motieven zouden media, wetenschap, koningshuis en magistratuur in belangengemeenschap staan met de politieke elite *tegen* het volk. De redenering is dat zij deel uitmaken van de gevestigde orde ondermeer omdat ze objectieve bondgenoten zijn van de politieke elite in de strijd tegen het VB.

Media

Een enkele uitzondering niet te na gesproken, worden de media door het VB geportretteerd als ongeloofwaardig en onrustwekkender, als slippendragers van het regime:

“Het gaat niet goed met de pers in dit land. Er is de politieke druk op journalisten, het toenemende conformisme in journalistieke kringen, de dwangbuis van de politieke correctheid en de zelfcensuur, de mediaboycot tegen het Vlaams Blok en de *toenemende verstrengeling van pers en politiek*.” (VBM 3/2004)

“Doorgaans slagen de paarse kopstukken er vrij goed in hun politieke druk op journalisten verborgen te houden. (...) Het *bedreigen en intimideren* van journalisten die niet braaf in de paarse pas lopen is zowat het handelsmerk van Guy Verhofstadt geworden.” (VBM 3/2004).

Om de stelling te ondersteunen dat media en opiniemakers tot het gevestigd bestel behoren, worden in hoofdzaak twee soorten argumenten aangedragen. Een eerste groep argumenten ondersteunt de verwevenheid tussen media en politiek met verwijzingen naar

reële machtsmiddelen zoals hierboven geïllustreerd. Een tweede groep argumenten is ideologisch (maar bij uitbreiding ook moreel) van aard: parallel aan de kloof tussen het volk en de politiek, zou er qua overtuiging een kloof bestaan tussen de politiek correcte pers en de publieke opinie. Volgens VB is politiek overal en zouden persoonlijke denkbeelden deontologie, beroepseer en objectiviteit overvleugelen:

“Het Vlaams Blok is in Vlaanderen goed voor 18% van de stemmen, maar krijgt amper 2,7 % van de stemmen van de opiniemakers. Een sprekender bewijs voor de enorme kloof die er gaapt tussen de media en de publieke opinie is nauwelijks denkbaar. Dat de paars-groene regering ook de natte droom was van de journalisten, is bij deze ook bewezen. En als u zich afvroeg hoe het komt dat groene, blauwe en vooral rode politici flink vertroeteld worden in de pers en het Vlaams Blok doodgezwegen, moet u ook niet langer naar een antwoord zoeken. *De berichtgeving is niet neutraal of onpartijdig, maar gekleurd en onbetrouwbaar. Gewoon de afspiegeling van de eigen politieke voorkeur!*” (VBM 9/2003)

“De media vormen inderdaad een beschermd, gesloten wereldje dat alle contact met de realiteit lijkt verloren te hebben. Het is een cocon waar gelijkgezinde progressievelingen elkaar op de schouders kloppen en zich gelukkig wentelen in hun modieus politiek correct multiculturalisme. Na de grote doorbraak van het Vlaams Blok in 1991 was er sprake van de ‘kloof’ tussen burger en politiek. De *kloof tussen de modale Vlaming en de media* is echter vele keren dieper.” (VBM 7-8/2004)

Wanneer VB spreekt over een kloof tussen het volk en de media, om welke media gaat het dan precies? Analooq aan de manier waarop de kritiek tegen de traditionele partijen is opgebouwd, worden zowel de Belgische pers in zijn totaliteit als de verschillende opiniemakers, tv-zenders en kranten afzonderlijk gevisieerd. Op die manier wordt het totaalbeeld van een te wantrouwen journalistiek van onderuit met naam en toenaam gestaafd. Ter illustratie:

“De regimezender RTBF had haar propagandastaffel opdracht gegeven een anti-Vlaams Blok uitzending te maken in de beste tradities van Joseph Goebbels. De overige organen van de *Franstalige regimipers*, en dat zijn ze dus allemaal, wilden daarvoor zeker niet onder doen. Dat alles met slechts één doel voor ogen: te desinformer en manipuleren om de Franstalige kiezer van het Vlaams Blok weg te houden.” (VBM 7-8/2004)

In de Franstalige pers brengt VB weinig tot geen differentiëring aan, maar wat de Vlaamse media betreft, kunnen we een opdeling maken tussen tv-zenders en dagbladen. Het meest voorkomend is de kritiek aan het adres van de publieke omroep VRT. Deze wordt met algemene middelen gefinancierd, maar zou bevolkt zijn met ideologisch links georiënteerd personeel en als propagandazender van “het regime” functioneren, van SP.A in het bijzonder. Het linkse karakter van de VRT zou niet alleen blijken uit de berichtgeving, maar ook uit de overstap van verschillende journalisten van de zijlijn naar de politieke arena:

“Een loopbaan bij de VRT is - zo blijkt - een uitstekende springplank naar een politieke carrière. En die ligt stevast in het verlengde van hun rood-groene voorkeur. (...) Na jaren journalistieke ‘duiding’ in het juiste kleurtje, worden de heren en dames door hun politieke vrienden bedankt voor bewezen diensten.” (VBM 3/2003)

Hoewel de openbare omroep beduidend vaker wordt bekritiseerd, ontsnapt VTM de dans niet. Ook de commerciële zender wordt door VB tot het kamp van de politieke elite gerekend, zo blijkt bijvoorbeeld uit volgende citaten:

“De VRT werd voorlopig echter in schofterigheid gepakt door de VTM. Op 18 februari werden drie politici per partij uitgenodigd in de omroepgebouwen aan de Medialaan in Vilvoorde. Mieke Vogels en Jos Geysels, Patrick Janssens, Karel De Gucht, Yves Leterme, Geert Bourgeois en Frieda Brepoels kregen er de primeur te horen voor de verkiezingsplannen van VTM en mochten hun benen onder tafel schuiven voor een rijkelijk met champagne overgoten maaltijd. De bubbeltjes zorgden - zo wist een ‘mol’ ons te vertellen - voor een zeer gemoedelijke sfeer. Het Vlaams Blok was niet uitgenodigd voor het gesprek en mocht pas rond 16u zijn opwachting maken bij VTM. Frank Vanhecke, Filip Dewinter en Gerolf Annemans moesten genoeg nemen met een bekertje koffie. (...) Op dat moment was het bacchanaal met de ‘democratische’ partijen net afgelopen.” (VBM 3/2003)

“[over een uitzending van het actualiteitsmagazine ‘Telefacts’] Het werd *politiek correct* knip- en plakwerk. (...) Het Vlaams Blok werd herleid tot een karikaturale bende van stomdronken leeghangers, terwijl de allochtone gemeenschap werd vertegenwoordigd door een groepje van voorbeeldig afgestudeerde burgerlijk ingenieurs dat door de ‘racistische’ Vlamingen niet op de arbeidsmarkt werd toegelaten. (...) In haar ijver om door de rode collega’s van de VRT niet langer als de ‘bevriende zender van het Vlaams Blok’ te worden versleten, gooide VTM alle objectiviteit en journalistieke deontologie overboord.” (VBM 12/2003)

Van de Vlaamse kranten worden hoofdzakelijk De Standaard en De Morgen gevisieerd. Beide kranten zouden weinig kritisch zijn voor de regering, in tegenstelling tot hun houding ten aanzien van de oppositie :

“De Standaard is de *spreekbuis van de regering* en uitermate kritisch voor de oppositie. Het is een mediapatroon dat we - niët toevallig - terugvinden in regimes die het niet zo nauw nemen met democratie en de mensenrechten.” (VBM 2/2003)

“Yves Desmet, de hoofdinspecteur van de Vlaamse pers, heeft ooit gezegd dat hij alleen over het Vlaams Blok schrijft wanneer hij erop kan kloppen. (...) Maar dat is voor Yves Desmet, die in het vakblad De Journalist ooit de voor een linkse jongen ‘De Zonnekoning’ meekreeg, allemaal van geen tel. Voor hem mag men de grootste schoelie zijn, of de grootste sjoemelaar. *Als men maar tegen het Vlaams Blok tekeer gaat, dan is men ‘ne goeie’*. Andere geloofsbrieven heeft men dan niet nodig. Tot daar wat de ‘ethiek’ van De Morgen betreft. (...) de krant die Karel Van Miert ooit zo passend “die vod” noemde.” (VBM 11/2003)

Een enkele verwijzing naar de neutraliteit van Arte en Gazet van Antwerpen niet te na gesproken, kunnen we besluiten dat nagenoeg alle opiniemakers en media gerekend worden tot het kamp van de politieke vijand van het VB: het linkse, politiek correcte establishment.

Wetenschap

De dominante lijn in het VB-discours is anti-intellectualistisch. Volgens VB is wetenschap als bron van kennis niet (noodzakelijk) superieur aan het gezond verstand, zoals volgende citaten kunnen illustreren:

“Wijsheid vindt men niet alleen in dikke geleerde boeken, maar in alles waaruit men kan afleiden wat er in de mens is. Een goede raad voor televisiekijkers: bekijk Verhofstadt en consorten zeer aandachtig, ook en vooral de ogen, telkens hij zich vertoont op televisie.” (VBM 7-8/2003)

“Op 6 februari had aan de Universiteit Antwerpen een congres plaats met driehonderd specialisten. Ze bogen er zich over de vraag wat precies bedoeld werd met de term ‘allochtoon’. Wij weten niet of de academici er ook zijn uitgeraakt. (De Nieuwe Gazet, 04.02.2004)” (VBM 4/2004)

Wetenschappelijk onderzoek wordt in de ledenbladen vaak geciteerd, maar nu eens beschouwd als ongeloofwaardig (-), dan weer als gezaghebbende bron (+):

(-) *“Bepaalde hooggeleerde professoren trachten ons wijs te maken dat Vlaams Blok-kiezers hele of halve randdebielen zijn. De waarheid is dat de Vlaams Blok-kiezer heel goed weet waarom hij voor onze partij stemt.”* (VBM 2/2003)

(+) *“Twee professoren van de universiteit van Maastricht deden zopas een wetenschappelijk onderzoek naar de oorzaken van criminaliteit. In tegenstelling tot alle verwachtingen blijken daarbij niét socio-economische factoren (kansarmoede of werkloosheid) van doorslaggevend belang, maar etnisch-culturele. Marokkanen blijken in verhouding criminelere dan autochtonen of Turken.”* (VBM 1/2004)

De redenering die logica schept in deze schijnbare chaos is dat de geloofwaardigheid volgens VB afhangt van de politieke kleur van de wetenschapper, omdat die onvermijdelijk haar stempel zou drukken op de conclusies van het onderzoek. Niet het feit dat wetenschappers behoren tot de maatschappelijke elite, wel hun persoonlijke overtuigingen en relaties lijken te bepalen of zij tot het gevestigd bestel behoren of niet. Ter illustratie:

“André Oosterlinck, de rector van de Leuvense katholieke universiteit, mag sinds 21 juli als ‘baron’ door het leven gaan. Uiteindelijk werd de man dan toch eens *beloond voor zijn jarenlange onafgebroken en tomeloze inzet voor het vorstenhuis*. Voor deze inzet moest alles wijken, desnoods ook het spreekrecht van de leden van de universiteit. Professor Matthias Storme mocht dat aan den lijve ondervinden toen hij de euvele moed had zowaar een kritiek te leveren op de politieke veroordeling van onze partij. (...) Proffen die zich engageerden in de PVDA, het uiterst links partijtje dat dweept met massamoordenaars als Mao, Stalin of Pol Pot, vormden op hun beurt geen enkel probleem voor Oosterlinck. Wat de waardigheid van de universiteit waarschijnlijk wel ten goede kwam, was blijkbaar het eredoctoraat van kroonprins Filip. (...) Het is van harte te hopen dat de onwaardige, genante en kruiperige vertoning van de heer Oosterlinck voorgoed voorbij is, nu hij zijn langverwachte en welverdiende geschenkje eindelijk heeft gehad.” (VBM 9/2004)

In het VB-discours worden heel wat wetenschappers aan de hand van in kaart gebrachte persoonlijke relaties en/of via het interpretatiepad van de politieke correctheid ingedeeld bij de gevestigde orde.

Koningshuis

Ten aanzien van het koningshuis spreekt uit het VB-discours een niet onverenigbare, doch dubbele houding. Enerzijds lijkt men weinig belang te hechten aan de adel, het koningshuis en hun status, protocollaire plichtplegingen en privé-leven. Nieuws over het koningshuis is veel drukte om niets, zo vind het VB:

“Niet ‘het land’ maar de media doen altijd weer opgewonden over het wedervaren van Laken.” (VBM 9/2003)

Anderzijds belichaamt de kroon niet alleen de Belgische staat, ze is ook het symbool van het Belgisch establishment en dus de politieke vijand van VB in persoon. Uitzonderlijk aan de positie van het koningshuis is dat de Belgische status quo in dit geval samenvalt met het behoud van *persoonlijke* status en invloed. Volgens VB behartigt het koningshuis de Belgische belangen ondermeer door bevoorrechte contacten met Kerk, politiek en wetenschap. Niet zozeer grondwettelijk, maar vooral achter de schermen zou het vorstenhuis een niet te onderschatten macht hebben:

“Dankzij een koninklijk besluit krijgt het Hof voortaan toegang tot het Rijksregister. Het Hof, dat wil zeggen: de Grootmaarschalk van het Hof, de kabinetschef van de koning, het hoofd van het Militair Huis van de koning, maar ook de Grootmeester van het Huis van koningin Fabiola en de adviseur van prins Filip. Redenen voor deze nooit geziene inbreuk op onze privacy zijn ondermeer: gelukwensen aan jubilarissen of het toesturen van antwoorden op “blijken van gehechtheid”. Laat ons niet lachen!” (FET, 03/01/2003) (VBM 2/2003)

“Het is uiteraard onder de mat geschoven, maar medio januari dook er een historisch document op in de Wetstraat. Voor het eerst was er een kristalhelder bewijs van politieke inmenging door het Hof. (...) *Zulke bewijzen duiken slechts raar of zelden op.*” (VBM 3/2004)

De monarchie en het systeem van erfopvolging wordt omschreven als archaïsch en achterhaald. De aan de monarchie gekoppelde macht en financiële privileges zouden democratische legitimiteit missen. Vanuit deze overwegingen is een republiek een verkieslijker staatsmodel, zo vindt het VB. Het koningshuis zou enkel bestaan voor zichzelf:

“De dynastie bestaat voor de dynastie - die hardwerkend als geen ander waarschijnlijk niet eens dotatie krijgt die men voldoende kan achten. Eén aspect van deze dynastie is dat zij crisissen zeer handig overwint, zelfs een zware beroepsfout weet weg te moffelen en desnoods met de hulp van kasseiengooiende en brandstichtende republikeinen aan de macht weet te blijven. Dat ze bovendien ook nog Walen hebben, is alleen maar voordelig. De Vlamingen betalen wel.” (VBM 12/2004)

In lijn met de strijd voor Vlaamse onafhankelijkheid is de koning voor VB het omver te werpen establishment in persoon.

Magistratuur

Op 9 november 2004 is het doek gevallen in een juridische strijd die op een dag na acht jaar eerder begon. Op 10 november 1996 diende het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding bij de correctionele rechtbank in Brussel een klacht in tegen een open brief die VB onder de Brusselaars had verspreid en waarin het zogeheten zeventig-puntenprogramma werd ontvouwd (De Standaard, 10/5/2004). Dat de juridische eindstrijd net plaatsvindt in de onderzoeksperiode 2003-2004 kan vragen oproepen over de representativiteit van deze periode. Een kat in het nauw maakt rare sprongen. Men kan terecht opwerpen dat VB in het algemeen minder scherp zou fulmineren als het voortbestaan van de partij niet onmiddellijk in het gedrang was. Maar zoals gezegd heeft dit onderzoek primair tot doel een dieper inzicht te krijgen in populistisch discours *an sich*. Het onderzoek is een test van de conceptualisering. Vanuit die overweging biedt precies de periode 2003-2004 het voordeel van de duidelijkheid. Volgens het Hof van Beroep in Gent is het VB een groepering die discriminatie verkondigt (Arrest van 21 april 2004, bevestigd door het Hof van Cassatie in arrest P.04.0849.N), volgens het VB is het Belgisch establishment rechtstreeks verantwoordelijk voor het politiek neutraliseren van een oppositiepartij die ondertussen bijna één miljoen Vlaamse kiezers vertegenwoordigt. Maar maakt de Belgische magistratuur in het VB-discours deel uit van de gevestigde orde? Deze vraag noopt tot een genuanceerd antwoord.

Het VB gelooft in de rechtsstaat en de scheiding der machten (zie verder), en heeft van bij de aanvang van het proces steeds vertrouwen gesteld in de rechtspraak. Al heeft het VB altijd benadrukt dat het programma van een politieke partij moet beoordeeld worden door kiezers en niet door rechters, in de loop van het gebeuren en zeker *na* de definitieve veroordeling ging een andere argumentatie overheersen. Niet toevallig in de thuisstad van de Belgische premier zou onder politieke druk een uitzondering gemaakt zijn op het principe van de scheiding der machten:

“In het eerste stadium van deze lange procedure kreeg het proces een normale behandeling. De rechtbanken van Brussel verklaarden zich twee keer terecht onbevoegd om uitspraken te doen in politieke zaken. Maar dan begon het regime het op zijn heupen te krijgen van rechters die niet geven waar door het regime om wordt gevraagd. *Plots was het afgelopen met de normale rechtsgang*. Pater Leman verklaarde publiek dat hij op zoek ging naar rechters die het Vlaams Blok wel wilden veroordelen. *Het regime greep in.*” (VBM 12/2004)

De afloop van het proces toont volgens VB aan dat in België het oordeel van rechtbanken niet altijd politiek kleurloos is. Volgens het VB is politiek overal, ook in de rechtzaal, zo valt op te maken uit volgend citaat:

“Het is niet dat wij in het verleden enig wantrouwen tegen de rechtsstaat hebben betoond. (...) Telkens, of de uitslag nu positief of negatief was, hebben wij ons neergelegd bij de beslissing. Maar hier is iets bijzonders aan de hand. *Rechters zijn mensen, mensen met politieke en partijpolitieke voorkeuren*. Ook de rechters van het Hof van Beroep zullen op 13 juni een stem uitbrengen op de partij van hun voorkeur. Dit is allemaal geen bezwaar, ook niet wanneer betrokkenen in een rechtszaak die hen wordt voorgelegd behoren tot andere partijen. Het wordt wel een probleem wanneer in een welbepaalde zaak het programma van een partij ter beoordeling wordt voorgelegd. Dan wordt de rechtszaak een tombola.” (VBM 5-6/2004)

VB is naar eigen zeggen veroordeeld door de vastberadenheid en tentakels van het Belgisch establishment. De anti-racismewet van 30 juli 1981, die onder impuls van de Franstalige partijen via allerlei wetswijzigingen op snee zou zijn gebracht voor een veroordeling van het VB, werd daarbij als schaamlapje gebruikt, zo zegt de partij. Volgens het VB heeft het regime wat via verkiezingen niet wou lukken uiteindelijk via gerechtelijke weg toch kunnen realiseren:

“Ze zijn gewoon blijven procederen totdat ze eindelijk rechters vonden die *hun vuile werkje* wilden opknappen.” (VBM 5-6/2004)

Samengevat: bepaalde rechters worden in dit dossier geportretteerd als handlangers van de politieke klasse, wiens almacht een billijke rechtsbedeling onmogelijk zou hebben gemaakt. Het vonnis wordt omschreven als:

“het schandalige partijverbod opgelegd door *de politieke tribunalen van het corrupte en anti-Vlaamse Belgisch regime.*” (VBM 12/2004)

Illustratie 6.3. : “Veroordeeld door de rechter, maar vrijgesproken door de kiezer”

bron: VBM 5-6/2004

Dit proces is als case uitzonderlijk omdat het volgens de populistische logica in harde feiten maar ook symbolisch uiting geeft aan de schaamteloosheid, arrogantie en macht waarmee het establishment de stem van het volk in de kiem wil en kan smoren. Bovendien toont het de spanning aan die bestaat tussen populisme, dat de hoogste autoriteit toekent aan de wil van het volk, en de liberale democratie, die steunt op de autoriteit van de jurisdictie. Ter illustratie:

“Het woord is nu aan de kiezer. Op 18 mei mogen de Vlamingen zich uitspreken over ons programma. In de intimiteit van het kieshokje en ongehinderd door opgestoken vingertjes,

moddercampagnes en scheldpartijen van politiek en media, kunnen zij kiezen voor of tegen het Vlaams Blok. Wij durven recht in de spiegel kijken. Het VB is géén ‘extremistische’, ‘racistische’ of ‘ondemocratische’ partij! Wij zijn de stem van het volk! De stem van het gezond verstand.” (VBM 4-5/2003)

“Frank Vanhecke zei op de verkiezingsavond al dat wij misschien wel *veroordeeld* zijn door enkele rechters, maar werden *vrijgesproken* door de kiezer.” (VBM 7-8/2004)

Kerk en middenveld

Het VB stamt niet uit een anti-klerikale, liberale traditie, maar is naar eigen zeggen de politieke erfgenaam van het Vlaams verzet tegen de gevestigde Belgische en Franstalige belangen. Het is vanuit die invalshoek dat de Kerk in het VB-discours wordt betrokken, al gebeurt dit slechts zelden. Als gevestigd instituut zou de Kerk zich anti-Vlaams betonen:

“Door de Vlaamsgezinde pastoor van Wezembeek-Oppem de bons te geven, heeft kardinaal Danneels zich lelijk in de vinger gesneden. (...) Het aartsbisdom luisterde ook dit keer naar de taal van de machtigen, en de gewone Vlaamse parochianen stonden, zonder ook maar gehoord te worden, alweer in de kou. Het Instituut Belgische Kerk heeft zich hiermee nog eens van haar smalste kant getoond: het heeft vooral nog steeds geen kaas gegeten van de communautaire gevoeligheden in dit land. En dus mocht pater Verstraeten gerust een ezelstamp krijgen. Voor hem was geen plaats meer in de Wezembeekse herberg, om eens even een voor het overige veel misbruikt voorbeeld te geven.” (VBM 2/2003)

Actoren die in het VB-discours, zij het ook slechts in de kantlijn, als creaturen van de gevestigde orde worden beschouwd, zijn de vakbonden en de ziekenfondsen:

“Allemaal *gekleurde en verzuilde organisaties* waar de politiek meer dan een dikke vinger in de pap heeft. Dit leidt vaak tot oneerlijkheid, onverantwoorde concurrentie en uiteindelijk tot verspilling van het geld van de *belastingbetaler*.” (PP VP 2004)

“Een leugen die reeds jaren wordt verspreid is dat het Vlaams Blok tegen de vakbonden zou zijn. (...) Vakbonden hebben ook vandaag nog een belangrijke sociale opdracht te vervullen, maar ze moeten wel in hun rol blijven. (...) De bestaande *vakbonden* kunnen ook enkel overleven dankzij de *privileges* die hen zijn toegestaan door het *establishment*.” (PP FP 2003)

3.1.3. Besluit: allen tegen één, één tegen allen

In strikte zin omvat het establishment de politieke klasse, zowel op Vlaams, Belgisch als Europees niveau. Het gaat dan om al diegenen die publiekelijk en formeel aan een politieke partij verbonden zijn (met uitzondering van het VB zelf). Maar ook actoren die *in se* geen deel uitmaken van het politieke bedrijf figureren volgens het VB in de samenzwering tegen het volk, hetzij in het centrum van de macht, hetzij als slippendragers

van het regime. Meer bepaald het koningshuis, media, magistratuur en wetenschap worden gevisieerd.

In de kantlijn worden tenslotte ook nog de Kerk en vakbonden en ziekenfondsen in verband gebracht met de heersende klasse. Opmerkelijk maar in lijn met het Vlaams-nationalistische streven is dat de Vlaamse economische elite ontsnapt aan de alomvattende morele kritiek.

Naar het gelijknamige boek over de geschiedenis en opkomst van de partij, is de strijd van het VB een strijd van *Eén tegen allen* en van allen tegen één (Dewinter & Van Overmeire, 1993).

3.2. Hoe?

Een ideaaltypisch populistisch establishment is homogeen, volksvijandig en door en door slecht. Zoals reeds aangestipt zitten homogeniteit en moraliteit verweven in de samenzweringsredenering waarvan het VB-discours is doordrongen; in deze redenering zit zowel de idee van morele afkeur als de idee van een topgestuurde eendracht vervat.

3.2.1. Homogeniteit

We kunnen wat macht betreft een onderscheid maken tussen *ideële macht* en *reële macht*. Een ideologische strijd is een strijd om de hegemonie van ideeën (bv. anti-communisme), en verschilt van de samenzwering in de zin dat deze niet noodzakelijk moreel verwerpelijk hoeft te zijn (bij het VB wordt deze koppeling *wel* gemaakt, zie verder). Men kan van mening verschillen en mekaar toch respecteren. De strijd om *reële* macht waar het in het samenzwering om draait, gaat daarentegen niet om ideologie, maar om het verwerven en behouden van invloedrijke posities van waaruit men het maatschappelijk gebeuren kan regisseren (bv. de idee van de globale joodse samenzwering). Aan de hand van deze kunnen we begrijpen hoe de eendracht van het establishment in het VB-discours wordt beargumenteerd.

Ideologische dwang: homogeniteit door gedeeld geloof

In het VB-discours woedt de *ideële* strijd tussen politiek correcte en politiek niet-correcte denkbeelden, waarbij de hegemonie gevestigd is door eerstgenoemde. De term politieke correctheid is in het VB-discours de passe-partout die het politieke met het niet formeel politieke establishment verbindt. Het is via dit interpretatiepad dat de heersende elite als een één en ondeelbaar geheel wordt geportretteerd. De heersende klasse, zo wordt benadrukt, deelt het geloof in de multiculturele samenleving en zou deze denkbeelden aan

het volk willen opdringen. Door de introductie van de idee van dwang (“intellectuele terreur”) wordt de ideële strijd op een hoger, moreel niveau getild, zoals volgende citaat kan illustreren:

“De multiculturele samenleving, daar waren alle opiniemakers het over eens, was geen zaak voor een openbaar debat en al helemaal niet voor het innemen van politieke standpunten (...) vandaag wordt dit *plichtmatig gezwaai met de morele knuppel van Auschwitz* echter niet langer ernstig genomen” (VBM 1/2004)

Politieke correctheid staat volgens het VB een juist begrip van de realiteit in de weg. Als heersende opvattingen over (1) de oorzaken van maatschappelijke problemen; en (2) de taal waarin die problemen dienen besproken te worden, verhindert politieke correctheid volgens het VB dat andersdenkenden hun mening openlijk, vrij en ongekuist kunnen ventileren. Politieke correctheid wordt getypeerd als de ideologie die de partijpolitiek overstijgt. De alomtegenwoordigheid van het geloof in de multiculturele samenleving en de consequenties daarvan worden in de ledenbladen met opmerkelijke, concrete voorbeelden geïllustreerd:

“De 68ste boekenbeurs brak dit jaar alle records met maar liefst 182.465 bezoekers. Het geheim van dit succes ligt zeker niet in de variatie in het aanbod politieke boeken. (...) In het voorjaar publiceerde Gerolf Annemans een boek over de zaak Dutroux waarin hij naar aanloop van het proces zijn visie gaf op het dossier. Ieder objectief waarnemer zal moeten erkennen dat het boek van Annemans een meerwaarde had. De auteur was immers lid van de toenmalige commissie Dutroux. Maar ook lid van het Vlaams Belang. En dan mag je het vergeten bij de boekenwinkelketens en de boekenverdelers. *Ook daar doet de politiek-correcte filter zijn werk.*” (VBM 12/2004)

De homogeniteit van de heersende klasse, zowel in partijpolitieke (1) als in niet-partijpolitieke (2) zin, blijkt ten eerste dus uit hun *ideeën*, hun manier van denken die met deze van het volk wordt gecontrasteerd:

(1) “Geen wonder dat er overgelopen wordt dat het een lieve lust is: alle traditionele partijen vertellen toch ongeveer *de zelfde (linkse) boodschap.*” (VBM 2/2004)

“Of de Vlaming nu rechts of centrum-rechts stemt, het is altijd meneer Di Rupo van de PS die de federale regering zal vormen. En dat is volgens Vanhecke het drama in dit land: “Een *massale rechtse meerderheid* die bereid is iets te doen voor de werkgelegenheid en sociale voorzieningen wordt weggeveegd door de *politieke Waalse dieven- en profiteurskaste.*” (VBM 6/2003)

“Het is een publiek geheim dat de *standpunten van de heersende politieke klasse* - bijvoorbeeld in verband met immigratie, drugs, criminaliteit en ethische kwesties - vaak sterk afwijken van wat er leeft bij de bevolking.” (PP VP 2004)

(2) “Zolang de politieke correctheid het blijft winnen van het gezond boerenverstand, ligt er nog meer winst in het verschieft voor het Blok.” (VBM 7-8/2004)

Politieke correctheid wordt beschouwd als een bewust gehanteerd wapen van het establishment om het volk onder de knoet te houden.

Machtspolitiek: homogeniteit door gedeelde belangen en gezamenlijke actie

De ideologische eendracht waarmee de homogeniteit van het establishment wordt beargumenteerd, wordt in het VB-discours kracht bijgezet, misschien zelfs overschaduwd door de systematische verwijzingen naar *reële* macht. In het VB-discours liggen de ideologische strijd (macht om de ideeën) en de strijd om de reële macht (macht om de macht) in mekaars verlengde omdat beide naar hetzelfde machtscentrum leiden: “het regime”. Deze term is abstract, maar bijzonder homogeniserend; hij wordt geassocieerd met legercoups, staatsgrepen, praktijken in (ex-)communistische staten, kortom met de onderdrukking van het volk; en beklemtoont dat een welbepaalde machtsstop de touwtjes in handen heeft.

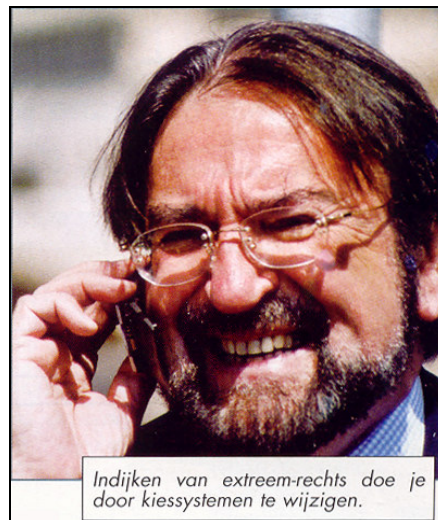
In reële machts termen blijkt de homogeniteit van het establishment in het VB-discours bovenal uit hun gedeelde doelstellingen en gezamenlijke actie. De gezamenlijke strijd van de gevestigde partijen tegen het VB (“heksenjacht”, “rabiante kruistocht”, “heilige oorlog”, “drijfjacht”) wordt in het VB-discours uitgelegd als een poging van de heersende klasse om de macht van het volk uit te schakelen.

Voor alles zou het establishment de status quo, dat wil zeggen haar eigen privileges, proberen vrijwaren. Deze gezamenlijke drijfveer bevat het ultiem bewijs van hun eendracht. Ter illustratie:

“Het verlangen naar poen en postjes, de ijdelheid en de partijpolitieke berekening van de ‘democratische partijen’ is te sterk gebleken. Het belang van Antwerpen kan de monstercoalitie die deze stad nu al sinds 1994 bestuurt geen sikkepit schelen. Zelfs nu de zwaarste gemeentelijke bestuurscrisis de al zo door onbekwaamheid en gesjoemel geteisterde metropool in virtuele anarchie dreigt te storten, tellen voor socialisten enkel de kruideniersberekeningen en de mateloze ambitie. (...) De feiten zijn nu wel bekend. Dat wil zeggen: het topje van de ijsberg is bovengekomen. De beerputten moeten nog geledigd worden. De Antwerpenaars weten vandaag dat de politiek benoemde politietop en de politiek benoemde ambtenaren corrupt zijn. De top, niet de vele duizenden hard werkende en toegewijde ambtenaren die met mateloze woede erop moeten toezien hoe zij jaren lang misbruikt werden. Die politietop en die hoge ambtenaren zijn evenwel geen neutrale figuren. Zij zijn politiek gemotiveerd. Zij zijn politiek benoemd. Een meerderheid van hen is van socialistische signatuur. Het is een evidentie waar te weinig media de aandacht op willen vestigen. Filip Dewinter had overschot van gelijk toen hij op een

persconferentie opmerkte dat dit soort praktijken enkel zo lang heeft kunnen duren omdat *het bestuurlijke triumviraat van politici, politie en ambtenarij* elkaar wederzijds de hand boven het hoofd hebben gehouden. Nu weten we ook waarom het Vlaams Blok systematisch werd uitgesloten uit de beheerraden van intercommunales en vzw's. Er mocht geen controle zijn. *De privileges moesten overeind blijven.*" (VBM 4-5/2003)

Illustratie 6.4. : Kamervoorzitter Herman De Croo met gsm. Het onderschrift wekt de suggestie dat het kiessysteem kan gewijzigd worden met een enkel telefoontje.

bron: VBM 10/2004

Door de idee van politieke correctheid en de suggestie van samenzwering worden in het VB-discours verschillende thema's aan mekaar gekoppeld (Franstalige dominantie = Belgisch establishment = traditionele politiek = pro multicultuur = politiek correct = anti-VB = anti-Vlaams). De Belgische, Waalse en multiculturele belangen lopen door mekaar, al wordt dit onttrokken aan het oog van de publieke opinie, zo luidt de logica. Daar waar mogelijk zouden de gevestigde partijen de confrontatie met het volk mijden (bv. geen referendum over migrantenstemrecht) om hun minderheidspositie niet aan het licht te laten komen. Het cordon sanitaire wordt volgens diezelfde redenering geduid als een "politieke levensverzekering om als minderheid toch aan de macht te blijven" (VBM 12/2003) en "de strategie van België tegen de Vlaamse onafhankelijkheidspartij Vlaams Blok" (VBM 6/2003). Of nog:

"Het cordon sanitaire is in Antwerpen een vrijgeleide geworden van een *bende sjoemelende politici en partijen.*" (VBM 6/2003)

De nationalistische en populistische logica vallen samen in de stelling dat de samenzwering tegen het (Vlaamse) volk gebeurt ten bate van het "Belgisch

establishment”. Wie niet met het VB is, is tegen het VB. En wie tegen het VB is, draait mee in het raderwerk tegen het VB, hetzij aan de basis, hetzij aan de top als brein achter de hele operatie, zo luidt de redenering. Een samenzwering valt per definitie niet te bewijzen, maar de suggestie wordt gewekt doordat het VB politiek in een algemene sfeer van wantrouwen betreft en van een samenzwering systematisch ook mogelijke aanwijzingen oppert, zoals in volgend fragment:

“Men sleept ons voor de rechter, men poogt ons de partijfinanciering af te nemen, men beledigt en bespuwt ons in de officiële media, men duwt ons het vreemdelingenstemrecht door de strot: allemaal maatregelen die moeten beletten dat het Vlaams Blok nog meer kiezers achter zich schaart en een nog groter gevaar wordt voor de anti-Vlaamse Belgische staat. Ook het kunstmatig in leven houden van het N-VA-experiment behoort tot de Belgische tactiek. (lees er maar eens de beschouwingen van Bart Brinckman in De Standaard op na). En de indianenverhalen over de zogenaamde banden van het Vlaams Blok met (*allicht door de Belgische staatsveiligheid gecontroleerde, georganiseerde en gefinancierde*) groepjes halve gare extremisten, passen ook in dat kader.” (VBM 12/2003)

De homogeniteit van de heersende klasse blijkt in het VB-discours uit wat ze *denkt* (multicultuur = goed), wat ze *doet* (samenzweren tegen het volk), maar ook uit hoe ze *is* (homogeniteit door moraliteit).

Illustratie 6.5. : Homogeniteit gesymboliseerd

bron: VBM 4/2004

3.2.2. Moraliteit

De anti-establishmentkritiek van het VB is een *morele* kritiek, een kritiek op de politieke zeden. Met de term “traditionele politiek” doelt het VB op de manier waarop de gevestigde partijen aan politiek doen. Deze politiek zou gekenmerkt worden door de afwezigheid van publiek debat en zou in achterkamertjes worden bedreven, in een intieme

sfeer. VB benadrukt dat in de gevestigde politiek geheime (voor)akkoorden worden afgesloten, verborgen agenda's worden ontvouwd en ons-kent-ons de norm is:

“Voor hij eerste minister werd, had Guy Verhofstadt het vaak over “*de Belgische ziekte*”. Één van de symptomen van die ziekte was de *vriendjespolitiek*. Politieke vrienden werden op vrijgekomen postjes gedropt, en zo nodig werden er zelfs nieuwe functies in het leven geroepen. Maar Verhofstadt zou daar in zijn ‘modelstaat’ – snel en efficiënt – komaf mee maken. Vandaag weten we wel beter. *Het is nog nooit zo erg geweest.*” (verkiezingsdrukwerk ‘Eigen volk eerst-krant’, mei 2003)

De kern van het probleem, zo wordt door het VB beargumenteerd, is de verwerpelijke mentaliteit van de politieke elite. Hun drijfveer om aan politiek te doen zou neerkomen op puur eigenbelang. Macht wordt niet aangewend ten dienste van het volk, integendeel, ze is voor de gevestigde politici en partijen een doel op zich vanwege het persoonlijk prestige en profijt dat eraan verbonden is. Dit uitgangspunt van fundamenteel wantrouwen verklaart in het VB-discours zowel de politieke geschiedenis als de actualiteit van de dag. Politici van alle andere partijen (ook de groenen!) worden in de regel voorgesteld als onbekwaam, onverantwoordelijk, onbetrouwbaar, arrogant, machtsgeil, zelfzuchtig en corrupt. Enkele illustraties (in min of meer stijgende gradatie van slechtheid):

“Natuurlijk is er maar één zo een onbekwaam minister als Verhofstadt.” (VBM 1/2003)

“*Liegende ministers*. Het lijkt een vast gegeven in de Belgische politiek, een evidentie, zoals de wetenschap dat er geen varkens zijn zonder mest, of rozen zonder doornen.” (VBM 10/2003)

Het *politieke banditisme* moet eens en voor altijd plaats ruimen voor politieke onkreukbaarheid. (...) Niet alleen klaagt het Vlaams Blok de onbehoorlijke besteding van belastinggeld aan, *terecht wantrouwen wij ook de eerlijkheid en de onbaatzuchtigheid van vele machtsgeile blauwe, rode, groene en gele partijfiguren op alle bestuurlijke niveaus.*” (PP FP 2003)

“Het is zeer twijfelachtig of de burgers het komende jaar beter zullen worden van dit regeerakkoord. Maar *dat is ook niet de bedoeling van dit akkoord*. De regeringspartners moeten er beter van worden.” (VBM 7-8/2003)

“Tja, de gebeurtenissen in Antwerpen hebben *nog maar eens bewezen dat de traditionele partijen het sjoemelen niet kunnen laten*. (...) Het verval van de politieke zeden is volgens mij de hoofdoorzaak van de zogenaamde kloof met de burger. De *traditionele politici zijn zo bezig met hun postjes en hun profijtjes dat ze de problemen van de mensen niet eens meer zien.*” (VBM 4-5/2003)

“De medeplichtigheid van de Vlaams-Brusselse politici van de traditionele partijen is verpletterend maar mag ons niet verbazen. Hun houding gaat verder dan louter passiviteit, het is er een van actieve collaboratie met de Franstaligen tégen de belangen van de Brusselse Vlamingen in. (...) *Verraad* is in dit dossier geen te zwaar woord.” (VBM 2/2003)

Politiek wordt in de criminele sfeer betrokken met termen als “kiezersbedrog”, “sjoemelen”, “politiek banditisme”, “politieke oplichters”, “permanente hold-up”, “politieke zwendel”... Vanuit de assumptie van een samenzwering is de redenering dat Verhofstadt en de partijvoorzitters de postjes verdelen, de machts- en prestigeproducten die lagergeplaatste politici ertoe bewegen om toe te geven op hun principes.

Illustratie 6.6. : Prestige en oneigenlijk gebruik van overheidsgeld

VISA-SCHANDAAL
Tafelen op onze kosten

p. 6-7

Enkele 'hitparades'

WIE SPENDEERDE HET MEEST MET DE VISA-KAART IN 2002?

1. Kabinet-Vanderpoorten: 27.755 euro
2. Steve Stevaert: 22.210 euro
3. Patrick Dewael: 18.059 euro
4. Kabinet-Gabriëls: 11.684 euro
5. Kabinet-Landuyt: 5947 euro

Totaal: 85.655 euro of 3,45 miljoen frank.

DUURSTE RESTAURANTBEZOEKEN IN 2002:

1. Patrick Dewael: 3390 euro op 16 maart 2002 in restaurant Stucki in Basel, Zwitserland.
2. Steve Stevaert: 842 euro op 7 maart 2002 in Les Baguettes impériales te Brussel .
3. Patrick Dewael: 709 euro op 28 november 2002 in 't Fornuis te Antwerpen.
4. Steve Stevaert: 607 euro op 10 december 2002 in restaurant Jurgen te Hasselt.
5. Jaak Gabriëls: 598 euro op 1 augustus 2002 in Slagmolen te Opglabbeek

bron: VBM 9/2003

Bij de moraliteit van het establishment past nog een bemerking. Over het geheel van de data bekeken lijken politieke tegenstanders namelijk verschillend te worden gekarakteriseerd afhankelijk van de ideologische affiniteit die er tussen hen en het VB bestaat. Grofweg wordt bijvoorbeeld een onderscheid gemaakt tussen Franstalige en Vlaamse politici. De Franstalige partijen worden in tegenstelling tot de Vlaamse niet afzonderlijk bekritiseerd en zelfs nauwelijks vernoemd. Maar de Franstalige politieke elite wordt geportretteerd als een groep vastberaden en sluwe onderhandelaars, terwijl de Vlaamse elite wordt neergezet als zwak en onderdanig. Vlaamse politici durven, kunnen

of willen de Vlaamse belangen niet naar voren schuiven uit vrees voor de macht van de Franstaligen en uit angst om de eigen ministerportefeuilles te verliezen, zegt het VB. De scherpste van de morele verwijten lijkt toe te nemen naarmate de ideologische affiniteit met de geviseerde tegenstander groter is. Hoewel beide partijen hun achterban zouden verraden, lijken de socialisten het over het algemeen bijvoorbeeld harder te moeten verduren dan de liberalen. De ultieme politieke vijand is de Waalse PS en dit wordt ook in morele termen vertaald. Ter illustratie van deze opmerking:

“Hoewel de kiezers duidelijk rechts gestemd hadden, zorgde de VLD voor het *meest linkse beleid ooit*. Deze *walgelijke hypocrisie* zorgt voor een verzieking en een afkeer van de politiek, iets waar we absoluut moeten tegenin gaan.” (VBM 3/2003)

“Het Socialistisch Manifest is een kritisch pamflet tegen de socialistische dogma’s, tegen *de corruptie en de leugenachtigheid van de rode familie*, tegen het kaviaarsocialisme, tegen het partijverraad aan de arbeiders. (...) Het Socialistisch Manifest is bedoeld als een pamflet tegen de SP.A, maar *waarom blijft het dan allemaal zo braaf?*” (VBM 3/2004)

“De doorgewinterde Luiks-Italiaanse onderwereld heeft zich als groentjes laten misbruiken en stond als enige terecht voor de moord op Cools. Dat zegt veel, heel veel over de macht en de scrupuleloosheid van de PS. Buiten randfiguur Taxquet hebben alle leden van de PS-maffia zich op een of andere wijze uit de beklagdenbank weten te houden. Voormalig PS-minister (en opdrachtgever?) Alain Van Der Biest, die in de lente van 2002 met een overdosis pillen zijn aanstaande veroordeling en levercirose voor was, nam de meest drastische maatregel. De rest van de clanleden, zoals de uitgerangeerde Guy Spitaels, burgemeester van Seraing Guy Mathot en Waals minister José Happart, hebben zich uit het zicht van de volksjury weten te liegen en te bedriegen. (...) Cools heeft de PS-staat die hij als peetvader uit de Waalse grond heeft gestampt, niet mee in het graf genomen. (...) Zijn PS-kinderen, en uiteindelijk zijn moordenaars, bleken zijn beste leerlingen (...) Zoals twintig jaar geleden eet elk niveau van het Waalse overheidsapparaat nog steeds uit de handen van *de PS-maffia*.” (VBM 2/2004)

“Goed gelachen met de *PS-kamerleden* die *elke donderdagmiddag stiepelzat* het parlementair halffrond komen binnengewaggeld” (VBM 2/2004)

Samengevat is het establishment in de visie van het VB een homogene en corrupte groep, wiens belangen en morele inborst tegengesteld zijn aan deze van het volk.

4. Democratie

Het derde sleutelconcept in de driedelige kern van populisme, is het democratiebegrip. Na doorlichting van de partijdocumenten, welke conclusies kunnen we dan trekken over de democratievisie van het VB? Is de populistische visie anno 2003-2004 zo dominant als we zouden verwachten op basis van secundaire literatuur?

Een eerste en belangrijke vaststelling is dat de term democratie in het geheel van het VB-discours anno 2003-2004 een centrale plaats bekleedt.⁴ Democratie is voor het VB een elementair verkiezingsthema, een politieke *eis*. Een tweede bevinding is dat de democratievisie van het VB in belangrijke mate tot stand komt door veelvuldige en uitgebreide beschrijvingen van het tegendeel. Het democratiediscours van het VB moet begrepen worden in het licht van het Vlaams-nationalistische streven: de diagnose luidt dat België een ondemocratisch land is; de aangereikte remedie is de oprichting van een vrij, democratisch en onafhankelijk Vlaanderen. Dit is de rode lijn doorheen het VB-democratiediscours.

4.1. Het democratisch ideaal

De centrale stelling van het VB is dat het democratisch ideaal van een ‘bestuur van, voor en door het (Vlaamse) volk’ in België op alle mogelijke manieren wordt gefnuikt. Het contrast met het democratisch ideaal wordt beargumenteerd zowel vanuit een nationalistische als vanuit een populistische logica, en gevolgd door de politieke eis voor *echte* democratie. Maar wat wordt hier dan precies onder verstaan (en wat niet)?

4.1.1. België als onechte democratie

België wordt beschouwd als een harnas voor Vlaanderen, als een kunstmatige, op Franstalige leest geschoeide staat die de zelfbeschikking van het Vlaamse volk verhindert.

Ten eerste, zo betoogt het VB, ziet het numerieke overwicht van het Vlaamse volk, dat (binnen België) wordt omschreven als een “meerderheidsvolk”, zich niet weerspiegeld in de politieke machtsverhoudingen tussen Vlamingen en Walen. Wel integendeel. Het VB benadrukt dat de schending van het meerderheidsprincipe, bevestigd in de opeenvolgende staatshervormingen, verankerd zit in de Belgische staatsstructuur. Deze toestand wordt getypeerd als de noodlottige consequentie van het gebrek aan Vlaamse standvastigheid en heeft er volgens het VB toe geleid dat het volk (Vlamingen) geregeerd wordt door een elite die slechts een minderheid (Franstaligen) vertegenwoordigt:

“De Belgische democratie is een fictie. (...) Vlaanderen is een bezet land, en wij zijn overgeleverd aan de grillen van vreemde heersers. De Walen leggen ons politieke beslissingen op, waartegen zelfs een *democratische meerderheid* in Vlaanderen geen verhaal heeft. België wordt bestuurd door de

⁴ De dataset van 2003-2004 bevat met andere woorden ruimschoots genoeg informatie voor een beschrijving van de democratievisie van het VB in zijn verschillende aspecten. Ter schets van de historische context zal in dit deel van het hoofdstuk ook af en toe gerefereerd worden aan datamateriaal van vroegere datum, maar de Grondbeginselen (1979) en de tekst van het democratiecongres (1996) zijn enkel aanvullend, en niet de grondslag van de analyse.

Waaalse minderheid. En binnen die minderheid van Walen zwaait een andere minderheid de plak: de *Parti Socialiste.*” (VBM 4/2004)

Een tweede argument dat in het VB-discours ter contrast met het democratisch ideaal uitvoerig wordt uitgewerkt, is dat het volk wordt overheerst door een elite die niet alleen volksvreemd, maar ook moreel verwerpelijk is. Om een bevoorrechte positie te vrijwaren zou het establishment zijn macht aanwenden en de wil van het volk omzeilen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit volgend citaat:

“In een democratisch land wordt rekening gehouden met de *wil van de soevereine kiezer*. Niet in België. Op alle mogelijke en onmogelijke manieren wordt de *wil van de kiezer* omzeild of zelfs gewoonweg *genegeerd*. (...) De democratische wil van de bevolking wordt niet alleen op institutioneel vlak genegeerd. Het gaat vaak ook om een *bewuste politieke keuze bij onze regenten*.” (VBM 7-8/2003)

De opeenvolgende verkiezingsoverwinningen van het VB, in het partijdiscours veralgemeend tot de “stem van het volk”, zouden door de heersende klasse worden genegeerd. Van de oorspronkelijke idee dat het parlement fungeert als forum waarin volksvertegenwoordigers met elkaar in de clinch gaan, discussiëren over maatschappelijke kwesties, en na afloop van het debat op basis van de aangebrachte argumenten in eer en geweten voor of tegen een wetsvoorstel stemmen, blijft niet veel over, zo wordt gezegd. De politieke besluitvorming zou beheerst worden door een andere logica:

“In België ligt de échte macht al lang niet bij de verkozen vertegenwoordigers van het volk. Dààr gaat het over. De échte machthebbers nemen de uiteindelijke beslissingen elders, in kastelen of achterkamertjes, in regering of ‘kernkabinet’, op hoofdkwartieren van politieke partijen. (...) De *politieke partijen* trekken steeds meer macht naar zich toe. Zij *wijzigen de spelregels ten bate van het eigenbelang*.” (PP VP 2004)

“In België worden de *échte beslissingen* niet genomen door het parlement, maar wél door *het Hof*, door de *Parti Socialiste*, het ‘*kernkabinet*’, de *hoofdkwartieren van de politieke partijen* en de *vakbonden*. Deze beslissingen worden dan door het parlement gejaagd, dat in plaats van drager van de democratie is verworden tot een stemmachine.” (PP FP 2003)

Volgens het VB ligt de echte politieke macht in België en Vlaanderen niet bij (de vertegenwoordigers van) het volk, maar bij de politieke partijen en andere actoren binnen de gevestigde orde. Kortom: de diagnose van het VB is dat de politiek een afspiegeling is van de wil van de heersende klasse!

4.1.2. Het volk aan de macht!

In contrast met de geschetste situatie wordt in de partijdocumenten van het VB systematisch respect geëist voor, letterlijk, de “wil van het volk”. Dat in een *echte* democratie de volkswil (en niet de heersende klasse) moet regeren, is een fundamenteel, leidend credo in het VB-discours:

“Meer democratie in een vrij Vlaanderen. Het volk beslist. Inderdaad: *het volk beslist*. Dat is meteen *de kern van het Vlaams-Blokstandpunt terzake*.” (PP VP 2004)

De assumptie die aan deze eis ten grondslag ligt is, overeenkomstig de populistische logica, dat het volk homogeen is en met één stem spreekt. Het VB benadrukt dat de kiezer soeverein is, dat wil zeggen oppermachtig en van geen enkel hoger gezag afhankelijk, maar dat de volkswil door de heersende klasse wordt genegeerd en onderdrukt. Dit wordt afgeleid uit de combinatie van (1) de veronderstelling dat het VB de stem *is* van het volk; en (2) de manier waarop het VB door het establishment zou worden behandeld, namelijk als dissidenten van het regime.

VB benadrukt dus voortdurend dat de politiek een afspiegeling moet zijn van de wil van het volk. Maar hoe zou deze principiële eis, behalve door de symbolische eenheid tussen volk en leiders, dan concreet tot stand kunnen komen?

Om het democratie-ideaal te garanderen, zo stelt het VB, is een bijsturing van het besluitvormingssysteem noodzakelijk. In haar ‘Proeve van Grondwet van de Republiek Vlaanderen’ (PvG 2001) stelt de partij dat “het representatieve stelsel in vele gevallen onvoldoende voorwaarden biedt opdat de wil van de meerderheid, hetgeen toch de essentie van een democratie is, gewaarborgd en gerespecteerd wordt”. Als hoogst haalbare, realistische vertaling van het principe dat de volkswil regeert, pleit het VB voor een politiek systeem waarin het representatieve luik wordt aangevuld met nieuwe mechanismen die het volk het laatste woord geven. De suprematie van het volk vindt haar neerslag in de ultieme democratische toetssteen: het referendum op volksinitiatief, juridisch bindend en over elk denkbaar thema. Dit voorstel wordt in de partijprogramma’s als volgt geconcretiseerd en beargumenteerd:

“Directe democratie maximaliseert de politieke participatie van de bevolking en de legitimiteit van de politieke besluitvorming. Daarom is de *directe democratie* voor het Vlaams Blok *cruciaal* in de versterking van de democratie in Vlaanderen. Concreet kan voor ons een referendum georganiseerd worden op nationaal en op gemeentelijk niveau. *Op nationaal niveau kan op vraag van 100.000 kiesgerechtigden of minstens één derde van het totaal aantal leden van het parlement een grondwets-, wetgevings- of verdragsreferendum worden gehouden onder het Vlaamse volk.*” (PP FP 2003)

“Onzes inziens moet in een democratie *élk thema* het onderwerp kunnen uitmaken van een bindende volksraadpleging. *Opnieuw: het volk beslist.*” (PP VP 2004)

Om de rechtstreekse inspraak van het volk op de politiek te vergroten pleit het VB ook voor een referendum op gemeentelijk niveau, en voor de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester en van de leden van de Raad van Bestuur van de OCMW's:

In de gemeente kan een referendum worden gehouden op vraag van minstens één derde van het totaal aantal leden van de gemeenteraad ofwel 10% van de gemeenteraadskiezers.” (PP FP 2003)

Het populistisch ideaal dat de politiek een zuivere afspiegeling zou moeten zijn van de volkswil wordt door VB dus systematisch retorisch beleden (“het volk beslist”) *en* beleidsmatig vertaald in voorstellen tot ultieme beslissingsbevoegdheid voor het volk. Het Belgisch establishment beseft volgens het VB dat het democratisch consulteren van het volk de eigen minderheidspositie aan het licht zou kunnen brengen en houdt daarom de boot af:

“De politieke elite is ervan overtuigd dat een referendum het bestaan van België bedreigt en breidt dat uit: *een democratische beslissing bedreigt het voortbestaan van België.*” (VBM 12/2003)

Opvallend vanuit historisch perspectief is dat de positieve stellingname ten aanzien van inspraak van het volk en directe democratie geenszins is terug te vinden in de Grondbeginselen (1979), wel integendeel: het verval van de politieke zeden werd ten gronde toegeschreven aan “het demokratisme en de verzieking van het parlementarisme”. In het democratiecongres van 1996 en in de teksten van 2003-2004 lijken deze kritische, ja zelfs afwijzende geluiden plaats te hebben geruimd voor het volstrekte tegendeel: het volk beslist!

4.2. Cultureel: over waarden en mentaliteit

Het democratiebegrip van VB wordt ook ‘cultureel’ ingevuld, waarmee ik hier verwijs naar de associatie tussen democratie en normen en waarden. Twee punten zijn van belang. Een eerste vaststelling is dat het democratiebegrip in het VB-discours wordt gehanteerd om de etnisch-culturele scheidslijn op scherp te stellen. Een tweede punt betreft de houding van het VB ten aanzien van de consensusdemocratie.

4.2.1. Democratie als Westerse waardenset

Voor VB zijn cultuur, afkomst en traditie cruciaal als we de democratie naar de geest willen doorgronden. Wetgeving die het resultaat is van democratische besluitvorming, is een afspiegeling van de eigenheid van de volksgemeenschap, haar afkomst, tradities en gewoonterecht, zo luidt de redenering. Vanuit deze logica wordt de afwijzing van de multiculturele samenleving en meer in bijzonder de onverenigbaarheid tussen de islam en democratie beargumenteerd. Dit kan geïllustreerd worden met een fragment uit een bespreking van een boek van Roger Scruton (*‘The West and the Rest’*):

“De wetten waardoor mensen zich gebonden voelen, zijn de wetten die ze zelf hebben gestemd, en die gegrondvest zijn in hun tradities, hun gewoonterecht, hun *sociaal contract* [originele cursivering]. (...) Als zowel rechtspraak als democratie een lokaal fundament hebben, dan geldt dat natuurlijk ook voor de staat. Mensen identificeren zich met hun vaderland omdat het hun thuis is. Het is een plaats die zij als de hunne beschouwen, en een gemeenschap waarmee zij zich verbonden voelen, met wetten die door die gemeenschap zijn voortgebracht en goedgekeurd. Daaruit volgt onvermijdelijk dat de meeste islamitische immigranten zich niet willen en niet kunnen identificeren met de naties waarin zij zich gevestigd hebben. Zij geloven niet in de soevereiniteit van het volk, maar in blinde onderwerping aan Allah. *Zij hebben lak aan wetten die door democratische consensus tot stand zijn gekomen, want wetten moeten door Allah gemaakt worden, niet door mensen.* (...) Scruton wijst erop dat de historische ontwikkelingen die geleid hebben tot de ontwikkeling van de wetenschappen, de natiestaat en de vrijheidsgedachte typisch Westers zijn. In dat opzicht is onze beschaving uniek en zelfs superieur. Van de vele originele en goed doordachte ideeën in Scrutons boek is dit wellicht het meest intrigerende: dat de democratie de bekroning en de bestendiging is van een vrijheidsgedachte die in het westen – en alleen daar – al eeuwenlang aanwezig was.” (VBM 9/2003)

Voortbordurend op de these dat islam en democratie eigenlijk onverenigbaar zijn, worden in het bijzonder de vrijheid van meningsuiting, de gelijkheid van man en vrouw en de scheiding tussen Kerk en staat getypeerd als “de democratische waarden van onze *Westerse* samenleving” (VBM 6/2003). Of nog:

“Niet iedereen vindt het vanzelfsprekend dat man en vrouw op gelijke voet behandeld worden, dat Kerk en staat gescheiden zijn in onze maatschappij, dat men vrij zijn geloof mag veranderen zonder vrees voor vervolging, dat men vrij mag kiezen met wie men wil huwen. Wij in Vlaanderen vinden dat wel vanzelfsprekend. (...) *Sommige imams verkondigen dat de sharia, het islamitische recht, voorrang heeft op onze wetten.* Dat soort gebruiken en verklaringen zijn onaanvaardbaar in een democratie.” (PP VP 2004)

Volgens VB wil het establishment het volk doen geloven dat islam en democratie *wel* verenigbaar zijn, en dat de aanwezigheid van islamitische immigranten dus geen bedreiging vormt voor onze democratie. Het sociaal contract waarop de democratie-idee volgens het VB in essentie is gebaseerd, leidt echter tot de stelling dat de interne

homogeniteit van het volk een noodzakelijke voorwaarde is voor het bestaan van de ware democratie. Echte democratie zou op termijn dan ook enkel realiseerbaar zijn door de oprichting van een onafhankelijke en vrije Vlaamse republiek:

“Enkel in een Vlaamse staat bestaat er immers voldoende maatschappelijke consensus over gedeelde waarden en normen om democratisch en redelijk van mening te verschillen.” (PP VP 2004)

In het VB-discours verwijst het begrip democratie naar een set van waarden die gegroeid zijn uit een lange traditie, en die in de Westerse staten door de jaren heen in de wet en het collectief bewustzijn zijn verankerd.

4.2.2. Pacificatie is capitulatie!

Een tweede bevinding die verwijst naar een mentaliteitsgerelateerde invulling van het democratiebegrip, is dat het VB benadrukt dat democratie als besluitvormingsprocedure niet alleen principieel maar ook in realiteit is terug te voeren tot het adagio dat de meerderheid beslist. Democratische besluitvorming, zo wordt beklemtoond, heeft primair te maken met het afdwingen van de rechten van de meerderheid, de volkswil.⁵

Volgens het VB heeft pacificatie in de heersende Belgische en Vlaamse politiek de facto enkel geleid tot capitulatie. Het niet in de praktijk durven doorduwen van het meerderheidsprincipe heeft als resultaat dat het Vlaamse volk gevangen zit in de Belgische logica, zo wordt beklemtoond. Volgens het VB heeft de reden dat de huidige elites het meerderheidsprincipe niet in praktijk brengen, met name in communautaire kwesties, vooral te maken eigenbelang. Consensusvorming in België zou neerkomen op geven en toegeven aan de Walen; de Vlaamse politieke elite zou de regering niet durven laten vallen uit angst voor een electorale nederlaag en het daaruit volgend verlies verworven prestige en privileges:

“De ministerportefeuilles waren belangrijker dan de Vlaamse democratische meerderheid” (VBM 4/2004)

In plaats van het democratiebegrip in verband te brengen met belangenafweging en –afstemming, benadrukt het VB de noodzaak van maatschappelijk debat en conflict van ideeën. Ter illustratie:

⁵ Merk op dat een principiële toepassing van het meerderheidsprincipe niet te rijmen valt met de consensusdemocratie, een besluitvormingstraditie waarin men beoogt dat politieke beslissingen zoveel mogelijk het resultaat zijn van overleg tussen alle betrokken partijen (Lijphart 1999). In de geest van de consensusdemocratie legt een meerderheid zijn wil niet simpelweg op aan een minderheid, maar streeft men zoveel mogelijk naar consensus.

“Als iedereen hetzelfde denkt of moet denken, IS er geen debat. Zo simpel is dat. *De democratie leeft bij gratie van het maatschappelijk debat en botsende meningen.*” (VBM 3/2004)

“Er is immers geen democratie mogelijk zonder dialoog, zonder discussie, zonder zo groot mogelijke vrije meningsuiting. Een politiek systeem dat via systematische wetswijzigingen en processen een *gedachtenpolitie* installeert is in wezen een totalitair systeem.” (VBM 11/2004)

Deze invalshoek was ook al terug te vinden in het democratiecongres van (1996): “Du choc des idées jaillit la lumière”.

4.3. Constitutioneel: wat koop je voor principes?

Absolute volkssoevereiniteit is voor VB primordiaal, maar eigen aan een democratie is volgens VB ook dat (1) eenieder aanspraak kan maken op bepaalde rechten en vrijheden; en (2) principes gelden die de burger beschermen tegen almacht en willekeur van de overheid (*checks-and-balances*).⁶ Het VB is voorstander van de parlementaire democratie en van de rechtsstaat, zo blijkt uit de partijprogramma's:

“Van bij zijn ontstaan heeft het Vlaams Blok uitdrukkelijk gekozen voor de democratie als politiek model. Die keuze werd nog eens onderlijnd en verfijnd op het Vlaams-Blokgcongres van 8 juni 1996: “Het Vlaams Blok is voorstander van de *parlementaire democratie*. Daaronder begripen wij een *staatsvorm waarbij het volk wordt geregeerd door gekozen vertegenwoordigers uit eigen rangen.*” (PP VP 2004)

“Vlaanderen moet voor ons niet alleen een democratie zijn, het moet ook een *rechtsstaat* zijn. *Dit houdt in dat de machthebbers onderworpen zijn aan het recht* (in de meest ruime zin van het woord) en dat zij geen beslissingen mogen nemen die indruisen tegen de wet en de Grondwet. Een essentieel beginsel van de rechtsstaat is ook de scheiding van de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht.” (PP FP 2003)

⁶ Eén van deze evenwichtsprincipes is het beginsel dat de rechten van minderheden moeten beschermd worden tegen een mogelijke tirannie van de meerderheid. Opmerkelijk in het licht van het pleidooi voor een etnisch-cultureel homogene samenleving is dat het Vlaams Blok dit principe lijkt te erkennen, maar de inhoudelijke invulling ervan verlegt naar de modaliteiten. Wanneer krijgt een sociale groep de status van erkende minderheid? Voor het Vlaams Blok is het territorialiteitsprincipe cruciaal (nationalisme!): inwijkelingen die om economische of andere redenen in Vlaanderen wonen, kunnen daarom geen aanspraak maken op minderhedenrechten. Volgens dezelfde logica worden minderhedenrechten door het Vlaams Blok *wel* ingeroepen ter verdediging van Nederlandstaligen in Brussel, omdat Brussel volgens het Vlaams Blok de hoofdstad van Vlaanderen is. Maar anders dan het “gelijkheidsbeginsel en non-discriminatieprincipe; lichamelijke en geestelijke onaantastbaarheid; recht op vrije ontwikkeling van de persoonlijkheid; informatierecht en verbod van censuur; recht op vereniging; vrijheid van godsdienst en levensovertuiging; onschendbaarheid van de woning; geheim karakter van boodschappen; waarborgen tegen willekeurige vrijheidsberoving; strafrechterlijk legaliteitsbeginsel en het vermoeden van onschuld; vrijheid van onderwijs; recht op eigendom” (PP VP 2004 / FP 2003), staan minderhedenrechten niet vernoemd in de rij van democratische rechten en vrijheden in het federaal (2003), noch in het Vlaams verkiezingsprogramma (2003). Er wordt wel impliciet naar verwezen wanneer de overgangsp periode van België naar een onafhankelijk Vlaanderen wordt behandeld, maar nergens maakt het VB melding van andere minderheidsgroepen dan “Franstaligen”.

In de nieuwe Beginselverklaring (2004) is ook opgenomen dat de partij de internationale verdragen inzake de Rechten van de Mens alsook het zelfbeschikkingsrecht der volkeren in acht neemt. Dat het VB zowel in de ledenbladen als in de verkiezingsprogramma's een democratie-opvatting etaleert waarin naast de systematische aanroeping het populistische democratie-ideaal ook legalistische elementen worden benadrukt, past ook in het pleidooi dat België geen echte democratie zou zijn. Immers, de strijd en het proces tegen het VB zijn volgens de partij het bewijs dat de fundamentele rechten en vrijheden in België op de helling staan, en dat de grondwet door de elite naar eigen goedgevoelen kan worden aangepast, omzeild of genegeerd. Ter illustratie:

“Het proces is een schoolvoorbeeld van *machtsafwijking*. Het is een fundamentele aantasting van de vrijheid van meningsuiting en vereniging, alsook van het elementaire beginsel van de scheiding der machten.” (PP VP 2004)

“Dit land is goed op weg om zich in een democratische wereld de reputatie te verdienen van *het land waar het recht op vrije meningsuiting het meest wordt beknot*.” (VBM 12/2003)

De principes staan wel op papier, zo betoogt het VB, maar worden door de huidige machthebbers niet gerespecteerd. De analyse van de Belgische situatie indachtig, pleit het VB voor een algeheel democratisch herstel. In het partijprogramma worden hiertoe enkele doelstellingen geformuleerd die niet toevallig het tegendeel weerspiegelen van de eerder geschetste wantoestanden:

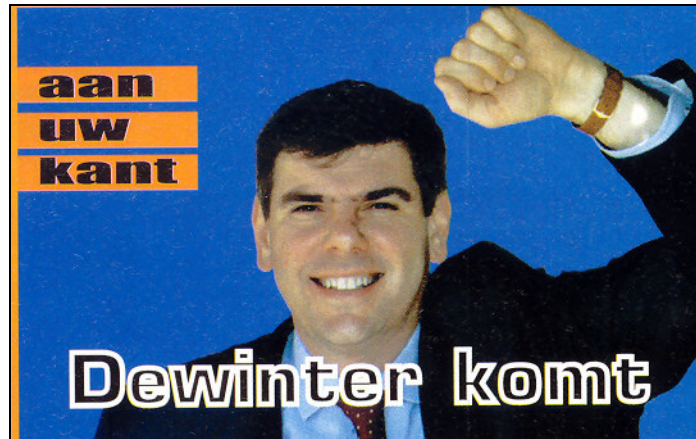
“Het Vlaams Blok is niet voor minder maar voor méér democratie. Daarom pleiten wij voor... een herwaardering van de parlementen; de naleving van aanbevelingen door parlementaire onderzoekscommissies; geen machtsafwijking meer en respect voor het Hogere Recht; absolute garanties voor de vrije meningsuiting, geen politieke processen; respect voor de instellingen, geen electorale zelfbediening; de invoering van de bindende volksraadpleging; de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester; een verkozen staatshoofd dat verantwoording verschuldigd is aan de volksvertegenwoordigers; depolitisering en daadwerkelijke afschaffing van de politieke kabinetten; een sterke en onpartijdige openbare omroep.” (PP VP 2004)

De leidraad in het discours van het VB is dat België om uiteenlopende redenen steeds minder een toonbeeld is van democratie, ja zelfs totalitaire en dictatoriale trekken vertoont. Het volk wordt opgeroepen zich hier hoogdringend tegen te verzetten. Het VB biedt zich aan als pleitbezorger en finale hoop van de democratische principes, zo kan met volgende citaten worden geïllustreerd:

“De Vlaamse bevolking wordt uitdrukkelijk opgeroepen de vrije meningsuiting in Vlaanderen te redden door een stem te geven aan het Vlaams Blok. De verkiezingsuitslag moet een krachtig signaal zijn dat de inperking van een fundamenteel mensenrecht - het recht om zijn gedacht te zeggen - niet gepikt wordt.” (VBM 5-6/2004)

“De kiezer die de democratie wil redden, weet aan wie hij zijn of haar stem moet geven!” (VBM 5-6/2004)

Illustratie 6.7. : Een zinspeling op de idee van de Verlosser

bron: verkiezingsbrochure 2004

Opvallend is dat het VB-discours inzake democratie uitdrukkelijk populistisch, maar niet anti-constitutionalistisch is. Men is principieel voor de rechtsstaat, maar het volk is soeverein en heeft via het volksinitiatief dus het laatste woord over *welke* rechten juridisch afdwingbaar zijn.

4.4. Besluit

Volgens het populistische ideaaltype moet de uitkomst van de politieke besluitvorming, de wetten waaraan het volk en zijn leiders zijn gehouden, een zuivere afspiegeling zijn van de *volonté générale*. Deze idee is ook de basisveronderstelling in het VB-discours over politiek en democratie. Het populistische democratie-ideaal wordt door VB systematisch retorisch beleden (“het volk beslist”) en vertaald in voorstellen waarbij het volk de ultieme beslissingsmacht heeft (bindend volksinitiatief over elk thema). Een opmerkelijke bevinding is het contrast tussen de Grondbeginselen (1979) en de recentere teksten. In de Grondbeginselen wordt nergens gerefereerd aan het populistische democratie-ideaal, maar integendeel gepleit voor een terugkeer naar tucht, orde en hiërarchie.

Verder wordt het democratiebegrip in het VB-discours gedecontesteerd als een expliciet Westers beschavingsproduct, een set van waarden; en als besluitvormingsproces waarbij open debat en respect voor het meerderheidsprincipe de kern uitmaken.

Het VB-discours inzake democratie sluit aan bij de populistische tweedeling tussen volk en elite, die hierdoor extra wordt benadrukt. De Belgische staat, het “Belgische establishment” en de “establishmentpartijen” worden geportretteerd als ondemocratisch, het VB als het tegendeel. Het begrip democratie is een passe-partout waarmee de tweedeling tussen het VB (en het volk) en de andere partijen (of andere machten) wordt beklemtoond.

5. Vlaanderen en VB als alternatief

Als het Belgisch systeem en de huidige elite plaats zouden ruimen, wat stelt VB hier dan voor in de plaats?

Het VB definieert de eigen politieke positie als “Vlaamse oppositie versus Belgische elite” (VBM 2/2004); het is een “anti-systeempartij” of “principiële oppositiepartij”. In onderstaand citaat wordt deze positie verduidelijkt.

“Dergelijke partijen streven een zodanige verandering na dat het politieke bestel zelf van aard wijzigt. Uiteraard is het Vlaams Blok hiervan een goed voorbeeld: het streven naar een onafhankelijke soevereine Vlaamse staat betekent de vernietiging van de Belgische staat en de vervanging van de Belgische elite (...) *Van oppositie tot elite: het is de doelstelling van het Vlaams Blok.* Het is tevens de moeilijkste fase in het bestaan van een partij: de transformatie van een oppositiepartij naar een beleidspartij. Maar er is geen weg terug: *het Vlaams Blok heeft de ambitie om Vlaanderen te besturen.* De oppositie is de meerderheid in potentie. Aan ons om dat waar te maken en een Vlaamse elite te vormen die daadwerkelijk Vlaams is.”⁷ (VBM 2/2004)

Om zijn politieke doelstellingen te bereiken heeft het VB geopteerd voor de politieke, parlementaire democratische weg. Maar ondanks deze strategisch ingegeven verankering in het Belgisch bestel laat men weinig twijfel bestaan: VB profileert zich als de partij van het volk, in denken, doen en laten het spiegelbeeld van de “traditionele” partijen. Het VB distantieert zich uitdrukkelijk van de andere partijen qua standpunten en stijl, maar bovenal qua inborst, zoals volgende citaten illustreren.

“Men vreest ons omdat wij *niet te koop* zijn voor wat *ministerportefeuilles* en omdat men zeer goed weet dat onze voornaamste standpunten - respect voor traditionele waarden, recht op veiligheid, recht op identiteit, Vlaamse welvaart in Vlaamse handen - *meerderheidsstandpunten* aan het worden zijn in Vlaanderen.” (Frank Vanhecke in VBM 4-5/2003)

⁷ Deze politieke positie- en ambitiebepaling is relevant voor de studie van populisme omdat ze aantoont dat het VB het bestaan van een elite als principe, als beperkte leidende of besturende groep niet a priori verworpt.

“Zolang het VB in eerste instantie een consequente, sociale en rechtse Vlaams-nationalistische partij blijft, is het Vlaams Blok het *enige politieke alternatief voor de corrupte traditionele partijen*.” (VBM 1/2004)

VB zou de spreekbuis van het volk zijn omdat het de standpunten van het volk, het gezond verstand, partijpolitiek vertolkt. De identificatie met het volk is verregaand en gebeurt ook verrijnd in de zin dat het VB claimt dezelfde *ingoede* inborst te hebben. VB presenteert zich als een partij van harde werkers, een partij die weet wat solidariteit, plichtsbewustzijn en onbaatzuchtigheid betekent. Overeenkomstig de natuurlijke inborst van het volk presenteert het VB zich als zuiver en onbezoedeld, zoals bijvoorbeeld in volgend citaat:

“Wij zijn *goedgelovig* geweest. Wij hebben gemeend dat we inderdaad een correcte rechtsbedeling van onafhankelijke en onpartijdige rechters gingen krijgen. We hebben ons vergist.” (VBM 5-6/2004)

Het zelfbeeld van VB is het beeld van een politieke voorhoede, van de stem van de stilzwijgende meerderheid, die de Vlaamse onafhankelijkheid wil vestigen. VB presenteert zich als anti-corruptiepartij die de politieke zeden en het vertrouwen in de politiek opnieuw wil herstellen; hiertoe worden ook concrete voorstellen gedaan, zoals bijvoorbeeld in volgende passage:

“*Onze partij verzet zich tegen eender welke verjaringstermijn voor corruptie*. Een actief opsporingsbeleid moet worden gestuurd door een *anti-corruptiecel*, onder het gezag van het Parlement en met een onafhankelijk statuut naar het voorbeeld van het Rekenhof.” (PP FP 2003)

Een opmerking vanuit historisch perspectief is dat de roep om het herstel van de politieke zeden reeds in de Grondbeginselen werd geuit. Op dit vlak is er dus continuïteit. In het manifest van 1979 staat ingeschreven: “Het Vlaams Blok: (...) eist doortastende maatregelen voor de werkelijke herwaardering en sanering van het politieke bedrijf, de politieke zeden, de politieke partijen en de parlementaire aktiviteit (o.m. door de strenge bestrijding en desgevallend bestraffing van de vermenging van politieke en financiële aangelegenheden, door kumulverbod, beperking van het aantal ministeries, beteugeling van het absenteïsme)”.

Het alternatief van het VB voor de heersende politiek is het beeld van de ware democratie, een vrij Vlaanderen waarin het volk (en niet de heersende klasse) beslist.

6. Algemeen besluit

In de partijdocumenten etaleert het VB uitgebreid een visie op volk, establishment en democratie. Welke conclusies kunnen we nu trekken uit dit betoog? De sleutelbegrippen zijn in hun populistische betekenis toonaangevend in de verklaring en interpretatie van zowel de politieke en sociale geschiedenis als van de actualiteit van de dag, zo blijkt. Het VB-discours anno 2003-2004 voldoet aan de noodzakelijke voorwaarden van een populistische ideologie. De drie sleutelconcepten zijn in hun populistische betekenis via interpretatiepaden met mekaar verbonden tot een consistent gedachtegoed, tot *een 'dunne' ideologie die (1) ervan uitgaat dat de samenleving bestaat uit twee homogene en antagonistische groepen, het ingoede volk en de inslechte elite; en (2) wil dat de politiek de zuivere reflectie is van de volkswil.*

Bij de centrale conclusie horen echter enkele randbemerkingen. Inzake democratie roept VB ultiem het ideaal dat 'het volk beslist' aan, maar wordt ook de naleving van fundamentele rechtsbeginselen geëist. En hoewel de heersende klasse uiteindelijk als homogeen geheel met het volk wordt gecontrasteerd, maakt het VB toch een onderscheid tussen het politieke (centrum) en het strikt genomen *niet*-partijpolitieke establishment (periferie). De populistische logica in het VB-discours wordt door deze randbemerkingen enigszins genuanceerd, maar niet tegengesproken. De bevinding dat er bij het VB geen discrepantie is tussen vorm, de manier waarop men over volk, establishment en democratie spreekt (terminologie), en inhoud, de achterliggende denkbeelden of assumpties, sluit hierbij aan. VB etaleert een fundamenteel wantrouwen ten aanzien van representatie en legt het ultieme beslissingsrecht in een 'echte' democratie bij (de meerderheid van) het soevereine volk.

De huidige politiek en het heersende geloof in de multiculturele samenleving riskeren volgens VB het einde te betekenen van de Vlaamse identiteit, die als waardevol wordt omschreven (een assumptie uit het nationalisme!). De politiek van de afgelopen en huidige regeringen bewijst volgens VB echter dat de traditionele partijen dit probleem niet zien of niet willen aanpakken. Politieke correctheid wordt voorgesteld als een morele dwang op de samenleving, als een element in de samenzwering van de traditionele partijen tegen het VB, de partij die de stilzwijgende meerderheid, de volkswil en de democratie verdedigt. Dat het VB een verzetsbeweging is, valt op te maken uit de vastberadenheid waarmee het Belgisch establishment de strijd tegen het VB heeft aangeboden, zo luidt de redenering. In het VB-discours wordt in de kern het Belgisch establishment als centrale, aanwijsbare politieke vijand geduid. De strijd tegen het VB wordt uitgelegd als een strijd tegen verandering, ten bate van de status quo en het behoud van persoonlijke privileges. Op ideologisch niveau tekent zich in de maatschappij een tweedeling af tussen politiek *wel* (de heersende klasse) en politiek *niet* correcten (het VB en het volk). Politieke correctheid

is in het VB-discours de passe-partout die het politieke met het niet-politieke establishment verbindt. Politieke correctheid heeft te maken met moraal: het zou een eerlijk, ongekuist en 'echt' debat verhinderen.

Het VB-discours is opvallend sterk opgehangen aan tweedelingen. De allesomvattende en verklarende tegenstelling uit het VB-discours is de tegenstelling tussen het volk (en het VB) en het establishment. Varianten op dit populistische adagio komen veelvuldig voor: rechts versus links; politiek niet-correct versus politiek correct; leidcultuur versus multicultuur; democratie versus dictatuur; gezond verstand versus wereldvreemdheid; onbaatzuchtigheid versus machtswellust... Het populistische antagonisme loopt als een rode draad doorheen de partijcommunicatie en wordt vormgegeven zowel met politieke termen als met menselijke eigenschappen.

7. Populisme als concept getest

1. Inleiding

Bij de studie van politieke teksten zijn verschillen tussen partijen dikwijls opvallend en voor een geschoold waarnemer evident. Gelijkenissen zijn dit soms minder maar zijn misschien net daarom interessant. De verschillende populisme-indicatoren zijn samengebracht in drie tabellen (tabel 7.2., 7.3. en 7.4.), waarin de bevindingen voor SP.A, CD&V en VB over de drie analytische onderdelen volk, establishment en democratie zijn gebundeld. Alvorens te vergelijken hoe deze drie analyse-eenheden door de respectievelijke partijen worden ingevuld, ga ik dieper in op de terugkerende tabelstructuur en geef ik enkele richtlijnen mee voor een correcte interpretatie.

In de tabellen wordt een onderscheid gemaakt tussen ideologie en retoriek. Dit onderscheid is er slechts één in theorie, maar heeft een empirische basis in de data. Het is een manier om aan te geven dat er een spanning bestaat tussen vorm en inhoud. Idealiter doet de vorm weinig afbreuk aan de inhoud, maar dit is niet altijd het geval. Retoriek is immers een reductionisme van ideologie: een complexe theorie of voorstelling van de werkelijkheid wordt teruggebracht tot een versimpelde vorm voor publieke consumptie. In hun politieke communicatie wijken partijen wel eens af van de ideologische lijn om naast de traditionele achterban zoveel mogelijk andere kiezers aan boord te krijgen (catch-all). Dit is waarschijnlijk in bijzonder het geval in verkiezingsgevoelige periodes zoals de onderzoeksperiode 2003-2004. In de conclusie van dit proefschrift kom ik op het onderscheid tussen vorm en inhoud uitgebreid terug.

De tabellen zijn een vereenvoudigde, samenvattende en vergelijkende voorstelling van de argumentatie zoals die in de empirische hoofdstukken per partij werd opgebouwd. In de linkerkolom bevinden zich de indicatoren. Telkens is voor SP.A, CD&V en VB aangeduid in hoeverre het punt van toepassing is. De tabel moet horizontaal gelezen worden, als een vergelijking tussen (en niet binnen) de partijen. Ik zet de verschillende aanduidingen en hun betekenis op een rij:

“--”: “het omgekeerde geldt, in sterke mate”

“-”: “niet van toepassing, het omgekeerde geldt”;

“+/-”: “van toepassing, maar in mindere mate”;

“+”: “van toepassing”;

“++”: “van toepassing, dominant aanwezig”;

Wanneer een cel “/” bevat, betekent dit dat ik me er niet over uitspreek, omdat er onduidelijkheid over bestaat, omdat het punt niet relevant is of omdat er in de data geen duidelijk partijstandpunt over terug te vinden is.

Ik volg in dit comparatief hoofdstuk dezelfde opbouw als in de aparte hoofdstukken per partij. Eerst komt het volk (wie/hoe) aan bod, vervolgens het establishment (wie/hoe) en het democratiebegrip. Op grond van de samenhang tussen de drie sleutelbegrippen zal ik enkele vergelijkende empirische conclusies formuleren. Ik sluit dit hoofdstuk af met enkele speculaties.

Tabel 7.2. bevat de empirische bevindingen inzake het volk. Deze bevindingen worden in de tekst verderop beschreven.

Tabel 7.2.: Een vergelijking van het populistische sleutelconcept 'volk' in het discours van SP.A, CD&V en VB

			SP.A		CD&V		VB	
ideologische kern			socialisme klassedenken		christen-democratie sociaal-personalisme		nationalisme/populisme etnopluralisme	
wereldbeeld			ideologie (inhoud)	retoriek '03-'04 (vorm)	ideologie (inhoud)	retoriek '03-'04 (vorm)	ideologie (inhoud)	retoriek '03-'04 (vorm)
sleutelconcept?			+	++	-	+	+	++
wie?	afbakening langs scheidslijnen	nationalistisch	-	-	-	+/-	+	++
		etnisch-cultureel	--	--	-	-	+	++
		sociaal-economisch	+	++	-	-	-	+
		populistisch	-	++	-	+	+	++
	terminologie		lagere/midden klasse	"de mensen"	de samen-leving	"de mensen"	Vlaamse volk	"het volk"
hoe?	homogeen?	vorm	/	+	/	+/-	/	++
		inhoud	socio-economisch	+	++	-	-	+
			etnisch-cultureel	-	--	-	-	++
			normen/waarden	+	+	+	+	++
			taal (NL)	/	+/-	+	+	++
			collectivistisch	volk > individu	+	volk >< individu	-	volk >> individu
			ondeelbare volkswil	-	+/-	-	-	++
	moraliteit (+)	hardwerkend	+	+	/	+	/	+
		eerlijk	/	+	/	+	/	+
		gezond verstand	/	++	/	+	/	++
		praktijkervaring > boekenkennis	/	+	/	-	/	+
		stilzwijgende meerderheid	/	-	/	-	/	++

Leeswijzer:

--	het omgekeerde geldt, in sterke mate
-	niet van toepassing; het omgekeerde geldt
+/-	van toepassing, maar in mindere mate
+	van toepassing
++	van toepassing, dominant aanwezig
/	niet relevant of onduidelijk

2. Het volk

In deze sectie vergelijk ik eerst aan de hand van enkele scheidslijnen wie door respectievelijk SP.A, CD&V en VB tot het volk wordt gerekend (en wie niet). Homogeniteit en moraliteit komen al zijdelings aan bod, maar worden daarna verder apart behandeld.

Voorafgaand aan de detailbespreking echter eerst een belangrijke algemene bevinding. Vanuit de morfologische logica is er een fundamenteel verschil tussen VB/SP.A en CD&V: het volk is in de logica van het sociaal-personalisme slechts een perifeer concept, een concept van de tweede orde, terwijl het in socialisme en zeker in nationalisme een sleutelbegrip van eerste orde, zoniet *het* sleutelbegrip is. Dit wordt duidelijk als we het wereldbeeld van de drie partijen vergelijken. SP.A en nadrukkelijker nog VB denken in (min of meer) vastliggende collectieve entiteiten. VB gaat uit van etnopluralisme, een wereld waarin de belangrijkste bouwstenen volkeren zijn. SP.A analyseert de wereld aan de hand van een geactualiseerde vorm van klassendenken. Het sociaal-personalistische wereldbeeld van CD&V vertrekt daarentegen van “de mens” en niet primair van een opvatting van het volk. CD&V heeft niet één “imagined community” (Anderson 1983) zoals VB of SP.A. Al komt het Vlaamse volk als cultuurgemeenschap het dichtst in de buurt.

2.1. Wie? Populisme = antagonisme

Uit de documenten van de drie partijen komen verschillende scheidslijnen naar voor waarlangs het denkbeeldige volk wordt afgebakend. Vier scheidslijnen of antagonismen zijn van belang: (1) een nationalistische (Vlaams/Waals/Belgisch); (2) een etnisch-culturele (Vlaams/niet-Vlaams/islamitisch); (3) een sociaal-economische (klassentegenstelling); en tot slot de belangrijkste voor dit onderzoek, (4) een populistische (volk/establishment). Aan de hand van deze scheidslijnen vergelijk ik de volksinvulling van SP.A, CD&V en VB.

2.1.1. Nationalistische scheidslijn

SP.A en CD&V zijn geen nationalistische partijen. Wel erkennen ze de eigen aard en geschiedenis van het Vlaamse volk, en vinden ze dat Vlaanderen zich als cultuurgemeenschap vrijelijk moet kunnen ontwikkelen. Beide partijen verbinden daar meer of minder verregaande eisen tot staatshervorming aan, maar noch SP.A noch CD&V pleiten voor een onafhankelijke Vlaamse staat. Hoewel de geesten anno 2003-2004 ook bij SP.A en meer nog bij CD&V (in kartel met N-VA) zijn geëvolueerd in

Vlaamse richting, omschrijven deze partijen het Belgische volk niet als “een mythe” zoals het VB. Noch CD&V noch SP.A typeert de Walen systematisch en vijandig als een “ander volk”. Wel laakt CD&V net als VB de Franstalige “onwil” ten aanzien van de Vlamingen in het taalgrensgebied.

VB is een nationalistische partij *pur sang*. VB voert een sociale en nationalistische strijd voor onafhankelijkheid en plaatst zichzelf in een rijke Vlaams-nationalistische traditie. De partij beschouwt het Vlaamse volk als een organisch gegroeide lotsgemeenschap met een eigen geschiedenis, cultuur, taal, zeden en leefgewoonten. De geschiedenis en inborst (arbeidsethos, goede wil) van het Vlaamse volk wordt gecontrasteerd met “imperialistische” Franstaligen, en met “werkonwillige” en “geldverspillende” Walen. De “politieke Waalse dieven- en profiteurskaste” is deel van het Waalse volk *en* deel van het politieke establishment. Dit interpretatiepad illustreert hoe het nationalisme van het VB, de kernideologie, minutieus met populisme is verstrengeld. Aan het einde van dit hoofdstuk spit ik verder door op de relatie tussen populisme en nationalisme.

2.1.2. Etnisch-culturele scheidslijn

De tweede scheidslijn is een etnisch-culturele. Op dit punt is het verschil tussen SP.A/CD&V en VB nog meer significant. De instroom van vooral islamitische migranten bedreigt volgens het VB de Vlaamse eigenheid. De handelingspraktijken en motieven van “vreemdelingen” worden gecontrasteerd met de verdrukte positie en goedgelovigheid van de Vlamingen. De multiculturele samenleving moet volgens VB worden teruggeschroefd omdat de overgrote meerderheid immigranten zich niet *kunnen* en/of *willen* aanpassen: zij leven volgens niet-Westerse normen en waarden, zijn dikwijls het Nederlands niet machtig, en hebben geen respect voor principes als de gelijkheid van man en vrouw en scheiding tussen kerk en staat. Het dominante beeld dat door VB van niet-etnische Vlamingen wordt opgehangen is er één van integratie-onwillige fanatici en criminelen. Het antagonisme dat VB propageert is strikt genomen niet raciaal, wel etnisch-cultureel. Vreemdelingen kunnen “Vlaming onder de Vlamingen” worden wanneer zij geassimileerd zijn en hun lot aan dat van het Vlaamse volk verbinden.

SP.A en CD&V zitten dan wel niet volledig op elkaars lijn, geen van beide partijen bakent het volk af aan de hand van een etnisch-culturele scheidslijn. Men spreekt in politiek correcte termen over “allochtonen” of “nieuwkomers”. Ook SP.A en CD&V pleiten voor een rechten/plichten-verhaal op grond van gemeenschappelijke waarden, maar zij beschouwen etnisch-culturele diversiteit in tegenstelling tot het VB als een verrijking. Bij SP.A overstijgt de sociaal-economische verwantschap de etnisch-culturele grenzen. Niet-Europese immigranten en ‘gewone’ Vlamingen worden als één groep beschouwd omdat

zij zich in een gelijkaardige positie bevinden qua inkomen en status. De CD&V-analyse van het migrantenprobleem is eveneens sociaal-economisch van inslag, maar benadrukt het etnisch-culturele aspect toch sterker dan deze van SP.A.

2.1.3. Sociaal-economische scheidslijn

De derde scheidslijn is de sociaal-economische klassentegenstelling. Dit antagonisme komt enkel ten volle tot uiting bij SP.A. De socialisten hebben een traditie als arbeiderspartij en de kaart van het werkvolk wordt ook anno 2003-2004 nog volop getrokken. Het SP.A-volk wordt in strikte zin afgebakend van al diegenen die blind geloven in marktliberalisme en geldelijk gewin boven algemeen welzijn stellen. In de SP.A-retoriek vinden we nog sporen terug van de oude klassenretoriek. Deze argumentatie vinden we in bijzonder in de kritische houding van SP.A ten aanzien van de EU. Het eerlijke en hardwerkende volk wordt gecontrasteerd met banken en verzekeringsmaatschappijen, zakenlui en multinationals. De historische klassentegenstelling is bij SP.A aanwezig, maar hierbij moet worden opgemerkt dat SP.A het volk anno 2003-2004 ook diversifieert in zogeheten “kansengroepen” (vrouwen, allochtonen, holebi’s, gehandicapten...). Anno 2003-2004 heeft SP.A het traditionele socialisme bijgestuurd tot een “ethisch” socialisme en het uitdrukkelijk opengesteld naar alle beroepsgroepen (“de mensen”). Tegelijk blijft SP.A zich anno 2003-2004 echter als de partij van de gewone man presenteren. De mensen zijn immers primair het “gewone” volk.

VB etaleert ten aanzien van de sociaal-economische scheidslijn geen eenduidige houding. Het economisch programma van VB is in vergelijking met de andere partijen verre van voldragen. Nationalisme primeert, dat wil zeggen dat de Vlaamse eendracht tussen werkgever en werknemer de klassentegenstelling overstijgt. In de in november 2004 afgelegde Grondbeginselen (1979) werd deze economische visie gevat onder de term “solidarisme”. Dit begrip werd echter niet weerhouden in de nieuwe Beginselverklaring van Vlaams Belang (2004). Een interpretatiepad in het discours van het VB dat raakt aan het antagonisme arm/rijk is dat de Franstaligen (vooral in de Brusselse rand), het Belgisch establishment en de adel als “bourgeoisie” worden gecontrasteerd met het historisch achtergestelde, “gewone (Vlaamse) volk”. Het antagonisme arm/rijk wordt ook bespeeld langs de populistische scheidslijn doordat de materiële welstand en frauduleuze praktijken van de politieke klasse worden gehegeld.

Voor CD&V als centrumpartij tenslotte, zijn sociaal-economische belangentegenstellingen inherent aan “de samenleving”. CD&V kiest voor de gulden middenweg: zowel voor *les*

petits als *les gros* moeten de beste voorwaarden gecreëerd worden. Dat gebeurt best door open overleg en samenwerking.

CD&V zowel als VB pleiten voor samenwerking over de klassengrenzen heen. SP.A ook, maar stelt zich in deze duidelijk aan de kant van de underdog: de vakbonden en werknemers. Merk op dat het antagonisme arm/rijk een gelijkaardige paradox bevat als het antagonisme volk/politiek: de macht van het getal moet het afleggen tegen de macht van een dominante minderheid.

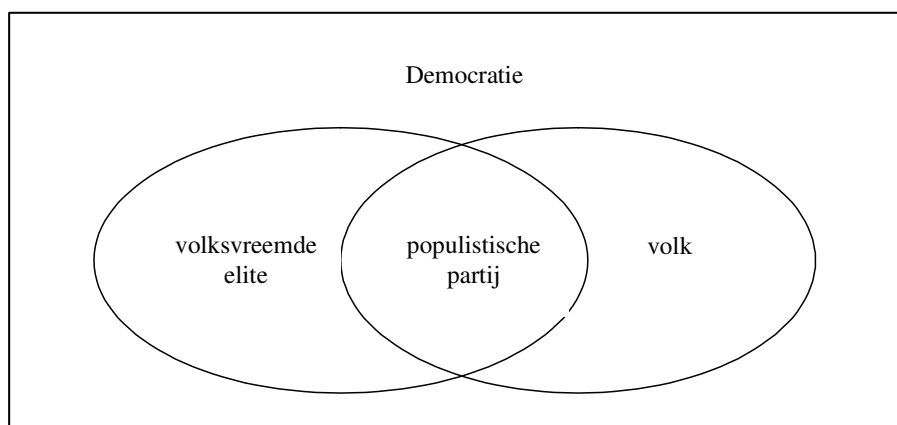
2.1.4. Populistische scheidslijn

Een vierde en in deze studie centrale scheidslijn is de populistische. Hiervan is sprake wanneer het volk (“de mensen”, “de burger(s)”, “de kiezer(s)”) tegenover de heersende politiek wordt geplaatst. Volgens de populistische logica is het volk dan iedereen (de eigen, “volksverbonden” partij/volksvertegenwoordigers inbegrepen) verminderd met de “traditionele” politieke elite. Voor alle partijen bestaat het volk volgens het populistisch antagonisme uit alle toehoorders in de publieke ruimte: het electoraat. De draagwijdte van het begrip politiek is rekbaar. In het discours van VB strekt politiek zich uit op uiteenlopende terreinen van het maatschappelijke leven. Bij CD&V en SP.A is dit veel minder het geval (zie verder).

De populistische paradox is schematisch voorgesteld in figuur 7.2. Deze paradox duidt op de tweeslachtige positie van de partij die een populistisch discours hanteert. De facto maken de politici in kwestie deel uit van de politieke elite. Ze komen immers op bij verkiezingen en zetelen in het parlement, naast politici van andere partijen. *Retorisch* situeren zij zichzelf echter niet bij de elites, maar presenteren ze zich als deel van het volk, als enige echte volksverbonden elite.

Alledrie de partijen doen een appel aan het volk. Zowel SP.A, CD&V als VB pogen (1) zich retorisch aan de zijde van het volk te scharen; en (2) zich een eigen niche in het politieke landschap te creëren door af te geven op een of andere vorm van “traditionele” politiek. Zij kapitaliseren alledrie de populistische scheidslijn, zij het op verschillende wijze en in sterke of minder sterke bewoordingen.

Figuur 7.2.: Populistische paradox

Het volk of ‘de mensen’ worden door SP.A veelvuldig gecontrasteerd met de ‘traditionele’ politiek, begrepen als een politieke cultuur van zelfgenoegzaamheid. Anno 2003-2004 is de toetssteen van het SP.A-beleid kort gezegd “wat goed is voor de mensen”. SP.A adopteert een kloofdichtend discours van volksverbondenheid en presenteert zich als de brug tussen “Dorps- en Wetstraat”. SP.A wil maximaal tegemoet komen aan de publieke verzuchtingen, die hierdoor impliciet worden gezien als rechtmatig.

Ook in het CD&V-discours worden ‘de mensen’ afgebakend aan de hand van de populistische scheidslijn, al gebeurt dit grofweg minder frequent dan bij SP.A. Anno 2003-2004 zet ook CD&V haar verbondenheid met de “Dorpsstraat” in de verf, bijvoorbeeld met de campagne “In alle straten”. Maar het establishment waartegen ‘de mensen’ door CD&V in stelling worden gebracht, verschilt. Het politiek establishment van CD&V is concreet aanwijsbaar, in tegenstelling tot de gezichtsloze traditionele politiek bij SP.A. Het is de anno 2003-2004 zittende regering. De logica in het CD&V-discours is dat het volk zit opgezadeld met een onbetrouwbare, leugenachtige politieke elite. Dit antagonisme impliceert een morele claim vanwege het volk, omdat in een ‘normale’ democratie het omgekeerde het geval zou moeten zijn.

Bij het VB is de afbakening van het volk langs de populistische scheidslijn veel dominanter aanwezig dan bij CD&V en SP.A. Het volk van het VB zit tegennatuurlijk in de greep van de Belgische constructie en van corrupte partijen en politici. Het VB presenteert zichzelf als de partij van het volk, in denken, doen en laten het spiegelbeeld van de traditionele partijen. Het VB beschouwt zichzelf als de enige echte oppositie tegen politieke correctheid en corrupte, anti-Vlaamse politiek. Het VB kapitaliseert de populistische breuklijn ten volle. De toestand en inborst van het volk wordt preciezer ingevuld door het establishment waarmee de morele en belangentegenstelling bestaat.

2.2. Hoe?

In de bespreking van de afbakening van het volk door de drie partijen kwamen de kenmerken homogeniteit en moraliteit al zijdelings aan bod. In deze paragraaf behandel ik de homogeniteits- en moraliteitsvraag zoals gezegd meer in detail, volgens dezelfde structuur die in de aparte hoofdstukken per partij werd gehanteerd.

2.2.1. Homogeniteit

Vorm

In hoeverre wordt het volk beschouwd als een collectief en monolithisch geheel? De terminologie waarin partijen over het volk spreken roept hier de nodige associaties over op. Het VB spreekt anno 2003-2004 eenduidig en systematisch over “het volk”, zowel in ledenbladen, verkiezingsdrukwerk als partijprogramma’s. SP.A en CD&V zijn in hun terminologie minder consequent, in de zin dat nu eens “de samenleving” of “de gemeenschap”, dan weer “de mensen” de dienst uitmaken. In partijprogramma’s wordt eerder “de samenleving” gehanteerd, in verkiezingsdrukwerk en in ledenbladen (in bijzonder rond de verkiezingen) eerder “de mensen”. De term domineert de partijcommunicatie van SP.A anno 2003-2004 wel beduidend sterker dan die van CD&V. Bij CD&V zit er meer diversiteit in de benamingen en benadering van het volk.

Met de term “de mensen” wordt het volk als begrensde, diffuse massa zonder interne belangentegenstellingen neergezet (eenheid in veelheid). Daarom is “de mensen” *intern* homogeniserend. *Extern* homogeniserend is de term vanwege het bepalend lidwoord: het gaat niet om een willekeurige groep, maar om *de* mensen, een begrensde groep die men van andere groepen kan onderscheiden. Dezelfde conclusie geldt voor “het volk” van het VB, maar hier reikt ze verder. Retorisch roept “het volk” van het VB het beeld op van een eenheid als blok (gekwaliceerd enkelvoud). Retorisch is “het volk” een monoliet.

Door hun terminologie, in bijzonder in de context van de kloof tussen burger en politiek, roepen alledrie de partijen dus het beeld van een homogeen volk op. De mate waarin die interne homogeniteit wordt benadrukt verschilt evenwel. Anno 2003-2004 manifesteert zich dit zoals gezegd sterker bij SP.A dan bij CD&V, maar “het volk” van het VB steekt er qua interne homogeniteit met kop en schouders bovenuit. Het zou zinvol zijn om deze terminologie in verder onderzoek ook comparatief-kwantitatief in kaart te brengen (zie bijvoorbeeld Jagers & Walgrave 2003).

Inhoud

Ik overloop achtereenvolgens de verschillende indicatoren zoals weergeven in tabel 7.2. Een aantal gedachtepatronen werden reeds uiteengezet bij de afbakening van het volk (langs de verschillende scheidslijnen). Vanuit de focus op de homogeniteitsvraag vat ik de reeds aangehaalde punten hier kort samen. Op de indicatoren die nog niet of slechts zijdelings aan bod kwamen spit ik verder door.

(i) Socio-economisch

Dat alle leden van het volk een gelijkaardige socio-economische positie bekleden geldt voor de traditionele achterban van SP.A, maar dit beeld wordt bijgesteld door de ‘opendeur’-politiek die anno 2003-2004 tot volle wasdom lijkt gekomen. De geschiedenis van de ontvoogding van *les petits* komt wel uitgebreid aan bod.

Merk op dat de sociaal-economische tegenstelling over het geheel van de SP.A-documenten waarschijnlijk wordt gemilderd door het feit dat SP.A als beleidspartij in de regering zetelt. De partij draagt (mede)verantwoordelijkheid voor het bestuur, en de bevolking wordt in tegenstelling tot het (werk)volk *wel* gekenmerkt door intern socio-economisch conflict. Waarschijnlijk zou de sociaal-economische scheidslijn sterker worden gekapitaliseerd mocht SP.A geen regeringsverantwoordelijkheid dragen. Nu is men tot een constructieve(re) houding verplicht vanwege de regeringsverantwoordelijkheid. Om deze hypothese te toetsen zouden we socialistisch discours uit een oppositieperiode moeten onderzoeken.

Bij CD&V en VB is het volk sociaal-economisch niet intern homogeen. Het VB beschouwt Vlaamse arbeiders, bedienden, werkgevers en ondernemers bovenal als Vlamingen. Het Vlaamse volk wordt socio-economisch wel als onderdrukt geportretteerd; de Vlaamse strijd is voor het VB ook een sociale strijd. CD&V streeft in het socio-economisch conflict naar “vrede binnenin” en kapitaliseert deze scheidslijn dus niet.

(ii) Etnisch-cultureel

Inzake de homogeniteitsvraag zijn het etnisch-cultureel aspect en het aspect normen en waarden bij de drie partijen de facto aan mekaar gekoppeld, zij het in verschillende mate. Hoewel deze twee indicatoren enkel theoretisch van mekaar te scheiden zijn, behandel ik ze toch apart omdat met name het CD&V-discours inzake normen en waarden het etnisch-culturele vraagstuk overstijgt (zie verder).

Hoewel de migrantenproblematiek door SP.A nadrukkelijker dan door CD&V in socio-economische termen wordt gekaderd, etaleren beide partijen een open houding ten

aanzien van oude en/of nieuwe migranten. Los van de samenlevingsproblemen die hiermee gepaard gaan, beschouwen SP.A en CD&V etnisch-culturele diversiteit in beginsel als een verrijking: SP.A met nadruk, CD&V eerder schoorvoetend. Het spreekwoordelijke volk van SP.A en CD&V is niet etnisch-cultureel homogeen.

Etnisch-culturele homogeniteit wordt daarentegen wel uitdrukkelijk bepleit door VB. Het VB beschouwt de “multiculturele vergissing” als een verarmende bedreiging. Het uitgangspunt is zoals gezegd dat immigranten, in bijzonder het overgrote deel islamieten onder hen, Westerse waarden zoals de democratische vrijheden, de scheiding tussen kerk en staat, en de gelijkheid tussen man en vrouw, niet respecteren. Multiculturaliteit leidt volgens het VB de facto tot een teloorgang van de Vlaamse identiteit en wordt daarom afgewezen.

Het VB kapitaliseert deze interne breuklijn in de samenleving (etnocentrisme) nadrukkelijk, eens te meer door het migrantenthema te koppelen aan criminaliteit. CD&V en SP.A houden een tegengesteld pleidooi voor openheid naar wat vreemd is.

(iii) Normen en waarden

Ook volgens SP.A en CD&V is de samenleving gestoeld op de hoger genoemde waarden, maar zij zoeken het conflict met de (islamitische) migranten niet, wel integendeel. De Vlaams/Belgische samenleving is gebouwd op democratische waarden, maar daartoe behoort ook etnisch-culturele verdraagzaamheid en solidariteit, voor CD&V en SP.A hoog in de rangorde.

Anno 2003-2004 pleit CD&V uitdrukkelijk voor “respect”, voor een herstel van waarden en normen, in de politiek, maar ook in de samenleving als geheel. Deze oproep is vervat in de slogan “Voor mensen en waarden” (2003) en christelijk geïnspireerd. Een samenleving kan maar optimaal functioneren onder de voorwaarde dat een aantal fundamentele principes door alle leden van die samenleving worden onderschreven, zo benadrukt CD&V sterker dan SP.A. Met een discours over normen en waarden als bindmiddel bij uitstek, wordt een eerder abstracte homogeniteit van het volk bepleit.

Bij het VB vinden we een gelijklopend maar concreter, scherper en gericht pleidooi. De eis voor respect voor normen en waarden is zoals aangegeven primair gericht tot de volksvreemden (externe homogeniteit¹), maar bij uitbreiding ook tot de Vlamingen die “spuwen op eigenheid en identiteit”. De nadruk op het behoud van Vlaamse zeden en

¹ De veronderstelling is dat het volk *extern* homogeen is in de mate dat het nadrukkelijk en systematisch wordt afgezet tegen andere collectiviteiten. *Interne* homogeniteit heeft betrekking op de manier waarop de verschillende componenten tot één geheel worden gesmeed.

gewoonten volgt uit het nationalisme. VB beschouwt het volk zoals gezegd als een organisch gegroeide lotsgemeenschap met een eigen geschiedenis, cultuur, taal, zeden en leefgewoonten.

(iv) Taal

Ook de verschillende nadruk die de partijen leggen op de factor taal laat differentiatie toe inzake de homogeniteit van het volk. Opnieuw uit het nationalisme volgt dat het VB zeer sterk de nadruk legt op taal. De partij beschouwt taal als de “ziel van het volk”. De homogeniteit van het volk wordt via het element taal voorts beklemtoond doordat VB accentueert dat migranten en Franstaligen weigeren om Nederlands leren of te spreken.

In mindere mate geldt dit ook voor CD&V, maar allochtonen worden door de christendemocraten niet gevisieerd. Als confederalistische partij beschouwt ook CD&V het Vlaamse volk nadrukkelijk als een cultuurgemeenschap met een eigen geschiedenis en taal. Vanuit de oppositie trekt CD&V op federaal niveau uitdrukkelijk de Vlaamse kaart, en de partij wil het Nederlands net als VB als volwaardige Europese taal behouden. Beredeneerd vanuit het sociaal-personalisme ligt het belang van gedeelde identiteit en taal in de verbondenheid die hierdoor wordt bewerkstelligd.

Net als VB en CD&V eist ook SP.A respect voor de Belgische taalwetgeving, al gebeurt dit slechts terloops. Ook SP.A erkent Vlaanderen als cultuurgemeenschap met een eigen taal, maar inzake de homogeniteit van het spreekwoordelijke SP.A-volk speelt taal geen rol. De socialisten stammen uit een traditie van internationalisme waarbij de identiteit van het volk bovenal werd bepaald door zijn socio-economische status.

(v) Collectivistisch?

De verhouding tussen volk en individu wordt anno 2003-2004 door de drie partijen getypeerd afhankelijk van de finaliteit van hun politiek. Voor SP.A gaat het algemeen belang voor op de individuele vrijheid en is collectief welzijn een voorwaarde voor individuele ontwikkeling. Dit geldt ook voor CD&V, maar CD&V dicht het individu in de samenleving toch een centralere rol toe. VB overtreft SP.A dan weer in collectivistisch denken: zonder afbreuk te willen doen aan de individuele vrijheden is het Vlaamse volk anno 2003-2004 het hoogste goed. Volkerenrechten worden door het VB minstens op gelijke hoogte gesteld van mensenrechten. Op de verhouding tussen volk en individu en de relatie met populisme ga ik aan het einde van dit hoofdstuk nog verder in.

(vi) *Volkswil?*

Is er in het discours van de drie partijen sprake van één ondeelbare volkswil of niet? Op dit punt loopt er een scheidslijn tussen het VB en de twee andere partijen. VB portretteert het volk als een eenheid met één ondeelbare wil. Het volk spreekt met één stem: over de belangrijke punten denkt de doorsnee Vlaming hetzelfde, redeneert het VB. De partij spreekt van een zicht- en/of voelbare ‘wil van het volk’, die gelijk is aan wat de meerderheid van de Vlamingen denkt. In het verlengde hiervan wordt het “algemeen Vlaams Belang” niet beschouwd als de uitkomst van een democratisch proces, maar als vooraf kenbaar. De meerderheidspositie van het volk wordt gecontrasteerd met de minderheidspositie van het establishment.

Interne homogeniteit en het accentueren van het bestaan van een ‘volkswil’ staan in direct verband met de populistische democratieopvatting. Die stelt dat de politiek een zuivere afspiegeling moet zijn van de volkswil. Dit is enkel theoretisch denkbaar en in feite realiseerbaar via twee wegen: charismatisch leiderschap en/of directe democratie (zie verder).

Voor SP.A en CD&V volgen we de redenering in tegengestelde richting. Het is vanuit het democratiebegrip van SP.A en CD&V dat we kunnen begrijpen waarom het idee van de *volonté générale* voor deze partijen *niet* van toepassing is. Democratie is voor SP.A en CD&V in hoofdzaak een besluitvormingsproces. Deze partijen benadrukken in tegenstelling tot VB dat het algemeen belang pas kenbaar is na zorgvuldige belangenafweging. Al is deze idee in het SP.A-discours niet (meer) dominant, beide partijen vertrekken van de veronderstelling dat het volk een vat vol botsende belangen is. Dit gaat in tegen de idee van één ondeelbare volkswil.

Retorisch gebruikt CD&V maar vooral SP.A de idee van de *volonté générale* echter *wel*. Voor oppositiedoeleinden portretteert CD&V het volk onder de noemer “de mensen” niet zelden als een massa met één reeks verzuchtingen. Deze retorisch-populistische kneep wordt in het CD&V-discours echter overschaduwd door de nadruk op het algemeen belang als uitkomst van een complex besluitvormingsproces. Bij SP.A is anno 2003-2004 het omgekeerde het geval.

2.2.2. Moraliteit

Bij alledrie de partijen zijn illustraties te vinden waarin de volksaard en de morele inborst van het volk positief wordt ingevuld. Over de partijgrenzen heen gebeurt dit anno 2003-2004 eerder impliciet dan expliciet. De belangrijkste weg waarlangs de moraliteit van het volk tot stand komt, is via de verschillende varianten van het antagonisme volk/niet-volk.

Door het niet-volk moreel negatief te typeren gaat in contrast het tegendeel gelden voor het volk. Het beeld dat door de verschillende partijen wordt opgeroepen kwam al zijdelings aan bod bij de bespreking van de verschillende antagonismen (zie boven). Ik spit hier nog wat dieper door in de gelijkenissen en verschillen.

De belangrijkste bevinding inzake moraliteit van het volk is dat er een duidelijke scheidslijn loopt tussen het VB en de twee andere partijen. Het beeld van een zedelijk en ingoed volk komt tot stand doordat het VB-discours veel meer dan bij CD&V en SP.A wordt gedomineerd door antagonismen. De morele tegenstelling tussen volk en establishment overkoepelt en versterkt de vanuit de focus van dit onderzoek secundaire tegenstellingen (nationalistisch, socio-economisch, etnisch-cultureel). De dominantie van antagonismen waarin de moraliteit van het volk tot stand komt is één verschil.

Een tweede opmerkelijk verschil tussen het VB en de andere partijen is dat de moraliteit van het volk explicieter wordt verwoord. SP.A stelt tegenover eigenbelang en winstbejag de solidaire, hardwerkende en eerlijke inborst van het volk, maar anno 2003-2004 bijna uitsluitend impliciet. CD&V contrasteert “de brave burger” wel eens met de paarse regering, maar het VB looft de inborst van het volk nadrukkelijk en rechtuit. VB claimt te spreken in naam van de “stilzwijgende meerderheid”. SP.A en CD&V adopteren deze term niet. De zwijgende meerderheid staat bij het VB in oppositie met de machtige minderheid aan de top. Maar deze meerderheid ontleent haar recht om gehoord te worden niet alleen aan de macht van het getal. De achterliggende veronderstelling is immers dat het zwijgen van het volk een uiting is van hun deugdzzaamheid (Taggart 2000). SP.A en CD&V zeggen *in het belang van* het volk te spreken en niet zozeer *in plaats van* het volk. Het VB claimt wel een zuivere relatie van woordvoerderschap. Deze idee zit vervat in de slogan “Wij zeggen wat u denkt”. Bij VB is de morele tegenstelling tussen de zwijgende meerderheid en het corrupte establishment totaal.

SP.A en in mindere mate CD&V appelleren op hun manier echter ook aan de moraliteit van het volk. SP.A etaleert net als VB een sterk geloof in de volkse wijsheid, ervaringskennis en gezond verstand, en met name Stevaert belichaamt anno 2003-2004 een anti-intellectualistische lijn. VB gaat evenwel nog een stap verder omdat het naar eigen zeggen de “partij van het gezond verstand” is. Anti-intellectualisme vinden we bij CD&V haast niet, maar het “gezond verstand” wordt sporadisch wel als oppositieargument ingeschakeld: in tegenstelling tot het CD&V-alternatief zou het beleid van de regering-Verhofstadt hier te ver van afstaan.

Een laatste punt is er één in de kantlijn. Wat alledrie de partijen gemeen hebben, is dat ze de deugdzzaamheid van het volk niet als volmaakt beschouwen. Dat het volk drager zou

zijn van waarden die het goede leven definiëren, is voor alledrie de partijen het na te streven *ideaal*. Waarden die het volk (nog) onvoldoende zou uitdragen, hebben respectievelijk een socialistische, sociaal-personalistische en nationalistische grondslag.² Voor SP.A zou het volk best wat meer solidariteit, verdraagzaamheid en verantwoordelijkheidszin mogen tonen. Dit geldt grofweg ook voor CD&V. Volgens VB is het volk dan weer al te goedgegelovig en ontbeert het taalfierheid en volksbewustzijn. Maar zoals gezegd: met name in het VB-discours is het populistisch antagonisme en daarmee de deugdzaamheid van het volk veel dominanter dan deze kritische noot.

Gedeelde moraliteit brengt ook homogeniteit tot stand. Dit is het interpretatiepad tussen de twee attributen die het volk tot een ideaaltypisch populistische volk maken.

² Vanuit de respectievelijk sociaal-personalistische, socialistische en nationalistische achtergrond van CD&V, SP.A en VB verschillen ook de waarden die zij primordiaal vinden of zien in het volk. Solidariteit en gemeenschapszin staan bij alledrie de partijen hoog in rangorde. CD&V onderstreept ondernemingszin, werklust en creativiteit. SP.A spreekt van soberheid, werklust en plichtsbesef. VB refereert aan moed, onbaatzuchtigheid, vastberadenheid en volksfierheid.

Tabel 7.3. : Een vergelijking van het populistische sleutelconcept 'establishment' in het discours van SP.A, CD&V en VB

ideologische kern			SP.A		CD&V		VB	
wereldbeeld			socialisme klassedenken		christen-democratie sociaal-personalisme		nationalisme/populisme etnopluralisme	
			ideologie (inhoud)	retoriek '03-'04 (vorm)	ideologie (inhoud)	retoriek '03-'04 (vorm)	ideologie (inhoud)	retoriek '03-'04 (vorm)
wie?	formele politieke elite	regering(en)	/	-	/	+	/	+
		"traditionele" politiek (cultuur)	/	+/-	/	+	/	++
	niet-formele politieke elite	media	/	-	+ (anti-CVP)	+	+ (anti-VB)	++
		economische elite	+	+	-	-	-	-
		Europese elite	-	+	-	-	+ (links/politiek correct)	++
		intellectuelen	/	+/-	/	-	/	+/-
		magistratuur	-	-	-	-	/	+
		koningshuis	-	-	-	-	+	+
		middenveld	-	-	-	-	+ (verzuiling)	+
		Kerk	/	-	-	-	+ (anti-Vlaams)	+/-
hoe?	homogeen?	terminologie	/	"ec. macht"/"traditionele politiek"	/	"paars"	/	"establishment"
		door doelstellingen	+ (pers. winst)	+/-	+ (anti-CVP)	+	+ (België/anti-VB)	++
		ideologisch	+ (ec. liberalisme)	-	/	-	+ (links/politiek correct)	++
		partijen inwisselbaar	/	-	/	-	/	++
		door moraliteit	/	+/-	/	+	/	++
	moraliteit (-)	"onbekwaamheid"	/	+/-	/	+	/	++
		"onverantwoordelijkheid"	/	+/-	/	+	/	++
		"onbetrouwbaarheid"	/	+/-	/	+	/	++
		"arrogantie"	/	+/-	/	+	/	++
		"manipulatie/intimidatie"	/	-	/	+	/	++
		"leugenachtigheid"	/	-	/	+	/	++
		"carrièreisme"	/	+/-	/	+	/	++
		"machtswellust"	/	+/-	/	+	/	++
		"vriendjespolitiek"	/	-	/	+/-	/	++
		"gesjoemel/corruptie"	/	-	/	-	/	++
		"volksvijandig"	/	-	/	-	/	++
	besluit	samenzwering	/	-	/	+/-	/	++

Leeswijzer:

--	het omgekeerde geldt, in sterke mate
-	niet van toepassing; het omgekeerde geldt
+/-	van toepassing, maar in mindere mate
+	van toepassing
++	van toepassing, dominant aanwezig
/	niet relevant of onduidelijk

3. Het establishment

De idee van een heersende macht vinden we bij alledrie de partijen terug. In deze sectie schuif ik twee centrale punten naar voor waarlangs we SP.A, CD&V en VB kunnen differentiëren: (1) de alomvattendheid en reikwijdte van het establishment (*wie*); en (2) de mate van homogeniteit en scherpte van de morele kwalificaties (*hoe*). Deze sectie is een bespreking van de bevindingen die in vereenvoudigde vorm zijn samengebracht in tabel 7.3.

3.1. Wie en hoe machtig?

Ten eerste verschilt de *grootte* van het netwerk van de heersende macht voor SP.A, CD&V en VB. Het establishment kan in ruime of strikte zin geïnterpreteerd worden, zo blijkt.

3.1.1. Politiek binnen de grenzen

Strikt genomen is het politieke establishment beperkt tot actoren uit de politiek-institutionele arena: de regering, de dominante partijen en politici. Op dit punt leidt de analyse tot een tweedeling tussen regeringspartij SP.A en oppositiepartijen CD&V en VB.

Met naam en toenaam is het establishment van CD&V en VB bekend: in de kern is het de anno 2003-2004 vervangbare politieke elite, met premier Verhofstadt als symbolisch kopstuk. De traditionele politiek van SP.A is daarentegen niet concreet zichtbaar, verwijst niet naar personen, maar naar ‘oude’ politieke zeden die nog zichtbaar zijn bij andere partijen. SP.A construeert evenwel net als CD&V en VB een beeld van de politiek om zichzelf een niche in het politieke landschap te creëren. De traditionele politiek van SP.A verwijst net als die van CD&V en VB naar een afkeurenswaardige politieke cultuur. Alledrie de partijen hanteren dit populistisch denkbeeld, zij het met bewoordingen in verschillende sterkten (zie verder).

3.1.2. De formele politiek voorbij

In ruime zin strekt de heersende macht zich ook uit buiten de grenzen van de formele politiek. Het populistisch antagonisme wordt dan kracht bijgezet met een politiek-ideologische scheidslijn. Het establishment in ruime zin zijn alle maatschappelijke actoren van wie de belangen indruisen tegen de eigen partij en het volk dat ze vertegenwoordigt. Op dit punt zijn er opmerkelijke verschillen tussen de drie partijen, maar in bijzonder de breuk tussen VB en SP.A/CD&V is groot. Kort gezegd: het establishment van het VB is

veel alomvattender en machtiger dan dat van CD&V en SP.A. Bij het VB is er echt sprake van hegemonie, bij SP.A en CD&V veel minder.

Ik overloop de niet-formeel politieke actoren en geef daarbij twee zaken aan: (1) of ze door de respectievelijke partijen al dan niet tot het establishment worden gerekend; en (2) op welke manier deze actoren zouden verbonden zijn met het formeel politieke establishment.

Media

CD&V rekent ook (een deel van) de media tot het establishment, met het argument dat zij deel uitmaken van de gevestigde “paarse cultuur”. CD&V houdt de media medeverantwoordelijk voor de “show- en façadepolitiek” waarvoor de partij een alternatief wil bieden. De link tussen politiek en media is een anti-CVP-houding (“anti-CVP-azijn”) en intimidatie vanwege de politiek. Ook zijn sommige journalisten volgens CD&V (te) goed bevriend met bepaalde politici.

Een gelijkaardig maar verder doorgetrokken idee vinden we bij VB. De media worden getypeerd als machtstentakels van “het regime” en als leveranciers van politiek personeel. Onder politieke druk maar evenzeer uit eigengereide ideologische overwegingen zouden de media haat en misprijzen propageren ten aanzien van het VB en zijn aanhang. De mediaberichtgeving wordt omschreven als een “afspiegeling van de eigen politieke voorkeur” van journalisten. Politiek-ideologisch zouden de media met de heersende politieke klasse hun geloof in de multiculturele samenleving gemeen hebben. Volgens het VB gaapt er op dat punt een kloof tussen pers en publieke opinie. VB spreekt van een “regimepers”: tv-zenders, kranten, journalisten en commentaarschrijvers worden persoonlijk geviséerd. De vijandschappen worden gelaagd en gedetailleerd opgebouwd, wat niet het geval is bij CD&V. Via de notie politieke correctheid wordt de strijd tegen de media op een moreel niveau getild. De berichtgeving wordt op die manier voorgesteld als niet eerlijk, ‘onecht’ en gecensureerd door “de gedachtenpolitie”.

Ondernemers, grootkapitaal en Europa

Vanuit het sociaal-economisch antagonisme tussen *les petits* en *les gros* beschouwt SP.A alle vertegenwoordigers van het grootkapitaal, ondernemers, industriëlen, kortom de hogere klasse, als een reële machtsfactor met politieke tentakels. De ‘echte’ machthebbers worden aangeduid als “diegenen die het geld en economisch de macht in handen hebben”. De economische machten vinden hun pleitbezorgers in de aanhangers van economische liberalisering, zo accentueert SP.A. De SP.A-kritiek ten aanzien van de EU is gegrond in de overtuiging dat de EU te eenzijdig gericht is op het wegwerken van

handelsbelemmeringen. Maar ook de lobbypraktijken, de lonen van de EU-ambtenaren en het gebrek aan democratische legitimiteit worden door SP.A gehegeld. Het sociaal-economische en (partij)politieke establishment van SP.A vallen samen in de economisch liberale EU-lijn. De socialistische vijand wordt hier ingekleurd met populistische denkbeelden (afstand volk/elite, eigenbelang versus volksbelang,...).¹

Ten aanzien van de Europese elites ontwikkelt CD&V geen morele kritiek, VB wel. De partij spreekt van “een Europese ijsberg van profitariaat, slecht beheer, overdreven luxe en corruptie”. Europa wordt net als België neergezet als een ondemocratisch bastion van politieke correctheid. Secundair pleit VB wel voor Europese samenwerking, maar in tegenstelling tot SP.A en CD&V is VB principieel tegen een supranationaal Europa omdat dit een inbreuk zou betekenen op de volkssoevereiniteit.

De sociaal-economische tegenstelling tussen *les petits* en *les gros* vinden we bij CD&V en VB in mindere mate dan bij SP.A – en slechts via een omweg – terug: via de populistische scheidslijn tussen het gewone volk en de politieke elite. Laatstgenoemde zou zichzelf verwennen met recepties en voordelen allerhande. Hierin gaat VB veel verder dan CD&V. Bij CD&V wordt de politieke klasse niet als corrupt geportretteerd; VB maakt van dit punt net de essentie van de zaak. Het Vlaamse bedrijfsleven wordt door VB niet bij het establishment gerekend. Ook voor CD&V zijn bedrijfsleiders en ondernemers deel van het volk.

Wetenschappers en intellectuelen

Uit het feit dat de partijliteratuur in min of meerdere mate met wetenschappelijke literatuur en onderzoek gestoffeerd is, mag blijken dat geen van de drie partijen een diepgewortelde afkeer heeft van ‘boekenkennis’. Maar het discours van CD&V, SP.A en VB over wetenschappers en intellectuelen is verre van gelijklopend. Door CD&V worden ze anno 2003-2004 nauwelijks vernoemd en dus buiten het establishment gelaten. Hun geloofwaardigheid wordt niet in twijfel getrokken, al vindt CD&V gezond verstand in de politiek ook nodig en belangrijk. SP.A en in bijzonder het discours van en over partijvoorzitter Stevaert heeft wel een anti-intellectualistische inslag. Zo wordt gezegd dat de partij geen peilingen nodig zou hebben omdat Stevaert “vrij goed kan inschatten” wat de man in de straat er van denkt. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen echte en ‘ivoren toren’-intellectuelen. De mening van de laatste evenwel niet nader genoemde groep wordt gecontrasteerd met het gezond verstand. Hierdoor wordt de wetenschap(per)

¹ Belangrijk is wel dat Europa als politieke constructie *an sich* niet wordt afgewezen, dat SP.A zelfs het draagvlak voor Europa wil vergroten. SP.A is niet tegen Europa als supranationale constructie, maar viseert wel de politieke lijn die anno 2003-2004 wordt gevolgd.

in kwestie gepolitiseerd: afgedaan als niet belangrijk, te complex en niet in lijn met wat de partij ervan denkt. De onderliggende boodschap is dat de ervaringskennis en het gezond verstand van het volk minstens evenwaardig is aan de visie van een intellectueel en vooral, dat dit afhangt van de persoon in kwestie (“slimme” versus “middelmatige” intellectueel).

Wetenschappelijk onderzoek, wetenschappers en andere opiniemakers worden in de ledenbladen van het VB beduidend vaker aangehaald dan bij de andere partijen. Ook voor VB is wetenschappelijke kennis niet superieur aan het gezond verstand. Maar vooral: veel sterker nog dan bij SP.A worden wetenschappers en intellectuelen in twee kampen opgedeeld. Hun politieke kleur bepaalt of zij tot het gevestigd bestel worden gerekend of niet. Het VB volgt een holistische benadering van politiek: *alles* is politiek. Wereldvreemde intellectuelen worden gecontrasteerd met de gewone man en zijn gezond verstand, maar hebben ook achterliggende politieke motieven, concreet benoemd langs de populistische scheidslijn: ze zitten in het politiek correcte, linkse, anti-VB-kamp. Dit interpretatiepad geeft de verbinding aan met de harde kern, het Belgisch politiek establishment. Hiertegenover staat de man in de straat: vrank en vrij, rechts, en pro-VB. In tegenstelling tot de linkse, wereldvreemde wetenschappers, is er volgens het VB ook een categorie wetenschappers die hun werk wel neutraal en objectief doen. Als een wetenschapper of intellectueel hun punt ook maakt, zien ze er een duidelijk toegevoegde waarde in. Veel meer dan bij CD&V of SP.A worden wetenschappers en wetenschappelijk onderzoek geciteerd ter ondersteuning van de politieke lijn van de partij.

Magistratuur

VB volgt een gelijkaardige redenering ten aanzien van de Belgische magistratuur. Alledrie de partijen zijn voorstanders van de rechtsstaat en van de scheiding der machten (zie verder). VB benadrukt echter dat de rechtspraak evenmin als de wetenschap vrij is van politiek. Op 9 november 2004 werd het Vlaams Blok definitief veroordeeld wegens inbreuken op de racismewetgeving. De verklaring die VB hiervoor aanbrengt, is dat bepaalde rechters zich bij hun toepassing van de wet zouden hebben laten leiden door persoonlijke, partijpolitieke voorkeuren. Zij zouden hun vonnis hebben geveld onder politieke druk en tegen de regels van de beroepsdeontologie in. Na de definitieve uitspraak volgde een populistische framing van de situatie: de gerechtelijke arm van het Belgisch establishment heeft zijn werk gedaan, nu zou het aan het volk zijn om over die uitspraak te oordelen. Het VB acht het ‘vonnis’ van de kiezer moreel hoger dan het vonnis van een Belgische rechtbank. Wellicht zou het VB minder scherp fulmineren als het voortbestaan van de partij niet onmiddellijk in het gedrang was, maar dit proces is als case uitzonderlijk omdat het vanuit een populistische redenering concreet uiting geeft aan de schaamteloosheid, arrogantie en macht waarmee het establishment de ‘stem van het volk’ in de kiem wil en kan smoren.

Noch SP.A, noch CD&V rekent de magistratuur bij het establishment.

Koningshuis

De houding van SP.A en CD&V ten aanzien van het Belgisch vorstenhuis is neutraal tot lichtelijk positief getint. Niet zo bij VB. In lijn met het nationalistisch streven is de Belgische kroon – en bij uitbreiding de Belgische adelstand – voor de partij hét symbool van het omver te werpen establishment. Niet zozeer grondwettelijk, maar vooral achter de schermen speelt de koning volgens het VB een niet te onderschatten politieke rol. Hij zou de Belgische belangen behartigen ondermeer door bevoorrechte contacten met Kerk, politiek en wetenschap.

Middenveld, Kerk

Tot slot nog een woordje over enkele minder vaak aangehaalde spelers binnen het establishment. Het maatschappelijk middenveld en in bijzonder vakbonden en ziekenfondsen worden door VB tot het establishment gerekend, niet door CD&V en SP.A. Deze drukingsgroepen zouden wegen op de besluitvorming en zodoende het ideaal van een politiek overeenkomstig de volkswil vertroebelen. Vakbonden bestaan enkel bij de gratie van het establishment, hebben een politieke kleur en sluiten mensen uit omdat ze die politieke kleur niet hebben, zo zegt het VB.

Het VB werpt zich op als de politieke erfgenaam van het Vlaams verzet tegen de gevestigde Belgische en Franstalige belangen. Het is vanuit deze invalshoek dat de Kerk als anti-Vlaams tot het establishment wordt gerekend. Dit komt echter niet systematisch terug. SP.A noch CD&V brengt de Kerk in verband met (partij)politiek.

3.1.3. Besluit

Uit dit overzicht van mogelijke establishment-actoren blijkt dat het establishment van VB veel alomvattender, machtiger en preciezer is gedefinieerd dan het establishment van SP.A en CD&V. Bij VB is de idee van verzet tegen de heersende hegemonie zeer sterk aanwezig. De dominante ideeën en praktijken waartegen het VB zich verzet strekken zich uit buiten de formele politiek. Het establishment staat bij het VB voor de historisch gegroeide en gevestigde macht. Al zien SP.A en CD&V anno 2003-2004 ook vijandschappen buiten maar gelinkt aan de formele politiek, vooral voor CD&V reikt het establishmentbegrip eigenlijk niet veel verder dan de ‘gewone’ politieke tegenstanders (ideologie). In strikte zin is er eigenlijk geen sprake van een gevestigd bestel. De sociaal-economische tegenstelling indachtig is dit bij SP.A meer het geval dan bij CD&V, maar de alomvattendheid en dominantie van het establishment in het VB-discours blijft ontegensprekelijk van een andere orde.

3.2. Hoe eensgezind en ‘inslecht’?

Tussen de partijen is er differentiatie niet alleen op vlak van de actoren die het establishment uitmaken, maar ook in de gradatie waarin het establishment homogeniteit en een slechte inborst wordt toegeschreven. Beide eigenschappen staan zoals gezegd met mekaar in verband.

3.2.1. Homogeniteit

Homogeniteit verwijst naar de mate waarin het establishment als een ondeelbaar blok wordt geportretteerd. Indicatoren van homogeniteit zijn: (1) de terminologie; en (2) de mate waarin de samenstellende delen verbonden zijn door doelstelling, politieke overtuiging en/of slechte inborst.

(1) De homogeniteit en onrechtmatige almacht van het establishment ten aanzien van het volk is in het VB-discours veel dominanter dan in het discours van de andere partijen. De terminologie is hiertoe al een indicatie. In dalende orde van homogeniteit: VB spreekt vaak en letterlijk over “het establishment”, CD&V viseert de “paarse cultuur”, en SP.A splitst het establishment uit in de “economische machten” (het grootkapitaal) enerzijds en de “traditionele” of “normale” politiek anderzijds.

(2) Het beeld van een homogeen geheel komt ook tot stand wanneer geaccentueerd wordt dat de samenstellende delen van het establishment gedeelde doelstellingen hebben. Dit is bij uitstek het geval bij VB, in veel mindere mate bij CD&V en slechts zeer beperkt bij SP.A. Het establishment is volgens VB alomtegenwoordig, en piramidaal en hiërarchisch opgebouwd. Vanuit het nationalistisch streven worden de “gevestigde” belangen gelijk gesteld met de “Belgische” en gecontrasteerd met de wil van het Vlaamse volk. Omdat VB een bedreiging vormt voor de Belgische staat schakelt “het regime” alle mogelijke kanalen in om zich van zijn belangrijkste tegenstander te ontdoen, zo wordt beargumenteerd. In het VB-discours is de gedeelde doelstelling het klein krijgen van het VB, wat de facto machtsbehoud betekent. Zij het minder dominant vinden we een analoge redenering ook terug bij CD&V: naast machtsbehoud bestaat de gedeelde doelstelling van “paars” erin om af te rekenen met de christen-democraten die de politiek in Vlaanderen en België jarenlang hadden gedomineerd. De idee van gedeelde doelstellingen vinden we bij SP.A enkel vaag terug. Het establishment van SP.A is zoals gezegd ontdubbeld in een denkbeeldige politieke component enerzijds, de politiek-culturele antipode van SP.A (“traditionele” politiek), en een reël politiek-economische component anderzijds, de ideologische SP.A-tegenhanger (economisch liberalisme). Beide componenten vallen samen in het Eurokritisch SP.A-discours, en wat beide gemeen hebben is een streven naar persoonlijke winst (geld/macht). Een argument *tegen*

homogeniteit is dat beide componenten in het SP.A-discours niet noodzakelijk samenvallen. Het establishment van CD&V en VB is *niet* ontdubbeld.

De homogeniteit van het establishment kan ook voortkomen uit het feit dat de samenstellende delen eenzelfde politieke overtuiging hebben. Bij SP.A is dit niet het geval, want de “traditionele” politiek is een retorische constructie zonder ideologische inhoud. Het is een verwijzing naar een gezichtsloze politieke cultuur die anno 2003-2004 niet meer overheersend is, zeker niet in SP.A-rangen. In het VB-discours vinden we dit wel terug. De idee van homogeniteit door politieke overtuiging wordt uitgewerkt langs de populistische scheidslijn: volgens het VB is het establishment in tegenstelling tot het volk politiek correct en de facto links georiënteerd. Vanuit dit overkoepelend moreel en ideologisch argument wordt het volk in oppositie geplaatst met het (deel van het) establishment dat de formele politiek en België overstijgt: media, wetenschap, magistratuur, middenveld, de Europese elites. De harde kern, in de VB-logica diegenen die het meeste belang hebben bij het voortbestaan van België, wordt op die manier ondersteund door een brede, ideologische ‘bovenstroom’. Dit punt is moreel in de zin dat niet-politiek correct, vrank en vrij beter, eerlijker en juister wordt bevonden.

Een opmerkelijk verschil tussen CD&V en VB dat hierbij aansluit heeft te maken met het soort oppositieargumenten dat door beide partijen wordt aangedragen. Beide trekken ze van leer tegen de regering als homogene ploeg, maar CD&V benadrukt meer dan VB ook de ideologische onverenigbaarheid van de regeringspartners. De uitvoerende macht wordt op die manier geportretteerd als het volstrekte tegendeel van homogeniteit. VB neemt de (regerings)partijen in zijn oppositiekritiek ook apart, maar benadrukt daarbij vooral het gebrek aan beginselvastheid en loyauteit ten aanzien van hun respectievelijke achterban. Hierdoor wordt de externe homogeniteit van het establishment benadrukt (volk/establishment). VB poogt de banden door te knippen tussen de partijen en hun achterban, en richt zijn pijlen minder nadrukkelijk op het (gebrek aan een) inhoudelijk project van de regering. VB beklemtoont vooral dat alle “traditionele partijen” – hiertoe wordt ook Groen! gerekend – één pot nat en inwisselbaar zijn. Dit is een sterke aanduiding van interne homogeniteit.

De homogeniteit van het establishment wordt niet alleen bepaald door wie er deel van uitmaakt en op welke manier het georganiseerd is. Homogeniteit komt ook tot stand via gedeelde persoonlijke karaktertrekken. Dit is een belangrijk interpretatiepad in het populistische denken: homogeniteit door – in het geval van het establishment – afkeurenswaardige moraliteit.

3.2.2. Moraliteit

Het centrale besluit inzake het moreel karakter (ethos) van het establishment is dat dit anno 2003-2004 bij alledrie de partijen negatief wordt ingevuld, maar dat er grote verschillen zijn in de gradatie van morele verdorvenheid. SP.A, CD&V en VB spenderen in opklimmende volgorde weinig tot veel aandacht aan het establishment-ethos. Hoewel er sprake is van een hellend vlak, is er ontegensprekelijk een *gradueel verschil* in de 'slechtheid' die het establishment wordt toegeschreven.

De gezichtsloze politieke cultuur waar SP.A zich van distantieert is niet echt in detail uitgewerkt. SP.A gebruikt populistische denkbeelden als referentiepunt ("tafelspringers", "postjesjagers", "politieke navelstaarderij", "arrogantie van de macht"...). De 'slechte' politiek is in het SP.A-discours een onverantwoordelijke politiek die niet met het volk, maar met zichzelf bezig is. Eigen aan het economische SP.A-establishment zou zijn dat het denken en handelen van *les gros* gestructureerd wordt door de drang naar persoonlijke winst. Tenzij als bevriende partners van partijpolitieke tegenstanders zijn die economisch 'groten' echter geen rechtstreekse politieke concurrent van SP.A. Ten aanzien van de elites en het beleid op Europees niveau is de kritiek scherper. Anders dan op nationaal niveau is de ontduubeling van het politieke en economische establishment op Europees niveau dan ook nog niet ver gevorderd, redeneert SP.A (zie boven).

In twee opzichten is de moraliteitskritiek van CD&V fundamenteeler dan die van SP.A. Ten eerste is de "paarse cultuur" op het moment van spreken de facto gevestigd. Media en politiek zouden met hun "aankondigings- en showpolitiek" verantwoordelijk zijn voor een zichtbare normvervaging. Ze hebben volgens CD&V een cultuur geïntroduceerd waarin de werkelijkheid wordt verbloemd en de bevolking wordt voorgelogen ter wille van het behoud van de macht. In wezen ligt de kern van het probleem in de psychologie en het gedrag van de politici, en zijn de media eerder medeplichtige dan initiator van de normvervaging. Een tweede punt is dat de morele aantijgingen bij CD&V veelvuldiger en verstrekkender zijn dan bij SP.A. Van regelrechte corruptie wordt het establishment niet beschuldigd; wel worden ministers geportretteerd als baantjesjagers gedreven door eigenbelang of zelfbehoud. Het CD&V-discours is in deze harder, rechtstreekser dan dat van SP.A: CD&V noemt de politieke elite ondermeer "betuttelend", "onverantwoordelijk", "incompetent" en "arrogant". Ministers en regeringen zouden met communicatieknepen hun incompetentie proberen te verbergen, informatie manipuleren en journalisten intimideren. Ze zouden geen lange termijnvisie hebben en verantwoordelijk zijn voor de teloorgang van waarden in de politiek.

De establishmentkritiek van CD&V is echter lang niet zo bijtend en dominant als bij VB.² Ook wordt het antagonisme tussen volk en establishment niet zo scherp gesteld. De “goed-nieuwsshow” is voor CD&V net als voor VB een poging om incompetentie te verdoezelen en aan de macht te kunnen blijven, maar VB ziet een nog onrechtmatiger drijfveer achter de leugenachtigheid van de regering: het zou de “uitdrukkelijke bedoeling” zijn van de regering om te regeren tegen de wil van de meerderheid van de bevolking. Het politiek establishment wordt door VB geportretteerd als volks*vrijandig*. Met voorbedachten rade zou het volk door zijn leiders worden bedrogen.

VB betreft de heersende politiek in de criminele sfeer met termen als “politieke maffia”, “politieke oplichters”, “politiek banditisme”, “politieke zwendel”... De drijfveer van de elites is geen onbaatzuchtigheid maar eigenbelang, machtswellust, carrièrisme en materieel gewin. Het Belgisch establishment wordt gelijkgesteld met “gesjoemel”, “corruptie” en “vriendjespolitiek”. Voor een goed begrip: eigen aan populisme is niet dat het establishment Belgisch, wel dat het corrupt is.

Het is verder opmerkelijk dat de scherpte van het VB-discours toeneemt naargelang de affiniteit met de politieke tegenstander kleiner is. Zo laat het VB zich in het algemeen scherper uit over de Franstalige dan over de Vlaamse partijen. Ter illustratie: de PS wordt zonder omwegen geportretteerd als een corrupte, criminele partij die almachtig is in Wallonië en België; de VLD eerder als partij van zelfvoldane hypocrieten die overstag gaan zodra het ministeriële pluche in zicht komt. De conclusie die we hieruit kunnen afleiden is dat ideologische afstand zich ook lijkt te vertalen in morele termen. Dit is een belangrijk element in de conceptuele discussie over de vraag of populisme best als ideologie dan wel als strategie wordt gedefinieerd.

Tegenover de gebrekkige politieke zeden stellen alledrie de partijen hun eigen onbaatzuchtigheid, immateriële motivatie, volksverbondenheid en rechtvaardigheidsgevoel.

3.2.3. Besluit

Een samenzweringsredenering omspannt zowel de idee van eendracht als van morele afkeur. In hoeverre vinden we een samenzweringsredenering terug in het discours van respectievelijk SP.A, CD&V en VB?

² Deze bevinding ligt in dezelfde lijn als onderzoeksresultaten van De Landtsheer in verband met het gebruik van metaforen, zowel door media als door politieke partijen. Bondig gesteld luidt de conclusie van De Landtsheer dat radicale actoren meer en sterkere metaforen gebruiken dan anderen (zie 1987: 93-98; 1998). Interessant over de verschillende functies en soorten van retoriek is ook het werk van Windt en Ingold (1987).

In het VB-discours is de idee van een samenzwering het *leitmotiv*. Samengevat stelt VB dat vanuit een lokaliseerbaar machtscentrum alle mogelijke middelen in stelling worden gebracht tegen het VB en tegen het volk ter behoud van zowel de ideële als de reële macht. Al kan men een samenzwering per definitie niet bewijzen, in de VB-documenten oppert men er systematisch concrete aanwijzingen van. Zonder de bindende factor politieke correctheid vinden we een mildere en minder alomtegenwoordige variant van samenzwering ook terug bij die andere oppositiepartij. Met medewerking van de media zouden de regeringen volgens CD&V hun incompetentie en non-beleid verborgen trachten te houden (“mediashows”, “aankondigingspolitiek”). Ook CD&V creëert wantrouwen rond de regeringen, maar de idee van een georganiseerde samenzwering niet alleen op nationaal maar ook op Europees niveau vinden we bij CD&V niet terug. In het SP.A-discours is het establishment zoals gezegd ontdebeld in een politiek-culturele en een economische component. Het is volgens SP.A dan ook niet zo dat het establishment in zijn totaliteit één aanwijsbaar machtscentrum zou hebben, bewust georganiseerd en/of hiërarchisch gestructureerd is in een samenzwering. Merk op dat deze idee in afgezwakte vorm wel van toepassing is op het grootkapitaal en financiële concerns, in de zin dat SP.A de gewone man portretteert als het slachtoffer van hun praktijken en van de marktlogica.

Een verschil tussen CD&V/VB en SP.A is dat CD&V/VB hun establishment, respectievelijk de “paarse cultuur” en “het Belgisch establishment en de traditionele politiek”, willen omverwerpen om zichzelf daaropvolgend als alternatief te kunnen installeren. SP.A wil de economisch ‘groten’ daarentegen niet verwijderd zien, wel zouden ze hun denken en handelen minder eenzijdig door winstbejag moeten laten bepalen. Het establishment van CD&V en VB kan vervangen worden door de zetelende coalitie weg te stemmen en de eigen partij (terug) in het zadel te hijsen. Voor CD&V is het zo eenvoudig; voor VB ligt het complexer aangezien de partij steeds verkondigd heeft niet in een Belgische regering te participeren, tenzij in de laatste om de Vlaams-Waalse boedelscheiding te regelen.

Tabel 7.4.: Een vergelijking van het populistische sleutelconcept 'democratie' in het discours van SP.A, CD&V en VB

			SP.A		CD&V		VB	
ideologische kern			socialisme klassedenken		christen-democratie sociaal-personalisme		nationalisme/populisme etnopluralisme	
wereldbeeld			ideologie (inhoud)	retoriek '03-'04 (vorm)	ideologie (inhoud)	retoriek '03-'04 (vorm)	ideologie (inhoud)	retoriek '03-'04 (vorm)
idealistisch	"regering van, voor en door het volk"		+	+	+	+	+	++
	symbolische band partij(leider)/volk		/	+	/	+/-	/	++
	rechtstreekse democratie	referendum	/	+	/	-	/	++
		volksinitiatief	/	-	/	-	/	++
		burgemeesterverkiezing	/	-	/	-	/	+
cultureel	consensusdemocratie		+	+	+	++	/	--
	getrapte besluitvorming		+	+	+	++	/	--
	democratie = waarden/normen		+	+	+	+	+	++
constitutioneel	representatieve democratie		+	+	+	++	+	+/-
	rechtsstaat	scheiding der machten	+	+	+	+	+	++
		minderhedenrechten	+	+	+	+	/	-
		scheiding kerk/staat	+	+	+	+	+	+
		gelijkheid man/vrouw	+	+	+	+	+	++
		persvrijheid	+	+	+	+	+	++
		vrijheid v. meningsuiting	+	+	+	+	+	++
besluit	democratie in het gedrang?		/	-	/	+/-	+	++

Leeswijzer

--	het omgekeerde geldt, in sterke mate
-	niet van toepassing; het omgekeerde geldt
+/-	van toepassing, maar in mindere mate
+	van toepassing
++	van toepassing, dominant aanwezig
/	niet relevant of onduidelijk

4. Democratie

Een eerste en belangrijke vaststelling is dat de geselecteerde teksten van CD&V en SP.A niet volledig toereikend waren om dit onderzoek te kunnen uitvoeren. Ledenbladen, verkiezingsdrukwerk en verkiezingsprogramma's (2003-2004) bevatten onvoldoende informatie om hun democratievisie volledig te kunnen reconstrueren. Voor VB daarentegen volstonden de documenten (2003-2004) ruimschoots. Zowel in het federale als Vlaamse verkiezingsprogramma van het VB staat een apart hoofdstuk over democratie. Niet zo bij CD&V en SP.A.

Uit het geheel van vroegere en recente teksten blijkt dat de drie partijen het eens zijn over een aantal principes. Niettemin verschilt hun democratievisie fundamenteel. Grof gesteld speelt VB ten volle de democratische belofte uit (*politics of faith*, Canovan 1999). Overeenkomstig de populistische democratievisie legt VB de ultieme beslissingsmacht zonder inperking bij (de meerderheid van) het volk. Bij SP.A vinden we de democratische belofte in afgezwakte vorm terug, maar SP.A en vooral CD&V bepleiten toch eerder *realpolitik*. In tegenstelling tot VB zijn beide partijen duidelijk voorstander van liberale democratie en van consensusdemocratie. De manier waarop het democratiebegrip door CD&V en SP.A wordt ingevuld is voornamelijk constitutionalistisch en cultureel. Zij benaderen democratie als een grondwettelijk en maatschappelijk verankerd waardenstelsel. In deze sectie werk ik deze algemene bevindingen in detail verder uit. Leidraad bij de tekst zijn de onderzoeksresultaten zoals vereenvoudigd weergegeven in tabel 7.4.

4.1. Idealistisch

Het principe dat democratie staat voor 'een regering van, voor en door het volk' is het gezamenlijk uitgangspunt van de drie partijen, maar dit democratisch ideaal wordt niet in dezelfde mate aangeroepen en ook anders geconcretiseerd.

4.1.1. Verschillende interpretaties van hetzelfde principe

CD&V benadrukt in vergelijking met de twee andere partijen de (potentiële) zelfredzaamheid van het maatschappelijk middenveld en de beperkte reikwijdte van de politiek als maatschappij-regulerend forum. Vanuit deze opvatting wordt de democratie volgens CD&V door het establishment tekort gedaan, met name doordat "het waardegeïnspireerde vrije initiatief" door regeringspartij VLD zou worden miskend. De vertaling van het democratisch ideaal in een centrale rol voor het maatschappelijk middenveld vinden we in mindere mate ook terug bij SP.A, maar de socialisten kaderen het ideaal dan weer sterker in een strijd voor gelijke rechten en gelijke kansen: één

persoon, één stem. Ook hier is de link naar het establishment duidelijk: niet uitsluitend een “intellectuele of financiële elite”, maar iedereen moet het aanzicht van de samenleving mee bepalen, accentueert SP.A. De assumptie zowel bij SP.A als bij CD&V is dat inspraak leidt tot maatschappelijke betrokkenheid, tot harmonie en solidariteit met de rest van de samenleving. De onderliggende idee is dat het democratisch ideaal in verregaande mate is ingekapseld in de grondwet (zie verder).

De belangrijkste scheidslijn loopt tussen VB en de twee andere partijen. In tegenstelling tot CD&V en SP.A is de dominante decontestering bij VB radicaal populistisch: het principe “het volk beslist” wordt vaak aangeropen en omschreven als “de kern van het Vlaams-Blokstandpunt terzake”. Volgens het populistische ideaaltype moet de uitkomst van de politieke besluitvorming, de wetten waaraan het volk en zijn leiders zijn gehouden, een zuivere afspiegeling zijn van de *volonté générale*. Deze idee is ook de basisveronderstelling in het VB-discours. De wetgeving in een ware democratie zou een reflectie moeten zijn van de eigenheid van de volksgemeenschap, haar afkomst, tradities en gewoonterecht, zo wordt beklemtoond. Merk op: op dit punt sluit het nationalisme van het VB naadloos bij populisme aan. Nationalisme schijnt door in de relatie tussen democratie en territorialiteit; populisme in de eenheid tussen volk en democratie en het contrast met de volksvreemde elite. Het dominante democratediscours van het VB is een discours van democratisch verzet vanuit de idee van de *volonté générale* en vanuit de macht van het getal. Vanuit deze logica wordt ook de afwijzing van België en van de multiculturele samenleving beargumenteerd.

4.1.2. Het democratisch ideaal en Michels’ IJzeren wet van de oligarchie

Robert Michels, één van de grondleggers van de politieke sociologie, formuleerde in 1914 zijn IJzeren Wet van de Oligarchie: in democratische organisaties is verborgen centralisatie of een de facto bestuur van enkelen niet te vermijden (Michels 1971 [1914]). Hoewel Michels’ these primair op vakbonden en later ook op partijen is toegepast, kunnen we ons de vraag stellen of de IJzeren Wet ook toepasbaar is op de democratie als staatsbestel. Als de IJzeren Wet voor alle organisaties geldt, zal elke democratie oligarchische kenmerken vertonen. Kort gezegd is democratie zonder organisatie niet denkbaar: alleen al vanwege fysische beperkingen kan het volk zichzelf niet rechtstreeks regeren. Is het democratisch ideaal dan een valse illusie?

In realiteit kan men drie manieren onderscheiden waarop het democratisch ideaal concreet wordt vertaald. Een eerste manier is de gefilterde of ‘volkswil vertroebelende’ variant: (1) representatieve democratie zonder mogelijkheid tot referendum of volksinitiatief. Het volk kiest zijn parlementariërs maar heeft verder geen rechtstreekse

impact op de uitkomst van het politieke proces. Een tweede mogelijkheid is dat de volkswil tot stand komt (2) via een mythische eenheid tussen volk en leider of partij. Het Peronisme kan hier als typevoorbeeld gelden. Het volk regeert zichzelf dan doorheen de persoon van de leider als nederige dienaar. Een derde mogelijkheid tenslotte is dat het volk zichzelf regeert (3) via rechtstreekse inspraak en directe democratie. Doorgaans wordt Zwitserland hiertoe als typevoorbeeld aangehaald. Dit land heeft een lange traditie inzake directe democratie, en referenda en volksinitiatieven hebben er zowel rechtstreeks als onrechtstreeks een verregaande impact op welke regelgeving er uiteindelijk van kracht is (zie Elchardus 2002; Papadopoulos 2001, 1995). Deze drie mogelijkheden indachtig, waar kunnen we CD&V, SP.A en VB dan precies situeren?

(1) Het eerste punt komt ook later nog aan bod, maar belangrijk hier is dat alledrie de partijen voorstander zijn van een representatieve, parlementaire democratie. VB beklemtoont vooral echter verregaande vormen van directe democratie te willen introduceren, wat niet het geval is voor CD&V en SP.A. Toch is het opmerkelijk dat het VB *niet enkel* het zuivere populistische democratie-ideaal bepleit. Het VB geeft zich hiermee rekenschap van het feit dat het populistisch ideaal stoot op de grenzen van de realiteit.

(2) Ook de mythische eenheid tussen volk en leider/partij vinden we terug bij de drie partijen. De directe band tussen VB en het volk wordt zeer sterk geaccentueerd doordat de partij zich opwerpt als woordvoerder van de zwijgende meerderheid *tegen* het establishment. Maar ook SP.A en CD&V benadrukken hun volksverbondenheid. Over hun leiders, hoewel meer nog over Stevaert dan over Leterme, wordt gezegd dat ze als geen ander weten en voelen wat het volk denkt. Opmerkelijk is wel dat het ‘de mensen’-discours bij SP.A dominanter is dan bij CD&V. Hiermee appelleert SP.A retorisch aan het populistische democratie-ideaal. Bij VB wordt de volksverbondenheid in relatief opzicht – misschien voor sommigen vreemd genoeg – meer aan de partijnaam dan aan één welbepaalde leider gekoppeld. Charismatisch leiderschap en de tegemoetkoming aan de grieven van het volk door de persoon van de leider, zijn hoe dan ook bij alledrie de partijen aanwezig.¹

(3) Wat de derde mogelijkheid betreft, loopt het discours van CD&V/SP.A en VB sterk uiteen. Hoewel CD&V en SP.A net als VB meer inspraak van de bevolking bepleiten, zijn zij in hun beleidsvoorstellen inzake besluitvorming geen voorstander van een directe lijn tussen volk en politiek. De bezorgdheid is dat referenda het gevaar inhouden verdeling te

¹ Merk op: deze conclusie heeft niet zozeer betrekking op de positie van de partijleiders binnen de partij, wel op de relatie tussen de leiders en het volk zoals deze in de partijcommunicatie wordt vormgegeven.

zaaien en eerder conflicten aanscherpen dan ze oplossen. Toch loopt het discours van CD&V en SP.A inzake rechtstreekse inspraak niet geheel gelijk.

In 1993 sprak CD&V zich nog fel uit *tegen* directe democratie vanuit de overweging dat dit strijdig zou zijn met het principe van verantwoordelijkheid. De enige positieve stellingname ten aanzien van directe democratie uit alle CD&V-documenten die voor dit onderzoek werden geraadpleegd, is een voorstel uit diezelfde congres tekst (1993) tot een soort correctief referendum.² Een CD&V-standpunt over het referendum is in de documenten van 2003-2004 niet te vinden. Wel spreekt de partij zich in haar federaal verkiezingsprogramma (2003) uit tegen de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester. Hoewel het volk met een rechtstreekse burgemeesterverkiezing nog geen *rechtstreekse* impact heeft op de politiek, neem ik dit hier toch op omdat het aangeeft of partijen een directe dan wel indirecte lijn prefereren tussen volk en politiek. Op die manier begrepen is de afwijzing van de rechtstreekse burgemeesterverkiezing bij CD&V de enige noemenswaardige verwijzing naar rechtstreekse volksinspraak.

In teksten uit de periode van voor 2003-2004 maakte SP.A grotendeels dezelfde overwegingen en hetzelfde voorbehoud bij referenda als CD&V. Ten aanzien van directe democratie is SP.A ook terughoudend, al laten de socialisten in het verkiezingsprogramma van 2003 letterlijk optekenen dat ze “bindende referenda” willen invoeren waarbij opkomstplicht geldt, evenwel zonder de modaliteiten te preciseren. SP.A is als partij niet gewonnen voor de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester. Die eis is althans niet in de verkiezingsprogramma’s (2003-2004) te vinden.

In tegenstelling tot de bevindingen bij CD&V en SP.A is rechtstreekse inspraak via directe democratie net het speerpunt in het democratiediscours van het VB. Voor VB is de volkswil soeverein. De partij vindt dat het volk zich collectief en met juridisch bindende kracht over elk denkbaar thema moet kunnen uitspreken. De precieze voorwaarden en modaliteiten staan vermeld in het verkiezingsprogramma (2003). In de loop van de onderzoeksperiode heeft VB deze eis ook kracht bijgezet via campagnes tegen de goedkeuring van het migrantenstemrecht en tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie. De redenering is dat de politieke elites weigeren in te gaan op de vraag tot referendum omdat hun minderheidspositie aldus aan het licht zou kunnen komen. VB is ook voorstander van de rechtstreekse verkiezing van de burgemeester. VB wil meer rechtstreekse macht geven aan het volk en zodoende het institutioneel evenwicht herstellen.

² De bevolking zou zich kunnen uitspreken over uitgewerkte wetsvoorstellen, maar zou geen agendazettend initiatiefrecht hebben. Het referendum zou enkel over gewestelijke en gemeentelijke materies kunnen en de modaliteiten bleven vaag.

4.2. Cultureel

Bij alledrie de partijen kunnen we ook een ‘culturele’ invulling van het democratiebegrip onderscheiden. Democratie wordt dan vertaald in termen van waarden, en begrepen als een verzameling formele en informele spelregels inzake conflictbeslechting.

In de partijliteratuur van CD&V en SP.A verwijst het democratiebegrip naar een set besluitvormingsprocedures. VB zet hier de nadruk op vrij debat, op democratie als confrontatie van botsende (politiek correcte versus niet-politiek correcte) meningen tegenover. Deze benadering is conflict aanscherpend en benadrukt het principe dat “du choc des idées jaillit la lumière”. Een beslissing is voor CD&V en SP.A democratisch wanneer ze door overleg tot stand is gekomen, voor het VB hangt het al dan niet democratisch zijn van een beslissing af van het feit of het eindresultaat in overeenstemming is met de wil van het volk (meerderheidsdemocratie).

CD&V en SP.A onderschrijven met hun democratie-interpretatie de traditie die België heeft als pacificatie- en consensusdemocratie (Lijphart 1999, 1981). Het uitgangspunt in zulk een systeem is dat duurzaam legitieme besluitvorming best tot stand komt in een geest van samenwerking en onderling overleg. In de consensusdemocratie wordt afgeweken van het principe waarbij een politieke meerderheid beslist zonder rekening te houden met de minderheid. Uit vrees voor diepe politieke crisissen gaan politici behoedzaam te werk en pogen ze bedreigende conflicten zoveel mogelijk te ontmijden. Samenwerking tussen de verschillende politieke partijen krijgt de voorkeur op harde confrontatie (Dierickx 1999: 140). Typische producten van de Belgische consensusdemocratie zijn bijvoorbeeld de opeenvolgende staatshervormingen, de alarmbelprocedure en het pariteitsprincipe.

In breder perspectief verwijst de culturele invulling van democratie bij CD&V en SP.A naar besluitvorming de partijpolitiek voorbij. CD&V beklemtoont sterker dan SP.A dat waarden die nodig zijn voor constructief overleg, zoals openheid, wederzijds respect, vertrouwen... ook relevantie hebben buiten de politiek, in de samenleving. Beide partijen benadrukken de centrale rol van het verenigingsleven voor het “democratisch weefsel”. Vooral CD&V accentueert de rol van het middenveld in de bundeling en afweging van (deel)belangen (getrapte besluitvorming), al vinden we dit ook bij SP.A terug. Het maatschappelijk middenveld (socio-culturele verenigingen, belangenorganisaties, sociale bewegingen, bewonersgroepen,...) wordt door beide partijen gezien als een belangrijke partner bij de totstandkoming en uitvoering van beleid. Bij VB vinden we geen geluiden in die richting. Hoewel VB ook satellietorganisaties heeft (Voorpost, Were Di, TAK, NSV, VNJ...), maakt de partij geen deel uit van een traditionele zuil zoals CD&V en SP.A

(zie Huyse 2003). Het middenveld en in bijzonder de vakbonden zijn voor het VB (te) nauw verbonden met de traditionele partijen. VB onderstreept op dit vlak vooral de eis tot politieke neutraliteit. Een verschil tussen CD&V en SP.A is nog dat SP.A voornamelijk spreekt over de rol van het sociaal overleg en van mutualiteiten en vakbonden. CD&V etaleert een bredere opvatting van het maatschappelijk middenveld. De partij benadrukt dat mensen de democratie zelf (mee) moeten maken en spreekt in dit verband van de “democratie van verbondenheid” of “veelkoppige democratie”.

Dat we geen gelijkaardige invulling van het democratiebegrip terugvinden bij VB hangt samen met de uitgangspunten van deze partij. Volgens VB is het volk niet geplaagd door intern conflict. Interne belangentegenstellingen zijn verwaarloosbaar in vergelijking met de tegenstelling tussen volk en establishment (externe vijand = interne cohesie). In het populistische denken is de homogeniteit van het volk een voorwaarde voor het bestaan van de volkwil, op zijn beurt een voorwaarde voor ware democratie. Immers, als het bestaan van een *volonté générale* niet wordt verondersteld, kan deze volkwil politiek ook niet rechtstreeks tot uitdrukking worden gebracht. Tegenover de idee van de volkwil staat de overtuiging van CD&V en SP.A dat het algemeen belang *niet* rechtstreeks waarneembaar is maar slechts kenbaar als eindresultaat van belangenbundeling, -afweging en overleg. De assumptie is dat tegengestelde behoeften en botsende belangen inherent zijn aan samenleven in gemeenschap. Dit uitgangspunt staat haaks op de populistische visie dat het volk één en ondeelbaar is. Retorisch wordt het democratie-ideaal zoals gezegd wel beleden, vooral door SP.A.

4.3. Constitutioneel

Democratie is voor zowel SP.A, CD&V als VB ondenkbaar zonder de rechtsstaat, die maakt dat democratische principes en *checks and balances* grondwettelijk verankerd en juridisch afdwingbaar zijn. De rechtsstaat houdt de onderwerping in van eenieder, in het bijzonder van de overheid, aan het gezag van de rechtsnorm. Vanuit deze invalshoek vergelijk ik eerst het discours van de drie partijen inzake de verhouding volk/politiek. Daarna komen de rechten en vrijheden aan bod.

Voor CD&V en SP.A is het democratisch ideaal waarin ‘het volk beslist’ verregaand gevestigd door de vertaling ervan in grondwettelijke principes. In de Belgische Grondwet³ staat immers te lezen:

“Alle machten gaan uit van de Natie. Zij worden uitgeoefend op de wijze bij de Grondwet bepaald.” (Art. 33)

3 Senaat, http://www.senate.be/doc/const_nl.html, gelezen op 16/06/2005.

“Elke gemeenschap heeft de bevoegdheden welke haar door de Grondwet of door de wetten aangenomen krachtens deze laatste, worden toegekend.” (Art. 38)

In de Belgische parlementaire democratie ligt de macht in de schoot van het volk en verleent het volk via verkiezingen legitimiteit aan de uitvoerende macht, redeneren CD&V en SP.A. In België is er een meerpartijensysteem. Een metafoor die wel eens wordt gebruikt, zegt dat de kiezer in zulk een systeem ‘de kaarten verdeelt’. Vervolgens zijn dan politici en partijen aan zet. Zij moeten met de bedeelde kaarten vanuit de gegeven machtsverhoudingen een regering trachten te vormen, waarbij de coalitiepartijen traditioneel minstens de helft van de stemmen vertegenwoordigen (Dewachter 2003: 74). Op die manier is het meerderheidsprincipe institutioneel en tot tevredenheid van beide partijen vertaald. CD&V en SP.A vertrekken van de assumptie dat het democratisch ideaal juridisch-institutioneel verankerd is door het systeem van de representatieve, parlementaire democratie: omdat de parlementsleden door het volk verkozen zijn is het wetgevende werk de uitdrukking van de wil van het volk. Dit is verzekerd door het feit dat het bestuur op geregelde tijdstippen aan het oordeel des volks wordt onderworpen. Deze redenering volgend is er voor CD&V en SP.A ten gronde geen democratisch deficit in België. Dit is wel het geval volgens VB. Ook VB is voorstander van parlementaire democratie, maar dit wordt slechts in de kantlijn vermeld.

Naast de institutionele vormgeving van de staat behoren zoals gezegd ook de zogeheten *checks and balances* en democratische rechten en vrijheden tot de constitutionalistische pijler. Principes die met het begrip democratie worden aangeduid, zijn de scheiding der machten, mensenrechten, scheiding tussen Kerk en staat, gelijkheid van man en vrouw, persvrijheid, vrijheid van meningsuiting... Opnieuw geldt dat CD&V, SP.A en VB het eens zijn over de beginselen, maar volgens VB zijn deze principes in realiteit een dode letter. Wat de rechten en vrijheden betreft is het opmerkelijk dat minderhedenrechten door CD&V en SP.A in één adem met democratie worden genoemd, terwijl deze niet vermeld staan in de rij van rechten en vrijheden in de VB-verkiezingsprogramma's. Steunend op het territorialiteitsprincipe worden minderhedenrechten door het VB wel ingeroepen ter verdediging van de rechten van Nederlandstaligen in de Brusselse rand. Van kapitaal belang in deze studie is dat de status van de liberale grondrechten bij VB onduidelijk is. Aangezien het ultieme beslissingsrecht bij VB rechtstreeks bij het volk ligt, is het volgens de populistische logica immers mogelijk dat deze grondrechten worden afgeschaft wanneer een meerderheid van de burgers daarvoor gewonnen is.

4.4. Besluit

Is de democratie in het gedrang? Kort gezegd verbleekt de kritiek van CD&V in het licht van de fundamentele kritiek van het VB, en ziet SP.A weinig problemen, althans op nationaal niveau.

Dit betekent niet dat SP.A de huidige toestand als volmaakt beschouwt. Zo hebben de socialisten op nationaal niveau het migrantenstemrecht in het regeerakkoord laten inschrijven vanuit de overtuiging dat ook niet-Europese inwijkelingen moeten kunnen deelnemen aan gemeenteraadsverkiezingen: meer mensen die stemmen is meer democratie, zegt SP.A. Ten aanzien van de EU is er legitimeitskritiek. SP.A hekelt de Europese bureaucratie en ziet een ernstig democratisch deficit. Deze kritiek klinkt nog scherper bij VB, maar is afwezig bij CD&V. De democratiekritiek van CD&V is die van een oppositiepartij die binnen het gevestigd bestel opereert: er is kritiek, maar geen systeemkritiek. Er zou belangenvermenging zijn tussen media en politiek; politici en journalisten zouden hun beroepscode niet altijd even ernstig nemen; het vertrouwen in de overheid (administratie, justitie, financiën...) en de vertegenwoordigende instellingen kan beter... Maar afgezien van deze (tijdelijke) problemen, is CD&V tevreden in de Belgische parlementaire democratie zoals ze zich tot op heden – niet toevallig mede onder auspiciën van christen-democraten – heeft ontwikkeld en geconsolideerd. Al pleit CD&V voor confederalisme, niet zozeer het grondwettelijk systeem, maar wel de leidende elite ligt onder vuur.

Dit laatste is ook het geval bij VB, maar bij deze partij is de kritiek fundamenteeler. Mits incrementele aanpassingen is de democratie van CD&V en SP.A de Belgische, die van VB niet. In de ogen van het nationalistische VB is België in beginsel een *ondemocratische* constructie: een “meerderheidsvolk” wordt er “gegijzeld” door een ander volk. In België wordt het volk door zijn leiders overheerst en genegeerd, terwijl in een echte democratie de wil van het volk prevaleert, betoogt het VB in populistische logica. In een strijd voor het behoud van verworven privileges zou het establishment democratische principes naast zich neerleggen: het meerderheidsprincipe, de scheiding der machten, het recht op vrije meningsuiting... zouden in België straffeloos worden geschonden (“Belgische constructie”, Vlaams Blok-proces, cordon sanitaire,...). Tegenover deze diagnose stelt het VB het populistische democratie-ideaal en een oproep tot volksverzet.

Deze conclusies zijn voor CD&V en SP.A zoals gezegd ook mede gebaseerd op congresteksten van voor de periode 2003-2004. Leggen we daar een gelijkaardig document van VB uit hetzelfde tijds kader naast, de congrestekst ‘Meer democratie in een

vrij Vlaanderen' (1996), dan staat dit de validiteit van de conclusies en het onderscheid tussen VB en CD&V/SP.A. Ter illustratie:

“Democratie betekent het volk aan de macht. Dit brengt met zich mede dat in een democratie alles wat van de overheid uitgaat onder controle van het volk en zijn verkozenen moet staan. Dat is de theorie. Dat het er in dit land in de praktijk vaak anders aan toegaat, is een feit. (...) Het gaat hier ten eerste over het fenomeen “Poupehan”, over het feit dat de besluitvorming in dit land zelden of nooit gebeurt in het enige orgaan dat democratisch gelegitimeerd is om dit te doen: het parlement.” (Congrestekst Vlaams Blok 1996)

Het VB-discours inzake democratie lijkt de laatste jaren niet fundamenteel veranderd, wat de vergelijking tussen partijen aan de hand van teksten uit een lichtelijk verschillend tijds kader minder problematisch maakt dan men zou kunnen opwerpen.

5. Empirisch besluit

Wat heeft de test van populisme als concept bij Vlaamse partijen nu geleerd? Laat het concept toe om partijen empirisch te differentiëren? Als dit zo is, zouden we analytisch moeten kunnen uitmaken of SP.A, CD&V en VB anno 2003-2004 nu populistische partijen zijn of niet. Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten we de populistische sleutelconcepten opnieuw in hun samenhang bekijken. Als een schematisch overzicht van de genuanceerde argumentatie zijn de empirische bevindingen van dit onderzoek in tabel 7.5. tot de essentie gereduceerd. Tabel 7.5. kan zowel horizontaal als verticaal gelezen worden. In verticale zin is opgetekend in hoeverre de populistische kernconcepten dominant zijn *binnen* de respectievelijke partijdiscours. De aanduiding “-” staat voor “afwezig”; “+/-” staat voor “aanwezig, maar niet dominant”; + betekent “dominant aanwezig”. In horizontaal opzicht is tabel 7.5. een zeer beknopte samenvatting van tabel 7.2., 7.3. en 7.4. De aanduidingen kunnen in horizontale zin gelezen worden als een antwoord op de vraag in hoeverre de invulling van de kernconcepten overeenstemt met (+) of afwijkt van (+/- of -) de ideaaltypisch populistische betekenis.

Tabel 7.5.: De conclusie van het empirisch onderzoek schematisch voorgesteld

	SP.A	CD&V	VB
Volk	+	+/-	+
Establishment	+/-	+/-	+
democratie	-	-	+

De centrale conclusie van dit onderzoek luidt dat het populismeconcept empirisch bruikbaar is, omdat na analyse van de bronnen in de periode 2003-2004 blijkt dat VB een populistische partij is en de twee andere partijen niet. De meerwaarde van dit onderzoek ligt niet zozeer in de empirische

bevinding zelf als wel in het aanbrengen van logische argumenten voor dit op het eerste gezicht weinig verrassend onderzoeksresultaat. Het populisme van VB kan als ideologisch getypeerd worden omdat de hele populistische logica in het discours van het VB consistent en dominant aanwezig is. Het *leitmotiv* bij VB is dat de volkswil soeverein is en dus per definitie niet kan worden ingeperkt. Deze populistische democratievisie is in tegenspraak met de huidige liberaal democratische praktijk. Het dominante democratediscours van VB ligt in lijn met de populistische decontestering van het volk en het establishment.

Zowel bij SP.A als bij CD&V vinden we elementen uit het populistische denkkader terug, maar enkele interpretatiepaden die tot de kern van de populistische logica behoren, lopen bij SP.A en CD&V echter dood. In tegenstelling tot wat geldt voor VB, zijn de populistische denkbeelden die we in hun discours (2003-2004) terugvinden niet dominant of niet vrij van tegenspraak met de rest van hun ideologische kader. Bijvoorbeeld: met de idee dat het volk één reeks verzuchtingen heeft (“de problemen van de mensen”) appelleren CD&V en SP.A in min of meerdere mate (SP.A > CD&V) wel retorisch aan een ondeelbare volkswil, maar deze idee wordt inhoudelijk tegengesproken doordat beide partijen zich inschrijven in de consensusdemocratie en zich rekenschap geven van het feit dat in de Vlaamse samenleving tegengestelde belangen leven (CD&V > SP.A). Voor SP.A en CD&V is de wil van de meerderheid niet moreel en absoluut; voor VB wel.

Opvallend is dat we bij SP.A en CD&V elementen terugvinden uit het populistisch begrippenarsenaal, maar ook dat beide partijen *andere* elementen gebruiken. Met het populismeconcept kunnen we ook differentiëren tussen SP.A en CD&V. Populistische denkbeelden in het SP.A-discours zijn het systematisch en homogeniserend spreken over “de mensen” in hun relatie tot politiek, en het bespelen van clichés over politiek om zichzelf tegen te kunnen afzetten. Dat SP.A als regeringspartij anno 2003-2004 elementen van een populistisch discours adopteert, is een opmerkelijke conclusie. SP.A is immers zelf deel van de formele politieke elite, al zeventien jaar aan de macht zowel op deelstatelijk als op nationaal vlak. Vanuit haar regeringspositie benadrukt SP.A de responsiviteit tussen volk en politiek, terwijl die door CD&V en VB net wordt gehegeld en ontkend. CD&V speelt minder op de populistische conceptie van het volk, maar adopteert dan weer sterker een populistisch geïnspireerd anti-establishmentdiscours. CD&V voert oppositie in naam van het volk en in morele termen. De christendemocraten proberen anno 2003-2004 een wig te drijven tussen het volk en de “hoge heren en dames ministers”. De bevinding dat in het discours van SP.A en CD&V andere elementen uit het populistisch begrippenarsenaal overheersend zijn, ondersteunt de discriminerende waarde van het populismeconcept zoals in dit proefschrift geconceptualiseerd.

Een andere bevinding waar ik in de op dit empirisch besluit volgende speculaties op doorga, is dat de decontesterings van de populistische sleutelbegrippen – met name het volk en het establishment – bij zowel CD&V, SP.A als VB in direct verband staan met hun bredere ideologisch kader, respectievelijk sociaal-personalisme, socialisme en nationalisme. Populisme wordt als ‘dunne’ ideologie gekenmerkt door een “empty heart” (Taggart 2000: 115) of losse waarden. In praktijk wordt dit “lege hart” ingevuld doordat partijen populistische denkbeelden aanhechten aan een andere, al dan niet voldragen ideologie. Deze these wordt door dit onderzoek bevestigd. Politieke concepten zijn constructen: er bestaan compleet verschillende visies en elke partij probeert de bevolking te overtuigen van haar eigen visie.

Tot slot blijkt uit deze studie ook een spanning tussen retoriek en ideologie. Deze spanning wordt zichtbaar op momenten wanneer de (elementen van) populistische retoriek – meestal uit ledenbladen en/of verkiezingspropaganda – genuanceerd of zelfs tegengesproken wordt door een lezing van de meer uitgewerkte verkiezingsprogramma’s, beginselverklaring of congres teksten. Op dit element zal ik verder doorspitten in het afsluitende hoofdstuk. Opvallend is dat de spanning tussen vorm en inhoud zich veel sterker aftekent bij SP.A en CD&V dan bij VB. Bij VB zit de gebalde retoriek nagenoeg perfect op de lijn van wat in de uitgebreidere teksten geschreven staat. In termen van electorale aantrekkingskracht is de eenduidige en rechtlijnige communicatie van het VB waarschijnlijk een comparatief voordeel. Nagenoeg de *hele* communicatie is opgehangen aan de morele en materiële belangentegenstelling tussen volk en establishment en dit sluit bovendien naadloos aan bij het nationalistische streven van de partij (zie verder). Daarom kunnen we de ideologie van het VB anno 2003-2004 typeren als nationaal-populistisch (zie ook Taguieff 2002).

6. Speculaties over gelijkenis en verschil

Bij alledrie de partijen vinden we anno 2003-2004 minstens elementen van populisme terug, maar er zijn opmerkelijke verschillen. Vooreerst is er een tweedeling tussen CD&V/SP.A en VB: bij VB vinden we ideologisch populisme, bij CD&V/SP.A niet. Opvallend bij de vergelijking van CD&V en SP.A is ten tweede dat het zwaartepunt van hun populistische retoriek verschilt. Bij SP.A is het “de mensen”-discours, zeker in verkiezingstijd, pertinent, en is het anti-establishmentdiscours eerder ondersteunend. Voor CD&V geldt het omgekeerde: de onkunde, zelfgenoegzaamheid en slechte wil van de politieke elites vormen een centraal punt, en het homogeniserende “de mensen” is eerder sporadisch dan systematisch aanwezig.

Ter afsluiting van het empirische luik van dit proefschrift werp ik hier speculatief drie factoren op die de verschillen tussen de drie partijen zouden kunnen uitvlakken. Hiermee probeer ik een stap verder te zetten. Deze drie elementen laten ook toe om evoluties in te schatten en hypothesen te ontwikkelen voor de toekomst. De eerste en meest bepalende factor die verschillen lijkt te verklaren, is de *'gastideologie'* waarmee populisme (in min of meerdere mate) verbonden is. De ene ideologie leent zich hier al beter toe dan de andere, zo blijkt. Een tweede factor is positioneel: zit de partij in de *regering* of in *oppositie*? Een vraag die hiermee gelieerd is, is of de partij al bestuurservaring heeft of niet. Een derde factor die gelijkenissen en verschillen tussen de partijen kan duiden, is de afweging die partijen maken in partijdoelen (policy/office/votes, Müller & Strøm 1999). Ik werk de drie punten hierna verder uit, met in het achterhoofd dat factor twee en drie overlappen.

6.1. Nationalisme als ideale gastheer

De eerste factor is quasi onveranderlijk. Populisme accordeert best met collectivistische ideologieën die niet het individu maar de gemeenschap vooropstellen. Socialisme en nationalisme zijn in dat opzicht betere gastheren dan bijvoorbeeld christen-democratie (sociaal-personalisme) of liberalisme. Dit wordt duidelijk wanneer we de verschillende elementen van de definitie overlopen.

Beginnen we bij het volk, de *populus*. Binnen populisme, zo zeggen Mény en Surel, kan het volk op drie manieren aangeroepen worden: als *peuple-souvereinité*, *peuple-classe*, en/of *peuple-nation*. De (1) *peuple-souvereinité* verwijst naar het volk als autonome politieke entiteit en als basis van de politieke orde. In de schoot van het soevereine volk, de *dêmos*, ligt de legitimiteit van de macht. De retorische tweedeling tussen de elite en het soevereine volk vinden we bij alle partijen terug: “en raison des exigences rhétoriques et des logiques de positionnement interne à la compétition électorale, on pourra (...) avancer que la plupart des acteurs politiques sont populistes. Admettant tous, au moins formellement, la souveraineté populaire, ils ont en effet souvent tendance à revendiquer des changements des élites et/ou du système en place” (2000: 192). In de sociaal-economische betekenis verwijst het volk, (2) de *peuple-classe*, naar de arbeidersklasse, naar de gewone man. *Les petits* zijn dan primair de arbeiders en bedienden, en bij uitbreiding kleine boeren, kleine handelaars,... Het volk is hardwerkend en plichtsbewust (moraliteit); en in sociaal-economisch opzicht te onderscheiden van de hogere klasse (homogeniteit). Deze volksopvatting is eigen aan socialisme. Een derde opvatting van het volk is (3) de *peuple-nation*, het volk als natie. Het gebruik van de term is nu verbonden aan bepaalde geografische, linguïstische of etnische kenmerken die een gegeven gemeenschap afbakenen. Deze opvatting van het volk verwijst naar het volk als *ethnos*. De driedeling van Mény en Surel verduidelijkt aan de hand van het concept volk waarom socialisme en

nationalisme beter met populisme te combineren zijn dan bijvoorbeeld sociaal-personalisme. De antagonistische verhouding tussen het establishment en het enkel door getalsterkte machtige volk is zowel in de maatschappijvisie van SP.A als van VB historisch aanwezig. Maar de belangrijkste sociale eenheden van sociaal-personalisten zijn geen homogene volkeren (etnopluralisme) of sociaal-economische klassen (socialisme). Het sociaal-personalisme stelt niet primair *de* gemeenschap, maar de unieke mens in verbondenheid centraal. CD&V benadert de samenleving overigens aan de hand van een driedeling (overheid, economie en middenveld) en wijst het conflictmodel uitdrukkelijk af.

Aan de hand van de driedeling van Mény en Surel (2000) kunnen we een analoge redenering opbouwen voor het concept establishment. Tegenover de *peuple-souvereinité* staat (1) de *politieke klasse*. Deze retorische tweedeling wordt zoals gezegd door nagenoeg alle politici gehanteerd, als gevolg van de electorale competitie. De *peuple-classe* in socialistische zin staat tegenover (2) de dominante economische krachten, met name industriëlen en bankiers (*les gros*). Deze idee vinden we bij SP.A terug. Tegenover de *peuple-nation* tenslotte, staan (3) alle *volksvreemde* en *volksvijandige* krachten. In het geval van het VB zijn dit primair de Walen, die als imperialistisch worden geportretteerd, en bij uitbreiding alle verdedigers van België en de status quo op staatkundig vlak. Merk op dat we van deze establishment-invulling ook elementen vinden bij CD&V (het kartel met de Vlaams-nationalistische N-VA is hier waarschijnlijk niet vreemd aan).

Het verband tussen het populistische democratiebegrip en de huwbaarheid met de verschillende gastideologieën is minder duidelijk. Aan de hand van de driedeling van Mény en Surel kunnen we het populistisch democratiebegrip in het discours van een partij best begrijpen als de mate waarin de *peuple-souvereinité* dominant is als betekenisinvulling van het volk. We vinden dit retorisch zoals gezegd bij alle partijen terug, maar enkel VB pleit voor een populistisch democratiemodel waarin de volkswil boven elk ander principe wet zou moeten zijn. Enkel bij VB is de volkswil moreel en absoluut.

Merk op dat België als federale staat met zijn institutionele evenwichten en filters een ideale voedingsbodem is voor nationaal-populisme, omdat de soevereiniteit van het volk (cultuurgemeenschap) verregaand is ingeperkt. Lijphart (1999: 7, 33-41) beschouwt België, samen met Zwitserland en de Europese Unie, als een typevoorbeeld van consensusdemocratie. België is een land waar de wil van de meerderheid niet altijd prevaleert. Zo is in de Belgische grondwet bijvoorbeeld een zogeheten alarmbelprocedure ingeschreven (artikel 54): indien drie vierden van een taalgroep in het parlement vindt dat een wetsvoorstel de betrekkingen tussen de gemeenschappen schaadt, verhuist het desbetreffende dossier naar de federale regeringstafel. Als daar geen vergelijk tussen Vlamingen en Walen wordt gevonden, valt de regering. België is als complexe staat ook

een ideale voedingsbodem voor populisme vanwege het gefragmenteerde partijlandschap: hierdoor wordt de volkswil, zeker in de perceptie, meer vertroebeld dan bijvoorbeeld in een tweepartijensysteem. Een ander element hangt hiermee samen: de populistische kritiek dat België geen democratie maar een partitocratie is, is geen kritiek in het luchtledige (zie Dewachter 2001, 1995). Een van de uitingen hiervan is de centrale rol van de partijvoorzitters bij de politieke besluitvorming in België (zie Fiers 1998).

Omdat we de populistische theorie over de rol van het volk in een democratie in deze studie enkel bij VB terugvinden, wil ik hier meer in detail overlopen waarom nationalisme zo goed bij populisme past. Hoewel in een andere context (plaats en tijd) hetzelfde zou kunnen gelden voor andere collectivistische ideologieën, komen nationalisme en populisme uit dit onderzoek naar voor als een perfect span.⁴ Om de parallellen met populisme specifiek voor het VB te kunnen aangeven, overloop ik eerst met Freedon (1998) de kern van nationalisme.

De kern van elk nationalisme bestaat volgens de morfologische benadering van Freedon (1998) uit vijf elementen. Ten eerste wordt *de natie* vanuit een etnopluralistisch wereldbeeld beschouwd als het raamwerk dat de identiteit en het gedrag van mensen bepaalt. Een tweede element is dat de eigen natie *positief* wordt gevaloriseerd. De eigen natie krijgt positieve eigenschappen toegeschreven en wordt eventueel superieur geacht aan andere naties. Een derde kernconcept verwijst naar het verlangen naar een *politiek-institutionele uitdrukking* van de natie. Voor nationalistes moet het volk institutioneel erkend worden, bij voorkeur in de vorm van de natiestaat. Een vierde kernconcept behelst de parameters van *plaats* (geografie, taal, cultuur...) en *tijd* (verleden-heden-toekomst). Deze elementen worden beschouwd als cruciale determinanten van sociale identiteit. Het vijfde kernconcept beschouwt *sentiment* en *emotie* als de basis voor socio-politieke banden. In alle ideologieën wordt emotie gekoppeld aan de respectievelijke conceptuele configuraties, zo zegt Freedon, maar in nationalisme is emotie zeer centraal en bewust gecultiveerd.

De parallellen met populisme zijn opvallend. De aantrekkingskracht tussen nationalisme en populisme ligt voornamelijk in het feit dat ‘het volk’ in beide ideologieën *het* centrale sleutelconcept is. De natie van VB wordt opgevat als homogeen, dat wil zeggen als eenheid met sterk voorbehoud ten aanzien van etnisch-culturele diversiteit; en als holistisch, een verwijzing naar de intense band tussen de nationale gemeenschap en haar leden. Het Vlaamse volk is voor VB een organische gemeenschap waarin het individu

⁴ Merk opnieuw op dat in dit onderzoek partijen werden onderzocht zoals ze zichzelf aan het publiek presenteren. Omdat VB zichzelf omschrijft als “nationalistisch” was dit ook het uitgangspunt in deze studie. Maar in de wetenschappelijke literatuur wordt VB meestal getypeerd als een “extreem-rechts” partij (zie bijvoorbeeld Hainsworth 2000; Mudde 2000; Swyngedouw 1992). Aldus kan men ook stellen dat extreem-rechts en populisme een perfect stel vormen.

verwacht wordt zich ten dienste te stellen van de nationale wil tot het stichten van een onafhankelijke, Vlaamse staat. De homogeniteit die het populistische volk zo kenmerkt, komt in een nationalistisch denkkader tot stand via de verwijzingen naar taal, cultuur en geografie (plaats). De ‘terugkeer’ naar het mythische en populistische *heartland* (Taggart 2000) rijmt perfect met het toekomstig ideaal van een onafhankelijke staat (tijd). Het ingoede karakter van het volk, een ander centraal element in het populistische denken, wordt letterlijk door Freeden weerhouden als kernidee van nationalisme, dus daar is de parallel evident. Het verband met het inslechte establishment vervolgens, is logisch af te leiden uit het nationalistische streven naar een institutionele uitdrukking van de natie. In geval van VB staat het corrupte Belgisch establishment dit nationalistisch streven in de weg. Het element sentiment en emotie tenslotte, neemt zowel bij populisme als bij nationalisme een centrale plaats in. “Populism relies, above all else, on an emotional appeal. It plays on a variety of emotions: anger, outrage, disgust, a sense of betrayal, a sense of loyalty. While the same may be true of other mobilisational devices, populism does so in a matter that is more direct and thus more strident”, stellen Fieschi en Heywood (2004: 291). Enerzijds worden emotionele banden aangehaald door te benadrukken dat individuen deel zijn van een Vlaamse lotsgemeenschap (interne cohesie); anderzijds wordt de emotionele afstand tussen volk en establishment uitgediept (externe afstand). Het volk wordt volgens VB zowel bedreigd door een interne vijand (“vreemdelingen”), als verraden door zijn huidige leiders ter wille van hun persoonlijke belangen. Zowel nationalisme als populisme bulken van *pathos*. Volgens het populistische ideaaltipe moet de uitkomst van de politieke besluitvorming een afspiegeling zijn van de *volonté générale*. Deze idee is ook de basisveronderstelling in het VB-discours. Een ware democratie zit volgens VB zo in mekaar dat de wetten een neerslag zijn van de gedeelde normen en waarden van de volksgemeenschap. Ook op dit punt sluit het nationalisme van VB naadloos aan bij populisme.

Hoewel partijen van de meest uiteenlopende stromingen populistische taal (kunnen) gebruiken, kan de populistische ideologie enkel aangehecht worden aan collectivistische ideologieën zoals nationalisme, socialisme, communisme, etc... omdat enkel zulke ideologieën te rijmen zijn met de populistische assumptie dat het volk homogeen en tot collectieve beslissing in staat is. Dat we populisme als ideologie anno 2003-2004 enkel bij VB terugvinden, hangt zo samen met het feit dat populisme en nationalisme een passend stel vormen. Populisme en sociaal-personalisme passen zoals gezegd aanzienlijk minder. Dit geldt a fortiori voor populisme en liberalisme. Populisme en socialisme, ook een collectivistisch gedachtegoed, zijn theoretisch dan weer wel perfect verenigbaar. Waarom vinden we de populistische ideologie dan niet terug bij SP.A in de onderzochte periode? Daarvoor moeten we verder speculeren.

6.2. Beleidspartij of niet?

Een tweede factor die het verschil tussen partijen inzichtelijk kan maken is het onderscheid regering/oppositie. De vraag die hier speelt op lange termijn is of een partij reeds beleidservaring heeft of niet. De assumptie, in overeenstemming met het institutioneel dilemma van Taggart (2000: 99-107), is dat het populistische wantrouwen ten aanzien van representatie afneemt of zelfs zou verdwijnen vanaf het moment dat populistische partijen een eerste keer hebben deelgenomen aan het bestuur. Vanaf dat moment verliest de populistische actor immers het aura van *outsider*. Na regeringsdeelname is een partij haar bestuurlijke maagdelijkheid en daarmee een deel van de geloofwaardigheid van haar anti-establishmentkarakter kwijt. Naast de lange termijn kwestie beleidservaring speelt op korte termijn de vraag of een partij deel uitmaakt van regering dan wel oppositie. In twee aparte secties werk ik hieronder de factor op lange en op korte termijn verder uit.

6.2.1. Beleidservaring

Pedersen (1982) beschrijft de evolutie van een partij in een levensloopmodel aan de hand van vijf drempels: (1) deelnemen aan verkiezingen; (2) volksvertegenwoordigers verkozen krijgen; (3) coalitie-onderhandelingen voeren; (4) deelnemen aan de regeringscoalitie; en (5) de absolute meerderheid veroveren. Met uitzondering van de laatste drempel worden al deze stappen in opeenvolgende volgorde genomen. Elke drempel kan intern in de partijen tot heftige discussie leiden en eventueel problemen veroorzaken. Of een partij een bepaalde drempel al dan niet neemt, is afhankelijk van haar doelstellingen.⁵

Deze ideeën kunnen verduidelijken waarom we bij SP.A anno 2003-2004 geen ideologisch populisme vinden ondanks de ideologische verenigbaarheid tussen populisme en socialisme. De uitzonderingspositie van VB ten aanzien van CD&V en SP.A is immers opvallend. Zowel CD&V als SP.A hebben de eerste vier fasen van het levensloopmodel doorlopen.⁶ SP.A en CD&V zitten in de *pool* van regeringspartijen. Het zijn wat Katz en Mair (1995) omschrijven als “kartelpartijen”: “in the cartel model (...) none of the major parties is ever definitively ‘out’” (1995: 22). VB heeft daarentegen als relatief jonge partij slechts twee van de vijf fasen doorlopen. VB neemt al sinds 1978 deel aan verkiezingen en

⁵ Verhelderend in dit verband is een studie van de evolutie van de Belgische groene partijen Agalev en Ecolo. Buelens, J., Greens in Belgium: from local to governmental participation in power, paper gepresenteerd tijdens de workshop: ‘Greens in Power: Government Formation, Policy Impacts and the Future of Green Parties’ – op de ECPR 2001 Joint Sessions in Grenoble (6-11 april 2001)

⁶ Begin jaren '50 haalde de CVP zelfs een absolute meerderheid, wat betekent dat de partij zelfs ooit de vijfde en uitzonderlijke kaap heeft genomen.

heeft ondertussen een sterke afvaardiging in het parlement, maar van coalitiebesprekingen of regeringsdeelname is totnogtoe geen sprake.⁷

Het feit dat VB nog geen bestuurservaring heeft, zou kunnen verduidelijken waarom we populisme als ideologie wel bij het VB terugvinden en niet bij SP.A. Populisme drijft op antagonismen en is conflictversterkend. SP.A kan deze dynamiek niet tot in het extreme doortrekken zoals VB, omdat SP.A als beleidspartij medeverantwoordelijk is voor het zoeken naar oplossingen en het ontmijnen van dossiers. Dat is immers een punt waar de partij bij volgende verkiezingen op beoordeeld zal worden. Voor VB geldt dit niet. De redenering volgend, kan je zeggen dat VB in een ‘populistische groeifase’ zit, waarin mogelijk op één of andere manier verandering zou komen mocht de partij ooit deelnemen aan de macht. Al blijft natuurlijk de vraag of en hoe men in zulk geval zou anticiperen op het gevaar van een tirannie van de meerderheid.

De factor beleidservaring zou ook kunnen verduidelijken waarom de dominante samenlevings- en democratievisie van het VB niet uitgaat van pluralisme maar van een algemene volkswil (monisme), dit in tegenstelling tot CD&V en SP.A (zie Sartori 1997). Populisme en pluralisme gaan niet samen. Als VB ooit beleidsverantwoordelijkheid zou dragen, is de huidige compromisloosheid en mogelijk ook het polariserend discours van de partij niet langer houdbaar. “Consensus does not exist of the one mind postulated by the monochromatic vision of the world (...) Pluralism remains the best ground on which to sustain and legitimize the *limited* [sic] majority principle – that those in the majority should respect the rights of minorities”, zo schrijft Sartori (1997: 63) terecht.

6.2.2. Regering/oppositie

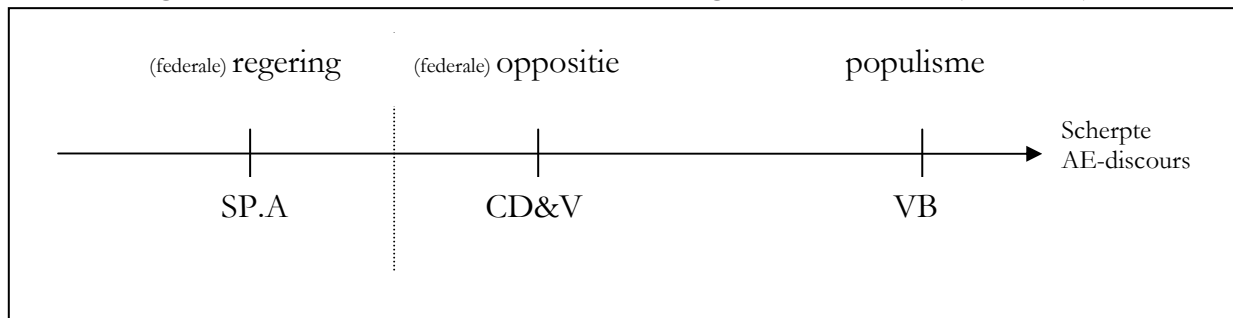
De vraag of een partij beleidspartij is of niet heeft op korte termijn betrekking op de politieke positie: zit de partij in de regering of in oppositie? Belangrijk is dat het cordon sanitaire een bijkomende dimensie geeft aan deze tweedeling. Door de schutskring rond VB resulteert de tweedeling de facto in een driedeling regering/oppositie/extreme oppositie. De positie van de partijen aan de hand van deze driedeling zou verschillen in discours kunnen duiden die door de vorige elementen nog niet werden uitgevlakt.

Vergelijking van het anti-establishmentdiscours (AE) van VB en CD&V leert dat we op het punt van homogeniteit en moraliteit van het establishment moeilijk een kritische grens kunnen onderscheiden. Op basis van het positieverschil van de drie partijen verwachtten we een logisch continuüm. Dit oppositie-continuüm is ook gevonden, en schematisch

⁷ Bij de regeringsvorming van Leterme I had formateur Yves Leterme op vraag van het VB wel toegestemd tot een verkennend gesprek, maar meer dan een schijnvertoning was dit niet (zie De Standaard, 1/10/2005).

weergegeven in figuur 7.6. Merk op dat de twee andere kernconcepten van populisme, volk en democratie, in onderstaand schema niet zijn opgenomen.

Figuur 7.6. : Populisme op continuüm als doorgedreven oppositie (2003-2004)

Vergelijken we vanuit het gegeven cordon sanitaire de positie van CD&V (en SP.A) met deze van VB. CD&V (SP.A) kan het spel, bijvoorbeeld in volle verkiezingscampagne, hard spelen, maar dient er met het oog op regeringsdeelname toch rekening mee te houden dat ze haar politieke huwbaarheid niet op de helling zet door haar tegenstanders al te zeer te schofferen. Maar gegeven de uitzonderingspositie van VB stelt deze beperking zich voor deze partij niet. De extreme oppositiepositie in de context van het cordon kan verduidelijken waarom VB anno 2003-2004 in meer alomvattende en nog scherpere morele termen over het establishment spreekt dan CD&V. VB betaalt hiervoor op korte termijn geen prijs omdat de mogelijkheid tot beleidsdeelname zich toch niet stelt. Hoewel het establishment in zijn geheel als door en door corrupt wordt afgedaan, is het wel opmerkelijk dat de scherpste van het VB-discours toeneemt naargelang de affiniteit met de politieke tegenstander kleiner is. Zo is VB in het algemeen genomen kritischer over SP.A dan over VLD. De kritiek op de media niet te na gesproken, beperkt het establishment bij CD&V zich tot de partijen en politici uit de zittende regering. Ook CD&V uit morele kritiek, maar het establishment wordt niet geportretteerd als corrupt en volksvijandig.

Uit manier waarop het kernconcept establishment wordt ingevuld, kunnen we besluiten dat moreel anti-establishmentdiscours eigenlijk een vorm van doorgedreven oppositie is. Proberen we toch een kritisch punt aan te duiden in het oppositie-continuüm, dan zou je kunnen zeggen dat lichtere morele oppositiekritiek kritiek is die de kloof tussen woord en daad benadrukt, en daaruit de onbetrouwbaarheid van een regeringspartij afleidt (inductieve reflex). In de felle morele oppositiekritiek is die onbetrouwbaarheid echter niet het eind- maar beginpunt van de argumentatie (deductieve reflex). In de populistische visie zijn elites *per definitie* te wantrouwen, want met zichzelf begaan en niet met de bevolking. Niet-populistische oppositie spreekt van slecht bestuur en foute beleidskeuzes, maar acht de regering en regeringspartijen niet in beginsel onbetrouwbaar en corrupt.

Merk opnieuw op dat van populisme pas sprake is als alle voorwaarden voldaan zijn, als de begrippen volk, establishment en democratie in hun populistische betekenis langs geijkte interpretatiepaden met mekaar zijn verbonden.

Een andere empirische vaststelling was dat het zwaartepunt van de populistische retoriek tijdens de onderzoeksperiode bij SP.A en CD&V verschilt. Afgezien van de kritiek op Europa wordt in het SP.A-discours vooral het beeld van het goede homogene volk benadrukt; CD&V focust eerder op de leugenachtigheid en zelfgenoegzaamheid van de politieke elites. Ook dit verschil kan verhelderd worden door het onderscheid regering/oppositie. De logica is namelijk dat een positiewijziging, hetzij van regering naar oppositie hetzij in omgekeerde richting, een verandering in discours met zich meebrengt, met name in de anti-establishmentcomponent. De case van CD&V anno 2003-2004 kan dit illustreren. Dat CD&V op Vlaams niveau samen met VLD en SP.A deelneemt aan de regering, weerhoudt fractieleider Pieter De Crem er niet van om in de federale Kamer nog te fulmineren tegen Verhofstadt II, maar de kritiek van CD&V op de “paarse cultuur” en op de paarse partijen lijkt toch substantieel gemilderd. Een ander voorbeeld is de evolutie die Verhofstadt en de VLD hebben doorgemaakt. Sinds 1999 verdedigt Verhofstadt zijn beleid als *primus inter pares* van de federale Belgische regering. Maar van hem en zijn regering wordt door de oppositie een beeld opgehangen gelijkaardig aan wat Verhofstadt volgens zijn tweede burgermanifest zelf in de regeringen-Martens zag: “Een regering zonder leiding, zonder gezag, zonder visie, die van het ene incident in het andere tuimelde en dat dan nog probeerde te verbergen. Ruziemakende ministers, kibbelende staatssecretarissen, ondoorzichtig gedoe rond de staatshervorming, schendingen van de grondwet” (Verhofstadt 1992: 9; zie ook De Smedt 1993). Een partij in oppositie ontwikkelt meer en scherpere anti-establishmentkritiek dan diezelfde partij in de regering.

6.3. Partijdoelen: populisme in functie van stemmenmaximalisatie?

Ter duiding van gelijkenissen en verschillen tussen de drie partijen wil ik hier nog een derde factor introduceren, namelijk partijdoelen. In partijdoelen kunnen we met Müller en Strøm (1999) drie ideaaltypen onderscheiden die in realiteit evenwel overlappen: besturen (*office*), beleid bepalen (*policy*), en stemmen veroveren (*votes*). Müller en Strøm ontwikkelden deze driedeling om te kunnen verklaren hoe partijen in West-Europa harde en dikwijls moeilijke beslissingen nemen. De auteurs duiden deze beslissingen als het resultaat van een afweging van de drie partijdoelen op een welbepaald moment. Het nemen van de eerder genoemde drempels in de partijlevensloop is bijvoorbeeld in belangrijke mate afhankelijk van deze afweging.

De afweging tussen *votes* en *office* is een element dat verschillen tussen VB en SP.A/CD&V kan duiden. Geformuleerd in hypothesevorm zou je kunnen zeggen dat we populisme verwachten bij een partij die zich puur op *votes* concentreert; en geen populisme bij een partij die haar zinnen puur op *office* heeft gezet.⁸ Deze hypothese is evenwel alleen van toepassing op partijen in een meerpartijensysteem; in een meerpartijensysteem is overigens in het algemeen minder populisme te verwachten omdat er in zulk systeem coalities nodig zijn voor beleid. Vanwaar komt de hier geopperde hypothese? Ze volgt uit de koppeling van de onderzoeksresultaten met de respectievelijke afwegingen van partijdoelen.

De evolutie van VB en de afweging van de partijdoelen werd door Buelens en Deschouwer (2003) in *'De verboden vleespotten'* nauwgezet in kaart gebracht. Hun studie wijst uit dat de primaire doelstelling van het VB bestaat in het maximaliseren van het stemmenaantal (*votes*). Programma en propaganda staan bij het VB centraal. Na een doorlichting van de financiën en de interne partijorganisatie concluderen Buelens en Deschouwer dat VB zich voornamelijk concentreert op communicatie met het grote publiek. Buelens en Deschouwer besluiten dat “de uitspraak van Filip Dewinter ook in praktijk wordt omgezet: de volgende campagne begint de dag na de verkiezingen” (2003: 20). Dat het VB primair gaat voor *votes* zegt ook Blommaert (2001: 162).

Met betrekking tot *office* is de houding van VB zelf dat “onderhandelen kan, maar de lat ligt heel hoog”, zo vatten Buelens en Deschouwer (2003: 29) kernachtig samen. De onderhandelingsbereidheid bij het VB zou niet groot zijn uit angst voor verlies van de ideologische zuiverheid. In coalitie besturen (*office*) is voor VB voorlopig echter uitgesloten vanwege de politieke context: het cordon sanitaire. De afspraak die de andere partijen hebben om niet met het VB te besturen zou met andere woorden een determinerende factor kunnen zijn in het voluit kiezen voor *votes*. Met deze afspraak is het VB geïsoleerd door zijn politieke omgeving. “Het cordon bepaalt dus mede de defensieve en gesloten opstelling van het VB, verplicht de partij om vast te houden aan een harde en principiële oppositie” (2003: 33). Het cordon sanitaire, door stichter Karel Dillen omschreven als “de verzekeringsmakelaar van de politieke compromisloosheid van de partij” (2001: 39), heeft belangrijke implicaties voor de afweging van partijdoelen. De mogelijkheid om via een absolute meerderheid in het bestuur te raken niet te na gesproken, betekent het cordon sanitaire dat VB wordt uitgesloten van beleid. Zelfs al

⁸ Het partijdoel *policy* (beleid bepalen) is hier niet in de hypothese betrokken, omdat het verschil tussen SP.A, CD&V en VB op dit punt veel minder duidelijk is dan op vlak van *office* en *votes*. Met betrekking tot het partijdoel *policy* kunnen we stellen dat het VB totnogtoe altijd de ambitie heeft gehad om als zweeppartij, van aan de zijlijn, op het beleid te wegen. Aangezien SP.A en CD&V beleidspartijen zijn, weegt de wens om het beleid mee te bepalen evident zwaar door in hun afweging van partijdoelen.

zou de partijleiding willen, zolang het cordon onverkort in voege blijft, zal het VB geen bestuurservaring opdoen.

CD&V en SP.A hebben als kartelpartijen (Katz & Mair 1995) een andere afweging in partijdoelen te maken, aangezien de mogelijkheid tot beleidsdeelname *niet* per definitie ontbreekt. In de verkiezingsgevoelige periode 2003-2004 weegt de keuze voor *votes* uiteraard ook zwaar door voor SP.A en CD&V, maar voor beide partijen is ook *office* een optie. De factor *votes* kan bij SP.A de nadrukkelijke aanwezigheid van een homogeniserend discours over het volk duiden (vanuit de assumptie dat dit discours een inclusief en dus mobiliserend effect heeft op het publiek); bij CD&V het bijwijken felle anti-establishmentdiscours (ook vanuit de assumptie van een mobiliserend effect); en bij VB de dominantie van *beide* componenten in het discours. De aan- of afwezigheid van de mogelijkheid tot *office* verheldert het gradueel verschil in anti-establishmentdiscours van CD&V en VB anno 2003-2004. Maar is het ook relevant voor het feit dat in het VB-discours ten volle de democratische belofte wordt gedaan – retorisch, maar ook en vooral in het voorstel tot volksinitiatief – terwijl dit slechts retorisch het geval is bij SP.A (en haast niet bij CD&V)? Dat is moeilijk te zeggen.

De verschillende deelaspecten van bovenstaande speculaties over gelijkenissen en verschillen in het discours van SP.A, CD&V en VB anno 2003-2004 zijn nog eens overzichtelijk samengebracht in Tabel 7.6.

Tabel 7.6. : Waarom verwachten we wel/geen populisme bij SP.A, CD&V en VB (2003-2004)?

	SP.A	CD&V	VB
Ideologie	+	-	+
Regering/oppositie (beleidservaring?)	-	+	+
partijdoelen	+/-	+/-	+

Wat betreft partij-ideologieën, kunnen we stellen dat de christen-democratie van CD&V inhoudelijk niet met populisme accordeert; dit is wel het geval voor het socialisme van SP.A en sterker nog voor het emancipatorisch nationalisme van VB. Op basis van de factor regering/oppositie valt bij SP.A geen populisme te verwachten (beleidservaring: pluralisme; regering); bij VB wel (geen beleidservaring: monisme; oppositie: anti-establishmentdiscours); en bij CD&V anti-establishmentdiscours maar geen homogene volksopvatting (beleidservaring: pluralisme; oppositie). Vanuit de opvatting van populisme als stemmenmaximaliserend discours verwachten we op basis van de leer van partijdoelen van Müller en Strøm (1999) tenslotte wel populisme bij het voorbaat van

beleidsdeelname uitgesloten VB, en niet of veel minder bij kartelpartijen CD&V en SP.A (Katz & Mair 1995).

8. Conclusie en discussie

1. Een doorloop van het onderzoek

Het vertrekpunt van deze studie was de conceptuele verwarring rond populisme en het gebrek aan deductief empirisch onderzoek. Het toepassingsgebied van de term is doorheen de jaren zo fel uitgebreid dat de vraag naar empirische bruikbaarheid van het concept zich opdrong. De centrale vraag was dan ook of we populisme zo konden conceptualiseren dat het in empirisch onderzoek toepasbaar is. Academici kunnen geen genoegen nemen met de stelling van Fieschi: “we may not be good at defining populism, at precisising its very nature, but we know it when we see it” (2004: 239). Als populisme louter een politiserende en discrediterende term is, zonder dat hiermee verwezen wordt naar een van andere fenomenen te onderscheiden verschijnsel, dan zouden we best populisme niet langer opnemen in het wetenschappelijk begrippenarsenaal. Want wat is de toegevoegde waarde van een concept als het niet differentieert? Geen enkele.

Een ander uitgangspunt van deze studie was de wetenschappelijke kritiek op een eerdere, kwantitatieve meting van populisme (Jagers & Walgrave 2003, zie bijlage 1). Volgens deze kritiek zouden wij ons bij deze meting bezondigd hebben aan “conceptual stretching” (Sartori 1970). Sartori’s uitgangspunt is dat “the logic of either or not can not be replaced by the logic of more and less”. In een poging tot waardevrijheid zou men in de politieke wetenschappen al te vaak de aandacht verschuiven van “wat is”- naar “hoeveel”-vragen. Dit zou leiden tot kwantitatieve desinformatie eerder dan tot wetenschappelijke vooruitgang. Toegepast op onze studie: de kwantitatieve meting van populisme bij verschillende Vlaamse partijen zou ten koste gegaan zijn van conceptuele precisie. Door het concept populisme in een eerste beweging te verbreden tot een “communicatiestijl waarbij de aandacht voor de (belangen van) gewone mensen, burgers, de *populus*, centraal staat” (2003: 14), en vervolgens *binnen* het concept tussen verschillende *soorten* populisme te differentiëren, zouden we de weg van de minste weerstand hebben gekozen. Deze commentaar indachtig was het doel in dit proefschrift om populisme (opnieuw) precies af te bakenen; opdat we populisme van niet-populisme zouden kunnen onderscheiden. Niet de “logic of more and less”, wel de “logic of either or not” stond hier centraal.

In het theoretisch-conceptuele deel van deze studie werd de begripsverwarring geanalyseerd en werd toegewerkt naar een algemene definitie. Door de opgang van extreem-rechts in Europa (derde golf) kwam populisme terug onder de aandacht, maar uit de historiek en het geografische toepassingsgebied van de term bleek dat populisme en extreem-rechts verre van synoniemen zijn. Eind 19de eeuw was er met de Amerikaanse

People's Party en de Russische Narodniki voor het eerst sprake van populisme (eerste golf). Omstreeks het midden van de twintigste eeuw werd met de term vervolgens verwezen naar regimes waarin charismatische leiders zich opwierpen als dienaren van hun volk (tweede golf). Het typevoorbeeld hiervan is het Argentijnse Peronisme. Voortbouwend op de Amerikaanse traditie is er de jongste jaren volgens sommige auteurs ook in Europa sprake van populisme in de mainstream, bij partijen en politici waar men het niet onmiddellijk zou verwachten (Canovan 2004; Mudde 2004). Zo spraken waarnemers in Vlaanderen van populisme bij SP.A, en pleitten de socialisten ook eigenmondig voor een “links-populistische” koers (Van den Brink 2005; Blommaert, Corijn e.a. 2004; Blommaert 2001). Dit deed de begripsverwarring nog verder toenemen aangezien in Vlaanderen tot dan toe eigenlijk enkel het VB met populisme werd geassocieerd.

Voortbouwend op wetenschappelijke literatuur terzake werd populisme niet als organisatievorm of politieke stijl geconceptualiseerd, maar als ‘dunne’ ideologie. Een eenzijdige stijl- of strategiebenadering suggereert dat populisme niet meer is dan verpakking. Zulke benadering accentueert dat een populistisch discours enkel *gebruikt* wordt en lijkt daarmee uit te sluiten dat populisten ook effectief kunnen *geloven* in hun discours. Maar hoe kan men met stellige zekerheid beweren dat het wantrouwen ten aanzien van politieke elites (altijd) geveinsd is? Waarom zou een pleidooi voor de absolute macht aan het volk niet oprecht kunnen zijn? Dit valt niet uit te sluiten. Zoals elke ideologie is populisme herkenbaar als discours, maar het daartoe beperken zou voorbijgaan aan het feit dat ‘(opr)echt’ populisme *meer* is dan retoriek: het is in wezen een theorie over de rol van het volk in de politiek. Steunend op het ideologiebegrip van Freedon (1996) werd populisme in dit proefschrift daarom geconceptualiseerd als ‘dunne’ ideologie. Hij beschouwt ideologieën als “conceptual maps of the political world” en stelt dat elke ideologie bestaat uit een aantal onderling verbonden, “gedecontesteerde” kernbegrippen, concepten waarvan de betekenis niet in vraag wordt gesteld, maar vast gegeven is. Afhankelijk van de complexiteit en intellectuele doorwroetheid van het ideeënkader, maakt Freedon een onderscheid tussen “full” en “thin-centered” ideologieën, waarbij deze laatste opgehangen zijn aan een beperktere kern. ‘Dunne’ ideologieën, zoals bijvoorbeeld ook nationalisme, ecologisme of feminisme, hebben een beperktere verklarende en beleidsinitiërende kracht, maar kunnen wel aangehecht worden aan andere ideologieën. Beargumenteerd vanuit de wetenschappelijke literatuur en ontdaan van secundaire, dikwijls contextueel bepaalde factoren, werd populisme in dit proefschrift holistisch en kernachtig gedefinieerd als *een ‘dunne’ ideologie die (1) ervan uitgaat dat de samenleving bestaat uit twee homogene en antagonistische groepen, het ingoede volk en de inslechte elite; en (2) wil dat de politiek de zuivere reflectie is van de volkswil*. Kenmerkend voor populisten is hun fundamentele wantrouwen ten aanzien van vertegenwoordigende elites en hun pleidooi

voor de suprematie van de volkswil. Populisten gaan ervan uit dat een volk slechts vrij is wanneer het enkel en alleen gehouden is aan zijn eigen wetten: de volkswil heeft een moreel karakter en moet onbeperkt gelden. De facto is de volkswil kenbaar uit de meerderheid van stemmen of wordt hij symbolisch tot uitdrukking gebracht doorheen de Grote Leider. De algemene definitie is tevens het beginpunt van het tweede, empirische luik van deze studie.

De operationalisering van het concept gebeurde aan de hand van de morfologische ideologiebenadering van Freedon. Populisme is dan de synergie van drie op een welbepaalde manier ingevulde sleutelbegrippen: volk, establishment en democratie.¹ In een volgende stap werd de bruikbaarheid van deze conceptualisering getoetst bij Vlaamse politieke partijen. Om de discriminerende waarde van de definitie ten volle te kunnen inschatten, werd geopteerd voor een comparatief onderzoeksopzet. Volgens Mackie en Marsh (1995) is dit opzet het best geschikt voor het toetsen van een concept. Drie Vlaamse partijen werden in het onderzoek betrokken: SP.A, een regeringspartij die zowel volgens prominenten binnen de partij als volgens sommige commentatoren populistisch is; CD&V, een centrumpartij in oppositie; en VB, een zelfverklaarde “enige echte oppositiepartij” die in de wetenschappelijke literatuur tot de derde golf van populisme wordt gerekend.

Voor de periode 2003-2004 werden ledenbladen, verkiezingsprogramma's (federaal, Vlaams, Europees) en verkiezingsdrukwerk in de vorm van krantjes of folders aan onderzoek onderworpen. Om de ideologische consistentie en de hiërarchie van ideeën te kunnen vatten werd deze dataset aangevuld met de beginselverklaringen en ideologische congreteksten. Dit historische datamateriaal had slechts een ondersteunende rol en er werd enkel uit geput wanneer de teksten uit 2003-2004 onvoldoende informatie bevatten om bepaalde onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Om empirisch greep te krijgen op populisme en om de begripsvaliditeit maximaal te bewaken, werd geopteerd voor een kwalitatieve inhoudsanalyse. Deze methode, waarbij de categorieën verder vorm krijgen in de loop van het onderzoeksproces door permanente dialoog met de data, liet toe om populisme genuanceerd te onderzoeken. De representativiteit van de data, de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek werden maximaal gegarandeerd, zoals uitvoerig aangegeven in het methodologisch hoofdstuk.

¹ In het tweede luik van de algemene definitie werd geopteerd voor “politiek” (en niet voor “democratie”) omdat het toepassingsgebied van de definitie anders te beperkt zou zijn. Immers, ook in niet-democratische regimes kan populisme voorkomen (bv. nationaal-socialisme in Derde Rijk, de Narodniki in het tsaristische Rusland, Peronisme in Argentinië...). Dat in de operationalisering niet “politiek” maar “democratie” als sleutelbegrip wordt aanzien, heeft als reden dat de politiek, het uiteindelijke beleid, in de ruimtelijke en temporele context van het onderzoek gelijk is aan de uitkomst van het democratisch proces. Populisme is dus niet noodzakelijk een visie op democratie, wel een visie op politiek. Hoewel dit een belangrijk theoretisch onderscheid is, heeft deze semantiek voor empirisch onderzoek in Vlaanderen anno 2003-2004 beperkt belang, aangezien alle Vlaamse partijen vandaag als politiek systeem een democratie voor ogen hebben.

Uit de test van populisme als concept bij drie Vlaamse partijen uit de periode 2003-2004 blijkt dat populisme, zoals hier geconceptualiseerd, bestaat in realiteit. De drie constituerende elementen, opvattingen over volk, establishment en democratie, komen in hun onderlinge logica samen voor. Met in het achterhoofd dat de onderzoeksperiode van twee jaar eerder kort is om algemene uitspraken te kunnen doen over de ideologie van partijen, luidt het empirisch besluit als volgt. Het VB anno 2003-2004 is een populistische partij omdat aan voldoende voorwaarden is voldaan: de dominante betekenis van alledrie de kernconcepten stemt overeen met de ideaaltypisch populistische. De populistische theorie over de rol van het volk in een democratie loopt als een rode draad doorheen het VB-discours: de partij pleit voor de invoering van het *referendum op volksinitiatief, juridisch bindend* en over *elk* denkbaar thema, en de essentie van democratie is voor VB dat de wil van de *meerderheid* gerespecteerd wordt. Dat VB zoals gezegd aan voldoende voorwaarden beantwoordt, betekent evenwel niet dat er geen enkele ‘onzuiverheid’ zou zijn. Anders gezegd, het datamateriaal van het VB bevat ook enkele niet-populistische statements (elitair nationalisme en verwijzingen naar het “goedzakkige” volk...), maar omdat deze slechts zeer sporadisch voorkomen, maken we hier volgens de Sartoriaanse logica abstractie van.

VB anno 2003-2004 is volgens de hier gebruikte methode een populistische partij. CD&V en SP.A zijn dit niet, al treffen we in de onderzoeksperiode bij beide partijen wel elementen van populisme aan, zoals verwijzingen naar het homogene volk en het gezond verstand, of het zich afzetten tegen een vorm van traditionele – lees afkeurenswaardige – politiek. Bij CD&V en SP.A zijn onvoldoende voorwaarden vervuld om van een populistische partij te kunnen spreken. Noch bij CD&V noch bij SP.A vinden we namelijk een pleidooi voor een populistische democratie. Nergens beweren deze partijen dat de wil van de meerderheid absoluut wet zou moeten zijn. Bij CD&V en SP.A vinden we niet het totaalpakket, maar wel enkele elementen van populistisch discours terug. Het onderzoek toont verder aan dat het zwaartepunt in deze elementen bij CD&V en SP.A verschilt. Opvallend bij CD&V is het morele anti-establishmentdiscours, met name in aanloop naar verkiezingen; bij SP.A springt het homogeniserende ‘de mensen’-discours dan weer in het oog. Uit de empirische test van het concept kunnen we concluderen dat het werkt. Met populisme zoals het hier wordt geconceptualiseerd kunnen we niet alleen VB als enige populistische partij van CD&V en SP.A onderscheiden; het concept is zelfs genuanceerd genoeg om ook twee traditionele beleidspartijen analytisch uit mekaar te trekken. Deze empirische toepassing illustreert de discriminerende waarde van het concept.

2. Populisme als concept herbekeken

De onderzoeksresultaten laten zien hoe populisme zich op een bepaalde plaats (Vlaanderen) op een bepaald moment (2003-2004) kan manifesteren. De resultaten maken het concept tastbaar en tonen aan dat populisme als wetenschappelijke betekeniscontainer wel degelijk praktisch nut heeft. Maar onderweg zijn er ook enkele obstakels opgedoken. Hier wil ik de definitie, operationalisering en methode eens grondig evalueren. Twee kwesties zijn aan de orde. Een eerste vraag betreft de morfologische ideologiebenadering en het uittrekken van populisme in de drie constituerende elementen volk, establishment en democratie. Werkte deze morfologische benadering en wat is hiervan de meerwaarde? Een tweede element is de verhouding tussen retoriek (vorm) en ideologie (inhoud).² In het conceptueel-theoretische kader van dit proefschrift werd deze kwestie uitgebreid geproblematiseerd. Vanuit de wetenschappelijke literatuur werd beargumenteerd waarom we populisme best als ‘dunne’ ideologie definiëren. Maar na de empirische analyse is het tijd om deze kwestie opnieuw te bekijken. Was het een goed idee om populisme als ideologie te definiëren en zo ja, waarom? Is het in het licht van het empirisch onderzoek ook niet mogelijk om populisme te beschouwen als puur strategisch? De comparatieve analyse levert enkele nieuwe elementen en inzichten op die van belang zijn in het conceptuele debat, omdat ze het definitieprobleem opnieuw en preciezer op scherp stellen. Ik sluit deze sectie af met enkele bedenkingen over betekenis en gebruik van de term populisme in het maatschappelijk debat.

2.1. Populisme als synergie van opvattingen over volk, establishment en democratie

De morfologische ideologiebenadering van Freedon blijkt waardevol voor onderzoek naar populisme. Deze benadering biedt een strikt afgelijnde, systematische methode om populisme als ideologie comparatief te bestuderen omdat (1) het geen normatieve, maar een objectiverende benadering is; (2) niet de relatie tussen ideologie en realiteit maar de ideologieën *an sich* ter studie voorliggen, als intern consistente ideeënkaders; en (3) variabelen worden aangereikt in de vorm van sleutelconcepten, die als leidraad voor comparatieve analyse kunnen dienen. In functie van de fundamenteel wetenschappelijke vraag naar de empirische bruikbaarheid van populisme als concept, bleek de morfologische ideologiebenadering een goede keuze. Freedens onderscheid tussen “full” en “thin-centered” ideologieën en de benaderingswijze van populisme als ‘dunne’ ideologie is in overeenstemming met de wetenschappelijke literatuur waarin populisme

² De tweedelingen inhoud/vorm en ideologie/strategie lopen in feite parallel. Ze doelen op hetzelfde punt, maar worden gebruikt in een andere context: de tweedeling ideologie/strategie wordt gehanteerd wanneer ik spreek over populisme als theoretisch concept; de opdeling vorm/inhoud wordt gebruikt wanneer de invalshoek empirisch is.

“losse waarden” of een “leeg hart” wordt toegeschreven (Taggart 2003, 2000; Taguieff 2002; Mény & Surel 2000; Hayward 1996a, 1996b; Canovan 1981; Wiles 1969).

Deze logica werd door het empirische onderzoek bevestigd, in de zin dat het op basis van de analyse perfect denkbaar is dat populisme zich ook bij andere dan nationalistische partijen zou manifesteren (bv. socialistische, communistische...). Populisme is als ‘dunne’ ideologie niet conflictmatigend, maar conflictaanscherpend: de kern van de zaak is het moreel antagonisme tussen volk en elite, en het heilige karakter van de wil van de meerderheid. Over het onderscheid tussen ‘voldragen’ en ‘dunne’ ideologieën stelt Freedon toepasselijk: “the former still offering the customary range of putative solutions to the central issues of redistribution, the boundaries between private and public, and the status and goods conferred by political membership; whereas the latter (...) sever themselves from a wider ideational agenda, by the deliberate removal and replacements of concepts” (2001: 10). Populistische partijen hebben daarnaast nog een andere, bredere ideologische kern nodig als beleidsinitiërend denkkader.

In de wat ongewone onderzoeksopzet om ideologieën met mekaar te vergelijken bood de uitsplitsing van populisme in de drie constituerende elementen volk, establishment en democratie niet alleen het praktische voordeel van systematiek. De meerwaarde van deze uitsplitsing is dat het concept zoals gezegd genuanceerd genoeg is om verschillen tussen partijen empirisch hard te maken. We stellen vast dat VB een populistische partij is; en dat CD&V en SP.A op verschillende punten populistische trekken vertonen hoewel ze de populistische democratievisie niet onderschrijven. Alledrie de factoren, zowel de ideaaltypisch populistische decontestering van het volk, van het establishment als van democratie moeten samen aanwezig zijn om van populisme te kunnen spreken. Een partij die een overwegend homogeen beeld van het volk ophangt en die zich distantieert van een zelfgenoegzame politiek, is niet noodzakelijk populistisch. Hiervan is SP.A een voorbeeld. Deze partij is immers voorstander van belangenafweging en compromisvorming (consensusdemocratie), en acht bepaalde grondrechten onaantastbaar (liberale democratie). In bijzonder het laatstgenoemde gaat in tegen het populistische uitgangspunt dat in een democratie de wil van de meerderheid voorgaat op elk ander principe. De interpretatiepaden naar de concepten volk en establishment beantwoorden bij SP.A dus niet aan ideaaltypisch populisme. CD&V is een voorbeeld van een partij waarbij de assumptie van de homogeniteit van het volk niet van toepassing is. Al dan niet in naam van “de mensen” ontwikkelt CD&V wel behoorlijk felle moraliteitskritiek ten aanzien van de politieke elites, maar CD&V benadrukt evenzeer dat het volk gekenmerkt wordt door interne belangentegenstellingen. CD&V is ook openlijk gekant tegen de populistische democratievisie en een verdediger van de liberale en pluralistische democratieopvatting. Moreel juiste of goede beslissingen komen volgens CD&V niet tot

stand door directe democratie en meerderheidsdenken, maar wel door overleg en compromisvorming met respect voor fundamentele grondrechten.

Aan de hand van de driedeling volk/establishment/democratie werd duidelijk op welke punten het discours van de drie partijen populistisch trekken vertoonde en op welke niet, maar vanuit comparatief opzicht bood deze benadering nog een diepgaander voordeel voor differentiëring. We konden partijen ook differentiëren op basis van de scherpte en veralgemening in hun argumentatie, zonder door al deze bijzonderheden het grotere geheel uit het oog te verliezen. Zo is de morele anti-establishmentkritiek in de periode 2003-2004 bij SP.A milder dan bij CD&V, en is deze laatste minder scherp en alomtegenwoordig dan bij het VB. Een verschil in gradatie en in eenduidigheid in de argumentatie is ook merkbaar aangaande de homogeniteit van het volk en van het establishment. De verdienste van de conceptuele driedeling is dat ze de consistentie in de redeneringen van partijen onderzoekt en hierbij voor de onderzoeker de systematiek bewaakt. De driedeling volk/establishment/democratie brengt klaarheid in het populismedebat. Deze conceptualisering is een instrument waarmee we oneigenlijk gebruik van het predikaat ‘populistisch’ nauwgezet kunnen onderscheiden van het echte werk.

2.2. Over vorm en inhoud

Empirisch tekent zich soms een spanning af tussen hoe men iets zegt en welke denkbelden er schuilgaan achter de woorden. In dit proefschrift werd daarom een onderscheid tussen retoriek en ideologie gemaakt, evenwel niet zonder problemen. Waar ligt de oorsprong van dit onderscheid en is het nuttig? Waar zitten de knelpunten en (hoe) kunnen we hieraan verhelpen? Wordt partijretoriek in principe niet verondersteld een afspiegeling te zijn van de partij-ideologie?

De oorzaak van de spanning tussen vorm en inhoud is dat we ideologie enkel kunnen meten op het moment dat ze, op welke wijze dan ook, wordt gecommuniceerd. Het onderscheid is inductief ingegeven. Empirisch werd namelijk vastgesteld dat vorm en inhoud niet steeds samenvallen. Vorm verwijst naar retoriek, naar wat en vooral hoe men iets zegt (retoriek beperken tot de manier waarop men iets zegt, zou onterecht doen uitschijnen dat retoriek geen inhoud bevat). Inhoud doelt op het achterliggende denkkader, op het wereldbeeld en de utopie die partijen voor ogen hebben. Grofweg stemt het onderscheid tussen vorm en inhoud overeen met een onderscheid in de databronnen. Het hangt samen met het soort communicatie: naarmate de boodschap meer gecondenseerd is, primeert de vorm sterker. Dit is voornamelijk het geval in laagdrempelig verkiezingsdrukwerk en in de ledenbladen in verkiezingstijd. In langere

teksten zoals verkiezingsprogramma's en congresteksten wordt de inhoud daarentegen uitgewerkt en worden de politieke opvattingen preciezer en complexer geformuleerd.

Om het nut van het onderscheid tussen vorm en inhoud aan te tonen, wil ik dit onderscheid illustreren. Een opvallend voorbeeld uit onderzoek van de periode 2003-2004 is de niet-overeenstemming tussen (1) de manier waarop SP.A en, in mindere mate, CD&V overwegend over het volk spreken ("de mensen" versus "de politiek") en (2) hoe ze het volk of de bevolking vanuit hun ideologische kader percipiëren. De term "de mensen" is een term met een inclusieve werking die de bevolking portretteert als één belangengemeenschap zonder interne tegenstellingen. Een voorbeeld uit de SP.A-campagneliteratuur: "De politiek van Freya is eenvoudig: ze zet alle mensen centraal. Wat ze ook doet, het moet goed zijn voor iedereen" (Doén 6/2004). Hoewel SP.A van oudsher een collectivistische, socio-economische opvatting van het volk etaleert, staat in breedvoeriger teksten zwart op wit te lezen dat men ervan uitgaat dat binnen de bevolking tegengestelde belangen bestaan, conflicten die via democratische procedures en overleg moeten worden ontzenuwd. Deze inhoudelijke visie staat haaks op het homogene beeld dat wordt gewekt door systematisch over "de mensen" te spreken. Al manifesteert deze spanning er zich minder systematisch en scherp, ook bij CD&V zijn hiervan voorbeelden te vinden. Zo zegt Yves Leterme: "Wat mij in de christen-democratie aantrekt, is de échte problemen van de mensen aanpakken met veel gezond verstand en het hart op de juiste plaats" (Ampersand 1/2004). Retorisch maken "de mensen" ook bij CD&V de dienst uit, terwijl het sociaal-personalisme een volksopvatting huldigt ergens tussen individualisme en collectivisme in. CD&V gaat net als SP.A uit van een pluralistische samenleving met interne belangenconflicten. De manier waarop CD&V en SP.A over het volk spreken (vorm) stemt dus niet altijd overeen met hun ideologische uitgangspunten (inhoud), en gaat met name in tegen hun democratievisie. Het onderscheid vorm/inhoud laat toe om dit ook uit de analyse te laten blijken.

Ik maak in deze studie een inschatting van het populistisch karakter van partijen (mesoniveau). Vanuit dit gegeven ligt een bijkomend nut van het onderscheid ideologie/retoriek erin dat dit het hoofd kan bieden aan de vaststelling dat het beeld van met name SP.A anno 2003-2004 niet eenduidig is. Tot op zekere hoogte geldt dit ook voor CD&V, maar minder. Bij VB stelt dit probleem zich niet: in het VB-discours stemmen vorm en inhoud mooi overeen. De notie retoriek laat toe om binnen SP.A een soort 'Stevaert-stroming' te onderscheiden. Zonder het hanteren van populistische denkbelden tot de persoon van Stevaert te willen beperken, is het opvallend dat het 'de mensen'- en anti-establishmentdiscours toch vooral door deze 'ongewone gewone jongen' en zijn acolieten binnen de partij wordt uitgedragen. Het onderscheid vorm/inhoud laat een genuanceerde conclusie toe: hoewel SP.A geen populistische partij is omdat ze de

populistische democratietheorie niet onderschrijft, heeft de partij in haar retoriek verschillende elementen van de populistisch denkkader geadopteerd. Deze conclusie geldt in mindere mate ook voor CD&V. Zonder het onderscheid tussen vorm en inhoud zou een opmerkelijke vaststelling in deze studie, namelijk dat ook niet-populistische partijen populistische retoriek in hun discours incorporeren, onderbelicht blijven.

De introductie van deze schijnbare tegenspraak – geen populistische ideologie, wel anti-establishmentdiscours en homogeniserende retoriek over het volk – is een rechtstreeks gevolg van de keuze voor een comparatief onderzoeksdesign waarin partij-ideologieën met mekaar worden vergeleken. Een comparatief design was de beste optie om de empirische bruikbaarheid van populisme als concept te kunnen testen. Om in het empirisch onderzoek een gelijke behandeling van de verschillende partijen te kunnen garanderen, werd geopteerd om zo volledig en zorgvuldig mogelijk weer te geven ‘wat de partij zegt’. Om subjectieve vertekening te vermijden was het uitgangspunt dat wat partijen zwart op wit zeggen ook is wat ze bedoelen. Alledrie werden ze op hun woord geloofd. Maar wat dan gedaan in het geval ze zichzelf tegenspreken? Met het onderscheid vorm/inhoud heb ik geprobeerd dit probleem op te vangen. Retoriek die inconsistent bleek met de uitgangspunten van een partij zoals die in de uitvoerige teksten zijn geformuleerd, werd voor vorm aanzien. Hoe dan ook hangt de onduidelijkheid die aan het vorm/inhoud onderscheid gerelateerd zou kunnen zijn, samen met de centrale onderzoeksvraag in dit proefschrift en de daarmee verbonden uitgangspunten en onderzoekskeuzes. Vraag is of andere benaderingen dan het onderscheid vorm/inhoud wel een gepast antwoord kunnen bieden op bovengenoemd probleem. Immers, “wanneer politieke sleutelbegrippen met de nodige handigheid en expertise worden aangewend kunnen ze moeiteloos staan voor een realiteit die precies het tegenovergestelde betekent,” zo stelt Blommaert (2001: 103).

Wat partijen zeggen en geloven/bedoelen stemt dus niet altijd overeen. Dit brengt ons bij een verklaring van andere orde voor de spanning ideologie/retoriek. De spanning tussen wat men zegt en wat men weet of denkt maakt namelijk al sinds mensenheugenis deel uit van het wezen van representatieve, democratische politiek. Een essentieel element van politiek in een democratische setting is de kunst van het overtuigen. Macht verwerven in electorale termen betekent proberen zoveel mogelijk kiezers achter zich te scharen. En zoals Huys in zijn inleiding op de *Rhetorica van Aristoteles* schrijft: “De functie van de retorica bestaat in het verschaffen van wat in een gegeven kwestie aannemelijk is. Aristoteles veroordeelt bestaande handleidingen die uitsluitend erop gericht zijn gevoelens op te wekken, maar besteedt zelf ruime aandacht aan de gevoelens die een spreker kan bespelen om te overtuigen. Hij vindt dat het in een gezonde staatsinrichting verboden zou moeten zijn bezijden de kwestie te spreken, maar geeft toe dat een spreker concessies

moet doen aan zijn gehoor” (2004: 10). Met een zuiver wetenschappelijk of ideo-logisch discours bereik je niet iedereen: je bent verplicht je aan te passen aan je publiek. Met andere woorden, de spanning tussen ideologie en retoriek is eigen aan de kunst van het overtuigen, en dus een essentieel onderdeel van politiek bedrijven, vooral in verkiezingsgevoelige perioden (2003-2004).

2.3. Ideologie of strategie?

De spanning vorm/inhoud en de empirische vaststelling dat ook gevestigde partijen putten uit het populistisch begrippenarsenaal, zou opnieuw de vraag kunnen opwerpen naar het precieze betekenisdomein van het concept. Dat populisme in de wetenschappelijke literatuur als strategie wordt gedefinieerd, is in het licht van de bevindingen uit dit onderzoek niet onlogisch. De stelling van Ware (2002) over populisme in de Verenigde Staten lijkt voor bepaalde partijen en in de verkiezingsgevoelige periode 2003-2004 ook op te gaan voor Vlaanderen. “Populism in America appears less to be the politics of outsiders who are seeking a voice for themselves and, instead, it forms one aspect of the political mainstream. Moreover, populism has become one component of the rhetoric deployed by politicians in the major parties, and has thereby become a strategy that may be deployed against their opponents” (Ware 2002: 119). Wetende dat sociaal-personalisten uitgaan van een positief mensbeeld, is het fel moreel geladen anti-establishmentdiscours van CD&V opvallend. Vanuit de strategie/ideologie-discussie is bij SP.A dan weer opmerkelijk dat er een extern marketingbureau werd betrokken bij de keuze voor het centraal stellen van “de mensen” in de partijcommunicatie. Het homogeniserende “de mensen” is bovendien in tegenspraak met de SP.A-democratievisie en met de inhoudelijke overtuiging dat het volk een vat vol tegengestelde belangen is. De empirische test van het concept laat zien dat het mogelijk is dat gevestigde partijen elementen uit het populistisch discours ‘gebruiken’ zonder het totaalpakket te adopteren. Op zich doet dit echter niets af aan de centrale conclusie uit dit onderzoek dat populisme bestaat als intern consistent ideeënkader. De conceptualisering van populisme als ‘dunne’ ideologie volgens de morfologische benadering blijft overeind. Bij VB in de periode 2003-2004 komen de drie ideaaltypische elementen in hun onderlinge verhouding samen voor, als een vorm van morele politiek.

Naast het feit dat delen uit het populistische begrippenarsenaal ook worden aangeboord door partijen uit het gevestigd bestel, is er echter nog een ander element dat kan wijzen in de richting van populisme als strategie. Al zijn in de onderzochte partijliteratuur van VB geen elementen te vinden die deze stelling kunnen ondersteunen, op basis van de hier uitgevoerde test van het concept kunnen we niet honderd procent uitsluiten dat het pleidooi van VB voor een populistische democratie geveinsd is. Critici zouden kunnen

aanvoeren dat de eis in het VB-programma voor de invoering van het volksinitiatief, juridisch bindend en over elk denkbaar thema, slechts schone schijn is; dat de eis voor absolute volkssoevereiniteit niet gemeend maar louter uit electorale overwegingen wordt geformuleerd. Er is namelijk een discrepantie tussen de Grondbeginselen (1979) van het VB en de onderzoeksresultaten uit 2003-2004. In de beginperiode was er van populisme nog geen sprake, wel integendeel. Volgens de Grondbeginselen liggen hoge morele waarden niet in het volk besloten, maar slechts in een kleine, aristocratische elite. Het is “de plicht van het Vlaams Blok als politieke partij voor alles niet alleen een oproep te doen, doch een oproep te zijn voor het hogere in het leven, in de mens, in het volk. Velen blijven voorgoed gesloten voor dergelijke oproep. Doch telkens zal een minderheid zich aan een dergelijke oproep oprichten”, zo staat vermeld. De dominante toon in het oprichtingsdocument van VB is dat het volk het belang van de nationalistische strijd niet goed begrijpt en dat velen de morele plicht hiertoe ook nooit zullen inzien. Initieel beschouwde VB het volk als het “intellectueel proletariaat” (Mudde 2000: 112). Vijfentwintig jaar later is deze elitaire visie duidelijk gemarginaliseerd: slechts heel af en toe vinden we er een spoor van terug. De dominante lijn anno 2003-2004 is de populistische: het volk weet wat juist is, en in een normale democratie wordt de wil van de meerderheid gerespecteerd. Uit de empirische studie blijkt het discours van VB anno 2003-2004 in overeenstemming met de populistische democratietheorie.

Voor sceptici zou de 180°-bocht van elitisme naar populisme kunnen betekenen dat het hele populistische verhaal van het VB electoraal is ingegeven terwijl de inhoudelijke overtuiging nog steeds elitair is. We moeten echter opletten dat we hier geen twee discussies door mekaar voeren. De bedenking die hierboven wordt gemaakt heeft betrekking op de vraag of we VB vanuit de hier gebruikte conceptualisering een populistische partij kunnen noemen. De doelstelling van het onderzoek was echter niet om algemeen geldige empirische uitspraken te doen. De centrale vraag was wel of de hier voorgestelde conceptualisering empirisch bruikbaar was. Was de keuze voor een ideologiebenadering de goede keuze? En zo ja, hoe zou deze benadering dan te rijmen zijn met bovenstaande bedenking over de 180°-bocht van het VB? Dat de ideologiebenadering een goede keuze was, blijkt zoals gezegd uit de empirische test. Het concept differentieert, en populisme volgens de morfologische ideologiebenadering kunnen we meten. Daarnaast valt deze benadering ook te rijmen met de overgang bij VB van elitisme naar populisme. Tegen de achtergrond van het constant gebleven etnisch nationalisme is de inwisselbaarheid net een argument voor het feit dat populisme een ‘dunne’ ideologie is. Is het niet mogelijk dat met de wissel van de wacht ook de ideeën zijn veranderd? Waarom zou het niet kunnen dat de nieuwe generatie VB’ers, in het zog van Dewinter, vanuit hun eigen tijdsgeest en ervaringen een andere invulling geven aan het etnisch nationalisme?

Net zoals het pleidooi voor een populistische democratie geveinsd zou kunnen zijn, valt ook een oprechte koerswijziging niet uit te sluiten op grond van de test van het populismeconcept. De oorzaak hiervan ligt wederom bij het uitgangspunt dat partijen op hun woord worden geloofd. Als we een antwoord willen op de vraag of het populisme van VB niet meer is dan een ‘retorisch aanwenden’ van een volledig consistent populistische denkpatroon, vraagt dit om een ander onderzoeksdesign, één waarin net kritisch tegen het licht wordt gehouden of wat partijen zeggen ook is wat ze effectief bedoelen. Hoe zouden we populisme geconceptualiseerd als strategie kunnen onderzoeken? Een mogelijkheid is om partijleiders te interviewen. Via geavanceerde technieken of door het gewoonweg op de man af te vragen, zou kunnen blijken dat populisme niet méér is dan de spreekwoordelijke schaapsvacht van de wolf. Maar er is ook een reële kans dat deze methoden geen uitkomst bieden. Voor sceptici zouden ook de meest geavanceerde interviewtechnieken geen afdoende bewijs kunnen leveren voor het feit dat populisme als ideologie kan worden beleden. Net als een samenzwering heeft de notie politieke strategie – hier te begrijpen als ‘het uit electorale overweging aanwenden van een discours dat men niet daadwerkelijk gelooft’ – een verborgen en circulair karakter: ze kan niet empirisch vastgesteld worden (ofwel vind je ze, ofwel is het onderzoek niet goed gevoerd). Hoe kunnen we met zekerheid het verschil kennen tussen denkbeelden die strategisch worden gebruikt, en denkbeelden die in hoofde van de partijleiders zijn geïnternaliseerd? Worden populistische denkbeelden aangewend vanwege hun vermeend electoraal effect of omdat men effectief die mening is toegedaan? Dat is moeilijk, zoniet onmogelijk met zekerheid uit te maken.

Belangrijk in deze semantische discussie is dat populisme als strategie en populisme als ideologie mekaar niet uitsluiten. Pogingen om de knoop te ontwarren zijn tot mislukken gedoemd omdat het dilemma er eigenlijk geen is. Wanneer men in een definitie eerder de electorale doelgerichtheid van het ideeënkader wil benadrukken dan het wezen van populisme zelf, is een strategiedefinitie verdedigbaar. Dat populistisch discours een mobiliserend karakter heeft, loopt ook als een rode draad doorheen de wetenschappelijke literatuur terzake (Betz 2002, 1994; Sured 2002; Taguieff 2002, 2000; Mény & Sured 2000; Taggart 2000; Di Tella 1997; Rizzardo 1997; Buzzi 1994; Canovan 1981). Populisme wordt dan begrepen als een retorische strategie tot machtsverwerving en/of –behoud. Zulke stijl- of strategiebenadering is niet onjuist, maar wordt best geïnterpreteerd als een afgeleide van de essentie: populisme is een theorie over de rol van het volk in de politiek; het is een stel samenhangende, wereldverklarende en utopische denkbeelden. Van een populistische strategie is dan sprake wanneer *alle* populistische denkbeelden retorisch worden aangewend, wanneer men populisme als communicatieframe gebruikt. Van een gedeeltelijke populistische strategie is sprake wanneer één of enkele elementen worden geadopteerd. Beter dan het risico lopen om in een circulaire redenering te vervallen, is de

strategiedefinitie te beschouwen als slechts een afgeleide van de conceptualisering die *wel* aantoonbaar werkt.

2.4. De term in het maatschappelijk debat

Een van de doelstellingen van dit onderzoek was ook het maatschappelijk debat over populisme te rationaliseren. In welk opzicht kan deze studie daartoe bijdragen? Met betrekking tot politieke partijen, werd in dit proefschrift voor de periode 2003-2004 aangetoond waarom enkel VB met recht en rede als populistische partij kan worden omschreven, en waarom dit niet opgaat voor CD&V en SP.A.

Vanwege de pejoratieve connotatie van de term kunnen we echter verwachten dat populisme als label in pers en politiek te pas en te onpas zal *blijven* gebruikt worden om partijen, politici, en hun voorstellen te discrediteren. Ondenkbaar is een verdwijning van het verschil tussen populisme als politiek-wetenschappelijk concept en populisme zoals de term in breder, niet-wetenschappelijk perspectief wordt gebruikt. Van Dale omschrijft populisme als “populaire, oppervlakkige, (enigszins) demagogische betoogtrant”. Hoewel het niets afdoet aan het effect van begripsverwarring, kunnen we niet verwachten dat het gebruik van de term populisme in pers en politiek altijd zou overeenstemmen met de strikt wetenschappelijke betekenis. Zoals Huyse (2003) stelt, is het niet abnormaal dat strikt afgebakende concepten uit de sociale wetenschappen in het publieke debat een ietwat ruimere, meer algemene invulling krijgen.

Deze studie laat zien hoe de gemeenzame betekenis en het politiek-wetenschappelijk begrip van populisme in mekaars verlengde liggen. De algemeen verspreide betekenis en connotatie van populisme is namelijk een logische afgeleide van de wetenschappelijke betekenis. Dat populisme wordt geassocieerd met demagogie en volksverlakkerij (zie bijvoorbeeld Taguieff 2002)³ is niet onlogisch in het licht van de vorm/inhoud- en ideologie/strategie-discussie die hogerop werd behandeld. De negatieve connotatie aan het begrip verbonden, hangt samen met het morele anti-establishmentdiscours dat al gauw verwordt tot anti-politiek. Populisme rijmt niet op gedurfd staatsmanschap in de zin dat het geen plaats biedt voor (morele) kritiek op het volk. Niet de gedeelde verantwoordelijkheid maar wel de morele zuiverheid en onrechtmatige behandeling van het volk staan immers centraal. Dat populisme gemeenzaam wordt gelijkgesteld met simplisme heeft dan weer te maken met het feit dat populisme een ‘dunne’ ideologie is. Populisme is een denkkader dat de wereld verklaart vanuit een morele tweedeling tussen het volk en de heersende elite. Dit is hoe dan ook een veralgemenende en simplistische

³ Voor een definitie en operationalisering van het concept demagogie, zie Van der Linden (1991).

voorstelling van zaken. De associatie met simplisme slaat op de veralgemening (moraliteit); en op de vermeende homogeniteit. Dus: populisme is simplistisch, maar simplisme is niet gelijk aan populisme. Deze denkfout wordt wel eens gemaakt. Simplisme wordt demagogie wanneer een aanfluiting van de realiteit wordt aangewend om het volk te misleiden.

3. Wat nu? Suggesties voor verder onderzoek

De begripsafbakening en operationalisering van populisme die in deze studie werden uitgewerkt, hebben hun analytisch nut voor de Vlaamse case bewezen, maar wat kunnen we nu verder aan met deze ideeën? In deze sectie wil ik vanuit dit doctoraatsonderzoek enkele nieuwe onderzoeksvragen en onderzoekspistes aanreiken.

3.1. Verdere toetsing en conceptualisering door replicatie

Vanuit conceptueel-theoretisch oogpunt is er een vraag naar replicatie. De conceptualisering mag dan wel ingebed zijn in de wetenschappelijke literatuur terzake, enkel replicatie kan aantonen in hoeverre de hier voorgestelde definitie van populisme aanspraak kan maken op algemene geldigheid. In hoeverre is ook deze definitie en de operationalisering ervan misschien niet contextueel getint? Retrospectief onderzoek zou hierover uitsluitsel kunnen bieden. Indien mogelijk zou het interessant zijn de klassieke cases van populisme (People's Party, Narodniki, Peronisme...) aan de hand van de hier voorgestelde conceptualisering vanuit het primaire materiaal te herbekijken. Ook zou het interessant zijn om de case van het nationaal-socialisme te herbekijken. Sommige auteurs hebben populisme als kenmerk opgenomen in hun definitie van nationaal-socialisme (Griffin 1991; Linz 1976); anderen vinden daarentegen dat nationaal-socialisme elitair is van inslag (Gregor 2000; Payne 1995; De Felice 1977). Een oorzaak van deze tegenspraak is mogelijk de conceptuele verwarring omtrent populisme, dus dit probleem kan misschien worden opgelost met de nieuwe conceptuele kennis die in dit proefschrift wordt aangereikt. Het nut van de conceptualisering en onderzoeksbenadering zou hoe dan ook verder bekrachtigd (of ontkracht) kunnen worden door replicatie buiten de Vlaamse grenzen.

De benadering zou toegepast kunnen worden op alle partijen uit West-Europa die in de wetenschappelijke literatuur tot de derde golf van populisme worden gerekend. Dit zou kunnen leiden tot een typologie van populisme. Het ontwikkelen van een populismetypologie viel als doelstelling buiten de mogelijkheden van onderhavig onderzoek, doordat de dataset slechts één populistische partij bevatte. Een vergelijking van ideologisch-populistische partijen, ter linker- of ter rechterzijde, liefst uit verschillende landen, biedt

wel de mogelijkheid tot typologieconstructie. Omdat VB uit de test van het concept naar voor kwam als enige populistische partij, kunnen we onderzoekstechnisch ook de vraag stellen in hoeverre niet populisme maar nationalisme werd gemeten. Vinden we een nationalistische partij die niet populistisch is? Om deze vraag te beantwoorden zouden we ook andere nationalistische partijen moeten onderzoeken. De hypothese is dan dat volksnationalisme, waarbij de natie wordt begrepen in termen van (etnische) identiteit, ontvankelijker is voor populisme dan staatsnationalisme. Laatstgenoemde variant beschouwt de natie immers primair als inwoners van een afgebakend territorium en legt niet dezelfde nadruk op etnische identiteit. Maar om het conceptuele onderscheid tussen nationalisme en populisme verder te verfijnen, is ook de omgekeerde vraag relevant: vinden we een populistische partij die niet nationalistisch is? Het zou interessant zijn om de conceptualisering te toetsen aan bijvoorbeeld de Socialistische Partij van Jan Marijnissen in Nederland (zie Voerman 2002; Van der Steen 1994).

Nuttig met het oog op typologieconstructie is ook de toetsing van het institutioneel dilemma van Taggart (2000). Taggart stelt dat populisme zelfbeperkend (“self-limiting”) is doordat het zijn aantrekkingskracht ontleent aan een zekere spontaniteit en wantrouwen ten aanzien van instituties. “Populists, when succesfull, are forced to become that which they dislike”, stelt Taggart (2000: 100). Toetreden tot de macht zou de verdwijning betekenen van een *unique selling proposition*, hun anders-zijn. Dit betekent echter niet dat populistten bij machtsdeelname hun ideologie zouden afleggen: in Italië bewijst Berlusconi dat het zo’n vaart niet hoeft te lopen, en in Oostenrijk lijkt populisme nog steeds het handelsmerk van de FPÖ hoewel de partij al enkele jaren deel uitmaakt van verschillende regeringen. Toetreden tot de macht, hetzij op gemeentelijk, deelstatelijk, of nationaal vlak, brengt verantwoordelijkheid met zich mee. Het betekent een belangrijke stap in de institutionalisering van de partij in het systeem, maar sluit een populistisch denkpatroon niet uit. In morfologische termen beredeneerd, lijkt met name de invulling van het establishment te worden aangepast. De samenzweerders tegen het volk zullen zich steeds op een hoger niveau bevinden dan het beleidsniveau waarin de partij participeert. In het uiterste geval wordt het establishment verengd tot “le patronat mondial”⁴, dat dan bijvoorbeeld wordt aangewezen als drijvende kracht achter de toenemende immigratie (motief: eigenbelang en financiële winst; logica: goedkope werkkrachten nodig). De logica van de in- en uitschuifbaarheid van politieke concepten heeft te maken met wat Laclau (2005) “empty signifiers” noemt. De redenering is dat de kenmerken van deze ‘lege box’ steeds dezelfde blijven, maar dat de box wel anders kan worden ingevuld.

⁴ Tijdens een bijeenkomst van “Europees Rechts” in zaal Elzenveld (Antwerpen) op 1/12/2004, verwees Bruno Gollnisch, de nummer twee van het Franse Front National, met deze term naar een soort van mondiale samenzwering.

De logica van de in- en uitschuifbaarheid van (het volk en) het establishment is ook toepasbaar op het VB. In het federale België zou bijvoorbeeld een mogelijk burgemeesterschap van Filip Dewinter waarschijnlijk niet betekenen dat VB iets aan zijn populistisch discours zou wijzigen, behalve dan dat het Antwerps stadsbestuur geen deel meer zou zijn van het establishment. Een gelijkaardige redenering zou opgaan mocht VB ooit deelnemen aan een Vlaamse regering. De logica van de in- en uitschuifbaarheid van het populistisch establishmentbegrip is een argument tegen de idee dat men extreem-rechts zou kunnen indijken door hen te ‘verbranden’ aan de macht. Mogelijk neemt de aantrekkingskracht van het populistisch discours af vanwege het hoger genoemd institutioneel dilemma, maar het moreel anti-establishmentdiscours zal daarom niet verdwijnen. De hamvraag in het licht van de ideologie/strategie-discussie is in hoeverre populistten tijdens onderhandelingen een breekpunt zouden maken van de implementatie van hun democratietheorie. Hoe dan ook is de precieze context waarin de West-Europese populistische partijen gedijen verschillend. Dit zou tegenstanders in hun strategisch denkwerk moeten aanmanen tot voorzichtigheid. Berlusconi is niet Jörg Haider is niet Filip Dewinter; en Forza Italia is niet FPÖ is niet VB. Maar dit terzijde.

In het begrip dat hier ontwikkeld werd, liggen er ook mogelijkheden in andere contexten dan de West-Europese, opnieuw zowel met betrekking tot hedendaagse als tot vroegere cases. Met name in de tweede golf werd populisme geassocieerd met Latijns-Amerikaanse dictaturen. Vandaar kunnen we ons afvragen welke inzichten de populismebenadering bijvoorbeeld kan aanleveren over het Stalinisme. En wat met het Maoïsme en het hedendaagse Chinese staatscommunisme? Waren dit vormen van populisme of juist elitisme (of geen van beide)? Hoe zouden we de Cambodjaanse catastrofe onder de Rode Khmer kunnen kwalificeren? Is dit een voorbeeld van hoe populisme als wereldbeeld en utopie volledig kan ontsporen? Via de morfologische benadering zouden we voor al deze cases kunnen uitmaken of het populisme betrof of niet. Hoewel bij historische analogieën altijd de grootste voorzichtigheid geboden is, zou deze oefening interessante hypothesen kunnen genereren aangaande hedendaagse cases.

Naast studie van deze historische cases zou de conceptualisering ook getoetst kunnen worden aan hedendaagse partijen, politici en bewegingen die in de wetenschappelijke literatuur als populistisch worden omschreven. Sluit de benadering inderdaad ook aan bij de Noord-Amerikaanse traditie, die populisme meer aan personen (Buchanan, Clinton, Gore, Perot,...) dan aan partijen verbindt? Is de conceptualisering van populisme met andere woorden ook bruikbaar voor onderzoek op microniveau? En wat is de waarde ervan voor cases in Latijns- (bv. Chavez in Venezuela, Fujimori in Peru, Menem in Argentinië, Collor de Mello in Brazilië...) en Midden-Amerika (bv. Castro in Cuba, Cardenas in Mexico), Azië (bv. Shinawatra in Maleisië, Soekarnoputri in Indonesië) en

Afrika, continenten waar populisme sterker dan in West-Europa in verband wordt gebracht met economische transitie? Zou de conceptualisering ook van nut zijn in Australië met Pauline Hanson (One Nation) en John Howard (zie Sawyer & Hindess 2004)? En vinden we populisme in zijn driedigheid ook terug in Oost-Europa (zie Mudde 2002a)?

In het licht van de reikwijdte van deze vragen is het nuttig te verwijzen naar de “ladder of abstraction” van Sartori (1970).⁵ De conceptualisering van populisme in deze studie heeft zoals gezegd de ambitie van universele geldigheid. De populismedefinitie is gemaakt op een hoog niveau van abstractie. Ze bevat enkel de kern, de essentiële voorwaarden om van populisme te kunnen spreken. Door de combinatie met andere kenmerken kunnen uiteenlopende cases van populisme ook contextueel gedefinieerd worden. Dit leidt dan bijvoorbeeld tot termen als xenofobisch populisme, nationaal-populisme, economisch populisme, agrarisch populisme...

3.2. Van kwalitatief naar kwantitatief

Een tweede onderzoekspiste is de eventueel volgende stap na een kwalitatieve benadering: met deze studie is zowel conceptueel-theoretisch als empirisch genoeg inzicht voorhanden om voor populisme een kwantitatief meetinstrument op te zetten. Dit zou qua operationalisering opnieuw een uitdaging zijn en het kan leiden tot nieuwe empirische kennis. Welke van de drie sleutelbegrippen zou(den) in de partijcommunicatie het vaakst aan bod komen? Een kwantitatieve meting zou de resultaten uit dit onderzoek kunnen preciseren. We zouden het aandeel van populistisch discours in de totale partijcommunicatie precies kunnen inschatten, eventueel opgesplitst volgens de verschillende databronnen. Vergelijking tussen Vlaamse partijen of tussen verwante partijen over de taal- en landsgrenzen heen zou vanuit deze kwantitatieve invalshoek boeiende resultaten kunnen opleveren. Een praktische moeilijkheid bij dit soort onderzoek is wel de vergelijkbaarheid van de data voor verschillende partijen. Niet alleen moeten de data gelijkaardig zijn, bovendien is het belangrijk dat de hoeveelheid materiaal voor de verschillende partijen niet te ver uiteenloopt. Verschillen in kwantiteit kunnen wel opgevangen worden de toepassing van wegingen, maar ook deze techniek kent zijn grenzen.

⁵ Bij wetenschappelijke concepten, zo zegt Sartori, kunnen we connotatie van denotatie onderscheiden. Connotatie verwijst op het meest abstracte niveau naar de set attributen die het concept definiëren; denotatie doelt op concrete kenmerken waarnaar het concept (in welbepaalde cases) verwijst. De idee van Sartori's ladder van abstractie is dat men hier kan op- en afdalen door te jongleren met het evenwicht tussen connotatie en denotatie. Een concept kan abstracter gemaakt worden door eigenschappen of attributen te verminderen. In het concept zit dan enkel de essentiële informatie verrat, maar het wordt universeler toepasbaar. Omgekeerd kan men afdalen op de ladder, dat wil zeggen het concept specifieker maken, door eigenschappen of attributen toe te voegen.

Vanuit de spanning ideologie/strategie zou het interessant zijn een comparatief en longitudinaal onderzoek op te zetten, bijvoorbeeld in Vlaanderen. Om algemeen geldige uitspraken te kunnen doen over de ideologie van partijen zouden we zoals gezegd een langere onderzoeksperiode moeten nemen. We zouden de onderzoeksperiode bijvoorbeeld best zo kiezen dat ook de periode vóór het ontstaan van het VB in rekening wordt gebracht. Zulk onderzoek zou inzicht verschaffen in (1) de mate waarin populistisch retoriek zich over de partijgrenzen heen heeft gemanifesteerd doorheen de tijd; (2) de mate waarin het discours van andere partijen op dit vlak beïnvloed wordt door een concurrerende populistische partij – al is hiermee het causaal verband uiteraard nog niet aangetoond; en iets kunnen leren over (3) het moment en de wijze waarop het VB de overgang van elitisme naar populisme heeft gemaakt. Was dit een geleidelijk proces? De hypothese zou zijn dat de eerste electorale successen werden geboekt door een fel en moreel geladen anti-establishmentdiscours, en dat de twee andere componenten van populisme pas later gaandeweg terrein wonnen: eerst het contrast met het ingoede volk en later de eis voor een politiek overeenkomstig de wil van het volk. Inspiratie voor deze these vinden we bijvoorbeeld in de chronologie van de campagnebeelden hieronder. In het oudste beeld zit nog geen verwijzing naar het volk; in het middelste wordt het “eigen volk” aangemaand om de zittende elite een gepeperde rekening te presenteren; en het meest recente beeld bevat een verwijzing naar de democratische verlossing, door de combinatie van de slogan met het V-teken.

Illustratie 8.: Evolutie in de campagnebeelden van VB

begin jaren '80

midden jaren '90

eind jaren '90

Aan de hand van kwantitatief longitudinaal onderzoek zouden we ook precies kunnen bepalen in hoeverre de hypothese opgaat dat populisme zich in verkiezingsgevoelige perioden sterker manifesteert dan in verkiezingsluwe tijden. Hoewel we in de periode 2003-2004 ook een onderscheid kunnen maken tussen campagnetijd en niet-campagnetijd, was de verkiezingskoorts in deze periode nooit ver weg omdat beide jaren verkiezingsjaren waren. Om genuanceerde uitspraken over deze hypothese te kunnen doen is dan ook een langere onderzoeksperiode nodig. Een vergelijking van

verkiezingscampagnes over een lange periode zou ook kunnen leren of het ‘gebruik’ van een populistisch discours als electorale strategie pas recent werd geadopteerd of er integendeel altijd deel van heeft uitgemaakt. Was populisme minder pertinent in een sterk verzuilde en door breuklijnen verdeelde samenleving (zie Huyse 2003; Lipset & Rokkan 1967)?

3.3. Populisme in de media?

Nog een mogelijkheid voor verder onderzoek is om de aandacht te verleggen naar populisme in de media. In hoeverre is de democratiekritiek, het wantrouwen ten aanzien van elites en de idee van de morele volkswil doorgedrongen in journalistieke kringen? In het zoeken naar verklaringen voor de opkomst van extreem-rechts en populisme is de verantwoordelijkheid van de media een heikel thema.⁶ Onderzoek op dit vlak kunnen we eigenlijk uitsplitsen in twee categorieën: ofwel focust men op de directe relatie tussen de populistische partij en media, ofwel wordt naar onrechtstreekse, niet onmiddellijk zichtbare verbanden gezocht. Het is op deze tweede piste dat populisme als concept zijn waarde zou kunnen bewijzen, maar vooraleer ik daar dieper op in ga eerst een woordje over de directe relatie.

Over de manier waarop populistische partijen door de media (zouden moeten) behandeld worden, hebben al aardig wat politici, opiniemakers en academici zich gebogen (zie bijvoorbeeld Mazolleni, Horsfield e.a. 2003; De Swert 2001; De Witte 1997). In Vlaanderen bijvoorbeeld is deze kwestie, mede op aangeven van het VB zelf, de inzet van een niet aflatend en levendig debat. De discussie woedt niet alleen over de vraag in welke mate de *aandacht* aan politieke partijen in de media gerelateerd zou moeten zijn aan hun electoraal aandeel (kwantitatief); een complexer discussiepunt is nog de *manier waarop* populisten behandeld zouden moeten worden (kwalitatief). Het uitgangspunt is meestal dat populistische partijen geen partijen zijn als alle andere en daarom ook anders behandeld moeten worden. Hoewel een causaal verband plausibel maar zeer moeilijk hard te maken is, luidt de redenering dat journalisten en media die hieraan verzaken medeverantwoordelijk zijn voor het populistisch succes doordat zij het fenomeen banaliseren en populistten een forum verlenen.

Een tweede onderzoekspiste die peilt naar het aandeel van de media in het succes van deze partijen, gaat onrechtstreekser te werk. Zo vroegen Walgrave en De Swert (2004) zich bijvoorbeeld af of er misschien een verband was tussen het succes van het VB en de media-aandacht voor thema's die het VB bespeelt. De media-aandacht voor de thema's

⁶ De druk van commercialisering en concurrentie lijkt het in praktijk brengen van een collectieve strategie bij journalisten op dit vlak in de weg te staan, al is er wel sprake van een soort van collectieve introspectie.

criminaliteit en migranten bleek sterk te correleren met het succes van het VB in de peilingen. Het is op deze onrechtstreekse onderzoekspiste dat populisme als invalshoek mogelijk heel wat potentieel heeft. In hoeverre is er sprake van populistisch discours in de media? Hoe wordt het politieke nieuws geframed? En wordt de populistische democratietheorie daarbij niet door de media gereproduceerd? Werpen de media zich niet op als stem van het volk en als waakhond van de democratie? Zijn er op dit vlak grote verschillen tussen individuele journalisten, kranten en/of tv-zenders? Als journalisten een populistisch discours hanteren, zouden zij onrechtstreeks bijdragen aan het succes van populistische partijen. Want als het media-discours een populistische onderstroom bevat, zou dit de legitimiteit en geloofwaardigheid van populisme opvijzelen (Gramsci 1971 [1929-1935]). Als door een megafoon zouden de populistische denkbeelden en daarmee het electoraal potentieel van populistische partijen versterkt worden. Vermeldenswaardig in dit verband is de licentiaatsthesis van Marjan Kuppens (2003). Aan de hand van de operationalisering en methode voor populisme-onderzoek die al in eerder onderzoek werd geïntroduceerd (Jagers & Walgrave 2003), stelde zij vast dat journalisten in editoriaalen een populistisch discours hanteren, meer dan vroeger. In de populaire kranten *Gazet Van Antwerpen* en *Het Laatste Nieuws* was dit vaker het geval dan in *De Standaard*, een krant die traditioneel gericht is op een hoger opgeleid publiek. Deze onderzoeksresultaten zijn belangwekkend. Met een (nog) preciezer meetinstrument zou deze piste verder ontwikkeld moeten worden.

3.4. Succes gegarandeerd? Over aanbod en receptie

De vraag naar de dynamiek van het populistisch succes lijkt voor verder onderzoek echter *de hamvraag*. Heel het studieveld lijkt uit te gaan van de assumptie dat populisme garant staat voor electoraal succes, maar nooit werd het verband tussen het ‘gebruik’ van een populistisch discours en stemmenwinst empirisch hard gemaakt. De precieze impact en electorale aantrekkingskracht van populisme kennen we niet. Nemen we het voorbeeld van VB. Er is een sterk vermoeden dat de partij haar succes grotendeels dankt aan haar populisme, maar kiezers krijgen een totaalpakket gepresenteerd. Stemmen op het VB kan ingegeven zijn door duizend- en één factoren: xenofobie, Vlaamsgezindheid, ongenoegen over de heersende politiek, sympathie voor de politieke leiders, angst om het slachtoffer te worden van criminaliteit, onzekerheid over de toekomst,... Deze stemmotieven zijn al grondig in kaart gebracht (zie bijvoorbeeld Billiet & De Witte 2001), maar in hoeverre is stemmen op het VB ingegeven door de belofte van een politiek overeenkomstig de wil van het volk? Anders gezegd: in hoeverre maakt de partij haar succes zelf? Hoe wijd verspreid zijn de populistische denkbeelden over volk, politiek en democratie? Als we twee landen of regio’s zouden selecteren zodat de belangrijkste achtergrondvariabelen constant zijn en het ene land wel maar het andere geen populistische partij heeft, in

hoeverre zou het geloof dat de bevolking hecht aan populistische denkbeelden dan tussen beide landen verschillen?

Nu de aanbodzijde voor de periode 2003-2004 in kaart is gebracht – we weten welke elementen van populisme we terugvinden bij CD&V, SP.A en VB – ligt de weg open om deze denkbeelden te toetsen aan de opvattingen van de bevolking. We moeten populisme ook aan de vraagzijde proberen te isoleren. Een goed redenaar kent de opvattingen van zijn publiek, zo zei Aristoteles al. Het electoraal potentieel van populisme zou precies in kaart gebracht kunnen worden door te peilen naar (1) de opvattingen van de bevolking over volk, establishment en democratie; en (2) het relatieve belang ervan in het uitbrengen van een stem. Onderzoek naar politiek wantrouwen, attitudes en opvattingen is wel voorhanden, maar het zou nuttig zijn specifiek op maat van populisme een schaal te ontwikkelen en de resultaten vervolgens te vergelijken met het stemgedrag. Onderzoeksvragen zouden we kunnen uitsplitsen naar de drie sleutelbegrippen volk, establishment en democratie. Denkbeelden over democratie zijn cruciaal. Hier weten we het minst over. Hoe wijdverspreid is het ongenoegen gerelateerd aan het systeem van de pacificatiedemocratie? Hebben kiezers begrip voor compromisvorming of prefereren zij een conflict aanmatigende opstelling? Wordt democratie begrepen in liberaal democratische termen of is de heersende opinie dat wil van de meerderheid altijd en onverkort moet worden uitgevoerd? In hoeverre zouden kiezers zich willen engageren om zich met de politiek van het land te bemoeien (frequentie/opkomst referenda)? De uiteindelijke onderzoeksvragen zouden we kunnen selecteren op basis van focusgroepen, als voorbereiding voor een survey. Op die manier zouden we kunnen nagaan in hoeverre het huidige functioneren van de democratie en de verwachtingen van burgers uiteenlopen.

4. Vox populi vox dei

Als we aan het eind van dit proefschrift de staat opmaken, blijken er een aantal problemen uitgeklaard maar ook nieuwe discussies geopend. Als antwoord op de begripsverwarring en het “magma empirique” (Mény & Surel 2000: 16) werd volgens de morfologische ideologiebenadering van Freedon (1996) een conceptualisering ontwikkeld die bruikbaar bleek. We hebben nu een populismeconcept in handen dat weliswaar nog verfijnd kan worden, maar waarmee we in empirisch onderzoek aan de slag kunnen. De test van het concept bij Vlaamse partijen inspireerde ook om verder te denken over het wezen van populisme, over de assumpties, de interne logica, de idealen. Hoewel partijen van de meest uiteenlopende stromingen populistische taal (kunnen) gebruiken, is het bijvoorbeeld zo dat de populistische ideologie enkel kan aangehecht worden aan collectivistische ideologieën zoals nationalisme, socialisme,... omdat enkel zulke ideologieën te rijmen zijn met de populistische assumptie dat het volk homogeen is. Met

het tegenvoorbeeld: al gaan liberalen in naam van ‘de burger’ tekeer tegen de staat, en al zijn ze voorstanders van directe democratie, populisme en liberalisme zijn ideologisch onmogelijk verenigbaar omdat hun uitgangspunten strijdig zijn. Een liberaal gelooft in de kracht van het individu; een populist in de kracht van het volk. Moreel onaantastbaar voor een liberaal zijn de constitutionele grondrechten (individuele rechten, minderheidsrechten...); voor een populist daarentegen is de wil van het volk soeverein. Het volk beslist, idealiter unaniem maar in geval van niet-overeenstemming bij meerderheid.

Een knelpunt dat deze studie niet empirisch heeft kunnen uitklaren, is een kwestie die populisme-experts al decennia bezighoudt en ook de verhitte debatten en ruime aandacht voor het fenomeen kunnen verklaren: is populisme nu democratisch of niet? Het hedendaagse populisme nog buiten beschouwing gelaten, komt deze ambivalentie al tot uiting als we de eerste populismegolf met de tweede vergelijken. Het principe van de suprematie van de volkwil werd bij de Amerikaanse People’s Party bestendigd in een pleidooi voor radicale democratie, volksinitiatief en zelfbestuur door het volk; in het Argentinië van Perón mondde het uit in een dictatuur van één man, die in naam van het volk vooral zijn eigen belangen leek te willen veiligstellen. Maar of de volkwil nu afgekondigd wordt door de Grote Leider of door het volk zelf tot stand wordt gebracht, absolutisme houdt altijd een gevaar in voor excessen: de *vox populi vox dei* houdt geen rem op een tirannie van de meerderheid. En dat baart eenieder die de democratie beschouwt als het best denkbare systeem om in een samenleving tot een *modus vivendi* te komen, terecht zorgen.

Referentielijst

Abts, K. (2004). "Het populistisch appel. Voorbij de populaire communicatiestijl en ordinaire democratiekritiek." Tijdschrift voor Sociologie 25(4): 451-476.

Abts, K en S. Rummens (2005). "Populisme en democratie: een contradictie?!" Paper gepresenteerd op het politicologenetmaal, Antwerpen, 19-20/05/2005.

Altheide, D. L. (1996). Qualitative media analysis. Thousand Oaks, California, Sage.

Althusser, L. (1969). For Marx. London, Allen Lane The Penguin Press.

Anderson, B. (1983). Imagined communities: reflexions on the origin and spread of nationalism. London, Verso.

Arditi, B. (2004). "Populism as a spectre of democracy: a response to Canovan." Political Studies 52: 135-143.

Aristoteles (2004 [30 v.C.]). Retorica. M. Huys (red.). Groningen, Historische Uitgeverij.

Axford, B. en R. Huggins (2002). "Upping the ante: antipolitics or new politics?" Paper presented at ECPR conference, Turin, 22-27/3/2002.

Barnett, A. (2000). "Polemics: corporate populism and partyless democracy." New Left Review 2(3): 80-90.

Barney, D. D. en D. Laycock (1999). "Right-populists and plebiscitary politics in Canada." Party Politics 5(3): 317-339.

Bauer, M. W. en G. Gaskell (red.) (2000). Qualitative researching with text, image and sound. London, Sage.

Bauer, M. W., G. Gaskell, e.a. (2000). Quality, quantity and knowledge interests: avoiding confusions. Qualitative researching with text, image and sound. M. W. Bauer en G. Gaskell. London, Sage: 3-18.

Bauer, M. W. (2000). Classical content analysis: a review. Qualitative researching with text, image and sound. M. W. Bauer en G. Gaskell. London, Sage: 131-151.

Bauer, M. W. en B. Aarts (2000). Corpus construction: a principle for qualitative data collection. Qualitative researching with text, image and sound. M. W. Bauer en G. Gaskell. London, Sage: 19-37.

Becker, J.-J. (1997). "L'opinion publique: un populisme?" Vingtième Siècle - Revue d'Histoire(56): 92-98.

Beetham, D. (1992). "Liberal democracy and the limits of democratization." Prospects for Democracy, Political Studies, Special Issue XI: 40-53.

Beke, W. (2003). "Inspraak of samenspraak? Voorwaarden tot, kenmerken en gevolgen van een breuklijnoverstijgende catch-all partij." Res Publica 45(1): 95-120.

Beke, W. (2004). Doorkruisende conflictlijnen binnen een catch-all partij. Spanningen binnen de CVP-PSC tussen 1945 en 1968. Leuven, doctoraatsthesis Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen.

Bell, D. (1967). The end of ideology: on the exhaustion of political ideas in the fifties. New York, Free Press.

Berelson, B. (1971). Content analysis in communication research. New York, Hafner.

Bergman, T., W. C. Müller, e.a. (red.) (2003). Delegation and accountability in West European democracies. Oxford, Oxford University Press.

Berlin, I. (1969). Four essays on liberty. Oxford, Oxford University Press.

Betz, H. G. (1994). Radical right-wing populism in Western Europe. Basingstoke, Macmillan.

Betz, H. G. (2002). Conditions favoring the success and failure of radical right-wing populist parties in contemporary democracies. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Sured. Houndmills, Palgrave: 197-213.

Betz, H. G. (2004). La droite populiste en Europe. Extrême et démocrate? Paris, Corlet.

Betz, H. G. en C. Johnson (2004). "Against the current - Stemming the tide. The nostalgic ideology of the contemporary radical populist right." Journal of Political Ideologies 9(1): 311-327.

Bijttebier, J., K. Deschouwer, e.a (1992). 24 november 1991: de betekenis van een verkiezingsuitslag. Leuven, Kritak.

Billiet, J. en H. De Witte (2001). "Wie stemde in juni 1999 voor het Vlaams Blok en waarom?" Tijdschrift voor Sociologie 1: 5-36.

Blommaert, J. (1997). State ideology and language in Tanzania: a brief survey. African linguistics at the crossroads. Papers from Kwaluseni. R. K. Herbert. Köln, Rüdiger Köppe Verlag: 501-510.

Blommaert, J. (2000). "Vox-populisme. Over de nieuwe verbeelding van politiek." Samenleving en Politiek 7(3): 16-29.

Blommaert, J. (2001). Ik stel vast: politiek taalgebruik, politieke vernieuwing en verrechtsing. Berchem, EPO.

Blommaert, J. (2004). Populisme als spreekregime. Populisme. J. Blommaert, E. Corijn, e.a. Berchem, EPO: 123-150.

Blommaert, J., E. Corijn, e.a. (2004). Populisme. Berchem, EPO.

Boudon, R. (1989). The analysis of ideology. Cambridge, Polity Press.

Bourdieu, P. (1990). In other words: essays towards a reflexive sociology. Cambridge, Polity Press.

Braun, M. (2003). "Populismus an der Macht. Das Phänomen Berlusconi." Internationale Politik und Gesellschaft(3): 111-133.

Breës, G. (1992). L'Affront National. Le nouveau visage de l'extrême droite en Belgique. Brussel, EPO.

Budge, I., D. Robertson, e.a. (red.) (1987). Ideology, strategy and party change: spatial analysis of post-war election programmes in 19 democracies. Cambridge, Cambridge University Press.

Buelens, J. en K. Deschouwer (2003). De verboden vleespotten. De partijorganisatie van het Vlaams Blok tussen oppositie en machtsdeelname. Brussel, Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Politieke Wetenschappen.

Burns, J. (1978). Leadership. New York, Harpen & Row.

Buzzi, P. (1994). Le Front national: entre national-populisme et ideologie d'extreme-droite. Le discours politique in France. P. Bréchon. Paris, La Documentation française: 15-36.

Campbell, A., P. E. Converse, e.a. (1966). The American voter. New York, Wiley.

Camus, J.-Y. (2003). Strömungen der europäischen extremen Rechten-Populisten, Integristen, Nationalrevolutionäre, Neue Rechte. Rechtsextreme Ideologien in Geschichte und Gegenwart. U. Backes. Keulen, Böhlau: 235-259.

Canovan, M. (1977). G.K. Chesterton Radical populist. San Diego, Harcourt Trade Publishers.

Canovan, M. (1981). Populism. London, Junction books London.

Canovan, M. (1984). "People, politicians and populism." Government and Opposition 19(3): 312-327.

Canovan, M. (1999). "Trust the people! Populism and the two faces of democracy." Political Studies 47(1): 2-16.

Canovan, M. (2002a). "The people, the masses and the mobilization of power: The paradox of Hannah Arendt's Populism." Social Research 69(2): 403-422.

Canovan, M. (2002b). Taking politics to the people: populism as the ideology of democracy. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Surel. Houndmills, Palgrave: 25-44.

Canovan, M. (2004). "Populism for political theorists." Journal of Political Ideologies 9(1): 241-252.

Clanton, G. (1991). Populism: the humane preference in America 1890-1900. Boston, Twayne Publishers.

Clemens, J. (1983). Polls, politics and populism. Gower, Aldershot.

Coffé, H. (2005). Extreem-rechts in Vlaanderen en Wallonië. Het verschil. Roeselare, Roularta Books.

Corijn, E. (2004). Het populisme en de autoritaire verleiding. Populisme. J. Blommaert, E. Corijn, e.a. Berchem, EPO: 23-60.

Cuperus, R. (2003). "The populist deficiency of European social democracy." Internationale Politik und Gesellschaft(3): 83-109.

Dahl, R. A. (1971). Polyarchy. Participation and opposition. New Haven, Yale University Press.

Dahl, R. A. (1998). On democracy. New Haven, Yale University Press.

de Benoist, A. (2000). “Wie is er bang van het populisme?” Tekos 96: 6-8.

Decker, F. (2003). “The populist challenge to liberal democracy.” Internationale Politik und Gesellschaft(3): 67-59.

De Clerck, S., E. Antonis, e.a. (red.) (2000). Hartslagen. Christen-democratische verkenningen. Tiel, Lannoo.

De Felice, R. (1977). Interpretations of fascism. Cambridge, Mass., Harvard University Press.

De Landtsheer, C. (1987). De politieke taal in de Vlaamse media: vertellen politici dan altijd leugens? Antwerpen, Kluwer.

De Landtsheer, C. (1998). The political rhetoric of a unified Europe. Politically speaking: a worldwide examination of language used in the public sphere. O. Feldman en C. De Landtsheer. Westport, Conn., Praeger: 129-145.

De Landtsheer, C. en O. Feldman (red.) (2000). Beyond public speech and symbols: explorations in the rhetoric of politicians and the media. Westport, Conn., Praeger.

Derber, C. (1998). “Populism: fighting the second robber baron era.” Social Policy 28(3): 27-32.

Deschouwer, K. (1998). “Politieke partijen en de moeilijke democratie.” Samenleving en Politiek 5(1): 4-17.

Deschouwer, K. (2001). “De zorgeloze consensus. De statuten van het Vlaams Blok en de partijentheorie.” Tijdschrift voor Sociologie 22(1): 63-87.

De Smedt, S. (1993). Populistische autorepresentatie bij liberalen en libertijnen, niet gepubliceerde paper gepresenteerd op het politicologenetmaal, Soesterberg, 3/6/1993.

De Swert, K. (2001). “Tussen vergeetput en schandpaal: strategieën tegen extreem-rechts in drie Vlaamse kranten.” PSW-papers 1, Universiteit Antwerpen.

De Tocqueville, A., (2004 [1835/1840/1856]). Democratie: wezen en oorsprong. Over de democratie in Amerika. Het Ancien Règime en de revolutie. J.M.M. de Valk (red.). Kampen, Agora.

Devine, F. (1995). Qualitative methods. Theory and methods in political science. D. Marsh en G. Stoker. Houndmills, Macmillan: 137-153.

Dewachter, W. (1995). Besluitvorming in politiek België. Leuven, Acco.

Dewachter, W. (2001). De mythe van de parlementaire democratie: een Belgische analyse. Leuven, Acco.

Dewachter, W. (2003). Van oppositie tot elite. Over macht, visie en leiding. Leuven, Acco.

De Weerdt, D. en A. Van Lysebetten (1979). Socialisme en socialistisch arbeidersbeweging in België. Bibliografie van werken en tijdschriftartikels, verschenen sedert 1944. Brussel, Emile Vandervelde-instituut.

De Weerdt, D. en A. Van Lysebetten (1988). Socialisme en socialistische arbeidersbeweging in België. Bibliografie van werken en tijdschriftartikels, verschenen sedert 1944, deel 2. Gent, Amsab.

Dewinter, F. en K. Van Overmeire (1993). Een tegen allen: de opkomst van het Vlaams Blok. Antwerpen, Tyr.

De Witte, H. (1997). Bestrijding van racisme en rechts-extremisme: wetenschappelijke bijdragen aan het maatschappelijk debat. Leuven, Acco.

Di Tella, T. S. (1965). Populism and reform in Latin America. Obstacles to change in Latin America. C. Veliz. Oxford, Oxford University Press: 47-74.

Di Tella, T. S. (1997). "Populism into the twenty-first century." Government and Opposition 32(2): 187-2000.

Dierickx, G. (1990). Een ideologie in de steigers: het politieke denken van de Vlaamse Christen-Democraten. Brussel, Instituut voor Politieke Vorming.

Dierickx, G. (1999). De logica van de politiek. Leuven, Garant.

Dillen, K. (2001). Mijn Schilt ende betrouwen. Deurne, Dillen.

Dittrich, K., R. Kleykers en P. W. Tops (1986), "De overheid gereinigd? Een analyse van de PvdA-verkiezingsprogramma's 1981, 1982 en 1986." Socialisme en democratie 43(2): 51-56.

Eatwell, R. (2003). The new extreme right challenge. Western democracies and the new extreme right challenge. R. Eatwell en C. Mudde. London/New York, Routledge: 1-16.

Eatwell, R. en C. Mudde (2003). Western democracies and the new extreme right challenge. London/New York, Routledge.

Elchardus, M. (red.) (1998). Wantrouwen en onbehagen: over de vertrouwens- en legitimiteitscrisis. Brussel, VUB Press.

Elchardus, M. (2001). "Moet populisme omarmd worden als politieke vernieuwing?" Socialisme en democratie 58: 226-258.

Elchardus, M., L. Huyse, e.a. (red.) (2001). Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen: een onderzoek naar de sociale constructie van democratisch burgerschap. Brussel, VUBPress.

Elchardus, M. (2002). De dramademocratie. Tiel, Lannoo.

Elchardus, M. en W. Smits (2002). Anatomie en oorzaken van het wantrouwen. Brussel, VUBPress.

Ellemers, J. E. (2002). "Pim Fortuyn: een zuiver geval van charismatisch gezag." Facta(7): 2-5.

Ellis, R. (1991). "Explaining the occurrence of charismatic leadership in organisations." Journal of Theoretical Politics 3(3): 305-319.

Ernst, W. W. (1987). Zu einer Theorie des Populismus. Populismus in Österreich. A. Pelinka. Vienna, Junius: 10-25.

Etzioni, A. (1975). A comparative analysis of complex organisations. New York, Free Press.

Fairclough, N. (2000). New Labour, new language? London/New York, Routledge.

Feldman, O. en C. De Landtsheer (red.) (1998). Politically speaking: a worldwide examination of language used in the public sphere. Westport, Conn., Praeger.

Fiers, S. (1998). Partijvoorzitters in België, of: “Le parti, c’est moi”? Rolverwachtingen, rolpercepties en rolgedrag van de voorzitters van politieke partijen in België, in de periode 1981-1996. Leuven, Katholieke Universiteit Leuven, Departement Politieke Wetenschappen.

Fieschi, C. (2004). “Introduction.” Journal of Political Ideologies 9(1): 235-240.

Fieschi, C. en P. Heywood (2004). “Trust, cynicism and populist anti-politics.” Journal of Political Ideologies 9(3): 289-309.

Franck, I. (1994). Politieke reclamespots en debatten in de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 1988. Een inhoudsanalyse rond populistische campagneretoriek. Media en Maatschappij. H. Verstraeten en P. Perceval. Brussel, VUB Press: 139-172.

Freeden, M. (1996). Ideologies and political theory: a conceptual approach. Oxford, Clarendon Press.

Freeden, M. (1998). “Is nationalism a distinct ideology?” Political Studies 46(4): 748-765.

Freeden, M. (2000). “Practising ideology and ideological practices.” Political Studies 48(2): 302-322.

Freeden, M. (red.) (2001). Reassessing political ideologies: the durability of dissent. London/New York, Routledge.

Gardberg, A. (1993). Against the stranger, the gangster and the establishment: a comparative study of the ideologies of the Swedish Ny Demokrati, the German Republikaner, the French Front National and the Belgian Vlaams Blok. Helsinki, Universitetstryckeriet.

Gerring, J. (1998). Party ideologies in America 1828-1996. Cambridge, Cambridge University Press.

Gijssels, H. (1992). Het Vlaams Blok. Leuven, Kritak.

Gijssels, H. (1994). Open je ogen voor het Vlaams Blok ze sluit. Leuven, Kritak.

Gijssels, H. en J. Vander Velpen (1989). Het Vlaams Blok, 1938-1988: het verdriet van Vlaanderen. Berchem, EPO.

Goodwyn, L. (1976). Democratic promise: the populist movement in America. New York, Oxford University Press.

Gould, P. (1998). The unfinished revolution: how the modernisers saved the Labour party. London, Little, Brown and Company.

Gramsci, A. (1971 [1929-1935]). Selections from the Prison Notebooks. Q. Hoare en G. N. Smith (red.). New York, International Publishers.

Gregor, N. (2000). Nazism. Oxford, Oxford University Press.

Griffin, R. (1991). The nature of fascism. London, Pinter.

Grunberg, G. (1998). "La mesure du populisme. Sur quelques questions de méthode." Mots - les Langues du Politique(55): 122-127.

Hainsworth, P. (red.) (2000). The politics of the extreme right. From the margins to the mainstream. London/New York, Pinter.

Hamel, J., S. Dufour, e.a. (1993). Case study methods. London, Sage.

Hayward, J. (red.) (1996a). Elitism, populism and European politics. Oxford, Clarendon Press.

Hayward, J. (1996b). The populist challenge to elitist democracy in Europe. Elitism, populism, and European politics. J. Hayward. Oxford, Clarendon Press: 10-32.

Held, D. (1997). Models of democracy. Cambridge, Polity.

Hennessy, A. (1969). Latin America. Populism. Its meaning and national characteristics. G. Ionescu en E. Gellner. London, Weidenfeld and Nicolson: 28-61.

Hermet, G. (1993). Culture et démocratie. Paris, UNESCO.

Hermet, G. (1997). "Populisme et nationalisme." Vingtième Siècle - Revue d'Histoire(56): 34-47.

Hobbes, T. (1985 [1651]). Leviathan. W. E. Krul en B. A. Tromp (red.). Amsterdam, Boom Meppel.

Hofstadter, R. (1969). North America. Populism. Its meaning and national characteristics. G. Ionescu and E. Gellner. London, Weidenfeld and Nicolson: 9-27.

Hoogerwerf, A. (1971). The Netherlands: from politics to administration. Decline of ideology? M. Rejai. Chicago, Aldine: 140-159.

Humphrey, M. (2004). "The end of ideology and the end of an ideology? Ecology, liberalism and ideological analysis." Niet gepubliceerde paper.

Humphrey, M. (2005). "(De)Contesting ideology: the struggle over the meaning of the struggle over meaning." Critical Review of International Social and Political Philosophy 8(2): 225-246.

Huyse, L., J. Bijttebier, e.a. (1992). 24 november 1991: de betekenis van een verkiezingsuitslag. Leuven, Kritak.

Huyse, L. (2003). Over politiek. Leuven, Van Halewyck.

Hymes, D. (1970). Linguistic aspects of comparative political research. The methodology of comparative research. R. T. Holt en J. E. Turner. New York, The Free Press: 295-341.

Ignazi, P. (1992). "The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe." European Journal of Political Research 22(1-2): 3-34.

Inglehart, R. (1990). Culture shift in advanced industrial society. Princeton, Princeton University Press.

Ionescu, G. (1969). Eastern Europe. Populism. Its meanings and national characteristics. G. Ionescu en E. Gellner. London, Weidenfeld and Nicolson: 97-121.

Ionescu, G. en E. Gellner (red.) (1969). Populism. Its meanings and national characteristics. London, Weidenfeld and Nicolson.

Jagers, J. en S. Walgrave (2003). "Politiek gaat over de mensen. Populistische retoriek bij de Vlaamse politieke partijen." Samenleving en Politiek 10(8): 12-22.

Jagers, J. en S. Walgrave (2006). "Populism as political communication style: an empirical study of political parties' discourse in Belgium." Te verschijnen in European Journal of Political Research.

Jensen, K. B. (red.) (2003a). A handbook of media and communication research. London/New York, Routledge.

Jensen, K. B. (2003b). The qualitative research process. A handbook of media and communication research. K. B. Jensen. London/New York, Routledge: 235-253.

- Jørgensen, M. en L. Phillips (2002). Discourse analysis as theory and method. London, Sage.
- Katz, R. en P. Mair (1995). "Changing models of party organization and party democracy: the emergence of the cartel party." Party Politics 1(1): 5-28.
- Kazin, M. (1995). The populist persuasion: an American history. New York, Basic Books.
- Keman, H., A. Krouwel, e.a. (2003). "Cynical voters and the rise of political entrepreneurs in representative democracies." Paper presented at ECPR conference, Marburg, 18-21/09/2003.
- Khoros, V. G. (1984). Populism: its past, present, and future. Moscow, Progress Publishers.
- Kirchheimer, O. (1966). The transformation of the Western European party system. Political parties and political development. J. Lapalombara en M. Weiner. Princeton, Princeton University Press: 177-200.
- Kirk, J. en M. L. Miller (1986). Reliability and validity in qualitative research. London, Sage.
- Kitschelt, H. en A. J. McGann (1995). Radical right in Western Europe. A comparative analysis. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Kitschelt, H. (2002). Popular dissatisfaction with democracy: populism and party systems. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Surel. Houndmills, Palgrave: 179-196.
- Kitsching, G. (1989). Development and underdevelopment in historical perspective: populism, nationalism, and industrialization. London/New York, Routledge.
- Kleinijenuis, J., H. Keman, e.a. (red.) (1999). Doing research in political science: an introduction to comparative methods and statistics. London, Sage.
- Krippendorff, K. (1980). Content analysis: an introduction to its methodology. Beverly Hills, Sage.
- Kuppens, M. (2003). 'In naam van het volk!' Op zoek naar populisme in drie Vlaamse kranten. Antwerpen, licentiaatsthesis, Universiteit Antwerpen, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen.
- Laclau, E. (1982). Politics and ideology in Marxist theory: capitalism, fascism, populism. London, Verso.

Laclau, E. (red.) (1994). The making of political identities. London, Verso.

Laclau, E. (2005). On populist reason. London, Verso.

Laycock, D. (2005). "Visions of popular sovereignty: mapping the contested terrain of contemporary Western populisms." Critical Review of International Social and Political Philosophy 8(2): 125-144.

Lazar, M. (1997). "Du populisme à gauche: les cas français et italien." Vingtième Siècle - Revue d'Histoire(56): 121-131.

Lijphart, A. (1981). Conflict and coexistence in Belgium. The dynamics of a culturally divided society. Berkeley, Institute of International Studies.

Lijphart, A. (1999). Patterns of democracy: government forms and performance in thirty-six countries. New Haven, Conn., Yale University Press.

Linz, J. J. (1976). Some notes toward a comparative study of fascism in sociological historical perspective. Fascism: a reader's guide. W. Laqueur. Berkeley, University of California Press: 3-121.

Lipset, S. M. en S. Rokkan (1967). Cleavage structures, party systems, and voter alignments. Party systems and voter alignments: cross-national perspectives. S. M. Lipset en S. Rokkan. New York, The Free Press: 1-64.

Lubbers, M., P. Scheepers, e.a. (2000). "Multilevel modelling of Vlaams Blok voting: individual and contextual characteristics of the Vlaams Blok vote." Acta Politica 35(4): 363-398.

Lubbers, M. (2001). Exclusionist electorates. Extreme right-wing voting in Western Europe. Nijmegen, ICS doctoraatsthesis.

Luykx, T. (1973). Politieke geschiedenis van België van 1789 tot heden. Amsterdam/Brussel, Elsevier.

Mackie, T. en D. Marsh (1995). The comparative method. Theory and methods in political science. G. Stoker en D. Marsh. Houndmills, Macmillan: 173-188.

MacRae, D. (1969). Populism as an ideology. Populism: its meanings and national characteristics. G. Ionescu en E. Gellner. London, Weidenfeld and Nicolson: 153-165.

Mair, P. (2000). "Partyless democracy." New Left Review 2(2): 21-36.

Mair, P. (2002). Populist democracy vs party democracy. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Surel. Houndmills, Palgrave: 81-100.

Malloy, J. M. (1977). Authoritarianism and corporatism in Latin-America: the modal pattern. Authoritarianism and corporatism in Latin-America. J. M. Malloy. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press: 3-19.

Mannheim, K. (1930). Ideologie und Utopia. Bonn, Cohen.

Marsh, D. en G. Stoker (red.) (1995). Theory and methods in political science. Houndmills, Macmillan.

Martens, L. en G. Dierickx (red.) (1986). CVP, waar is uw geloof? De identiteit van de Vlaamse christen-demokraten. Antwerpen, Nederlandse Boekhandel.

Marx, K., en F. Engels (1970 [1845]). The German ideology. C. J. Arthur (red.). New York, International Publishers.

Mazzoleni, G., B. Horsfield, e.a. (red.) (2003). The media and neo-populism. A contemporary comparative analysis. Westport, Praeger Publishers.

Meehan, E. J. (1965). The theory and method of political analysis. Homewood, Dorsey Press.

Mény, Y. (1995), "Corruption, politique et démocratie." <http://www.confluences-mediterranee.com/presentation/menu.htm>, gelezen op 4/10/2005.

Mény, Y. en Y. Surel (2000). Par le peuple, pour le peuple: le populisme et les démocraties. Paris, Fayard.

Mény, Y. en Y. Surel (red.) (2002). Democracies and the populist challenge. Houndmills, Palgrave.

Michels, R. (1971 [1914]). Les parties politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties. R. Rémand (red.). Paris, Flammarion.

Minogue, K. (1969). Populism as a political movement. Populism: its meanings and national characteristics. G. Ionescu en E. Gellner. London, Weidenfeld and Nicolson: 197-211.

Mudde, C. (1995). "Right-wing extremism analysed. A comparative analysis of the ideologies of three alleged right-wing extremist parties (NPD, NDP, CP'86)." European Journal of Political Research 27(2): 203-224.

Mudde, C. (2000). The ideology of the extreme right. Manchester, Manchester University Press.

Mudde, C. (2002a). In the name of the peasantry, the proletariat, and the people: populisms in Eastern Europe. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Surel. Houndmills, Palgrave: 214-232.

Mudde, C. (2002b). The Pink Populist: Pim Fortuyn for beginners, e-Extreme, 2, summer, www.bath.ac.uk/esml/ecpr/newsletter/News3_2.htm, gelezen op 10/10/2003.

Mudde, C. (2003). Defending democracy and the extreme right. Western democracies and the new extreme right challenge. R. Eatwell en C. Mudde. London/New York, Routledge: 193-211.

Mudde, C. (2004). "The populist Zeitgeist." Government and Opposition 39(4): 541-563.

Müller, W. C. en K. Strøm (red.) (1999). Policy, office, or votes? How political parties in Western Europe make hard decisions. Cambridge, Cambridge University Press.

Neuendorf, K. A. (2002). The content analysis guidebook. London, Sage.

Norton, R. W. (1978). "Foundation of a communicator style construct." Human Communication Research 4: 99-112.

Norval, A. J. (2000). "Review article: 'The things we do with words - contemporary approaches to the analysis of ideology'." British Journal of Political Science(30): 313-346.

Oakeshott, M. (1996). The politics of faith and the politics of scepticism. New Haven, Yale University Press.

Padapopoulos, Y. (1995). "Analysis of functions and dysfunctions of direct democracy." Politics and Society 23(4): 421-448.

Papadopoulos, Y. (2000). "National-populism in Western Europe: an ambivalent phenomenon." <http://www.unil.ch:8080/iepi/pdfs/papadopoulos1.pdf>. Université de Lausanne, Institut d'études politiques et internationales, gelezen op 11/03/2002.

Padapopoulos, Y. (2001). "How does direct democracy matter? The impact of referendum votes on politics and policy-making." West European Politics 24(2): 35-58.

Padapopoulos, Y. (2002). Populism, the democratic question, and contemporary governance. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Surel. Houndmills, Palgrave: 45-61.

Page, J. A. (1983). Perón: a biography. New York, Random House.

Panbianco, A. (1988). Political parties: organization and power. Cambridge, Cambridge University Press.

Payne, S. (1995). A history of fascism, 1914-1945. Madison, University of Wisconsin Press.

Pedersen, M. (1982). "Towards a new typology of party lifespans and minor parties." Scandinavian Political Studies 5(1): 1-16.

Pfahl-Traugher, A. (1994). Volkes stimme? Rechtspopulismus in Europa. Bonn, Dietz.

Piryns, P. (red.) (1992). Zwarte zondag. Beschouwingen over de democratie in België. Antwerpen, Dedalus.

Przeworski, A., S. C. Stokes, e.a. (red.) (1999). Democracy, accountability, and representation. Cambridge, Cambridge University Press.

Raes, P. (2003). De kracht van mensen en gemeenschappen. Brussel, Ceder.

Reis, C. (1993). Towards a semiotics of ideology. Berlin, Mouton de Gruyter.

Riker, W. H. (1982). Liberalism against populism: a confrontation between the theory of democracy and the theory of social choice. San Francisco, Freeman.

Rizzardo, R. (1997). "Populisme et politique culturelle." Vingtième Siècle - Revue d'Histoire(56): 99-104.

Rousseau, J.-J. (1743 [1762]). Het maatschappelijk verdrag. Politeia. Groote mannen over staat en maatschappij. J. D. Bierens De Haan (red.). Amsterdam, Elsevier.

Rutten, M. (2003). "Hoe de mensen de burgerdemocratie sloopten." Samenleving en politiek. 10(7): 54-55.

Sainsbury, D. (1980). Swedish social democratic ideology and electoral politics 1944-1948. A study of the functions of party ideology. Stockholm, Almqvist & Wicksell.

Sartori, G. (1970). "Concept misformation in comparative politics." American Political Science Review 64(4): 1033-1053.

Sartori, G. (1997). "Understanding pluralism." Journal of Democracy 8(4): 58-70.

Saul, J. (1969). Africa. Populism. Its meaning and national characteristics. G. Ionescu en E. Gellner. London, Weidenfeld and Nicolson: 122-152.

Sawer, M. en B. Hindess (red.) (2004). Us and them. Anti-elitism in Australia. Perth, API Network.

Schumpeter, J. (1950). Capitalism, socialism and democracy. New York, Harper & Row.

Shils, E. A. (1956). The torment of secrecy. London, Heinemann.

Silverman, D. (1985). Qualitative methods and sociology. Aldershot, Gower.

Spruyt, M. (1995). Grove borstels. Stel dat het Vlaams Blok morgen zijn programma realiseert, hoe zou Vlaanderen er dan uitzien? Leuven, Van Halewyck.

Spruyt, M. (2000). Wat het Vlaams Blok verzwijgt. Leuven, Van Halewyck.

Statham, P. (1996). "Berlusconi, the media, and the new right in Italy." Press/Politics 1(1): 87-105.

Stengers, J., B. Stora, e.a. (1997). "Le populisme?" Vingtième Siècle - Revue d'Histoire(56): 224-242.

Stouthuysen, P. (1993). Extreem-rechts in na-oorlogs Europa. Brussel, VUBpress.

Strøm, K. (2000). "Delegation and accountability in parliamentary democracies." European Journal of Political Research 37(3): 261-289.

Surel, Y. (2002). Populism in the French party system. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Surel. Houndmills, Palgrave: 139-154.

Taggart, P. (1995). "New populist parties in Western Europe." West European Politics 18(1): 34-51.

Taggart, P. (2000). Populism. Buckingham, Open University Press.

Taggart, P. (2002). Populism and the pathology of representative politics. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Surel. Houndmills, Palgrave.

Taggart, P. (2003). "The populist turn in the politics of the New Europe." Paper presented at 8th Biannual International Conference of the European Union Studies Association conference, Nashville, 27-29/03/2003.

Taggart, P. (2004). "Populism and representative politics in contemporary Europe." Journal of Political Ideologies 9(1): 269-288.

Taguieff, P.-A. (1995). "Political science confronts populism: from a conceptual mirage to a real problem." Telos(103): 9-44.

Taguieff, P.-A. (1998). "Populismes et antipopulismes: le choc des argumentations." Mots - les Languages du Politique(55): 5-26.

Taguieff, P.-A. (2002). L'illusion populiste. De l'archaïque au médiatique. Paris, Berg International.

Talshir, G. (2003). "A threefold ideological analysis of Die Grünen: from ecologized socialism to political liberalism?" Journal of Political Ideologies 8(2): 157-184.

Tännsjö, T. (1992). Populist democracy: a defence. London/New York, Routledge.

Tarchi, M. (2002). Populism Italian style. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Surel. Houndmills, Palgrave: 120-138.

Thompson, J. B. (1984). Studies in the theory of ideology. Cambridge, Polity.

Tsebelis, G. (2002). Veto players: how political institutions work. Princeton, Princeton University Press.

Urbinati, N. (1998). "Democracy and populism." Constellations - An International Journal of Critical and Democratic Theory 5(1): 110-124.

Van Craen, M. en M. Swyngedouw (2002). Het Vlaams Blok doorgelicht. 20 jaar extreem-rechts in Vlaanderen. Leuven, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen.

Van den Brink, R. (1999). De Jonge Turken van het Vlaams Blok. Extreem-rechts tussen uniform en maatpak. Gent, Scoop.

Van den Brink, R. (2005). In de greep van de angst. De Europese sociaal-democratie en het rechtspopulisme. Antwerpen/Amsterdam, Houtekiet.

van Dijk, T. (red.) (1986). Discourse and communication. Berlin, de Gruyter.

van Dijk, T. (1993). "Principles of critical discourse analysis." Studies in Critical Discourse Analysis. Special issue of Discourse & Society 4(2): 249-283.

Van Niekerk, A. E. (1972). Populisme en politieke ontwikkeling in Latijns-Amerika. Rotterdam, Universitaire Pers Rotterdam.

Van der Linden, G. (1991). "'From eloquence to credulity' revised. A study of demagogy in a political message." Politics and the Individual 1(1): 91-118.

Van der Steen, P. (1994). "Doorbraak van de 'gewone mensen'-partij. De SP en de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994." <http://www.rug.nl/dnpp/jaarboeken/jaarboek1994/steen10.pdf>, Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, gelezen op 10/12/2005.

Vandendijck, W. (1968). Politieke propaganda. Grenzen en mogelijkheden. Groningen, Wolters-Noordhoff.

Vander Velpen, J. (1992). Daar komen ze aangemarcheerd. Extreem-rechts in Europa. Berchem, EPO.

Verhofstadt, G. (1992). De weg naar politieke vernieuwing. Het tweede burgermanifest. Antwerpen - Baarn, Hadewijch.

Verschueren, J. (1995). "Linguistic pragmatics and semiotics." Semiotica 104(1): 45-66.

Verschueren, J. (1996a). "Contrastive ideology research: aspects of a pragmatic methodology." Language Sciences 18(3): 589-604.

Verschueren, J. (2003). Understanding pragmatics. New York, Oxford University Press.

Verschueren, J., J.-O. Östman, e.a. (red.) (1995). Handbook of pragmatics: manual. Amsterdam, John Benjamins.

Verschuren, P. J. (1996b). De probleemstelling voor een onderzoek. Utrecht, Spectrum.

Voerman, G. (2002). "Rode veren: de ideologische overeenkomsten en verschillen tussen PvdA en SP." Roodkoper. Tijdschrift voor cultuur, religie en politiek 7: 8-12.

Von Beyme, K. (red.) (1988). Right-wing extremism in Western Europe. London, Frank Cass.

Walgrave, S. en K. De Swert (2002). "Does news content matter? The contribution of the news media in the making of the issues of the Vlaams Blok." Ethical perspectives 9(4): 249-275.

Walgrave, S. en K. De Swert (2004). "The making of the (issues of the) Vlaams Blok." Political communication 21(4): 479-500.

Walgrave, S. en P. Van Aelst (2006). "The contingency of the mass media's political agenda-setting power. Towards a preliminary theory." Te verschijnen in Journal of Communication.

Walicki, A. (1969). Russia. Populism. Its meanings and national characteristics. G. Ionescu en E. Gellner. London, Weidenfeld and Nicolson: 62-96.

Ware, A. (2002). The United States: populism as political strategy. Democracies and the populist challenge. Y. Mény en Y. Surel. Houndmills, Palgrave: 101-119.

Weber, M. (1972 [1922]). Gezag en bureaucratie. A. Van Braam (red.). Rotterdam, Universitaire Pers.

Weber, M. (1978 [1922]). Economy and society: an outline of interpretive sociology. G. Roth en C. Wittich (red.). Berkely/Los Angeles/London, University of California Press.

Wells, S. D., D. M. Duty, e.a. (2002). "Gore and populism." Paper presented at APSA conference, Boston, 29-31/08/2002.

Welsh, W. (1979). Leaders and elites. New York, Holt, Rinehart & Winskin.

Weyland, K. (2001). "Clarifying a contested concept. Populism in the study of Latin American politics." Comparative Politics 34(1): 1-22.

Wievorka, M. (1993). La démocratie à l'épreuve: nationalisme, populisme, ethnicité. Paris, La Découverte.

Wiles, P. (1969). A syndrome, not a doctrine. Populism. Its meanings and national characteristics. G. Ionescu en E. Gellner. London, Weidenfeld and Nicolson: 166-179.

Williams, G. (2004). "To study ideologies is to study the assumptions with which people think." <https://portfolio.oit.duke.edu/retrieve/1414/essay5.doc>, ongepubliceerde paper, gelezen op 13/9/2004.

Willner, A. R. (1984). The spellbinders: charismatic political leadership. New Haven, Yale University Press.

Windt, T. en B. Ingold, Eds. (1987). Essays in presidential rhetoric. Second edition. Dubuque, Kendall/Hunt Publishers.

Witte, E., J. Craeybeckx, e.a. (1997). Politieke geschiedenis van België: van 1830 tot heden. Brussel, VUBPress.

Wodak, R. (red.) (1989). Language, power and ideology. Amsterdam, Benjamins.

Worsley, P. (1969). The concept of populism. Populism. Its meanings and national characteristics. G. Ionescu en E. Gellner. London, Weidenfeld and Nicolson: 212-250.

Bijlagen

Bijlage 1. ‘Politiek gaat over de mensen’. Populistische retoriek bij de Vlaamse politieke partijen.

*“Wij proberen een eigen politieke woordenschat te ontwikkelen die ook ingang vindt bij de publieke opinie en zeker bij de pers (...) omdat die een bepaalde inhoud en kleur heeft waardoor het voor de mensen duidelijk is wat ermee wordt bedoeld. Misschien niet bewust, maar dan toch onbewust worden die woorden geassocieerd met ons gedachtegoed en ook met de partij.”*¹ (Filip Dewinter in Van den Brink, 1999: 158)

INLEIDING

In mei 2003 gaat Steve Stevaert met de SP.A de verkiezingscampagne in met de slogan “Politiek gaat over *de mensen*”. CD&V varieert creatief: “Voor *mensen* en waarden”. Het Vlaams Blok lanceert een charmeoffensief en blijft op dezelfde nagel kloppen: “Het VB is de stem van *het volk*”. Een zelfverzekerde Bart Somers wil dan weer met goed nieuws overtuigen: dank zij de VLD, de “Partij van *de burger*”, wordt er volgens hem “weer geluisterd”. Het mag duidelijk zijn: Vlaamse politici houden van hun bevolking.

De spectaculaire opgang van het Vlaams Blok heeft al veel inkt doen vloeien. Heel wat onderzoek spitst zich toe op oorzaken en verklaringen, en vaak kijkt men daarbij richting electoraat. Wat drijft mensen tot een stem voor het Vlaams Blok? Stemmen Vlaams Blok-kiezers *voor* iets (een partij, een kandidaat, een issue, een programma) of enkel *tegen* iets (het beleid, de andere partijen, het systeem, het establishment)? In welke mate is hun stem ideologisch gemotiveerd of niet meer dan een uitdrukking van protest? Op zulke vragen probeert onderzoek naar stemmotieven antwoorden te bieden. De ‘ontvangers’ van de boodschap, de kiezers, zijn hierbij het studieobject. Maar het is zeker even interessant om ook eens een stapje terug te gaan en de ‘zender’ en de boodschap zelf te bekijken. Partijen kunnen immers zelf mee hun succes maken door actief en prominent aanwezig te zijn, in het bijzonder in de aanloop naar verkiezingen. Parlementair werk is belangrijk, maar om stemmen te rapen moet vooral het profiel van de partij duidelijk en herkenbaar zijn. Politiek is perceptie en politieke communicatie is cruciaal. Het Vlaams Blok, “zonder meer de kampioen van de propaganda”, zoals blijkt uit onderzoek van Deschouwer en Buelens, heeft dit goed begrepen.² De partij wordt professioneel geleid, weet interne twisten goed binnenskamers te houden en heeft een aantal troeven in handen: veel geld, een ongewoon duidelijke politieke positie (cordon sanitaire) en getalenteerde, verbaal vaardige politieke kopstukken. Maar vooral door een uitgebalanceerde en

¹ Van den Brink, R. (1999), *De Jonge Turken van het Vlaams Blok. Extreem-rechts tussen uniform en maatpak*. Gent: Scoop.

² Zo stelden Buelens en Deschouwer bijvoorbeeld vast dat het Vlaams Blok in 2001 dubbel zoveel geld heeft uitgegeven aan propaganda als de CD&V: 80,6 miljoen Bef. Van de regeringspartijen gaf geen enkele meer uit dan 10 miljoen Bef. Zie Buelens, J., Deschouwer, K. (2003), *De verboden vleespotten: de partijorganisatie van het Vlaams Blok tussen oppositie en machtsdeelname*, VUB: vakgroep politieke wetenschappen Brussel.

alomtegenwoordige communicatiestrategie lijkt het Vlaams Blok als geen ander antipolitieke sentimenten te kunnen kanaliseren en vertalen in electorale winst. Onderscheidt de communicatie van het Vlaams Blok zich wetenschappelijk meetbaar van die van de andere Vlaamse politieke partijen? Is de politieke communicatie van het Vlaams Blok meerbepaald heel wat meer *populistisch* dan het discours van de andere partijen? Dat is de vraag die hier centraal staat.

Het recente succes van extreem-rechts in West-Europa heeft het debat over populisme flink aangezwengeld. In de brede discussie over populisme en extreem-rechts, beperken we ons hier tot twee elementen. Eerst gaan we dieper in op het concept – wat is populisme? – en vervolgens toetsen we dit aan de politieke realiteit in Vlaanderen. We definiëren populisme als een specifieke communicatiestijl gericht op *het etaleren van volksverbondenheid* en ontwerpen een instrument waarmee we zulk populisme in de retoriek van partijen kunnen meten. Ten tweede voerden we een comparatieve, kwantitatieve discoursanalyse van de nu teloorgegangene Uitzendingen door Derden van alle Vlaamse partijen.

1. POPULISME ALS POLITIEKE COMMUNICATIESTIJL

Populisme is een populaire term geworden. Niet alleen politieke wetenschappers, maar ook politici en persmensen hebben er de mond van vol. Waarvoor populisme juist staat, is niet altijd even duidelijk, maar populisme is iets ‘vies’, daarover is nagenoeg iedereen het eens. Geassocieerd worden met populisme komt je geloofwaardigheid en politieke ernst niet ten goede. Door het wijdverbreide gebruik van de term nam de onduidelijkheid recent nog verder toe. Een alomvattende theorie is niet voorhanden, maar algemeen wordt aangenomen dat de typologie van Canovan (1981)³ de historische en geografische realiteit van het populisme het best omvat. Canovan maakt een analytisch onderscheid tussen *agrarisch* en *politiek* populisme. De agrarische variant komt in de eerste plaats op voor de belangen van de boeren en focust in hoofdzaak op sociaal-economische problemen. Dit in tegenstelling tot het politiek populisme, waarvan sprake is wanneer we populisme associëren met directe democratie, met de idealisering van de man in de straat en met de spanningen tussen de elite en hun maatschappelijke basis. Steunend op de meest gedocumenteerde voorbeelden in de wetenschappelijke literatuur kunnen we met Taguieff (1998)⁴ drie historische golven van populisme onderscheiden: het populisme van eind 19de eeuw, het Latijns-Amerikaans populisme en het nieuw-rechts populisme. Agrarisch populisme vinden we voor het eerst terug bij de Russische Narodniki in de tweede helft van de 19de eeuw. Deze beweging van intellectuelen voerde een strijd om gelijkheid, *voor* de boeren en *tegen* de gevestigde belangen. Met een gelijkaardig pleidooi tegen het kapitalisme groeide de People’s Party in de VS in diezelfde periode uit tot een echte massabeweging, voornamelijk bekommerd om agrarische belangen. De Latijns-Amerikaanse variant van populisme bloeide in de jaren ‘40 en ‘50 met de autoritaire regimes van Perón – “*I am no more than the servant*” – in Argentinië en Vargas in Brazilië. Deze nationalistische en charismatische leiders profileerden zich als direct uitvloeisel van het volk. Met de invoering van enkele sociale maatregelen probeerden ze de indruk te

³ Canovan, M. (1981), *Populism*, London: Junction books.

⁴ Taguieff, P.-A. (1998), “Populismes et antipopulismes: le choc des argumentations”, *Mots - les Langues du Politique* (55): 5-26.

wekken een beleid te voeren *voor* het volk en *tegen* de gevestigde belangen van grootgrondbezitters en hoogwaardigheidsbekleders. Vanaf de jaren '70 tenslotte, mobiliseert zogenoemd nieuw-rechts populisme in West-Europa tegen wat al snel de traditionele politiek ging heten. Partijen en politici krijgen het verwijt enkel zelfgenoegzaam met zichzelf bezig te zijn en systematisch de wensen van (gewone) mensen te negeren. Nieuw-rechts populisme scoort vooral rond thema's als immigratie, belastingen, criminaliteit en nationalisme.

In essentie hebben deze historisch opeenvolgende golven van populisme drie kenmerken gemeenschappelijk. Populisme (1) legitimeert zichzelf door zich te identificeren met het volk; (2) is geworteld in anti-establishmentgevoelens; en (3) beschouwt het volk als een homogene entiteit zonder interne verschillen, met uitzondering van enkele specifieke bevolkingscategorieën die systematisch aan de kant worden gezet (bv. kapitalisten, politici, allochtonen, criminelen, ...).

We kunnen het concept populisme best afbakenen aan de hand van het eerstgenoemde gemeenschappelijk element, het appeleren aan het volk, en het tweede en derde element gebruiken om verschillende dimensies of types te onderscheiden *binnen* het concept. Dat politici zich beroepen op de bevolking, kan je bezwaarlijk een (nieuwe) ideologie noemen. Hoewel een ideologische benadering van het concept best mogelijk is (zie verder), kunnen we populisme, in navolging van een aantal recente publicaties, beter definiëren als een welbepaalde politieke stijl.⁵ Populisme kan immers zowel links als rechts zijn, heeft geen politieke kleur. Populisme kan je omschrijven als een specifieke communicatiestijl van politieke actoren (politici, politieke partijen, leiders van sociale bewegingen, vertegenwoordigers van belangengroepen, journalisten) waarbij aandacht voor de (belangen van) gewone mensen, burgers, de 'populus', centraal staat. Populisme is een communicatieframe dat gebruikt wordt om zich te identificeren met het brede publiek. Politieke actoren claimen in naam van het volk te kunnen spreken. Deze volksnabijheid, 'dichtbij de mensen staan, luisteren en weten wat er leeft op het terrein', kan op verschillende manieren overgebracht worden. Alledaags taalgebruik, het vermijden van jargon en moeilijke woorden, je privé-leven publiekelijk etaleren, informeel gekleed gaan, het zijn allemaal aspecten van een stijl die je kan vatten onder de noemer populisme. Nu is het belangrijkste element in een politieke stijl niet het taalgebruik of de kledingsstijl, maar wel de *inhoud* van het discours. Alle politieke actoren communiceren met het brede publiek, maar niet iedereen legt dezelfde nadruk op zijn verbondenheid met het volk. Voor deze bijdrage gaan we voorlopig voorbij aan de andere stijlaspecten en hebben we populisme simpelweg geoperationaliseerd als *spreken over* de bevolking. Publiekelijk verwijst men vaak naar (de) mensen, (het) publiek, (de) burger(s), (de) kiezer(s), (de) belastingbetaler(s), (het) volk, (de) bewoner(s), (de) consument(en)... We gaan ervan uit dat politici door 'de bevolking' in de mond te nemen, willen tonen dat ze geen politiek bedrijven vanuit een ivoren toren, maar echt aandacht hebben voor de bekommernissen

⁵ Blommaert, J. (2001), Ik stel vast: politiek taalgebruik, politieke vernieuwing en verrechtsing. Berchem: EPO ; Deschouwer, K. (2001), "De zorgeloze consensus. De statuten van het Vlaams Blok en de partijtheorie." Tijdschrift voor Sociologie 22(1): 63-87 ; Elchardus, M. (2001), "Moet populisme omarmd worden als politieke vernieuwing?" Socialisme en democratie 58: 226-258 ; Elchardus, M. (2002), De dramademocratie. Tielt: Lannoo ; Taguieff, P.-A. (1995), "Political science confronts populism: from a conceptual mirage to a real problem." Telos (103): 9-44 ; Taguieff, P.-A. (1998), "Populismes et antipopulismes: le choc des argumentations." Mots - les Languages du Politique(55): 5-26.

van (gewone) mensen. Het impliciete populistische motto luidt dus: 'Ik spreek over u, dus ik luister naar u'.

Op die manier omschreven, is populisme een perfect normale retorische stijl, gangbaar bij politici van diverse strekking op uiteenlopende momenten in de tijd. We moeten populisme dus begrijpen als een neutraal concept, een courante politieke stijl, zonder pejoratieve of autoritaire connotatie. Maar zoals gezegd, bevatten de meeste academische definities en historische verschijningsvormen van populisme nog twee andere elementen: een felle anti-establishmenthouding en het zondebokmechanisme. Om analytische redenen nemen we deze elementen niet op in de definitie van populisme, maar beschouwen we ze als dimensies *binnen* het concept. Het anti-elitisme is de verticale dimensie van populisme. Anti-establishmentretoriek benadrukt de afstand tussen de bevolking en de elites, en werkt dus politieke aliënatie in de hand. Anti-elitaristische populistten polariseren: ze komen op voor de belangen van de gewone man en richten hun pijlen op de (politieke) elite. De vijand is extern aan de bevolking en woont op de hoogste verdieping van de maatschappelijke woonblok, *boven* de gewone mensen. Aangezien anti-elitaristische populistten alle gevestigde belangen in de maatschappij reduceren tot politiek, wordt elke misstap, elk maatschappelijk probleem afgeschoven op de rug van het politieke bedrijf en geïnterpreteerd als gevolg van incompetentie, onbetrouwbaarheid, politieke onwil of zelfs sabotage (samenzweringstheorieën). In overeenstemming met deze alomvattende opvatting van politiek moeten we ook de maatschappelijke elites breed begrijpen. Het kan gaan om de politieke elites (partijen, regering, ministers...), de media (mediagroepen, mediamagnaten, journalisten...), de staat (administratie, publieke diensten...), intellectuele elites (universiteiten, schrijvers, professoren...) of economische machten (multinationals, werkgevers, vakbonden, kapitalisten...). Hoe diffuser het anti-elitisme, d.w.z. hoe meer het discours gericht is tegen een ruime elite, des te radicaler is het anti-elitaire karakter van het discours. De horizontale dimensie van populisme is de inclusief-exclusief dimensie. De vijand bevindt zich ditmaal niet *boven*, maar *tussen* de bevolking. De vijand is intern en wordt dus uitgesloten. Specifieke bevolkingsgroepen worden gestigmatiseerd en uitgesloten omdat men ze beschouwt als een bedreiging en last voor de samenleving. Ze worden verantwoordelijk gesteld voor de tegenspoed die het brede publiek treft en daarom negatief afgeschilderd. De twee dimensies van populisme zijn in realiteit niet altijd even gemakkelijk te onderscheiden. Soms is het niet echt duidelijk of de bevolkingsgroepen die onder vuur liggen nu tot de elites (verticaal) of eerder tot de bevolking (horizontaal) behoren (bv. geestelijken, kapitalisten).

Op die manier, met populisme als het etaleren van volksverbondenheid met twee dimensies komen we tot vier types van populisme. Doorgaans definiëren politieke wetenschappers alleen de anti-establishment en exclusieve variant als populisme. Maar door populisme ruimer te definiëren zijn we beter in staat verschillende varianten te onderscheiden en kunnen we vooral beter nagaan of de communicatie van partijen zoals het Vlaams Blok verschilt van die van de andere partijen en waar dat verschil nu juist ligt. Populisme is voor ons dus niet gelijk aan volksverlakkerij of demagogie of aan simplistische oplossingen voor moeilijke problemen. Bart Somers (VLD), huidig Vlaams Minister-President, in een interview met P-Magazine kon het niet beter gedefinieerd hebben: "Als populisme betekent: rekening houden met wat er leeft bij de mensen, hun zorgen en bekommernissen ernstig nemen en proberen op een eerlijke manier

oplossingen te zoeken, dan ben ik de grootste populist van Vlaanderen”.⁶ Zo is het best mogelijk dat er een variant van populisme bestaat, waarbij men zich identificeert met de bevolking, *zonder* dat dit direct ten koste gaat van concurrerende elites of geviseerde minderheden. Als er iets zoals een positief populisme bestaat, zou het inhoudelijk het spiegelbeeld zijn van de klassieke, negatieve, anti-elitaire en exclusieve variant. Er is dan ook geen enkele reden om te denken dat populistten altijd thema’s als migratie en criminaliteit onder de aandacht zouden brengen. Populisme is een *master frame*, een discours waarin men de meest uiteenlopende issues kan verpakken en aan de man brengen.

2. HET ONDERZOEK

Als we populisme in zijn verschillende dimensies willen meten, hebben we een steekproef nodig van politieke communicatie die gericht is aan het brede publiek. Daarom hebben we gekozen om de Uitzendingen door Derden van de zes grootste Vlaamse partijen (periode 1999-2001) te onderwerpen aan een inhoudsanalyse. Deze tv-programma’s werden als politieke tribune uitgezonden op de publieke omroep VRT en bereikten gemiddeld zo’n 75.000 kijkers (gemiddeld kijkcijfer 2000: 76501). Het gaat om directe communicatie van de partij naar de bevolking toe, zonder tussenkomst van journalisten of media. Zowel de format als de inhoud van de uitzendingen zijn door de partij bepaald. Dit is niet onbelangrijk: we krijgen de partijen te zien zoals ze zelf graag gezien zouden worden. De vergelijkbaarheid van de data voor de verschillende partijen is dan weer een praktisch voordeel. Elke tv-uitzending duurt tien minuten en is een unieke combinatie van woord en beeld, in scène gezet door partijstrategen. Het betreft eenvormige, en vooral rijke data. De uitzendingen bevatten immers niet enkel discours, maar laten ook toe de andere aspecten van een communicatiestijl te onderzoeken – kledingsstijl, taalgebruik, scheiding publiek/privé-leven, emoties in politiek. Zo zouden we dus ook de toonbeelden van populisme kunnen analyseren.⁷ Uit de periode 1999-2001 selecteerden we voor elke partij *ad random* 20 uitzendingen, wat resulteerde in een totaal van 20 uur televisie. Het zoeken naar verwijzingen naar de gehele bevolking of specifieke bevolkingscategorieën, leverde een 1200-tal nauwkeurig afgebakende tekstfragmenten op, die woordelijk werden uitgetypt en vervolgens geanalyseerd op inhoud.⁸

Deze 1200 tekstpassages werden nauwgezet onderzocht. Voor elke passage bepaalden we de graad van anti-elitisme op basis van een schaal (1-6) die loopt van een heel specifieke tot eerder diffuse anti-establishmenthouding: hoe diffuser de kritiek op de elites, hoe sterker het anti-elitisme doorschemert in het discours en omgekeerd (zie boven). Drie geviseerde machtscentra werden opgenomen: de politiek, de (dienstverlenende) overheid

⁶ Uittreksel P-Magazine in Gazet Van Antwerpen, 28/06/2002.

⁷ Hoewel een beeldanalyse interessante onderzoeksvragen zou kunnen beantwoorden (Komen er enkel politici aan het woord of krijgen ook burgers de kans hun mening te ventileren? Toont men gewone mensen op televisie en om welke mensen gaat het dan?), beperken we ons in dit artikel zoals gezegd tot de discoursanalyse.

⁸ Niet alle letterlijke verwijzingen naar de bevolking werden in de analyse opgenomen. Een passage met een verwijzing naar de bevolking zonder dat we daarbij denken aan de politieke betekenis van het begrip werd *niet* in rekening gebracht. Zo beantwoorden ‘de mensen die een sigaret stonden te roken’ niet aan de vooropgestelde voorwaarden. Een bevolkingscategorie werd gedefinieerd als een groep mensen die (1) een constant kenmerk gemeen hebben dat daarenboven nog (2) politiek relevant moet zijn. In dit voorbeeld is alvast niet aan de eerste voorwaarde voldaan. Hoewel er letterlijk ‘de mensen’ staat, blijkt uit de context dat deze bepaling toch niet thuishoort in onze dataset.

en de media.⁹ Wat de horizontale dimensie betreft, hebben we een zorgvuldige inschatting gemaakt van de houding t.a.v. specifieke bevolkingsgroepen. Steunend op een zeer gedetailleerd codeboek, hebben we de klassieke driedeling gehanteerd: positief, neutraal, negatief.

3. POPULISME GEMETEN

De analyse van de Uitzendingen door Derden van de Vlaamse partijen valt uiteen in drie componenten: (1) de mate van populisme van de Vlaamse politieke partijen, (2) het anti-establishmentgehalte van het populisme (verticale dimensie) en (3) de graad van exclusiviteit aan het populisme (horizontale dimensie).

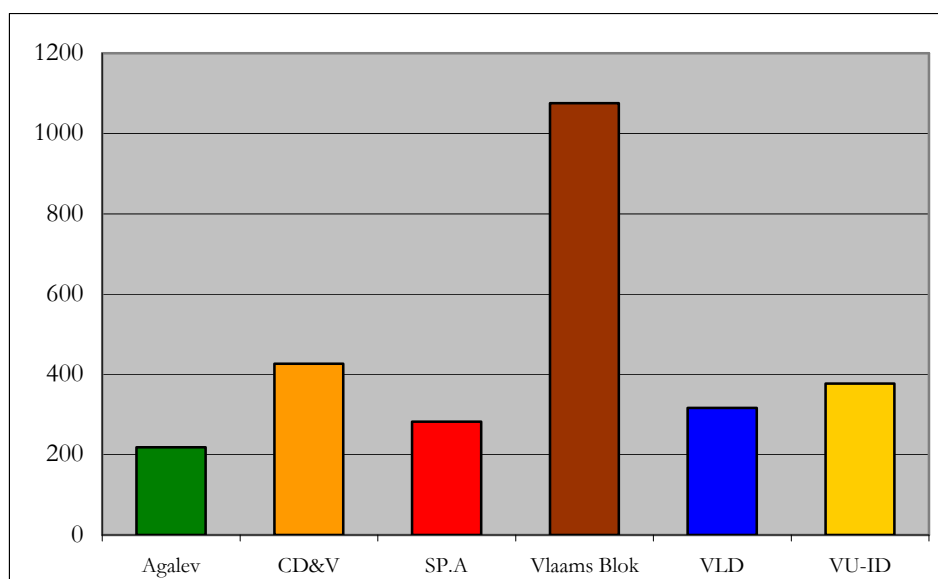
Populisme-index: de mate van populisme in politieke communicatie

Om de graad van populisme comparatief te kunnen meten, construeerden we een populisme-index. Deze index is opgebouwd uit twee maten, waardoor we verschillende informatie samenbrengen: *aandeel* en *intensiteit*. Het aandeel geeft weer welk gedeelte van de uitzendingen we als populistisch kunnen bestempelen (in %).¹⁰ Zo blijkt dat *alle* partijen in hun discours heel wat aandacht hebben voor de (gewone) mensen. In de Vlaams Blok-uitzendingen blijkt 37,8% van het discours opgebouwd rond verwijzingen naar de kiezer, de mensen, de Vlaming, de burger... Bij de andere partijen is dit iets minder. In dalende lijn levert dit volgend beeld op: CD&V (27,0%); VU-ID (23,6%); VLD (21,5%); SP.A (20,9%); Agalev (18,9%). Terwijl we met het aandeel het populistisch gehalte toetsen op niveau van de zinnen (aantal karakters), peilen we met de intensiteit louter naar het voorkomen van de vermeldingen zelf. We meten *hoe dikwijls* elke partij gemiddeld per uitzending over de bevolking spreekt, hoezeer het discours is doordrongen van verwijzingen naar 'de mensen'. Het Vlaams Blok blijkt 'de bevolking' vaker over de tong te laten rollen dan de andere partijen: gemiddeld zo'n 21 keer per uitzending (21,3). Ook de lage intensiteit bij Agalev is opvallend (8,7). Voor de overige partijen ligt populisme-intensiteit dicht bij mekaar: VU-ID (12,0); CD&V (11,8); VLD (11,0); SP.A (10,1). Door aandeel en intensiteit met elkaar te vermenigvuldigen, krijgen we een zicht op de mate van populisme in het discours van de politieke derden (populisme-index, uitgezet in Figuur 1). Voor de interpretatie is de absolute waarde niet van belang, want de populisme-index is louter een comparatieve maat, die weergeeft hoe de partijen zich ten aanzien van elkaar verhouden.

⁹ Voor de drie anti-establishment componenten ziet de schaal er als volgt uit. Anti-overheid: (1) eenmalig falen; (2) systematisch falen; (3) overheidsdienst in zij geheel in gebreke; (4) alle overheidsdiensten in gebreke; (5) falen van 'het systeem'. Antipolitiek: (1) tegen beleidsmaatregel/situatie; (2) tegen beleid; (3) tegen politicus; (4) tegen partij; (5) tegen groep partijen; (6) tegen alle partijen; (7) tegen 'het systeem'. Antimedia: (1) tegen artikel/tv-uitzending; (2) tegen journalist; (3) tegen krant/tijdschrift/tv-zender; (4) tegen groep media; (5) tegen *de* media; (6) tegen 'het systeem'. Op basis van deze schaal van specifiek naar diffuus werd de anti-establishment index berekend.

¹⁰ Om het *aandeel* te berekenen deelden we per partij de totale lengte van de geselecteerde tekstpassages door de geschatte totale lengte van 20 uitzendingen (in aantal tekstkarakters).

Figuur 1: Populisme-index (aandeel x intensiteit) voor elke partij (1999-2001)

De index onderstreept het uitgesproken populisme van het Vlaams Blok. De CD&V zat tijdens het grootste deel van de onderzoeksperiode (1999-2001) voor het eerst sinds lang op de oppositiebanken.¹¹ Misschien kan dat de relatief hoge score van deze centrumpartij verklaren. Want ook VU-ID, eveneens in de oppositie, scoort boven het gemiddelde. De laagste graad van populisme vinden we terug in de uitzendingen van de VLD, SP.A en vooral Agalev. Deze resultaten doen vermoeden dat populisme voornamelijk een strategie is van oppositiepartijen. Ze willen hun ontevredenheid over regering en beleid meer legitimiteit geven door zich meer dan anderen te identificeren met de bevolking. Vraag is nu of dit onderscheid tussen regering en oppositie ook opgaat voor de twee dimensies van populisme, de anti-establishment en inclusief/exclusief dimensie.

Anti-establishment-index: tegen politiek, de overheid en de media

In de verticale dimensie van populisme gaan we na hoe partijen in hun communicatie de zogeheten kloof tussen burger en politiek proberen uit te diepen of integendeel proberen te dichten. In welke mate identificeren partijen zich met het volk ten koste van hun collega's politici? En worden, ruimer gezien, ook andere machtscentra gevisieerd? Een alomvattende meting van anti-establishment houdt zowel rekening met de verschillende soorten elites waartegen populistten zich positioneren (politiek, overheid, media) als met de sterkte van de uitspraken. In de analyse hebben we deze twee elementen samengebracht: (1) *hoe dikwijls* laten de verschillende partijen zich negatief uit over de overheid, politiek en media en (2) *hoe algemeen* (vb. 'het' systeem, 'de' politici...) of *specifiek* (vb. premier Verhofstadt, de CD&V...) zijn die uitspraken. Telkens vermenigvuldigden we het *aantal* tekstfragmenten met de *gemiddelde intensiteit*.¹² In een

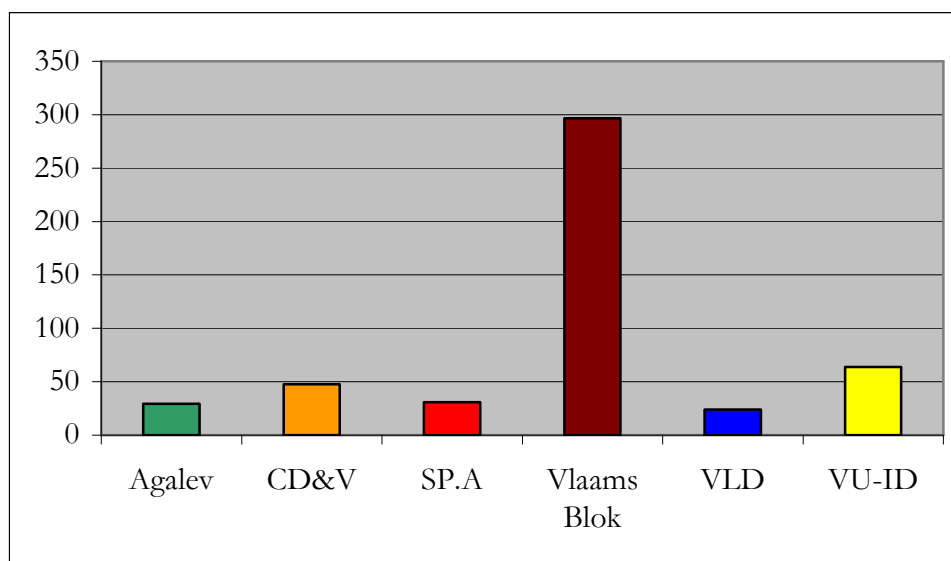
¹¹ Na de verkiezingen van 13 juni 1999 werd op federaal vlak de paars-groene regering Verhofstadt I gevormd. Omdat CD&V, VU-ID en Vlaams Blok het grootste deel van (of gedurende gans) de onderzoeksperiode (1999-2001) in de oppositie zetelden, worden zij ook verder in dit werkstuk besproken als oppositiepartijen.

¹² De gemiddelde intensiteit van de anti-establishment retoriek werd gemeten a.d.h.v. een schaal van specifiek naar diffuus. In aflopende volgorde geeft dit voor de verschillende componenten volgend resultaat. Score anti-overheid:

volgende stap werden de scores voor de verschillende partijen op de drie componenten bij elkaar opgeteld, wat resulteert in een algemene anti-establishment-index voor elke partij (zie Figuur 2).

Zonder in te gaan op de technische details kunnen we meegeven dat zowel overheid als media nauwelijks kritiek te slikken krijgen. Al valt toch op dat het Vlaams Blok zich meermaals expliciet distantieert van de (Belgische) overheid. Ook bij VU-ID, die andere Vlaams-nationalistische partij, vinden we dit terug, zij het in mindere mate. Naar het einde van de onderzoeksperiode toe is het antimedia discours van het Vlaams Blok – vooral de VRT wordt door de mangel gehaald – erg markant. De nota van de publieke omroep ('De VRT en de democratische samenleving, 2001') en de commotie er rond zitten daar ongetwijfeld voor iets tussen. Het is evident dat partijen kritiek hebben op het beleid, het optreden van bepaalde collega's politici of (groepen) partijen. Zulke oppositie maakt deel uit van de normale politiek. Uit de analyse van de tv-uitzendingen blijkt dat de kritiek van het Vlaams blok van een andere orde is. Ze is veel algemener wat betekent dat meer nog dan specifieke politici of partijen, 'het systeem' het moet ontgelden. Cynisme en ironie zijn het Vlaams Blok daarbij niet vreemd. De scores van de samengestelde anti-establishment-index vindt u terug in Figuur 2. Ook hier geldt de opmerking dat we het resultaat voor een partij moeten interpreteren *in relatie tot* de andere partijen.

Figuur 2: Anti-establishment-index (anti-overheid + anti-politiek + anti-media) voor elke partij (1999-2001)

Er loopt een duidelijke breuklijn door het Belgisch-Vlaamse partijlandschap. Het Vlaams Blok verschilt fundamenteel van de andere partijen door haar uitgesproken anti-establishmentprofiel. Ook bij CD&V en VU-ID vinden we felle kritiek op de elites dan bij de regeringspartijen, al is dit *peanuts* tegenover het hevige anti-elitisme van het Vlaams Blok. Hier geldt dus eveneens een klein oppositie-effect, al kan de separatistische inslag

VB (16,8); VU-ID (8,4); VLD (2,9); SP.A (1,2); Agalev (0); CD&V (0). Score anti-politiek: VB (227,7); VU-ID (53,0); CD&V (44,2); SP.A (29,7); Agalev (25,0); VLD (21,1). Score anti-media : VB (52,1); Agalev (4,3); CD&V (3,5); VU-ID (2,4); SP.A (0); VLD (0).

van zowel VU-ID als Vlaams Blok ook een deel van de hogere scores verklaren. Door de geïsoleerde politieke positie van het Vlaams Blok (cordon sanitaire), kan de partij ook scherper uithalen zonder daarvan onmiddellijk de consequenties te moeten dragen. Totnogtoe lijkt de mogelijkheid akkoorden te sluiten met andere partijen toch nog heel ver weg, zeker op nationaal vlak. Rest ons nog te kijken naar de horizontale dimensie van populisme. In welke toonaard spreken partijen over specifieke bevolkingsgroepen (ouderen, zelfstandigen, werklozen, allochtonen, arbeiders, criminelen...)?

Exclusiviteits-index: iedereen mee aan boord?

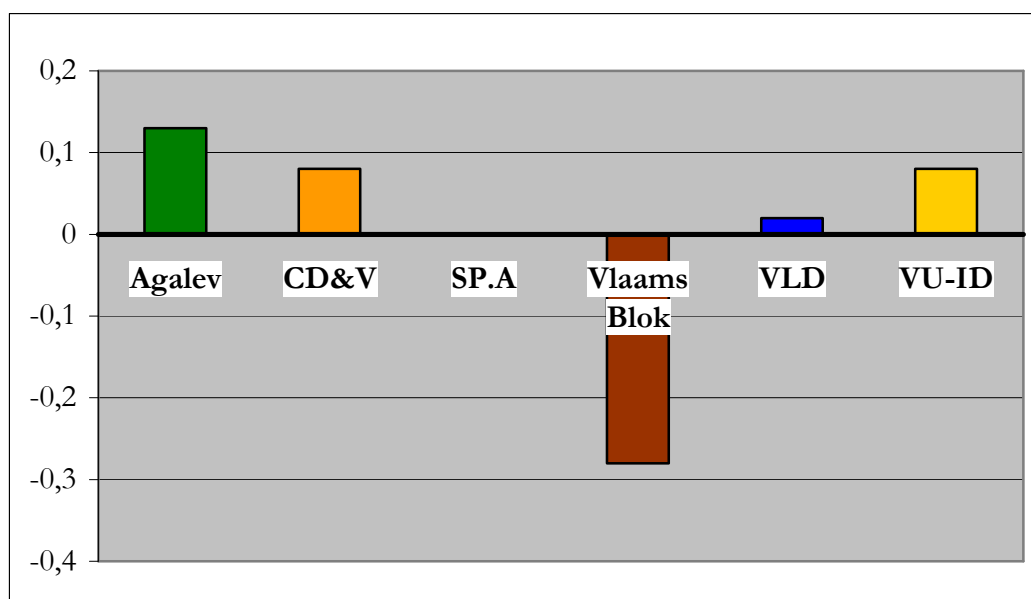
Alle partijen hebben traditionele ‘vijanden’ – kapitalisten, arbeiders, vrijdenkers... Maar vinden we in de politieke communicatie eind 20ste eeuw nog iets terug van deze klassieke vetes? Amper. De meeste partijen laten zich zelden negatief uit. Integendeel, bevolkingsgroepen worden eerder verbaal opgevreeën dan dat ze met de vinger worden gewezen. Het grootste aantal vermeldingen is evenwel neutraal gekleurd.¹³ Meestal is de houding van een partij t.a.v. een bepaalde bevolkingscategorie impliciet wel duidelijk (bv. liberalen/ondernemers; socialisten/arbeiders), maar zelden spreken partijen dat ook expliciet uit. Slechts één partij, waarvan geweten is dat ze niet zo hoog oploopt met politieke correctheid, steekt duidelijk af tegen de andere: het Vlaams Blok. Meer dan 70% van alle negatieve vermeldingen vinden we terug bij het Vlaams Blok. VU-ID, Agalev en CD&V nemen allerlei bevolkingscategorieën het meeste positief in de mond.

Deze bevindingen kunnen we cijfermatig weergeven in zogeheten J-scores.¹⁴ Technisch gezien, bestaat de J-score uit het aantal positieve vermeldingen verminderd met het aantal negatieve, gestandaardiseerd over het totaal aantal vermeldingen. Dit levert voor elke partij een cijfer tussen –1 (uiterst negatief) en 1 (uiterst positief) op, met 0 als neutraal punt. Het resultaat van deze oefening zien we in Figuur 3.

¹³ Het grote aantal neutrale vermeldingen hangt samen met het feit dat we heel voorzichtig zijn geweest bij de interpretatie. Aan de hand van een gedetailleerd codeboek kregen enkel de *expliciet* positieve of negatieve vermeldingen ook een soortgelijk etiket opgeplakt. Het inschatten van houdingen (positief, negatief, neutraal) is immers een zeer delicate aangelegenheid en kan slechts mits omstandige verantwoording. We moeten ons bovendien bewust zijn van de specifieke aard van het materiaal dat we onderzoeken. Het gaat niet om journalistieke berichtgeving waarvan objectiviteit mag verondersteld worden, maar we hebben te maken met informatie die bij uitstek gekleurd is: politieke propaganda.

¹⁴ Scholten, O. (1982), *Krant en democratie*. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Figuur 3: Evaluatie bevolkingsgroepen door partijen (I-scores)

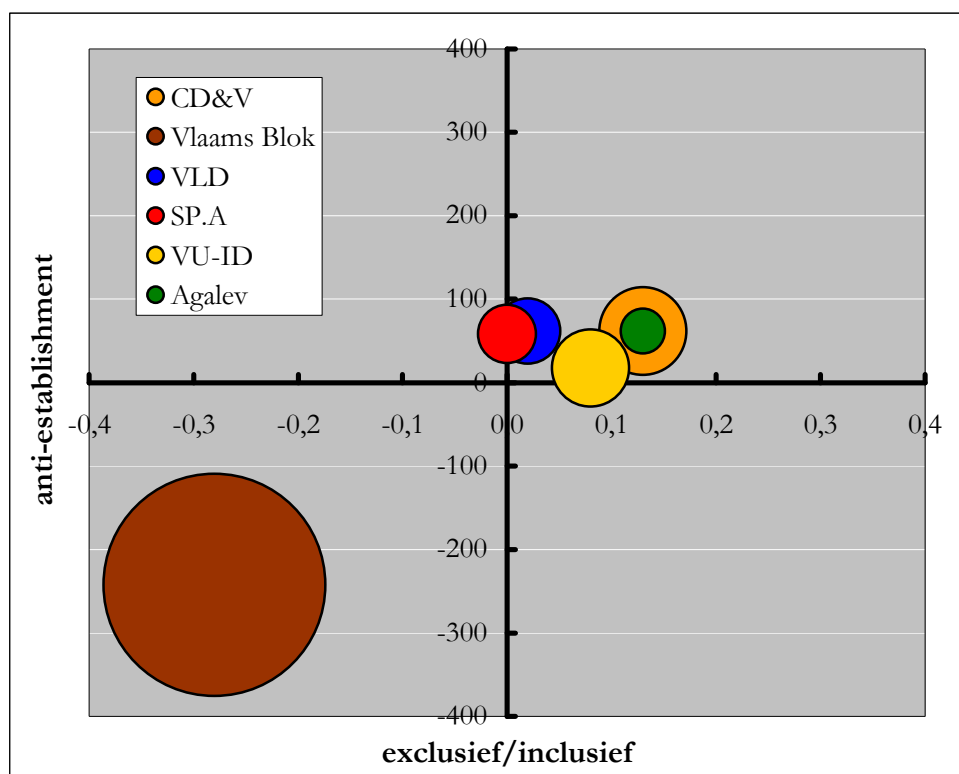

Het Vlaams Blok is de enige partij met een duidelijk negatieve score. In de uitzendingen van het Vlaams Blok worden bepaalde bevolkingsgroepen *systematisch* negatief benaderd. Vooral alloctonen en criminelen worden hard aangepakt. Als we de andere partijen overlopen, zien we geen regering-oppositie patroon zoals het geval was bij de populisme- en anti-establishment-index. De twee andere federale oppositiepartijen, CD&V en VU-ID, houden er net als regeringspartij Agalev een uitgesproken positief discours op na. VLD en SP.A laten zich zelden positief of negatief uit en scoren in het midden.

CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Steunend op de historische achtergrond en recente, gespecialiseerde literatuur, stelden we een definitie voor van populisme als politieke communicatiestijl met daarin twee dimensies. Dit opende de deur voor comparatief onderzoek, zodat we niet alleen de ‘traditioneel’ populistische, maar ook andere partijen in de analyse konden betrekken. We hebben gezien dat populisme, gedefinieerd als het etaleren van volksverbondenheid, empirisch kan gemeten worden in het discours van politieke partijen. De resultaten van onze analyse kunnen in één grafiek worden samengevat (zie Figuur 4). De graad van populisme (populisme-index) lezen we af aan de hand van de grootte van de bellen: hoe groter de bel, hoe vaker de partij in kwestie ‘de bevolking’ in de mond neemt. Op de verticale as in de grafiek zetten we de verticale dimensie van populisme uit (anti-establishment-index): hoe hoger de plaats van een partij op de grafiek, hoe minder deze partij een anti-establishmentdiscours hanteert; hoe lager de positie op de grafiek, hoe vaker en sterker de partij de overheid, politiek en de media op de korrel neemt. De horizontale dimensie van de grafiek, tenslotte, stemt overeen met de horizontale dimensie van populisme (exclusiviteits-index). Hoe meer een partij zich rechts (links) in de grafiek situeert, hoe meer ze gekarakteriseerd wordt door een positief (negatief) discours over bevolkingsgroepen.

Figuur 4: Populisme in de politieke derden van Vlaamse politieke partijen. Populisme-index, anti-establishment-index en exclusiviteits-index samengebracht.¹⁵

Figuur 4 maakt het overduidelijk dat het discours van het Vlaams Blok *fundamenteel* verschilt van het discours van de andere partijen. Het Vlaams Blok is voor de onderzochte periode veruit de meest populistische partij van Vlaanderen en beoefent volop de exclusieve en anti-establishmentvariant van populisme. Ook de andere partijen bedrijven populisme, maar ze doen het veel minder en doen het anders: ze sluiten niet of nauwelijks bepaalde bevolkingsgroepen uit en ze zetten burgers ook niet systematisch tegen de politieke elites op. Natuurlijk zijn er ook verschillen tussen de andere partijen onderling, maar hier zijn onze resultaten minder consistent. Het vergt bijkomende en meer verfijnde analyses om de posities van de vijf andere partijen tegenover elkaar preciezer af te lijnen.

Heeft het succes van het Vlaams Blok te maken met dit frappante onderscheid in de manier waarop de partij met het publiek communiceert? Dat is niet zeker. Daarvoor hebben we gegevens nodig over de manier waarop het publiek met deze boodschappen omgaat. Welk effect heeft populisme op kiezers? Wie voelt er zich door aangesproken en waarom? Versterkt anti-establishmentretoriek de antipolitieke gevoelens bij de bevolking?

¹⁵ De anti-establishment dimensie is in principe een continuüm zonder nulpunt aangezien we geen pro-establishment opvattingen hebben opgenomen. Om naar een voorstelling met vier kwadranten te kunnen gaan, hebben we de anti-establishmentdimensie 'genormaliseerd' en dus op kunstmatige manier een nulpunt geconstrueerd. Zo creëren we positieve (niet anti-establishment) en negatieve scores (wel anti-establishment). Deze operatie is in zekere zin arbitrair. We gaan ervan uit dat een bepaald gemiddelde van anti-establishmentretoriek 'normaal' is en kijken welke partij daar in positieve of negatieve zin van afwijkt. Verder onderzoek zal moeten toelaten om de grens tussen normale politieke communicatie en abnormale anti-establishmentretoriek scherper en op basis van inhoudelijke overwegingen, en niet enkel statistische, af te lijnen.

En wat zijn de effecten van de niet anti-establishment en inclusieve varianten van populisme? Is het zo dat door voortdurend over de mensen te spreken, je ook impliciet zegt dat de wil en verlangens van die mensen het enige zijn wat telt in een democratie? Dat zijn allen vragen voor verder onderzoek. Maar het is wel zeker dat het Vlaams Blok wat haar communicatie betreft, fundamenteel anders is dan de andere Vlaamse partijen.

We definieerden populisme als een politieke stijl en ontteden het dus van elke ideologische betekenis. Spreken over het volk kan je moeilijk ideologisch noemen. Maar toch zou het kunnen dat zulk populisme, ook *zonder* dat er van anti-establishment of exclusiviteit sprake is, impliciet een schadelijke ideologische boodschap meedraagt. Als dat het geval zou zijn, dan is het positieve populisme dat alle Vlaamse partijen zo ijverig beoefenen niet echt een oplossing voor het politieke ongenoegen. Integendeel, dan kan het zelfs bijdragen tot het verdiepen van de kloof. Wat zou dan die populistische ideologie kunnen zijn? Populisme als ideologie is een visie op democratie waarbij één element van de democratie, de soevereiniteit van het volk, wordt uitvergroot en tot *de* democratie wordt uitgeroepen. Alle andere constitutieve elementen (vb. respect voor de minderheid, scheiding der machten, ...) die als een filter fungeren tussen de volkswil en het politieke beleid worden van tafel geveegd. Mogelijk is er een inherente band tussen populisme als ideologie en populisme als stijl. Spreken over het volk wekt impliciet bepaalde verwachtingen over de democratie, het schetst een bepaald beeld van hoe de democratie werkt en hoe ze zou moeten werken. Je zou kunnen zeggen dat door voortdurend over het volk te spreken, je impliciet net die populistische visie op democratie verkondigt: het volk is het enige dat telt, al het andere is *quantité négligable*. Spreken over het volk zou dan ook wantrouwen kunnen creëren tegen de representanten van het volk, tegen politieke instellingen als partijen, parlement en regeringen. Niet toevallig blijkt uit allerlei surveys dat de liefde voor ‘de democratie’ bijzonder groot is, terwijl de liefde voor de concrete instellingen van de democratie – en dan vooral de representatieve structuren ervan die de volkswil moeten vertalen – al geruime tijd tot onder het vriespunt is gezakt. Het is net tot dat ongenoegen dat een populistisch discours nog zou kunnen bijdragen, ook als het om op het eerste zicht onschuldig en positief populisme gaat: door te spreken over het volk wordt de directe band tussen de bevolking en haar leider(s) aangehaald en raken spelregels en instituties die noodzakelijk zijn om een evenwichtige democratie te doen functioneren, in het verdomhoekje.

In ieder geval is het duidelijk dat de inhoudelijke dimensies van populisme die we onderzocht hebben (verticaal en horizontaal) zeker *wel* een ideologische boodschap uitdragen. Het is zonneklaar dat het anti-establishmentpopulisme en het exclusieve populisme van het Vlaams Blok niet neutraal is maar een bepaalde visie op democratie (het volk tegen de structuren) en op de samenleving in zijn geheel (niet alle groepen horen er bij) uitdragen.

Natuurlijk moeten we opletten met het wijzen op het ‘populistisch gevaar’. Het risico om in een omgekeerd soort elitisme te vervallen is niet denkbeeldig. Waarom zou een politicus niet over het volk mogen spreken? Waarom zou hij/zij zijn/haar volksliefde niet mogen belijden? Zeggen dat je de wil van het volk zal uitvoeren, behoort immers tot de essentie van het politieke bedrijf. Waar het ons om te doen is dat elk populisme, ook de positieve en inclusieve variant, in wezen de bevolking *tegenover* het systeem zet. Slogans als “Politiek gaat over de mensen” gaan over de politiek zelf, niet over de mensen. Impliciet

en subtiel krijgt het publiek een boodschap aangereikt. Die boodschap is dat politiek meestal *niet* bezig is met de echte problemen en diepste roerselen van de bevolking. En laat dat nu net het beeld zijn dat men probeert bij te sturen.¹⁶

¹⁶ Zie ook Walgrave, S., “Weg met de mensen!” in De Standaard, 9/4/2003.

Bijlage 2. Beschrijving ledenbladen (2003-2004)

Deze bijlage biedt een rudimentair overzicht van wat er in de ledenbladen van de verschillende partijen zoal aan bod komt, onder welke vorm dit wordt gepresenteerd, en wat de voornaamste gelijkenissen en verschillen zijn. Zonder hier een sluitende analyse te willen maken, volgt ter achtergrondinformatie een algemene beschrijving van het meest uitgebreide deel van de dataset: de ledenbladen van CD&V (*Ampersand*), SP.A (*Doén*) en VB (*VB Magazine*).

CD&V: AMPERSAND

Verwijzend naar het teken in CD&V heet het ledenblad van de Vlaamse christen-democraten *Ampersand*. Net als *Doén* van SP.A is het gedrukt op A3-formaat en telt elk nummer 8 pagina's. Van *Ampersand* verschijnen 10 nummers per jaar en het blad heeft een oplage van 70.000 exemplaren. Afhankelijk van regio of provincie krijgt de laatste pagina een andere, lokale invulling, maar voor het overige is de inhoud voor alle CD&V-leden identiek. "*Ampersand geeft de officiële partijstandpunten weer, gaat dieper in op actuele ontwikkelingen en politieke dossiers, belicht de activiteiten op nationaal en lokaal vlak, brengt onze mandatarissen in beeld en biedt de lezers een discussieforum aan*", zo luidt de voorstelling van het ledenblad op de CD&V-website.¹

Structuur

Hoewel *Ampersand* net als *Doén* gedrukt is op het formaat van een krantje, zijn er qua structuur toch markante verschillen. De artikels in *Ampersand* zijn doorgaans groter en er staan bijgevolg minder artikels op één pagina. Net als in *VB Magazine* zijn er meer terugkerende rubrieken, wat de structuur qua vormgeving en herkenbaarheid vergroot. Laten we een standaard *Ampersand* doorlopen, te beginnen met de voorpagina. Daarna komen de maandelijks terugkerende rubrieken aan bod.

Op de voorpagina staat meestal een paginagroot artikel en bovenaan wordt, net als in *Doén* en *VB Magazine*, verwezen naar artikels binnenin het ledenblad. Nationale partij-evenementen worden vaak op de voorpagina aangekondigd (b.v. jongerendag, gezinsdag, seniorencongres, slotmeeting voor verkiezingen, zomeruniversiteit, forum over samenlevingsproblemen...).

Links op pagina twee staat steeds een *Column*. Telkens van de hand van iemand anders, maar steeds uit de pen van een vooraanstaand CD&V'er. Meestal wordt in deze *Column*

¹ CD&V, <http://www.cdenv.be/partij/publicaties/ampersand>, gelezen op 1/12/2004

vrij scherp de oppositie verwoord tegen het beleid en de regeringspartijen om dan plaats te maken voor het alternatief en de algemene partijlijn.

Ook terugkerend is *Telex*, een rubriek waarin korte, actuele maar zeer uiteenlopende berichten worden ondergebracht. Het kan gaan om nieuwjaarswensen, maatschappelijke problemen en dienaangaande wetsvoorstellen, kritiek op beleid of personen, fractiewerkzaamheden, interne partijmededelingen, aankondiging van activiteiten... tot het toewensen van een spoedig herstel aan Vlaams parlements lid Tinne Rombouts, die ten val kwam met haar paard (Ampersand 9/2004).

Vergelijkbaar met verschillende rubrieken in *VB Magazine* maar in aantal veel bescheidener, zijn onderaan in *Ampersand* meestal twee citaten opgenomen van opiniemakers of politici. Deze citaten hebben ook een exemplificatorische functie.

Achterkant is vergelijkbaar met *Wie is hij/zij. Wat drijft hem/haar?* uit *VB Magazine* (zie verder), maar beknopter. Bijgaande tekst bij deze rubriek: “*Politiek is mensenwerk. Ampersand haalt de mens achter de politicus tevoorschijn.*” Bekende en minder bekende CD&V’ers worden hier in de kijker gezet. In een kadertje, een persoonlijke steekkaart, worden uitgebreide personalia in telegramstijl meegegeven (“*woont; tel; e-mail; leeftijd; opleiding; burgerlijke staat; laatste boek; laatste film; reist graag naar; houdt van; droomt van; devies*”). Het bijgaande, half pagina lange artikel schetst de levensloop en het hoe en waarom van het politieke engagement van de CD&V’er in kwestie.

Op dezelfde pagina als *Achterkant* staat de rubriek *Estafette*. Geïnspireerd op de gelijknamige atletiekdiscipline wordt de mogelijkheid om een vraag te stellen elke maand doorgegeven aan diegene die de vraag van de vorige heeft beantwoord. De vragen handelen over uiteenlopende thema’s. Zodoende komen verschillende specialismen aan bod. Nu eens komt een CD&V’er aan het woord, dan weer iemand van buiten de partij. “*Waar blijven de extra 7000 hectare bedrijventerreinen uit het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen? De West-Vlaamse ondernemer Bernard Vanden Avenne legt de vraag voor aan CD&V-Vlaams parlements lid Gerald Kindermans*” (Ampersand 11/2003).²

² De niet-partijleden hier aan het woord komen uit diverse hoeken van het maatschappelijke veld. Om dit te concretiseren is hier de chronologische lijst van personen opgenomen: Petra Foubert (Instituut voor Europees recht, KUL), Jan Laurys (CD&V), Luc Cortebeek (ACV), Stefaan De Clerck (CD&V), Jean-Marie Pfaff (over sport), Truus Loebe (ombudsvrouw De Post), Jan Wouters (Internationaal recht, KUL), Walter Vandenbossche (CD&V), Bernard Vanden Avenne (ondernemer), Gerald Kindermans (CD&V), Jan Schrijnemakers (CM Limburg), Jonathan Cardoen (jong-CD&V), Robin Ibens (“*psycholoog en deelnemer aan de VT4-kraker Expeditie Robinson*”), Ivo Belet (CD&V), Martin Hermy (ecoloog en docent natuurbehoud, KUL), Monica Van Kerrebroeck (CD&V), Ivo Clerix (werkgeversorganisatie VKW).

Vanaf september 2004 werden *Estafette* en *Achterkant* vervangen door het paginavullende *Expresso*: “*We hebben de rubrieken Achterkant en Estafette geïntegreerd in de nieuwe rubriek Expresso. Voortaan laten we een gastinterviewer op een CD&V'er los*” (Ampersand 9/2004). De facto komt dit erop neer dat de twee personen in kwestie één thema aansnijden en beiden vanuit hun eigen achtergrond hun visie met mekaar delen. Voorbeelden van *Expresso* zijn een gesprek tussen Karel Tobback, erevoorzitter van de Koninklijke Federatie van het Belgisch Notariaat, en Kris Peeters, Minister van Openbare Werken, Energie, Leefmilieu en Natuur (Ampersand 9/2004); tussen Karel Teck, algemeen secretaris van 11.11.11, en Sabine De Bethune, CD&V-senatrice (Ampersand 10/2004); tussen Carry Goossens, acteur, en Etienne Schouppe, CD&V-Vlaams parlamentslid (Ampersand 11/2004); en tussen Nathalie Bekx, trendwatcher, en Jean-Luc Dehaene, CD&V-Europarlementslid. De steekkaart met personalia uit *Achterkant* wordt nu ook voor de gastinterviewer uitgewerkt, maar ingekort.

De dubbelpagina *Midden de mensen* (meestal pagina 6 en 7) valt uiteen in verschillende rubrieken, waarvan *Uit de pen* en *Boekenweg/CDweg* zonder uitzondering terugkomen. Op deze pagina's staat ook steeds een politiek cartoon. *Uit de pen* bestaat uit één of meerdere lezersbrieven waarin militanten of sympathisanten doorgaans steunbetuigingen verlenen aan de partij of oppositiekritiek leveren. Deze kritiek op beleid of regering(en) is dikwijls scherper of botter geformuleerd dan elders in *Ampersand*. Verwant aan *Woordpuzzel* in *Doén* (zie verder) reikt *Boekenweg/CDweg* maandelijks enkele exemplaren van een boek (fictie/non-fictie) of CD uit aan lezers die het juiste antwoord op de prijsvraag, meestal de naam van een CD&V'er, instuurden. Naast deze twee rubrieken bevat de dubbelpagina doorgaans ook nog de rubriek *Megafoon*. Hier worden de werkzaamheden van de CD&V-parlamentsleden belicht. *Megafoon* “*focus op CD&V-voorstellen*”. De dubbelpagina bevat verder losse stukjes over politieke standpunten (*Een goed idee*), wetenswaardigheden of opmerkelijke (lokale) initiatieven. Voorbeelden hiervan zijn een artikel getiteld ‘De jongste burgemeester’, een stuk van Luc Van den Brande over confederalisme (Ampersand 1/2003), of ‘EVP-congres’ en ‘Havens in nood’ (Ampersand 2/2004). In *Weerwerk* wordt expliciet een maatregel of voorstel van de regering op de korrel genomen. In aanloop naar en na verkiezingen wordt *Midden de mensen* ook *Midden de campagne* (Ampersand 2/2003, 3/2003, 4/2003, 5/2003), *Midden de Vlaamse lijsten* (Ampersand 4/2004) of *Midden de lijsttrekkers* (Ampersand 5-6/2004). De verkiesbare kandidaten (lijstduwers, jongeren, eerste opvolgers...) worden dan voorgesteld.

Op de laatste pagina tenslotte, staat de regionaal verschillende rubriek *Onder de toren*. Deze rubriek bevat mededelingen (b.v. Antwerpen heeft een nieuwe ‘arrosecretaris’), verschaft een overzicht van de activiteiten binnen de provincie en brengt verslag uit van lokale aangelegenheden of opvallende gebeurtenissen. Voorbeelden hiervan zijn een bezoek van een minister, een bedrijfsbezoek, een fotoverslag van de campagne, een actie tegen

ongelijkheid tussen de onderwijsnetten... De lokale activiteiten vallen uiteen in *Activiteiten* en *Aan tafel met CD&V*. Voorbeelden van activiteiten zijn een gezins- of familiewandeling, een buurtbabbel, het bal van de burgemeester, een politiek debat, een quiz, een fakkeltocht... De verslagen maken dikwijls ook plaats voor de voorstelling van provinciale verkiezingskandidaten (Ampersand 3/2003, 4/2003, 5/2003, 4/2004, 5-6/2004).

Gebeurtenissen uit het buitenland worden niet in een aparte rubriek behandeld, maar komen sporadisch wel aan bod. Behandelde thema's zijn de oorlog in Irak (*“Wat zou CD&V doen?”*) (Ampersand 1/2003); de EU in verrassend beperkte mate (Ampersand 2/2003, 2/2004, 3/2004) met name in vergelijking met *VB Magazine* en *Doén*; en ontwikkelingssamenwerking (Ampersand 10/2003, 12/2003, 10/2004). Tot slot wordt ook een bezoek van de Nederlandse minister-president Balkenende van zusterpartij CDA onder de aandacht gebracht (Ampersand 2/2003, 5/2003).

Verhoudingsgewijs uitvoeriger dan bij VB en SP.A wordt verslag opgemaakt van de eigen partijactiviteiten. Meestal is hier minstens één pagina volledig aan gewijd: een congres, nieuwjaarsreceptie, ledenwerving, voorzittersverkiezingen, campagnenieuws, partijvernieuwing, verkiezingsmeetings en jongerenhappenings worden uitvoerig becommentarieerd. Zij het in een andere stijl komen net als in *VB Magazine* ook de andere Vlaamse politieke partijen aan bod. Liberalen en socialisten worden opvallend minder apart genomen dan het geval in *VB Magazine*. Na de vorming van asymmetrische regeringen blijft de scherpe kritiek op paars (federaal). De eigen Vlaamse ministers en minister-president stellen hun project voor en benoemen hun ambities. CD&V presenteert zich als voorstander van confederalisme, maar over de Franstalige partijen valt haast geen woord.

Net als *VB Magazine* en *Doén* bevat *Ampersand* een groot aantal artikels over de actualiteit. In deze meestal paginagrote artikels wordt, opmerkelijk meer dan het geval in *VB Magazine*, het midden gezocht tussen oppositiekritiek en het aandienen van alternatieven. In *Ampersand* wordt gepleit voor meer realiteitszin in contrast met de *“dikke laag make-up”* die zo kenmerkend is voor de regeringsverklaringen, maar er wordt meer ruimte uitgetrokken voor het aandienen van eigen beleidsvoorstellen of beleidsalternatieven dan voor het voeren van strikt partijpolitieke oppositie (het omgekeerde is het geval in *VB Magazine*). Afgezien van het terugkerend pleidooi tegen individualisme, voor personalisme en *“meer samen-leven”*, zijn de behandelde thema's heel uiteenlopend: ruimtelijke ordening, verkeersveiligheid, landbouw, middenstand, wonen, werk, onderwijs, gezin, welzijn, integratie, DHL, Brussel-Halle-Vilvoorde, moslimextremisme, vrijwilligers, jongeren, senioren... Anders dan in *VB Magazine* of *Doén* is het spectrum van *Ampersand* ruimer. CD&V klopt minder op dezelfde maar op meer nagels tegelijk.

Tot slot noteer ik hier nog enkele opvallende vaststellingen. Zo is het opmerkelijk hoezeer het feit dat CD&V sterk lokaal georiënteerd en georganiseerd is, doorschemert in *Ampersand*. Het belang van en de banden met het verenigingsleven worden prominent gebracht. Het argument dat hogere overheden kosten afwentelen op de gemeenten speelt men op verschillende manieren uit (*Ampersand* 2/2003, 11/2003, 2/2004). Er zijn initiatieven gebundeld rond lokaal verzet in die zin, zoals bijvoorbeeld het ‘*comité gemeentetniet*’ (*Ampersand* 11/2003). Verder hebben niet alleen de CD&V-jongeren, maar ook de CD&V-senioren en CD&V-vrouwen (‘Vrouw & Maatschappij’) een aparte werking en eigen activiteiten, waar uitgebreid verslag over wordt uitgebracht. Waar de vrouwenbeweging bij SP.A opduikt in de marge, krijgt zij in *Ampersand* een centrale rol toebedeeld. Verder is het opmerkelijk dat in een nummer dat haast volledig gewijd is aan het thema gezin, acht verschillende gezinnen (zowel qua samenstelling als interesses) worden geïnterviewd over 4 volledige pagina’s (*Ampersand* 12/2003). *Ampersand* is immers vooral opgehangen aan de partijwerking, campagne-acties of werkzaamheden van het eigen politiek personeel. De human interest invalshoek wordt minder gehanteerd dan bijvoorbeeld in *Doén*. Opvallend verschil met *VB Magazine*, is dat CD&V mensen zelf aan het woord laat wanneer zij hun verhaal doen (de ledenbladredactie van het VB presenteert en becommentarieert). Markant in *Ampersand* is verder dat in haast elk nummer aankondigingen of verslagen staan over uiteenlopende, het lokale overstijgende partij-initiatieven zoals vormingsdagen, info-avonden, werkvergaderingen... Voorts eisen campagne en verkiezingen minstens evenveel aandacht op als in de ledenbladen van VB, en meer dan bij SP.A. Met name aan de voorstelling van kandidaten zijn meer pagina’s gewijd.³ Opvallend was de eenmalige rubriek *Met het hart op de tong*, een bloemlezing van reacties in mails, brieven en telefoons na de verkiezingsnederlaag van 18 mei 2003 (*Ampersand* 6/2003). Hierin stonden soms tegenstrijdige analyses en tips voor de toekomst. “*Holle slogans hebben we niet nodig*”, zo schreef Marc Roets, terwijl de reactie van Dirk Willems als volgt luidde: “*Om een betere indruk te maken op het ruime publiek zou men het programma meer in slogans moeten uitschrijven*”. Het VB daarentegen, meldt bijvoorbeeld naar aanleiding van het gerechtelijk proces gewoonweg dat de partij oversteltpt werd met reacties, zonder deze ook af te drukken in het ledenblad. Er zijn enkele artikels over de kartelbesprekingen tussen CD&V en N-VA (*Ampersand* 2/2004, 4/2004) en de paarse of paars-groene meerderheidspartijen worden uiteraard bekritiseerd. In de ledenbladen van CD&V is meer plaats voor interne kritiek dan bij SP.A of VB.

Beeldmateriaal

³ In Vlaams Blok Magazine wordt wel meer aandacht gespendeerd aan post facto analyse, voorzien van commentaren, grafieken en kaartjes.

Ampersand bevat net als *VB Magazine* en *Doén* heel wat foto's. Het overgrote deel van het beeldmateriaal zijn foto's van CD&V-politici en, zij het in mindere mate, ook militanten. We zien CD&V op campagne in de straten of fotoverslagen van partijbijeenkomsten of info-avonden. Het beeldmateriaal in *Ampersand* is, afgezien van de eigen partijactiviteiten, beduidend minder situationeel dan in *VB Magazine* of *Doén*. We zien weinig foto's van 'politici op het terrein' of van 'het terrein' zelf, maar in hoofdzaak pasfoto's van kandidaten en parlementsleden. Eerder uitzonderlijk komen gewone mensen in beeld, zoals bijvoorbeeld de families in het gezinsnummer (*Ampersand* 12/2003). Afgezien van enkele uitzonderingen, zoals bijvoorbeeld een foto van Yves Leterme in zijn tuin met geit (*Ampersand* of Jean-Luc Dehaene met kleinzoon in een stuk getiteld "*Opa is geen dagdromer*" (*Ampersand* 3/2004), wordt het privéleven van CD&V'ers uit de camera gehouden. Foto's van politici van andere partijen zijn er niet. Zij worden wel opgevoerd in een maandelijkse politieke cartoon, die inspeelt op gebeurtenissen uit de actualiteit, de draak steekt met politieke leiders uit regeringspartijen (Verhofstadt, De Gucht, Michel, Di Rupo, Demotte...) en niet zelden CD&V tegenover hen positioneert. De ampersand (&), het nieuwe CD&V-symbool, wordt uitdrukkelijk geïntegreerd in de vormgeving van het ledenblad. Voorbeelden hiervan zijn voormannen Leterme en Dehaene die een levensgrote, oranje ampersand boven het hoofd houden (*Ampersand* 12/2003) en een artikel getiteld 'Verras met een Ampersand', waarin een zilveren ampersand (halsketting of speldje) als nieuwjaarsgeschenk wordt aangeprezen (*Ampersand* 10/2004).

Besluit

In *Ampersand* uit de periode 2003-2004 worden voornamelijk twee sporen bewandeld: ten eerste de inhoudelijke en stilistische heroriëntering van de partij, zowel intern als naar de bevolking toe, en ten tweede de piste van het geloofwaardig alternatief. De behandelde thema's zijn heel divers. Wat betreft stijl wordt duidelijk gewerkt aan verjonging en het eigentijds maken van het ledenblad.

SP.A: DOÉN

Het ledenblad van SP.A heet *Doén*. Het wordt gedrukt op A3-formaat en is dus eerder een krantje dan een magazine. *Doén* heeft een oplage van 50.000 en elk nummer telt 8 pagina's. Het ledenblad van SP.A verschijnt elke maand behalve in augustus en september en telt dus net als *Ampersand* en *VB Magazine* tien nummers per jaar. Per uitzondering worden voor diverse regio's verschillende versies van *Doén* uitgegeven, maar verder dan een zeldzame mededeling en andere kandidatenlijsten reiken deze verschillen niet. "*Doén is het magazine voor alle sp.a-leden. Het blad bevat reportages, dossiers en interviews met bekende en minder bekende Vlamingen achter de schermen van de Wetstraat en het sp.a-huis op de Grasmarkt*", zo staat op de SP.A-website te lezen.⁴

Structuur

Hoewel er ook in *Doén* een aantal maandelijks terugkerende rubrieken zijn, zit er veel minder lijn en structuur in het ledenblad van SP.A dan in *VB Magazine*. Hoewel het ledenkrantje mooi oogt, is het vormelijk minder strak georganiseerd. Zowel qua formaat als qua ad hoc schikking en vormgeving van de artikels heeft *Doén* meer weg van een krant dan de ledenbladen van VB of CD&V. Alvorens enkele opvallende karaktertrekken van het SP.A-ledenblad te bespreken, overloop ik de terugkerende rubrieken.

Net als *VB Magazine* heeft ook *Doén* een geschiedenisrubriek, genaamd *Album*, doorgaans op de voorlaatste pagina. In tegenstelling tot *Terugblik* (VBM) gaat *Album* niet verder terug dan tot het ontstaan van het socialisme eind 19de eeuw. Maar ook de socialisten wensen de gedachte aan voor hen belangrijke feiten, personen of gebeurtenissen levendig te houden. Slechts per uitzondering behandelt *Album* een verleden dat zich afspeelde buiten onze landsgrenzen. Enkel de geschiedenis van het socialisme in Nederland valt onder die categorie (Doén 3/2003). Verder zijn de artikels uit deze rubriek ruwweg op te delen in twee categorieën. Ten eerste zijn er artikels die handelen over de partij als geheel of daarmee verwante organisaties. Voorbeelden hiervan zijn 'Vernieuwing steeds centraal' (Doén 1/2004), een stuk over de historische vernieuwingsoperaties van de partij; 'Den socialistische tempel der muzen' (Doén 2/2004) over het ontstaan van de volkshuizen, de socialistische zuil en het idee van volksverheffing; en een stuk over de geschiedenis van de vakbond (Doén 4/2004). De tweede categorie artikels handelt niet zozeer over de partij als geheel, maar heeft als invalshoek het leven en werken van bepaalde personen die een belangrijke rol hebben gespeeld voor het Belgisch socialisme, of die nog steeds vervullen. Echt tot de geschiedenisboeken behoren pioniers als Cesar De Paepe (Doén 1/2003) en Oscar Debusse (Doén 2/2003). Figuren die recenter hun strepen hebben verdiend zijn het koppel Nauwelaerts (Doén 12/2003), Frans Detiège (Doén 10/2003), Luc Van den

⁴ SP.A, <http://www.s-p-a.be/nationaal/nieuws/publicatie/tijdschrift/doen.asp>, gelezen op 1/12/2004.

Bossche (Doén 7/2003), Norbert De Batselier (6/2004), Johan Vande Lanotte (Doén 5/2003), Frank Vandenbroucke (Doén 3/2004), Herman Balthazar (Doén 11/2004) en Eddy Baldewijns (12/2004). Het verhaal achter deze personen wordt dikwijls ook gekoppeld aan de tijdsgeest en praktijk van de politiek van toen. Zo gaan we ‘Op campagne’ met Louis Tobback (Doén 4/2003), verkennen we het prille Europees parlement met Louis Vanvelthoven (Doén 5/2004) en krijgen we informatie over het de socialistische Noord-Zuid beweging (FOS), naar aanleiding van het voorzitterschap van Lydia Maximus (Doén 11/2003).

Onder *Album* staat meestal de *Woordpuzzel*, waarbij de opdracht bestaat uit een woordspelletje of het beantwoorden van vragen. Deze vragen behandelen de meest uiteenlopende thema’s. Ondermeer politiek (nationaal en internationaal), maar evengoed sport, cultuur, literatuur, film of koken komen aan bod. Elke puzzel leidt tot het antwoord op een finale vraag die altijd met politiek en meestal met de SP.A te maken heeft. Uit de juiste inzendingen wordt maandelijks een winnaar geloot die een niet nader gespecificeerd boekenpakket krijgt opgestuurd.

Een naam voor de volgende rubriek is er niet, maar vanaf oktober 2003 brengt *Doén* vaak verslag uit over een stad die bestuurd wordt door een socialistische burgemeester of minister. De redactie gaat mee op ronde met Pascal Smet door Brussel (Doén 10/2003), met Freddy Willockx door Sint-Niklaas (Doén 11/2003), met Ludwig Vandenhove door Sint-Truiden (Doén 1/2004), met Frank Beke door Gent (Doén 2/2004), met Alain Yzermans door Houthalen (Doén 3/2004), en bekijkt Antwerpen door de bril van Patrick Janssens (Doén 4/2004). *Doén* gaat ook met “*Steve Stevaert op stap in eigen stad. Dat betekent praten met de mensen*” (6/2004). De SP.A-politici komen vaak aan het woord, maar worden niet geïnterviewd in een terugkerende rubriek. *Doén* treedt ook geregeld buiten de partijgrenzen. Voorbeeld hiervan is een artikel over de Sint-Egidiusgemeenschap, een beweging van jonge christenen die tweemaal per week een warme maaltijd aanbiedt aan daklozen (Doén 11/2003).

Een vierde en wel duidelijk herkenbare rubriek is *In beweging* of *Agenda*, meestal achteraan te vinden. Hier worden voornamelijk activiteiten aangekondigd van Curieus, (een aan de SP.A gelieerde socio-culturele vereniging), Animo (de vroegere SP-jongeren) en Zij-kant (de ‘sociaal-progressieve vrouwenbeweging’). Al passeren andere recepties, lezingen en gespreksavonden hier ook de revue. Nationale partijactiviteiten zoals een congres worden meestal elders geafficheerd. Voornamelijk voor de viering van 1 mei, Dag van de Arbeid, staat een hele rits lokale activiteiten vermeld gaande van ondermeer een Vlaamse kermis, een quiz, eetfestijnen (waaronder een Spaanse paëlla-avond), over wielervedstrijden, aperitiefconcerten, ‘rode karaoke’, tot rommelmarkten en zelfs ‘zettersprijskampen’

(wedstrijden voor zangvinken). Op het einde van *Doén* staat meestal één grote advertentie van steeds dezelfde verzekeringsmaatschappij.

Tot april 2003 werden ook nog enkele lezersbrieven opgenomen, maar dat is door de redactie kennelijk afgevoerd.

Het leeuwendeel van de artikels is gewijd aan de actualiteit. In bijzonder de beleidswerkzaamheden van de SP.A-ministers en –staatssecretarissen worden in de kijker gezet en toegelicht. Corresponderend met hun portefeuilles of bevoegdheden zijn de centrale thema's in *Doén*: werk (b.v. de dossiers rond de havenuitbreiding en Ford Genk), openbaar vervoer en mobiliteit, begroting, overheidsbedrijven en openbare dienstverlening, leefmilieu, sociale economie, internet en informatisering van de staat, energiebeleid, sociaal beleid (kinderbijslag, gezondheidszorg, pensioenen...), consumentenzaken ('Freya vs de banksector') en toerisme.⁵ Op de dubbele binnenpagina wordt dikwijls één thema ten gronde uitgespit met commentaar, aandachtspunten en suggesties van zowel binnen als van buiten de partij. Voorbeelden hiervan zijn verkeersveiligheid (Doén 2/2003), werk (Doén 3/2003, 11/2003), de ideeënfabriek (Doén 1/2004, 3/2004), sport en cultuur (Doén 2/2004), wonen (4/2004), en onderwijs (5/2004). Ook aan de zogeheten gratispolitiek besteedt *Doén* aardig wat aandacht, niet alleen in de vorm van concrete voorstellen (b.v. 'gratis naar de tandarts' en 'gratis naar het werk'), maar ook over de achterliggende filosofie van herverdeling van de algemene middelen (Doén 1/2003, 3/2003). Ook losstaande wetsvoorstellen van SP.A-parlementsleden komen soms aan bod.

Naast het regeringswerk wordt er uiteraard ook uitvoering verslag uitgebracht over eigen partijactiviteiten zoals partijcongressen of voorzittersverkiezingen (Doén 10/2003, 11/2003). Verslagen over de activiteiten van de partijjongeren vinden we in vergelijking met CD&V en VB slechts in de marge terug. Voorts is er aandacht voor partijverruiming

⁵ Een overzicht van de kabinetten voor de herschikking van de regeringen levert het volgende plaatje op. In de federale regering (Verhofstadt I) was Johan Vande Lanotte vice-eerste minister en Minister van Begroting, Maatschappelijke Integratie en Sociale Economie; Frank Vandenbroucke Minister van Sociale Zaken en Pensioenen; en Luc Van den Bossche Minister van Ambtenarenzaken en Modernisering van de Openbare Besturen. In de Vlaamse regering (Dewael I, later vervangen door Bart Somers) was Renaat Landuyt minister vice-president en Minister van Werkgelegenheid en Toerisme; en Steve Stevaert (later vervangen door Gilbert Bossuyt) Minister van Mobiliteit, Openbare Werken en Energie. In de Brusselse regering werd SP.A vertegenwoordigd door Pascal Smet. Hij was voorzitter van het college van de Vlaamse gemeenschapscommissie en bevoegd voor cultuur, sport, medialeiden en ambtenarenzaken.

Na de herschikking van het politiek personeel uit de verschillende regeringen, verscheen er in Doén (10/2004) een nieuw overzicht van de SP.A-kabinetten. Op federaal niveau (Verhofstadt II) is Johan Vande Lanotte vice-eerste minister, Minister van Begroting, Overheidsbedrijven en de Noordzee; Renaat Landuyt Minister van Mobiliteit; Bruno Tobback Minister van Leefmilieu en Pensioenen; Freya Van den Bossche Minister van Werk en Consumentenzaken; en Peter Vanvelthoven Staatssecretaris voor Informatisering van de Staat. Op Vlaams niveau (Leterme I) is Frank Vandenbroucke minister vice-president van de Vlaamse regering en Minister van Werk, Onderwijs en Vorming; en Kathleen Van Brempt Minister van Mobiliteit, Sociale Economie en Gelijke Kansen. Pascal Smet tenslotte is Brussels Minister van Mobiliteit en Openbare Werken in de Brusselse Gewestregering.

en -vernieuwing. Opmerkelijke nieuwkomers zijn Bart Martens van de Bond Beter Leefmilieu, Flor Koninckx van 'Kijk Uit' en Cemal Cavdarli, een 'imam van Turkse afkomst' (Doén 4/2003, 6/2003, 4/2004).

In de maanden rond de verkiezingen staat *Doén* nagenoeg volledig in het teken van de campagne en de stembusslag. Artikels over huis-aan-huis bezoeken nemen hier een belangrijke plaats in. Het programma en de kandidaten worden voorgesteld en er verschijnen aparte kaders over verschillende beleidsdomeinen onder de titel 'Realisaties'. Voorts hebben de veelvuldige interviews met militanten en gewone mensen (doorsnee niet-partijleden) een hoog human interest-gehalte en worden de SP.A en het 'gelijke kansen verhaal' aan hun leefwereld gekoppeld. Zij getuigen en geven aan om welke redenen zij voor SP.A gewonnen zijn. Niet alleen in verkiezingstijd, maar ook algemeen gesproken komen andere politieke partijen nauwelijks aan bod. Met uitzondering van een pleidooi voor progressieve kartelvorming (Doén 6/2003), een bericht over de PS (Doén 7/2004), een discussie naar aanleiding van de stemmenwinst van het VB in 2004 (Doén 7/2004, 10/2004), en twee zeer korte stukjes over voorzittersverkiezingen bij VLD en Vlaams Belang (Doén 11/2003, 12/2004) worden andere partijen nergens vermeld. Markant in dit verband is de vermelding van de 'prijs Regine Beer', een prijs die tweejaarlijks wordt uitgereikt aan een persoon of organisatie die zich onderscheiden heeft in de strijd tegen onverdraagzaamheid en extreem-rechts (Doén 4/2003).

Het buitenland wordt eerder beperkt op tweeërlei manieren onder de aandacht gebracht. Ten eerste zijn er enkele artikels over contacten met buitenlandse geestesgenoten: de PvdA in Nederland (Doén 3/2003, 6/2004), Fidel Castro (Doén 3/2003), Isabel Allende (Doén 11/2003) en Aleida Guevara (Doén 4/2003). De grootste brok handelt echter over de Europese Unie, soms uitgebreid ondergebracht onder de titel *Euronieuws* of *Eurodoén* (7/2003, 12/2003, 12/2004). De format bestaat er meestal in dat de europarlementsleden van SP.A verslag uitbrengen van de werkzaamheden op vlak van Europese politiek en daaraan gekoppeld de standpunten van de partij presenteren. De rode draad doorheen dit betoog kan samengevat worden in de slogan "*Europa zal sociaal zijn of niet zijn*" (Doén 12/2003). SP.A houdt een pleidooi tegen ongebreidelde liberalisering. Een uitzondering wat het thema buitenland betreft, zijn enkele artikels over de Amerikaanse presidentsverkiezingen (Doén 10/2004, 11/2004). De internationale gedachte achter de 'strijd om sociale rechten' krijgt vooral vorm in artikels over acties van FOS, de derdewereldorganisatie van de socialistische beweging in Vlaanderen, en steun aan de 11.11.11 campagne (Doén 5/2003, 11/2003, 1/2004, 3/2004, 4/2004, 11/2004, 12/2004).

Een paar bijzonderheden zijn hier nog het vermelden waard. Zo is wielrennen een terugkerend thema in *Doén* (3/2003, 4/2003, 11/2003, 10/2004). Opmerkelijk is een

artikel getiteld ‘Renaat Landuyt verbetert tijd op Mont Ventoux’ (Doén 10/2004) en het contact met wielrenner Lance Armstrong in het kader van de actie ‘Kom op tegen kanker’. Ook dierenwelzijn en milieu komen vaak aan bod (Doén 10/2003, 12/2003, 2/2004, 3/2004, 4/2004, 5/2004, 10/2004). Voorts komt het integratiebeleid af en toe ter sprake, meer bepaald in het kader van de arbeidspolitiek (Doén 2/2003) en het ‘migrantenstemrecht’ (Doén 10/2004). Slechts één keer komt een *In Memoriam* voor. Verder worden opvallend vaak derden aan het woord gelaten over de kopstukken van de partij om hun integriteit, werklust, creativiteit en geloofwaardigheid te onderstrepen.

Beeldmateriaal

Ook in *Doén* worden de artikels uitvoerig geïllustreerd met fotomateriaal. Meestal betreft het een actiefoto over het thema in kwestie of een portret van de bevoegde SP.A’er, verkiezingskandidaat, of desgevallend derde persoon aan het woord. Verder zien we vaak gewone mensen, al dan niet in het gezelschap van SP.A-politici op campagne, op huisbezoek of op de markt, eventueel handschuddend. Een andere constante zijn foto’s van partijactiviteiten (b.v. congres) en SP.A-bestuurders ‘op het terrein’ van hun beleidsdomein (b.v. Steve Stevaert als Minister van Mobiliteit op de trein of in de taxi, Johan Vande Lanotte als Minister van de Noordzee bij de berging van het gezonken schip Tricolor op de Noordzee...). Af en toe zien we ook plaatjes van vakbondsbetogingen. Opvallend zijn een foto van Dirk Van der Maelen op de koersfiets en van Steve Stevaert al roerend in de kookpot. Er zijn cartoons, maar ze worden niet systematisch aangewend als politiek instrument. Doorgaans lijkt de humor te primeren op de politieke inhoud van de boodschap. Anders dan in *VB Magazine* en *Ampersand* komen andere partijen in cartoons nooit aan bod. Als internationaal symbool van het socialisme zijn de rode roos en gebalde vuist aanwezig, met name de roos als logo van de PES-fractie in het Europees Parlement, maar verre van prominent. Het vermelden waard in dit verband is een artikel over een vrouw wiens gouden hangertje was gestolen, “*een nogal bekende roos, omklemd door een vuist*” (Doén 2/2004).

Besluit

Doén is op politieke marketing-leest geschoeid. De SP.A die uit de ledenbladen naar voor komt, is een partij die in hoofdzaak bezig is met twee zaken: besturen en voeling houden met de bevolking. Partijpolitiek komt haast niet ter sprake.

VB: VB MAGAZINE

Het ledenblad van het VB, *VB Magazine* (VBM), wordt gedrukt op 26.000 exemplaren. In tegenstelling tot de ledenbladen van SP.A en CD&V wordt *VB Magazine* uitgegeven in A4-tijdschriftformaat. Elk nummer telt 32 pagina's. *VB Magazine* verschijnt tien keer per jaar en is voor elke regio of provincie identiek.⁶

Structuur

VB Magazine heeft een duidelijk herkenbare structuur. Deze structuur wordt gevormd door verschillende rubrieken die, de uitzonderingen niet te na gesproken, maandelijks terugkeren. In de volgende paragrafen doorloop ik de structuur en vul deze aan met een korte uitleg en enkele voorbeelden.

We doorbladeren een denkbeeldig standaardnummer en slaan de titelpagina om. Naast de inhoudstafel staat dan *Redactioneel*, een opiniestuk van de hand van hoofdredacteur en huidig europarlementslid Phillip Claeys.

Op pagina drie spreekt voorzitter Frank Vanhecke in *De voorzitter* steevast de leden toe. Het begin van dit stuk bevat meestal een bondige analyse van de politieke situatie en actualiteit. Doorgaans wordt eerst de politieke positie van het VB uitgelegd of geanalyseerd. Vaak wordt de electorale sterkte van het VB hier in de verf gezet. Het proces tegen het VB en afgelopen of nog komende verkiezingen zijn terugkerende thema's. Na succesvolle verkiezingen bijvoorbeeld worden de leden, "*ons grootste en belangrijkste kapitaal*" (VBM 6/2003), gefeliciteerd en bedankt voor hun inzet. In *De voorzitter* worden de praktijken en gemoedstoestand van de andere partijen vaak gecontrasteerd met de eigen partij. Frank Vanhecke definieert de boodschap en opdracht van het VB en zet tenslotte de lijnen uit voor de komende maand. Verder worden de taak en het strijddomein van de verschillende partijgeledingen (partijtop, mandatarissen, leden en militanten) afgebakend. De voorzitter voert enthousiast en strijdbaar de troepen aan zodat het moreel van de militanten wordt hoog gehouden.

Onder het woordje van de voorzitter staat de rubriek *Cijfer van de maand*. Hier wordt telkens een opmerkelijk cijfer aangehaald en van een regel uitleg voorzien. Voorbeelden hiervan zijn "*6605, het aantal ondernemingen dat dit jaar al door de rechtbanken van koophandel failliet werd verklaard*" (VBM 1/2003); "*186.236, het aantal vreemdelingen (en hun kinderen) dat sinds de invoering van de 'snel-Belg-wet' tot en met 1 augustus 2002 de Belgische nationaliteit verwierf*" (VBM 2/2003); "*767.605, het totaal aantal stemmen dat het Vlaams Blok op 18 mei behaalde*

⁶ Op de website van het Vlaams Blok zijn delen van het ledenblad wel beschikbaar, maar een inleidende tekst is er niet. Zie Vlaams Blok, <http://www.vlaamsblok.be/index.shtml>, gelezen op 1/12/2004.

(...)” (VBM 6/2003); “154.094, het aantal vreemdelingen dat zal kunnen deelnemen aan de gemeenteraadsverkiezingen als ze stemrecht krijgen” (VBM 12/2003); “36.000.000, het bedrag in euro dat door de staat werd uitgegeven voor de omvorming van drie vakantieparken tot asielcentra” (VBM 2/2004); “15.000, het gemiddeld aantal ‘nieuwkomers’ dat zich per jaar met een geldige verblijfsvergunning in Vlaanderen vestigt” (VBM 3/2004); “560.854, het aantal ‘niet-werkende werkzoekenden’ in dit land eind februari 2004” (VBM 4/2004); “41, zoveel procent van de spelers die aan de aftrap van de voetbalcompetitie kwamen, hadden de Belgische nationaliteit” (VBM 9/2004); en “294, tot op heden verschenen er zoveel nummers van ons partijblad. Misschien is dit het laatste exemplaar onder de huidige benaming” (VBM 11/2004); 5, zoveel jaar kunnen de tien moslims die in Brussel terechtstaan wegens terrorisme maximaal krijgen (VBM 12/2004). Per uitzondering staat er in het bruine kadertje geen *Cijfer van de maand*, maar een redactionele mededeling (b.v. nieuwjaarswensen) of een opmerkelijke uitspraak van een politicus.

Als we de vergelijking met een krant maken, zou je kunnen zeggen dat de volgende grofweg tien à vijftien pagina’s gewijd zijn aan binnenlands nieuws. Elk artikel is één of twee pagina’s lang. De redactie van *VB Magazine* laat haar licht schijnen over de politieke actualiteit en meer bepaald over de thema’s die de partijagenda overheersen: communautaire kwesties, het gevecht tegen het Belgische establishment, veiligheid en samenlevingsproblemen met allochtonen. Beleid, beleidsmakers en andere politici worden hard aangepakt. Terugkerende thema’s zijn het proces tegen het VB en het cordon sanitaire; het islamfundamentalisme, het failliet van de multiculturele samenleving, de criminaliteit en het “*knuffelbeleid*” van de regering; de achterstelling van de Vlamingen in het algemeen en de voortschrijdende verfransing van Brussel in het bijzonder (splitsing kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde, onderwijs); de principeloosheid of inwisselbaarheid van de andere politieke partijen en politieke schandalen; de gefnuikte persvrijheid en “*mediaboycot*” ten aanzien van het VB; het disfunctioneren van overheidsdiensten en –bedrijven; en het teloorgaan van normen en waarden (ontucht, abortus, drugsbeleid). Sporadisch komen ook economie en de strijd tegen banenverlies (havenarbeiders, Ford Genk) aan bod.

Naast een analyse van de actualiteit en het regeringsbeleid in het bijzonder, wordt ook verslag uitgebracht van de eigen partijactiviteiten. Achtergrond bij verkiezingscampagnes en -uitslagen, verslagen van verkiezingsmeetings, congressen of partijfeesten, colloquia georganiseerd door het VB (“*Leefbaar Vlaanderen*”, “*Sociaal Vlaanderen*”...), initiatieven tot partijverruiming (“*comité tegen vreemdelingenstemrecht*”, de komst van Marie-Rose Morel en Jurgen Verstrepen), activiteiten van de VB Jongeren (VBJ), over al deze initiatieven worden de partijleden uitvoerig geïnformeerd. Treffend in vergelijking met CD&V is dat in *VB Magazine* minder reclame wordt gemaakt voor vormings- en discussieavonden, maar wel publicaties van de studiedienst worden aangeprezen.

De ruimte tussen de artikels over binnenlandse thema's wordt opgevuld met de rubriek *Zogezegd*. Deze rubriek bevat een verzameling citaten van journalisten, opiniemakers, professoren en politici die de stellingen die het VB elders in *VB Magazine* verdedigt, moeten onderschrijven. Onder het motto “*zo hoort u het eens van een ander*” wordt de geloofwaardigheid en de maatschappelijke draagkracht van de eigen stellingen kracht bijgezet door onverdachte bronnen te citeren.⁷ De citaten komen uit alle nationale kranten, Vlaamse en Waalse, en bij elk citaat staan krant en datum vermeld.

Verwant aan *Zogezegd* is de rubriek getiteld *Rechtstreeks uit Absurdistan*. In deze rubriek worden voor de redactie opmerkelijke berichten uit de geschreven pers voor de lezer geparafraseerd en becommentarieerd, telkens voorzien van een referentie (datum van publicatie en naam van de krant). Zoals de titel suggereert, is het voornaamste doel van deze verzameling faits divers om aan te geven dat we, eufemistisch gesteld, niet in een ideale staat leven. Het disfunctioneren van de Belgische staat en het wanbeleid gevoerd door de verschillende regeringen vormen de rode draad in deze rubriek.

Nog verwant aan *Zogezegd* en *Rechtstreeks uit Absurdistan* is de rubriek *In 't kort*. Minstens twee pagina's lang, vaak hier en daar nog een extra kolom, bevat deze rubriek korte artikels waarin de actualiteit verder aan bod komt en op de korrel wordt genomen. Vormelijk worden deze artikels in smalle kolommen als krantenartikels gepresenteerd, maar ditmaal wordt er niet gerefereerd.

In dezelfde stijl als *Rechtstreeks uit Absurdistan* bevat de rubriek *Multikultopia* korte berichten over de uitwassen van de multiculturele samenleving. Ditmaal is niet de Belgische staat, maar wel de “*multiculturele utopie*” kop van jut. Rode draad in deze rubriek is het toenemend aantal allochtonen en illegalen, het verband tussen allochtonen en criminaliteit, en het “*knuffelbeleid*” van de overheid dat daar tegenover wordt gesteld. Op de achtergrond van de tekst is een spinnenweb zichtbaar en onder de hoofding staat een afbeelding van Cerberus. Deze driekoppige hond uit de Griekse mythologie is de bewaker van de poort van en naar de onderwereld. Opmerkelijk is dat de naam van deze rubriek in juli 2003 veranderde in *Interkultopia*, met de volgende verantwoording:

“Omdat volgens de ‘Nieuwspraak’ niet meer mag gesproken worden over de multiculturele samenleving, maar wel over de interculturele, zag de redactie zich genoodzaakt ook de naam van deze rubriek aan te passen. De inhoud blijft wel dezelfde...” (VB Magazine 7-8/2003)

⁷ Onder gelijkaardig motto “*Nu hoor je het van een ander*” worden ook de lijsttrekkers van CD&V voor de verkiezingen van 18 mei 2003 gepresenteerd. Met deze nuance dat de lijsttrekkers in dit geval aangeprezen worden door CD&V-collega's (Ampersand 5/2003).

Van een andere orde is de twee pagina's lange rubriek *Wie is hij/zij? Wat drijft hem/haar?*, omschreven als “*de rubriek die op zoek gaat naar de mens achter het politieke beest*”. Partijleden en mandatarissen van het eerste uur worden geïnterviewd en krijgen daarbij de volgende min of meer vastgelegde vragen voorgeschoteld: “*Hoe verliepen uw jeugdjaren?*”; “*Wat waren uw eerste stappen in de politiek?*”; “*Waarom doet U aan politiek?*”; “*Welk boek en welke film heeft bij U een onwisbare indruk nagelaten?*”; “*Met wie zou U een onderhoudend gesprek willen?*”; “*Markantste historische gebeurtenis?*”; “*Waar hebt U een bekel aan?*”; en “*Uw innigste wens voor de toekomst?*”.

In het *Vraaggesprek* worden mensen van zowel binnen als buiten de partij geïnterviewd over uiteenlopende thema's. Naar aanleiding van verkiezingen sprak *VB Magazine* bijvoorbeeld met voorzitter Frank Vanhecke (VBM 4-5/2003), voorman Filip Dewinter (VBM 5-6/2004) en de belangrijkste kandidaten op de lijst voor het Europees Parlement (VBM 5-6/2004). Andere partijleden die in deze rubriek aan bod kwamen waren vijf ‘thuiscomers’ (VBM 2/2004), politici afkomstig van andere partijen, en Filip De Man (VBM 3/2003), naar aanleiding van de publicatie van zijn boek getiteld ‘De eeuwige strijd’. *Vlaams Blok Magazine* interviewt zoals gezegd ook niet-partijleden (al is het niet altijd duidelijk of de geïnterviewde nu tot de partij behoort of niet; dit is evenzeer zo in *Ampersand* en *Doén*). Aan het woord komen André Lerminiaux, voorzitter van het ‘Komitee der Randgemeenten’ en Johan Laeremans, hoofdredacteur van ‘De Zes’, een driemaandelijks blad dat gegroeid is uit het genoemde comité (VBM 11/2003); Mario Borghezio, medeoprichter van de Italiaanse Lega Nord, naar aanleiding van zijn bezoek aan Antwerpen (VBM 12/2003); dokter Frans Devos, over de splitsing van de sociale zekerheid (VBM 3/2004); journalist Marc Platel, over zijn boek ‘De communautaire geschiedenis van België’ (VBM 11/2004); en Boudewijn Bouckaert, over de politieke actualiteit (VBM 12/2004).

In *Vlaams Blok Magazine* vinden we ook een rubriek geschiedenis. *Terugblik* behandelt in essentie drie thema's. Ten eerste komt de geschiedenis van Vlaanderen en de Vlaamse strijd aan bod. Voorbeelden van onderwerpen zijn de oprichting van de eerste volwaardige Nederlandstalige universiteit te Gent (1930) (VBM 1/2003); het dynamiteren van de IJzertoren (1945-46) (VBM 2/2003); de taalactie van Flor Grammens (1937-40) (VBM 3/2003); de Slag bij Kassel (1677) (VBM 10/2003); en het leven van amnestievoorvechter Aloïs Verbist (VBM 5-6/2004). Qua wereldgeschiedenis wordt er meermaals teruggeblikt op het communisme. Dit is het tweede thema. Voorbeelden zijn een stuk over de Chinese inval in Tibet (1950) (VBM 3/2003); over de Koreaanse Oorlog (1953) (VBM 9/2003); over de Hongaarse opstand (1956) (VBM 11/2003); over de Culturele Revolutie in China (1966) (VBM 9/2004); en over de Winteroorlog tussen Finland en Rusland (1939) (VBM 12/2004). Een derde groep artikels is gewijd aan het wedervaren van de Turken en de historische strijd tussen christenen en ottomanen. Zo wordt er een artikel gewijd aan het beleg van Malta (1565) (VBM 7-8/2003); de

‘Armeense genocide’ (1915) (VBM 12/2003); de ‘Invasie op Cyprus’ (1974) (4/2004); en de Slag om Wenen (1683) (VBM 11/2004). In een naschrift worden meestal lessen getrokken uit het verleden in kwestie en wordt de link met de actualiteit gelegd. De rode draad doorheen *Terugblik* is de strijd en het verzet van onderdrukte volkeren.

In *Vlaams Blok Magazine* wordt ook aandacht besteed aan wat verder reikt dan de eigen landsgrenzen. Meestal bevat een nummer twee paginalange artikels *Buitenland*. Relevante verkiezingsuitslagen, fraude, asielbeleid, de handel en wandel van buitenlandse geestesgenoten en andere politieke gebeurtenissen worden er becommentarieerd. Veel aandacht gaat uit naar de Europese Unie, waar de mogelijke uitbreiding naar Turkije duidelijk het heet hangijzer is (VBM 1/2003, 2/2003, 11/2004, 9/2004, 12/2004). Verder zijn er opmerkelijk veel artikels gewijd aan (samenlevingsproblemen in) Nederland (VBM 3/2003, 4-5/2003, 6/2003, 10/2003, 11/2003, 12/2003, 1/2004, 4/2004, 12/2004) en ook wel Frankrijk (VBM 4/2004, 9/2004). Slechts per uitzondering handelt een artikel over een land buiten de EU. Markant is een artikel over het einde van Joegoslavië en de oprichting van een “*niet-levensvatbare unie tussen Servië en Montenegro*” (VBM 3/2003). Parallellen tussen binnen- en buitenland worden aangetoond om het draagvlak van de eigen politieke stellingnames te vergroten.

Naar het einde van *Vlaams Blok Magazine* staan er telkens op één pagina nog twee columnachtige rubrieken, *Uitdagende gedachten* en *Mestkevertjes*. *Uitdagende gedachten* is geschreven door Nemrod, een pseudoniem dat verwijst naar een figuur uit de fantasiewereld Avonturië.⁸ Dit stukje steekt af tegen de rest van *Vlaams Blok Magazine* omdat het intellectualistisch en elitair is van inslag. Het idee van de leidende elite en het volgzaam volk krijgt hier af en toe concreet vorm. *Uitdagende gedachten* is niet actualiteitsgebonden. *Mestkevertjes* is dit wel. Deze rubriek is van de hand van redacteur Ludo Leen en biedt een luchtige, humoristische en niet zelden sarcastische kijk op de actualiteit.

⁸ Fantasy is volgens Van Dale een “literair genre waarbij de plot zich afspeelt in een imaginaire werkelijkheid waar gebruik wordt gemaakt van bovennatuurlijke machten en krachten”. Op een website (Telenet, <http://users.telenet.be/rollenspel/belangrijkepersonen.htm#5>, gelezen op 1/12/2004) vond ik volgende omschrijving van Nemrod: “Vraag de Keizer wie zijn trouwste dienaar is en hij zal zonder twijfel antwoorden Baron Nemrod. Nemrod is leider van de Afdeling voor Bestrijding van Staatsgevaarlijke Individuen of kortweg de Inquisitie. Zijn naam luid vernoemen is reeds voldoende om gesprekken te doen verstommen of mensen de angst om het hart te laten staan. Als leider van de Maraskaanse KGIA wist hij op te klimmen tot leider van de hele KGIA, en hij staat bekend voor een uitzonderlijke wreedheid. Onbreekbaar en oncorrupteerbaar is hij de angst van alle edelen die zich laten omkopen of zich bezighouden met verboden zaken. Ondanks zijn hoge positie en drukke agenda houdt hij ervan om persoonlijk nog wat “veldwerk” te verrichten.”

Het inhoudelijke luik van het ledenblad wordt afgesloten met de rubriek *Cultuur & Media*. Telkens worden hier één of meerdere boeken gerecenseerd. Deze rubriek heeft een manifest vormende functie. Lezers worden immers warm gemaakt om een boek wel of juist niet te lezen. Boekbesprekingen komen in *Doén* en *Ampersand* niet of slechts per uitzondering voor.

Op de voorlaatste pagina staan advertenties en partijmededelingen. Op de laatste pagina tenslotte, staan de partijactiviteiten van de komende maand, zowel lokaal als nationaal. Op de agenda staan allerhande Vlaams geïnspireerde eetfestijnen, recepties, politieke debatavonden of meetings, betogingen, karaoke-avonden en rommelmarkten...

Sporadisch staat er in *Vlaams Blok Magazine* ook een *In Memoriam*, ter nagedachtenis van zopas overleden personen die hun sporen hebben verdiend in Vlaamsgezinde kringen. Niet zelden van de hand van stichter en ere-voorzitter Karel Dillen wordt hier het medeleven van de partij betuigt ten aanzien van de familie. In het algemeen blijkt uit de ledenbladen dat ook vandaag nog de repressie en de erfenis van WO II een belangrijke rol speelt in de identiteitsvorming van vele flaminganten.

Met de omvorming van Vlaams Blok tot Vlaams Belang is vanaf december 2004 ook het ledenmagazine – nu *Vlaams Belang Magazine* – in een nieuw kleedje gestoken, maar meer dan een stilistische verandering is dit niet.

Beeldmateriaal

In *Vlaams Blok Magazine* wordt de tekst en politieke boodschap dicht ondersteund en kracht bijgezet met dikwijls opmerkelijk of situationeel fotomateriaal. Het gekozen beeldmateriaal is heel divers, met name in vergelijking met de foto's uit *Ampersand*. Ook wordt gebruik gemaakt van digitaal geconstrueerde foto's en politieke cartoons. Daarop staan dikwijls absurde situaties of politieke tegenstanders afgebeeld, zowel Franstalige als Vlaamse, zowel partijpolitieke als niet-partijpolitieke (Polspoel & Desmet, VRT, Leman...). Fotoportretten, zowel van eigen politieke actie en personeel als van politieke tegenstanders, zijn ook overvloedig aanwezig. Deze foto's lijken zorgvuldig uitgekozen, in de zin dat de eigen partijkopstukken er meestal lachend opstaan en politieke tegenstanders dikwijls slaperig, sluw, achterdochtig of nors. Het bijhorend onderschrift is bepalend voor de inhoud en interpretatie van de foto. Opmerkelijk vaak staan Vlaams Blok-politici afgebeeld met een megafoon in de hand. Voorts is er in het beeldmateriaal opvallend veel zin voor symboliek (vlaggen, minaretten, Cerberus, Nemrod, muizenval, paard van Troje,...). Enkel in de rubriek *Wie is hij/ zij? Wat drijft hem/ haar?* zijn Vlaams Blok-politici te zien in vrije tijd en omgeven door familie.

Besluit

We kunnen stellen dat het Vlaams Blok zijn niet mis te verstane politieke visie in *Vlaams Blok Magazine* presenteert in verschillende schrijfstijlen, beeldmateriaal en tekstvormen. Gevarieerd maar zeer eenduidig. De gehanteerde taal is scherp en niet zelden sarcastisch. Zo zegt Phillip Claeys bijvoorbeeld in *Redactioneel*: “*Alles is inwisselbaar. Geen wonder dat er overgelopen wordt dat het een lieve lust is: alle traditionele partijen vertellen toch ongeveer de zelfde (linkse) boodschap. (...) Er is echter nog één grote zekerheid in het leven (behalve belastingen en de dood), en dat is dat de VRT links is*” (VBM 3/2004).

BESLUIT: SCHEMATISCH OVERZICHT

Het ligt in de lijn der logica dat de ledenbladen van politieke partijen grote gelijkenissen vertonen. Ledenbladen zijn immers voor alle partijen het communicatiemedium tussen de nationale partij-elite, die de politieke koers bepaalt en het overkoepelende inhoudelijke werk levert, en de basis, de militanten en het voetvolk zonder wiens inzet en overtuiging de partij voet aan de grond zou verliezen. De gelijkenissen zijn zowel vormelijk als inhoudelijk. Alle ledenbladen zijn gedrukt op blinkend papier, voorzien van talrijke kleurenfoto's en grafisch verantwoord vormgegeven. Alle ledenbladen brengen verslag uit van interne partijactiviteiten, campagnes, verkiezingen, parlementaire werkzaamheden... Elke partij gebruikt ledenbladen om (toekomstig) politiek personeel voor te stellen, om de draagkracht van haar ideeën te illustreren aan de hand van interviews met prominente en minder prominente niet-partijleden. Voor elke partij zijn *hun* thema's de thema's 'waar de mensen *echt* van wakker liggen'. Partijen preken in hun ledenbladen voor eigen kerk. En dus kunnen ze iets scherper uit de hoek komen dan wanneer de boodschap zou gericht zijn aan het brede publiek.

Het ligt in het wezen van politieke partijen dat ze verkiezingen willen winnen, macht willen uitoefenen, hun ideeën en maatschappij-analyses ingang willen doen vinden en zich daartoe organiseren. Maar tegenover die gelijkaardige bestaansredenen en doelstellingen staat uiteraard dat elke partij ook wezenlijk van de andere verschilt. Deze verschillen worden ook weerspiegeld in de ledenbladen. CD&V, SP.A en Vlaams Blok opereren wel in dezelfde omgeving, maar stammen uit uiteenlopende tradities en hebben zowel lokaal als nationaal, qua tijdsperspectief en qua aard, een beduidend ander parcours afgelegd. Zo drukken de onderlinge krachtsverhoudingen en de politieke situatie anno 2003-2004, met CD&V en Vlaams Blok in de oppositie, SP.A als regeringspartij en het cordon sanitaire als politiek dwingende afspraak, aanzienlijk hun stempel op de inhoud van de ledenbladen. Elke partij heeft ook een eigen huisstijl, een toon en manier van schrijven.

In onderstaande tabel zijn belangrijke of opmerkelijke punten van vergelijking overzichtelijk samengebracht. Belangrijk is dat het een rudimentair, beschrijvend

overzicht betreft. Dit overzicht overstijgt het particuliere en gaat ten behoeve van een duidelijke algemene lijn voorbij aan de uitzondering. Het is primair bedoeld ter situering van het populismeonderzoek dat hierna volgt.

Voor een juist begrip geef ik mee dat de aanduiding met één of twee plustekens doelt op de aandacht die een partij heeft voor het desbetreffende item, in vergelijking tot de andere partijen. Ik merk ook nog op dat een negatief antwoord in de categorie *rubriek* niet wil zeggen dat het thema in kwestie nergens aan bod komt, doch enkel dat dit niet in een afzonderlijke, terugkerende rubriek wordt behandeld.

Tabel: Beschrijvend overzicht van de ledenbladen van CD&V (Ampersand), SP.A (Doén) en Vlaams Blok (Vlaams Blok Magazine) voor de periode 2003-2004

		CD&V	SP.A	VB
cijfers	# pagina's	8	8	32
	Formaat	A3	A3	A4
	Oplage	70 000	50 000	26 000
	# nrs per jaar	10	10	10
	regionale pagina?	altijd	soms	nooit
inhoud	rubrieken	geschiedenis	ja	ja
		citatenrubriek	nee	ja (++)
		lezersbrieven	ja	tot 4/2003 nee
		column(s)	ja	nee ja (+)
		mens achter politicus	ja	nee ja
		faits divers (niet gepersonaliseerd)	nee	nee ja
		boekenrecensies	nee	nee ja
		buitenland	nee	nee ja
	verslag partij-activiteiten	congres/campagne/...	ja	ja ja
		partij-jongeren	ja (++)	ja ja (+)
		partij-vrouwen	ja (++)	ja nee
		partij-senioren	ja	nee nee
	andere partijen?	ja (+)	ja	ja (++)
	diversiteit thema's	++	+	-
	niet-partijleden betrokken?	ja	ja	ja
	buitenland	EU	ja	ja (+) ja (+)
		zusterpartijen	ja	ja ja
	advertenties	nee	ja	ja
	wetsvoorstellen	ja (+)	ja	ja
vormgeving	herkenbaarheid structuur		+	- +
	beeldmateriaal	diversiteit foto's	-	+
		cartoons	ja (+)	ja ja (++)
		symboliek	ja	ja ja (++)